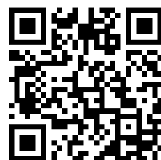

SIGILLVM · VNIVERSITATIS · CALIFORNIENSIS
FIAT LVX
MDCCCLXVIII
EX LIBRIS

HISTORISK TIDSKRIFT

UTGIFVEN

AF

SVENSKA HISTORISKA FÖRENINGEN

GENOM

E. HILDEBRAND

TJUGOFJERDE ÅRGÅNGEN

1904

STOCKHOLM
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER
1904

Innehåll:

Afhandlingar:

Strödda meddelanden och aktstycken.

Öfversikter och granskningar.

Bilagor.

Studier rörande förhållandet mellan Johan III och hertig Karl

(1576—1582)

AF

OLOF SÖDERQVIST.

III.[1]

Det samförstånd, som så småningom under åren 1577—1579 uppstod emellan Johan III och hertig Karl under ömsesidig sträfvan att undvika konflikt, fortfor äfven under 1580 och förra hälften af år 1581, då till och med ett samarbete förekommer med större omfång än någonsin tillförene sedan 1572, då brytning emellan bröderna första gången inträdde. Både den inre och den yttre politiken blifva föremål för rådplägningar, och hertig Karl griper med intresse den yppade möjligheten till att inverka på rikspolitiken, oupphörligt framställande förslag till diplomatiska underhandlingar och erbjudande sin hjälp vid utförandet af viktiga värf. Likaväl som under närmast föregående tiden undvikes talet om de kungliga och furstliga rättigheterna, och de frågor, som med anledning af hertig Karls giftermål af honom dragits fram med kraf på lösning, Strömsholms- och arfskiftesfrågorna, behandlas att börja med utan någon slags missämja.

Samarbetet i den inre styrelsen är af jämförelsevis ringa omfattning. Vid de förhandlingar, som i januari—mars 1580 fördes om kriget och en del diplomatiska angelägenheter, och för hvilka längre fram närmare skall redogöras, bragtes dock af hertigen flera inrikes ärenden på tal. Då konungen frågat

[1] Forts. från årgången 1903

honom till råds, huru kriget skulle föras, och hertigen uttalat såsom sin mening, att 10,000 man till fot och 4,000 till häst vore det minsta, som behöfdes för dess fortsättning, om något resultat skulle vinnas, föreslog han såsom en möjlig utväg att anskaffa de 312,000 dlr, som härför voro erforderliga, att den gärd, som upptogs af riket, förvandlades i penningar. Och han lät vidare förstå, att han visste utvägar för konungen att årligen få »en märklig summa penningar», förutom rikets vanliga inkomst och ränta, om han härom blefve tillfrågad. Därjämte framkastade han tanken på upprättande af ett krigskommissariat, där krigsfolket för sina månadspenningar kunde köpa lifsmedel, hvilket skulle vara fördelaktigt först och främst för soldaterna, men äfven för kronan, som därigenom delvis finge sina pengar igen.[1] I ett memorial till rikets råd af den 28 jan. 1580 framlägger han sedan flera olika angelägenheter, som han kommit att tänka på och som han rekommenderade till skärskådande, medan rådsherrarne voro samlade hos konungen till rådplägning.[2] Med tanke på konungens oförmåga att hushålla och beräkna utgifterna och nu speciellt med anledning af det missnöje och den ovillighet, som rådde bland krigsfolket för uteblifven sold,[3] fäste han sålunda först och främst uppmärksamheten på nödvändigheten af att gärden, som årligen utgick, endast användes till rikets nödtorft. Och han föreslog, att proviantmästare skulle förordnas, som finge hand om gärden och om utbetalningarna, samt att två gode män af adeln »innan eller utan råds» tillsattes, som hade inseende öfver dessa proviantmästare. I sammanhang härmed yrkar han, att det skulle bestämmas, hvarifrån d. v. s. af hvilken ränta krigsfolkets lön i penningar och i städja skulle tagas, så att det i rättan tid kunde få »den lilla lön, som man det unte, och så hållas villigt och troget».

Af intresse för näringarnas befrämjande föreslog hertig Karl vidare, att införsel af kramgods, hattar, bälten etc., som i riket kunde tillverkas, måtte förbjudas, och att nö-

[1] Svar etc. d. 25 januari 1580, KR.
[2] SRA. II. s. 580.
[3] Hvilket starkt missnöje som rådde bland krigsfolket af nämnda anledning, synes bl. a. af bref från befälhafvarne till Johan år 1579 i Handl. rör. Skand. hist. (HSH.), 36, s. 156 ff.

diga handtverkare (»ämbetsmän»), inom landet anskaffades, samt yrkade på att åtgärder vidtoges, hvarigenom järnet och andra varor kunde komma i pris igen. Till sist uttalar sig hertigen i den viktiga frågan om skjutsfärder och gästning, hvarom konungen utfärdat flera sins emellan olika förordningar, samt föreslog upprättandet af taverner, där de resande kunde få härbärge och hästar. De som reste i konungens ärenden och voro försedda med hans postvapen, sökte nu anskaffa fri skjuts åt alla dem, som befunno sig i deras följe; och till och med adelstjänare färdades med konungens postvapen samt tvungo allmogen, äfven om de ej hade sådana, att framforsla dem med deras gods.[1]

Samtliga dessa frågor dryftades också vid de vidlyftiga öfverläggningar, som ägde rum i Vadstena i febr. 1580, och dessa resulterade i tvenne rådslag, daterade d. 19 febr., i hvilka vi återfinna en del af hertig Karls tankar eller möta uppslag i anslutning till hans råd och planer. Liksom hertigen yrkar rådet därpå, att det skulle bestämmas, hvarifrån krigsfolket skulle få sin lön, och föreslog, att man med det snaraste skulle komma det till undsättning med hvad som ännu fanns kvar af landtågsgärden, hvilken för öfrigt »hvarken nu eller framdeles till något annat måtte förskingrad blifva». Men rådet stannar ej härvid. Liknande yrkande göres beträffande dem, som voro anställda i konungens hof, och andra som beställningar hade till att fordra, d. v. s. sådana som genom kontrakt antagits till konungens tjänstemän och hade att uppbära bestämd lön.[2] Stort intresse visar också rådet för införandet af bättre ordning och större sparsamhet i finansförvaltningen i allmänhet. Tanken på anställande af proviantmästare upptages visserligen icke. Men däremot föreslås, att »kamrerarne» skulle göra en beräkning och ett förslag, så att utgifterna icke blefvo större än uppbörden, och det förordar sålunda upprättandet af ett slags riksstat.[3]

---

[1] Vestling, Hertig Karls furstendöme, s. 63, 89.

[2] Beställning eg. lika med anställning genom särskildt kontrakt med fixerade lönerättigheter och bestämda tjänsteplikter, Edén, Centralreg. organ. 1523—1594. s. 39 o. 134, här närmast lika med lön.

[3] Jfr Edén, a. a. s. 239. Kamrerarne förestodo vid denna tid kammaren, emedan inga kammarråd funnos. Ib. s. 230 o. 236 f.

Hertig Karls förslag om förbud mot införande af främmande kramvaror vann däremot icke rådets understöd. Adeln, krigsfolket och särskildt de, som vistades vid hofvet, behöfde enligt dess mening sidentyg, ridtyg och dylika varor, som måste införas. Men eftersom man vanligen finge betala mera än de voro värda och ändock icke erhölle annat än förlegade och fördärfvade saker, som hit infördes, sedan det icke stod till att afyttra dem på annat håll, borde personer tillsättas i hvar köpstad, som förstodo sig på sådana varor och hvad de voro värda. Om några undermåliga varor (»flärd») däribland funnes, skulle dessa kassera sådant samt låta vederbörande böta därför.

Däremot var rådet liksom hertigen intresseradt af att järnet och andra varor kommo i sitt förra pris och äfven däraf att något gjordes för erhållande af skickliga handtverkare. I riket rådde nämligen brist på arbetsskickligt folk af olika slag, så att mycket måste göras utrikes, som eljest skulle kunnat tillverkats inom landet; och en förändring var i detta afseende af behofvet påkallad. Uppmuntran af det inhemska fabrikatet och höjandet af handtverksskickligheten skulle ock medföra en kraftigare utveckling af städerna; och det låg rådet om hjärtat, att dessa »till mantal, förmögenhet och byggning» blefve förbättrade.

För att de inhemska varorna och särskildt järnet skulle komma i bättre pris och icke vara »så alldeles vanvördade», som de en tid varit, ansåg rådet det vara af nöden, att konungen utfärdade mandat, hvarigenom föreskrefs, att vid järnbruken endast godt och laggillt järn skulle smidas, och att stångjärnet utslogs i långa, tunna stänger i stället för större. Såsom medel till ökande af handtverksskickligheten föreslogs åter, att borgarne i städerna skulle befallas att hålla skolor, där deras barn kunde blifva »förfarne till att rätt bruka köpenskap eller eljest lära ärliga och nyttiga ämbeten».* Med de handtverkare, som funnos, skulle ålderman hafva inseende, så att de utförde sina arbeten ordentligt och rättade prisen efter stadslagen och skråförordnin-

* Liknande yrkande hade framställts i rådslaget 1573. SRA. II, s. 454.

garna.[1] Hvarje stad borde dessutom skaffa sig tegelslagare och murmästare.

Att i fråga om skjutsfärder och gästning en förändring skulle företagas i den riktning, som hertigen föreslagit, var också rådets mening. I det första af de båda rådslagen af d. 19 febr. säger rådet, att det väl vore nyttigt, om det upprättades taverner i alla landsändar, och föreslår, att en förordning härom utfärdas, som ock bestämde pris för skjutsning samt för mat och foder.

När hertig Karl genom Hogenskild Bjelkes och Erik Gyllenstjernas beskickning erhöll underrättelse om hvad rådet föreslagit vid rådssammankomsten i febr., förklarade han, att allt var välbetänkt, och att han ej för sin del önskade någon förändring. Han betonade endast nödvändigheten af att rådslaget också följdes, och att de i detsamma nedlagda förslagen också realiserades.

Utan resultat blef ej heller vare sig hertigens ingripande eller rådets betänkande. Frukten af de förda rådplägningarna visade sig snart på flera områden. Så utfärdade Johan d. 12 och 19 juli 1580 patent emot olaga skjutsfärder, hvari föreskrefs, att alla, som ej foro i konungens ärenden och voro försedda med särskilda vägbref, skulle betala för skjutshästar och mat.[2] Kort förut — den 27 mars — hade han skrifvit till hertig Karl och bedt honom upprätta taverner samt låta ett mandat utgå härom.[3] Sådant mandat utfärdades också senare af hertigen. Den 13 febr. 1581 lät han utgå ett förbud mot frigästning,[4] och den 28 mars s. å. följde ett mandat, hvari bland annat bestämdes pris för mat och skjuts.[5]

Till handelns befrämjande och städernas upphjälpande utfärdade konungen ett mandat emot handelns missbruk d. 11 aug. 1580,[6] hvari adel, präster och bönder strängeligen

[1] Ett sådant stadgande fanns i hertig Karls förordning om åtskilliga ämbeten i köpstäder d. 10 dec. 1576. Stiernman, Commerce etc. förordn. I, s. 261.

[2] Stiernman, a. a.

[3] RR.

[4] Dalin, Svea Rikes hist., III: 2, s. 147.

[5] Werwing, Sigismunds och Karl IX:s hist., I, s. 53.

[6] Stiernman, a. a. Mandatet var först dateradt den 18 maj. I riksregistraturet, där det är infördt (1580 fol. 79), är detta datum öfverstruket och ersatt med den 11 aug. I utdrag af kongl. secr. Sven Elofssons märkeliga handl., Link. bibl:s handl., II, s. 225 ff., omtalas mandatet under den 18 maj.

förbjudas att idka köpenskap. Adelsmännen skulle dock få utöfva handelsrörelse, om de flyttade in till städerna, och de skulle därvid få behålla sköld och hjälm, men betala konungen skatt såsom borgare eller ock göra russtjänst för sin inkomst på rörelsen. Samma år utgick också ett mandat om accisens riktiga erläggande för olika slags drycker och ett visst pris, som skulle åsättas dem, hvilket mandat följande år kompletterades med ett nytt (d. 20 maj 1581). Det förra af dessa motiveras därmed, att de som införde utländska drycker icke gåfvo kronan en tillbörlig afgift, utan »prångade ut dem på det dyraste»; och det heter däri, att borgmästare och råd skulle hafva uppsikt därmed, att de främmande drycker, som infördes, icke måtte »så oskäligen öfver sitt rätta värde utprångas».[1]

Rådslaget angående uppgörandet af ett förslag öfver inkomster och utgifter ledde också delvis till påföljd, om också icke omedelbart. Ett par år senare uppgjordes en resumé af rikets samtliga inkomster och utgifter under år 1582 såväl i penningar som i naturapersedlar och omfattande både den centrala och den civila förvaltningen, hofhållningen och krigsmakten till lands och vatten, hvilken tydligen var afsedd till att ge konungen en öfversikt öfver kronans tillgångar och behof samt sålunda kunde tjäna såsom varnande exempel och vara en maning till sparsamhet.[2]

Genom Hogenskild Bjelke och Erik Gyllenstjerna hade Johan jämte de förut omtalade frågorna också meddelat, att holländarne erbjudit sig att hafva ett nederlag i Ny Lödöse, dit varor kunde föras dels genom Öresund, dels utefter och på Göta älf ifrån Brätte och öfver Edet.[3] Därigenom skulle bättre pris kunna erhållas än i städerna vid Östersjön. Denna plan gillar hertig Karl, och han rådde för öfrigt konungen i samband härmed till att förordna, att Västergötland och Dal eller åtminstone kringliggande orter skulle röja och sätta i stånd vägen emellan Åkerström och Brätte, så att man där kunde framforsla varor med vagnar

[1] Stiernman, a. a., s. 291.
[2] Hist. Handl. XII.
[3] Brätte, vid sjön Vassbotten, 5 km. söder om Vänersborg, fick stadsprivilegier 1620.

och kärror för en skälig ersättning och icke behöfde föra allt på hästryggen för otillbörlig lega, såsom dittills skett.

Af vida större intresse än detta samarbete i den inre styrelsen var emellertid den yttre politikens handläggning under samverkan mellan konungen och hertigen. Hvad som särskildt blef föremål för rådplägning under denna tid var förhållandet till Ryssland och Danmark samt därmed i samband stående frågor. Med intresse följde hertigen kriget med ryssarne, hvilket vållade konungen och rådet och äfven honom själf mycket bekymmer till en början, men sedan medförde öfverraskande goda resultat, då Pontus de la Gardie öfvertagit befälet. Han hade ock sin uppmärksamhet riktad mot Danmark, hvars konung, Fredrik II, intog en mot Sverige fientlig hållning med anledning af svenskarnes kaperier på Östersjön, hvarigenom danskarnes handel i väsentlig grad hindrades. Och den förbindelse han knutit i Tyskland, gaf honom anledning och tillfälle att få närmare kännedom om den politiska situationen i detta land, bland hvars protestantiska furstar han ansåg Sverige hafva naturliga bundsförvanter mot Ryssland och Danmark, och med hvilkas tillhjälp äfven den omtvistade handeln på Narva skulle på ett för Sverige fördelaktigt sätt kunna ordnas af kejsaren och riksdagen efter den anvisning, som Stettinerfreden gaf.

Hertig Karl erhöll också under dessa år ganska fullständiga upplysningar af konungen angående de diplomatiska ärendena. Kopior af bref sändes honom, och han får gång efter annan i uppdrag att afge sina råd och betänkanden, dels af konungen, dels af rådet. Å sin sida hade hertigen politiska agenter, som under resor i hvarjehanda ärenden gjorde sig underrättade om hvad som utomlands föreföll och sedan rapporterade till honom. Gång efter annan berättar han under 1580—1581, att några hans hoftjänare eller någon annan hemkommit från Tyskland och medfört nyheter, som han meddelar till konungen, och att han mottagit bref, som han i afskrift skickar.

Kriget med Ryssland, som intill 1578 på det hela taget förts utan lycka för de svenska vapnen, hade under detta år tagit en annan vändning, sedan Stefan Batori, Johans svåger, som 1575 blifvit konung i Polen, beslutit aktivt

Hertig Karls förslag om förbud mot införande af främmande kramvaror vann däremot icke rådets understöd. Adeln, krigsfolket och särskildt de, som vistades vid hofvet, behöfde enligt dess mening sidentyg, ridtyg och dylika varor, som måste införas. Men eftersom man vanligen finge betala mera än de voro värda och ändock icke erhölle annat än förlegade och fördärfvade saker, som hit infördes, sedan det icke stod till att afyttra dem på annat håll, borde personer tillsättas i hvar köpstad, som förstodo sig på sådana varor och hvad de voro värda. Om några undermåliga varor (»flärd») däribland funnes, skulle dessa kassera sådant samt låta vederbörande böta därför.

Däremot var rådet liksom hertigen intresseradt af att järnet och andra varor kommo i sitt förra pris och äfven däraf att något gjordes för erhållande af skickliga handtverkare. I riket rådde nämligen brist på arbetsskickligt folk af olika slag, så att mycket måste göras utrikes, som eljest skulle kunnat tillverkats inom landet; och en förändring var i detta afseende af behofvet påkallad. Uppmuntran af det inhemska fabrikatet och höjandet af handtverksskickligheten skulle ock medföra en kraftigare utveckling af städerna; och det låg rådet om hjärtat, att dessa »till mantal, förmögenhet och byggning» blefve förbättrade.

För att de inhemska varorna och särskildt järnet skulle komma i bättre pris och icke vara »så alldeles vanvördade», som de en tid varit, ansåg rådet det vara af nöden, att konungen utfärdade mandat, hvarigenom föreskrefs, att vid järnbruken endast godt och laggillt järn skulle smidas, och att stångjärnet utslogs i långa, tunna stänger i stället för större. Såsom medel till ökande af handtverksskickligheten föreslogs åter, att borgarne i städerna skulle befallas att hålla skolor, där deras barn kunde blifva »förfarne till att rätt bruka köpenskap eller eljest lära ärliga och nyttiga ämbeten».* Med de handtverkare, som funnos, skulle ålderman hafva inseende, så att de utförde sina arbeten ordentligt och rättade prisen efter stadslagen och skråförordnin-

* Liknande yrkande hade framställts i rådslaget 1573. SRA. II, s. 454.

garna.[1] Hvarje stad borde dessutom skaffa sig tegelslagare och murmästare.

Att i fråga om skjutsfärder och gästning en förändring skulle företagas i den riktning, som hertigen föreslagit, var också rådets mening. I det första af de båda rådslagen af d. 19 febr. säger rådet, att det väl vore nyttigt, om det upprättades taverner i alla landsändar, och föreslår, att en förordning härom utfärdas, som ock bestämde pris för skjutsning samt för mat och foder.

När hertig Karl genom Hogenskild Bjelkes och Erik Gyllenstjernas beskickning erhöll underrättelse om hvad rådet föreslagit vid rådssammankomsten i febr., förklarade han, att allt var välbetänkt, och att han ej för sin del önskade någon förändring. Han betonade endast nödvändigheten af att rådslaget också följdes, och att de i detsamma nedlagda förslagen också realiserades.

Utan resultat blef ej heller vare sig hertigens ingripande eller rådets betänkande. Frukten af de förda rådplägningarna visade sig snart på flera områden. Så utfärdade Johan d. 12 och 19 juli 1580 patent emot olaga skjutsfärder, hvari föreskrefs, att alla, som ej foro i konungens ärenden och voro försedda med särskilda vägbref, skulle betala för skjutshästar och mat.[2] Kort förut — den 27 mars — hade han skrifvit till hertig Karl och bedt honom upprätta taverner samt låta ett mandat utgå härom.[3] Sådant mandat utfärdades också senare af hertigen. Den 13 febr. 1581 lät han utgå ett förbud mot frigästning,[4] och den 28 mars s. å. följde ett mandat, hvari bland annat bestämdes pris för mat och skjuts.[5]

Till handelns befrämjande och städernas upphjälpande utfärdade konungen ett mandat emot handelns missbruk d. 11 aug. 1580,[6] hvari adel, präster och bönder strängeligen

[1] Ett sådant stadgande fanns i hertig Karls förordning om åtskilliga ämbeten i köpstäder d. 10 dec. 1576. Stiernman, Commerce etc. förordn. I, s. 261.

[2] Stiernman, a. a.

[3] RR.

[4] Dalin, Svea Rikes hist., III: 2, s. 147.

[5] Werwing, Sigismunds och Karl IX:s hist., I, s. 53.

[6] Stiernman, a. a. Mandatet var först dateradt den 18 maj. I riksregistraturet, där det är infördt (1580 fol. 79), är detta datum öfverstruket och ersatt med den 11 aug. I utdrag af kongl. secr. Sven Elofssons märkeliga handl., Link. bibl:s handl., II, s. 225 ff., omtalas mandatet under den 18 maj.

förbjudas att idka köpenskap. Adelsmännen skulle dock få utöfva handelsrörelse, om de flyttade in till städerna, och de skulle därvid få behålla sköld och hjälm, men betala konungen skatt såsom borgare eller ock göra russtjänst för sin inkomst på rörelsen. Samma år utgick också ett mandat om accisens riktiga erläggande för olika slags drycker och ett visst pris, som skulle åsättas dem, hvilket mandat följande år kompletterades med ett nytt (d. 20 maj 1581). Det förra af dessa motiveras därmed, att de som införde utländska drycker icke gåfvo kronan en tillbörlig afgift, utan »prångade ut dem på det dyraste»; och det heter däri, att borgmästare och råd skulle hafva uppsikt därmed, att de främmande drycker, som infördes, icke måtte »så oskäligen öfver sitt rätta värde utprångas».[1]

Rådslaget angående uppgörandet af ett förslag öfver inkomster och utgifter ledde också delvis till påföljd, om också icke omedelbart. Ett par år senare uppgjordes en resumé af rikets samtliga inkomster och utgifter under år 1582 såväl i penningar som i naturapersedlar och omfattande både den centrala och den civila förvaltningen, hofhållningen och krigsmakten till lands och vatten, hvilken tydligen var afsedd till att ge konungen en öfversikt öfver kronans tillgångar och behof samt sålunda kunde tjäna såsom varnande exempel och vara en maning till sparsamhet.[2]

Genom Hogenskild Bjelke och Erik Gyllenstjerna hade Johan jämte de förut omtalade frågorna också meddelat, att holländarne erbjudit sig att hafva ett nederlag i Ny Lödöse, dit varor kunde föras dels genom Öresund, dels utefter och på Göta älf ifrån Brätte och öfver Edet.[3] Därigenom skulle bättre pris kunna erhållas än i städerna vid Östersjön. Denna plan gillar hertig Karl, och han rådde för öfrigt konungen i samband härmed till att förordna, att Västergötland och Dal eller åtminstone kringliggande orter skulle röja och sätta i stånd vägen emellan Åkerström och Brätte, så att man där kunde framforsla varor med vagnar

[1] Stiernman, a. a., s. 291.
[2] Hist. Handl. XII.
[3] Brätte, vid sjön Vassbotten, 5 km. söder om Vänersborg, fick stadsprivilegier 1620.

och kärror för en skälig ersättning och icke behöfde föra allt på hästryggen för otillbörlig lega, såsom dittills skett.

Af vida större intresse än detta samarbete i den inre styrelsen var emellertid den yttre politikens handläggning under samverkan mellan konungen och hertigen. Hvad som särskildt blef föremål för rådplägning under denna tid var förhållandet till Ryssland och Danmark samt därmed i samband stående frågor. Med intresse följde hertigen kriget med ryssarne, hvilket vållade konungen och rådet och äfven honom själf mycket bekymmer till en början, men sedan medförde öfverraskande goda resultat, då Pontus de la Gardie öfvertagit befälet. Han hade ock sin uppmärksamhet riktad mot Danmark, hvars konung, Fredrik II, intog en mot Sverige fientlig hållning med anledning af svenskarnes kaperier på Östersjön, hvarigenom danskarnes handel i väsentlig grad hindrades. Och den förbindelse han knutit i Tyskland, gaf honom anledning och tillfälle att få närmare kännedom om den politiska situationen i detta land, bland hvars protestantiska furstar han ansåg Sverige hafva naturliga bundsförvanter mot Ryssland och Danmark, och med hvilkas tillhjälp äfven den omtvistade handeln på Narva skulle på ett för Sverige fördelaktigt sätt kunna ordnas af kejsaren och riksdagen efter den anvisning, som Stettinerfreden gaf.

Hertig Karl erhöll också under dessa år ganska fullständiga upplysningar af konungen angående de diplomatiska ärendena. Kopior af bref sändes honom, och han får gång efter annan i uppdrag att afge sina råd och betänkanden, dels af konungen, dels af rådet. Å sin sida hade hertigen politiska agenter, som under resor i hvarjehanda ärenden gjorde sig underrättade om hvad som utomlands föreföll och sedan rapporterade till honom. Gång efter annan berättar han under 1580—1581, att några hans hoftjänare eller någon annan hemkommit från Tyskland och medfört nyheter, som han meddelar till konungen, och att han mottagit bref, som han i afskrift skickar.

Kriget med Ryssland, som intill 1578 på det hela taget förts utan lycka för de svenska vapnen, hade under detta år tagit en annan vändning, sedan Stefan Batori, Johans svåger, som 1575 blifvit konung i Polen, beslutit aktivt

deltaga i kampen om Livland. Något verkligt förbund hade visserligen icke kommit till stånd, men svenska och polska trupper hade förenat sig till gemensamma operationer eller hvar för sig inlåtit sig på expeditioner, som ledt till förmånliga eröfringar för båda parterna. Emellertid inträdde i dessa framgångar, som för Sveriges räkning i stort sedt fortgingo till stilleståndet 1583, ett afbrott under senare delen af 1579, då Henrik Klasson Horn vid ett angrepp på staden Narva blef tillbakaslagen och hans betydande här såväl härigenom som genom ogynnsam väderlek samt brist på lifsmedel till större delen upprefs. Ställningen i Livland tedde sig därför vid ingången till år 1580 ganska bekymmersam, när det gällde att göra upp plan för krigets fortsättning under detta år.[1]

Den allvarsamma motgången i det ryska kriget var så mycket olägligare, som den danske konungen vid denna tidpunkt visade en påfallande ovänlighet. Efter gränsmötet 1575, då tvisten om tre kronor blef uppskjuten på tre år, och då man kommit öfverens om att segelfarten på Narva skulle ske enligt Stettinfördragets bestämmelser, hade förhållandet visserligen en tid varit jämförelsevis godt, sedan den danske konungen efter Johan III:s begäran år 1576 förbjudit sina undersåtar drifva handel på Narva. Men detta samförstånd blef ej af lång varaktighet. Fredrik II öfverhopades snart af klagomål från sina undersåtar med anledning af handelsförbudet, som medförde en kännbar minskning i deras inkomster. Förbudet blef därför icke förnyadt, så mycket mindre som Johan själf utfärdade pass för främmande fartyg till Narva och således själf bröt emot den princip, som han så strängt höll på gent emot danskarne. Den gamla tvistefrågan om herraväldet på Östersjön och speciellt handeln på Narva under det emellan Sverige och Ryssland pågående kriget blef därför åter aktuell. Johan tillämpar den gamla grundsatsen, att neutrala ej fingo föra varor till Sveriges fiende öfver svenska

[1] Girs, Johan III:s krönika, Dalin, Svea Rikes hist., III: 2, Ödberg. And. Lorichs, s. 63. Hildebrand, Johan III och Europas katolska makter etc., s. 319; Johan Berndes bref till Johan d. 2 okt. 1578 HSH, 36, s. 156: Schieman, Th., Russland. Polen u. Livland bis in 17. Jahrh. (Oncken, Allg. Gesch. II: 10) samt Rüssow, Livl. Chron., högtysk öfv., Reval 1845, s. 268 ff.

strömmar», och lät lägga beslag på gods, som af danska köpmän fördes till Narva,[1] hvaremot danskarne klagade öfver de hinder, som lades för deras handel, och fordrade att få ersättning för konfiskerade varor. Och på samma gång som tvisten om handeln sålunda förnyades, framdrogs under den växande misstämningen å ömse sidor klagomål och beskyllningar, hvilka, om också i sig själfva ganska obetydliga, dock bidrogo till att göra förhållandet emellan de båda rikena allt spändare. I slutet af år 1579 växlades flera skrifvelser, hvarvid den danske konungen anslog en ton, som icke bådade godt för närmaste framtiden.[2]

Äfven lybeckarne lågo vid denna tid öfver Johan III med sina klagomål öfver de hinder, som af svenskarne lades för deras handel på Narva, och ersättningskraf framställdes för upptaget gods, på samma gång som de enträget yrkade på likvid af de 75,000 thlr, som Sverige i stettinfreden utfäst sig att betala för ännu kvarstående skuld sedan Gustaf Vasas tid och för skepp med gods, som kapats under nordiska sjuårskriget, men som Johan då ännu ej mäktat komma ut med.[3]

[1] Resen, Kong Frederichs den anden krönicke, Kbh. 1680, s. 318, berättar, att k. af D. år 1579 strax efter Mikaelis dag sändt ett par skepp till Narva, och att dessa blefvo upptagna af amiralen B. Söffrinsson. Då Johan dröjde att ge tillfredsställande svar på klagomålen med anledning häraf, sände Fredrik ett bud, som allvarligen uppmanade Johan att utlämna skeppen, »eller hand var foraarsaget med andre Middel at søge sin Oprætning». Härefter lofvade Johan att med förenämnda skepp förhålla sig som en trogen nabo.

Jfr ock amiralen Bengt Severinssons bref till Johan III af den 28 juli och den 26 aug. 1579, HSH., 36, s. 173 ff. och 204 ff.

Skeppen återlämnades, men Fredrik II önskade ersättning för varorna antingen i pengar, koppar eller järn till 11,000 dlrs värde. Se Lind, H. D. Fra kong Frederik den andens tid etc., Kbhmn 1902, s. 198.

[2] Johan utfärdade under förra hälften af 1580 flera bref angående förstärkandet af fästena Kalmar, Borgholm, Kronober och Älfsborg, sedan han erfarit, att danske konungen värfvat folk, och efter han ej kunde veta, hvad han hade i sinnet. Hist. Bibl. II, s. 127, 137, 154.

Om de danska rustningarna till sjöss 1579 och 1580 och utsändandet af en flotta på Östersjön lämnas upplysningar af Lind, a. a. s. 197 och 210 ff. Meningen var att hindra seglats till Pernau och Narva och andra ryska hamnar, men hänsyn togs också till Sverige. K. af. D. erfor, »at Sverige vilde udruste 24 Orlogsskibe for at gøre et Anslag mod Narva, og han befalede derfor flere Skibes Udrustning, for at han kunde være lige saa stærk i Søen som den svenske Konge», Lind, a. a., s. 211.

[3] Hoffman, Gesch. der freien u. Hansest. Lübeck, II, s. 71 f.; Becker, Gesch. der freien St. Lübeck, II, s. 181 ff. Sändebuden voro: Herman Warneböcke, Syndicus, Johan Ludinghusen och Arend Bonnies, rådsherrar. Willebrandt, Hans. Chron., skrifver Bomus och Warmböke.

Öfver dessa tre frågor, som i början af 1580 voro de mest brännande, afger hertig Karl sitt utlåtande i januari detta år dels i ett särskildt bref till konungen såsom svar på hans begäran om råd, dels i en skrifvelse till rådsherrarne, hvari han dock närmast uttalar sina tankar rörande en del frågor i den inre styrelsen, hvilka han ansåg sig böra rikta uppmärksamheten på, då rådet var församladt till öfverläggning.[1]

Hvad det ryska kriget beträffade, önskade hertig Karl helst, att fred kom till stånd. På hvad sätt en sådan skulle kunna erhållas, var för honom svårt att yttra sig om, då han under den föregående tiden ej haft tillfälle att i detalj följa krigets gång och utvecklingen af de diplomatiska förhandlingarna. Dock ansåg han det icke rådligt, att förslag om fredsunderhandlingar framställdes från svensk sida, emedan ryssarne skulle bli uppblåsta och få höga tankar om sin makt, om man i Sverige visade sig angelägen att få slut på kriget. Såsom ställningen för honom tedde sig, tyckte har därför, att det var klokast söka erhålla någon främmande furste till medlare, som intresserade sig för att få slut på fejden. Och han föreslog, att man i detta hänseende skulle vända sig till den tyske kejsaren, hvilken hade för afsikt att sammankalla kurfurstarne för att med dem rådgöra om en legation till Ryssland angående Livland. Då kejsaren var angelägen att behålla öfverhögheten öfver detta land, kunde man ha anledning vänta, att han och de tyska furstarne ej skulle vara ovilliga att föreslå en fredlig uppgörelse emellan Sverige och Ryssland, och att de skulle vara hågade att framställa ett dylikt förslag genom den tillämnade legationen. Om konungen upptoge detta hertigens råd och beslöte sig för att träda i förbindelse med kejsaren i det angifna syftet, ville hertigen för sin del och liksom på eget bevåg anhålla hos sin svärfar, kurfursten af Pfalz, eller sina svågrar, att de understödde de svenska intressena..

Om de föreslagna underhandlingarna skulle leda till ett för Sverige verkligen förmånligt resultat, finge man emellertid ej slå sig till ro och undandraga sig nya an-

[1] Svar till några punkter etc. bifogadt bref af den 25 jan. 1580, samt bref till riksens råd af d. 28 jan. s. å. Hertig Karls registratur. (KR.)

strängningar och uppoffringar i det ryska kriget. Det måste visas, att den lidna motgången endast var tillfällig, och att Sverige hade krafter nog att fortsätta kriget med framgång, om det ej erhölle en fördelaktig fred. Medan underhandlingar med kejsaren inleddes, borde man därför utrusta en här på 10,000 man till fots och 4,000 till häst, med hvilka nästa fälttåg kunde företagas. Så skulle både kejsaren och ryske tsaren få respekt för svenskarne och fred kunna ernås.

Förhållandet till Danmark ansåg hertig Karl vara sådant, att det måste inge allvarliga bekymmer för framtiden. Både tonen i den danske konungens bref och de aktuella tvistefrågornas behandling från dansk sida syntes honom vittna om tankar på krig, och däråt syftade äfven de underrättelser, som han erhållit angående underhandlingar emellan Danmark och Polen, vid hvilken han antog, att den danske konungen sökte medla fred eller stillestånd emellan den polske konungen och den ryske tsaren, så att Sverige skulle stå ensamt mot denne och Danmark ha så mycket större utsikter till framgång vid ett eventuellt angrepp. Men därhän fick man ej låta det gå, ty af krig hade Sverige haft nog. Man måste därför nödvändigt förebygga separatfred mellan Polen och Ryssland som ock krig med Danmark, och fördenskull ansåg hertigen, att man borde föreslå ett nytt möte mellan svenska och danska ombud, hvarvid alla tvistefrågor kunde behandlas och en förlikning träffas, så att fast vänskap blefve rådande mellan rikena. Samtidigt borde underhandlingar med Polen inledas, så att man erhölle garanti för att ej Stefan slöt fred med Ryssland, utan att Sverige i den var inbegripet, hvarjämte diplomatiska förbindelser borde anknytas med hansestäderna och tyska furstar till stärkande af Sveriges ställning gent emot dess många fiender.

Utjämnandet af misshälligheterna med Danmark ansåg hertigen ej möta några oöfvervinneliga svårigheter. Man behöfde ingalunda visa någon undfallenhet, vare sig i de bref, genom hvilka underhandlingar föreslogos, eller vid självfva mötet. Sveriges sak var enligt hertigens förmenande sa klar, att man öppet och frimodigt kunde protestera mot den danske konungens hånfulla och ovänliga skrifvelser.

Det var icke Sverige, som hade brutit emot det Stettinska fördraget, såsom danskarne påstodo, utan tvärtom hade svenskarne anledning till klagomål, emedan under pågående krig med Ryssland danska undersåtar tillåtits drifva handel på Narva. Detta stod i strid med de föreskrifter, som traktaten innehöll, hvilket hertigen ville utförligt bevisa, om detta möte komme till stånd och han finge förtroendet att härom framställa sin mening. Skulden för missämjan emellan de båda rikena, som förnämligast hade sin grund i tvisten om handeln, låg sålunda öfvervägande på den danska sidan, om man anlade den rätta synpunkten; och detta hoppades hertigen, att äfven danskarna skulle inse och erkänna inför tydliga bevis, så att de sedan nedstämde tonen och förhölle sig vänskapligt mot sin granne, såsom de i Stettin utfäst sig till.

Medan man sålunda förberedde sig till fredlig uppgörelse med danskarne genom anskaffande af »fasta bevis», skulle man söka isolera Danmark i politiskt hänseende och själf söka skaffa sig goda vänner.[1] Först och främst måste då härvid den emellan konungarne af Danmark och Polen öppnade underhandlingen korsas genom anbud till Polen om förbund med Sverige, som både på grund af släktskapen mellan konungahusen och gemensamma intressen mot Ryssland borde vara en mera naturlig bundsförvant än Danmark. Därnäst skulle man, såsom förut är antydt, laga så, att man komme i förbund med tyska furstar och hansestäder, särskildt Lybeck. Visserligen hade lybeckarna just vid denna tid sina ombud i Stockholm, som hade att af nyss nämnda anledningar framföra klagomål till regeringen. Men hertigen var öfvertygad, att man skulle kunna vinna dem, blott man visade vänskap och tillmötesgående vid förhandlingarna. Hvad penningesumman beträffade, som de hade att fordra, visste han, att de skulle låta sig nöja med en försäkran om likvid på en för konungen lägligare tid.[2] Och beträffande återlämnandet af de upptagna fartygen, trodde han ej, att man skulle behöfva uppoffra principen angående Sveriges rätt att förbjuda handeln på Narva,

[1] Se hertigens bref till kon. d. 10 febr. 1580. KR.
[2] Hertig Karl besökte Lybeck på bröllopsresan 1579. Se Becker, a. a. s. 202 och hertigens bref till kon. från Lybeck d. 15 april 1579. KR.

blott man ställde dem tillfreds genom att återlämna de skepp, som kapats från dem, ehuru de varit försedda med pass af konungen. Hufvudsaken var i alla händelser, att underhandlingarna med sändebuden i dessa frågor fördes med klokhet och takt och på ett sådant sätt, att man hade utsikt att komma till ett fast förbund med dem. Ty komme ett sådant till stånd, »hölle de danska väl sen tillbaka, om de hade något ondt i sinnet».

Då rådet i februari månad var samladt i Vadstena,[1] behandlades också den yttre politiken. I det rådslag, som härvid afgafs, återfinner man ett par af hufvudpunkterna i hertig Karls program, och om en punkt säges uttryckligen ifrån, att den tillkommit efter hans förslag. Sålunda yrka rådsherrarne likaväl som hertigen att konungen oförmärkt genom någon annan makts bemedling skulle försöka vinna fred med Ryssland. Däremot föreslogo rådsherrarne ej något nytt krigsföretag i den stil, som hertigen önskat, utan ansågo det vara nog att förstärka besättningarna på de befästa slotten och ordentligt underhålla knektarne med lifsmedel. Beträffande förhållandet till Danmark visa de sig äfven ha samma mening som hertig Karl, då de yttrade, att man borde noga vara på sin vakt med anledning af den danske konungens fientliga hållning, och då de föreslogo, att konungen borde taga reda på, hvad rustningarna i Danmark åsyftade, och hvad som kunde vara föremål för underhandlingarna emellan Danmark och Polen. Vidare yrkas, att man skulle skaffa sig bevis för en blifvande kompromiss med danskarne. Och för stärkandet af Sveriges yttre maktställning föreslås, att man i tid skulle skaffa sig något »anhang» bland de tyska furstarne, »eftersom den högborne furste hertig Karls förslag är», och att konungen skulle tillse, att icke fred inginges mellan Ryssland och Polen, utan att Sverige vore inbegripet i den.

Den påfallande öfverensstämmelsen mellan hertig Karls utlåtande och detta rådslag kan ej gärna vara tillfällig. Rådsherrarne hafva sannolikt, utöfver hvad som uttryckligen säges, låtit sig påverkas af hertigens framställda åsikter

[1] Rådslag i Vadstena d. 19 febr. 1580. Svenska Riksdagsakter (SRA.), II, s. 572 ff.

och upptagit moment ur hans förslag. I hvilken omfattning detta skett, låter sig emellertid ej afgöra.

Innan Johan fattade sitt beslut angående de frågor, öfver hvilka riksråden hade framställt sina förslag, visade han hertigen det förtroendet och tillmötesgåendet, att han sände ett par af sina rådsherrar till honom, för att han ytterligare skulle få utveckla sina åsikter.[1] Härigenom sattes hertig Karl i tillfälle att komplettera den framlagda planen för utrikespolitiken i de punkter, som rådet underlåtit att beröra, och att genom anförande af nya synpunkter stryka under de delar, som ytligt behandlats. Och så fick hertigen, som gärna velat personligen deltaga i rådsmötet för att göra sin mening kraftigare gällande,[2] dock sista ordet vid öfverläggningarna om dessa viktiga frågor och så sannolikt äfven lika stor utsikt att influera på konungen, som om han varit personligen närvarande.

Hvad hertig Karl vid öfverläggningarna med Hogenskild Bjelke och Erik Gyllenstjerna särskildt yrkade på, var det af honom föreslagna mötet vid gränsen mellan svenska och danska ombud. Det var enligt hans mening ej nog med en kompromiss i tvisten om tre kronor, hvarom i rådslaget talas. Om ej krig skulle utbryta, måste något göras, för att äfven de andra tvistefrågorna skulle bli lösta. Och han kunde ej finna någon annan utväg än ett möte. Ty komme några svenska rådsherrar tillsammans med ett par danska, skulle de både kunna visa, att de danska klagomålen till större delen voro obefogade, och därjämte framdraga berättigade besvär från svensk sida, som kunde uppväga befogade anledningar till missnöje och klagomål från motparten. Konungen borde därför taga första steget genom att skrifva till konungen af Danmark och anhålla, att denne ville utse några ombud. Därefter borde han själf i tid utse sina legater, så att dessa finge grundligt sätta sig in i de frågor, som skulle blifva föremål för underhandling, och icke allenast blefve försedda med försvarsvapen mot väntade angrepp, utan ock hade anfallsvapen i de besvär, som konungen och enskilde kunde hafva att framföra.

[1] Instruktion för Hogenskild Bjelke till hertig Karl, dat. Link. d. 10 mars 1580. Riksregistr. (RR.) 1580, s. 47 v. o. 48.
[2] Bref till sekreteraren Nils Jönsson d. 30 jan. 1580. KR.

Det svar, som Johan gifvit lybeckarnes sändebud,[1] tillfredsställde icke hertig Karl, som ansåg, att det skulle hafva varit »fullkomligare uttryckt». Man skulle således hafva uttryckligen framhållit, att lybeckarne faktiskt öfverträdt det beslut, som fattats i Frankfurt 1571 angående handeln på Narva, och kejsarens därefter utfärdade mandat, då de fört mynt, salt och allehanda lifsförnödenheter till Ryssland. Emot deras fordran på utbetalande af de 75,000 thlr, som i freden i Stettin tillerkänts dem, skulle Sverige uppställa anspråk på ersättning för kostnader, som konungen haft för utrustning af de örlogsskepp, som måst sändas ut på Östersjön till förhindrande af de lybska köpmännens handel, då deras fartyg konvojerades af en medsänd örlogsflotta, som till och med angripit de svenska fartygen. Intill dess att dessa ersättningsanspråk hade blifvit fyllda, voro svenskarne i sin fulla rätt, om de innehölle den utlofvade penningesumman. Men däremot yrkade hertigen bestämdt, att ersättning skulle gifvas, om något tagits från fartyg, som haft konungens pass för handel på Narva, och att konungen ej skulle fordra någon tull af lybeckarne, hvarom hans svar ingenting innehöll.

Då nu svar redan var gifvet, ansåg hertig Karl, att Johan i en ny skrifvelse borde framställa denna mening. Själf ville han skrifva till ett par personer i Lybeck, en d:r Zacharias och en d:r Schultz, att de skulle underhandla med rådsherrarne i staden, så att de emellertid och intill dess de finge vidare besked, icke inläte sig i underhandlingar med några andra. Ty vinnlade man sig ej om att hafva lybeckarne till sina vänner, skulle de enligt hans förmenande snart sluta sig till danskarne, »oansedt, att de skulle bita i ett surt äpple», såsom hertigen sagt i ett bref till Hogenskild Bjelke och Nils Gyllenstjerna.[2]

[1] Svaret återges af Becker, a. a., s. 182 f.

[2] Källorna till den föregående framställningen: Bref till Hogenskild Bjelke d. 24 febr. 1580, samt till Nils Gyllenstjerna och Hogenskild Bjelke d. 28 febr. 1580, KR. Till kon. d. 2 mars, svar på bref af d. 10 febr., KR. och RR. Hertigens svar enligt Hog. Bjelkes och E. Gyllenstjernas berättelse om hvad som blef förhandladt i Nyköping d. 23 o. 26 mars 1580, afskrift i Handl. ang. hertig Karl och hans hertigdöme (HKH.), tryckt i SRA., II, s. 580 ff., samt hertig Karls svar till konung Johan d. 25 mars 1580, KR.

Att hertig Karl i sin ifver gick för långt då han beräknade de möjliga resultaten af de underhandlingar, som han i sitt politiska program förordat, låter sig svårligen förnekas. Om hans uppfattning i fråga om handeln på Narva strängt häfdades, skulle säkerligen icke den af honom åsyftade förlikningen med Danmark komma till stånd, liksom en förbindelse med lybeckarne på denna basis ej heller kunde ha någon utsikt. Men å andra sidan var det för visso riktigt, att underhandlingar med danskarne företogos på ett möte mellan rådsherrar från de båda rikena, emedan härigenom åtminstone tills vidare säkerhet vanns för att ej det befarade angreppet skulle ske. Äfven om icke någon verklig uppgörelse angående handeln kunde äga rum, kunde en förlikning tills vidare ingås. Väl motiveradt var också hans förslag, att man under tiden skulle knyta förbindelser med Polen och tyska furstar samt med framgång företaga ett nytt krigståg emot Ryssland. Dessa måls vinnande låg ej utom möjlighetens gräns, om de diplomatiska underhandlingarna och rustningarna sköttes med intresse och skicklighet.

Johan var emellertid ej rätte mannen att utföra detta program. Han lämnade å sido ett par af de viktigaste momenten däri, och de åtgärder, som han vidtog för realiserandet af de planer, som han gillade, voro icke tillräckligt effektiva.

Efter de fruktlösa underhandlingar om förbund mellan Sverige och Polen, som under den föregående tiden hade förts synes Johan hafva ansett det lönlöst att försöka möjligheten af en närmare förbindelse gent emot Ryssland, ty den legat, som han under år 1580 sänder öfver till Polen, erhåller icke något sådant i uppdrag. I öfverensstämmelse med rådslaget af den 19 febr. uppmanas han endast att tillse, att ej någon fred inginges emellan Ryssland och Polen, utan att Sverige i den vore inbegripet; för öfrigt instrueras han blott att verka för utbekommande af konungens och drottningens fordringar i Polen.[1] Hertig Karl, som från Polen hört, att Stefan Batori förberedde ett angrepp på Ryssland, var därför icke tillfredsställd, utan

[1] Ödberg, Anders Lorichs, s. 85, not. 2.

såg sig snart föranlåten att mana Johan till allvarliga underhandlingar och till utrustande af en stark krigshär, som samtidigt med polackarne kunde operera mot ryssarne.[1]

Ej heller gjorde Johan några ansträngningar att vinna vänskap och stöd i Tyskland. Året förut hade han sändt Gustaf Banér, Klas Bjelke och sekreteraren Herman Bruser till kejsaren för diverse underhandlingar af politisk och privat natur; och kejsaren hade visat sig intresserad för ett slut på striderna mellan Sverige och Ryssland. Någon medling hade visserligen icke satts i fråga, och ej heller hade meningen varit att knyta någon förbindelse med lybeckarne,[2] hvilket nu af hertig Karl förordades. Men kejsaren, som enträget anhållit, att Johan skulle försvara Livland, hade själf tillkännagifvit, att en beskickning till Ryssland var tillämnad, och hade ställt i utsikt ett längre stillestånd såsom följd af en sådan.[3] Förmodligen var det därför, som Johan icke lät någon ny beskickning afgå, utan inskränkte sig till att ge samme legat, som afsändes till Polen, i uppdrag att bevaka Sveriges intressen i Tyskland. Hertig Karl var dock icke nöjd med denna åtgärd, som uppenbarligen var föga effektiv; och han uppmanade därför konungen i upprepade skrifvelser »att underbygga hos mäktiga personer», så att den legation, som kunde beslutas på en tillämnad riksdag i tyska riket, finge i uppdrag att medla mellan Sverige och Ryssland.[4]

Hertig Karls råd angående det ryska kriget öfverensstämde mera med konungens önskningar och intressen. Under våren 1580 utdelar han flera befallningar för ett tåg mot gränsen; och den 30 juli anmodas hertig Karl själf att göra russtjänst för detta ändamål från hertigdömet.[5] Resultatet af alla ansträngningar i denna riktning blef ock ett framgångsrikt anfall under hösten 1580, hvarvid

[1] Några punkter etc., bif. bref af d. 18 juli 1580, samt bref till Johan d. 18 juli och 21 sept. 1580, KR.

[2] I ofvan citerade svar till lyb. föres visserligen frågan om ett förbund på tal, men förslaget framställes endast hypotetiskt och eventuellt vid sidan af begäran om neutralitet, i händelse Sv. blef angripet (sc. af Danmark).

[3] Hildebrand, K., a. a., s. 314 ff.

[4] Till kon. d. 28 aug. och 3 sept. 1580, KR.

[5] RR. o. KR.

Pontus de la Gardie eröfrade Kexholm, hvarjämte Padis i Estland intogs af svenskarne.

Mötet vid gränsen var också en sak, som intresserade Johan. Och den frågan handlade han under ständig rådplägning med hertigen, som först framställt förslag därom och sedan alltjämt sökte hålla uppe konungens intresse genom upprepade skrifvelser till honom och rådsherrarne angående danskarnes planer och deras rustningar.[1] Medan konungen i enlighet med rådslaget sörjer för anskaffandet af bevis för Sveriges rätt till vapnet tre kronor samt trädde i underhandling med den danske konungen till bestämmande af tid och plats för mötet, utarbetade hertigen efter hans önskan ett utlåtande öfver hvad som »skulle handlas och svaras» vid gränsen.[2] Och när instruktionerna den 29 augusti 1580 utfärdades för Hogenskild Bjelke och Erik Sparre samt sekreteraren Erik Mattsson, som skulle sammanträffa med de danska ombuden vid Ulfsbäck,[3] sände konungen den sistnämnde till hertigen för att meddela honom, hvad som skulle förekomma till behandling, och öfverlade sålunda i sista stund med honom ytterligare i denna viktiga angelägenhet.[4]

Utgången svarade emellertid icke emot Johans och hertig Karls förväntningar.[5] Det medförde visserligen den förmånen, att en uppgörelse kunde träffas angående de flesta mindre tvistefrågor, som från båda hållen framdrogos vid mötet. Endast några af besvären blefvo nämligen afvisade, för öfrigt ursäktades somliga, beträffande några refererades till förut gjord ursäkt, och en del blefvo tillfredsställande lösta genom ett ingånget besegladt aftal. Men beträffande handeln på Narva, som var den viktigaste af de behandlade frågorna, kunde ingen annan uppgörelse

[1] Några orsaker etc., bif. bref till Nils Gyllenstjerna och Hog. Bjelke d. 20 febr. 1580; bref till Hog. Bjelke och Gustaf Banér d. 4 april o. 24 maj och till G. Banér d. 14 april 1580, KR.

[2] Bref till Johan d. 18 juli 1580, några punkter etc., bif. detta bref. KR., samt Gustaf Banér till hertig Karl i bref till hertig Karl och hrtgn. Maria, RA.

[3] Fullmakt och kreditiv d. 29 aug. 1580, RR.

[4] Kreditiv för Erik Mattsson till hrtg Karl d. 28 aug. 1580, RR.

[5] Hertig Karl hade dock uttalat sina farhågor betr. utgången. Den 28 aug. föreslog han, att mötet skulle uppskjutas till hösten eller vintern, emedan han fruktade, att de sv. sändebuden icke voro »fast undervista» om de argument, som de skulle framlägga. KR.

träffas, än att den blef förklarad fri för båda rikenas undersåtar, »eftersom det stettinska fredskontraktet innehåller och förmäler»; och detta var dock något annat än hvad konungen och hertigen hade väntat. Hertig Karl hade tydligen tänkt sig, att man skulle kunna framföra så fasta och bindande bevis för Sveriges rätt att under »fejdetid» förbjuda handeln på Narva, att danskarne ovillkorligen skulle falla till föga. Redan den 20 febr. 1580 hade han uppgjort ett utkast till en framställning af de orsaker, för hvilka handeln på Narva under pågående krig med Ryssland ej kunde vara tillåten. Till dessa återkommer han ytterligare d. 18 juli, då han afger sitt utlåtande angående hvilka frågor, som borde behandlas vid mötet. Och dessa framföras äfven af de svenska sändebuden, då frågan om handeln på Narva dryftades. Men de danska ombuden funno dem ingalunda bindande utan vederlade dem punkt för punkt och gjorde de svenska herrarne svarslösa. När dessa gjorde gällande, att handeln på Narva först och främst stred emot den allmänna bestämmelsen i stettinfreden, hvari det hette, att den ena parten skulle »veta och ramma» den andras bästa såsom sitt eget, invände de förra, att svenskarne just bröte emot denna punkt, då de i förhållande till Danmark ville tillägna sig större rättighet öfver handeln, än stettinfreden medgaf. Och då de svenska legaterna drogo fram den artikeln i freden, som handlade om seglatsen på Narva, och hvari det hette, att handeln skulle vara fri för bägge rikena »wie von alters» samt i öfverensstämmelse med påstådd praxis under Gustaf Vasas sista tid gjorde gällande, att handeln i krigstid då varit förbjuden, svarade danskarne med fog, att svenskarne likväl aldrig i freden fått någon rätt att förbjuda handeln. De påpekade vidare, att kriget emellan Sverige och Ryssland var utbrutet, när freden i Stettin ingicks, hvadan hänsyn alltså togs i denna till förhållandena under krigstid.[1] För att ej förhandlingarna om öfriga frågor skulle helt och hållet afbrytas, måste därför de svenska sändebuden gifva efter utan något särskildt bemyndigande därtill af konungen. I öfverensstämmelse med ett af honom tidigare gifvet

[1] Erik Sparres och Erik Mattssons bref till hrtg Karl d. 9 nov. 1580, bref till hrtg Karl och hans gemål hrtgn Maria, RA.

löfte till danska sändebud medgafs, att det från danskarne upptagna godset skulle återställas. Härigenom gåfvo de ett faktiskt erkännande af oriktigheten i sin ståndpunkt, om de än kunde sägas hafva reserverat sin teoretiska uppfattning genom motiveringen, att det skedde för att »all vilja, vänskap och nabolig korrespondens» måtte blifva vid makt hållen. De ville ej heller binda sig genom särskild artikel med tydliga bestämmelser angående handeln, utan danskarnes begäran om vidare förklaring afböjdes, och det blef bestämdt, att handeln skulle vara fri, såsom den stettinska freden innehöll och förmälte.[1]

Att en öfverenskommelse med sådant innehåll ej skulle tillfredsställa vare sig Johan eller hertig Karl, var naturligt.[2] Att ersättning blifvit beviljad för upptaget gods, betydde ej så mycket: därom hade ju Johan till och med gifvit löfte, och hertig Karl räknade snart ut, att man kunde draga nytta af denna eftergift, hvarigenom man visat »nabolig vänskap» och obligerat den danske konungen. »Och kan man den lax, sill eller ål väl så salta och uti läglig tid upphänga i rök, på det att den skall blifva dem en gång salt nog», skrifver hertigen. Men vore det så, att man förstode sig inget godt hafva att vänta af danskarne, då ville ingen förståndig människa råda till betalning, »ty på det altare är allaredan mera än nog offradt».[3] Men beviljandet af den fria seglationen var däremot synnerligen ödesdigert genom sina konsekvenser, ty därigenom hade man rott för långt ut från land och öppnat en dörr, som ej lätteligen kunde stängas, för att tala med hertig Karls expressiva uttryck. Hade danskarne väl fått sig denna rätt inrymd, skulle alla andra pocka därpå, som ingått på den stettinska freden, menade han och naturligtvis med fullt skäl.

Ingendera ville därför finna sig i den situation, som öfverenskommelsen skapat, utan hertig Karl föreslog, att konungen skulle låta ett sändebud afgå till Danmark för att anhålla, att den danske konungen såsom »en god vän

[1] Rydberg, Sveriges trakt., V, s. 25—33.

[2] Om hertigens uppfattning se nedan, om kon:s se bref till hrtg Karl d. 28 jan. 1581, RR., och till P. de la Gardie d. 29 dec. 1580, Ödberg, Anders Lorichs, s. 87.

[3] Den 30 okt. 1580, KR.

och nabo» icke ville begära fri seglats på Narva under kriget, hvarjämte han uppmanade honom att underhandla med den tyska riksdagen i Augsburg om förbud för all handel på det narviska farvattnet, så länge Sveriges krig med Ryssland pågick. Och Johan själf fattar för sin del det välbetänkta beslutet att med det snaraste angripa Narva. I dec. 1580 ger han Pontus de la Gardie befallning att angripa denna stad eller, om detta icke kunde ske med detsamma, uppföra ett starkt blockhus därutanför, hvarmed »såväl den ene som den andre måtte blifva samma seglats förhindrad».[1]

Förslaget om en legations afsändande till Danmark vidhöll hertig Karl till en tid med stor energi. Vid underhandlingar, som i mars månad 1581 ägde rum mellan honom och Nils Gyllenstjerna och Erik Sparre å konungens vägnar, återkom han till denna plan, då han afgaf ett betänkande öfver några riksärenden, som syntes honom vara af nöden att rådslå och besluta om.[2] Och nu nöjde han sig ej med att framdraga de skäl, som af sändebuden skulle anföras för deras begäran. För att det ej skulle gå såsom vid gränsmötet i oktober, vid hvilket sändebuden trots sina instruktioner och trots sekreterarens speciella undervisning af hertig Karl icke alltid rätt vetat, hvad de skulle säga till danskarnes invändningar,[3] så föreslog han, att de skulle förses med en oration, till hvilken han författat ett utkast, och hvilken de vid framkomsten skulle ord för ord uppläsa. Genom att vädja till danske konungens goda vilja och vänskap, på hvilken man nu hade rättighet att räkna efter det

[1] För den föreg. framst.: bref från hrtg Karl till Johan d. 17, 30, 31 okt., 21 nov. 1580, 18 jan. 1581. KR. Från kon. till hrtg Karl d. 28 jan. 1581, RR., och till P. de la G. dec. 1580, det senare delvis återgifvet af Ödberg, a. a., s. 87, tryckt i Lossius, Die Urk. der Graf. de la Gardie, s. 45—50. Erik Sparre och Erik Mattsson till hrtg Karl d. 9 nov. 1580 i bref till hrtg Karl o. hans gemål hrtgn Maria, RA.

[2] I instruktion för Nils Gyllenstjerna, öfverste kansler, och Erik Sparre till Sundby, underkansler, dat. Sthlm d. 28 febr. 1581, koncept i Handl. ang. hertig Karl och hans hertigdöme, samt Nils Gyllenstjernas och Erik Sparres »anvärfvande» hos hertig Karl d. 7 mars 1581, ibid.

I Calendaria Caroli IX 1581—1597, RA. nu utgifven af Fören. för sv. bokhandtverk., står antecknadt för mars månad 1581:

6. kåm N. G. och Erick Spare
11. drogh Kanzleren sin kos
13. drog N I G och Sven Elfsson sin kos.

[3] Den 17 okt. 1580, KR.

gjorda tillmötesgåendet, trodde han, att man skulle komma till ett godt resultat. Och han var så sangvinisk i sina förhoppningar på ett direkt tillmötesgående, att han ansåg sig kunna råda till författande af öppna mandat om förbud mot handel på Narva, sedan konung Fredrik afstått därifrån.[1] Snart lämnas emellertid denna utväg att förhindra tillförseln till Ryssland helt och hållet ur räkningen äfven af hertig Karl. Såväl hans som särskildt konungens intresse koncentreras på eröfringar i Ryssland och framför allt på intagandet af Narva.

Sedan Pontus de la Gardie, som under år 1580 förordnats till krigsöfverste efter Göran Boye, hvilken icke efterkommit Johans befallning att på vintern detta år göra ett angrepp på Keksholm, och på hösten samma år öppnat ett framgångsrikt fälttåg mot ryssarne, hade svenskarne återfått öfvervikten i kriget. I november hade den starka fästningen Keksholm eröfrats och i dec. Padis, som var af stor vikt för besittningen af Reval. I början af 1581 fortsattes dessa framgångar, sedan nya trupper förts öfver Finska viken till Ingermanland, där svenskarne bemäktigade sig Tolsborg och Vesenberg, hvarefter Pontus de la Gardie i mars vände tillbaka till Finland för att med första öppet vatten fara öfver till Sverige och där hopsamla utskrifvet krigsfolk.[2] Under sådana förhållanden var det naturligtvis stora utsikter för att en eröfring af Narva verkligen skulle lyckas, hvarför också hertig Karl, som gång efter annan manat till kraftigt fortsättande af kriget, blef mycket intresserad af konungens planer.[3] Han blir till och med så ifrig för att själf vara med och gripa aktivt in, att han återupptar sin flera gånger framställda plan om öfvertagande af en del af Livland såsom ett län, antingen af konungen direkt eller af kejsaren, om Johan ville öfverlåta sina besittningar till honom. Såsom länsinnehafvare af de svenska besittningarna ville han sedan deltaga i kriget med Ryssland »och så begå'et, att genom vänner och vänners

[1] Betänkande af hrtg Karl, Nyk. d. 8 mars 1581, i Rådslag under Johan III:s regering, försedt med hrtg Karls underskrift, samt koncept till orationen, underskrifvet af hrtgn, d. 8 mars 1581, förenadt med föreg. i samma häfte med påskrift »Hertig Karls rådslag». Afskrift i KR.

[2] Girs, a. a., Schieman, a. a., m. fl.

[3] Betänkande etc. d. 9 mars 1581, KR.

vänner det komme till en slutlig fred med muskoviten och laga så, att genom hjälpare och hjälpares hjälpare fienden lede ett svårt afbräck».[1]

Detta förslag var emellertid ej vidare lockande för Johan. Hertigens ställning i riket kunde för honom synas stark nog som den var, utan att han på detta sätt fick utvidga sitt inflytande. Någon säkerhet fanns dessutom icke för att hertigen verkligen skulle genom sitt ingripande i kriget eller genom vänners vänner tillkämpa Sverige fred. Det var därför icke så underligt, att han ej lyssnade till förslaget och mottog ett anbud, som lätt kunde medföra tråkigheter, i all synnerhet som ställningen i kriget ej längre var kritisk, utan han kunde ha grundade förhoppningar att på egen hand fortsätta med eröfringarna, om han endast erhöll understöd från hertigen med den russtjänst, som denne var skyldig att utgöra. När Johan tvenne månader senare sammanträffade med hertig Karl i Stockholm, där deras syster Elisabets bröllop med hertig Kristoffer af Mecklenburg firades d. 7 maj,[2] och »några punkter framsattes» för hertigen, finner man ej, att något svar gafs på det framlagda förslaget. Johan inskränkte sig till att begära russtjänsts utgörande från furstendömet för det nya fälttåg mot Ryssland, som han tänkte företaga.[3]

Denna liknöjdhet å konungens sida afhöll emellertid ej hertigen från att fullfölja sin plan, så godt som omständigheterna det kunde tillåta. Vid de underhandlingar angående russtjänsten och Strömsholmsfrågan, hvilka under hans vistelse i Stockholm ägde rum, sökte han åter bringa den på tal genom ett erbjudande att mot öfvertagande af några fästen i Livland förstärka konungens här med tre eller fyra fänikor knektar utöfver den russtjänst, som han var skyldig och villig att utgöra. Men denna gång gick

[1] Hertig Karls svar till Nils Gyllenstjerna och Erik Sparre, förslag om Livland, i Handl. ang. hrtg Karl och hans hertigdöme, RA. och KR.

[2] I Calendaria Caroli är antecknadt för maj 1581:
3. kåm iagh till Ståckhålm
7. Stod min S Elisabeths bröllåpp med högbårne förste H. Christåffer
30. drog iagh frå Stockholm
31. kåm iagh till Gripzholm.

[3] Svar etc. d. 12 maj 1581, KR.

han till väga med större försiktighet än vid det förra förslagets framställande. Med tydligt afsikt att ej på något sätt stöta konungen och väcka några misstankar angående försök till maktutvidgning eller dylikt ställde han sig nu både mindre intresserad af planens realiserande och mindre fordrande med afseende på villkoren för ett läns öfvertagande. Det projekt, som nu framlägges angående ersättning för den extra undsättningen med slott i Livland, göres endast alternativt vid sidan af ett annat om reda betalning i pengar för de omkostnader, som utrustningen och aflöningen af knektarne skulle medföra. Ej heller uppställas några som helst villkor för länets öfvertagande, utan det lämnas helt och hållet i konungens skön, om och på hvad sätt han kunde vilja öfverlåta några fästen till ersättning. Därjämte söker hertigen ytterligare vinna hans bevågenhet genom erbjudande att mot betalning anskaffa 80 à 100 läster spannmål och att understödja honom med krut och salpeter samt hvad som för öfrigt kunde behöfvas för kriget och hertigen kunde afvara.[1]

Trots den moderation och den broderliga benägenhet, som hertig Karl sålunda visade, lyckades han ändock icke att så intressera konungen, som han hade önskat. I det svar, som Johan afgaf den 26 maj, uttalade han väl sin tacksamhet för anbudet om förstärkning af hären med några fänikor knektar, men till gengäld härför ville han i första rummet icke ge annat än gods, som han hoppades uppbringa utanför Narva, sedan denna stad blifvit intagen. Endast om han lyckades göra eröfringar och komme i besittning af några nya slott, t. ex. Hapsal, Lode, Leal och Pernau, ville han dessutom gifva hertigen dessa i förläning på sådana villkor, som voro bestämda för innehafvandet af furstendömet, så att de med russtjänst och all annan jurisdiktion skulle förblifva under Sveriges krona.[2] Och detta måste väl anses vara för litet bjudet, när fordringarna från början ställts så högt som skett. Med försäkran om betalning med varor, som kunde blifva tagna

[1] Svar etc. d. 12 maj 1581, KR.

[2] Villkoren, dat. 26 maj 1581, RR., samt bref från Pontus de la Gardie till hert. d. 25 maj 1581 i Bref till hrtg Karl och hans gemål etc., RA. P. de la G:s bref är skrifvet med anledn. af hertigens förfrågan.

utanför Narva, var intet visst lofvadt. Lika lite innebar löftet om de fyra fästningarna. Då konungen dessutom varit nog taktlös att ifrågasätta, att en del af ersättningen skulle utgå på det sätt, att han för den utlofvade hjälpen skulle »kvittera» de sju tusen och några hundra lödiga mark silfver, som ifrån furstendömet skulle utgå till furstinnan af Mecklenburg såsom brudskatt, men hertigen ej ännu betalt, fann denne, att svaret gick på en annan mening, än han åsyftat. I första uppbrusningen öfver det oväntade svaret skrifver han den 10 juni till P. de la Gardie,[1] hvilken genom bref underrättat honom om konungens mening, att han på sådana villkor ej ville sända något annat krigsfolk, än han var skyldig till. Ej heller var han hågad att hjälpa honom med krut eller salpeter, ty erbjudandet härom hade varit byggdt på förutsättningen, att hans förslag skulle blifva antaget.

Hertig Karl ville dock ej betrakta underhandlingarna såsom afbrutna. I förhoppning att Johan skulle låta jämka med sig, höll han fortfarande sitt anbud öppet under de närmast följande veckorna. Då han den 20 juni underhandlat med Erik Mattsson angående brudskatten till furstinnan Elisabet och om russtjänsten,[2] skref han ånyo till P. de la Gardie och hörde sig för, om ej konungen besinnat sig på saken. »På de villkor oss ännu äro föreslagna», skref han den 20 juni, »kunna vi icke något utskicka, men hvar så kan vara, att det kan blifva vid det afsked, som sist i Stockholm vardt handladt om, så vele vi gärna göra den mesta undsättning både med folk, krut och salpeter».[3] I samma ärende vänder han sig några dagar senare till rikets råd, hvarvid han tillika underrättar, att han skulle sända en af sina »trogna män» till kurfursten af Pfalz, och föreslår, att han genom samma bud finge å rikets vägnar förhandla med denne och andra furstar, så att de främjade Sveriges intressen, när på en riksdag frågan om

[1] Till Pontus de la Gardie d. 10 juni 1581, KR. Den 2 juni hade hertigen skrifvit till honom och frågat ang. konungens svar. Ib.

[2] Svar till kon. på Erik Mattssons kreditiv, Gripsh. d. 20 juni 1581, KR. Hrtg Karl hade nu kommit öfverens med sin syster, att hon skulle uppbära penningarna i Lybeck vid Mikaelis.

[3] Den 20 juni 1581.

en legation till Ryssland kom under behandling.[1] Och den 1 juli skref hertigen till sist äfven till konungen själf och anhöll om ett svar på det förslag, som han framställt i Stockholm om förstärkning af krigsmakten med 1500 eller 1600 knektar.[2]

I själfva verket hade alla dessa hertig Karls ansträngningar varit onödiga. I grund och botten hade Johan icke allenast varit liknöjd mot hans förslag, såsom hans dröjsmål med svar närmast visade. För honom, som själf fått offra så mycket af sitt eget och sett sina undersåtar göra större ansträngningar än invånarne i furstendömet, hvilka ofta förskonats från allmänna gärder, hade de uppställda villkoren synts hänsynslösa. De hade visat, att hertigen, trots allt sitt tal om att alla rikets inbyggare hvar och en i sin stad skulle göra hjälp och bistånd och trots sin försäkran om broderlig benägenhet ej velat offra någonting för rikets bästa utan reel säkerhet på förhand. Då hertigen ej ville acceptera det gjorda anbudet, som satte hans offervillighet på prof, ville Johan därför icke inlåta sig på någon vidare köpslagan. Ehuru han icke brydde sig om att ge ett direkt svar om afslag, kunna därför underhandlingarna anses såsom faktiskt afbrutna från hans sida, så snart hertigen afslagit de uppställda villkoren. När nu hertigen fortfarande var enträgen, tog konungen bladet från munnen och lät säga honom sitt hjärtas mening rentut, sade honom, att förslaget för många orsakers skull icke allenast var odrägligt utan ock förnär.[3]

Genom en skrifvelse af den 30 juni, hvilken torde ha ankommit ungefär samtidigt med konungens svar, underrättade rådet hertig Karl om att konungen också afböjde hans erbjudande om underhandlingar med kurfursten af Pfalz.[4] Han ogillade icke, att man genom vänner och vänners vänner sökte medla fred; men han ville icke själf göra framställning om medling och ej att det skulle se ut, som om han icke kunde föra kriget till ett lyckligt slut, om han ej finge lita till andra. Enligt hans mening var

[1] Till rikets råd d. 23 juni 1581, KR.
[2] Till kon. d. 1 juli 1581, KR.
[3] Se hrtgns svar till Johan d. 9 juli 1581, KR.
[4] Rådet till hrtg Karl d. 30 juni 1581 i Bref till hertig Karl och hans gemål etc., RA.

för öfrigt icke mycken hjälp att vänta från de tyska furstarne. Kurfurstarne af Sachsen och Brandenburg samt särskildt hertig Johan af Braunschweig »ansåg konungen för sådana vänner och underhandlare, som snarare skulle fördärfva deras saker än förfordra dem till godo». De enda, som man kunde räkna på, voro kurfursten af Pfalz och landtgrefven af Hessen. Men ehuru konsekvensen af detta resonemang bort vara ett medgifvande till hertigen att genom sitt sändebud oförmärkt låta »underbygga» hos dessa, skedde likväl icke så. Hertigen rönte intet tillmötesgående med afseende på sin plan.[1]

Då hertig Karl sålunda fann, att Johan ej var tillfreds med honom, därför att han ej ville »dansa efter, så som före spelas och pipes», såsom han uttryckte sig,[2] hade han helst inskränkt sig till att göra sedvanlig russtjänst för det beramade krigsföretaget. Såväl konungen som rådet hade emellertid väl betänkt hans mening, att hvarje svensk man måtte hjälpa till, att detta tåg företoges med allvar, och de vädjade därför till den offervillighet, som han så vackert talat om och fordrade af andra. I sin skrifvelse af den 30 juni begärde sålunda rådet, att hertigen skulle låta de erbjudna knektarne användas på konungens och rikets bekostnad, om icke någon öfverenskommelse vore möjlig att få till stånd. Och samma begäran framställes sedan af Johan själf, som därjämte förnyar en tidigare gjord begäran om två skepp till förstärkning af flottan samt anhåller om gärd och lån af några läster salpeter. Så missnöjd än hertigen var öfver det ringa tillmötesgåendet, kunde han ej gärna säga nej till dessa fordringar. Ett afslag skulle ovillkorligen, såsom också rådet påpekade, ingifva allmänheten den föreställningen, att hertigen mer handlat af egennyttiga beräkningar än af hänsyn till rikets gemensamma bästa. Och af konungen skulle han efter en sådan vägran icke hafva något tillmötesgående att vänta i förhållande till det, som han framdeles kunde komma att fordra af honom. Han visade sig därför »såsom en trogen

[1] Hert. klagar ock häröfver i bref till rådet af d. 16 aug. 1581. »Men I röre slätt intet om på hvad sätt och igenom hvem K. M:t menar och vill, att det bäst oförmärkt skall kunna ske och tillgå.»
[2] Till Sven Elofsson d. 12 juli 1581, KR.

broder och svensk furste» och ställde frikostigt knektarne till konungens disposition på sin egen bekostnad.

Hertig Karl visade sig emellertid föga ridderlig vid detta i och för sig storartade anbud. Ehuru han tydligen insåg, att han ej lämpligen kunde handla annorlunda, var han ej nog diplomatisk att lägga band på sin harm och sin egoism samt dölja, hur svår i själfva verket denna uppoffring var för honom. Han kunde ej återhålla en klagan öfver den förlust i arbetskrafter och den minskning i skatt, som utsändandet af knektarne skulle medföra — »efter vi väl hade samma knektar till att bruka här vid Nyköping, så besitta ock de flesta våra hemman och betala oss skatt, hvilken vi därigenom måste mista», skrifver han. Och icke nog härmed, fastän han erbjudit mer än konungen fordrat, var han nog hänsynslös att beteckna hans begäran såsom obillig i förhållande till den benägenhet, som dittills varit visad emot hans välfärd, och nog ogrannlaga att såsom enda lön för sin hjälp begära »intet annat igen utan till att behålla och bekomma det vi äre till berättigade».[1]

Ohågad som hertig Karl sålunda var för deltagande i kriget med trupper på egen bekostnad, gjorde han sig ingen brådska med utrustningen. Efter hvad P. de la Gardie hade skrifvit till honom, skulle krigsfolket hafva varit i ordning den 12 juli, och detta hade tydligen gått för sig, om utrustningen bedrifvits med skyndsamhet. Vid den tiden eller något senare var nämligen P. de la Gardie färdig med det folk, som han samlat från riket, ty i början af augusti var han redan i Reval. Då var emellertid hertigens krigsfolk ännu icke i ordning.[2] Först i slutet af denna månad kunde ryttarne afsändas, och först 14 dagar senare var knektarnes utrustning fullbordad, så att de voro i ordning till afresa.[3] Så kom den extra undsättningen, om hvilken så mycket skrifvits och talats, icke fram förrän i början af oktober, och den fick därför ej vara med om

[1] Till kon. d. 9 juli 1581, KR.

[2] Till kon. den 3 aug. 1581, KR.

[3] Till kon. d. 11 sept. 1581, KR., samt bref från P. de la G. till hrtg Karl d. 7 okt. 1581, i hvkt skrifves: »Widere nadigeste Furste giffwer iag ock E. F. N. ödmj. tillkenne, att E. N:s krigsfolck både ryttere och knechter äre her ved Jamagorodt till mig kompne, tridie dagen effter som man hade slottedt inbekommidt, som var den 30 sept.» HSH. 36, s. 285 ff. Se ock hert. bref till P. de la G. d. 25 okt. 1581, KR.

P. de la Gardies segertåg, som inleddes med eröfringen af Narva den 6 sept.

Det var ej heller någon större kraftansträngning, som i gengäld för dröjsmålet presterats. När hertigen icke hade någon direkt fördel af knektarnes utrustning, utan tvärtom endast måste vidkännas utgifter och minskning i skatt, gick det trögt med anskaffandet. Oaktadt han erbjudit sig att uppsätta ända till 1600 knektar, kom hela styrkan, som till sist utsändes, icke att utgöra mer än 600 man.[1] Och detta måste beteknas såsom ett ganska måttligt resultat, då en enskild man som Hogenskild Bjelke utöfver sin russtjänst på egen bekostnad uppsatte icke mindre än 120.[2] Genom meddelanden om Karl Henriksson Horns segrar under sommaren, hvarigenom de under vintern påbörjade framgångarna lyckligt fullföljdes, och genom hänvisande på den polske konungens tillämnade angrepp på Pleskou och Smolensk, hvarigenom ryssarne samtidigt komme att anfallas från två håll, försökte konungen egga hertigen till kraftigare ansträngningar.[3] Denna vädjan till ett allvarligare fullföljande af hertigens egna råd var emellertid fåfäng under den misstämning, som hos honom framkallats af de felslagna förhoppningarna. När han såg, att konungen var mycket angelägen att erhålla den utlofvade hjälpen i hela dess omfattning, var han nog tilltagsen att begagna sig häraf och ånyo fresta honom till passande vedergällning.[4] Och han nöjer sig ej nu med pengar och koppar,

[1] Antalet ryttare, som afsändts, var »halftredje hundra» — 250.

[2] Såsom belöning härför erhöll H. B. af Johan godset Jachwald i Revals slottslän. Se Odberg, And. Lorichs, s. 90, not. 2.

[3] Till hrtg Karl d. 15 aug. 1581, d. 6 o. 19 sept. 1581, RR. 1581 f. 195, 220 v. o. 221 v.

Från rådsherrarne mottog hertigen också en skrifvelse, som tydligen hade till afsikt att egga honom. De försöka sätta honom på det hala genom att begära hans råd, huru man skulle göra om företaget mot Narva misslyckades. Hertigen visste icke, hvad han skulle svara härtill; han skref, att man fick hoppas det bästa. Se hert. bref till rådet d. 16 aug. 1581, K. R.

[4] Till kon. d. 11 sept. 1581.

I sitt bref till konungen af den 11 sept. 1581 (KR.) nämner hrtg Karl, att konungen af Polen skulle hafva haft någon motgång i kriget mot tsaren. Han hoppades, att de därigenom desto bättre skulle komma i »håret tillhopa», men trodde dock ej, att det skulle vara länge. Kunde emellertid Sverige dessförinnan erhålla fred, vore det synnerligen fördelaktigt. Det vore enligt hans mening bättre, än om Sverige skulle blifva inneslutet i freden mellan Ryssland och Polen, hvarpå han förut yrkat (d. 18 juli 1580, KR.), ty om så skedde, tviflade han ej, att »den välgärning skulle intet blifva förgäten i de polenske handlingar, utan oss svenske väl ofta påmint».

som konungen ställt i utsikt. Mot ytterligare undsättning med »det mesta han förmådde» ställer han den oförsynta fordran, att konungen skulle hjälpa honom till den del, han var berättigad till, d. v. s. till besittningen af Strömsholm, hvilket han under ett par års tid med enträgenhet fordrat.

På en sådan sammankoppling och dylikt kompromissande ville Johan emellertid ej inlåta sig; och så misslyckades sista försöket till samarbete efter hertigens önskningar. Dess värre var konungen ej på samma gång nog stark att drifva sin vilja igenom och förmå hertigen till uppfyllelse af ett en gång gifvet löfte, utan hertigen fick gå sin egen väg. Och så blef ett samfälldt uppträdande i kriget af den omfattning, som man haft anledning att vänta efter det goda förhållande, som under år 1580 och förra hälften af 1581 rådde emellan Johan och Karl, omintetgjordt. Det gick nu som vid föregående tillfällen, då brytning inträdt. Genom en anspråksfullhet, som aldrig kunde tillfredsställas, genom en hänsynslöshet i ord och gärning, som alltför litet tyglades, stötte hertigen ifrån sig den eljest vid godt humör medgörlige konungen. De möjligheter, som förefunnos till realiserandet af bestämmelserna i Gustaf Vasas testamente om gemensamt arbete för rikets bästa, förspilldes därför i första rummet af hertigen själf, som mest var intresserad af deras tillämpning för häfdandet af den ställning, som med rätta tillkom honom i riket. I stället för att hofsamt nöja sig med en måttlig ersättning, i stället för att med försiktighet undvika allt, som kunde väcka till lif den gamla för honom själf mest ödesdigra frågan om kungliga och furstliga rättigheter, formligen tvingar han konungen att bringa den på tal genom sin obemula begäran att varda hållen vid sin rätt. Konungen tröttnar på detta ständiga pockande på ersättning, så snart någon extra undsättning skall göras utöfver den sedvanliga russtjänsten, och beslutar sig för att upptaga frågan om hertigens ställning i riket vid en allmän riksdag för att få rättigheter och skyldigheter närmare afvägda och noggrannare bestämda.

(Forts.)

Förbudet mot 1820 års »Talsällskap».

Ett bidrag till den svenska föreningsfrihetens historia

AF

KARL WARBURG.

Bland reaktionära åtgärder i början af Karl XIV Johans regering torde knappt någon på sin tid väckt så stor uppmärksamhet som det egendomliga förbudet af år 1820 mot den s. k. »Schweriska Talklubben», ett förbud, som tillika utgör en märklig yttring af den dåvarande svenska regeringens beroende af utlandets reaktion, af »det europeiska lugnets bevarare», såsom termen lydde. Att man måste gifva åt förbudet, som drabbade en krets af landets upplyste, politiskt och juridiskt mest insiktsfulle män, detta djupare perspektiv, och sålunda icke däri se endast en de maktägandes tillfälliga nyck, torde framgå af hvad som i det följande skall anföras. Men just därför får denna tilldragelse en större betydelse än den i och för sig ägde. Därtill kommer dess vikt med hänsyn till den dåtida uppfattningen af föreningsfrihet och muntlig yttrandefrihet i ett konstitutionellt samhälle. Och det kastar en belysning på värdet af det skydd, som det skrifna ordet, trots alla inskränkningar, dock hade i en af rikets grundlagar.

* * *

Den 29 november 1820 innehöll tidningen *Argus* i sitt första nummer följande meddelande:

»Ett Sällskap har, för kort tid sedan, härstädes formerat sig, som sammanträder hvarannan vecka, och någon gång oftare, för att mundtligen debattera öfver Statsekonomiska, Juridiska och Politiska ämnen. Inrättningen synes äga mycken likhet med hvad man i England länge känt, under namn af Debating Societies, Debating Clubs. Sällskapets enda föremål är talaregåfvans utbildning, samt utveckling och kommunikation af idéer. Antalet af medlemmar, som till en början är fixeradt till Sextio, lärer redan vara fullt. Att besitta idéer och förmågan att mundteligen uttrycka dem, äro egenskaper, som ovilkorligen måste förenade ägas af en större mängd medborgare, så vidt man annars vill att konstitutionella inrättningar verkligen skola lefva och bestå i ett Land, och ej blott vara prydnader för dagen, som man brukar, emedan de händelsevis råkat blifva på modet. Det offentliga lifvet hos oss, inskränkt till Embets-manna-kasten och Representanterne för några privilegierade korporationer, bidrager lika litet genom sin sammansättning, som sin form till utbildning af allmän anda, samt af de egenskaper, i hvilka denna visar sig och gör sig gällande. De dränkas i bläck, och begrafvas i luntor. Hvar och en, som är öfvertygad, att lefvande konstitutionella inrättningar, nu och allt framgent, äro och förblifva de yttersta garantierna för vårt väl och vårt bestånd som Stat, skall derföre utan tvifvel af hjertat önska Sällskapet framgång i sitt förtjenstfulla företag.»

När detta skrefs, var redan sällskapets saga all. Argus' vackra lyckönskan var i själfva verket ett liktal.

Sällskapet hade stiftats den 17 november under ingen ringare man än Fredrik Bogislaus von Schwerins ledning. Jämte honom voro följande fjorton stiftare närvarande: protokollssekreteraren C. M. Arrhenius (sedermera expeditionssekreterare, författare af ett arbete om ränteförsäkringsanstalter och utgifvare af Svensk författningssamling, f. 1790, † 1850); assessorn E. E. Bodell (nederlags-, inspektions- och kontorschef i Stockholm, författare af flera arbeten, bl. a. om »religion och moral i förhållande till politisk bildning»); professorn vid Karolinska institutet P. G. Cederschiöld (bekant riddarhusledamot, f. 1782, † 1848); generalauditören och revisionssekreteraren D. Forelius (Sergels måg, en lysande ämbetsmannabegåfning men af tvifvelaktig moral, Karl XIV Johans ekonomiska biträde, som kort härefter, sedan han begått självmordsförsök, utvandrade till Sydamerika); expeditionssekreteraren och riddarhussekreteraren O. Lagerheim (f. 1785, † 1844); assessorn i bergskollegium O. Lagerhjelm (sedermera fullmäktig i järnkontoret och bruksägare, författare i representations-

frågan m. m., f. 1787, † 1856); krigsjustitiarien Clas Livijn (den bekante författaren, sedermera generaldirektör för fångvården, f. 1781, † 1844); expeditionssekreteraren J. J. Lorich; expeditionssekreteraren, ledamoten af lagkommittén J. G. Richert (den store lagförfattaren och liberale politikern, f. 1784, † 1864); kaptenen A. J. O. Rosensvärd (f. 1794, † 1825); öfverstelöjtnanten, grefve P. B. v. Schwerin (f. 1790, † 1865); häradshöfdingen, jur. dokt., grefve J. M. Spens (ledamot af 1841 års lagberedning, f. 1791, † 1849) och slutligen den lärde juristen, kommerserådet, lagkommittéledamoten O. Zenius, Schwerins vän (f. 1772, † 1835).

Denna samling af dugande tjänstemän, de flesta i en ålder af 30 till 40 år, gjorde knappast något samhällsfarligt intryck. Icke heller får man ett sådant af de vid tillfället antagna stadgarna, hvilka voro af följande lydelse (kursiveringarna tillagda):

§ 1.

Afsigten med Sällskapet är dels, att inom sig utvidga och stadga begreppen i ärender af allmän vigt, såsom Statshushållning, Statistik, Juridik och så vidare, dels ock att bereda en större färdighet att uppfatta andras idéer och klart framställa egna.

§ 2.

Till ordningens upprätthållande uti Sällskapet, väljas med slutna sedlar, genom de flesta rösterne, en gång i månaden, en Ordförande och en vice Ordförande eller Suppleant, samt för hvarjé halfår en Sekreterare och en Suppleant för Sekreteraren, äfvensom någon af Sällskapets Ledamöter utses att under samma tid besörja Sällskapets ekonomiska angelägenheter.

§ 3.

Hvarje Ledamot af Sällskapet äge rätt ny Ledamot intaga; likväl förfråge han sig förut hos Sekreteraren om ledige rum finnas. För närvarande är antalet af Sällskapets Ledamöter bestämdt till 60. I Matrikeln antecknas så väl hvarje ny Ledamots namn, som af hvilken Sällskapets Ledamot den nye Ledamoten blifvit intagen.

§ 4.

Den af Sällskapets Ledamöter, som önskar draga en fråga under Sällskapets pröfning, bör under påstående sammanträde derom

göra anmälan hos Ordföranden, som innan Sällskapet åtskiljes, kungör sådant för de närvarande, på det hvar och en må äga tid och tillfälle att bereda sig till deltagande i öfverläggningarne, då frågan i den följande sammankomsten företages; *dock må Ordföranden ej låta förekomma frågor, hvilka röra antingen Sveriges politiska förhållande till främmande makter eller ock personer enskildt.*

§ 5.

Hvarje fråga förekommer i den ordning den blifvit framställd, och de, som vilja tala, uppropas efter den ordning, hvaruti de sig anmäla. Motioner kunna göras skriftligen, men alla öfverläggningar ske deremot mundtligen, dock inbegripes ej härunder Historiska undersökningar eller calculer.

§ 6.

Efter slutad öfverläggning framställes proposition, då hvar och en yttrar sig öfver frågan, motiverande kortligen sin mening.

§ 7.

Ordföranden, eller i hans frånvaro, vice Ordföranden, leder öfverläggningarne, uppropar dem som begärt ordet, och insamlar, efter öfverläggningarnes slut rösterne.

Äfven äger ordföranden, derest han finner att någon fråga icke blifvit tillräckligen utredd, eller blott från en sida betraktad, att anmoda någon af Sällskapets Ledamöter, att försvara den motsatta meningen, i afsigt, att sålunda lemna tillfälle, att genom en strid emellan skiljaktiga åsigter skärpa eftertankan och ytterligt stadga sanningen. Ordföranden åligger för öfrigt, att vaka öfver jakttagandet af ordning och skick.

§ 8.

Sekreteraren eller hans Suppleant ansvare för Protokollet, som blott bör upptaga motionerne, namnen på de talande, och resultaterne af anmärkningarne.

§ 9.

Sällskapet sammanträder hvar fjortonde dag eller oftare, om så nödigt anses, klockan mellan 6 och 9 eftermiddagarne.

§ 10.

Ordföranden och Sekreteraren, jemte den Ledamot Sällskapet dertill särskildt utser, äga inseende öfver Sällskapets ekonomi.

En vecka efter det stadgarna antagits — den 24 november — höll sällskapet sin första egentliga sammankomst därvid andra ansedda män närvoro; det nämnes särskildt presidenten i krigshofrätten af Tibell samt ett justitieråd (Poppius?).

Ordföranden för första månaden, prosten v. Schwerin, höll härvid ett föredrag, som året efter meddelades i Hammarskölds och Almquists tidskrift »Hermes», och som lydde: *Bidrag till Talspråkets Karaktäristik.*

Här framhålles såsom föreningens ändamål *öfning för förmågan att uppfatta munteligen framställda tankar och öfning i färdigheten att munteligen framställa egna tankar.*

Nationen hade så nyligen förvärfvat rättigheten att yttra sina tankar öfver sådana handlingar och åtgärder, som ägde inflytelse på dess väl eller ve, att instituter sådana som det hvilket nu stiftats, voro väl behöfliga. Schwerin söker visa, att hvarken läroverken, domstolarna (med deras skriftliga procedur) eller predikstolarna utdana den muntliga vältaligheten (»prästen en skrifvande vältalare»). Äfven å riksdagarna — den enda skolan för talförmågan — förefinnas hinder för dess utveckling. Riksdagsmannen är mindre en samhällets medlem än en medlem af någondera dess klasser och talar för klasskamrater inom stängda dörrar; talar han, hänförd af en medborgerlig känsla, för andra, så höra de honom icke utan få endast i tryck läsa hvad som blifvit muntligen sagt. De funnos måhända, som icke ansågo talarförmågans utbildning nödig och nyttig.

»Dock» — förklarar Schwerin — »vi äro svenske män; vi behöfva icke göra afseende på hvad andra tycka och säga. Lagen berättigar oss att yttra tankar, den tillåter oss föranstalta att tankeyttringen kan blifva möjlig och uppfyllande sitt ändamål. Denna rättighet hade icke behöft medgifvas, om den icke en tid varit bestridd. Ännu torde den här och där bestridas af känslan ehuru förståndet medgifvit den. Ju längre man dröjer med rättighetens utöfning, dess mera torde känslans opposition mot förståndet växa, och den dag kan komma, då lag och häfd råka i strid.

Derför, sedan händelsen gjort att vi alla uppfattat och som det synes med liflighet uppfattat den idé, som ligger till grund för vår förening, torde vi icke mera anse det oss

tillåtet att öfvergifva den, för det att mahända den form, som vår förening erhållit, kan befinnas mindre fullkomlig, eller för det att den enas eller den andras individualitet någon gång kan finna sig mindre belåten, eller för det att det kan finnas personer utom vår krets, som kunde vilja misstycka hvad vi göra. Vi tala här för att öka våra in-insikter, för att bilda oss för framtida medborgerliga värf. och ingen lärer här vilja tala högre än för ändamålet behöfs.»

Härefter följa några reflexioner om talspråket och dess åtskillnad från skriftspråket.

De ljusa förhoppningarna att kunna realisera den idé, som deltagarne — för att begagna Schwerins ord — »gjort till genius för sin förening» — blefvo gäckade. De personer utom sällskapets krets, som voro hågade att bestrida den muntliga yttranderätten i en förening, voro å sin sida angelägna att icke den verkliga eller förmenta rättighetens utöfning måtte få »häfd».

Samma dag sällskapet höll detta första ordinarie sammanträde — tillika det sista — hade Schwerin, ehuru detta icke ansetts nödigt, såsom ett slags höflighetsåtgärd anmält sällskapets tillvaro hos t. f. öfverståthållaren Edelcreutz,[1] och denne hade då förklarat, att inga vidare formaliteter behöfde vidtagas. Tre dagar senare afgick emellertid ett bref från öfverståthållareämbetet af följande lydelse:

»*Till Prosten och Ledamoten af Kongl. Nordstjerne Orden, Grefve von Schwerin. Herr Grefven och Prosten har till mig i afskrift inlemnat Stadgar för ett Sällskap, som skall sammanträda hvar fjortonde dag eller oftare, klockan mellan 6 och 9 eftermiddagen, uti Petersénska huset vid Lilla Nygatan, en tr. upp, i den afsigt Stadgarne utvisa; men emedan till detta Sällskaps inrättande saknas Kongl. Maj:ts Nådiga tillstånd, anser jag mig icke kunna tillåta Sällskapets tillämnade sammanträden, hvilket jag således får gifva Herr Grefven och Prosten tillkänna, med förklarande därjemte, att, om Sällskapet icke destomindre söker fortsätta dessa sammanträden, jag finner mig nödsakad att vidtaga lämpliga mått och steg till Ledamöternas åtskiljande.* Stockholm den 27 November 1820.

Efter Nådigste Förordnande

Dan: Edelcreutz.

Clas Arvedsson.

[1] Densamma, hvilken såsom landshöfding varit inblandad i det s. k. »Värmdömålet» med dess tortyr

»Efter nådigste förordnande» — de orden antyda att förbudet härstammade från högsta ort.[1]

Schwerin, som anade hvad saken gällde, vägrade först att emottaga brefvet och upprepade denna vägran, då det anyo tillskickades honom af underståthållaren och polismästaren af Wannqvist genom tvenne polisbetjänter.

Han inkallades då till poliskammaren, där Wannqvist frågade honom, om han nu ville emottaga brefvet.

Schwerin svarade, att hans vägran vore grundad i hans öfvertygelse, att allt som kommer ifrån domstol borde öppet meddelas, och begärde, att innehållet måtte af underståthållaren honom kungöras. När emellertid Wannqvist tillkännagifvit att brefvet, om det af honom uppbrötes, äfven komme att inför protokollet grefven föreläsas, förklarade Schwerin, att då han således *numera* ägde tillfälle få i protokollet antecknadt, hvad han till följd af brefvets innehåll möjligen kunde finna sig böra andraga, vore han nu ock villig att själf öppna och genomläsa det.

Efter brefvets läsning yttrade Schwerin, att som det innefattade ett förbud för honom att sammankalla ett nyligen organiseradt sällskap, hvilket hade Schwerin till ordförande, hölle sina sammankomster hos änkan Bratsch i Petersénska huset vid Munkbron och endast sysselsatte sig med litterära ämnen, enligt stadgade regler, som redan blifvit öfverståthållaren meddelade, så skulle visserligen förbudet af honom hörsammas, men sedan sällskapet öfverenskommit förliden fredag att fredagen i denna vecka ånyo sammankomma, befarade han att det blefve honom omöjligt lämna alla ledamöter del af förbudet, helst han ej hade sig bekant, hvar de bodde, och hemställde han därför, om icke öfverståthållareämbetet själf täcktes besörja detta efter en af honom nästa dag inlämnad namnförteckning. Då han emellertid

---

[1] Crusenstolpe, som i »Carl Johan och Svenskarne» behandlat saken på sitt vanliga »historiskt romantiska» sätt, låter Karl Johan, då han får se reglorna och namnförteckningen, häftigt utfara mot öfverståthållaren och tillsäga honom att förbjuda sällskapet och i nödfall »skingra och förjaga de uppstudsige»; hvarefter Wetterstedt uppträder och, instämmande i konungens åsikt, uttalar en farhåga för att sällskapet kan blifva »en plantskola för Riddarhuspratmakare och Riksdagshjältar». Likaså Ehrenborg. Lagerbjelke förordar uppskof till dess sällskapet haft en sammankomst, då man kunde observera om något förgripligt yttrades. (Carl Johan och svenskarne II. 309 o. f.).

underrättades, att öfverståthållaren redan gifvit änkan Bratsch det besked, att någon sammankomst icke af detta sällskap finge hos henne äga rum, ansåg han det åsyftade ändamålet vunnet och någon åtgärd icke behöfvas.

Emellertid erhölls från öfverståthållareämbetet (genom *Wannqvist*) besvärshänvisning till Kungl. Maj:t *i justitierevisionsexpedition*, d. v. s. till högsta domstolen, inom 15 dagar.

I Argus lästes den 2 december:

»Ryktet att den offentliga maktens mellankomst upplöst det Sällskap, om hvars upphof, verkningssätt och karakter, m. m. föreg. nummer af detta Blad lemnat en kort framställning, har med löpeldens hastighet utbredt sig och väckt den lifligaste sensation. Något meddelande deröfver skulle således visserligen kunna synas öfverflödigt, om ej de vanställande tillsatser, som vid den mundtliga traditionen från man till man vanligen bifogas sjelfva factum, gjorde det till pligt att enkelt framställa verkliga förhållandet.»

Efter ett referat af hvad som timat tillägger tidningen:

»Man tror sig kunna försäkra att klagan öfver Öfverståthållarens åtgärd kommer att blifva förd, och uppskjuter tills vidare hvarje omdöme öfver lagligheten deraf, helst Högsta Domstolens utlåtande i denna fråga, troligen innan kort tid, lärer vara att förvänta. Dessförinnan lärer väl också det omdömet att sällskapet redan upphört att existera, vara för tidigt. Såsom något högst besynnerligt torde emellertid kunna anmärkas, att Sällskapet sjelf, som ibland sina ledamöter räknar Presidenten i Krigs-Hof-Rätten, ett Justitie-Rad, flera Föredragande hos Kongl. Maj:t i Justitieärender, medlemmar af Lagkommittéen, Juris Doktorer, samt andra lagfarne män, icke insett nödvändigheten af den preliminära åtgärd, på grund af hvars uteblifvande Öfverståthållaren ansett sig befogad att, i händelse af vidare sammanträden, genom lämpliga mått och steg åtskilja Sällskapet.»

Innan de i denna artikel bebådade besvären hunnit inlämnas, ja, t. o. m. innan artikeln tryckts, hade Kungl. Maj:t faktiskt afgjort saken, visserligen icke Kungl. Maj:t i högsta domstolen, men Kungl. Maj:t i statsrådet.

Förhållandet var nämligen, att samma dag — den 28 november — som öfverståthållare*ämbetet* (genom Wannqvist) lämnat besvärshänvisning till K. M:t i justitierevisionen hade t. f. *öfverståthållaren* (Edelcreutz), troligen på tillsägelse ofvanifrån, underställt ärendet Kungl. Maj:ts pröfning genom kammarexpeditionen, d. v. s. såsom ordningsmål.

Och redan den 30 november — två dagar därefter — hade ärendet på denna väg afgjorts af Konungen.

Statsradsprotokollet för denna dag nämner såsom närvarande:

Justitiestatsministern grefve Fredrik Gyllenborg, statsministern för utrikes ärenden, grefve L. von Engeström, statsråden grefve Rosenblad, grefve Fleming, hofkanslern grefve Wetterstedt, grefve Mörner samt statssekreteraren Casper W. Ehrenborg (sedermera hofrättspresident, att skilja från 1823 års justitieombudsman med samma förnamn och efternamn).

(Frånvarande på grund af sjukdom voro Lagerbring och Cederström.)

Statssekreteraren — heter det i protokollet — anmälde i underdånighet:

»Tillförordnade Öfver-Stathållarens till Stats-Sekreteraren aflatne ämbetskrifvelse den 28:de i denna månad, deruti Tillförordnade Öfverståthållaren tillkännagifvit, att Prosten i Sala, Grefve F. B. von Schwerin, till honom uti afskrift inlämnat Stadgar för ett Sällskap, ämnadt att sammanträda hvar fjortonde dag eller oftare klockan emellan 6 och 9 eftermiddagen, uti Pettersenska huset vid Lilla Nygatan, en trappa upp, i den afsigt Stadgarne utvisade, men att, enär till Sällskapets inrättande saknades Kongl. Maj:ts Nådiga tillstånd, Tillförordnade Öfverståthållaren ansett sig icke kunna tillåta Sällskapets tillämnade Sammanträden, derom han den 27:de dennes låtit Skrifvelse till Grefve von Schwerin afgå, med förklarande derjämte att om Sällskapet icke desto mindre sökte fortsätta dessa sammankomster, Öfverståthållaren funne sig nödsakad att vidtaga lämpliga mått och steg till Ledamöternes åtskiljande; hvarefter och sedan Grefve von Schwerin vägrat att emottaga denna skrifvelse, både första gången, då en Person varit till honom afsänd, och andra gången då tvänne Personer i lika ändamål sig hos honom inställt, Grefven, i anseende till en sådan vägran, blifvit dagen derpå till Öfverståthållareämbetet upkallad, och slutligen inför samma Ämbete Skrifvelsen emottagit, upbrutit och läst; hvilket allt Tillförordnade Öfverståthållaren anmodat Statssekreteraren att hos Kongl. Maj:t i underdånighet anmäla.

Då Statssekreteraten nu fullgjort denna Öfverståthållarens anhållan, trodde han sig också, enär det efter hans öfvertygelse hörde till god ordning att icke någre corporationer, af hvad beskaffenhet som hälst fingo hvarken uti Hufvudstaden eller Landsorterne äga rum, innan Kongl. Maj:t dertill lämnat nådigt tillstånd; böra i underdånighet tillstyrka Kongl. Maj:t, att gilla och godkänna Dess Tillförordnade Öfverståthållares åtgärd, samt, genom bref denna dag, gifva honom sådant tillkänna till vederbörandes underdåniga efterrättelse.»

Därefter tog Wetterstedt till orda och uppläste följande märkliga anförande till protokollet:

»Det gifves i intet land som åtlyder en Constitutionel Styrelse, lagar nog bestämde och omfattande alla möjliga fall af anspråk och öfverträdelser, att de icke under särskildte åsigter kunna tolkas och derföre erhålla mot hvarannan stridiga tillämpningar. Hos den Nation som länge varit en förebild för alla de öfrigas utveckling till Constitutionella former, och som genom Seklernas längd och svåra pröfningar köpt sig en Praktisk erfarenhet, som inga nymodiga Theorier kunna ersätta, hos Engelsmännen med ett ord, är häfden och Stämpeln af hvad en gång blifvit gjordt, såsom tillämpning af en allmän grundsats, ännu den enda regel, som i vissa särskildta fall följes, utan stöd af någon död Bokstaf. Men då äfven i detta land, den lefvande Traditionen af hvad Folket äger rätt att fordra, dagligen underkastas stridiga tolkningar, och växlar, efter den rådande viljan, emellan anspråk och försvar, huru lättare, huru oundvikligare bör det ej då blifva i ett land, där Statsförfattningen är bokstafligen uttryckt, att väcka en skiljacktig mening om sådane nya tillämpningar, som dess ordagranna tolkning ej medgifver. I förra händelsen tviflar man om den större eller mindre utsträckning, hvaraf en redan medgifven rättighet begagnas, i den sednare åter skapar man sig nya rättigheter, i kraft af underlåtna eller ofullständiga föreskrifter. Man åberopar i England öfverdrift å ena och laglighet å andra sidan, då fråga upstår om någon Constitutionel rättighet, men man tvistar då endast om *tillämpningen* ej om *saken*, ty nagot nytt finnes ej mera att åberopa, med anledning af detta lands Statsförfattningar, allmänna grundsatser och genom häfd tillkomne vanor. För att åter vända på Sverige det andra exemplet jag anför, torde ej vara svårt att bevisa, att man här tvistar, i fall af samma föregifna art, endast om *saken*, icke om dess *tillämpning*, och att man kan omöjligen annat göra, så länge man till Statsförfattningens ordalydelse vill foga ett Commentarium, som just derföre, att det till text ej finnes uttryckt, och aldrig förr varit i verket satt, nödvändigt blir underkastadt Stridiga åsigter och verkar på stridiga Intressen.

Sådant är, efter min öfvertygelse, förhållandet med det Sällskap och det Sällskaps stadgar, om hvilket Öfverståthållareämbetet hos Eders Kongl. Maj:t gjort underdånig anmälan. Det är af ingen lag auctoriseradt att i dess föreskrifne form och rigtning bestå. Regeringen äger således full rätt att bedömma nyttan eller skadligheten af Sällskapets tillvaro och derefter fatta sitt beslut: Må man ej åberopa Grundlagarnes tystnad såsom stöd för Stiftelsen, och påsta, att hvad som icke är förbudit, är i sjelfva verket tillåtit.

Denna tolkning, hvilande på ingen grund, mötes lätteligen af en alldeles skiljacktig som säger: att allt som icke är bestämdt tillåtet, är också lika bestämdt förbudit. En sådan ordväxling, till oändlighet om så påfordras, upprepad af de stridiga åsigternas För-

fäktare, kan endast slitas af den allmänna Vårdaren öfver statens lugn, af den, som äger rätt att ersätta lagarnes tystnad och som i sine handlingar ser på det helas, ej på enskildtes fordringar.

Om, såsom det påstås, sådane sällskaper, som det ifrågavarande, utgöra en beståndsdel af Constitutionella Regeringssätt, hvarföre äro de icke uttryckte i våra Grundlagar, de enda som vi åtminstone böra och kunna åberopa? De gifva åt hvarje Svensk Man en bestämd rättighet, att, utan af den offentliga Makten i förväg lagde hinder, utgifva Skrifter, och deruti yttra sig i allt hvad som kan blifva föremål för mänsklig kunskap. Om meningen hade varit att sträcka samma frihet till tal och öfverläggningar uti offentliga Corporationer, hvarföre blef den då icke, på ett lika noggrannt sätt som Tryckfriheten, i Grundlagarne uptagen? — Långt derifrån, hafva deremot Riksens Ständer sjelfva, i egenskap af Lagstiftare, förnekat sig rättigheten att på sätt 90 § Regeringsformen innehåller, uptaga några frågor om Regerings- och Domare-Makternas Beslut, eller verkställigheten af någon lagförfattning eller inrättning.

Jag tror således icke att med något hämtadt stöd af Grundlagarne, ett så beskaffadt Sällskap, som det ifrågavarande, kan bestå, ej eller att det bör tillåtas fortfara, hvarföre jag äfven i underdånighet får tillstyrka Eders Kongl. Maj:t att gilla och stadfästa den af Tillförordnade Öfverståthållaren, i afseende på Sällskapets inställande, vidtagne åtgärd. Om till stöd för denna min i underdånighet yttrade tanke, ingen gammal Police-Författning kan åberopas, synes den mig, efter min åsigt af saken, ej heller behöflig. Under en nästan enväldig kung, som förhållandet var före 1809, behöfde man ej utfärda Förbud emot klubbar, ty möjligheten deraf var icke ens tänkbar, man nöjde sig med att underkasta Ordenssällskaper, med Mysterier behäftade, en särskilld och närmare tillsyn af Policen.

En tolkning af hvad Grundlagarnes ordalydelse, samhällsordning och medborgerlig rätt, i närvarande fall, äska, synes mig derföre vara både med Regeringens värdighet, Dess öppna afsigter och tidens fordringar mäst förenlig. I Sällskapets rigtning, i dess af Ledamöterne sjelfva ej anade frö till urartande från det först uppgifne ändamålet, ligga för Regeringen tillräcklige skäl att, i sin linda, tillintetgöra denna på offentlighet syftande Corporation.

En annan fråga återstår att skärskåda: huruvida det vore bättre att lämna Sällskapet obemärkt, i stället för att upplösa detsamma? — Svaret hvilar egentligen på Politiska åsigter, som på ett uteslutande sätt tillhöra Regeringens område. För att rätt göra sig reda för densamma, behöfver man endast kasta en blick på tidens skick. Vården om Europas lugn, numera af de Mäktige Systematiskt behandlad, sträcker sig till en hög Grad af offentligen yrkad myndighet. Den närvarande tidpuncten innefattar allt, hvad för framtiden af denna lära kan befaras. Det är ej mer den retade Passionen, hämnden, begäret efter ära och namn, eller Sjelfförsvaret, som rigtar bajonettens blixt; den utgår nu från Diplomatikens kalla röstberäkningar. Styrkans enkla, dystra rätt klädes i luftiga former af agt-

ning för Statens sjelfständighet, deras fordringar pröfvas uti högtidliga rådplägningar, skälen vägas på vigtskål, och där, liksom i Roms tider, fäster Brenni svärd dess sväfvande skalar.

Redan, genom våra Constitutionella former, ett föremål för de Mäktiges farhågor, yttrade till den Grad, att våra Dagblad äro förbjudna till införsel i vissa främmande länder, skulle tillvarelsen af sådane allmänna Sällskaper, som det tilltänkta, efter all anledning ådraga Oss varnande framställningar från det Europeiska lugnets bevarare. De kunna ej invända något emot vår tryckfrihet, emedan den är en tydlig beståndsdel af vår Grundförfattning; de kunna deremot, efter den erfarenhet de redan lämnat, finna en lämplig förevändning att yttra sig om tillåtelsen för klubbar, då dessa ej bestämdt äro af våra lagar medgifna. Af alla dessa orsaker synes mig ett förbud emot dem vara lika politiskt nödigt, som, efter bestående förhållanden, tillåtligt.

Under Eders Kongl. Maj:ts Styrelse skulle dessa försök att pröfva våra inre förhallanden, alltid möta ett språk, som redan länge afböjt dylika framställningar; Folket, ömtåligt för sina lagars helgd, skulle, som hittills, sluta sig med anda och kraft till den konung, som skyddade dess sjelfständighet; men under Critiska tider, och sådane äro de, uti hvilka vi Oss befinna, böra onödiga förevändningar ej gifvas, och för någre enskildes oskyldiga beräkningar, vanställde på afstånd af tidens farhågor, icke obehagliga följder möjligen beredas för ett land, som, efter alla de olyckor det måst genomgå, och sedan det under Eders Kongl. Maj:ts ledning hunnit en säker och efterlängtad hamn, ej tål att öfverlämna sig åt några Theorier eller att lida för dem.»

Sedan Wetterstedt slutat, anförde Justitie Statsministern Fredrik Gyllenborg följande:

»Jag känner för min del ingen lag, som bestämdt förbjuder sådane inrättningar, som den, hvarom nu är fråga. Det hindrar likväl ej efter min tanka konungen att pröfva, om de i sina följder må anses vådliga, och i sådan händelse förbjuda dem, så länge genom lag de ej eller äro auctoriserade.

Att allt hvad som icke är förbjudit, bör anses tillåtit, är visserligen i allmänhet i så måtto riktigt, att ansvar ej kan komma i fråga, men denna Princip skulle kan hända för vida utsträckas om man yrkade, att bristande förbud vore af en lika helgd som ett med lag befästadt tillstånd.

Engelska Folket utöfvar både under och emellan Parlamentets sammankomster, vissa genom häfd eller lagar gifna rättigheter, hvilka, ehuru hos Oss icke förbudne, likväl man skulle anse betänkligt att medgifva, såsom här obruklige, och främmande för Svenska Grundlagarne, de där äro så ömtalige, att ett Memorial, som flere än en Ledamot, i Riks Ständen underskrifvit, ej får där, utom i visse händelser, emottagas.

Efter vårt Regeringssätt kan ingen allmän lag förändras, eller ny stiftas, utan ett förenadt bifall af Konung och Ständer, men Oekonomiska Författningar och Policereglementen, som ej strida emot gifne Lagar, tillhör Regeringen att utfärda.

Dessa sistnämndes första föremål är att förekomma brott, eller skada för det allmänna och enskildte personer. Sammankomster af mer eller mindre allmän beskaffenhet hafva således ofta varit ämne för Regeringens upmärksamhet, hvarom vittna så väl lagen om förbud att samla allmogen genom Budkaflar, som ock Författningarne angående huru förhållas skall vid inrättning af Ordens-Samfund, samt då flere Socknars eller Städers Innevånare vilja, sins emellan, i deras angelägenheter samråda, jämte de flere föreskrifter, som äro gifne då visse Corporationer samlas!

Det instämmer jämväl med allmän praxis att Associationer, som förena sig om visse bestämde sammankomster, under iakttagande af upgjorde lagar och föreskrifter, anmält sin tillvarelse hos den auctoritet, som i Orten, på Konungens vägnar, äger rätt att bjuda och befalla, samt sökt dess tillåtelse dertill. Det Sällskap, som nu organiserat sig, har ock självmant till Öfver-Ståthållare-Ämbetet inlämnat sina Stadgar. Om det derigenom på ena sidan fritagit sig från alla misstankar, som åtfölja hemliga samfund, har det dock på andra sidan härigenom sjelf ådagalaggt kännedom och öfvertygelse om den stora skillnad, som är emellan en så beskaffad organiserad Corporation, och andra tillfällige enskildte sammankomster, samt en hos Sällskapets Medlemmar hyst förmodan att grunderne för Författningen om Ordens-Sällskap, och granskning af deras lagar, hit möjligen voro lämplige.

I anseende till allt detta, tror jag, att Öfver-Ståthållare-Ämbetet fullgjort dess pligt, då Det inställt det inrättade Samfundets Sammankomster, intill dess Eders Kongl. Maj:ts Nådiga tillstånd dertill blifvit utverkadt, och derjemte genast inrapporterat förhållandet till Kongl. Maj;t och begärt Dess vidare Ordres; såsom ock, att endast på Eders M:ts Nådiga pröfning må bero, om Samfundet, med de lagar det stiftat, må auctoriseras eller ej.

Jag skulle ej följa min öfvertygelse, om jag ville tillägga Stiftarne af detta Samfund afsigter, stridande emot Statens lugn eller annat än ett ganska oskyldigt ändamål, men lika svårt kan man förneka sig farhågan, att detta kunde möjligen framdeles urarta till samma vådliga följder som ofta visat sig af de så kallade Klubb-Inrättningar. Att öfverlägga eller besluta i allmänna ärender hafva lag och Constitution öfverlämnat åt visse bestämde Auctoriteter. Åt alla Medborgare hafva Grundlagarne lämnat tryckfriheten för att genom den yttra sina tankar i sådane ämnen. Dessa gränsor synas vara enlige med ordning och säkerhet. Lagarne för detta Sällskap föreskrifva både sådane öfverläggningar, och jämväl, att, efter deras slut, Ordföranden skall samla rösterne. Det är sannt, att detta allt ej åtföljes af någon verkställighet, eller rätteligen kan anses annorlunda, än som några Personers enskilda tanka; men öfverläggningar

och rösters samlande leda till begreppet om beslut, och benämningen af Beslut, tagit af en Massa Medborgare, kan, i tidens längd få ett inflytande, hvars följder ej äro att bestämma; och från öfverläggningsämnen äro icke undantagne Regeringens eller Domaremaktens åtgärder, hvilka, antingen alldeles eller till vissa delar efter Regeringsformen, icke få en gång hos Ständer nämnas eller komma i fråga.»

Uppå de sålunda af Wetterstedts och Gyllenborg anförda »grundelige skäl» tillstyrkte statsrådets öfriga ledamöter Kungl. Maj:t i underdånighet att gilla och godkänna tillförordnade öfverståthållarens åtgärd.

Hvarpå Kungl. Maj:t täcktes i Nåder förklara, *att då ett ett folk bestämt sin statsförfattning och åt hvar och en af de offentliga myndigheterna anvisat dess särskilda befattning, vore det för samhällsbyggnadens bestånd och välfärd nödigt, att intet hinder mötte dessa offentliga auctoriteters verksamhet, att öfverläggningsrätten och den verkställande makten endast funnos, där Konstitutionen dem bestämdt uttryckt, och att hvarje Medborgare hyste nog vördnad för sina rättigheter att ej öfverträda dem, och ej inkräkta på den makts område, som vore honom en borgen för dessa rättigheters åtnjutande; Men att, om i tider af allmän våda lagarnes vanliga verkan och inflytelse ej skulle vara tillräcklig, om egennytta och svaghet skulle utplåna hvad välfärd och själfständighet kräfde, det då tillhörde Regeringen, att pröfva huruvida det vore lämpligt att tillåta dessa Patriotiska Sällskap eller Föreningar, att gifva dem föreskrifter, och att bestämma tiden för deras sammankomst. Men att, i sakernas närvarande tillstånd, under det lugn, hvaruti Sverige sig befunne, hade Kongl. Maj:t ansett ett Sällskap, sådant som det ifrågavarande mera skadligt än nyttigt hvarföre äfven Kongl. Maj:t, som, efter pröfning af de för ifrågavarande sällskap nu företedde Stadgar, fann detsamma bilda en Corporation, som, ny till sin rigtning och sitt ändamål, ej vore af Lagarne och Constitutionen tilllåten, ville, till förekommande af de missbruk och olägenheter som möjligen, äfven emot Stiftarnes afsigt, kunde deraf följa, till alla delar i nåder gilla och fastställa den af Dess Tillförordnade Öfverståthållare vidtagne åtgärd, samt i nåder anbefalla Dess Tillförordnade öfverståthållare, att, under iakttagande af hvad Lagar och Constitution innebära, äfven framdeles vaka deröfver att så beskaffade Corporationer, som den ofvannämnde, icke måtte äga rum.»*

Hvad som särskildt synes förtjänt af uppmärksamhet i dessa anföranden — utom den egendomliga lagtolkningen — är Wetterstedts hänvisning till det intryck detta »sällskap», hvars sammansättning dock tycktes böra utesluta alla misstankar för revolutionära eller demagogiska afsikter, skulle göra på utlandet och den verkliga eller förmenta farhågan för admonition från det europeiska lugnets bevarare. Man liksom ser den heliga alliansens mäktiga skepnad kasta sin skugga in i konseljrummet.

Härmed var saken naturligtvis i realiteten afgjord.

Den 6 december, samma dag Inrikestidningen meddelade en officiell artikel om detta beslut, inlämnade emellertid Schwerin besvär i justitierevisionen.

Argus för samma dag skrifver:

»Allmänna uppmärksamheten är på förhand spänd på utgången af denna sak, hvilken genom sin natur lifligt måste intressera hvarje medborgare som genom sitt deltagande för offentliga angelägenheter verkligen vill förtjäna namnet däraf. Om yttranderätt i tal, en rättighet som på en gång ansetts vara en följd af konstitutionella inrättningar och tillika en af de yppersta garantierna för deras lif och bestånd, kan hädanefter tillgodogöras af svenske män, beror nästan helt och hållet af högsta domstolens uttalande i denna sak, och huruvida detta skall påtrycka öfverståthållarens åtgärd eller sällskapets inrättande en stämpel af olaglighet. Man torde emellertid ej misstaga sig, om man hyser den tanke, att allmänheten, som intresserat sig för denna sak, önskar att kunna fälla ett självständigt, på grunder fotadt omdöme öfver den frågan om sällskapet varit lagligt eller ej.»

Såsom upplysning härtill meddelar tidningen sällskapets stadgar.

Schwerins besvärsskrift var af följande lydelse:

»Den 17:de sistl. November sammanträdde Femton Eders Kongl. Maj:ts undersåtare (Se Bilagan Lit. A.), för att öfverlägga om stadgarne för ett Sällskap, ägande för afsigt, dels att inom sig utvidga och stadga begreppen i ärender af allmän vigt, såsom Statshushållning, Statistik, Juridik o. s. v., dels ock att bereda en större färdighet att uppfatta andras idéer och klart framställa egna.

När man besinnar: att vi på modersmålet inga skrifter äga i ofvannämnde vetenskaper: att den som önskar vidga sina kunskaper i dessa delar, således ingen annan utväg äger, än att utifrån inför-

skrifva böcker — en utväg, som endast de mera bemedlade kunna begagna; när det derjemte befinnes att kunskaper, förvärfvade genom läsning af skrifter författade på främmande språk, icke gerna kunna föda klara och lefvande åsigter af föremålen, om man icke ålägger sig tvånget att på modersmålet framställa och utveckla de inhämtade idéerna, tvånget således äfven att sjelf genomtänka ämnena, hvarigenom åter den fördel beredes, att uppmärksamheten af sig sjelf ledes på det ensidiga och ytterliga, som i skrifterna kan förekomma, och att man, af de framlagda teorierna icke tillegnar sig annat, än hvad man funnit kunna uthärda denna nogare pröfning; så torde nyttan af ett sådant sällskap vara framlysande. Behofvet är det icke mindre, sedan Kongl. Vetenskapsakademien, enligt sin första bestämmelse, ett institut af alldeles enahanda art, synes vilja gifva en helt annan riktning åt sin inflytelse på den delen af Nationen, som idkar och älskar vetenskap.

De öfriga fördelarne, hvilka af ett dylikt sällskap skulle härflyta, syntes stiftarne vara: den, att angenämt kunna tillbringa 2:ne aftnar i månaden, med undvikande af den kostnad som vanliga samkväm påkalla: den, att för yngre män beredes tillfälle att höra äldre män resonnera öfver ämnen, hvilka förr eller senare, sedan de tillryggalagt de speciella tjänstebanorna, skola påkalla deras uppmärksamhet och deras åtgärd, när tiden för dem är inne, att i egenskap af Nationens Representanter yttra sig öfver Statens angelägenheter; den, att, genom sällskapets diskussioner, solidare opinioner skulle kunna bilda sig öfver ämnen, som Journalisterna dagligen vidröra, mången gång kanske blott med afseende på ögonblickets intresse; men aldrig uttömma.

I denna anda uppgjordes stadgarne. Man tänkte sig för öfrigt det blifvande Sällskapet såsom en vanlig societet, der man talar om hvarjehanda ämnen. Inträdet lämnades, så långt rummet det medgaf, at en hvar, som ibland Sällskapets redan intagne medlemmar fann någon som ville presentera honom och dymedelst ikläda sig garantien, att den ordning, hvarom Sällskapet sig emellan öfverenskommit, skulle af den nykomne iakttagas. Med afseende på färdighetens oppöfvande att uppfatta mundtligen framställda tankar, och att med lätthet meddela egna, ålade Sällskapet alla sina medlemmar tvånget att, efter slutad diskussion, en hvar skulle korteligen framställa sin motiverade mening; till förekommande af sådant, som möjligen skulle kunna afleda Sällskapet från sitt egentliga föremål, beslöt man, att diskurser, som rörde Sveriges politiska förhållande till andra makter, eller personer enskildt, aldrig skulle få äga rum.

Stadgarne uppgjordes. Jag blef utsedd till ordförande för första månaden. Man beslöt att Sällskapet skulle sammanträda den 24 November; och jag erhindrades, att ehuru Författningen af år 1803 blott syntes angå hemliga, eller så kallade Ordenssällskaper, så fordrade likväl aktningen för Polisens högsta Chef, att han, genom en tillställd afskrift af Sällskapets stadgar, om Sällskapets tillvarelse underrättades.

Detta verkställdes utaf mig den 24 om morgonen; tillfredsställd genom herr Öfverståthållarens svar uppå min förfrågan om några ytterligare formaliteter voro att iakttaga, sammanträdde Sällskapet samma dag om aftonen.

Den 28:de mottog jag Öfverståthållare-Embetets skrifvelse af den 27:de, af innehåll: att som Sällskapet, vid stadgarnes aflemnande i afskrift, icke företett något Kongl. Maj:ts Nådiga tillståndsbref för dess inrättande, så kunde Öfverståthållare-Embetet icke tillstädja Sällskapets tillämnade sammanträde den 1:de December.

Denna tillsägelse åtlyddes, men då Öfverståthållare-Embetet, uti dess, på grund af saknadt Nådigt tillstånd till Sällskapets inrättande emot dess sammanträde utfärdade förbud, icke anfört någon Lag eller Författning, som ålägger att för dylikt ändamål i underdånighet söka Kongl. Maj:ts speciella tillstånd, har jag ansett mig böra begagna den Besvärshänvisning, som uti bilagda protokoll (Bil. Litt. B) blifvit mig lemnad.

Allmänna Lagen gifver ej någon anledning att förmoda att Kongl. Maj:ts Eget Nådiga tillstånd bör sökas till bildandet af Sällskaper för det ändamål vi åsyftat; och mig är obekant, att någon äldre Författning finnes, som det påbjuder.

Tilläfventyrs hafva Sällskapets Medlemmar, om än tillvarelsen af något sådant påbud varit af några dess Medlemmar anad eller känd, ansett alla sådana äldre politiska författningar vara häfna, sedan vid 1809 års Riksdag, Svenska medborgares rättigheter blifvit genom grundlagar bestämde; tilläfventyrs har man förmodat 86 § i Regeringsformen, som upphäfver alla af den offentliga makten i förväg lagda hinder för tankars meddelande genom tryck, såsom äfven gällande för mundtlig tankeyttring, så länge de gränser icke öfverträdas, som för tankeyttring i allmänhet äro bestämde — en förmodan, på hvilken man jemväl af den grund ledes, att vådan af frihet i tal alltid ansetts mindre, än den som tryckta skrifter kunde medföra.

Då förbudet för Sällskapet att sammanträda, gör det omöjligt att inhemta Sällskapets samtlige Ledamöters tankar, får jag framställa denna åsigt såsom min enskilda, anhållande i underdånighet, att, i händelse Eder Kongl. Maj:t skulle finna att 86 § i 1809 års Regeringsform berättigade att, utan att söka något speciellt tillståndsbref, bilda ett Sällskap, för det ändamål som våra Stadgar utvisa, Eder Kongl. Maj:t täcktes i Nåder upphäfva Öfverståthållare-Embetets förbud för Sällskapet att sammanträda.»

I samma nummer — den 9 december — där dessa besvär aftryckas, yttrar Argus' redaktion:

»Besvär öfver Öfverståthållare-Embetets åtgärd, se föreg. Nummer, hafva af Prosten Grefve Schwerin till Kongl. Maj:t blifvit ingifne och lära i går föredragits; man kan ej ännu känna, huruvida de blifvit Öfverståthållare-Embetet till förklarings afgifvande kommunicerade, eller om målet af Högsta Domstolen ex incommunicato afgjorts. Emedlertid har man af Inrikes Tidningar för förlidne Ons-

dag sett, att Öfv: Ståth. Embetet, ehuru det meddelt Grefve Schwerin anvisning, till Besvärs anförande hos Kongl. Maj:t genom Justitie Revisions Expeditionen, likväl sjelf hos Kongl. Maj:t anmält sin åtgärd genom Kammar Expeditionen. Detta Öfv. Ståth. Embetets förfarande skulle kunna synas kontradiktoriskt, om man möjligen kunde föreställa sig, det afsigten med Öfv. Ståth. Embetets anmälan genom Kammar Expeditionens Föredragande, varit, att på förhand betaga Besväranden dess lagliga rätt att få sin klagan pröfvad, eller att följden deraf rimligtvis kunde blifva sådan. Man har dock förundrat sig, att denna Öfv: Ståth. Embetets anmälan, som tydligen innefattar en Rättsfråga, och som rörer ej blott En endas, utan Sextio personers rätt, kunnat af Stats Sekreteraren för Kammarärenderna föredragas såsom ett Kammarärende, och behandlas i en helt och hållet administratif form. En annan vigtigare fråga har emedlertid genom allt detta uppstått, en verkligen högst intressant fråga, och som väl förtjenar att närmare behjertas, den nemligen: om Högsta Domstolen bör anse sig hindrad, af hvad som i målet vidare följt, att upptaga och pröfva Grefve Schwerins Besvär? Denna fråga sysselsätter för närvarande lifligt Hufvudstadens Lagkloke, och meningarne derom äro ganska delade.»

Högsta domstolen hade förehaft ärendet redan den 8 december. Föredraganden anmälde härvid, att K. M:t genom bref, som blifvit genom kammarexpeditionen utfärdadt, gillat öfverståthållarens åtgärder. Högsta domstolens flesta ledamöter (Poppius, Torén, Hamilton, Kurck, Petterson och Örbom), funno att då besvären innefattade en klagan i ett ämne, hvaröfver Kongl. Maj:t genom dess kammarexpedition redan meddelat sitt beslut, borde de till bemälta expedition öfverlämnas; under det att ett justitieråd (Sylvander) ansåg detta mål vara af den natur, att detsamma icke tillhörde Högsta domstolens upptagande.

Argus anmärkte, att statssekreteraren frih. Ehrenborg alltså nu fått ett lyckligt tillfälle taga kännedom om saken såsom rättsfråga, sedan han förut förmodligen ansett sig kunna taga befattning därmed såsom ordningsmål.

Inom pressen var det egentligen *Argus*, som alltjämt förde den undertryckta yttranderättens talan.

Bland dess uppsatser och notiser är särskildt en artikel, som infördes dagen före julafton anmärkningsvärd. Man frestas antaga, att någon af sällskapets koryféer på lagkunskapens område — snarast väl J. G. Richert — inspirerat den, om icke rent af fört den i pennan. Denna uppsats, som närmare utvecklar principfrågan, lyder:

Öfver yttranderätt i tal enligt Svensk Lag.
med anledning af de utaf den Offentliga Makten mot Sällskapet för Medborgerlig Talarkonst vidtagne åtgärder.

Då vi ansett för vår pligt att yttra vår öfvertygelse om hvarje fråga af sådan vigt, att den kan anses som nationalangelägenhet; och vi alldeles icke tänka åsidosätta denna skyldighet, så länge några, af den Offentliga Makten, i förväg lagda hinder mot yttranderätten i tryck, icke göra uppfyllandet deraf omöjligt, så tro vi nu tiden vara inne, att framställa vår åsigt — och grunderna för den — i ett ämne, hvilket lika mycket genom sin natur, som genom den uppmärksamhet det väckt bland alla klasser af Medborgare, verkligen kan kallas en Nationens sak.

Sedan Högsta Domstolen visat ifrån sig afgörandet af den klagan, som blifvit förd i anledning af Öfverståthållaren Baron Edelcreutz's åtgärd att inställa Sällskapets för Medborgerlig Talarkonst sammanträden, och det föga är sannolikt att Ministèren eller Statsrådet, vid den nya pröfning detta ämne nu kommer att underkastas, lärer behandla det annorlunda än första gången; så kan frågan om Sällskapets fortfarande nu mera anses afgjord. En undersökning om lagligheten af dess stiftelse och karakter, samt de deremot vidtagna åtgärder, torde derföre ej finnas förtidig; och vi ärna derföre, i det följande, försöka en sådan.

Tvenne maximer hafva, af olika partier, sedan äldre tider lagts till grund för all Lagskipning; den ena: att allt hvad Lagen ej tillåter, är förbjudet; den andra: att allt hvad Lagen ej förbjuder, är tillåtet. Att den förra grundsatsen är falsk, lärer nu mera allmänt medgifvas; emedan det, äfven för den mest omtänksamma despotism, måste blifva omöjligt att bestämma alla handlingar som den anser oskadliga; utan hvilken bestämmelse åter, antingen den oskyldigaste småsak blir olaglig, eller Lagen ständigt öfverträdd utan ansvar. Den sednare grundsatsen är icke mindre origtig, ehuru den i allmänhet ansetts för den rätta; ty Lagstiftarn kan omöjligen förutse alla de modifikationer af brott, som menniskornas, i last som i annat, outtömliga fintlighet kan upptänka; men denna omöjlighet att ana allt lastbart, kan åter aldrig blifva en grund att anse alla oförutsedda olagligheter för lagliga. För att finna en osviklig anvisning på allt hvad en gifven Lag förbjuder eller icke förbjuder, måste man således ej efterforska alla de särskilda yttranden af frihetens bruk eller missbruk, dem Lagstiftaren uppräknat; utan undersöka de klasser af handlingar han förutsett, och efterse hvad han, inom dessa klasser, förbjudit. Hvad derigenom ej uttryckligen eller genom Analogi är förbjudet, är lagligt; hvad till dessa klasser ej kan hänföras, derom har Lagstiftaren ej yttrat sig, och en handling, som den gifna Lagen hvarken förutsett eller bedömt, är, enligt samma Lag, hvarken ond eller god; dess qvalifikaton beror på framtida Lagstiftning. Oaktadt nu en sådan handling af den allmänna rättskänslan kunde finnas högst straffbar, så är det emedlertid häraf klart, antingen att handlingen blefve ostraffad, hvilket vore origtigt; eller

ock att den Lag, som skulle straffa en, borde stiftas efter handlingen, eller verka retroaktivt, hvilket vore ännu origtigare. Man ser häraf, i hvilken motsägelse man stadnar, när man sätter i fråga hvad Lagen tillåter eller förbjuder. Man gör ej en sådan fråga utan en förutgående förvillelse; man besinnar icke, att ingen Lag förbjuder någonting; ingen Lag kan hindra menniskans frihet från något yttringssätt; den utsätter blott ett straff för vissa sådana. Men likasom Lagen icke förbjuder någonting, så tillåter den också ingenting; den bjuder blott vilkor för vissa handlingar, utom hvilka de ej, vid ansvar, få utöfvas.

Upplösningen af denna motsägelse hörer emedlertid ej hit, då det för ändamålet af närvarande undersökning är nog, att Svenska Lagarne tagit kännedom om den klass af handlingar, till hvilken stiftelsen af Sällskapet för Medborgerlig Talarkonst och dess verksamhet höra, och det följaktligen är lätt att bedöma lagligheten eller olagligheten af dylika Sällskaper och deras verksamhet.

Att sammanträda för att tala, och tala öfver ämnen af medborgerligt intresse: detta var det föremål, åt hvilket Sällskapet vid dess stiftelse egnades. Men sammanträden för dylika ändamål, kunna så mycket mindre vara oförutsedda af Lagen, äfven hos de mest obildade nationer, som Lag är samtidig med Samhälle, och Samhället ej är tänkbart, utan dylika sammanträden. Svenska Lagen, af år 1734, förutsätter dem med uttryckliga ord, då den stadgar straff för det missbruk af samlande, i afsigt att tala om allmänna ärenden, hvilket kallas att väcka myteri. Äfven en mängd andra missbruk af mundtlig yttrandefrihet i sällskap, visar den sig känna, då den (i Missgernings Balkens 1:a, 2:a, 3:e, 4:e, 5:e, 6:e och 61:a kapitel) bestämmer ansvar för smädelse med ord mot Gud och Religionen: för gäckeri med Bibeln och Kyrkobruken: för utspridande af irriga trosmeningar: för spådom: för svordom: för stämplande mot Konungen och Riket, till deras skada och förderf: för lasteligt tal om Konungen, Drottningen och Thronföljaren: för oqvädingsord: och slutligen för råd (således äfven mundtliga råd åt flera) till hvilken missgerning som helst. Men då Lagstiftaren insett alla missbruken i den klass af menskliga frihetsyttringar, som innefattar friheten att samlas och tala; så har han äfven naturligtvis förutsett bruket af sjelfva denna frihet i allmänhet, och ej blott förutsett den, utan förutsatt den såsom en rättighet vid alla de tillfällen, han icke ansett straffbara. Äfven inrättningen och verksamheten af ett sådant Sällskap, som det ifrågavarande, har således Lagstiftaren förutsatt såsom lagliga. En sednare Författning har gjort detta uttryckligen, då den stadgat det vilkor för Sällskapers stiftning, att de ej få vara så hemliga och slutna, att vissa Regeringens organer nekas kännedom och inträde deri; ett tillägg till gamla Lagen, som var nödvändigt, om icke alla de af densamma uppräknade missbruk skulle saklöst kunna begås, under skydd af tysthetseder, som betogo Lagens handhafvare all tillgång till angifvare, åklagare och vittnen: följaktligen gjorde all bevisning omöjlig. Men med vilkoren att

Konungens Befallningshafvande ägde kännedom af Sällskapernas föremål, och att detta vore lagligt, kunde de, för alla andra profana personer, få hållas så hemliga och slutna som helst. Hvarken denna Författning, eller någon annan Lag bjuder att söka Kongl. Maj:ts egen sanktion, när dessa andra vilkor äro uppfyllda.

Af hvad ofvanföre anförts om det ifrågavarande Sällskapets föremål och verksamhet, och den kännedom 1734 års Lag tagit om friheten att samlas och tala, samt denna frihets missbruk, lärer vara klart, att samma Lag icke innehåller något stadgande eller någon analogi, i grund hvaraf Sällskapet kunde anses olagligt. Lika litet kunde det så qvalificeras med anledning af Författningen om hemliga Sällskaper; emedan detta alldeles icke var hemligt, utan så offentligt, att hvilken Ledamot som helst der ägde att införa tvenne andra personer, så långt utrymmet af Sällskapets samlingsrum medgaf. Ingen Svensk Författning innehåller således någon anledning att, ur någon synpunkt, anse detta Sällskap olagligt.

Tvifvelsutan var det kännedomen af detta förhållande, som den 24 sistl: November föranledde det svar, tillförordnade Öfverståthållaren Baron Edelcreutz lemnade Sällskapets Ordförande, då denne, efter Stadgarnes meddelande, förfrågade sig om några ytterligare formaliteter voro att iakttaga; och efter hvilket svar Sällskapet icke insåg några hinder för sina sammanträden. Baron Edelcreutz fann då icke Kongl. Maj:ts egen sanktion nödvändig för Sällskapets tillvarelse. En sådan sanktion har också, förmodligen på lika grund af Lagarnes ord, icke funnits nödig för någon annan dylik association i Sverige; t:ex. den mängd Ordnar, Konversations- och Läs-sällskaper, Landsmansgillen, o. s. v., här finnas, och — hvad som härvid i synnerhet förtjenar uppmärksamhet — icke en gång för det i Götheborg befintliga Debatterings Sällskapet, en inrättning af alldeles lika beskaffenhet med den Stockholmska; och som i nära två år fortsatt, och ännu fortsätter, sina sammankomster och talöfningar, utan den minsta anmärkning af någon Auctoritet, oaktadt flera officiella åtgärder och utfärdade författningar utgjort föremål för Sällskapets debatter. [1]

[1] Detta sällskap synes ha haft en karaktär, snarlik gymnasiesamfunden i senare tid. Efter undersökningar, som jag företagit i spridda protokoll, som finnas bevarade i Göteborgs stadsbiblioteks arkiv, stiftades sällskapet 1817 och stod under biskop C. F. af Wingårds öfverinseende. Vid dess 86:e sammankomst 12 mars 1819 var t. ex. denne närvarande. Ämnena för diskussionerna voro rätt naiva, en del erinra om kriaämnen. Några exempel: Om medeltiden förtjänar det oblida omdöme, för hvilken den vanligen varit utsatt: Om romaner äro skadliga; Hvem lyser störst i häfderna, Peter den store eller Karl XII?; Hvilken lefnadsålder lyckligast, ungdomens eller ålderdomens?; Är krig ett oundvikligt ondt?; Bör åkerbruk eller handel intaga främsta rummet i afseende till en stats trefnad?; Hvilken är mest enlig med sällheten, umgängeslifvet eller ensliga lefnaden?; Var Sverige mäktigare vid Karl XII:s död än vid Erik Segersälls?

Sällskapets själ och främste debattör var den 17—20-årige d. v. kontoristen Johan Erik Rydqvist. (Jfr uppsats af undertecknad om Rydqvist i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 20 okt. 1900.)

Af allt detta lärer det vara påtagligt: Att det hittills varit hvarje Svensk mans lagliga rätt att, utan Kongl. Maj:ts särskilda tillstånd, sammanträda i sällskaper af hvad form som helst, med undantag af fullkomligt hemliga; och att der tala på hvad sätt som helst, med de undantag Missgernings-Balken upptager; samt vidare: att det ifrågavarande Sällskapet, hvarken i afseende på form eller föremål, var lagstridigt.

Det torde, efter denna kännedom, icke vara svårt att karakterisera den åtgärd Baron Edelcreutz vidtog, då han, tre dagar efter den ofvanomtalta förklaringen åt Sällskapets Ordförande, inställde Sällskapets sammanträden; och hvad som bringar omdömet derom till fullkomlig klarhet är den omständigheten, att Kongl. Maj:t icke, på det af Baron Edelcreutz anförda skäl (saknaden af Konungens tillståndsbref), gillar densamma. Lika lätt måste Allmänna Omdömet blifva öfver den dubbelhet i handlingssätt, som åtföljde samma åtgärd, då Baron Edelcreutz, jemte meddelandet af anvisning att underkasta densamma Högsta Domstolens granskning, äfven i administratif väg — genom Kammar Expeditionen — hemställde den till sanktion: vi skulle blott tro oss uttrötta Allmänhetens tålamod, om vi i hänseende till detta förfarande uppträdde med någon särskild deduktion af hvad hvar och en, med oskadad tankeförmåga, ändå måste inse.

Efter det föregående lärer det äfven vara afgjort, att frågan om Sällskapes tillvarelse var en Rättsfråga; men icke något Ordningsmål. Deraf följer lika obestridligt, att om än Baron Edelcreutz anmält den genom Kammar Expeditionen, dess föredragning till afgörande ändå icke tillhörde Stats Sekreteraren för denna Expedition. Men om man också skulle medgifva att den af honom kunnat upptagas, så kunde likväl föredragningsstället icke förändra det föredragnas natur: det var och förblef en rättsfråga. Såsom sådan, var den att betrakta i sammanhang med Lagarnes yttranden: Beskaffenheten af dessa hafva vi sett, och man borde ej förmoda att de kunnat vara Stats Sekreteraren för Kammarärendena Baron Ehrenborg obekanta, då han, ehuru ännu såsom ung för kort tid sedan varit Assessor i en Hof-Rätt. Man äger saledes här så mycket större skäl till anmärkning, som man finner att Baron Ehrenborg ansett Sällskaper af ifrågavarande art icke vara af Lagarne tillåtna; det är just motsatsen vi smickra oss af att hafva bevisat.

Herr Stats Sekreteraren Baron Ehrenborg hade likväl, såsom föredragande inför Konungen, något ytterligare att härmed taga i öfvervägande, än blott hvad Allmänna Lagen stadgar: han hade äfven att dermed jemföra Konstitutionen. Denna stadgar, i Regeringsformens 16 § att hvar Svensk man bör skyddas och bibehållas vid de lagliga rättigheter han redan innehar: Man har sett hvilka dessa rättigheter äro, i frågan om friheten att samlas och tala öfver offentliga ämnen: slutsatsen af denna jemförelse mellan Lagarnes och Regeringsformens föreskrifter med hänseende på Hr: Stats Sekreteraren Baron Ehrenborgs åtgärd, öfverlemnar man gerna åt honom sjelf. Regeringsformens 86 § som medgifver fri yttranderätt i skrift, åt

hvar Svensk — följaktligen äfven åt Sällskaper som ge ut skrifter — utan några deremot af Styrelsen i förväg lagda hinder, visar äfven, genom den anda som dicterat den, och analogien mellan yttranderätt i skrift och tal, huru Konstitutionens Stiftare skulle bedömt Baron Ehrenborgs ifrågavarande åtgärd, om de föreställt sig möjligheten deraf, eller trott att någon Stats Sekreterare skulle finna talfriheten otillåten i en Konstitution, som så yttrat sig öfver skrif- och tryckfriheten.

Stats Sekreteraren Friherre Ehrenborgs i öfrigt allmängjorda betraktelser öfver Sällskapets Stadgar, rigtning och ändamål, samt de missbruk och olägenheter som deraf kunna uppstå,[1] har Allmänna Tänkesättet, vid jämförelse af dessa, äfven åt Publiken meddelade, Stadgar, haft tillfälle att så tillräckligen bedöma, att genljudet af detta omdöme i en Tidning, nu mera, skulle vara högst öfverflödigt. För ändamålet af denna uppsats har det varit nog att, så som skett, uppgifva de på Sveriges Lagar och Regeringsform grundade ståndpunkter, från hvilka Svenska Medborgares yttranderätt i tal hittills kunnat skärskådas.

Inom årets utgång, vid dess sista konselj den 29 december, upptogs frågan för andra gången.

Statssekreteraren Ehrenborg påpekade omotsvarigheten mellan att öfverståthållaren underställde åtgärden K. M:ts pröfning såsom ordningsmål och att öfverståthållareämbetet meddelat hänvisning till besvär genom justitierevisionen och begärde den senare hänvisningen ogillad. I hufvudsaken ansåg statssekreteraren, med hvilken statsrådets ledamöter instämde, att Kungl. Maj:t icke efter sitt en gång fattade beslut borde upptaga Schwerins klagan till pröfning.

Denna mening fann konungen skäl gilla men ansåg sig böra motivera sitt beslut med följande diktamen:

»Första frågan, som här måste afgöras, är den: huruvida stiftelsen af detta Sällskap är auctoriserad af Lagarne.

Den allmänne Lagen nämner ingenting i detta afseende. Grundlagarne innehålla ej heller något stadgande derom, hvilket blott bevisar, att man ej kunnat förutse alle möjliga fall, då desse Lagar stiftades; och man kan ej påstå, hvarken att Grundlagarne förbjuda alt hvad de ej uttryckligen tillåta, ej heller att de tillåta hvad de icke bestämdt förbjuda. Grundlagarne äro ingenstädes utarbetade, likasom Brottmålslagarne. De förra äro fullkomligt positiva och kunna ej innehålla uttryckliga Stadganden för serskildt fall, emedan de blott lägga grundvalen till samhällsbyggnaden, och utstaka gränsorne för hvarje Magts rättigheter inom Staten. Derföre, om ett mål förekommer hvarom Grundlagen ingenting stadgat måste man bedöma det i sammanhang med denna lag. Men slutledningarne kunna blifva

[1] Detta åsyftar förmodligen resolutionen; något annat uttalande af Ehrenborg är icke kändt.

skiljaktige, och hvem tillkommer då rättigheten att afdömma hvilkendera bör anses för den rättaste? Utan tvifvel Rikets Lagstiftande Magt utgiord af Konung och Ständer, emedan denna ensamt äger rätt att förklara Grundlagen, enligt hvad i Regeringsformens 83 § är stadgadt.

Men under de tider, då den Lagstiftande Magten icke är i verksamhet, det vill säga — emellan Riksdagarne — hvem tillhör då denna rättighet? Visserligen icke den Lagskipande Magten, ty den är ej stiftad för att uttyda Grundlagarne. Det måste vara den executiva; ty Svenska Folket har alltid varit nog klokt att hafva förtroende till sina konungar, äfven i de mäst stormiga tidskiften, och till den grad, att det äfven ålagt dem skyldigheten att vaka öfver rättvisans skipande. Vår samhällsordning lemnar konungen rättighet, att föra Ordet i Rikets Högsta Domstol. Om skillnaden mellan samhällets serskilda magter varit bestämd då Grundlagen stiftades, hade våre uplyste lagstiftare utan tvifvel undvikit att lemna Regenten en myndighet, som enligt Tidehvarfvets tänkesätt bör undandragas Dess inflytelse.

Likväl, då man beräknar Nationens stora behof af en förbättrad Civil och Criminel lag, skall man erkänna att dess representanter handlade i detta afseende både försigtigt och med rigtig kännedom af jemnvigtens ofullkomlighet mellan Samhällets blandade magter; de insågo, att så länge dessa saknade bestämdt afskiljande gränser, vore konungens naturliga och skyddande myndighet den enda som kunde afgöra de mål, hvilka Regeringsformen ej förutsett. Såsom ensam moraliskt ansvarig, under Ständernes frånvaro är Konungen äfven den enda, som kan äga denna rätt. Således återstår intet tvifvelsmål, att det ju var en af allmänne Interesset och medborgarnes lugn påkallad skyldighet för Regeringen att förbjuda detta Sällskap, som ehuru oskyldigt i sin början likväl kunde blifva farligt, emeden det tillvällade sig rättigheter, hvarå Rikets Ständer frånkänt sig sjelfve alt anspråk.

Constitutionens 86 §, som handlar om Tryckfriheten, innehåller följande: »Med Tryckfrihet förstås hvarje Svensk Mans rättighet, att utan några af den offentliga Magten i förväg lagde hinder utgifva skrifter m. m.» Denna § lemnar Medborgaren en bestämd rättighet; och då Constitutionen ej yttrar sig vidare, så förbjuder den med full rätt, och i sielfva verket alla samfund af sådan art, som det ifrågavarande och lemnar åt Samhälls Ordningens vårdare omsorgen att vaka för allas säkerhet, genom en verksam upsigt eller reglementariska förordningar. Skillnaden emellan en tryckt skrift och ett delibererande sällskap, är alt för märkelig genom deraf möjliga följder. Den förra är på ett bestämdt sätt auctoriserad af Constitutionen. Det senare är förbjudit genom sjelfva dess stillatigande deröfver, hvilket bör anses såsom ett fullkomligt förbud, likaväl som tillåtelsen att utgifva skrifter är en fullkomlig rättighet, som Constitutionen stadgat. Lagen om Tryckfriheten, hvilken stödjer sig på denne 86 §, är så fullständig, att den äfven omfattar förslagen till förändringar i Grundlagen, anmärkningar öfver Administrationens,

Lagstiftningens och Domare Magtens åtgärder; granskningar öfver Embets- och Tjenstemäns utnämnande och emot enskildte m. m. Hvilken skilnad är ej emellan dessa rättigheter och de gränsor grundlagen utstakat för Ständernas verksamhet!

Uti Regeringsformens 81 § föreskrifves: att Frågor, som åsyfta förändringar i Grundlagen kunna ej framställas i Ståndens plena, utan böra lemnas till Constitutions Utskottet: Uti 84 §, att en Riksdagsman, som icke i sitt stånd får upläsa någon förslag till förändring eller förklaring af Grundlagarne likväl äger rättighet att göra det bekant genom Trycket: Den 90 § går ännu längre. Den stadgar: att ingen får underställa Ståndens och Utskottens granskning någon fråga om Embets och Tjenstemäns till och afsättande, Regerings- och Domare Makternes beslut, Resolutioner och Utslag: enskildte Medborgares och Corporationers förhållanden eller verkställigheten af någon lag, författning eller inrättning. Dessa frågor hafva varit och äro ännu föremål för granskning i tryckte skrifter; och denna så noggrannt utstakade skillnad, bevisar den ej nog hvad Constitutionen skulle yttrat i den förevarande frågan, om Lagstiftarne ej ansett det vara tillräckligen antydt i det Constitutionen ej talar derom. Är det troligt att denna grundlag, som synes ej hafva fruktat någon ledsam följd af denna Tryckfrihet, ehuru nog vidsträckt i en Stat af andra ordningen, då den bordt stå i förhållande till Nationens Makt, det vill säga, till den inflytelse dess verkliga styrka lemnar den, men hvilken lag deremot varit så omtänksam att förebygga de faror, som den trott kunna upkomma af en délibererande Corporation, om denna ägde rättighet att omedelbart granska den verkställande och Lagskipande Maktens åtgärder, är det troligt — säger jag att den velat lemna åt en Corporation hvad den betagit Riksens Ständer? Kan man nu förutsätta, att den skulle tillåtit Stiftandet af en ny makt i Staten, en makt, hvilken ej tillbakahållen af något band, af någon offentlig förbindelse, något ansvar, som utan att bero af Medborgarnes förtroende och tillgänglig för alla slags intryck, likväl skulle äga vidsträcktare rättigheter än sjelfva Nationens Ombud? En tryckt skrift, som vanligen läses med lugn eftertanka, ehuru kraftfull och vältalig den än må vara, ansågs af dem som författade Constitutionen för mindre hänförande än ett munteligt yttrande, uttaladt med den oratoriska konstens hela förmåga inför en talrik samling af personer, lätt upeldade och färdige att i ögonblicket fatta de beslut som Talarens konst och afsigter förstode att ingifva dem. Detta är orsaken hvarföre Constitutionen tillägger Tryckfriheten en granskningsrätt, som den nekat Riksens Ständer; och detta förbud, så uttryckligen stadgadt för Nationens representanter till att förhindra Passionernes uppretande och våldsamma eller förhastade beslut, skulle det ej tjena till rättesnöre för en sig sjelf bildande Corporation, som ännu lättare kunde förföras och hvars inflytelse vore mer att frukta, emedan den skulle betaga den executiva och Lagskipande Makten deras kraft och verksamhet. Riksens Ständer som blott samlas vissa år, och alltid för-

blifva i beroende af Nationen, som gör nya val för hvarje sammanträde, skulle hvarken lika lätt finna gynnande tillfällen eller lika många medel att bibehålla och stadfästa en olaglig myndighet, som en beständig och ansvarslös Corporation, hvilken ej vore återhållen af några afseenden och färdig, att vid hvarje ögonblick utöfva en mäktig inflytelse genom sina fordringar. Ingen enda, som har någon kännedom af menskliga sakernas gång, kan sätta i tvifvel, att ju dessa petitioner skulle snart blifva förgripliga emot samhällsordningen och då böre med yttersta stränghet afböjas. Desse voro de anledningar som föranledde Hans Maj:t att ytterligare bekräfta och förnya Dess redan fattade beslut.»

Därmed var saken slutgiltigt afgjord, men inom pressen pågingo ännu dyningar. Och tilldragelsen skulle vid nästa riksdag få ett efterspel.

I en artikel den 24 januari 1821 (n:r 7) utvecklar Argus sina åsikter *om publicitetens närvarande tillstånd* i Sverige och yttrar härvid bl. a.

»Friheten att tala öfver offentliga angelägenheter är nyligen formligt tillintetgjord, genom det bekanta förbudet mot offentliga sällskaper inrättade för detta ändamål, och friheten att tala därom i enskilda Societeer inskränkes högst betydligt genom rädslan för espionagen.»

Då tidningen den 7 februari meddelar Kungl. Maj:ts utslag af 29 december 1820 fogar den därtill några reflektioner, särskildt öfver det obefogade i att ärendet afgjorts som ordningsmål och icke som rättssak. Härigenom blefve kammarexpeditionen i vissa fall ett slags polisminister, ett ämbete, som åtminstone ännu icke hunnit blifva konstitutionellt i Sverige. Tidningen yttrar till slut:

»Det torde vara öfverflödigt att längre dröja vid detta ämne. Tänkesättet om ifrågavarande måls förra behandling lärer numera vara föga deladt; och den enkla expositionen af den sednare, skall utan tvifvel vara nog för att äfven derom vinna ett stadgadt omdöme. Vår pligt, som Publicister, hoppas vi oss alltså i detta fall hafva fullgjort, men tro ej derföre att andras förbindelser i detta hänseende på något sätt minskats; och vi anse oss ej irra mycket, om vi förmoda att Justitie-Ombudsmannen torde finna hela denna sak förtjena ett utmärkt rum i hans Berättelse till Riksens Ständer, vid nästa Riksdag.»

I *Stockholms Couriren*, bröderna Theorells tidning, som eljest ägnade lagfrågor och politiska angelägenheter mycken uppmärksamhet, behandlas frågan icke närmare. Men den 8 febr. 1821 gör Couriren en reservation mot Argus' angrepp

på Edelcreutz för dubbelhet, i det han skulle på en gång gifvit besvärshänvisning till Högsta Domstolen och anmält åtgärden hos K. M:t i statsrådet; då den förra hänvisningen gafs, var ju Edelcreutz icke närvarande i poliskammaren.

»Det anar oss», yttrar Couriren bl. a., »huru Granskaren kommer att bete sig, om han inlåter sig i fejd med Argus. Långt ifrån att utgallra misstagen och göra rättvisa, skall han då fördöma allt i Argus och förfäkta hvad denne med fog tadlat».

Granskaren — tidens »reptilieorgan», för att begagna en modern term — hade redan anspelat på frågan i n:r 7 för 1821, då den infört ett bref från Linköping hvari »undras»:

Om medborgerlig talarekonst vill säga konsten att tala likt medborgare, eller hvad därmed egentligen bör förstås?

Om prat är den lämpligaste utväg att sprida insikter i ämnen, som fordra grundliga kunskaper och forskningar?

Om den offentliga pratfriheten verkligen är ett lika gifvet villkor för konstitutionell Statsförfattning som tryckfriheten, och om någonsin samma lagar kunna tillämpas emot missbruk föranledda af dessa båda friheter?

Om icke vid det halfoffentliga pratet de mindre upplysta löpa största faran att blifva rubbade i deras öfvertygelse och smittade af andras villomeningar?

Om icke politiskt prat i större eller mindre församlingar oftast haft för afsikt att försvara en sjuk sak, och om icke ett tillämnadt lagbrott mera behöfver talarekonstens biträde, än en verkligen patriotisk och rättsenlig framställning;

Om det ännu en gång kan blifva möjligt att Hierofanten kommer till välde och spelar demagog utan att igenkännas.»

De sista ordan pekade på »Hierofanten» Schwerin och honom åsyftade nog också en elakhet mot ämbetsmän som längre eller kortare tid »skiljda från ämbetsorter syssla med helt andra saker än de tjänsteplikter hvarför staten aflönar dem».

Att förbudet mot detta sällskap väckt harm icke blott inom den krets, som däraf närmast drabbades, framgår af flera olika uttalanden. V. F. Dalman nämner det såsom en af anledningarna till den missnöjda och upphetsade sinnesstämningen före 1823 års riksdag.

Till dess ständer hade ju ock Argus vädjat i sin artikel af 7 februari 1821.

Ärendet blef äfven föremål för omtalande vid denna riksdag och frågan väcktes å två skilda håll.

Bland de många anmärkningar, som grefve C. F. Horn — den tiden en af riddarhusoppositionens »oförsonlige» — riktade mot regeringen och som han ingaf till konstitutionsutskottet, angick en punkt »ett i november 1820 utfärdadt förbud mot ett talaresällskap i Stockholm».

Härom yttrar han:

»Detta sällskaps offentliggjorda Stadgar utvisa tillräckligt ändamålets oskadlighet och fastmera en högst berömlig förening af aktningsvärda Medborgare, endast till utbildande af Talaregåfva i offentliga ämnen. Ett häremot af verkställande makten riktadt förbud, ger ett ofördelaktigt begrepp om Regeringens afsikter och torde dessutom på goda skäl kunna anses såsom ett steg mot den i 16 § Regeringsformen stadgade personliga friheten.»

Konstitutionsutskottet fann sig emellertid »vid betraktande af exekutiva maktens rätt i ordningsmål *och af de särskilda omständigheter, som för ögonblicket påkallade samma rätts utöfning*», icke befogadt att godkänna anmärkningen.

Under den vidlyftiga debatten om de olika anmärkningsanledningarna (10 juli) anmärkte Horn, att »det måste åligga Kongl. Utsk. att upplysa ständerna om dessa *särskilda omständigheters* beskaffenhet, som kunde föranleda målets upptagande i Konungens Rådkammare, då det som rättsfråga borde af domstol behandlas?

Om sålunda oppositionen mot regeringens ingrepp i föreningsfriheten och yttandefriheten icke kunde vinna sitt mål på denna väg, så hade den äfven en annan sträng på sin båge. När justitieombudsmannens berättelse föredrogs — den 18 februari — begärde en af talaresällskapets medlemmar, professor P. G. Cederschiöld, ordet och yttrade sig om vissa brister i lagar och författningar. Han uttalade härvid att åtskilliga polisförfattningar voro bristfälliga, i anseende till planen och syftningen, såsom t. ex. *förbudet af 30 november 1820 mot bildandet af talöfningssällskapet.* »Eller månne förståndets och talegåfvans uppodling skulle någonsin kunna vara annat än högst nyttig i ett konstitutionellt samhälle?»

Bland talare som instämde häri märktes vice landshöfdingen Casper Ehrenborg — den snart blifvande justitieombudsmannen — *som ej tvekade att tillstyrka, att Riksens Ständer måtte särskildt utbedja sig, att det förbud mot s. k. Talaresällskaper, som herr Cederschiöld förmäler vara utfär-*

dadt, måtte på af honom anförda skäl varda upphäfdt». Och han tillade, att han antoge, att R. St:dr kunde tillförse sig, att K. M:t fäste afseende vid deras på mogen pröfning af Lagens mening och den konstitutionella frihetens fordringar grundade framställning.

Ehrenborghs namne och frände, förre statssekreteraren m. m. hofrättspresidenten Casper W. Ehrenborg, hvilken kontrasignerat det olyckliga förbudet, yttrade sig omedelbart därefter men berörde — märkligt nog — *icke* detta ämne.

Med anledning af Cederschiölds olika förslag afgåfvo lag- och allmänna besvärs- och ekonomiutskotten i maj gemensamt betänkande om öfverseende och förbättring af Rikets ekonomiska och polisförfattningar, och yttrade rörande det nu ifrågavarande ärendet följande:

»Af de i 3:dje Punkten upprättade författningar återstår således endast för Utskotten att yttra sig öfver Förbudet af den 30 November 1820 mot bildandet af Talaresällskaper, och då enligt ordalydelsen uti 86 § Regeringsformen *hvarje svensk man äger rättighet att utan några af den offentliga makten i förväg lagda hinder, skriftligen meddela sina tankar, att sedermera endast inför Laglig domstol kunna tilltalas för deras innehåll och att icke i annat fall därför kunna straffas än om detta innehåll strider emot tydlig Lag, gifven att bevara allmänt lugn, utan att återhålla allmän upplysning»*, tror Utskotten det rättigheten att *munteligen* under enahanda villkor yttra sina tankar så nära öfverensstämmer med Grundlagens anda uti nämnde §, att något förbud deremot icke bör ega rum. Det har icke eller undfallit Utskottets uppmärksamhet att ett Talaresällskap kan medföra väsentliga fördelar genom meddelande af ömsesidiga upplysningar, genom bildandet af denna Samfundsande, som då den utgår ifrån ett varmt nit för Fäderneslandets sanna bästa utgör grundvalen för dess bestånd samt slutligen genom en utvecklad färdighet att sannt och bestämdt uttrycka sina tankar. Den offentlighet, som dessutom är förenad med begreppet om ett Sällskap synes äfven derifrån böra utesluta olofliga afsikter och hemliga stämplingar, enär de som förehafva dessa hälst sky all offentlighet och däremot söka mörkret, såsom ett hufvudsakligt villkor för befrämjandet af deras syftemål. På dessa grunder får Utskotten hemställa, att Riksens Höglofl. Stånder ville hos Kongl. Maj:t i underdånighet anhålla om upphäfvande af ofvannämnde förbud af den 30 Nov. 1820, så vida detsamma skulle kunna anses innefatta hinder emot bildande af ifrågavarande Talaresällskaper.»

I riksdagen rönte dessa förslag egentligen blott motstånd inom prästeståndet.

Här yttrade professorn, d:r P. Thyselius bl. a.:

»Då ett allmänt förbud icke existerade, fann han besynnerligt att Utskottet i parallell med öfriga ämnen som i detta betänkande framställas, kunnat sätta det anförda K. M:ts nåd. Stadgande af 30 Nov. 1820, hvilket är af den natur att det enligt 90 § Reg.-F. ej bör komma under Riksens Ständers eller deras utskotts öfverläggningar och pröfning. Hvad som i detta afseende föreföll här i hufvudstaden då Öfverståthållaren förböd en i ändamål att diskutera öfver allmänna Statsekonomiska och politiska ämnen inrättad associations sammanträden och Kongl. Maj:t godkände och stadfäste denna åtgärd, ansåg Herr Doctorn som en alldeles särskild casus och trodde att det i almänhet skulle lända till föga båtnad för Staten, om ämbetsmän öfvergåfve sina tjänster och medborgare sitt kall (!) för att i hufvudstaden församlade öfva sin talegåfva hvilken färdighet mer och mer utvecklad vid Riksens Ständers sammankomst torde föga lända till annat än vidlyftighet och förlängning af Riksdagsgöromålen.»

Då ärendet, som efter detta yttrande bordlades, ånyo upptogs, tog biskopen Almqvist till orda:

»Såsom reservation i händelse Utskottsförslag i denna 3:dje punct skulle afslås anhåller jag, att för min del måtte tagas till Protocoll, det i enlighet med Högloft. Utskottens Betänkande, jag anser väl värdt vara, att Riksens Ständer i underdånighet hos Kongl. Maj:t måtte anhålla, att den i Grundlagen fastställda Skrif-Tryckfrihetsrättigheten, samt i analogi härmed Talefrihets-rättigheten, så vidt den ej missbrukas, måtte blifva skyddad för alla sådana inskränkningar, som den i Betänkandet omförmäldta Politie-Författningen medfört. Jag medgifver visserligen, att samma Politie-Författning afsett blott ett särskildt i Stockholm projekteradt Talare-Sällskap. Men så enskildt än denna Casus varit, så är den ändock lärorik nog för att uppenbara den våda, som kan förestå alla dem, hvilka i förtroende till Tryckfrihets-Förordningen och till den analogice häraf slutade Talefriheten, söka det oskyldiga nöjet, att i samqväm med vänner och bekanta, i stället för andra tidsfördrif utväxla hvarandras åsigter öfver allehanda menskligheten rörande angelägenheter; utan all aning, att till sådant nyttigt och oskyldigt tidsfördrif behöfva det Höga Öfver-Ståthållare-Embetets, eller den stränga Politie-förvaltningens tillåtelse. Föröfrigt skulle jag också önska att ett strängt förbud måtte utfärdas emot alla slags mer eller mindre underdåniga ansökningar om sådant, som Gud, Naturen och Svenska Grundlagen gifvit oss all vår bön förutan t. ex. förmon och rättigheten, att med färre eller flere vänner samtala så godt vi kunna och förstå; då sådant sker utan förbrytelse mot gudomliga och mänskliga Lagar.»

I samma riktning yttrade sig prosten d:r Matthias Stenhammar:

»Om det strider emot Grundlagarne, att i förväg lägga hinder för yttranderätten genom tryck, borde än mindre sådana hinder ega rum för den yttranderätten uti tal och att godkänna denna grundsatts och frambära den inför Thronen, dertill kunde väl Nationens Ombud få en anledning af den Nådiga Skrifvelse, som citeras i Högloft. Utskottets Betänkande.»

I motsats härtill anförde professor Forssell:

»Den underdåniga skrifvelse till Kongl. Maj:t om upphäfvande af förbudet mot Talare-Sällskapers inrättande kan jag icke bifalla. Vore ock något sådant förbud utfärdadt och allmänt kungjordt, så skulle dock den föreslagna underdåniga Skrifvelsen innebära ett klander mot Regeringens åtgärder, hvilket jag icke anser Rikets Ständer berättigade att på denna väg och i sådan form frambära, helst då enda anledningen dertill hämtas af förbudets förmenta stridighet mot Grundlagen i 86 § Reg.-Formen; ty i Målets så beskaffade skick hade det väl bordt såsom en anmärkning i laglig ordning ingå till Constitutions-Utskottet. Der har ock vid denna Riksdag ämnet förevarit, och af Stats-Råds-Protokollen har det blifvit upplyst, icke att något allmänt förbud blifvit utfärdadt mot bildande af Talare-Sällskap, utan att Kongl. Maj:t den 30 Nov. 1820 i Nåder stadfästadt Öfver-Ståthållare-Embetets åtgärd till förhindrande af ett sådant Sällskaps offentliga Sammankomster här i Hufvudstaden. Då således detta endast var ett Regeringsmagtens beslut rörande en enskild Corporations förhållande, hvilket i stöd af Reg.-Formens 90 § icke kunde komma under Utskottets öfverläggning, så förföll ock frågan. Och af samma orsak bör den äfven nu inom detta Stånd förfalla.

Biskop C. F. af Wingård, protektor för det Göteborgska debatterande sällskapet försvarade utskottets förslag:

»Jag skulle finna mig brydd, om det förgripliga man nu velat finna i Betänkandet, skulle unfallit mig i Utskottens afdelning, der det blifvit beredt. Utskotten hafva velat yttra, att hinder icke böra läggas mot Talare-Sällskaper, hvilka finnas i alla Constitutionella Stater. I Utskottens åsigter och beslut har jag deltagit. Af det beslut, Kongl. Maj:t in Casu Speciali och förmodligen i betraktande af de föreslagne Stadgarnes beskaffenhet i Nåder behagat fatta mot ett Talare-Sällskap, som här i Hufvudstaden anmälde sin tillvarelse, hafva Utskotten icke trodt något förbud vara utsagdt mot sådane, som bestyrdes och leddes på behörigt sätt. Har Utskottens mening blifvit mindre väl gifven, så är felet redactionens, icke syftningens; den förra må man ogilla, förändra eller förkasta; till den senare, såsom ärlig, bekänner jag mig utan tvekan.»

Prosten Anjou anförde:

»Att om nu ifrågavarande förbud varit ett generelt utgifven författning, skulle han instämma med Utskottets Förslag och inga-

lunda anse såsom ett klander af Konungens Nådiga förordnaden hvad vid alla Riksdagar och äfven vid denna ofta förekommit, nemligen att söka ändring i gällande allmänna författningar. Men då Konungens beslut af den 30 Novemb. 1820 endast rörde en speciell händelse, fann Prosten Regerings-Formens 90 § tydligt hindra ett sådant steg, som det Utskottet föreslagit.»

Professor Thyselius tillade till sitt förra yttrande

»att den rådgifvande åtgärden har kunnat klandras och äfven blifvit det; men att föreslå underdånig skrifvelse om upphäfvande af ett Kongl. Maj:ts Beslut i en enskild sak förekom Herr Professorn underbart och Riksens Ständer föga värdigt.»

Härtill genmälde prosten Stenhammar:

»Om fråga vore, att verka till upphäfvande af det, som i det omförmäldta enskilta fallet för den 30 Nov. 1820 blifvit af Kongl. Maj:t anbefaldt, eller gilladt och stadfästadt, jag vet icke hvilketdera, då skulle jag anse den tillstyrkta skrifvelsen från Rikets Högloft. Ständer olämplig och mot 90 § af Regerings-Formen stridande. Men jag tror Utskottets mening hafva varit att stödja en god allmän princip, tydligen innehållen i Grundlagen, och att förekomma det prejudicat, som mången beställsam i en framtid torde vilja åberopa till hinder för den oskyldigaste anstalt — och i sådan öfvertygelse erkänner jag Utskottets förtjenst.»

Biskop Faxe instämde med d:r Thyselius och prosten Anjou.

»Han förstode icke huru Utskottet kunnat i förevarande fall åberopa 86 § Regerings-Formen enär yttranderätten i Tal, såsom ledande till obehöriga folksamlingar och derföre under policens uppsigt, vore af helt annan art och beskaffenhet än yttranderätten i tryck.»

Ståndet afslog utskottens betänkande så vidt detsamma rörde den underdåniga skrifvelsen om talaresällskap.

Emot detta beslut reserverade sig biskop Almqvist och doktor Stenhammar, och då de tre öfriga stånden biföllo betänkandet i denna punkt, expedierades skrifvelsen i enlighet med Utskottens formulering.

På Riddarhuset uppstod vid slutdiskussionen i december någon debatt om den villkorliga bisatsen »så vida förbudet skulle kunna anses innefatta hinder emot bildande af talaresällskap», och Gustaf Hierta anmärkte då att »förbudet kunde icke gälla hela riket då sådana talaresällskap existerat och ännu existerade».

Den 14 sept. 1824 föredrogs riksdagens skrifvelse i statsrådet. Protokollet innehåller härom: Beträffande Riksens

Ständers underdåniga hemställan det Kongl. Brefvet af 30 november 1820, så vidt detsamma skulle kunna anses innefatta hinder emot bildandet af s. k. talaresällskaper måtte upphäfvas, så täcktes Kongl. Maj:t i Nåder förklara, att då berörda nådiga bref icke innehölle något ovillkorligt förbud emot dylika sällskaper i allmänhet utan endast emot sådana som det af prosten grefve Schwerin då inrättade talaresällskap, hvilket Kongl. Maj:t vid pröfningen af dess stadgar fann bilda en korporation som icke vore af lagarne och konstitutionen tillåten, hvadan det således berodde på pröfning af hvarje inrättadt talaresällskaps organisation och stadgar, huruvida detsamma kunde anses vara tillåtet eller icke, fann Kongl. Maj:t någon åtgärd i anledning af Riksens Ständers förberörde underd. hemställan icke erfordras.

I själfva principfrågan vidhöll Kongl. Maj:t alltså sin rätt att förbjuda dylika sällskap men antydde på samma gång, att denna rätt icke — såsom ju onekligen beslutet af 30 nov. 1820 lät befara — skulle användas på alla sällskap, som ville debattera offentliga ärenden.

I praktiken blef förbudsrätten i hvarje fall icke vidare använd.

Detta visade sig kort före nästa riksdag. Vintern 1827—28 stiftades nämligen ett »debatterande sällskap», närmast efter mönstret af det tio år förut i Göteborg bildade, hvars främsta kraft, J. E. Rydqvist, också var en af stiftarne vid sidan af Lars Hierta, Gustaf Hierta o. a. I detta sällskap deltogo bl. a. sederm. advokatfiskalen Carl Rydqvist, publicisterna V. F. Dalman och Nils Arvidsson, sederm. justitieråden Iggeström och Lagerheim, direktören G. af Uhr, hofrättsassessorn V. Lagergren och referendarien G. Lagergren, sedermera kyrkoherden Wensjoe, grosshandlaren G. Netzel, professor Dalman, v. Schinkel, bankokommissarien Netherwood, docenten Lundblad, expeditionssekreteraren och teaterdirektören Schyberg, hofarkitekten Nyström m. fl. till ett antal af omkring 80, som sammanträdde en gång i veckan å olika lokaler. Man diskuterade med ordinarie respondenter och opponenter samt formliga omröstningar. Ämnena voro historiska, litterära, moraliska, nationalekonomiska — ungefär i samma stil som det göteborgska sällskapets — men däremot afhöll man sig från den inre politiken. Om

sällskapets tillvaro hade enskild anmälan gjorts hos polisen, men någon inblandning från denna kom nu icke i fråga.

Då riksdagen öppnades 1828 upplöste sig sällskapet vare sig att ständersammanträdet tog intressena i anspråk, eller, såsom Crusenstolpe antydt, att ledamöterna ledsnat och tröttnat.[1]

* * *

De svenska makthafvandes förändrade hållning i denna fråga, sedan de af 1823 års konstitutionsutskott antydda särskilda omständigheterna upphört, är betecknande för den allmänna politiska atmosfärens lättnad. Den ängsliga skuggrädsla, äfven för rätt oskyldiga företeelser, som beroendet af den heliga alliansen och särskildt Rysslands åskådningssätt framkallat, var ej längre förhärskande. Mellan 1820 års förbud och de senare händelserna ligga ock tilldragelser som bröto den heliga alliansens välde: Englands frigörelse från »solidariteten» och Greklands frihetskamp.

---

[1] Jmfr (Dalman) Anteckningar från våra ståndsriksdagar I: 55, not; H. Wieselgren: Lars Johan Hierta, sid. 30; Crusenstolpe: Skildringar ur det inre af Dagens Historia. De frånvarande tredje uppl. sid. 67.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Ett kraftprof med Rom under den svenska religionsfrihetens första dagar.

»Vi erkänna otvungit svårigheten at kunna förutse alla the händelser, hvartill thenne författning kan gifva anledning, och äfven omöjligheten at för hvarje af them stadga något särskildt», säger Gustaf III aningsfullt i kungörelsen af d. 24 januari 1781 ang. några omständigheter rörande den religionsfrihet, som beviljats i anledning af ständernas beslut d. 26 januari 1779.

Det dröjde nämligen ej länge, förrän betydande svårigheter visade sig vid stadgans tillämpning. Särskildt gällde detta den i det borgerliga lifvet då viktiga frågan om s. k. blandade äktenskap (d. v. s. äktenskap emellan personer af olika trosbekännelse) och hvad därmed stod i sammanhang. Väl ålade redan 1686 års kyrkolag (15 kap. 8 §) prästerskapet att flitigt afråda från sådana äktenskap, men guds ords tjänare drogo ofta det kortaste strået i täflan med kärleksguden. Rörande äktenskap emellan lutheraner och reformerta hade närmare bestämmelser utfärdats i k. brefvet d. 21 aug. 1765. Där stadgades nämligen bl. a. att, då den manliga kontrahenten var reformert, före äktenskapets ingående en öfverenskommelse skulle göras och i konsistorium uppvisas ang. den religion, i hvilken barnen skulle uppfostras (var mannen lutheran, skulle barnen alltid uppfostras i den lutherska läran). Hade ingen öfverenskommelse skett, ägde fadern frihet att uppfostra barnen i den religion han bekände. Dessa bestämmelser skulle enligt 1781 års kungörelse tillämpas äfven i fråga om äktenskap mellan lutheraner och katoliker med den för alla bekännelserna gällande ändring allenast, att öfverenskommelsen (äfven kallad »äktenskapsförord») skulle företes inför öfverståthållaren eller K. M:ts befallningshafvande och intagas i deras protokoll. Därjämte ålades prästerskapet att före lysningen, så mycket möjligt vore och med godo ske kunde, yrka på en sådan öfverenskommelse. Denna behöfde dock ej, att sluta af kungörelsens innehåll, betraktas såsom oeftergiflig för lysnings utfärdande eller äktenskapets fullbordande genom vigsel. Vigseln

skulle »förrättas med the inom båda contrahenternes församling brukliga ceremonier; dock vid särskilta tillfällen». Dubbelvigsel synes således hafva varit nödvändig för att äktenskapet skulle anses vara ingånget i fullt laga form.

På dåvarande öfverståthållaren frih. Karl Sparres önskan afgaf Stockholms stads konsistorium 1784 några anmärkningar och tillägg till 1781 års religionsstadga[1], »tjenliga att förekomma allt misstag och all oreda i ämbetsförvaltningarna emellan presterskapet af olika trosbekännelse såsom ock att vara prester af fremmande religioner till närmare rättelse och efterlefnad». Äfven abbé Oster, som genom Gustaf III:s öppna bref af d. 15 sept. 1783 erhållit bemyndigande att vara apostolisk vikarie i Sverige,[2] fick yttra sin mening i ärendet, och sålunda kom man öfverens om ett »additament» till 1781 års stadga, »hvarmed ej mindre våra consistoriales än abbé Oster voro nöjda».[3] Detta »additament»[4] var af följande lydelse:

I. Ägtenskapet.

§ 1.

Lysning til ägtenskap emellan personer af olika trosbekännelse sker i båda contrahenternas kyrkor.

§ 2.

Innan lysning beviljas för en främmande trosförvant, skal han förete sit prästerskaps bevis om hinderlöshet til ägtenskap. Är til denna hinderlöshets utrönande ingen annan utväg, tage prästen caution af visse och trovärdige män, som därom vittna kunna. (Jämför Kyrko-Lagen 15 Cap. 19 §.)

§ 3.

Ej må lysning för änkling eller änka beviljas, innan behörigt bevis om lagligen skedd afvittring blifvit företedt. Viger präst änk-

---

[1] Konsist. prot. d. 19 okt. 1784. Anmärkningarna, som på preses' uppdrag författats af konsistorienotarien, förelästes och granskades vid konsistoriets sammanträde nämnda dag. Konceptet finnes bland akterna till protokollet i riksarkivet.

[2] Oster hade, enligt påfvens bref till Gustaf III af d. 22 mars 1783, af Congregatio propagandæ fidei med påfvens gillande utsetts att »åtaga sig vården öfver alla catholiqner, som vistas både uti Stockholm och uti Sveriges rikes länder på andra sidan om Balthiska hafvet och att styra och vägleda dem uti sättet af deras religions utöfvande» (öfvers. gjord i Gustaf III:s kansli).

[3] Sparre till riksrådet Oxenstierna d. 30 aug. 1786. (Riksark. Kanslipresidentens koncept.)

[4] En afskrift af detsamma är bil. Sparres i not 3 nämnda bref.

ling eller änka förr än afvittring lagligen skedd är, miste ämbetet sit. (Gift.-Balk Cap. XII § 1.)

§ 4.

Sedan behörige bevis om contrahenternas hinderlöshet til ägtenskap upptedde äro, må präst icke vägra, at lysningen genast afkunna, så framt icke lagliga hinder äro för handen.

§ 5.

Sedan klanderlöst lyst är, må ej präst vägra bevis därom vid 50 dal. s:mts vite (Kongl. Brefvet af den 15 sept. 1773). Och skal i samma bevis anföras, til hvilken religion contrahenterne sig bekänna.

Anm. Vicaire apostolique anmärker, att han enligt sina kyrkoförfattningar icke bör utgifva något lysningsbevis inom 24 timmar efter sista lysningen; men i vår kyrka är ingen lag, som förbjuder dess utgifvande genast efter tredje lysningen, helst vårt prästerskap åligger, at innan lysning begynnes, noga göra sig underrättade om personernas hinderlöshet.

§ 6.

Ehuru lyst är, må präst utan bevis därom ej viga, vid 100 dal. s:mts vite (Samma Kongl. Bref).

§ 7.

Kallas annor präst, at vigslen förrätta, än den som lysningen utfärdat, bör han, innan vigsel sker, vara försedd med lysningsattester ifrån båda kyrkorna, där lyst är: men viger samma präst, som lysning gifvit, behöfves endast attest ifrån den andra kyrkan.

§ 8.

Viger annor präst, än den som lysningen utgifvit, skal han genast efter brödloppet uppgifva til prästerne af båda kyrkorne, där lyst är, de sammanvigde personernes namn och stånd, jämte dagen, då vigslen förrättades, vid vite af 50 dal. s:mt. (Jämför K. Br. af d. 15 Sept. 1773.)

II. Barnen.

§ 9.

Til förekommande af alla tvister, åligger det prästerskapet, at innan vigsel sker, så mycket möjeligt är, och med godo ske kan,

förmå contrahenterne, at å behörigt ställe öfverenskomma i hvilkenthera religionen barnen skola uppfostras. Men om sådan öfverenskommelse icke ske kan, hafve då fadren frihet, at upfostra sina barn i den religion han bekänner.[1]

§ 10.

Då mannen luthersk är, upfödas barnen ovägerligen i hans lära. (Kongl. kundgörels. om Rel.-friheten.)

III. Dopet.

§ 11.

Präst döper i hvars lära barnet skal upfostras. Men vid tilfällen, då luthersk präst (enligt Kongl. kundgörelsen om Religionsfriten) kallas at döpa främande religionsförvanters barn, upfödes ändock barnet i föräldrarnes lära.

§ 12.

Kyrkotagning förrättas af den präst, hvars lära modren bekänner.

IV. Begrafningar.

§ 13.

Begrafning förrättas af den präst, til hvars lära den döde sig bekänt: är det barn, begrafves det af den präst, i hvars lära det skolat upfostras.

Man hade kommit öfverens om en underdånig framställning att K. M:t måtte sanktionera och kungöra detta »additament», genom hvilket klart besked gifvits rörande lysning, vigsel och den föregående öfverenskommelsen ang. barnens uppfostran och religion, om ock den frågan huruvida sistnämnda öfverenskommelse skulle vara

[1] Rörande denna § anmärkes i förslaget, att Oster på grund af ordalydelsen i 1781 års kungörelse slutit till, att öfverenskommelsen icke var ovillkorligen nödvändig. Kungörelsens bestämmelse att prästerskapet skulle söka »innan *lysningar* utgifvas» få öfverenskommelsen till stånd utbyttes mot »innan *vigsel* sker». Som kontrahenterna nämligen merendels på lördagen begärde lysning till söndagen därpå och skulle göra det på två ställen samt vanligen ej hört talas om någon öfverenskommelse, så blefve tiden dem för kort att den dagen inställa sig å vederbörlig ort för att träffa öfverenskommelse.

ett conditio sine qua non eller frivillig var något sväfvande.[1] Sparre kom likväl först af en på kungligt uppdrag företagen resa i landsorten och sedan af sjuklighet att uppskjuta framställningen till konungen.

Emellertid hade den första vigseln för blandadt äktenskap inom katolska församlingen, enligt dess kyrkobok, ägt rum d. 9 juni 1784, således före »additamentets» tillkomst, utan att veterligen några svårigheter därvid gjort sig gällande.[2] Sedermera förekommo under detta och närmast följande tvenne år åtskilliga sådana vigslar. I samtliga fallen var mannen katolik, och säkerligen hade vid dem öfverenskommits, att barnen skulle uppfostras i katolska läran. Men på sommaren 1786 inträffade en händelse, som tycktes skola förvandla den tacksamhet, som Rom efter förväntan lagt i dagen för toleransen,[3] till ett oväntadt omöjliggörande af den svenska lagstiftningens försonlighetssträfvan. Det såg ett ögonblick ut, som skulle Gustaf III till följd af religionsfriheten nödgas att, för att begagna en modern kyrkopolitisk term, inlåta sig i en »kulturkamp».

Förhållandet var följande. Den bekante bildhuggaren Jean Baptiste Masreliez, som till bekännelsen var katolik, anmälde på sommaren 1786 hos apostoliske vikarien Oster, att han ämnade inga äktenskap med en luthersk dam, Sofia Magdalena Malm, och förklarade därvid, att barnen skulle uppfostras i lutherska läran, samt begärde hinderlöshetsintyg. Oster vägrade emellertid att lämna ett sådant. Då vände sig Masreliez till öfverståthållaren, och denne framställde å ämbetets vägnar till Oster önskan om ett dylikt. Vikarien bekvämade sig nu till att utfärda detsamma, men sände på samma gång Sparre följande skrifvelse,[4] hvari han vägrade Masreliez både lysning och vigsel:

Mons:r le Baron,

J'ai l'honneur d'informer Votre Excellence que j'ai donné à M. Masreliez un certificat où j'ateste que je ne connois aucun engagement de sa part, qui l'empêche de se marier. Mais j'ai aussi celui de la prevenir, que je ne puis pas permettre, qu'on publie les bans de son mariage dans l'église catholique, encore moins que M. le curé catho-

---

[1] Konsistoriets ofvannämnda anmärkningar öfverensstämma ej i alla delar med »additamentet». Särskildt framhålles, att öfverenskommelsen om barnens religion »bör blifva ovillkorlig och en conditio för lysningen sine qua non. Tvånget ligger ej i sjelfva saken, där contrahenterna äga full frihet, utan allena i formaliteten, nödvändig att förekomma oenighet och oordning i detta mål».

[2] Då sammanvigdes Karl Kaspar Uttini (katolik) och Maria Kristina Lindberg (lutheran).

[3] Se Pius VI:s bref till Gustaf III d. 25 mars 1780 och d. 22 mars 1783. (Riksarkivet. Italica.)

[4] I afskrift bilagd Sparres å sid. 66, not 3 nämnda bref.

lique lui donne la bénédiction nuptiale. Les ordres que j'ai reçus au sujet des mariages mixtes me le défendent absolument.

J'ai l'honneur d'être avec un parfait respect.

Mons. le Baron
de Votre Excellence

à Stockholm
le 19 Août 1786.

Le trèshumble et très obeissant Serviteur
L'Abbé Oster,
Vicaire apostolique en Suède.

Att Sparre blef öfverraskad af denna oväntade förklaring, är helt naturligt. I första häpenheten ämnade han underrätta konungen om hvad som förefallit och föresla, att det ofvannämnda »additamentet», som ju tillkommit under Osters medverkan, skulle offentliggöras. Men vid närmare eftertanke ändrade han sig och anmodade abbén om ett enskildt samtal. Han uppmanade honom därunder att uppgifva, pa hvilka skäl han vagat vägra sin ämbetsatgärd. »Jag fandt honom», berättar Sparre,[1] »lika brydder och förlägen samt öfvertygad, at nagre uhrsinnige cardinaler öfverröstadt uti religionsnitet cardinal Antonelli, hvarmedelst en sadan befallning och resultat emaneradt samt syntes öfvertygad, at det icke kunde bära sig at soutenera en sadan princip, kiännandes fulleligen de olägenheter, som i det civila skulle uppkomma för contrahenter af olika religioner, om deras ächtenskaper icke ägde all validitet, da fragor skulle yppas om morgongafvor, testamenten, pacta antenuptialia m. m.».

Med anledning af Osters förklaring uppsatte Sparre en ämbetsskrifvelse till densamme. Han framhöll däri, att den pafliga befallningen torde gälla alla fall af blandade äktenskap i Sverige, där kontrahenterna önskade katolska prästerskapets biträde, enär fallet Masreliez vore blott fjorton dagar gammalt och Oster omöjligen kunnat hinna fa nagon order beträffande detta ensamt. Han begärde, under uttalande af sin stora öfverraskning, en officiell förklaring med anledning af det passerade, emedan det vore honom ålagdt att vaka öfver 1781 ars kungörelses efterlefnad och emedan Osters den 19 augusti afgifna deklaration stode fullkomligt i strid med densamma. Han erinrade om hvad man 1784 gjort för att sammanjämka de olika meningarna emellan de respektive kyrkornas prästerskap och bringa klarhet i fraga om förrättande af vigsel, dop och begrafning samt om barnens uppfostran och religion. Han hade ej tviflat pa, att Oster skulle följa de da öfverenskomna principerna vid sin ämbetsutöfning sasom legat och än mindre väntat af honom »une déclaration formelle et absolue qui puisse contrevenir et anéantir le moindre article de la dite ordonance».

»Je pense», fortsätter han, »que la susdite ordonance a nullement été ignorée à Rome, avant que le S:t Siège a trouvé bon d'établir en

[1] I ofvan citerade bref till Oxenstierna.

Suède des curés sous la direction d'un vicaire apostolique, breveté par le roi. Je pose aussi pour un principe incontestable que ce vicariat n'a puc(!) avoir été fondé que sur le continu de la dite ordonance et qu'à ces conditions seules S. M. Suèdoise, dont Elle seule étoit maître, a bien voulu consentir à l'excercise publique de la religion catholique romaine dans ses états. Je vous avoue, monsieur, qu'après cela je ne puis concevoire quelle seroit la puissance, qui sans en traiter formellement avec le roi, voudroit tenter ici l'établissement des principes diamétralement contraires, sans vouloir en même tems detruire et l'exercice et l'effet de la tolérance de la religion catholique. Vous remarquerez s'il vous plaît que rien n'est moins indifférant pour l'état que l'omission de la publication des bans et de la bénédiction nuptiale par les prêtres des deux églises aux mariages mixtes. Il importe bien essentiellement pour les sujets du roi que leurs mariages soyent légalisés de toute légalité: c'est leurs droits, c'est une justice que le roi accorde à ses sujets, c'est le bien-être de leurs familles et de leurs posterités que S. M. n'abandonera vraisemblablement jamais à des objets de cérémonie. Et quand je ne m'étande pas ici sur les suites qu'il en resulteroit pour leur spirituel. Ce n'est qu'en ma qualité de gouverneur de la capitale qu'il est de mon devoir de vous avoir rapellés(!) Msr les consequences et les suites intolérables qu'auroit l'entière omission de la bénédiction nuptiale des prêtres des deux églises. Je vous previens aussi, Monsieur, qu'en ayant eu l'honneur de vous faire des représentations aussi bien fondées, j'ose me flatter que quelque ordre que vous ayez reçu et que je n'ay pas vu, vous y prêtiez toute l'atention dûe à un sujet du roi, dont vous tenez le pouvoir de votre administration en Suède aussi bien que dûe à touts ses sujets luthériens et catholiques en ces états.»

Vid en noggrannare genomläsning af skrifvelsen fann Sparre den »kanske hotande à sina ställen» och öfversände en afskrift af densamma jämte kopior af »additamentet» och Osters förklaring i ett bref[1] af den 30 augusti till riksrådet grefve Johan Gabriel Oxenstierna, som på den tiden bestridde en kanslipresidents åligganden. I brefvet relaterade han hvad i saken förelupit och framställde den förfrågan om ej lämpligt vore, att hans skrifvelse till Oster föredroges inför konungen, innan den afsändes till sin adressat. »Min tanka därmed», yttrade han, »är denna! Det passar sig för mig at säga abbé Oster rena sanningen, at påminna honom, at han är undersåte, som lyda bör; at han har sin fullmakt och sin myndighet af Kungen; at toleranceförordningen var i Rom bekant samt at, då på dess innehåll romerska stolen hitsändt en legat, så har ock påfven ju antagit des innehåld och de vilkoren, hvaruppå K. M:t tillåtit religionsfriheten för catholiquer. Kongl. Maj:t, om honom täckes politice(?) relagera sig i någon omständighet, har då öppen väg at dementera mig. C'est le droit des princes, c'est le sort des mini-

[1] Original i riksarkivet (Kanslipresidentens koncept).

stres. Men emellertijd har le S:t Siège fådt höra sanning, som skall bringa den till reflectioner, ty abbé Oster sänder genast mitt bref till Rom för at appujera sina till dem i detta ämne afsända reflectioner och representationer; låtsandes Hans Kgl. Maj:t emedlertid ej kiänna vår ämbetsträta in til des, om ej bättre blir, Kgl. Maj:ts höga åthgierd skulle blifva oumgiängelig.»

— — — — — — — — — — — — — —

Knappt hade Oxenstierna fått detta bref i sin hand, förrän han af abbé Oster själf uppvaktades med en skrifvelse, som ej i något afseende brast i tydlighet. Abbé Osters bref var af följande innehåll:

Le vicaire apostolique a l'honneur d'informer Son Excellence Monsieur le senateur Comte d'Oxenstierna qu'il a reçu des ordres de Rome qui lui défendent de concourir à la célébration des mariages mixtes; parceque ces unions sont contraires aux maximes de l'église catholique. Cette défense quoiqu'opposée en apparence à la déclaration du 24 Janvier 1781, est cependant entièrement conforme a l'esprit de cette loi, qui enjoint aux prêtres de dissuader ces mariages autant qu'il est en eux. L'esprit de la loi est donc de les empêcher. Or le moyen le plus efficace d'y réussir, c'est de s'abstenir absolument de tout acte public, qui puisse les favoriser. C'est à l'appui de ce raisonnement qu'on voit combien la défense de Rome est légitime; et combien on est fondé de prendre les termes de la déclaration, qui semblent ordonner aux prêtres catholiques de bénir ces mariages, plûtot pour un conseil, qui leur laisse la liberté, que pour un ordre, qui les oblige de prêter leur ministère; ce qu'ils ne doivent pas faire sans une dispense du souverain Pontife. Mais le chef de l'église ne permet jamais les mariages mixtes qu'avec la condition expresse, que tous les enfans soient élevés dans les principes catholiques.

Le soussigné a cru nécessaire de mettre ces motifs sous les yeux de Son Excellence M. Le Senateur comte d'Oxenstierna, pour s'acquitter du devoir qui lui est imposé; et il ne manquera pas de rapporter à Rome la réponse que Son Excellence aura la bonté de lui faire.

A Stockholm le 2 Septembre 1786.

L'abbé Oster,
vicaire apostolique et délégué
du S:t Siège en Suède.

Nu ändtligen tog abbén bladet från munnen. Det var ej längre, såsom han uppgaf i sitt samtal med Sparre, en af »ursinniga kardinaler» framtvungen oväntad order, hvars innehåll han ej aktat nödigt att precisera, som förmått honom till en åtgärd, som alldeles stred emot den öfverenskommelse han ingått med de lutherska prästerna (se ofvan additamentets § 4). Det var en af den romerska kyrkans gamla maximer, som väl ej kunnat falla honom ur minnet vid 1784 års sammanjämkning: inga blandade äktenskap, så framt ej barnen uppfostras i den katolska läran!

Men man var nu fullkomligt på det klara med saken, den kunde ej längre lämnas å sido, utan måste med det snaraste föredragas för konungen. Denne stod just då i begrepp att afresa till Karlskrona samt begaf sig efter återkomsten därifrån och en tids uppehåll på Drottningholm i oktober till Uppsala. Först där torde han hafva fått del af hvad som skett. Någon tvekan om hvilken ställning han hade att intaga i frågan tyckes ej hafva förefunnits. Men öfverraskande är den egendomliga motivering för eftergifter från Roms sida, som han anför i följande skrifvelse till riksrådet Oxenstierna.

Upsala le 7 de Novembre 1786.

Mon Cousin. Le refus de l'Abbé Oster de faire donner la sanction de l'église catholique au mariage du Sieur Masreliez avec une personne de la religion lutherienne, refus fondé sur des ordres que cet ecclesiastique doit avoir reçus de Rome relativement aux mariages mixtes, et qu'il vous a annoncé par sa note du 2 de Septembre, M'a determiné à faire expedier l'acte ci-joint, que Vous ferez parvenir au dit Abbé avec la traduction latine qui l'accompagne. L'obligation que Je lui impose par cet acte peut d'autant moins être regardée comme dérogeant aux réglémens de l'église romaine, que des ordres tout à fait pareils à ceux-ci ont été donnés à différentes reprises à l'archevêque par le parlement de Paris, du tems de la fameuse dispute entre les Jansenistes et les Molinistes. Ce parlement enjoignit alors à l'archevêque de Paris de ne point refuser les sacremens à ceux de son diocese qui ne pensoient pas comme lui sur les points contestés. Sur ce Je prie Dieu qu'il Vous ait, Mon Cousin, dans sa sainte et digne garde étant

Votre très affectionné
Gustave.

Den i brefvet omnämnda akten var följande, af presidentsekreteraren U. G. Franc kontrasignerade

KONGL. MAJ:TS

Nådiga resolution uppå Abboten Osters, såsom af K. M:t nådigst förordnad att äga öfverinseendet uti alla religionsmål och ärender öfver Kongl. Majt:s catholske undersåtare, gjorde anmälan, att til följe af de ordres han erhållit i afseende på giftermål emellan personer af olika trosbekännelse, han ej kunde bevilja sin trosförvandt, Bildthuggaren Masreliez, som ämnade träda i ägtenskap med en qvinna af luthersk religion, lysning uti catholske kyrkan i Stockholm, ej heller tillåta den catholske

kyrkoherden derstädes att förrätta vigseln.
Gifven Upsala Slott den 7:de November 1786.

Kongl. Maj:t har i Nåder låtit sig föredraga så väl förenämnde Abbot Osters bref till Herr Riks Rådet Öfverståthållaren, Academie Cantzleren, Riddaren och Commendören af Kongl. Maj:ts Orden Friherre Carl Sparre, dateradt Stockholm den 19 Augusti innevarande år, som dess note til Herr Riks-Rådet och Commendeuren af Kongl. Nordstierne Orden, Grefve Oxenstierna, af den 2:dra nästföljande September, hvarmedelst han tillkännagifvit huruledes de ordres han ifrån Rom erhållit i afseende på giftermål mellan personer af olika trosbekännelse, förböde honom att bevilja lysning uti catholska kyrkan i Stockholm för denne kyrkas medlem Bildthuggaren Masreliez, som ämnade träda i ägtenskap med en qvinna af luthersk religion, äfven som han, Oster, enligt samma ordres ej kunde tillåta catholske kyrkoherden därstädes, att desse tvänne personer sammanviga.

Kongl. Maj:t har härvid funnit frågan vara både om lysning och vigsel. Den förre var en acte civil, som i en god police ej kunde uragtlåtas, om eljest nödig säkerhet emot dubbla trolofningar och tvegiften skulle kunna vinnas. Den senare åter, eller vigseln, var en acte religieux, oumgängelig til legaliserande af giftermål innom lutherska kyrkan, men än mera oumbärlig innom den catholska, hvarest giftermålet ansågs som ett sacrament. När derföre de ordres, Abboten Oster anmält sig hafva undfått, förbjuda honom att bevilja Bildthuggaren Masreliez lysning och vigsel uti catholska kyrkan, skulle denne Kongl. Maj:ts undersåte, i fall berörde ordres finge äga beständ, antingen hindras att fullborda sitt tillämnade giftermål, eller ock blifva blottstäld för den olyckan, att contrahera en förbindelse, hvilken å catholske sidan blefve såsom olaglig ansedd. Som nu hvarken ordalydelsen eller meningen af Kongl. Maj:ts tolerance-stadga sådant föranleda, Kongl. Maj:t ej heller någonsin kan tillåta, att de särskildte bruk och ordningar, som romerska kyrkan skulle vilja föreskrifva en innom Kongl. Maj:ts rike endast af menniskio kärlek tolererad religionsöfning, måge til sine följder vara stridande mot en god police, eller ledande till menligt tvång för Dess undersåtares välfärd; Så pröfvar Kongl. Maj:t i nåder skäligt, det bör Abboten Oster, såsom endast i kraft af Kongl. Maj:ts honom gifne Nådiga fullmagt autoriserad att hafva öfverinseendet uti alla religionsmål och ärender öfver Kongl. Maj:ts catholske undersåtare, vid förlust af denne fullmagt och så kärt honom är att den åt dess trosförvandter i Sverige förunnade fria religionsöfning icke återkallas och uphäfves; ej allenast uti catholske kyrkan i Stockholm utfärda lysning för Bildthuggaren Masreliez, utan jämväl tilsäga catholske kyrkoherden därstädes att medelst behörig vigsel bringa berörde Bildthuggares giftermål til fullbordan. Hvilket vederbörande till underdånig efterrättelse länder. Datum ut Supra.

Detta var ord och inga visor. Återstår att se, om Rom accepterade precedensfallet från »striden emellan jansenister och molinister», om den apostoliske vikarien fortfor i sitt trots eller föll

undan för att rädda sin egen och sina trosförvanters hotade ställning. Som under 1786 eller närmast följande år saken ej vidare, så vidt jag kunnat finna, kommer på tal i officiella handlingar i riksarkivet, är man färdig att taga för gifvet, att konungens stränga befallning blifvit åtlydd. Men i katolska församlingens böcker är ingen vigsel emellan Masreliez och hans protestantiska fästmö inregistrerad. Däremot underrätta oss Jakobs församlings kyrkoböcker om, att den 19 augusti 1786 — dagen för Osters bref till Sparre — lysning utfärdats för hofbildhuggaren Jean Baptiste Masreliez och Sofia Magdalena Malm och att nämnda par sammanvigts af kyrkoherden dr Murray den 5 september s. å., några dagar efter Osters kategoriska förklaring till Oxenstierna. Man frestas, med dessa fakta för ögonen, att tro, att Masreliez lämnat en kyrka, som visat så litet tillmötesgående, och omfattat den lutherska läran. Men hans efterkommande — i alla släktled lutheraner — försäkra, att han aldrig öfvergaf den romerska bekännelsen, och Jakobs begrafningsbok intygar, att han dog (den 24 maj 1801) som katolik. Han hade således med jämnmod burit »den olyckan att kontrahera en förbindelse, hvilken å katolska sidan blef såsom olaglig ansedd». Svensk kyrka och stat betraktade den emellertid såsom fullt lagligt befäst genom enbart luthersk vigsel, ehuru 1781 års kungörelse och 1784 års »additament» tyckas därför fordra dubbelvigsel. Sveriges konung har antagligen ej aktat nödigt att störa statens lugn eller riskera sin nyvunna ära såsom en toleransens målsman genom fortsatt strid, och Rom har hellre äfventyrat en hand full katolikers religionsfrihet än det dagtingat med någon af sina maximer. Men någon tid efter dessa händelser återvände Oster till sitt hemland, Frankrike, och hans ämbete förestods af kyrkoherden Theodor Rafael d'Ossery från Mainz' stift, hvilken 1791 utnämndes till apostolisk vikarie i Sverige.[1]

Th. Westrin.

En indisk furste vid Uppsala universitet på 1700-talet.

Bland skrifvelser till konung Fredrik I förekommer äfven här nedan meddelade supplik från »Soltan- Gjin- Achmet», enligt föregifvande en landsflyktig ättling af den ryktbare indiske härskaren Aurung-Zeb — ett stamträd är bifogadt till bestyrkande af härstamningen. Huruvida personen i fråga var en bedragare eller äfventyrare, hafva vi oss icke bekant, icke heller om han någonsin kom till Uppsala universitet. Säkert är att han 1734 begärde ett understöd för att kunna resa hem. Saken behandlades i senaten den 21 oktober. Statssekreteraren, som föredrog saken, sade sig hafva talat med supplikanten, som anfört åtskilliga omständigheter,

[1] Pius VI:s bref af d. 27 April 1791. (Riksarkivet. Italica.)

hvilkas sannfärdighet han lämnade därhän, men att likväl af dess tal och väsen ej tycktes kunna slutas, att allt skulle vara osant; för öfrigt hade prinsen lofvat att vid återkomsten göra svenska ostindiska kompaniet god tjänst hos stora Mogul, hvilket inom två år nogsamt skulle skönjas. Deras Excellenser höllo före, fortsätter protokollet, att oaktadt hvad han om det ena eller andra föregifvit, kunde en nådegåfva honom beviljas, alldenstund andra så kallade österländska prinsar äfven något bekommit, hvarpå resolverades, att han skulle erhålla 600 daler silfvermynt. Med de »andra så kallade österländska» prinsarne syftades på ett par verkliga eller föregifna syriska furstar, Victorius Nessar »af de maronitiska furstarne i Syrien» och Abu Genblat Nessar Abaisci »furste af Chesroon från berget Libanon i Syrien», hvilka ungefär samtidigt vistades i Sverige.

* * *

Grossmächtigster Aller-Gnädigster König und Herr.

In tiefster unterthänigkeit habe ich die Gnade Ewer Königl:en Maij:t eine wahrhaffte relation meines herkunffts und fataliteten abzulegen, in der gewissen Hoffnung Ewer Königl:en Maij:t werden solche mit gnädigen Augen ansehen, und mir dero allergnädigsten protection ferner geniessen lassen.

Da der behertzte und tapfere Printz Aurengzeb bey einer revolution seinen Vater vom Trohne gestürtzet, und alle seine Brüder ermordet hatte, behauptete er Anno 1660 das Keyserthum Indostan, und setzte sich auf den Fuss, dass ihm alle seine Feinde fürchten müsten. Jedoch da er schon über dreytzig Jahre in guter ruhe regieret hatte, entstund zwischen seinen Söhnen ein Streit wegen der Succession in der Regierung, aus Uhrsachen, weilen die eine seiner Gemahlinnen /: welche die dritte Sultanin oder Pegum vom Hause Magathe des Regenten zu Amadabat älteste Tochter war :/ ihme dem Keijser durch ihre Liebkosungen dahin bewegte, ihren Sohn dem Sultan Ekbar zu favorisiren und ihm zum Trohne zu erneunen. Da nun schon die Anstalten dazu gemacht wurden, dass selbiger ausgeruffet werden solte, beschlossen die anderen Brüder, denen es verdrosse, solches zu verhindern, legeten sich auch so starck dawieder, dass sie gleich zum Gewehr griffen, und dem Sultan Ekbar, der schon zu seinen Unglücke zwey Söhne bey Nahmen Necossier und Sultan Mirow hatte ins Exilium trieben, welcher sich auch selbsten alleine ohne Hülffe in Persien aufhalten muste. Hierdurch war also die Ruhe wieder hergestellet, und führete Aurengzeb eine ruhige Regierung biss in sein spätes Alter. Da sich aber sein mittelster Sohn Azzanschaw oder Sultan Mozom wieder ihm erhub, welcher Obstination seines Sohnes, auch weilen derselbe eine schlechte Lebensart führete, und von seinem Bruder Ekbar übel gesprochen, er so sehr zu Hertzen nahm, dass er von der Alteration in eine hefftige Kranckheit verfiel, und im 91:sten Jahr seines Alters Anno 1707 starb, da er dann

vor seinem Ende diessen Sohn verfluchte und dagegen Ekbar mit se-inen Kindern segnete.

Dessen aber ohngeachtet erhub sich gleich nach den Tode des Aurengzeb sein ältester Sohn Siach Halem, der sich hernach Mahomet Mosen nennete, erschlug seinen Bruder Azzanchow mit seinen Söhnen und bemächtigte sich des Trohnes, welcher biss 1712 regierete, da er natürlichen Todes starb.

Ihme succedirte sein Sohn Jehann Daarsiar, welcher aber von seinen Bruders Sohn Iaogsior, Anno 1713, erschlagen wurde, der biss im Martii Monat 1720 als Mogol lebete, da er von seinen Nachfolger seines anderen Brudersohn Refiuel Thoule enthauptet wurde, welcher doch nach etlichen Tagen seinen Bruder Douverbagh durch einen natürlichen Tod wieder Platz in der Regierung machte. Diesser regierete aber auch nicht lange, ehe und bevor ihme Nicossier (ein leiblicher Sohn des vorerwehnten ins Exilium getriebenen Printzen Ekbar, der sich im Exilio in Persien aufhalten müssen) erschlug, auch in seiner stelle den Trohn wieder bestieg, jedoch auch nicht lange das Glück hatte Mogol zu sein, sondern im December desselben, 1720:sten Jahres von dem Fergeon Daghtar enthauptet geworden, welcher sich nennete Mahomet X:e, diesser machte sich darauf wieder zum Mogol, lebet und regieret noch diesse Stunde.

So weit gehet dann die Erzehlung von denen Mogols oder Keysern von Indoston, welche nach Aurengzeb biss diss Jahrhundert regieret haben. Nun habe ich die Gnade Ewer Königl:en May:t die Umbstände meines Vaters Sultan Mirow, welcher ein Sohn von den Sultan Ekbar und gedachten Necossier Bruder war, in unterthänigkeit zu eröffnen. Diesser als ein besonders geliebter von Aurengzeb war schon zu dem Königreiche Gusurathe benennet, wurde auch Rajas von Amadabat, nachdem sein Vater ins Exilium gehen muste, lebte sehr friedlich, nam unterschiedene Frauen, und zeugete drey Söhne mit Nahmen Skanderbeckij, Zebchon Darassier, und mich seinen jüngsten Sohn Sultan Gun Achmet, der itzo gleich meinen Grossvater im Exilio gehen und solche fatalitéten, welche folgende umbstände weiter erklähren, ausstehen muss.

Meine Eltern liessen mich biss in mein zehntes Jahr in dem Mahomethanischen Glauben erziehen, als zu welcher Zeit meine zwey Bruder schon so alt waren, dass sie wärcklich den Mahomethanischen oder Mogolschen Glauben geschworen hatten (welche Ceremonie gemeiniglich nach und nicht ehe als biss die Kinder 13 Jahr alt sind geschehen pflegen), da es sich dann begab, dass der Raya von Theresier und Pramin zu Malway, welcher ein Heide war, starb und keine nähere Erben zur Succession als die von der Familie von Magatha nachliesse. Weilen ich nun noch nicht den Mahomethanischen Glauben geschworen und noch ein Heide werden konte, so hohlete man mich von meinen Hause weg nach dem heidnischen Orte in ein Convent der Bengianin, allwo man mir, biss ich mein 14:tes Jahr erreichet hatte, ihre Lehre und Sitten benebst der Philosophie von Confutio beybrachte, von da ich kurtz darauf wieder nach Agra be-

ruffen und dem Mogul præsentiret wurde, der mich sehr gnädig empfangen liesse. Nachdem man mich in Calixhove examiniren lassen, rufften mich die Heiden umb ihr Regent und Pramin zu werden, auch der Patcha acceptirte, da mir gleich bey 6000 Mann zur Escorte gegeben wurden, womit ich wieder nach Amadabat in meines Vaters Hause zurück kam. Mein Bruder Zebchan Darassier aber war damit nicht zu Frieden, sondern weil er Älter war als ich, sagte Er: ein Sclave müste nicht über seinen Herre gehen, schaffte im Grimm etzliche tausend Mann zusammen, liesse meine Leute erschlagen, und nahm mich gefangen. Ich entwischte aber aus dem Gefängniss, wessfalss er den Katschibi Bassa aussandte mich aufzusuchen: dahero ich heimlich nach Bengal flohe und mich von dannen mit einer Packet Jagd nach Batavia übersetzen liess.

In Batavia hielte ich mich so lange auf, biss der Gouverneur Hahn daselbst mir selber den Rath gab nicht länger da zu verweilen, worauf ich zu Schiffe nach Cap de bon Esperance ginge. Hieselbst traff ich 2 Americanischen Printzen an, in deren Gesellschafft ich zurück nach Batavia Reisete der Intention von da nach Indostan über zu gehen; alleine ich erfuhr hiese[l]bst, dass nicht allein mein Bruder massacriret, sondern ich auch durch ein pateut auf 7 Jahre aus meinem Vaterlande rélegiret worden, hierauf Resolvirte mich mit benandten 2:en Americanischen Printzen nach Carolin in America zu Reisen, da nun unter denen benachtbahrten Königen daselbst einige uneinigkeit entstanden, und diesser wegen 2 Könige davon nebst 2 Printzen, dass ich also der 5:te war, nach Engelland sich begaben, und daselbst Aliance und Hülffe vom Könige zu suchen, so reisete ich mit dahin der meinung mit ihnen nach verrichteten sachen wieder nach Carolina zu retourniren, weilen ich aber mit denenselben uneinig geworden, so trat eine Reise nach Holland an um auch diesses Land zu besehen, von da Kehrete zurück nach London, allwo ich einen vornehmen Duc aus Franckreich Namens de S:t Aignan antraff, mit welchen ich nach Paris gieng. Von hier gieng ich nach Italien besahe Neapolis, Rom und Venedig, woselbst mir die europaische Exercitia wol gefielen, ich auch davon zu profitiren suchte. Weilen ich nun damahls noch mit Gelde wol versehen war, so konte ich mit meinen Unverstand noch nicht einsehen, dass solches ein Ende nehmen würde, bedachte auch nicht, dass weilen ich von Hauss regliret war ich keine assistence zu hoffen hätte, vielmehr durch meine eigene aufführung und conduite solche von denen Göttern der Erden erlangen müste, darumb begab mich nach Constantinopel, woselbst ich mich in dem Schutz der Ottomanischen Pforte begab, und endl. von da mit Mustafa Effendi nach Wien gieng. Weilen aber diesser wegen entstandener Rebellion balde zurück beruffen und stranguliret worden, resolvirte ich mich weiter Teutschland zu besehen und hohe Höffe darinnen zu besuchen, umb die Sitten der Höffe zu erlernen, da ich nun daselbst wiele vernunfftige Leute gefunden, habe ich mich entschlossen unter protection und manificenz einiger Fürstlichen Häuser auf Universiteten nach Prag, Ingolstad, Marpurg, Rinteln, Helmstadt,

Halle, Leipzig und Jena zu gehen, umb anständige Studien und qualitéten zu erlangen. Von da aus bin ich nacher Holland Leyden und Utrecht umb daselbst meine Studien weiter zu proséquiren gereyset, und habe meine Reise über Hamburg, woselbst ich auch viele Gelehrte Leute gefunden und frequentiret, nach denen Nordischen Ländern fortgesetzet, indem ich über Stettin und Stralsund hieher nach Stockholm nach Königl. Schwedschen Maij:t höchstansehnl:er residenz mich begeben, um von da der weit berühmten Schwedischen Universitæt Upsala und weiter nach Petersburg abzugehen, des willens so dann ferner bey Ablauff der 7. Jahre meine Reise nach meinem Vaterlande fortzustellen.

Ewer Königl. Maij:t hohen Gnade und Protection habe also die Ehre mich hiemit unterthänigst zu unterwerffen, allergehorsahmst bittend mich derselben dero bekandten Clemence nach Gnädigst zu wurdigen, und mich versichert zu halten, dass ich meiner wenigen pouvoir nach diesselbe alle Zeit unterthänigst zu erkennen, und bey meiner rükkunfft in mein VaterLand der Cron Schwedischen Ruhm und Gloir auszubreiten äusserst bemühet seyn werde, der ich in aller unterthänigster Submission mit der grösten Veneration beharre.

Grossmächtigster König und Herr.
Ewer Königl:en Maij:tt.
Allerunterthanigst gehorsamer
Knecht.

Soltan-gjin Achmet.

Underrättelser.

— K. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien har beviljat fil. kand. Hjalmar Bergstrand ett anslag för 1904 af 1,500 kr. för att i Italien, särskildt i Rom, fortsätta sina forskningar rörande den romerska kurians förhållande till Sverige under tiden 1592—1598, samt åt rektor H. Hernlund ett understöd af 500 kr. för fortsättningen af hans arbete »Bidrag till den svenska skollagstiftningens historia under partitidehvarfvet 1718—1809».

— Den kyrkohistoriska föreningen har utgifvit fjärde årgången af *Kyrkohistorisk årsskrift*, ett digert och innehållsrikt band. Man finner där särskildt bidrag till sekterismens historia. N. Jacobsson har sålunda under titeln »Från en forskningsresa till Herrnhut» lämnat nya bidrag till historien om den svenska herrnhutismen, och E. Bergman behandlar Religionsmålet mot studenten Erik Molin 1734—1739. Måhända kan man äfven räkna till denna grupp E. Wermcrantz' påbörjade afhandling »Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet 1681—1724», äfven om Grubb, såsom

författaren framhåller, var den »mest nitiske förkämpe för den rena läran». Därjämte har H. Lundström behandlat »De tidigare svenska pietisternas läroåskådning enligt deras egen framställning». Bland recensionerna finner man anmärkningar af tre nyare betydelsefulla kyrkohistoriska arbeten: A. Hauck, Kirchengeschichte Deutschlands, A. Harnack, Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten» samt K. Müller, Kirchengeschichte I, II. — Såsom tilläggshäften åtfölja tidskriften: *Svenska synodalakter efter 1500-talets ingång* samlade och utgifna af Herman Lundström samt *Akter rörande ärkebiskopsvalet i Uppsala 1432 samt striden därom mellan konung Erik och svenska kyrkan*, utgifna af Algot Lindblom. Sistnämnda publikation är af särskildt historiskt intresse, då ifrågavarande strid icke blott rörde ärkebiskopsstolens besättande utan äfven djupt ingrep i den tidens politiska lif och fick en verkligt politisk och nationell betydelse genom de undersökningar den framkallade angående konung Eriks åtkomst af svenska kronan och gränserna för hans makt. Händelsen har gjort, att aktstyckena rörande denna tvist ganska fullständigt synas vara bevarade. Flertalet befinner sig jämte resterna af Uppsala domkapitels gamla arkiv uti riksarkivet, men äfven ur Vadstenacodices, andra afskriftssamlingar och det vatikanska arkivet har utgifvaren fått bidrag till sin samling, som sannolikt icke i någon väsentligare mån torde kunna komma att kompletteras. Själfva utgifningen af de icke alltid lätta texterna förefaller vara omsorgsfull.

— I *K. krigsvetenskapsakademiens tidskrift* (febr. 1904) meddelas under titeln *Sverige och Ryssland under Krimkriget* en redogörelse för det hufvudsakligaste af innehållet i några af den ryske generalen M. M. Borodkin författade artiklar om »Kriget på finska kusten 1854—55», som nyligen offentliggjorts i »Vojennij spornik». Artiklarna synas oss ha sitt förnämsta intresse däri, att de visa, med hvilken uppmärksamhet man i Ryssland följer förhållandena på den skandinaviska halfön och särskildt den svenska litteratur, politisk eller historisk, som behandlar ställningen till Ryssland. De visa också hvilket djupt intryck 1855 års politik gjort uti vårt grannland. Emellertid synes oss författaren fästa väl stort afseende vid den ena eller andra politiska broschyren. Man finner särskildt uppmärksammad en af »svensken George» för några år sedan utgifven broschyr »Politiska reflexioner» angående vårt förhållande till Ryssland. Man behöfver ej läsa många rader i densamma för att finna, att den omöjligt kan vara författad af en svensk; innehållet och i ännu högre grad språket förbjuda hvarje tanke därpå, och då emellertid nämnda skrift för närvarande inom den ryska litteraturen oupphörligt lär anföras, när det gäller frågan om Sveriges ställning till grannriket i öster, ha vi för vår del velat fästa uppmärksamheten på detta förhållande. Georges påstående, att 1855 en hemlig öfverenskommelse blifvit sluten mellan Sverige och västmakterna rörande Finland, kan sålunda icke anföras som något bevis på att

detta förmenta faktum icke ens bestrides af »svenskarne själfva». I öfrigt synes oss den ryske författaren ej hafva fullt följt med det omslag i tänkesätten, som under det sista halfva århundradet ägt rum i Sverige särskildt beträffande den politiska ställningen till Finland. Ingen förståndigt tänkande svensk drömmer numera om ett »återförvärfvande» af Finland eller om att därigenom få tillfälle att hämnas »någon smula af sitt förnedrande».

— Kapten Otto Mannerfelt har som separatskrift utgifvit *Johan Ekeblad. Hofjunkare hos drottning Kristina*, som tidigare ingått i några uti Boråsposten tryckta »Kulturbilder från det gamla Västergötland». Släkten Ekeblad hör till de intressantare inom den västgötska lågadeln, och dess medlemmar utmärkte sig icke blott med värjan utan äfven med pennan i hand. Lyckligare än många andra familjearkiv ha de Ekebladska papperen åtminstone till god del undgått förstörelsen, äfven sedan släkten utslocknat och familjegodset Stola öfvergått i andra händer. En del har med De la Gardieska arkivet hamnat i Lunds universitetsbibliotek, en annan har med de Engeströmska samlingarna kommit till Kungl. biblioteket, hvarifrån en mindre del vandrat till riksarkivet, en tredje del slutligen äges af grefve Gustaf Hamilton på Hedensberg. Några af Johan Ekeblads bref äro tryckta i »Handlingar rörande Skandinaviens historia», del XX; utdrag af dem äro meddelade i De la Gardieska arkivet. Med ledning af dessa intressanta och ganska väl hopkomna bref har författaren skildrat Johan Ekeblad såsom hofjunkare hos drottning Kristina och på samma gång lifvet i detta hof samt tidens seder och lefnadssätt. Som bevis på Ekeblads för den tiden högt utvecklade själsodling kan utom själfva brefven tjäna det »själfporträtt», som han en gång har nedskrifvit och som af hr Mannerfelt meddelas. Det är antagligt, att man ej kan uppleta många sådana från 1600-talets Sverige. Några vackra drag meddelas äfven från familjelifvet på Stola.

— Svenska litteratursällskapets i Finland senast utgifna *Förhandlingar och Uppsatser* (17) äro till god del ägnade åt J. L. Runeberg. Man finner där sålunda under hufvudrubriken »Biografiska silhuetter» anteckningar rörande J. L. Runeberg af Z. Schalin; »Några bilder från den Runebergska kretsen» af E. Nervander; »Fredrika Runeberg» af R. F. von Willebrand m. m. Samma sällskap har ungefär samtidigt utgifvit *Joh. Ludvig Runeberg, hans lif och hans diktning I* af Werner Söderhjelm, en intressant skildring af Runebergs uppväxt, utbildning och omgifning samt tidigare diktning, och dessutom till den 5 februari 1904 en särskild festskrift: *Joh. Ludvig Runebergs Hundraårsminne.* Man finner i densamma utom flera porträtt af skalden tretton uppsatser alla hänförande sig till Runeberg. Författarne tillhöra Finland, Sverige, Norge, Danmark och Tyskland. C. G. Estlander har skrifvit om »Den gamle knekten och Fänrik Stål», Ernst Lagus om »Björneborgarnes marsch», Evert Wrangel om »Runeberg och Sverige», o. s. o.

— Finske lektorn J. S. Pajula har i en finsk tidskrift under titeln »Sverige och Finland i arkivet i Herrnhut» aftryckt den afdelning af arkivkatalogen, som handlar om »Schweden und Norrwegen». Brefven från Stockholm börja 1731 och sluta 1875.

— Af *Meddelelser fra det norska rigsarkiv* har andra bandets tredje häfte utkommit. Man finner där bland annat en redogörelse för det norska arkivväsendets utveckling under åren 1896—1902, som i själfva verket meddelar en historik af det norska riksarkivet och föregående försök till offentlig arkivvård alltifrån medeltidens dagar.

— Norske kaptenen J. O. Wahl har utgifvit en ej obetydlig monografi rörande Karl XII:s sista fälttåg under titeln »Felttogene 1716 og 1718». Vi återkomma måhända en annan gång till denna publikation.

— Till den praktfulla, med utmärkta illustrationer rikt försedda »*Hohenzollern Jahrbuch 1903*» har doktor Fritz Arnheim bidragit med en synnerligen läsvärd och på noggranna arkivstudier stödd skiss »*Gustaf Adolfs Brautwerbung*». Få ämnen från den dokumenterligt bevisliga historiens område äro väl mer ägnade för en populärvetenskaplig skildring än den romantiska episoden i den unge hjältekonungens lif, då han, segrande genom tjuskraften i sin personlighet öfver den honom af politiska skäl förut afvoga änkekurfurstinnan, för sig eröfrar både moder och dotter, hvilken senare han dock till sist måste så godt som enlevera från hennes broders hof för att vinna henne till sin brud. För en gångs skull bjuder den allvarliga historiska verklighetsskildringen handen åt romantiken utan att behöfva låna fantasiens smycken. Och bland det egendomligaste i denna enleveringshistoria är kanske, att den, som därvid spelar en hufvudroll, är den lugne, allvarlige statsmannen Axel Oxenstierna. Förklaringen är emellertid, att här gällde mer än romantik, det gällde *politik*. Om damerna representerade den förra, så representerades den senare af statsmännen. Arnheims skildring, som är afsedd att ingå i en utförligare monografi öfver Maria Eleonora, är hufvudsakligen grundad på första hands studier i »das Königl. Hausarchiv» i Berlin. Emellertid har förf. låtit sig angeläget vara att icke heller förbigå någon af de svenska källorna. För första gången kommer sålunda nu till full heder den berättelse, som en af Gustaf Adolfs följeslagare, Johan Hand, skrifvit öfver händelserna vid konungens första besök i Berlin i maj och juni 1620. Denna berättelse, som länge varit tryckt i Historiska Handlingar, har helt och hållet undgått Irmer vid hans omnämnande af dessa tilldragelser i boken om H. G. von Arnim. Irmer känner blott *ett* besök af Gustaf Adolf detta år i Berlin, då han i själfva verket gjort två. Hela den lifliga skildringen af besöket den 27—30 juni torde också för den stora allmänheten vara ny. Att äfven Axel Oxenstiernas skrifter väsentligen bidragit att ställa ämnet i rikare belysning, torde knappast behöfva sägas. (*P. S.*)

Studier rörande förhållandet mellan Johan III och hertig Karl. 1576—1582.

AF

OLOF SÖDERQVIST.

IV.

Liksom under föregående åren förefanns emellan Johan och Karl äfven under tiden 1580—1582 en motsats på det kyrkliga området på grund af Johans fortsatta underhandlingar med påfven och de liturgiska sträfvandena.

Någon direkt opposition behöfde emellertid icke komma ifråga från hertig Karls sida gent emot Johans underhandlingar med påfven under denna tid, ty då Possevino ej beviljade någon dispens vid sin andra hitkomst, visade Johan oförtydbart, att han ville afbryta dessa förbindelser. Genom Sigismunds öfvergång retades han till förtörnelse emot jesuiterna, och han önskade bli de först välkomna missionärerna kvitt för att ostörd från detta håll kunna genomföra sina planer. Bland befolkningen lyckades katolikerna ej heller vinna några proselyter, utan möttes af en tilltagande ovilja, som i Stockholm till och med tog sig uttryck i upplopp. De rikets rådsherrar, som visat sig tjänstvilliga mot Possevino, drogo sig helt och hållet ifrån honom och gingo med på rådslaget i Vadstena i februari 1580, hvari tillstyrkes, att konungen borde förklara sig blott hafva åsyftat en generalunion, att han därefter borde återinsätta de för religionens skull afsatta prästerna, och att han borde tillse, att Sveriges kronprins Sigismund blefve uppfostrad i ren lära.[1]

[1] Anjou, Sv. kyrkoref. hist. 3, s. 164 o. SRA. II, s. 576.

Någon konflikt medförde ej heller till en början Johans intensivare arbete för liturgins införande efter brytningen med katolikerna. Såsom förut begränsade han sig härvid mycket strängt inom konungariket utan att göra något försök till införande af den nya ordningen i furstendömet, och hertig Karl vågade till och med i januari 1580 i sitt memorial till rikets råd hemställla, att det toge i öfvervägande, hvad som kunde göras för att den i riket uppkomna tvisten och oenigheten i religionen måtte stillas och afskaffas.[1] Men den förefintliga motsatsen i religiöst afseende stärktes därigenom att hertigen tillät sig mottaga de präster, som för liturgins skull skildes från sina ämbeten i riket, ja till och med *erbjöd* flera bland dem sitt beskydd. »Modet hos liturgins fiender växte med insikt om trygghet för timlig nöd, och inom furstendömet uppväxte ett motparti, som lifvades och leddes af landets mest bildade teologer och präster, därtill utmärkta genom glansen af lidna förföljelser.»[2]

Under sådana förhållanden kunde det endast vara en tidsfråga, när motsatsen skulle framträda igen. Genom att i större utsträckning mottaga dessa flyktingar från riket uppgaf hertig Karl den passiva hållning, som han förut intagit. Konflikter kunde nu lätt uppstå, emedan hertigen härigenom faktiskt inblandade sig i konungens angelägenheter och gjorde hans straff om intet genom att inom riket lämna dem ett skydd, som de ej rätteligen kunde göra anspråk på.

Den första af de präster, som sökte och funno en tillflykt hos hertig Karl, var kaplanen i Stockholm, Petrus Erici, som redan år 1576 ådrog sig Johans onåd och efter sin ankomst till furstendömet anställdes såsom kyrkoherde i Ytterselö. Från Linköpings stift kommo efter hvarandra tre för liturgins skull afsatta präster, Gudmund Petri, kyrkoherde i Säby, Småland, som torde hafva blifvit afsatt 1577 och den 20 febr. 1579 förordnades till konrektor vid Nyköpings skola, Jesper Marci, kyrkoherde i Vadstena, samt biskopen Martinus Olai. Den förre af dessa erhöll Ullerfva pastorat i Västergötland och blef den 12 mars 1581 den förste

[1] SRA. II, s. 580.
[2] Anjou, a. a., s. 186.

superintendenten i det nya stift, som Karl upprättade af Vadsbo och Valle härad i Västergötland samt Värmland. Den senare blef den 24 mars 1581 kallad till furstendömet genom en skrifvelse af hertigen, som innehöll löfte om att han skulle blifva försörjd med rum och underhåll i Nyköping, och erhöll den 13 april s. å. fullmakt på Nyköpings pastorat. Samma dag utfärdade hertigen också för honom ett fridsbref, hvari han gaf tillkänna, att den forne biskopen var tagen i hans hägn, och tillsäger konungens ståthållare, befallningsmän och fogdar att icke förorätta honom. »För vår skull», heter det i brefvet, »borde han och hans gods vara till det bästa anbefallda.»

Under år 1580 mottog hertig Karl professorn i Uppsala Henrik Gadolenus, hvilken blef kyrkoherde i Bälinge och snart därefter föreståndare för stiftet, då han år 1582 förordnades att i samråd med Strängnäs domkapitel handlägga de ärenden, som tillhörde biskopsämbetet. Gärna hade hertig Karl också lämnat skydd åt Petrus Jonæ och Abraham Angermannus, sedan dessa lyckats rädda sig ur fångenskapen och anhållit härom. Båda ansågo emellertid klokast att lämna landet, och hertigen nödgades gilla detta, då han ej kunde utlofva dem säkerhet, samt skickade dem respengar och lofvade att äfven framdeles hjälpa dem.[1]

I förstone tog Johan saken ganska lugnt. Någon anmärkning framställdes icke från hans sida beträffande det enligt hans mening orättmätiga i hertigens förfarande, då denne upptog de afsatta prästerna. Ej heller försvarar hertig Karl till en början sitt tillvägagående såsom obetingadt rätt, hvilket han väl kunnat göra, om han velat söka sak med konungen. Då biskopen Martinus Olai i Linköping erbjudits att komma till furstendömet, fritager han sig från »ohörsamhet, otro och fredsbrott», hvarför han blifvit tillvitad, och ansåg sig hafva full rätt att antaga en laglig

[1] Anjou, a. a., Henning, Strängnäs stift under den liturg. striden etc., Hammargren, Den lit. striden, samt äfven förut citerade Hist. Liturgica. Baazius, Inv. Eccl. Sviog., Messenius, Scond. Ill., T. VII.

Werwing, a. a., s. 49, berättar, att Johan var så förbittrad på Abraham Angermannus, att han ärnade med makt och härsköld taga honom ur hertigens händer, såframt riksfältherren Pontus de la Gardie det icke afrådt hade. Och förorsakades häraf, att hertigen öfversände honom till Tyskland. Messenius nämner intet härom, ej heller Örnhjelm, Vita Ponti De la Gardie. Uppgiften återges af Fryxell, Berättelser ur svenska hist.

kallelse från hertigen, eftersom han var en förskjuten tjänare. Hertigen däremot pockade ej på någon rätt, då han lade sig ut för honom. Sedan han i juli 1581 utan resultat gifvit Sven Elofsson i uppdrag att underhandla med konungens sekreterare Nils Hansson eller någon annan af hans förtrogne för utfående af biskopens egendom, skref han den 14 aug. till Johan och bad honom, att han för hans skull ville taga biskopen till nåder och låta honom återfå sitt gods, samt bad, att han ej skulle *misstycka*, att han blifvit kyrkoherde i furstendömet.[1]

När förhållandet emellan Johan och Karl af förut omtalade anledning och på grund af andra orsaker blef sämre, tog hertigen saken något annorlunda och uttalar en annan teoretisk uppfattning, förmodligen den samma som han förut haft, fast han af praktiska skäl ej velat föra fram den.[2] Efter Petrus Jonæ och Abraham Angermanni flykt in i furstendömet säger hertigen nämligen rent ut (den 4 okt. 1581), *att de i ingen måtto förgått sig emot konungen*, utan att dennes misshag berodde därpå, att de för sina samvetens skull ej kunde samtycka till konungens religionsartiklar. Men han anhåller likväl på det »ödmjukaste, broderligaste och flitigaste», att konungen täcktes benåda dem för hertigens skull och för sitt eget goda namn och rykte. Skulle konungen mot förmodan icke vilja gifva dem nåd, önskade hertigen, att de måtte åtminstone i frihet få begifva sig ur riket mot det af dem utlofvade villkoret att icke förhålla sig annorlunda mot konungen, än som det anstode infödde svenske män. Försiktigtvis bad han också riksråden, till hvilka han vände sig med anhållan om förbön hos konungen, att dessa, ifall han skulle misstycka hertigens inblandning i saken, skulle tyda allt till det bästa.[3]

Så vänligt än hertigen skref, kunde dock konungen ej annat än misstycka denna hertigens inblandning i hans mellanhafvande med prästerna och den kritik af liturgin, som ligger bakom hertigens ord, att de straffade ej för sina samvetens skull kunde samtycka till de nya *religionsartiklarna*, och att han bekände sig till samma *religion* som de.

[1] Henning, a. a. s. 18.
[2] Jfr brefvet ang. hjälpen i kriget den 4 okt. 1581.
[3] Anjou, a. a. s. 184, Henning, a. a. s. 19.

Hertig Karls uppträdande i denna sak blef därför en ny anledning till att det vänskapliga förhållandet afkyldes och äfven en anledning till att konungen återupptog frågan om de kungliga och furstliga rättigheterna. När sedan 1582 års stadga uppgjordes, hade han dessa händelser i friskt minne, hvarför ock i den intogs en bestämmelse, att hertigen ej skulle få försvara någon, som förbrutit sig emot konungen.

Frågan om den andliga jurisdiktionen hade emellertid äfven i ett par andra afseenden under denna tid tangerats, utan att den i princip blifvit upptagen till debatt. Detta hade skett sedan konungen tagit sig för att förbjuda socknegång för hertigdömets fattiga studerande ungdom inom de trakter af riket, där sådan varit tillåten, och då hertig Karl till gengäld lade alla socknar i Vadsbo, Valla och Värmland, inom hvilka skaradjäknarne dittills haft rätt till socknegång, under skolan i Örebro, hvilken då i stället fick afstå en del af sitt område till Strängnäs (1579). Och en specialtvist hade ytterligare uppstått på samma område, sedan Johan af egen maktfullkomlighet från Strängnäs stift afsöndrat Södertörn och sin andel af Rekarne samt hertig Karl med anledning häraf från Skara stift afskilt den del, som förut hört under furstendömet, nämligen Vadsbo, Valla och Värmland. Vid de förhandlingar, som ägde rum i mars 1580, anhöll konungen genom sina sändebud, att Värmland och de båda häradena i Västergötland skulle återföras under Skara stift, men fick då det svaret, att hertigen ej vidtagit någon förändring, förrän Södertörn och Rekarne afskilts från Strängnäs stift, och att han ville efterkomma konungens önskan, om denne för sin del återlämnade hvad han tagit.[1]

Till dessa tvistefrågor kommo äfven de båda gamla om arfskiftet och Strömsholm. Af den förras lösning var hertigen numera mindre intresserad, men den senare dref han till sist efter envisa underhandlingar så småningom till sin spets och framkallade härigenom med konungen en obehaglig konflikt, som i väsentlig mån bidrog till sammankallandet af 1582 års riksdag.

[1] Vestling, a. a., s. 72 o. 79, Henning, a. a., s. 20 o. 27 samt bref till bisk. i Skara d. 4 sept. 1579 och öppet bref etc. d. 30 okt. 1579, KR.

Båda dessa frågor behandlades vid mötet i Nyköping 1580. Eftersom inget *fast* häfdabyte var gjordt och hertigen klandrade på det gjorda arfskiftet af 1572, hade konungen ingenting emot, att ett nytt skifte ägde rum med »lott och kafle». Men då rådsherrarne för sin del ansett, att en jämkning i sämja vore att föredraga, så instämde konungen i detta förslag och gjorde framställning härom. En sådan jämkning var också hertigen hågad för. Ej heller han yrkade på någon lottkastning i sammanhang med förnyadt skifte. Han ville endast, att det gamla skulle korrigeras, dels så att båda lotterna blefve så vidt möjligt lika, och dels så att han erhöll vederlag för de gods, som Johan själf bortskänkt och Erik före honom. I samband härmed begärde han ock, att Skedenäs och alla gårdar, som hörde därunder och som markgrefvinnan Cecilia innehaft några år, måtte återgå till honom, sedan hon nu lämnat Sverige och begifvit sig till Tyskland.[1] Vid samma tillfälle anhöll också hertig Karl, att Johan skulle ge honom och hans systrar vederlag för deras anpart i den aflidne hertig Magnus af Sachsen Lauenburg lösöre i öfverensstämmelse med ett register däröfver, som förvarades af Rasmus Ludvigsson. Och tillika anhöll hertigen, att han skulle få betalning antingen i koppar eller i reda penningar för 86 lödiga marker och 1½ lod förgylldt silfver, som han lånat till konungen, eller ock att han måtte få sitt silfver igen, eftersom det ännu fanns kvar.[2]

Något större intresse visar dock ej hertig Karl under det följande för att ett arfskifte skall företagas. Frågan härom sammanknytes sålunda icke med yrkandet beträffande Strömsholm, som ideligen framställdes. Då Johan vid förhandlingarna angående Strömsholm i mars 1581 påpekat, att hertigen fått många förbättringar på sitt furstendöme, som kunde uppväga förlusten af Strömsholm, och därvid i förbigående också yttrat, att hertigen af arfvegodsen, utan lott

---

[1] Johan gaf d. 23 juni 1572 Skedenäs gård m. m. till Cecilia i förläning. Vid arfskiftet d. 27 juni 1572 föll Skedenäs på hertig Karls lott. Men han medgaf då, att Cecilia tills vidare skulle behålla gården.

Markgrefvinnan lämnade Sverige hösten 1579. Ödberg, Cecilia Vasa.

[2] Till konungen d. 25 mars 1580, KR., och H. Bjelkes o. Erik Gyllenstjernas berättelse d. 26 mars 1580, SRA.

och kafle, fått det bästa, nämligen Gripsholm,[1] svarar han endast, att om konungen ansåge något hafva skett honom för när, kunde han ju låta göra ett nytt arfskifte.[2] I själfva verket är det nu konungen, som visar sig mer angelägen om ett sådant än hertigen. Då han med väl gjord beräkning framhåller, att Strömsholm ursprungligen hörde till arfvegodsen, och att det sålunda vid ett nytt arfskifte kunde tillfalla honom, svarar hertigen ingenting härpå. Och dock hade man kunnat vänta annat, eftersom konungen i en efterskrift i samma bref sagt, att han för sin del ej var nöjd med arfskiftet, och att han befallt dela godsen i två delar, hvarefter han ville låta lotten gå däröfver, »om han eljest ej finge byta något sig till lägenhet», såsom han förut begärt. Möjligtvis var det just detta schackdrag af konungen att gå tillbaka till sitt förslag om lottning och påpekandet, att det härigenom kunde blifva annorlunda med hertigens förmenta rättighet till Strömsholm, som gjorde honom mindre angelägen om ett arfskifte. Kanhända bidrog härtill äfven den omständigheten, att Johan visade sig vilja taga repressalier, då han framhöll, att han hade orsak fordra igen under kronan de skattehemman, som hertigen låtit uppköpa utom furstendömet utöfver konungens tillåtelse.[3]

Strömsholmsfrågan var vid slutet af år 1579 i det läget, att konungen ansåg sig nödsakad att taga upp den till något slags afgörande. Vid det möte, som hölls i febr. 1580, var den också föremål för behandling, men rådet föreslog en förlikning i godo i stället för rättegång, hvarför Johan i mars samma år gaf H. Bjelke och Erik Gyllenstjerna i uppdrag att rådpläga med hertigen. Inför dem förklarade då hertigen, att ej heller han ville vara med om en rättegång. Han ville endast, att »gode män, som opartiske voro, måge veta vår rättighet,[4] och att oss sedan

---

[1] Instr. etc. d. 28 febr. 1581.

[2] Se förut citerade svar af d. 9 mars 1581. I svar af d. 12 maj 1581, beröres arfskiftet endast såtillvida, som hertigen framhåller, att han hade arfvegodsen inom och bland kronans ägor, och att utjordar, tillhöriga kronan funnes inne bland hans arf och eget. Han önskade därföre vederlag och byte. Men han yrkar ej på arfskifte.

[3] Till hrtgn. d. 2 okt. 1581, RR.

[4] I H. B:s o. E. G:s berättelse står: »hvilkendera parten, som hade kraftigare bref och bästa argument».

måtte hvad rätt är vederfaras», [1] och en märkbar otålighet förspordes hos hertigen, ty sändebuden berättade, att han svarade med »korta ord», att han ingalunda längre ville umbära samma gård.

Med anledning af denna hertig Karls förklaring begärde Hogenskild Bjelke och Erik Gyllenstjerna, att hertigen själf skulle nämna några personer, som han ansåg för opartiska, men denna anhållan afböjdes. Johan utsåg emellertid sedermera själf 4 tolfter personer, som skulle rannsaka och döma i frågan, och dessa förklarades äfven af hertig Karl för oväldiga. [2] Emellertid blef denna nämnd aldrig sammankallad. Konungens intresse upptogs af kriget och mötet vid gränsen, och dessutom härjade pesten under sommaren, hvilket gjorde det mindre lämpligt att sammankalla personer från vidt skilda orter till en öfverläggning, när ärendet icke var af större betydelse. I sin förtrytelse öfver det ständiga dröjsmålet började då hertigen gå aggressivt tillväga, i det han hösten 1580 hotade att lägga beslag på tionden och häradshöfdingeräntan från länet.[3] Och konungen blef därför nödsakad att efter flere enträgna bref gifva löfte om adelns sammankallande till Uppsala om Kyndelsmässan, då frågan skulle afgöras, och hvarvid äfven hertigen skulle vara närvarande. [4]

På den utsatta tiden kom emellertid endast en del af de kallade adelsmännen till öfverläggning med konungen. Något afgörande utslag kunde därför icke gifvas. Men Johan synes dock enskildt hafva öfverlagt med dem, som infunnit sig; och dessa förklarade såsom sin mening, att drottningen borde hafva sin morgongåfva efter Sveriges lag. Härom lät ock konungen underrätta hertig Karl, hvilken ej hade infunnit sig, och sände fördenskull i slutet af februari 1581 till honom Nils Gyllenstjerna och Erik Sparre. På samma gång gjorde han ett bestämdt uttalande i liknande riktning, som adelns äskade förklaring gått, hvarvid han upprepar och ytterligare utvecklar de skäl, som han redan tidigare framhållit. För att få ett slut på den

---

[1] Till konungen med H. B. d. 25 mars 1580, KR.
[2] Den 6 o. 30 maj 1580, RR. och 12 maj o. 4 juni 1580, KR.
[3] Den 19 nov., 10 o. 29 dec. 1580, KR, samt d. 2 dec. 1580, RR.
[4] Den 21 jan. 1581, RR.

besvärliga frågan lät han emellertid samtidigt, som han häfdar drottningens rätt till länet, erbjuda vederlag för tionde och häradshöfdingeränta och förklarar sig därjämte vilja skona hertigen från russtjänst under några år.[1]

Hertig Karl ville emellertid ej lägga ned frågan, med mindre hans rätt blifvit erkänd. Då denna nu åter underkänts, drog han med större ifver än någonsin förut i härnad för sina anspråks befogenhet. Det af konungen själf vitsordade öfverlåtandet af Strömsholm, som af alla andra ansågs tillfyllest, lät han »stå på sina vägar» och gälla hvad det kunde. Hade goda ord och vittnesbörd kunnat förebringas, hade därom tidigare blifvit rördt och förmäldt, yttrar han; för honom vägde i alla händelser testamentets, donations- och konfirmationsbrefvens ord mera än ett muntligt förordnande. Fördenskull kunde han ej heller vara med om någon förlikning, hvarigenom han kunde synas uppgifva sin rätt. Den russtjänst, som konungen hade att fordra, ville han utgöra, »två man för en», om han kunde. Någon ersättning för tionde och häradshöfdingeränta ansåg han sig så mycket mindre böra ta emot af konungen, som denne hade tillräckligt stora utgifter för riket och för öfrigt icke vore part i målet. I stället för att medla och af eget erbjuda vederlag å drottningens vägnar hade han därför bort med »våld och auktoritet» förhjälpa därtill, att hertigen blef »invist» i den egendom, som honom med rätta tillkom.[2]

Då hertig Karl ett par månader senare infann sig i Stockholm för att öfvervara sin systers bröllop, fortsattes underhandlingarna om Strömsholm. Åtskilliga riksens ärenden, »som vore till att rådslå och besluta om», voro emellertid enligt hertigens utsago till hinder för att frågan blef fullständigt behandlad och afgjord. Fyra riksråd tillsattes för att undersöka båda parternas skäl, men de afgåfvo icke någon bestämd förklaring angående rätten till länet, utan inskränkte sig till att tillerkänna hertigen tionden och häradshöfdingeräntan, för hvilken konungen i mars lofvat

[1] Instr. etc. d. 28 febr. 1581.

[2] Svar etc. d. 9 mars 1581. Den 18 apr. 1581 (KR) fritager hrtgn undersåtarne i Strömsholms län från att till enkedrottn. utgöra resterande utskylder, som med stränghet indrefvos.

honom vederlag.[1] Och härigenom vanns intet resultat. Hertig Karl, som häri kunde se en eftergift för sin påstådda rätt, tackade och tog emot, hvad som sålunda tilldömts honom, men förbehöll sig i öfrigt sin rätt och var ingalunda hågad att låta frågan falla, såsom konungen sannolikt hade väntat.[2] Såsom förut är nämndt, satte han tvärtom uppfyllelsen af sin önskan ifråga om Strömsholm såsom villkor för undsättning med knektar i kriget mot Ryssland. Och när detta ej hjälpte, utan Johan tydligen gaf tillkänna, att han aldrig skulle kunna förmås att taga från drottningen hvad deras fader gifvit henne och han själf stadfäst,[3] beslöt han att själf taga sig rätt och förklarade, att han skulle belägga räntan med kvarstad.[4]

Då förhållandet emellan konungen och den oböjlige hertigen sålunda tillspetsade sig, gjorde riksrådet ett försök att förmå hertigen till eftergift. I en särskild skrifvelse, hvari det förklarade, att Strömsholm enligt dess mening borde tillhöra änkedrottningen, uttrycker det sitt beklagande öfver den uppkomna oenigheten och tyckes till och med hafva varnat för följderna af tvistens fortsättande. Med anledning häraf började hertig Karl, som nu såg, att han drifvit saken för långt, blifva betänksam. Ehuru han ej trodde, att konungens vrede var så stor, som man utmålade den, var han dock försiktig. Han erbjöd sig nu att tills vidare afstå från sin rätt, om han finge dels ersättning för årliga räntan från Strömsholm på något annat ställe, vare sig i Sverige, Finland eller Livland, dels finge behålla »jurisdiktionen med häradshöfdingedöme och kyrkotionden».[5] Då Johan ej fäste sig härvid, utan sände Kristiern Gabrielsson och Erik Sparre till Strömsholm för att

---

[1] Den 3 o. 11 juni 1581, KR.

[2] Den 12 maj 1581, KR, samt SRA II, s. 589. Den 3 juni 1581 (KR.) utfärdade hertig Karl till invånarne i Snäfvingen (klerkeriet och menige man) bref om tionden och häradshöfdingeräntan (samt prästernas tax), men om tvisten i öfrigt skref han den 22 sept. och, sedan konungen svarat afvisande, d. 16 okt. (KR.), yrkande att frågan skulle afgöras. Samtidigt som det senare brefvet affärdades, underrättade han änkedrottningen, att han tänkte sätta all länets uppbörd i kvarstad, till dess att saken kunde blifva förd till slut. Detta tilltag föranledde en skrifvelse från riksråden till hertigen. Se SRA, II, sid. 589.

[2] Till konungen d. 22 sept., KR, och till hrtgn den 2 okt. 1581, RR.

[4] Den 16 o. 26 okt. 1581, KR.

[5] Den 11 nov. 1581. KR, bref till konungen och till drottningen.

underhandla med allmogen om räntan och tillsäga om dess levererande till drottningen, beklagade han sig visserligen häröfver för nämnda herrar, men han lät dock bero vid deras åtgärd och utlofvade endast sitt beskydd åt invånarne därför att de åtlydt hans befallning.[1]

På det af hertigen framställda förslaget gaf emellertid Johan ej något svar. Redan i början af november hade han beslutat att sammankalla riksdag, på hvilken också frågan om Strömsholm kunde afgöras. Då han den 5 dec. svarar på hertigens bref, säger han sig endast kunna lida, att hertigen kom till detta möte och framlade sin förmenta rätt, så att tvistefrågan ändtligen kunde afgöras.[2]

I själfva verket var det ingen öfverdrift i rådets skildring af konungens vrede, hvilken hertigen ansåg vara hållen i allt för mörka färger. Hans eget bref till hertigen af den 5 dec. vittnar oförtydbart om det allvarliga missnöje, som han vid denna tid hyste. Den misstämning, som framkallats af hertig Karls förslag om Livland, hade gång efter annan fått ny näring under brefväxlingen angående Strömsholm, då hertigen hänsynslöst anmärkte, att han ej kunde komma till sin rätt i riket under hans regemente, och oförsynt undrade, om konungen ej vore mäktig att underhålla änkedrottningen, utan att anlita hans rättmätiga egendom. Den om sin värdighet ömtålige konungen hade öfver denna genstörtighet och denna bristande vördnad blifvit djupt förbittrad och kränkt. När underrättelsen om kvarstoden kom, kunde han ej längre lägga hand på sig. Den återhållna vreden får luft, och konungen ger en allvarsam läxa åt sin furstlige broder, hvari han bland annat säger, att han kunde styra land och rike, när hertigen ännu var barn, och uttalade sin förhoppning att för framtiden blifva oföraktad och liksom hotande tillade en förmaning till hertigen att i tid afstå från sådant.[3]

[1] SRA samt bref till Krist. Gabrielsson och Erik Sparre, dec. 1581. KR, och af d. 9 dec. 1581 fr. Erik Sparre till hertigen i Bref till hertig Karl etc., RA.

[2] SRA, II, s. 587. Hertigens bref, hvarpå detta utgör svar, var enl. konungens uppgift skrifvet på Nyköping d. 29 nov. Möjligen har, såsom E. Hildebrand anmärker, brefvet af d. 11 nov. blifvit senare expedieradt, möjligen har ett annat afgått.

[3] SRA, II, s. 587.

Under sådana förhållanden blefvo öfverläggningarna mellan konungen och hertigen angående rikets angelägenheter helt och hållet afbrutna. Hertigens hänsynslöshet och oresonlighet jämte konungens oförmåga att finna sig tillrätta med honom gjorde nu som tillförene ett fruktbringande samarbete i längden omöjligt. Den viktigaste följden af personliga underhandlingar och vidlyftig skriftväxling hade blott blifvit en uppseendeväckande oenighet.

Om Johan varit klok, hade han häraf dragit den slutsatsen, att han för framtiden så mycket som möjligt skulle undvika att kollidera med hertigen, hvilket lätt kunde gå för sig genom att ej vidare släppa fram honom till deltagande i rikets styrelse utom vid de tillfällen, då riksråden samlades till rådplägning eller allmänna riksdagar och möten höllos, hvarvid hertigen liksom riksråden kunde afge sina råd och liksom ständerna deltaga i besluts fattande och besegling. Hans tankar gingo emellertid ej i den riktningen. När han ej kunde förlikas med sin broder och ej böja honom efter sitt sinne, trodde han bästa sättet att förebygga dylika stridigheter för framtiden vara att kringskära hans rättigheter i furstendömet, minska hans maktställning, och så upptogs åter den 1576 förfallna frågan om kungliga och furstliga rättigheter, hvarigenom tvisten drogs inför riksens ständer och blef mer omfattande och betydelsefull än någonsin förut.

Såsom Johan i sitt bref af den 5 dec. 1581 och eljest visat sig sinnad mot hertig Karl, kunde denne icke anse sig hafva något godt att vänta af förhandlingarna på det utlysta mötet.[1] Sannolikt var det också för den skull, som han ej brydde sig om att infinna sig för att förhandla med honom angående tvistefrågorna, ehuru han blifvit uppmanad därtill. Ej heller voro några ombud från furstendömet närvarande.

---

[1] Till sin syster, hertiginnan af Sachsen, skref Karl d. 12 febr. 1582: »E. K. begär och förmanar oss, att vi ville förfordra E. K:s saker hos min herr broder och skrifva riksrådet till, att det detsamma göra ville. Så kunna vi E. K. härpå till svar broderligen och kärligen icke förhålla, att vi tvifle intet, att E. K. är väl veterligt, huru våra saker nu på denna tid stå (dock oförskyldt) hos min herr broder, så att vi tro, att vi föga uti E. K:s saker skulle kunna uträtta utan mera förhindra.» KR.

Några tvister förekommo således ej vid denna riksdag mellan konungen och hertigen personligen. Ej heller fördes underhandlingar genom utskickade sändebud. Med tillhjälp af den vänskapligt sinnade adeln och öfriga medgörliga ständer fullföljde Johan sina afsikter, så långt sig göra lät i hertigens frånvaro.

Medan riksdagen var samlad, tog konungen upp frågan om Strömsholm, hvilken hertigen önskat få »framsatt» för rikets ständer. Eftersom icke hertig Karl eller änkedrottningen voro närvarande och inga ombud för dem, kunde icke någon rättegång komma ifråga. Någon egentlig dom kan ej heller sägas hafva blifvit fälld, utan konungen gaf i kraft af »kunglig våld och auktoritet» ett öppet beseglađt bref (d. 26 jan. 1582), hvari han underkände hertigens anspråk och förklarade drottningen såsom innehafvare af länet. I denna förklaring instämde äfven de närvarande af rådet, ridderskapet och adeln, hvilka af Johan erhållit befallning att ge tillkänna sin mening, hvarvid de också förpliktade sig att obrottsligen för sig och sina efterkommande hålla den försäkran till änkedrottningen, som konungen sålunda ånyo gifvit. På detta sätt gjordes för alla bekant, på hvad grund konungen tagit drottningen i försvar, och ärendet hade efter hertig Karls önskan blifvit framsatt för rikets ständer.

I den afgifna förklaringen ledes bevisföringen för drottningens rätt tillbaka till den förmaning, som Gustaf Vasa i sitt testamente riktat till alla sina söner, att låta drottningen »njuta och behålla» den morgongåfva, som han gifvit henne. Därefter framhålles, att drottningen erhållit Strömsholms gård och län af Gustaf Vasa på hans dödsbädd, ehuru han då ej varit mäktig nog att föra pennan, så att han kunnat utställa ett bref därpå. Johan hade emellertid själf varit vittne till öfverlåtelsen, hvilket vittnesbörd enligt lagen gällde lika mycket som »bref och insegel». Erik hade sedan stadfäst drottningens besittningsrätt till morgongåfvan för hennes lifstid, och en liknande bekräftelse hade äfven skett vid Johans regeringstillträde, på samma gång som hertigens donationsbref bekräftades, genom hvilket han tillerkändes Strömsholm för evärdelig tid.

Jämte dessa hufvudskäl för drottningens besittningsrätt anföras bevis för att hertigens anspråk i alla händelser *då* måste anses ogiltiga, *äfven om* äganderätt lagligen skulle hafva tillkommit honom från början. Dels påpekas sålunda, att han mottagit ersättning i Vadsbo och Valla härader, som gåfvo mera i uppbörd än Strömsholm, och därigenom afsagt sig rätt att framställa anspråk, så länge änkedrottningen lefde. Och därjämte framhålles, att drottningen haft bemälda egendom i sitt våld 21 år och flera år sedan hertigen blifvit myndig. Härigenom hade hon fått obestridlig häfd på besittningen, i all synnerhet som — efter hvad adeln påpekar — inom laga tid, dvs. år och dag, inget anspråk väckts, såsom lagen föreskref.

Det kungliga brefvet innehåller jämte denna förklaring angående äganderätten äfven en befallning till tronföljaren, hertig Sigismund, och rikets ständer att efterkomma konungens vilja i detta afseende, om han med döden afginge och änkedrottningen öfverlefde honom. Det är tilllika ett försvarsbref för drottningen, hvilken för sig själf och sina arfvingar fritages för alla ersättningsanspråk, som hertigen kunde komma att framställa för att få vederlag för den skatt, som han gått miste om under den tid, som drottningen innehaft länet.[1]

För att ordna förhållandet mellan sig och hertigen, hvilket var det viktigaste ändamålet med riksdagen, hade konungen med tillhjälp af Hogenskild Bjelke och Erik Sparre låtit utarbeta en stadga, som närmare bestämde gränserna för hertigens maktområde. Denna framlades också inför ständerna, och såväl rikets råd som adeln och ridderskapet samt flera rikets ledamöter gåfvo till densamma sitt samtycke, hvarefter den af konungen undertecknades den 27 januari 1582.[2]

Först och främst önskade Johan att få slut på den kyrkliga söndringen inom riket och få liturgin införd i furstendömet. Han lät därför prästerskapet afge en särskild bekräftelse på dess förut gifna samtycke till liturgin och besluta, att den skulle användas i alla församlingar i riket, ingen undantagen. Likaledes stadfästes kyrkoordinantian

[1] SRA. II, s. 617 ff.
[2] SRA. II.

af 1575, som med det allra första skulle blifva satt i verket och sedan oryggeligen hållas. De, som dessa beslut icke ville hålla, skulle anses för »olydige och ohörige män».[1] I den nya stadgan föreskrefs härjämte, att kyrkoseder och ceremonier skulle vara desamma i furstendömet som i det öfriga riket med det undantag, att hertigen för egen del och vid sitt hof tilläts använda hvilka kyrkoseder han behagade. Dessutom gjordes i hertigens rätt öfver den kyrkliga förvaltningen den inskränkningen, att han ej längre skulle äga att utnämna biskop utan konungens vilja och samtycke, hvarjämte förbud utfärdas för honom att förändra biskopsstiften, såsom under föregående tider skett.

Af förändringarna i hertigens världsliga rätt märkes först inskränkningen i domsrätten, om hvilken vid föregående konflikter hade tvistats, och angående hvilken hertigen förfäktat den meningen, att han hade rätt att döma i högsta instans i sitt furstendöme samt att utnämna lagman. Denna rätt hade hertigen stödt på testamentets bestämmelser, och han hade äfven vid ledighet tillsatt innehafvare af lagmansämbeten. Genom denna stadga förbehöll sig emellertid konungen högsta dom i furstendömet och i sammanhang därmed äfven rätt att utnämna lagman, »efter som hans ämbete var det förnämsta domareämbetet näst konungen». Hertigen skulle således fortfarande såsom förut visserligen hafva att döma i högre instans efter vad ifrån lagman, men ifrån honom skulle sedan kunna vädjas till konungen, liksom också denne skulle hafva rätt att hålla konungaräfst, när han önskade, i furstendömet likaväl som i riket. Dessutom förbehöll sig konungen vissa mål till eget afgörande. Ingen annan än han själf skulle få döma en adelsman ifrån frälse, om han förbröte lif eller gods mot konungen eller kronan. Ej heller skulle fursten äga rätt att straffa en adelsman till lifvet för misshandels skull, utan att konungen blifvit tillfrågad därom och gifvit sitt samtycke.

I sammanhang med detta häfdande af konungens högsta domsrätt och uppdragandet af gränserna mellan konungens och hertigens dömande makt förbjudes också en furste att

[1] SRA. II, s. 637.

taga i förvar och hysa någon, som af konungen förklarats fredlös, eller någon, som sig lagligen förverkat emot konungen och ville rymma ur riket in i hertigdömet, eller någon, som efter att hafva vikit ur sin tjänst dit ville taga sin tillflykt. Äfven bestämmes, att om någon inom furstendömet af konungen blefve lagligen stämd, skulle han icke utan laga förfall kunna ursäkta sig därmed, att han befann sig i furstendömet eller af fursten blifvit befriad från att stå till ansvar.

Dessa bestämmelser kunna dock icke anses medföra någon inskränkning i hertigens makt, ty sådana befogenheter, som konungen genom dem förbjuder honom utöfva, hade aldrig lagligen kunnat tillkomma honom. Hertigen hade emellertid varit ganska självsvåldig och vid flera tillfällen öfverträdt sin lagliga rätt i dylika hänseenden, t. ex. då han en längre tid emot konungens stämningsbref höll Morney kvar i furstendömet och, åtminstone ifrån konungens synpunkt, äfven då han mottagit de för liturgins skull förföljda prästerna. Och det var tydligen för att förebygga upprepandet af sådana händelser samt undandraga sina motståndare hertigens stöd, som de nämnda momenten i stadgan insatts.

Någon inskränkning ligger ej heller i stadgandet, att ingen häradshöfding skulle förordnas till flera häradshöfdingedömen än ett, eftersom detta var lagens föreskrift och så skulle vara i det öfriga riket. Utan tvifvel har denna punkt liksom de senast nämnda tillkommit på grund af något hertig Karls förvållande. Och det ligger då nära till hands att antaga, att den har samband med de egendomliga förhållanden, som i den judiciella förvaltningen varit rådande i Värmland. Där hade räntorna från Öster- och Västersysslets tingslag mestadels varit förlänade åt skilda personer, ehuru de kallades lagmansräntor. Därigenom hade dessas innehafvare mera haft karaktären af häradshöfdingar än lagmän, och konungen synes äfven haft den uppfattningen, att i furstendömet funnos blott två lagmansdömen, nämligen Södermanland och Närke. Under år 1570 hade emellertid räntorna förlänats till samma person. Härigenom kunde konungen åtminstone få den uppfattnin-

[1] Se Söderqvist, a. a. s. 88 m. fl. och Vestling, a. a. s. 17.

gen, att en person hade blifvit förordnad till två häradshöfdingedömen, hvilket dock lagen förbjöd. Och så kan förklaras det eljest egendomliga och omotiverade stadgandet.

Att döma af nyss anförda bestämmelse i testamentet, att hertigen skulle hafva andlig och världslig »rätt» öfver sina undersåtar, kunde det synas, som om testamentet velat tillerkänna hertigen all makt öfver sina undersåtar och således äfven lika stor makt i den civila förvaltningen som på det judiciella området. Helt säkert är emellertid dess mening icke sådan. Utan fråga skulle allmänna mandat, som utgingo från konungen, gälla inom furstendömet lika väl som i det öfriga riket, liksom de å andra sidan rätteligen borde tillkomma efter samråd med både hertigen och rikets råd. Furstendömet skulle nämligen enligt ett annat moment i testamentet vara inkorporeradt med det öfriga riket och styras af konungen, såsom lemmarna i kroppen regeras af hufvudet. Konungen skulle därför gemensamt med hertigen förhandla och besluta om ärenden, som rörde rikets allmänna välfärd. Om denna bestämmelse angående samarbete i rikets viktiga angelägenheter skulle uppfyllas och icke riket blifva söndradt, kunde hertigen ej på egen hand ha rätt att utfärda viktigare stadgar och förordningar, tillämpa den ekonomiska lagstiftningsrätten.

I praktiken hade den teori, som bort tillämpas, icke så mycket kommit till synes på grund af den oreda, som rådde i styrelsen under Johans regering, och på grund af den spänning, som mestadels rådde emellan konungen och hertigen. I några fall finner man emellertid, att hertigen utfärdat likadana mandat som i riket, och man ser, att han noga höll på den principen, att hans medverkan var erforderlig. Utan hans särskilda påbud kunde ingen förordning blifva gällande i furstendömet; och ogärna såg han, att en förordning utfärdades, utan att han fått deltaga i de förberedande öfverläggningarna och själfva besluten.[1] Men å andra sidan hade dock hertig Karl vid flera tillfällen af egen myndighet befriat sina undersåtar från efterlefnad af allmänna mandat eller själf utfärdat sådana, som voro af annat innehåll än motsvarande i riket. Under

[1] Vestling, a. a. s. 12.

det i riket rådande oefterrättlighetssystemet med skjutsväsendet hade han således på egen hand utfärdat en skjutsförordning, som icke öfverensstämde med den i riket gällande, sedan riksrådet efter myntets förändring rådt konungen till utfärdande af bestämmelser angående ersättning för skjuts och kost och dock ingenting därom i riket förordnats. Han hade äfven exempelvis utfört spannmål, ehuru sådan utförsel var förbjuden.[1]

En sådan myndighet var uppenbarligen främmande för testamentet, ty ur dess föreskrifter kan icke dragas någon slutsats om självständig förordningsrätt för hertigen, för den händelse han ej kunde biträda konungens mening eller denne ingenting förordnade. När Johan med tanke på hvad som förefallit och i afsikt att förebygga sådant för framtiden i sin stadga föreskrifver hertigen gränser för hans förhållande till allmänna förordningar, är han därför i sin fulla rätt. Eget nog gör han emellertid icke någon allmän föreskrift om att allmänna mandat skulle efterföljas i furstendömet likaväl som i riket, såsom Erik gjort i Arboga artiklar. Han inskränker sig till att förbjuda ett återupprepande af hvad som skett, ty han stadgar endast, att den ordning angående skjutsning och gästning, som konungen med riksråden skulle gifva, också i furstendömet skulle hållas, och att allmänna förbud skulle hållas i furstendömet likaväl som i riket.

Hvad den ekonomiska förvaltningen beträffar, inskärper stadgan först och främst, att allmänna gärder, som skulle utgå från riket, också skulle utgöras från furstendömet.

Denna paragraf gör ej heller något intrång på hertigens furstliga rättigheter, ty i donationsbrefvet stod tydligt föreskrifvet, att hertigen skulle vara skyldig att låta sina undersåtar deltaga i utgörande af allmänna gärder, när konungen äskade sådana af hela riket. Hertig Karl hade emellertid på detta område liksom på andra visat en självständighet, som af konungen måste anses såsom självsvåld, ty han hade understundom befriat sina undersåtar från pålagda gärder eller användt dem för egen del,[2] och

[1] Vestling, a. a. s. 63 och 68, Stiernman, Commerce etc förordn., I.
[2] Vestling, a. a. s. 41 m. fl.

en påminnelse om hans skyldighet var därför af behofvet påkallad.

Af större betydelse var, att hertigen förbjöds betunga sina undersåtar med några nya och olagliga pålagor, tullar eller dylikt, utöfver hvad inbyggarne i riket fingo erlägga. Hertig Karl hade nämligen på eget bevåg pålagt gärder till sin förplägning under resa, till byggnaders uppförande osv.,[1] och han måste äfven anses hafva haft rätt därtill. Detta stadgande medförde således både en minskning i hans makt och en afsevärd inskränkning i möjligheten till inkomster. Och motivet för dess införande är därför sannolikt ej heller ensamt af sådant slag, som Johan själf föreger. Han säger nämligen, att han utfärdat detta förbud för att icke något »uppror och obestånd» skulle förorsakas.

Någon inskränkning i hertigens makt sker däremot icke genom förbudet, att hertigen ej utan konungens samtycke finge anlägga något myntverk. Hertig Karl hade egendomligt nog aldrig tillmätt sig en sådan rättighet, hvilken till följd af de under Johans regering företagna myntförsämringarna dock innebar en ganska betydande förmån och väl inför testamentet hade kunnat försvaras. Vid ett par tillfällen hade han framställt begäran om tillåtelse att slå mynt, men han hade fått afslag och därmed låtit sig nöja. Då han sålunda aldrig ens framställt några anspråk på rätten till att anlägga myntverk, måste stadgandet mer bero på konungens önskan att för sig behålla den ekonomiska fördel, som myntningen medförde, än på en sträfvan att ytterligare i en punkt binda hertigens händer.

En viktig inskränkning i hertigens ekonomiska förvaltningsrätt gjordes däremot genom stadgandet angående hans rätt att gifva förläningar. I testamentet hette det, att furstarne ej skulle äga rätt »att till någon egendom, ärftligen eller uti någon annan måtto, tillvända, sälja, förpanta, tillägna eller försätta — —». Hertig Karl hade ej häraf låtit sig hindra att utdela ärftliga län, lika litet som konungen lät binda sig af landslagens förbud för ho-

[1] Vestling, a. a. s. 41, 63.

nom att minska kronans inkomster för efterträdaren.[1] Men Johan ansåg, att härvid en inskränkning borde göras, och föreskref därför, att om furstarne bortskänkte något med ärftlig rätt, donationen skulle äga bestånd, så länge hertigdömet vore afskildt från riket, men återgå, då detta återfölle under kronan. Arfvegods kunde emellertid en furste utdela på hvilka villkor han behagade.

I fråga om *russtjänsten* hade liksom angående domsrätten härskat olika uppfattning hos konungen och hertig Karl beträffande gränserna för en arffurstes befogenheter. Och härom hade också vid tvisterna angående de kungliga och furstliga rättigheterna meningarna kommit att brytas mot hvarandra. Medan hertigen ansett sig äga full rätt att utkräfva russtjänst af frälset för de gods, som lågo inom furstendömet, hade Johan häfdat den uppfattningen, att hertigen ej hade att befatta sig med adelns russtjänst, att han icke hade rätt att kräfva sådan för kronan eller för egen del. Adelns russtjänst skulle enligt konungens mening hållas strängt skild från hertigens och ej inräknas i denna, liksom ock adelns rytteri i fält skulle rida under konungens banér.

I öfverensstämmelse härmed föreskref också stadgan, att furstarne ej skulle äga makt att kräfva någon russtjänst af adeln i furstendömet eller att därmed fullgöra den russtjänst, som de för egen del skulle utgöra. De skulle blott hafva rätt att uppfordra adeln, när något allmänt uppbåd skedde öfver hela riket, och i sådant fall anställa mönstring med krigsfolket. I fält skulle ryttarne liksom allt krigsfolket från furstendömet rida bland konungens folk och under hans banér samt lyda under den af honom utsedda befälhafvaren och höra under samma krigsrätt, hvarjämte de skulle hafva samma lön och sold, som förekomme i konungens här. Om så hände, att i furstendömet något uppror bröte ut, eller om furstendömet anfölles af utländsk krigshär, skulle dock all adel liksom öfriga inbyggare i furstendömet komma fursten till hjälp med allt hvad de kunde åstadkomma.

Hvad krigsmakten inom furstendömet för öfrigt vid-

[1] Jfr Clason, S., Till red:s förhist. s. 23—25 m. fl.

kom, bestämdes i stadgan, att furstarne ej skulle ha större styrka än som var nödvändigt för russtjänstens utgörande, såframt den ej underhölls på egen bekostnad. Genom tillläggen, som i samband därmed följa, »utan att betunga allmogen» och »allenast att deras undersåtar därmed icke blifva besvärade», visar konungen, att han härvid tagit hänsyn till folkets bästa. Det är dock icke därmed uteslutet, att bevekelsegrunden också kan hafva varit en annan än omtanke om de hårdt betungade bönderna. Sannolikt har bestämmelsen, som ej gärna kan afse uppsättandet af krigsfolk under pågående krig, då konungen svårligen kunde ha något emot, att hertigen hade så mycket krigsfolk som möjligt, särskildt om det stod under hans befäl, också sin grund i en misstänksamhet och fruktan, som hos konungen stundom kom till synes med anledning af hertigens krigsmakt.

I de nya bestämmelserna angående hertigens domsrätt hade adeln särskildt blifvit omhuldad, så ock genom bestämmelserna angående russtjänsten. I en särskild paragraf åläggeshertigen härjämte att låta adeln njuta samma privilegier som i riket. Denna var också af behofvet påkallad, ty hertig Karl hade ej gjort sig känd såsom någon adelsvän. Han hade till och med låtit frälsets bönder göra dagsverken, utgöra särskilda pålagor eller deltaga i sådana med större andel än stadgadt var, och att därvid icke de adliga herrarnes samtycke blifvit inhämtadt, därom vittnar konungens ofta upprepade påstående, att adelns bönder betungades med olagliga dagsverken, och att adeln i furstendömet ej fick njuta sina privilegier.[1]

Förutom nu anförda bestämmelser innehöll stadgan ännu några paragrafer, hvilka såsom principuttalande måste anses öfverflödiga likaväl som några förut nämnda. Så förbjudas furstarne tillägna sig någon mera rättighet utanför furstendömet, från konungen eller kronan, »än som dem är tillagdt och i vår käre herr faders tid och af ålder på skillnad och råmärken varit hafver», samt att utan föregående dom och rannsakning inom furstendömet tillvälla sig ifrån någon mera rättigheter i skog, jakt och fiskevatten,

[1] Vestling, a. a.

åker och äng, kvarnar o. d. »än som dem med rätta bör att hafva och af ålder kronans rättighet varit hafver».

Sannolikt syftar konungen äfven i dessa liksom i flera föregående fall först och främst tillbaka i tiden. Vid flera tillfällen hade hertigen tillåtit sig handlingar, om hvilka man kan säga, att de inneburit ett tillägnande af rättighet inom och utanför furstendömet, som ej tillkommit honom. Utan tvifvel böra de nämnda momenten därför sättas i sammanhang med de rannsakningar, som hertig Karl låtit anställa rörande de gustavianska arfvegodsen, som under Erik XIV:s tid på ett eller annat sätt kommit i adelns ägo. År 1571 hade han nämligen befallt sina fogdar återtaga de gårdar, som därförut afsöndrats genom rofferi, köp eller byte utan vederbörligt tillstånd.[1] Säkerligen ha de också tillkommit därför, att hertigen »vederkänts» gårdar under arf och eget, som han bekommit genom köp eller såsom skänker af bönderna. Genom sådana åtgärder hade hertigen onekligen tillvällat sig rättigheter, som ej af ålder tillhört kronan, hvarför också konungen med missnöje framställt anmärkningar mot dylikt förfarande.[2] Dock hade hertigen fortsatt härmed, ty under åren 1577—1578 finner man, att bönder, som ville blifva fria från krigstjänst, tillgrepo den utvägen att gifva hertigen sina gårdar till skänks.[3] Ett förbud af denna art hade således visat sig vara praktiskt behöfligt.

I sista momentet förbjudas furstarne att ingå äktenskap med en ofrälse kvinna. Den detta gjorde, förverkade sin arfsrätt till kronan; och härigenom skedde sålunda en inskränkning i Västerås arfförening, som icke uppställt något dylikt villkor för arf af kronan.[4]

---

[1] Vestling, a. a. s. 88.

[2] Söderqvist, a. a., s. 94 ff. Se ock ofvan s. 51.

[3] Vestling, a. a., s. 27.

[4] Ett förslag uppgjordes om ett tillägg till stadgan, hvilket dock ej blef infördt i originalet och ej heller öfverlämnadt till hertig Karl.

Genom detta tillägg göres en icke oviktig förändring i successionen i furstendömet. En artikel föreskrifver nämligen, att om det fanns mer än två manliga arftagare efter en afliden furste, så skulle de två äldste behålla furstendömet, den äldre $^2/_3$, den yngre $^1/_3$, medan öfriga skulle nöja sig med deras arf och eget eller något stift utomlands. Blefve en fursteson icke på detta sätt försörjd, skulle den regerande konungen hjälpa honom med någon tjänst eller förläning på lifstid.

Inskränkningarna i arffurstarnes makt, som denna stadga medförde, voro sålunda icke obetydliga. Dock var den icke någon ny upplaga af Arboga artiklar. På det hela taget är den mycket liberalare i sina villkor än denna stadga med alla dess småaktigt detaljerade bestämmelser angående hertigarnes rättigheter och skyldigheter. En stor del af paragraferna innehålla blott en förklaring af testamentets otydliga bestämmelser och utgöra en komplettering i dess anda, och dessa ha egentligen tillkommit såsom en protest mot hertig Karls självrådighet samt afse

---

En sådan förändring i successionen kunde tydligen medföra en betydande minskning i furstarnes makt, om den komme till användning. Den stod i bestämd strid med testamentet.

En annan förändring — men till furstarnes förmån — gjordes genom bestämmelsen, att omyndiga döttrar till en furste, som ej efterlämnade några söner, skulle erhålla underhåll från furstendömet och att, medan de voro ogifta, de skulle hafva fyra års uppbörd jämte brudskatt enligt testamentet.

Angående hertigarnes giftermål upprepas hvad stadgan innehåller men med den jämkningen, att en furste »för sina arfvingars skull» kunde få gifta sig med en ofrälse, sedan han varit gift med någon af furstligt eller adligt stånd. Sönerna i ett sådant äktenskap skulle dock ej hållas för furstar utan hafva titel och rang af riddare och adelsmän. Gifte sig en furstedotter med grefve, friherre eller adelsman, skulle barnen i äktenskapet följa faderns stånd.

Af öfriga artiklar afse några att skydda furstarne mot ytterligare nedpressning och upprätthålla deras furstliga värdighet samt binda således konungen själf i några, om ock mindre viktiga afseenden. Om konungen ej ville hafva fursten i sitt råd, skulle dock denne hafva sitt »säte» öfver råd-herrarne. Furstarne behöfde ej gå i fält, utan att konungen själf eller hans son vore med. Ville en furste i konungens frånvaro deltaga i fälttåg, skulle han ha rang öfver befälhafvaren, och denne skulle ej kunna utfärda order för honom, hvarigenom han kunde blifva orsak till hans »död och fördärf». Konungen skulle heller icke hafva rätt att förordna en furste till någon underordnad tjänst i kriget.

Någon inskränkning göres icke i hertigarnes egentliga maktsfär. Den första artikeln, som säger, att prästerna i furstendömet icke hafva makt att göra det »ogilt», hvad »biskopar och prelater» i konungariket på goda grunder beslutat, faller under stadgans bestämmelse, att i furstendömet samma kyrkoseder skulle hållas som i riket. Och det momentet, som förbjuder furstarne att köpa skattegods i furstendömet, kan anses vara en specialisering af stadgans allmänna föreskrift, att furstarne ej skulle tillägna sig någon mera rättighet inom furstendömet än som dem tillkommer och som af ålder varit kronans rättighet. I domsrätten göres till och med den utvidgningen, att furstarne kunde döma en adelsman från lifvet, om en sådan förbröt sig mot, »gjorde förgärning på fursten eller furstebarn» med hor, mord, våldtägt eller annat.

Om fursten i så måtto förbröt sig och han blef gripen på bar gärning, skulle han försona sitt brott hos målsäganden och konungen, utan att dock hafva förverkat furstendömet eller arfvegodsen. Den förnämste och regerande fursten skulle i sådant fall förverka två hundra krono- och skattebönder, den som hade tredjedelen skulle vara förfallen till böter med ett hundra bönder.

att hålla honom inom de gränser, som i testamentet voro utstakade, om detta tolkades riktigt. Dock innehöll den härjämte stadganden, som uppenbarligen voro inskränkningar, trots konungen föreger, att äfven dessa bestämmelser öfverensstämde med konung Gustafs vilja och testamentets andemening. Genom testamente och donationsbref hade de i dem uppräknade områdena öfverlämnats åt arffurstarne, alldeles lika som konungen själf dem på kronans vägnar innehaft. De hade rätt att i dem råda, bjuda och stadfästa öfver slott, fäste, land och län samt alla inbyggare, andliga och världsliga, och att utöfva all furstlig jurisdiktion. En arffurste måste därför enligt testamentets mening antagas hafva haft rätt att utnämna lagman och biskop samt att förfoga öfver adelns russtjänst i furstedömet med det ansvar, som för hela hans styrelse var förbundet.[1] Konungen hade icke därigenom förlorat sina höghetsrättigheter i furstendömet, de hade endast blifvit öfverlämnade till fursten och hans mansarfvingar såsom länsinnehafvare. Alla rättigheter, som af honom utöfvades, voro ytterst konungens, tillkommande honom i kraft af hans ämbete, och de tillföllo honom åter i utöfningen, om en hertig förverkade sin rätt till länet eller den furstliga linjen utslocknade. Så länge testamentet gällde, fanns emellertid ingen rätt för konungen att förbehålla eller tillvälla sig den ena eller den andra af dessa rättigheter, som sålunda blott ad interim öfverlåtits åt arffursten.

Från den ståndpunkt Johan intog, ville han emellertid ej medgifva, att kronans rättigheter genom testamentets bestämmelser blifvit minskade. Utan att betänka den i ögonen fallande motsägelsen mellan den uppfattning, som han själf förfäktat såsom hertig, och den han nu vill praktiskt tillämpa för sin broders räkning, förklarar han, att den nya stadgan i alla sina punkter stod i full öfverensstämmelse med testamentet, om det rätt förklarades och sattes i samband med den allmänna lagen. Fastän genom arfföreningen och testamentets dispositioner viktiga förändringar genomförts, vill han göra gällande, att det icke kunde hafva varit Gustaf Vasas mening att »förkorta» kro-

[1] Lundqvist, Om hertigdömenas statsr. ställn. till kronan, har samma uppfattning. Jfr s. 13—15.

nans rättigheter för en efterföljande konung, liksom han också förmenar, att testamentet icke så finge tolkas, som skulle konungen riksens ständer oåtspordt(!) hafva förvandlat Sveriges lag och riksens ordning. Med ängslig omsorg försöker han uppvisa grunden för den nya stadgans bestämmelser dels i testamentets kortfattade och otydliga bestämmelser, dels i den allmänna lagen, på samma gång som han betygar, att han låtit författa den i en god mening och för att arfföreningen både för det kungliga huset och det furstliga måtte beståndande blifva.

Utgående från denna uppfattning, att lagen icke kunde ha blifvit ändrad genom testamentet, bevisar konungen först sin rätt att utnämna biskop genom en hänvisning till lagens föreskrift, att konungen skulle äga högsta dom, våld och rättighet i riket. Till samma slutsats ledes han sedan äfven på en annan väg, sedan han uppställt såsom premiss, att ingen biskop kunde vigas eller ordentligt insättas i sitt ämbete utan ärkebiskopens medverkan och samtycke. Från denna uppfattning, som icke stämmer öfverens med kyrkoordningen af 1571 eller ordinantian af 1575,[1] utan väl snarast återspeglar konungens önskemål beträffande ärkebiskopens ställning i riket, sluter Johan till sin rätt att utnämna biskop och resonerar därvid så, att ärkebiskopen bodde utanför furstendömet och vore konungen allena undergifven, hvarför någon samverkan emellan hertigen och ärkebiskopen ej kunde komma i fråga.

Lika svag är bevisföringen för konungens rätt att utnämna lagman. Äfven härvid går han ut därifrån, att Gustaf Vasa ej kunde ha velat förändra rikets ordning eller lagen för efterkommande furstar, och stödjer sig sedan på det lagrum i tingmålabalken, som handlar om konungs rätt att utnämna lagman. Till ytterligare styrkande af denna slutsats' riktighet uppvisar han, att lagmannen hade en sådan ställning i riket sig tillerkänd, att han alltid borde af konungen nämnas: lagmansämbetet var det förnämsta domareämbetet under konungen och utdelades gemenligen till rikets råd. Ja, han anför äfven, att lagman vid konungaval hade den förnämsta rösten.

[1] Se Kyrkoordn. och förslag etc., I, samt Appelberg, Kyrkans rättsl. ställn. i Finl. o. Sv. från reformationen till 1686, s. 86 f.

Vid russtjänstens uteslutande från hertigens befogenhetsområde får jämte lagen äfven testamentet tjäna såsom stöd. Då lagen bestämde, att all adel ägde konungen till tro och tjänst vara, och föreskref, att den skulle rida under konungens banér, kunde icke hertigen taga någon befattning med russtjänsten utan efter konungens befallning, och ej heller kunde den rida under hertigens banér tillsammans med dem, som han för egen del skulle uppsätta. I öfverensstämmelse härmed stod också enligt Johans mening testamentets förbud för hertigen att på egen hand börja krig, hvilket dock var orsak till all »upprustning».

Enligt stadgans egna ord hade rikets förnämsta ständer — »rikets råd, ridderskapet och adeln samt flera riksens ledamöter» — till densamma gifvit sitt bifall. Prästerskapet hade också vid förnyandet af sitt samtycke till liturgin stadfäst hvad de öfriga ständerna »bejakat» angående konungens rättigheter *»och det ännu uttryckligare utaf riksens råd och flera af riksens ledamöter blifver författadt och beslutet, och bekänne härmed uti Sveriges rike en Gud, en gudstjänst, en konung och en lag».* Gällande kunde stadgan dock ej blifva, förrän hertig Karl, som den mest angick, hade gifvit sitt samtycke till förändringarna. Någon verklig besegling ägde icke heller rum, innan ständerna åtskildes. Adeln kunde endast genom beseglad förklaring utfästa sig till att hålla stadgan, *när konungen framdeles ville hafva den satt i verket*, och då fullkomligen besegla den. Men det var allt. Trots konungens underskrift och trots hans påbud till alla ständer att efterlefva stadgan kan den därför icke anses såsom något annat än ett förslag.

Egendomligt nog gjorde sig Johan ingen brådska med att underrätta hertig Karl om hvad som blifvit beslutadt vid riksdagen och anhålla om hans samtycke till den nya stadgan. Detta var så mycket märkvärdigare, som han fick en ny påminnelse om behöfligheten häraf, då han (den 24 febr.) förgäfves stämde de tre förut nämnda flyktingarna Martinus Olai, Petrus Jonæ och Abraham Angermannus att infinna sig i Stockholm till svaromål, och då hertig Karl, efter biskop Nils misstänkta besök hos konungen och inlämnande af afskedsansökan, förordnade kyrkoherden i

Strängnäs att under biskopens frånvaro noga tillse, att de vanliga kyrkoceremonierna iakttoges vid domkyrkan, och att inga nya sådana, »eller de man nu vill intränga», där tillstaddes.[1]

Icke ens då Johan i maj månad skref till hertigen och begärde, att han skulle utgöra russtjänst och gärd från furstendömet, synes något hafva blifvit nämndt om saken i hans bref. Ännu den 1 juni hade hertigen ej »haft den lyckan att få veta, huru den förskrifningen rätteligen lydde».[2] Hertig Karl synes i själfva verket hafva varit den, som först bragte frågan på tal i sitt svar till konungen den 28 maj 1582, då han lofvar att göra russtjänst och tillsäga undersåtarne att utgöra gärd. Då beklagar hertigen den uppkomna missämjan, »som på riksdagen utbrustit med uppenbart tal, så ock bref och förseglingar», och han ber på samma gång, att »allt sådant måtte först och för all ting varda af grunden och fullkomligen förlikt och i den staden igen en fast tillförsikt upprättas».[3]

Hertig Karl, som misstänkte, att hans vedersakare i konungens omgifning till stor del buro skulden för konungens häftiga förbittring emot honom, samt till och med fruktade, att inom adeln åtskilliga funnos, som umgingos med stämplingar mot kungliga huset och arfföreningen, ansåg det klokast att icke drifva saken till sin spets genom att fortfarande sätta sig på tvären. Liksom vid föregående tvister med konungen sökte han nu tvärtom lugna och blidka honom genom att falla undan och visa sig medgörlig. Han skyndade att bifalla den framställda begäran om undsättning med russtjänst och gärd och ber i samband därmed i ödmjuka ordalag på det »aller broderligaste och kärligaste», att förlikning måtte komma till stånd.[4]

Om det nu var detta hertigens försonliga och hofsamma uppträdande, som omstämde konungens sinne, eller

---

[1] Anjou, a. a. s. 185, Henning, a. a. s. 21.

[2] Bref till A. Lejonhufvud 1 juni, KR, och Ahlqvist, Aristokratin etc., s. 63. »Och där så vore, att I den hade, som oss dock förhoppas, att han skall i Eders gömma väl finnas, då begäre vi gunsteligen, att I vele utan besväring tillskicka oss en copia däraf».

[3] Svar till kon. d. 28 maj 1582, KR.

[4] Svar etc. d. 28 maj.

Mandat om gärd utgick också d. 1 juni, fullmakt utfärdades för Jörgen Ladau och Marquard Eriksson att utskrifva knektar d. 12 juni. KR.

denne redan förut på grund af andra orsaker, såsom behofvet af hertigens hjälp i det ryska kriget, sedan stillestånd emellan Ryssland och Polen blifvit ingånget, funnit tiden mindre lämplig för fortsatta tvister, säkert är, att äfven han visar sig försonligt stämd, mer än man på grund af hans föregående hållning haft anledning vänta. Då han i början af juli skickade Gustaf Banér och P. de la Gardie till hertigen,[1] anhöll han visserligen, att han ville samtycka till den nya stadgan, men han pointerar ock, att hertigen ej hade någon orsak att besvära sig, *eftersom ingenting fullkomligen var beslutadt.* Och han visar honom för öfrigt det tillmötesgåendet och förtroendet, att han låter honom afge sitt yttrande angående det ryska kriget och den polske konungens begäran om svenska Livlands afträdande till Polen samt om legation till Danmark.

Vid förhandlingarna visade också hertigen sin bästa sida. Beträffande stadgan säger han visserligen, att han ej ansåg det varit af nöden att närmare uppdraga gränserna emellan de kungliga och furstliga rättigheterna, och han förebrår äfven konungen för att han ej först vändt sig till honom, som stadgan mest anginge. Men han ställer sig dock icke absolut afvisande till en reglering af förhållandet emellan konung och arffurstar. Han ville taga i betänkande, hvad han möjligen kunde »bevilja och samtycka och själf broderligen fördraga sig med konungen om alla artiklar».[2]

För öfrigt visar sig hertigen nu som en »trogen broder och rätt furstelig, svensk ledamot» genom att frikostigt ställa till konungens disposition 100 »hofmän» (ryttare) och 400 knektar utan några särskilda villkor; de begärda rådslagen rörande den livländska frågan m. m. afges samtidigt.[3]

---

[1] Kreditiv etc. d. 4 juli 1582, KR.

Den 1 juni 1582 hade hertig Karl skrifvit till P. de G. och hälsat honom välkommen, när han ville komma.

[2] Svar på K. M:ts kredentzbref med sändebuden, Nyk. d. 13 juli 1582, samt s. d. Svar på de värf etc., KR.

I en anteckning på det föreslagna tillägget till stadgan heter det, att originalet öfverlämnades till hertigen af Gustaf Banér och De la Gardie i *juni*, se SRA. II, 1097. Detta är tydl. oriktigt.

[3] Svar etc. samt särsk. betänkande etc. d. 13 juli 1582, KR.

Efter stilleståndet med Ryssland d. 15 jan. 1582 begärde Stefan Batori, att allt hvad Sverige innehade i Livland skulle lämnas till Polen. (Se Ödberg, Anders Lorichs, s. 93 f. och Hildebrand, Ant. Possevinos fredsmedling s. 35 o. 37 f.).

Härmed var vägen banad till förlikning. Sedan de båda sändebuden återkommit till Stockholm och dessa hertigens svar blifvit framförda, skref Johan med mycken vänlighet till honom och inbjöd honom till ett personligt besök.[1] Hertig Karl dröjde ej att uppfylla denna konungens önskan om ett sammanträffande. Redan i början af augusti begaf han sig till Uppsala, där Johan då vistades. Han anlände dit den 9 och stannade sedan där till den 15.[2]

Hertig Karl afger häröfver ett betänkande den 13 juli. I detta föreslår han, att man antingen bestämdt och genast skulle afslå den framställda fordran eller ock, hvilket han tyckte vara bäst, inlåta sig i underhandlingar, men förhala tiden under föregifvande, att konungen först måste öfverlägga med rikets ständer i denna fråga, och genom yrkan, att Sveriges fordringar hos polska kronan först blefve uppfyllda. Om detta lyckades och det sedan kom till vidare underhandlingar, borde man kräfva ersättning för den omkostnad, som Sverige haft för Livland, och fordra, att polske kon. ville beflita sig om fred mellan Sverige och Ryssland.

Det var emellertid föga sannolikt, att Polen ville betala sin skuld. Snarare kunde väntas, att det försökte vapenlyckan, sedan Ryssland blifvit ensamt i sin kamp mot Sverige. Hertig Karl föreslog därför i sådant fall en medelväg, näml. att Johan öfverlät till sin son Sigismund allt hvad han själf innehade i Livland under förutsättning, att polske kon. till honom också upplät hvad han ägde, på sådana villkor att Sverige blefve länspliktig för allt under Polen.

Om Stefan icke ville vara med om något sådant, utan hårdnackadt höll fast vid sin fordran, ansåg hertig Karl, att en legation borde afsändas till riksdagen i Augsburg, där man skulle besvära sig öfver polske konungens hållning och äfven kunde verka för att kejsaren åtoge sig medla fred mellan Sverige och Ryssland. Skulle detta icke lyckas, borde krigshären, som opererade mot ryssarne, förstärkas, men befälhafvaren samtidigt få i uppdrag att inlåta sig i fredsunderhandlingar. Visade det sig vid dessa, att fred ej stod att vinna på annat sätt, skulle eröfringarna återlämnas, men under det uttryckliga villkor, att en evigvarande fred blefve ingången och att aldrig vidare någon gränstvist skulle väckas.

För den händelse att Ryssland icke bekvämade sig till fred och Polen grep till vapen, föreslog hertigen till sist, att man skulle träda i förbindelse med den tyska orden och till denna öfverlämna några slott i Livland mot en summa penningar, som sen kunde användas till värfning af ordenshären och dess deltagande i kriget.

Konung Johan afvaktade ej hertig Karls utlåtande. Redan den 8 juli afgaf han sitt svar. Detta var icke sådant, som hertig Karl helst önskat det; Johan afslog med detsamma den framställda fordran i en fast och afvisande ton. Stefan Batori måste härmed låta sig nöja. Den polska riksdagen ville ej vara med om krig. Se a. a.

[1] Den 26 juli skrifver en person — det är tydligen Pontus de la Gardie — ett bref till hertigen, hvari säges, att förf. andragit de ärenden, som hertigen ålagt honom, och att konungen gärna såg, att hertigen kom till honom i Stockholm. Koncept utan underskrift i Handl. ang. hertig Karl och hans furstendöme, RA.

Den 28 juli tackar konungen för de erbjudna knektarne och ber hertigen komma på besök. RR.

[2] Redan den 18 juli var Johan i Uppsala. Han var där sedan till i början af okt., att döma af brefvens datering under denna tid. Se Johan III:s Concepter och äfven bref af d. 10 aug. 1582, RR.

Under dessa 7 dagar fördes — sannolikt hufvudsakligen genom Pontus de la Gardies hjälp — förhandlingar emellan konungen och hertigen, hvilka slutade med en förlikning. Härvid beslöts, att allt skulle förblifva såsom förut. Johan förklarade återigen hvad sändebuden förut å hans vägnar sagt, att hertigen ej hade någon anledning att besvära sig öfver den ifrågasatta stadgan. Efter en till sändebuden vid förhandlingarna med dem i juli uttalad önskan fick hertigen också behålla tionden och häradshöfdingeräntan från Strömsholm, det som tilldömts honom af de fyra riksråden 1581.[1]

Den 6 aug. skref hertig Karl till Pontus de la Gardie från Gripsholm, att han brutit upp och hunnit till Gripsholm och att han följande dag aktade sig till konungen i Uppsala (KR.), dit han enligt sitt kalendarium kom 9 aug. och där han stannade till den 15.

Medan hertigen var i Uppsala, utfärdade han ett förläningsbref på ngr torp för Pontus de la Gardie, d. 14 aug. 1582. (Hertig Karls Diarium.) Var denna förläning ett bevis på hertig Karls tacksamhet för god hjälp vid förlikningens ingående? Den 2 aug. 1582 hade De la Gardie också erhållit en förläning af Johan, Girs, a. a.

[1] Se hertigens bref till rr. den 5 apr. 1585, KR., samt till änkedrottn. d. 12 aug. 1582, RR. 1581, 1582, 1583, f. 46 v.: »Till Enkiedrånningen belangendes om then 10de spanemåll och häredshöfdinge rättigheten, utij Strömsholm Län, att H. N. inrymer, och efterlather then hertigh Carll». I hertig Karls Diarium 1566—1592 står antecknadt för d. 26 aug. 1582: Till Marten Persson om tijenden i Strömsholms lähn, Nyk.

Striderna kring Finska viken 1706—1710.

Referat af T. J. Petrelli.

I Vojennij Spornik har på senare tider, delvis måhända med anledning af petersburgsjubileet, rätt mycken uppmärksamhet riktats på striderna med Sverige under Karl XII:s regering. Då operationerna kring Finska viken äro å svensk sida jämförelsevis litet behandlade, har det icke synts ur vägen att här lämna ett referat af två af Vojennij Sporniks nämnda uppsatser, som behandla detta ämne. Den första af dessa, som bär titeln **Militära operationer i Ingermanland 1706—1708,** är författad af **Timtjenko-Ruban** och införd uti oktoberhäftet för år 1900, den senare, som behandlar **Viborgs belägring 1710,** är författad af **B. Adamovitj** och återfinnes i septemberhäftet för förlidet år.

Timtjenko-Rubans uppsats grundar sig hufvudsakligen på forskningar i ryska riksarkivet (samlingen »Peter den stores kabinett»), men stöder sig äfven på en del nyare tryckta ryska arbeten. För Adamovitjs arbete utgöres hufvudkällan af en samtida relation, offentliggjord dels i »Kniga Marsova» i sin ursprungliga affattning, före Peters rättelser, dels i »Спорникъ воен.-ист. Мат.» häftet V med dessa ändringar, dels slutligen i »Peter den stores journal» med nämnda rättelser samt de tillägg och fullständiganden, som Peter i sin korrigering blott antydt. Han har emellertid dessutom begagnat sig äfven af andra källor såsom officerarnes tjänsteförteckningar och en del tryckta arbeten.

Såsom ofvan nämnts är det efterföljande ett referat. Därur har blifvit uteslutet uppgifter, som hämtats ur svensk källa (Adlerfeld) äfvensom en del detaljer, som synas vara af

intresse endast för den ryska allmänheten och militären. Här och hvar, där framställningen synts nog bred, har den blifvit sammanträngd.

I.

Våren 1706 bestod ryska eskadern vid Retusaari af 1 linjeskepp (om 32 kanoner), 10 fregatter (om 28 kanoner), 1 mörsarefartyg, 7 galärer, 10 snauer, 2 brännare och ett betydligt antal småfartyg. Men denna starka eskader var icke bestämd till något aktivt uppträdande. Dess chef, vice amiralen Cornelius Cruys (norrman till börden) hade sina sträfvanden riktade på att de ryska stridskrafterna till sjöss skulle få vara i fred för svenskarne. Han rådde därför enträget tsar Peter att göra beslutsamma operationer till lands och påvisade nödvändigheten af att intaga Viborg, förstöra staden och till grunden nedrifva hela fästningen för att härigenom beröfva svenskarne en stödjepunkt till sjöss, belägen alldeles inpå det ryska riket, och därmed i stället själf vinna handlingsfrihet på sjön utanför Ingermanland. Han rådde äfven till att anfalla Keksholm och att förvandla hela östra delen af Finland till en ödemark. På detta sätt ansåg han, att svenskarne skulle fullständigt hindras att operera på de finska farvatten och i de områden, som lågo vid ryska gränsen. Han ville härigenom äfven skada Sveriges finanser, framhållande, att konung Karl ensamt från tjärbränningsprivilegierna i östra Finland årligen uppbar mera än 800,000 specieriksdaler.

Svenskarne uppgåfvo emellertid icke tanken på ett nytt försök mot Retusaari, ej heller beslutet att blockera Finska vikens östra, af ryssarne eröfrade stränder, och redan i början af sommaren 1706 manövrerade deras flotta i närheten af nyssnämnda ö. Tsar Peter, som den 7 maj före svenskarnes ankomst, ombord på en snau, gifvit sig ut på sjön för att rekognoscera, fick några verst från ön sikte på svenska flottan och vände genast, medelst signalskott underrättande ryska eskadern om fiendens närhet. Svenska flottan bestod

af 15 fartyg och gick icke Kronslott närmare än på ett afstånd af 10—15 sjömil. Senare närmade sig väl de svenska fartygen Kronslott upprepade gånger, men skredo icke till anfall. Tsar Peter gaf Cruys befalining att om möjligt ända till slutet af seglationstiden ligga kvar vid Kronslott med hela eskadern eller åtminstone med 10 rangskepp »med goda chefer», på det att svenskarne icke skulle företaga något öfverraskande anfall mot ön. I följd häraf fördes i slutet af september alla mera djupgående fartyg innanför Kronslott för att i händelse af sjöns oväntade tillfrysning kunna skyndsamt föras till deras dåvarande vinterläge i Petersburg.

Efter att den 13 oktober hafva utanför Krasnoja Gorka uppsnappat ett fartyg, destineradt med proviant från Narva till Kronslott, försvunno de svenska fartygen den 15 oktober. Cruys beredde sig nu att utlöpa, men däraf blef emellertid ingenting.

Lika litet uträttades af ryska flottan följande år, 1707. Den bestod då af samma fartyg som föregående år samt 10 nya galjoter och 40 brigantiner, men hela kampanjen utmärktes af brist på företagsamhet och initiativ hos eskaderchefen. Svenskarne kommo under hela tiden blott två gånger till Retusaari, nämligen den 10 maj — då 6 svenska skepp syntes utanför Kronslott, men genast vände, när 8 skepp och en brännare utsändes mot dem — och den 30 oktober, då ett svenskt skepp nalkades hamnen, sköt svensk lösen och därpå vände utåt sjön igen. Detta deras uppträdande i själfva början och slutet af seglationstiden torde ha skett för att efterse om några ryska örlogsmän funnos vid Retusaari eller icke. Endast i sistnämnda fall ansågo de nämligen möjligt att anfalla de ryska befästningarna. De spejande fartygen voro utan tvifvel utsända från den svenska eskader, som låg på Björköredd, hvarifrån de svenska skeppen kunde hastigare komma till Kronslott än de ryska från Petersburg i följd af att det grunda farvattnet från denna stad till Kronslott nödgade till omlastningar.

För öfrigt må framhållas, att den svenska flotta, hvilken sommaren 1707 blockerade ingermanländska kusten, var betydligt mindre vaksam än hvad fallet varit de föregående åren. Detta framgår däraf, att enskilda skepp af ryska

eskadern, som stodo under påpassligt befäl, icke sällan löpte ut på kryssning på andra sidan Kronslott, ja, till och med företogo expeditioner till närbelägna finska öar och i skärgården. Dessa expeditioner hade emellertid icke någon verklig betydelse utan buro mer en prägel af ströftåg till sjöss än af planlagda operationer.

Lika obetydliga voro operationerna till lands, särdeles i Ingermanland åren 1706 och 1707.

I januari 1706 hade skilda svenska ströfkårer från Livland inträngt på ryskt område mot Gdov, men de gingo snart tillbaka öfver gränsen, då de fingo kunskap om att en rysk afdelning sändts dem till mötes ifrån Narva af öfverkommendanten öfver de ingermanländska fästningarna, Roman Bruce. Dessutom föreföllo obetydliga strider mellan ryssarnes och svenskarnes gränsposteringar.

Betänkligare var general Maijdels framryckning mot Neva sommaren 1706. Den 24 juli gick Maijdel med en afdelning om 2,000 man öfver Neva ofvanför Ochta-ån, lämnande vid dennas mynning på stora vägen till Viborg en postering om 400 man. Att han med denna rörelse dock icke hade något allvarligare syfte, torde framgå af den omständighet, att han ryckte i fält endast med en mindre del af sin här. Om operationen tilläfventyrs haft något hemligt mål, är ej på rysk sida bekant. Efter öfvergången af Neva plundrade svenskarne några byar och började fördjupa sig inåt landet, i det de framträngde ända till Kipenskaja gård, belägen på nuvarande postvägen till Narva 14 1/2 km. från Krassnoje Selo.

När Bruce erfor Maijdels rörelse, sände han till Ochtas mynning major Dediot med Ingermanländska dragonregementet och framryckte själf mot Maijdel med infanteriregementena, men innan han uppnått byn Slavjanka, belägen nära det n. v. Tsarskoje Selo, vände han af okänd anledning åter till Petersburg. Dediot sprängde den svenska afdelningen vid Ochta och fattade posto på svenskarnes förbindelsevägar till Finland. Nämnda omständighet jämte underrättelsen om Bruces framryckning — han hade i verkligheten redan dragit sig tillbaka till Petersburg — förmådde Maijdel att den 1 augusti gå tillbaka öfver Neva ofvanför Ochta på en omväg till Viborg. Denna besynnerliga obe-

slutsamhet i operationerna å ömse sidor torde endast kunna förklaras däraf, att Maijdel var illa underrättad om ryssarne, och Bruce, som i allt blott förfogade öfver 6 infanteriregementen i Petersburg och på Retusaari, ej ville lämna hufvudstaden utan försvar, och måhända fattade Maijdels rörelse blott såsom en demonstration, som dolde hemliga planer.

Karl XII:s tåg till Sachsen gaf Peter tillfälle att åter vända sin uppmärksamhet mot norden. Den läxa ryska hären fått vid Grodno hade visat, att nordiska kriget ännu långt ifrån förts till ett för ryssarne gynnsamt slut, och att i händelse af nederlag i Polen eller Ukrajna de eröfrade områdena i Ingermanland lätt kunde glida ur tsarens händer.

Mot söder och sydväst var Ingermanland mer eller mindre skyddadt genom Livlands och Estlands förhärjande samt iståndsättandet af de forna svenska fästningarna i Narva och Dorpat äfvensom uppbyggandet af Jama. Däremot kunde man ingalunda säga detta i fråga om nordost. Det är visserligen sannt, att Petersburg var befäst, men Petersburg kallades redan då ryska rikets »hufvudstad», och att utsätta denna för sådana äfventyr, för hvilka befästa punkter på gränsen alltid äro utsatta, kunde ej få komma i fråga. Såsom erfarenheten visat, erbjöd dessutom icke Petersburg någon säkerhet för att svenskarne icke skulle tränga in i Ingermanland. Det gällde därför att, kosta hvad det ville, förse Petersburg med en stark buffert samt att beröfva svenskarne en närbelägen bas till lands och sjöss. Det gällde med andra ord att eröfra Viborg och förvandla denna punkt till en rysk fästning.

Förberedelserna till fälttåget mot Viborg började i augusti 1706 och uppdrogos åt öfverkommendanten i Petersburg, Bruce. Artilleri och nödiga förråd samt skanstyg, sandsäckar och öfriga materialier fördes i hemlighet dels till Petersburg och dels till Retusaari. Det utspreds efter order ett rykte, att dessa förberedelser vidtogos för att stärka öns försvar. Äfven trupper drogos upp till Petersburg och dess omgifningar och detta ej blott från städerna i Ingermanland utan äfven från Pskoff och Novgorod. Sålunda anlände från de sistnämnda städerna till Petersburg i slutet af september 7 infanteri- och skytteregementen till en num-

merstyrka af 6,678 man. Hela den opererande arméen i Ingermanland uppbragtes till 19 infanteri- och 7 dragonregementen, 2,000 kosacker och 2,000 ryttare. Den 4 oktober uppbröto tsar Peter och Bruce från Petersburg mot Viborg med en här af 13,000 man infanteri, 5,000 man reguljärt kavalleri och 2,000 kosacker.

Företaget misslyckades som bekant och visade omöjligheten att eröfra Viborg utan en flotta. Engelska sändebudet Withworth, som väl kände förhållandena, skref: »Den 12 oktober anlände arméen till Viborg utan att ha mött något motstånd på vägen, trots att svenskarne byggt på denna två stora redutter. Den första, med en besättning af 400 man och försedd med 2 rader palissader och djup graf, blef utrymd vid ryssarnes annalkande; den andra, fördelaktigt belägen i en sumpig trakt omkring $^{1}/_{2}$ mil från staden och försvarad af 300 man med 2 kanoner, höll sig en timme, men därefter drog sig garnisonen om natten tillbaka genom skogen, sedan den rifvit broarna. Endast kanonerna och en del af arriärgardet togos af ryssarne vid ingången till redutten.»

»Själfva Viborg ligger vid ett litet sund, bildadt af en ö, som håller omkring 2 engelska mil i bredd och som är förenad med Karelen genom en bro öfver sundet med tillhjälp af en holme, som ligger midt i detsamma. Sedan ryssarne tagit Nöteborg, ha omkring Viborg blifvit byggda några nya verk (före dem funnos endast gammalmodiga befästningar), men stadens förnämsta styrka ligger i det förträffliga läget på en ojämn, stenig mark, invid 2 små holmar, hvilkas fot sköljes af vatten, så att staden blott kan anfallas från en sida och detta icke med gräfda löpgrafvar, utan genom framförande af skanskorgar och sandsäckar, o. s. v.»

»När general Maijdel sporde tsarens planer, inneslöt han sig i Viborg med 3,000 man. Sina öfriga trupper förlade han åt sidan för att tillkalla dem i händelse af behof.»

»Efter att hafva erfarit de svårigheter, som denna belägring erbjöd, och dessutom omöjligheten dels att afbryta garnisonens förbindelse med reservafdelningen, dels att anfalla en ö, belägen i ett sund, utan att äga tillgång till båtar, uppgåfvo ryssarne tanken på en belägring, och sedan

de framfört 5 små mörsare, inslungade de mellan den 21 och 25 oktober i staden omkring 500 bomber, utan att dock tillfoga denna någon betydande skada. Svenskarne svarade lifligt med kanoner och mörsare och tillfogade ryssarne åtskillig skada; men största skadan ledo ryssarne genom förlusten af hästar. Förlagda dels på stenig mark, dels i kärr och lidande brist på furage, började dessa att duka under så häftigt, att det ansågs klokt att bryta upp ur lägret den 26 oktober. Största delen af dragonerna återvände till fots till sina vinterkvarter i Ingermanland och ankommo dit den 10 november g. s.»

Återkommen från det misslyckade tåget till Viborg, beslöt Peter att förnya anfallet följande sommar, men ändrade förhållanden tvungo honom att en tid uppskjuta företaget.

Karl XII:s tåg till Sachsen hade till följd freden i Alt Ranstadt den 13 oktober 1706, som till en början skulle hållas hemlig, men redan i november efter striden vid Kalisch blef offentliggjord. Peter erhöll kunskap om fredsslutet först den 10 december under resa från Petersburg till Moskva och begaf sig genast till arméen vid Kieff.

Rysslands läge blef nu mera än svårt. Det skulle ensamt upptaga kampen med en mäktig och djärf fiende, och tsar Peters förra förtröstan på att Ingermanland var i ryssarnes händer började svikta. Förlusten af sin allierade, August II. tänkte Peter ersätta genom förbund med andra monarker, men icke i afsikt att strida med Karl utan för att tvinga honom att sluta fred med Ryssland på villkor, som för detta land voro mer eller mindre fördelaktiga.

Redan i slutet af 1706 hade ryska sändebudet i England, Matvejeff, fått i uppdrag att anhålla hos engelsmännen om afsändandet af en allierad flotta till Östersjön för att förmå Karl XII att sluta fred. Peter lofvade att genast efter fredens afslutande sända England trupper till hjälp i striden mot Frankrike. Han lofvade att utan ersättning lämna åtskilliga materialier, som voro nödvändiga för engelska flottan. Han uppvisade fördelarna för England att drifva handel med Ryssland icke öfver Arkangelsk men i Östersjön. Men förgäfves. Underhandlingarna ledde icke till något resultat.

Våren 1707 vände han sig med liknande erbjudanden till Ludvig XIV och likaledes med bön om att förmå Karl XII till fredsslut. Frankrike antog först medlarskapet, men Karl samtyckte till fred endast på villkor, att hela Ingermanland återlämnades till Sverige, och härpå hvarken ville eller kunde Peter ingå; han föreslog emellertid Karl, att Ryssland skulle återlämna Narva till Sverige.

Ryssarna hörde sig för äfven i Wien, erbjudande polska kronan åt Eugen af Savojen. De vände sig till Preussen, försökte på nytt locka Danmark till krig genom löfte om Dorpat och Narva och anhöllo hos påfven, att han icke skulle erkänna Stanislaus Leczinsky såsom konung af Polen, enär han vore tillsatt af Karl XII, som var katolicismens fiende. Men alla dessa försök voro förgäfves. Nya försök att öppna underhandlingar direkt med Karl själf ledde ej heller till önskadt resultat. Svenske konungen svarade stolt, att man skulle underhandla om fred först i Moskva.

Så vidt som ryska regeringen kände svenske konungens planer, gingo dessa ut på icke blott att återtaga allt, som förlorats i Ingermanland, utan äfven att framtränga till självfva Moskva. Där tänkte Karl sluta fred med ryssarne »på sachsiskt sätt», d. v. s. tränga Peter från tronen och i stället uppsätta sin kandidat: Jakob Sobieskij.

Ryssarnes läge var i högsta grad svårt och förvärrades dessutom genom inre uppror: i sydost af baschkirer och främlingar, gränsande till dem, vid Don af Bulavin.

I början af 1708 års kampanj voro de båda fälthärarnes ställning följande:

Karl stod med 35,000 man i Litauen; *Krassau* var kvar i Polen med 8,000 man för att stödja Stanislaus; *Lewenhaupt* stod med 16,000 man vid Riga och *Lybecker* med 12,000 man i trakten af Viborg.

På ryska sidan stod *Peter* med 67,000 man bakom Ulla och Beresina. *Bauers* detacherade kår iakttog Lewenhaupt. I Ingermanland stodo 23,500 man.[1]

Det bör emellertid märkas, att trupperna i Ingermanland till största delen voro upptagna med försvaret af vissa särskilda punkter och utgjorde dessa punkters besättning,

[1] Мышлаевскій. Сборникъ военно-истор. матеріаловъ V: стр. 11.

och att den egentliga ingermanländska fälthären var ytterst liten.

Vid krigsrådet i Bjäschenkovitsi fruktade man hufvudsakligen för 2 operationer af svenskarne: I främsta rummet för ett fälttåg af Karl XII mot Pskoff och Novgorod tillsammans med Lewenhaupt, Lybeckers förening med dem och alla de svenska stridskrafternas framryckning mot Moskva från novgorodshållet öfver Tver; i andra rummet för ett fälttåg af Karl XII mot Smolensk, hans förening med Lewenhaupt och framryckning mot Moskva. Blott en enda, Menschikoff, uttryckte en farhåga för att Karl XII skulle gå till Ukrajna.

Här skall emellertid ej i detalj skildras ryssarnas försvarsåtgärder på den ena eller andra marschvägen, utan skola vi taga kännedom om de försiktighetsmått, som vidtagits för att skydda Ingermanland i allmänhet och Nevas mynningar i synnerhet mot fientliga infall.

Någon rörelse mot Ingermanland med svenska hufvudhären ingick aldrig i Karl XII:s planer, och detta befarade heller icke ryssarne. Karl ansåg uppenbarligen, att Lybeckers afdelning var fullt tillräcklig för att lägga under sig Petersburg och öfriga fästen i detta landskap och äfven för att tillintetgöra den ingermanländska fälthären. Peter fruktade för ett samtidigt infall i Ingermanland af Lybecker och Lewenhaupt såsom förberedelse till en svensk operation mot Moskva från novgorodssidan.

Den fara, som man ansåg hota Ingermanland från Riga, där Lewenhaupt stod, förmådde Peter att ställa Bauers detacherade kår under befäl af högste befälhafvaren öfver stridskrafterna till lands och sjöss i dessa nejder, Apraxin, som erhållit detta befäl redan i mars 1707. Samtidigt förberedde dock Peter denne på att Bauer kunde blifva bortkallad till hufvudhären, likväl endast under den förutsättning, att Lewenhaupt ryckte fram för att förena sig med Karl XII. Apraxin uppmanades att noga hålla öga på Lewenhaupt och att för öfrigt på allt sätt bemöda sig att organisera en utbredd spion- och bevakningstjänst på Ingermanlands sydvästra och norra gränser.

För att försvåra Lewenhaupts rörelse mot Ingermanland eller Pskoff vidtogos följande åtgärder.

Redan om hösten 1707 hade Peter befallt Apraxin att förstärka garnisonen i Pskoff med 2 infanteriregementen af ingermanländska fälthären. Den 9 februari 1708 befalldes, att Bauers hela rytteri skulle ställas vid Riga och hans infanteri i närheten af Dorpat, på hvilket sätt förbindelse upprättades mellan Novgorod och Riga. Den 25 i samma månad gaf tsaren befallning att befästa Pskoff och att samla hela landtvärnet från Novgorod och Pskoff vid Narva, Pskoff och Luki, »enär en svår tid stundar», samt att i förväg varsko landtbefolkningen i gränsdistrikten om att föra lifsmedel och furage, ja, till och med sina tillhörigheter till de befästa städerna, emedan all egendom, som lämnats kvar på landet, skulle brännas, och ägarne då skulle »själfva bli orsaken till sin förlust».

När Peter den 2 mars fick kännedom om att Apraxin utsändt Schomburg med 2,000 man rytteri för att härja Livland, gillade han fullkomligt denna åtgärd, men yttrade, att det varit bättre, om härtill användts Bauers samtliga rytteri, så att hela området mellan Reval, Pernau och Riga blifvit fullständigt ödelagdt. Ungefär samtidigt gafs order att sända alla svenska krigsfångar från Dorpat och Narva till Vologda.

För att förebygga ett oförmodadt anfall från norr organiserades på finska gränsen en beriden vakt. Redan under vintern, i februari månad, förlades Tobolska dragonregementet i trakten af Sojkin, Krasnaja Gorka och Bronsovski till en början för att hålla ögonen på vintervägarna på isen men sedan för att iakttaga fientliga fartyg. Vid Strjälna och Popovaja uppställdes 200 man af det beridna Novgorodska adelslandtvärnet. I Petersburg lämnades 200 dragoner för rekognoscering och vid Ladoga 200 kosacker. Till Olonets och Ladogas stränder sändas Bachmetjeff med 600 kosacker. För att spana framsändes mot Viborg skidlöparepartier, och för att vinna en säker kännedom om fiendens afsikter skickade Bruce till och med en spion till själfva Viborg.

Efter det sätt, på hvilket Karl XII utkastat sina planer, behöfde man för ett infall i Ingermanland frukta blott för Lybeckers kår och de förstärkningar, som denne kunde erhålla från garnisonerna i Riga, Reval och Pernau, hvilka senare uppgingo till resp. 11, 4 och 2 bataljoner. Det fanns

i Livland äfven en liten afdelning svenska fälttrupper, bestående af 1 rytteri- och 1 infanteriregemente, under befäl af öfverste Schlippenbach, en son till generalen med samma namn, men denna blef tillintetgjord af Apraxin redan före Lybeckers öfvergång öfver Neva. Någon fara hotade väl ock från svenska flottan, men med hänsyn till hennes obetydliga verksamhet under de senaste två åren, syntes man kunna räkna på, att hon skulle hållas i schack af den ryska eskadern, som vid denna tid blifvit betydligt förstärkt. Till 1708 års kampanj utrustades i Petersburg 12 linjeskepp, 8 fregatter, 8 galärer, 6 brännare, 2 mörsare- och 10 transportfartyg, 20 snauer och 30 brigantiner med sammanlagdt 682 kanoner och 8,000 mans besättning.

På den ingermanländska krigsskådeplatsen aflopp allt lyckligt för ryssarne under större delen af sommaren. Svenskarnes stridskrafter till lands och sjöss voro overksamma, trots att enskilda ryska afdelningar företogo djärfva rekognosceringar och infall på svenskt område. Ryska kavalleripatruller och mindre afdelningar framträngde till Reval och Viborg. Afdelningar foro på grundgående fartyg omkring i skärgården i östra delen af Finska viken och framträngde till själfva Viborg, ja, uppnådde till och med Borgå, och ryska sjömän tvekade ej att i och för rekognoscering visa sig vid svenska flottans ankarplatser. Det främsta målet med dessa »flygande» expeditioner var att förvärfva fångar, som man kunde förhöra, men ryssarne underläto därvid icke att göra sig till herrar på finska kusten. En mängd byar sköflades och brändes och icke få svenska handelsfartyg blefvo äfven plundrade.

En svensk fänrik, som tillfångatagits af schoutbynachten Botsi vid dennes expedition till Borgå med 7 brigantiner och 10 bestyckade roddbåtar under maj månad, berättade, att omkring Viborg voro förlagda 10,000 man kavalleri och infanteri, svenskar, sachsare och finnar; att de erhållit befallning att samla sig vid staden för att rycka i fält vid första order, och att man väntade till Viborg från Stockholm en ny general (Lybecker) för att ersätta Maijdel äfvensom 3 regementen.

Men med något tåg mot Petersburg brådskade ej svenskarne. Först i juli fick Lybecker befallning af senaten

att intränga i Ingermanland dels för att binda fiendens stridskrafter i denna landsända, dels för att efter förmåga hindra dem att oroa konungens marsch till Ukrajna. Ungefär samtidigt mottog Peter säkra underrättelser om att Lewenhaupt fått order att förena sig med konungen och beordrade då genast Bauer att sända till Narva 2 regementen, kvarlämna där 2 dragonregementen och med det öfriga rytteriet och fotfolket följa efter Lewenhaupt.

Lybecker uppbröt från Viborg den 1/12 augusti, men icke i någon lycklig stund. Redan följande dag började ett häftigt regn, som oafbrutet fortsatte i 15 dygn och försatte alla vägar i det uslaste skick. Denna omständighet var så mycket ledsammare, som Lybecker icke begagnade sig af stora vägen från Viborg. På denna väg höllo ryssarne vakt, och där vägen gick fram till Neva, vid Ochta, hade de befästningar uppförda 1707, nämligen en flesch med konstgjorda hinder, liggande vid själfva Neva, och en lunett omkring 10 verst från förstnämnda ställe. Lybecker ville öfvergå Neva utan synnerlig förlust och så vidt möjligt oväntadt af ryssarne. Den svenska kåren fick därföre bryta af från stora vägen in på byvägar och hålla sig på betydande afstånd från Neva samt intaga bivack ej långt från medelpunkten i den båge, som bildas af nämnda flod, för att kunna uppträda med samma hastighet åt hvilken sida som helst. Till plats för en sådan bivack utsågs den lilla gården Keltis och byn Koltuschi, belägna på raka linjen mellan Nevas utlopp ur Ladoga och utfall i Finska viken, vid pass 20 km. från båda dessa, 10—12 km. från stranden mellan Ochtas och Ischoras utlopp samt 15—18 km. från Tosnas och Mjas mynningar. Därifrån var det synnerligen lätt att företaga en demonstration mot någon punkt på stranden och, sedan man nödgat motståndaren att dit samla sina trupper, därpå hastigt dirigera hufvudkrafterna till en annan punkt att verkställa öfvergången utan allvarligt hinder.

I följd af det dåliga vädret, som fördärfvat vägarna, samt en svårtransportabel pontonträng, som räknade 50—60 pontoner, framryckte svenskarne långsamt. Först den 22 augusti öfvergingo de Systerbäck och ankommo till Koltuschi den 27. Samma dag kom svenska flottan, 22 vimplar stark, i sikte af Kronslott.

När Apraxin, som för tillfället befann sig i Narva, fick underrättelse om svenskarnes öfvergång af Systerbäck, begaf han sig skyndsamt till Petersburg. Vid Petersburg voro vid denna tid samlade 1,800 dragoner, 2 sotnier af adelns beridna uppbåd, 4 sotnier kosacker och 6,500 man infanteri. På Retusaari stodo 5,000 man infanteri, häri inräknadt matroser, som ej ingått i fartygens besättningar, äfvensom soldater på galärerna.[1]

Apraxins första åtgärd var att sända från Petersburg uppför Neva alla tillstädesvarande dragoner och 2 bataljoner infanteri. Dessa trupper fördelades i 2 afdelningar af lika styrka under befäl af öfverste Monastireff och öfverstelöjtnant Manstein, af hvilka den förre skulle fatta posto vid Ischora och den senare något ofvanför Tosnas mynning, sedan han till Tosna afdelat 3 skvadroner dragoner. En

---

[1] I september 1708 funnos:

Vid **Petersburg**:

Fotfolk:

Guvernörsregementet	801
Apraxins reg:te	668
Bruces »	894
Abramoffs »	805
Frasers »	667
Treidens » (en del af)	422
Inglis »	400
v. Fichtingtons reg:te	1,013
Lutkovska grenadjärregementet	402
Grekoffs reg:te	376
	6,448

Kavalleri:

Lutska dragonreg:tet	595
Vologdska	718
Narviska (del af)	250
Olonetska (del af)	150
Tobolska (del af)	80
En utvald adelsskvadron	220
Kosacker	400
	2,413

På **Retusaari**:

Tolbuchins infanteriregemente	1,000
Ostrofska	800
Treidens (del af)	600
Marinsoldater	1,200
Matroser (i land och på galärerna)	600
Mikischins galärregemente	600
	4,800

bataljon infanteri framsköts äfven från Schlüsselburg, och order gafs att utsätta vakter längs hela floden. På själfva Nevan mellan Mja och Mojkan låg schoutbynachten grefve Botsi med 7 bestyckade roddbåtar samt nära Ischoras mynning löjtnant Helm med 5 brigantiner.

På kvällen den 28 augusti fick Apraxin underrättelse från grefve Botsi, att svenskarne hade visat sig på Nevas strand midt emot Mjas mynning och börjat uppföra ett batteri.

I den rapport, som amiralitetsrådet Kikin ingaf till tsaren om detta fiendens företag, uttalade han såsom sin åsikt, att dylika batterier skulle komma att uppföras af svenskarne på många ställen af Nevas högra strand för att missleda ryssarne om det verkliga öfvergångsstället, men Apraxin fattade saken på annat sätt. Han befallde att de ryska trupper, som utan risk för fästningens försvar kunde framskjutas från Petersburg, skulle genast framrycka till Mjas mynning. Denna marsch, som uppgick till 45 km., utfördes af ryska infanteriet på 2 nätter och en dag. På morgonen den 30 augusti voro trupperna framme.

Samma morgon begaf sig generalamiralen personligen, följande Nevas strand, från Petersburg till den hotade punkten. Men han hade ej hunnit fara många verst, förr än han möttes af ryska bevakningstrupper, som rapporterade, att svenskarne uppenbarat sig vid pass 3 verst nedanför Tosnas inflöde i Neva, på motsatta stranden af Neva. Apraxin red dit i galopp och såg verkligen, att på flodens högra strand »fienden var formerad till parad, och att han iordningställt det förstnämnda stället blott för att missleda».

Det var en afdelning om 2,000 man, som under öfverste Henrik Hastfehr sändts i förväg med pontonerna med befallning att gå öfver Neva och befästa sig på vänstra stranden för att lätta öfvergången på samma ställe för Lybeckers öfriga trupper.

Till Apraxins förfogande fanns blott hans lilla konvoj och folket från närmaste fältvakter, hvilka naturligtvis icke kunde göra svenskarne något motstånd. Ilbud sändes efter trupperna, som framskjutits till Mjas mynning, men dessa hade ryckt längre bort och kunde icke hinna fram i rätt tid. Sista hoppet stod till de 2 brigantiner, som varit synliga åt ischorasidan.

Emellertid började svenskarna att af pontonerna sammansätta flottar, hvar och en bildad af 8 pontoner, hvarefter 1,600 man infanteri gingo ombord och började ro mot ingermanländska stranden. Mot en liten rysk afdelning, som från vänstra stranden iakttog svenskarnes operationer, öppnade de senare en häftig artillerield från ett batteri om 8 pjäser, som i rätt tid och doldt blifvit af dem uppfördt i skogen vid öfvergångsstället. Flottarna hade emellertid icke nått midten af floden, då de båda ryska brigantinerna framkommo och öppnade en välriktad eld. Svenskarne hejdades i sin rörelse; flottarna vände tillbaka till egen strand, och trupperna gingo åter i land. Svenskarne vände nu sin eld mot brigantinerna, hvilka, små och svagt bestyckade, hade svårt att reda sig mot batteriet, så mycket mera som svenskarne sköto väl. Inom några minuter förlorade ena brigantinen masten och fick 2 skott under vattenlinjen och äfven den andra blef illa åtgången. Båda nödgades vända, hvarefter svenskarne obehindradt öfvergingo till vänstra flodstranden på 5 pontonflottar, hvardera förande 300 man infanteri. Genast efter landstigningen började de uppkasta en förskansning.

Nu skyndade till öfvergångsstället 400 ryska dragoner och en bataljon infanteri, som medhade tre 3℔:diga regementskanoner. Infanteriet och de afsuttna dragonerna gingo tappert till anfall mot den svenska förskansningen, »men måste efter tre timmars strid draga sig tillbaka, enär fienden oupphörligt erhöll förstärkningar, medan de våra åter på grund af afståndet icke kunde erhålla något understöd». Det medgifves, att afståndet icke var synnerligen stort. Regementena hade nått fram till Mjas mynning, från hvilken punkt och till öfvergångsstället ej var mera än 10—15 km., men de voro tydligen ytterligt utröttade af den forcerade marschen. Att ifrågasätta, att garnisonen i Petersburg skulle rycka ut, vågade man icke, enär underrättelse inkommit, att svenskt rytteri närmade sig till Ochtas mynning.

Hufvudskälet till att svenskarnes öfvergång öfver Neva fullständigt lyckades var, att Apraxin uppfattat svenskarnes demonstration vid Mja såsom en allvarlig afsikt att verkställa öfvergången på detta ställe. Af stor betydelse och obegripligt var, att grefve Botsis flottilj icke gjorde någonting, ehuru denne, såsom Apraxin rapporterade till

tsaren, »hörde en oafbruten kanonad, som varade nära 5 timmar, men icke kom oss till undsättning, ehuru han låg på mindre än 10 versts afstånd från oss högre upp i Neva. Hade han kommit, skulle han kunnat lämna stor hjälp, enär han hade 8 roddfartyg, bevärade med kanoner och folk, och anlände till det ställe, där fienden gått öfver, på femte dagen.» »För ögonblicket», så slutar generalamiralen sin rapport, »afstår jag från att vidlyftigt skrifva om detta, men kommer framdeles att yrka krigsrätt å honom.»

Sedan Hastfehr befäst sig på Nevas vänstra strand, underrättade han Lybecker, att hela den svenska afdelningen, nu kunde utan ringaste äfventyr öfvergå floden. Lybecker satte sig i rörelse och under loppet af 13 dygn öfvergick hela hans kår till ingermanländska stranden.

Enligt uppgifterna i ryska officiella källor ingick icke i Lybeckers plan ett oförtöfvadt inbrytande på ryskt område. Han fruktade för att »aflägsna sig från en så stor öfvergång». Det är alltför möjligt, att han ansåg, att han genom att ha fattat posto på Nevas vänstra strand fullständigt löst den uppgift, som ålagts honom — att i norr binda ryssarnes betydliga stridskrafter — och att han omsorgsfullt sträfvade att bereda sig en säker återtågsväg och därför ej ville aflägsna sig från Neva. Möjligen har han väntat på dirigeringen mot Ingermanland från andra, sydvästra, sidan af en svensk hjälpkår, som kunde formeras af fästningsgarnisoner i Livland och Estland. Det gick till och med rykten om att en sådan kår redan var formerad till en styrka om 5,000 man och var under befäl af general Stromberg på väg sjöledes från Reval till Narva. I alla händelser framkallades Lybeckers rörelse inåt landet af orsaker, som icke berodde af honom.

Före svenskarnes uppbrott från Viborg hade de erhållit underrättelse att på den ingermanländska stranden af Neva, i närheten af Tosnas mynning, skulle vara samlade stora lifsmedelsförrad. Sättande fullkomlig lit till denna underrättelse och räknande på lättheten att bemäktiga sig ryssarnes förråd, hade Lybecker gifvit sig i väg utan utrustning och icke det ringaste bekymrat sig om att organisera några förråd åt arméen. Enligt uppgift af en sachsisk öfverlöpare hade svenskarne tagit med sig proviant endast för augusti

månad och äfven denna proviant i knappaste laget. Man utdelade 2 hårda bröd på 5 dygn, ehuru denna portion knappt var tillräcklig för 2 dagar. Svenskarnes underrättelser visade sig emellertid otillförlitliga. De funno inga förråd vid öfvergångsstället, och invånarnes egna förråd hade antingen förts till Petersburg eller offrats åt lågorna. Redan den 2 september berättade desertörer, att de svenska trupperna icke fått några lifsmedel på 7 dagar och lifnärde sig med slaktade hästar. Från Finland kom ingenting, ty ryska trupperna bevakade uppmärksamt stora vägen från Viborg. Hungern framkallade alla möjliga oordningar i svenska härens led. I synnerhet maroderade sachsarne, som med våld blifvit tvungna att kämpa i de svenska leden och voro ytterligt missnöjda öfver de svenska officerarnes sätt att handtera dem. Den 1 september ankommo till ryssarne 70 sachsiska desertörer och med hvarje dag ökades antalet af öfverlöpare.

Ett dylikt läge nödgade Lybecker att med några kolonner tränga djupare in i Ingermanland i riktning mot Duderhof, hvarest ryssarne, såsom svenskarne visste, hade magasin »fulla med beklädnad för soldaterna och lifsmedel».

Men förgäfves ströfvade svenska afdelningar omkring mellan Duderhof och Skvoritsi för att uppdrifva lifsmedel. Apraxin ville icke inlåta sig i någon hufvudbatalj, utan riktade alla sina bemödanden på att oroa svenskarne under marschen, att hindra dem vid alla öfvergångar öfver vattendragen samt förstöra alla förråd, som funnos framför dem. För detta ändamål sändes Bachmetjeff med kosackerna till Koporjedistriktet och Ladoga samt Manstein med det reguljära kavalleriet till svenskarnes omedelbara närhet.

Under tiden anlände 300 ryttare från Pskoff och 500 från Moskva till förstärkning. Hela kavalleriet ställdes under befäl af brigadiären Fraser, som erhöll detaljerade instruktioner af Apraxin, men icke visade sig vuxen sin uppgift. Sedan Fraser emottagit befälet, hörde man under några dagar ingenting hvarken från ryska rytteriet eller om fienden.

Till Apraxin kommo emellertid rykten, att finnarne i Koporjedistriktet hjälpte svenskarne med proviant och hästar, ströfvade beväpnade i skogarna, slogo ryssarnes kunska-

pande dragoner och kosacker och villigt åtogo sig att tjänstgöra såsom spioner åt svenskarna.

Anseende att detta finnarnes uppträdande hufvudsakligen berodde därpå, att ryska kavalleriet upphört att följa efter de furagerande svenskarne, medsände Apraxin på Frasers rekognosceringar en klok och skicklig man, amiralitetsrådet Kikin, som personligen kände Peter och åtnjöt dennes förtroende. Kikin anträffade Fraser med hela rytteriet vid Jamburg, där han gjorde ingenting och förklarade sitt uppträdande såsom en strategisk manöver, ett försök att stänga vägen för Lybecker till förening med — Karl XII:s här. Kikin aflägsnade den store strategen från befälet öfver rytteriet och reparerade snart affärerna: »alla nödiga underrättelser om svenskarne skaffades, några svenska partier, utsända på furagering, blefvo i grund slagna, vägarna pryddes på många ställen med upphängda finska spioner och den finska befolkningen i Koporjedistriktet, som vid det ryska rytteriets uppträdande flytt åt skilda håll med hustrur och barn till skogarna, erhöll förständigande att begifva sig till Narva under hot, att alla, som stannade kvar, skulle utan hänsyn till kön och ålder bli skjutna».

Svenskarne, som voro utmattade af hunger, försvagade i antal genom öfverlöparna till ryssarne och oupphörligt oroade af ryska detachement, som dock undveko en afgörande strid, råkade emellertid i ett kritiskt läge. På ett krigsråd, som hölls någonstädes mellan Skvoritsi och Koporje, beslöt man afsända ett ilbud till generallöjtnant Schlippenbach i Reval för att efterhöra, om Lybeckers afdelning kunde få vinterkvarter i Estland. Under väntan på svar ryckte Lybecker mot Koporje och slog där i närheten en rysk kavalleriafdelning. Det visade sig tydligen, att Lybecker sedan han aflägsnat sig från den »stora öfvergången», icke ville gå tillbaka samma väg han kommit, ehuru svenskarne på denna väg skulle hastigast kommit inom sitt lugna rikes gränser. Förhållandet var nämligen, att en flottilj af grundgående ryska fartyg, som nu, ehuru något sent, lade i dagen en energisk verksamhet, kraftigt bevakade öfvergången öfver Neva, som därför icke lockade den misslyckade härföraren.

»Man berättar», skref Withworth i rapporten till sin regering den 3 november 1708, »att svenskarne, som slagit en handfull ryska dragoner och bemäktigat sig en eller två lastvagnar, i dem funnit en dräkt, tillhörig chefen för en rysk afdelning, brigadgeneralen Fraser [som på nytt hade öfvertagit befälet öfver kavalleriet efter Kikins afresa till Petersburg] och i fickan på denna ett egendomligt papper från vice amiralen Cruys, i hvilket denne besvor Fraser att noga följa efter svenskarna och gaf honom hopp om skyndsam och betydande förstärkning, emedan, enligt Cruys' uppgift, vid Narva stodo 6,000 man, vid Novgorod 5,000 man infanteri och 12,000 dragoner samt vid Ladoga 4,000, och alla dessa afdelningar voro fullständigt försedda med proviant och förråd af alla slag. Detta bref förskräckte Lybecker, som genast skref till amiral Ankarstjerna och underrättade honom om den fara, som hotade svenska arméen genom fiendens öfverlägsna krafter, därest ej arméen kunde oförtöfvadt undanföras på flottan. Amiralen gaf i början ett afböjande svar, men Lybecker sände till honom en major med förnyad anhållan och tillade, att därest Ankarstjerna ej beviljade denna, skulle ansvaret för den kungliga härens undergång falla på honom. Då samtyckte amiralen att taga trupperna ombord men utan tross och hästar. Man kan svårligen tro på att svenskarne hade till den grad oriktiga underrättelser om förhållandena i Ingermanland, att de kunnat sätta lit till ett dylikt bref, men då nämnda berättelse meddelats mig af själfve vice amiralen (Cruys), så anför jag den.»[1]

Äfven Adlerfeld talar om brefvet, som fanns i Frasers tross. För vår del, säger Ruban, »sluta vi oss fullständigt till Withworths mening. Om också ett sådant understucket bref verkligen funnits, hur var det väl möjligt — äfven vi upprepa den engelska diplomatens ord — att svenskarne kunde vara så illa underrättade om ryssarnes stridskrafter, att de kunde taga för kontant uppgiften att mera än 20,000 man från Narva, Novgorod och Ladoga framryckte till Apraxins hjälp? Mycket troligare är, att Lybecker antingen själf uttänkt brefvet eller försäkrat, att han satte tro till

[1] Сборн. русск. истор. общ. T. L. s. 110.

detsamma blott för att kunna rättfärdiga sitt skyndsamma återtåg med förlust af hela trossen och hästarna.»

Underrättelsen om Lybeckers embarkering på svenska flottan nådde fram till Apraxin först den 12 oktober g. s. Han samlade då skyndsamt de närmaste trupperna — 5 bataljoner fotfolk, 2,000 dragoner och en del irreguljärt rytteri — och framryckte mot Sojkina, därvid framsändande kosacker såsom spejare för att få fatt på någon, som man kunde förhöra. Kosackerna grepo en svensk löjtnant, som uppgaf, att »svenskarne verkligen packade in sig på skeppen» och att på stranden nära Krivorutje by ännu voro kvar sammanlagdt 5 infanteribataljoner, förlagda i en förskansning, som var förstärkt med förhuggningar. Skansen anfölls af grenadjärer och afsuttna dragoner både från landsidan och, efter dess kringgående till sjöss, från sjösidan, och anfallet slutade med det svenska arriärgardets fullständiga tillintetgörande. »Fienden blef så slagen, att inte en enda man undkom, utan antingen stupade eller blef tillfångatagen.» Elden från de svenska fartygen hjälpte icke. Man måste antaga, att bottnens beskaffenhet vid stranden icke tillät de svenska fartygen att närma sig på tillräckligt håll och att svenskarnes kulor icke nådde fram till stranden. Svenskarne vågade icke en landstigning för att hjälpa arriärgardet antingen till följd af bristen på grundgående fartyg eller af det skäl, att Lybeckers hufvudsakliga sträfvande gick ut på att fortast möjligt komma öfver till Finland. Flottan hissade segel och gick till Björkö, där Lybeckers kår sattes i land.

I striden vid Krivorutje förlorade svenskarne enligt Peter den stores journal 900 döda och 157 fångar samt ryssarne 59 döda och 224 sårade. På platsen anträffades 6,000 dödade hästar.

Lybeckers infall i Ingermanland var den sista militära händelsen därstädes under Nordiska kriget. Efter striden vid Ljäsna fick bade konungen och regeringen i Stockholm annat att tänka på, och efter Poltavaslaget och svenska härens undergang fullbordades Ingermanlands eröfring.

II.

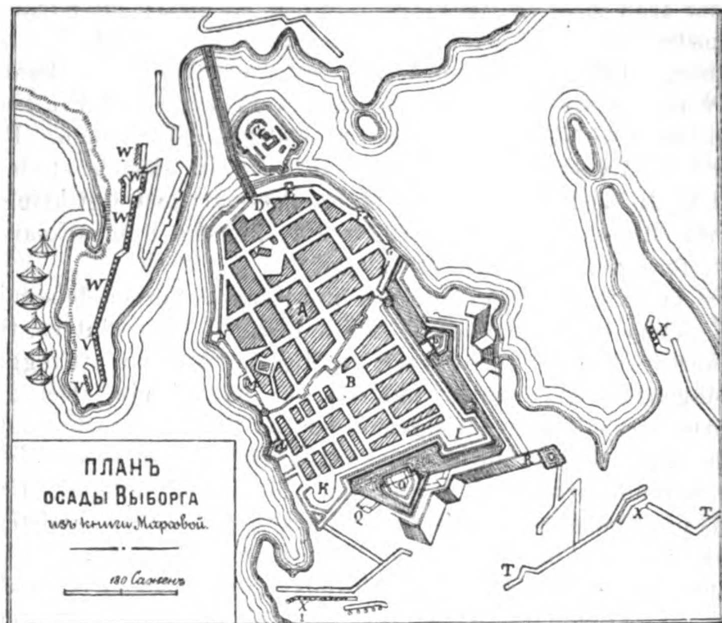
I januari 1710 hade mellan Ryssland och Turkiet ingåtts ett stillestånd på 30 år, hvarigenom Ryssland fick fria händer mot svenskarne. Den 21 februari återvände tsar Peter från Moskva till Petersburg och gaf genast efter framkomsten Apraxin befallning att göra sig redo att gå mot Viborg. I Petersburg visste man, att Lybecker förlagt kvarlefvorna af sin kår i vidsträckta vinterkvarter inåt Finland och lämnat i Viborg såsom garnison omkring 4,000 man. På det att Lybecker ej skulle få tillfälle att skynda staden till hjälp med hela sin kår, beslöt Peter att plötsligt kringränna densamma, samt att, för att ej väcka uppmärksamhet, föra trupperna dit öfver isen.

Apraxins kår samlades på Retusaari. Förberedelserna till denna expedition måste hafva fortgått hela vintern, ty annars skulle det ej ha varit möjligt för Apraxin att lägga i dagen en så ovanlig snabbhet som han visade. Den 21 februari erhöll han nämligen order om företaget, och redan den 12 mars satte sig hans avantgarde i rörelse, efterföljdt af hufvudkrafterna i echelonger. Marschen fortgick 150 km. på Finska vikens is förbi Björkön, och kåren landsteg omkring 15 km. väster om Viborg och böjde sedan förbi Tervajokisjön in på Villmanstrandsvägen. Den 21 mars kl. 7 f. m. anlände avantgardet under befäl af brigadiären Tjernischeff till förstaden på nordvästra sidan af Viborg.

Där varande båda svenska regementena drefvos genast undan och drogo sig tillbaka till fästningen, sedan de antändt förstadens mjölmagasin och artilleriförråd. Ryssarne hindrade dem att sätta eld på förstaden själf. Följande dag anlände Apraxins öfriga trupper och förlades i förstaden. »Vi hafva. Gud ske lof», skref Apraxin, »rymliga kvarter och kunna erhålla nödigt bränsle.» Fästningen rekognoscerades af Apraxin och franske ingenjören de la Patrie.

Fästningen och förstaden lågo på hvar sin sida om en smal ström, som med i allmänhet en bredd af 500 meter på sina ställen likväl uppgick blott till 120 meter.

Fästningen låg på en från södra landet framspringande udde. På norra landet, där ryssarne stodo, bildade stranden en djup bukt och denna jämte ett sydväst därom beläget långt och högt näs gaf tillfälle att från 3 sidor iakttaga fästningen och innesluta henne med skansar och belägringsbatterier. Viborg företedde bilden af en trångt bebyggd stad, omgifven af en fästningsmur, som i hörnen var försedd med låga torn med kanonportar. Från buktens innersta

Plan öfver Viborgs belägring 1710 ur »Kniga Marsova».

del förde en lång flottbro öfver till fästningen och ungefär invid brons midt höjde sig från en där liggande liten ö det berömda slottet med tornet »Långa Herman», som redan i 400 år hade stått på vakt och hotande vände sina skottgluggar åt alla sidor. Bron mellan slottet och förstaden var på sina ställen rifven, och rundt hela fästningen och slottet var isen uppsågad.

Apraxin beslöt att framgå med approcher på sina båda flyglar, nämligen på vänstra flygeln mot Långa Herman och på högra flygeln, på näset, mot fästningens mest

sårbara fas, som var vänd mot sundets mynning och ej kunde bestrykas från slottet. Dessutom skulle 2 skansar anläggas i de ryska truppernas rygg för att skydda mot företag från sjösidan, sedan sjön gått upp. Slutligen skulle så snart löpgrafvarna blifvit utförda, 6 regementen öfvergå till södra landet under befäl af general Bergholtz för att innesluta och belägra fästningen äfven från denna sida.

Den 23 mars började belägringsarbetena, som voro svåra att utföra på berggrund och frusen mark under bitter köld och stark blåst från sjön, men trots allt detta omgafs fästningen efter en vecka med batterier och en båge af approcher, som höll halfannan km. i längd. Svenskarne hindrade föga dessa arbeten, trots att »Långa Herman» beständigt brummade. Själfva voro de ifrigt sysselsatta att på fästningsvallar utföra tre konterbatterier emot dem, som ryssarne anlagt på näset.

Den 26 mars spred sig ett oroande rykte, att 2 svenska regementen stodo på ett afstånd af 60 km. i ryssarnes rygg och att man kunde vänta ankomsten af alla Lybeckers trupper, men grundlösheten däraf ådagalades af Tjernischeff, som med 2,000 man infanteri och 6,000 man rytteri ryckte ut och blott påträffade en major och 120 man.

Den 30 mars började ryssarne bombardera slottet och beskjuta fästningen med bågskott, och den 1 april öppnade kanonbatterierna sin eld. Första dagen inslungades i staden och på slottet 130 bomber och följande dag 90, sedan kastade man dagligen omkring 65.

Natten till den 2 april fattade Långa Herman eld, och flammorna därifrån belyste hela natten förstaden och fästningen. Slottets mellersta del och taket afbrunno, men de kraftiga hvalfven störtade icke in, och knappt var eldsvådan öfverstånden, förrän svenskarne till allmän förvåning på nytt öppnade en stark eld från slottet. I staden vållade äfven ryssarnes bomber icke liten uppståndelse, åtskilliga hus lades i spillror, invånarne togo sin tillflykt till källarna och soldaterna fingo enligt öfverlöparnes utsago dag och natt vara på vallarna.

Öfvervikten i artilleri var, hvad angår enskilda kraftiga pjäser, tydligt på svenskarnes sida. Ryssarne hade i allt tolf 12ä:iga kanoner, af hvilka en del besköto slottet och

de öfriga, ifrån skansarna på näset, stadsmuren. Svenska artilleriet, som var uppställdt på muren, befann sig på muskötskotts afstånd från ryssarne och sköt enligt Apraxins ord: »vådligt skarpt och välriktadt». En af de ryska pjäserna blef så illa träffad, att man ej mera kunde skjuta med densamma, och en annan sprang sönder genom den myckna skjutningen.

Nu följde en lång period af 1½ månad, under hvilken ryssarne förgäfves sökte bringa fästningen i trångmål genom bombkastning och beskjutning med deras för detta ändamål otjänliga kanoner. Apraxin erkände sin oförmåga att kunna skjuta bräsch och rapporterade till tsaren: »Vi arbeta med bombardering så mycket vi kunna, men våra kanoner hjälpa oss föga, emedan de skjuta illa och äro lätta. Då vi börja skjuta, svarar fienden med tio mot en.»

Från den 21 mars till den 8 april afgåfvo svenskarne för hvar dag 10—30 mörsare- och 100—300 kanonskott och vid ett tillfälle, den 4 april, fullt 1,000 skott. På ryska sidan sköt man från bombardemangets början till den 8 april dagligen 20—150 mörsare- men endast 45—250 kanonskott. Sammanlagdt sköto svenskarne till den 8 april 265 mörsare- och 3,033 kanonskott, medan ryssarne af förra slaget sköto 961 och af det senare 966.

Bland Apraxins närmaste medhjälpare uppstod tanken på stormning, och Apraxin inrapporterade detta den 5 april till tsaren och bifogade »ett utkast, på hvilken punkt, vi tänka storma». Men tsaren skref till honom den 7 april, att stormningen var alls icke förberedd, och medgaf honom endast att framföra trupperna på eget ansvar och »under det villkor, att ni ser, att ni har en säker förhoppning — gör det då i Guds namn — men går det illa, så kommer ni att stå till svars». Detta var nog för att bota Apraxins ifver, och han svarade sannolikt i stor förskräckelse, att med sådant ansvar och utan tillstånd hade han ingen tanke på att storma, men att han ansett sig icke kunna underlåta att rapportera det som generalmajorerna föreslagit. Denna brefväxling ägde rum omedelbart före påsk (den 9 april).

Den 12 april gjorde svenskarne ett kraftigt utfall, men blefvo tillbakaslagna »med icke ringa förlust». Mot

hvilken punkt utfallet var riktadt, har man ej lyckats konstatera. Ryssarna fortsatte att förstärka approcherna, måhända mer än som behöfdes, men Apraxin ville ej minska arbetet, »ty då får fienden kurage». Dessutom utsändes folk på partier. Ett af dem, som ägde rum på palmsöndagen, må omnämnas.

På postvägen mellan Viborg och Petersburg låg »kivikarnas» gästgifvaregård. Ryssarne ansågo dem blott som röfvare, men det finns grund för att tro den svenska uppgiften, att det var ett tillhåll för en djärf partigängare Kivik, [Kivekäs eller Luukkoinen] en f. d. officer. »Kivikarne» hade varit besvärliga för ryssarne alltifrån början af operationerna på andra sidan Neva, och nu under belägringen af Viborg hotade de ständigt att afbryta förbindelsen med Petersburg. Mot en afdelning, som uppträdt i ryssarnes rygg utsändes därför den 2 april en löjtnant med ett litet kommando på skidor. Han påträffade en beriden afdelning om 30 man, slog densamma och tog 17 ryttare tillfånga, af hvilka 4 upphängdes utmed vägarna och återstoden sändes på lifstidsarbete till Asoff. Icke långt därefter skedde, sannolikt äfven af kivikarne, ett öfverfall på en rysk öfverstelöjtnant, då denne reste med ett bref från Apraxin till tsaren, men den ryska konvojen dref dem på flykten, och brefvet kom lyckligt tsaren tillhanda.

Dessa små episoder voro de enda, som på en kort tid upplifvade belägringen, hvilken till sin karaktär var lika flegmatisk och trög som Apraxin själf. Till maj månads ingång hade ryssarnes utsikter icke det ringaste ljusnat, och med hvarje varm dag, som gick, löpte de fara att förlora den bro isen byggt öfver strömmen. Tanken på stormning hade, som sagdt, Apraxin uppgifvit, och hans sträfvanden gingo nu ut på att genom fästningens bringande i trångmål nödga henne att dagtinga.

Approcherna gjordes allt större och de närmade sig på många ställen intill stadsmuren på gevärshåll. Hvarje dag uppblossade skottväxling, och några gånger lyckades ryssarne att skada fästningsvallen, men svenskarne, likt oroade myror, reparerade hastigt vallarna och lämnade ej ryssarne tillfälle att göra en allvarligare bresch. Enligt öfverlöpares utsago var ställningen inom fästningen svår. Till den

22 april uppgingo de stupade till mer än 600, och i ett hus lågo mera än 300 sjuka. Hela garnisonen var upptagen af ett »idkeligt» och »omåttligt» arbete.

Men äfven i ryska lägret började man bli orolig. Oron växte med hvarje dag och hotade att bringa belägringskåren i ett outhärdigt läge. Alla förråd, som medförts från Kronstadt, voro beräknade efter det antagande, att Viborg snart skulle falla eller att man skulle med öppet vatten erhålla transporter sjöledes. Redan i början af april anmälde Apraxin hos tsaren den stora bristen på furage och att han ej kunde behålla kavalleriet hos sig, och i slutet af samma månad meddelade han, att alla förråd voro på upphällning och bönföll, att tsaren måtte tillgripa alla åtgärder för att afvärja nöden. Den första maj hade Apraxin mjöl för 10 dagar och gryn för 14. Bristen på förråd nödgade honom att anhålla, att tills vidare inga nya regementen måtte ditsändas och att man för tillfället måtte afstå från planen att anfalla Viborg från petersburgssidan.

Läget blef med hvarje dag allt betänkligare och kunde icke längre hemlighållas för menige man. Den 7 maj skref Apraxin till tsaren: »Af provianten återstår nästan ingenting. Vi hoppas på Eders majestäts snara ankomst.»

Våren hade nu på allvar gjort sitt inträde, isen bröt upp. och både svenskar och ryssar riktade med oro och hopp sina blickar utåt sjön efter undsättning.

Den ryska undsättningsflottan hade länge legat fullt färdig på Neva, endast väntande på islossningen, men denna och motiga vindar fördröjde dess afsegling till den 25 april. Knappt hade hon den 30 april utlupit från Kronstadt, förrän hon möttes af sammanpackad is. Tsar Peter själf begaf sig på en snau ut och spanade ett helt dygn efter en passage för flottan genom isen, men förgäfves. Från Kurom i trakten af Björkööarna skref han till Apraxin och underrättade honom om de hinder naturen lagt i vägen. Vid Kurom samlades hela flottan den 1 maj under afvaktande på att isfältet skulle skingras.

Knappt hade det den 5 maj blifvit möjligt att röra sig framåt, förrän tsar Peter afdelade galärerna och lastfartygen och förde dem under sitt personliga befäl till Viborg.

Under nära 4 dygn var han utsatt för oafbrutna faror, i det att han än fick tränga sig fram genom isen, än släpa lastfartygen af grund, än under natten i en läckande slup söka reda på segelleden genom skären.

Den 9 maj ägde mellan de ryska och svenska posterna, som redan börjat någorlunda begripa hvarandra, lifliga meningsutbyten rum huruvida den flotta, som nu visade sig, var svensk eller rysk. Då det framgick att den var rysk, blef det stort jubel i ryssarnes läger. Sedan tsaren den 10 gifvit order om urlastning af proviant, artilleri och ammunition, begaf han sig till lägret, gick omkring i approcherna och tog arbetena och fästningen i skärskådande.

Från den 13 maj vistades han nu dagligen bland trupperna och uppmuntrade dem, själf hälsad med förtjusning, enär alla visste, att det endast var genom tsarens bragd, som de räddats från hungersnöd. Den 14 afseglade han åter till Kronstadt och lämnade vid afresan åt Apraxin ett direktiv för huru fästningen skulle intagas, hvilket genast medförde kraft och företagsamhet i belägringen och lade grunden till ryssarnes vidare framgångar.

I detta direktiv föreskref tsaren, att fästningen skulle inneslutas äfven från petersburgska sidan och att man med artilleri skulle förbereda stormningen mot de två svagaste punkterna: den ofullbordade ravelinen mot landsidan och den del af fästningsmuren, som vette åt sjön. Galärerna skulle deltaga i arbetet, och från dem skulle framsändas brännare för att antända de i sjön utlöpande träbastionerna.

Apraxin skred genast efter Peters afresa till utförande af hans befallningar. Ryssarnes stridsmedel hade nu betydligt ökats. Beläringskåren räknade i allt omkring 15,000 man med åttio 24℔-iga och 18℔-iga kanoner och 26 mörsare, och härtill kom galäreskadern under Botsis befäl, färdig att medverka vid stormningen.

Den 16 maj sände Apraxin Bergholtz' division, bestående af 6 regementen, öfver till södra landet för att belägra fästningen från landsidan, och följande dag anlände från Petersburg Preobraschenska och Semjonovska gardena och slogo läger bredvid Bergholtz' trupper. Hos Apraxin stodo kvar 3 infanteri- och 3 dragonregementen.

Den 17 maj började ett ifrigt arbete rundt kring fästningen. På näset byggde Bruce ett batteri för 40 kanoner för att skjuta bräsch mellan bron och tornet N på den svagaste fasen. Nedanför batteriet, alldeles invid vattnet, byggdes en andra tranché för musketerare och små mörsare. På södra sidan intogo Bergholtz' trupper sina platser, började genast uppkasta approcher och bygga ett batteri för 20 kanoner och 2 »kittlar» för mörsare (X). Mot denna sida bestod fästningen af en bastionerad front af jord och där framför en vattengraf, som till hälften var betäckt af en ofullbordad ravelin. Bestyckningen på denna front var, enligt Apraxins uppgift mycket talrik.

På anfallsfältet framför frontens mellersta del låg ett kärr, men på ömse sidor om detta förde till bastionerna steniga, upphöjda bankar omkring 200 steg långa.

Efter att hafva kringränt fästningen utom skotthåll synes Bergholtz ha fattat posto vid ändarna af dessa bankar och hade för afsikt att förbinda dem medelst approcher. Samtidigt härmed uppfördes batteriet och »mörsarekettilarna» mot sjöbastionen »Pansarlaks» (K), som blifvit honom anvisad såsom mål för det slutliga anfallet. Från hans vänstra flygel syntes öfver sundet nästan hela näset med Bruces batterier, nästan hela fästningens mot sjön vända front samt det inre af sjöbastionen och ravelinen. Omkring 400 steg framför det ställe, där ryska batteriet byggdes, doldes af ravelinens ena ofullbordade fas kaponjären Q, som skulle gifva de ryska grenadjärerna en sådan minnesbeta.

Den 17 maj påbörjades jordarbetena mot alla punkter och utfördes med den väldiga energi, som tsaren vid sitt besök förstått ingifva både befäl och trupp.

Den 24 maj rapporterade Apraxin, att arbetena på hans sida närmade sig sin fullbordan och att det hos generalmajor Bergholtz arbetades flitigt. Trots alla svårigheter därstädes framfördes approcherna genom kärret, och batterierna på bergknallarna bildades af skanskorgar och väldiga stenar.

Svenskarne följde ryssarnes arbeten med oafbruten eld från bastionen och ravelinen O och »förstörde förskräckligt med folk». Det hjälpte ej att ryssarne försökte arbeta om

nätterna, ty dessa voro vid denna årstid ljusa såsom om dagen. Minsta skrapning af kanonerna på den steniga grunden eller slag af hackan ådrog sig svenskarnes uppmärksamhet. De öppnade genast en »grym» eld och »förstörde» ryssarnes folk lika eftertryckligt om natten som om dagen. Men trots fästningens eld, trots förluster, kärr och klippor trängde Bergholtz' trupper framåt. Den 23 maj var approchernas tät 130 meter från palissaden, och följande dag »satt folket bakom stenarna» vid pass blott 60 meter från ravelinen, kaponjären och strandbastionen.

Efter fjorton dagars arbete var nästan allting i ordning. På näset hos Bruce väntade 40-kanonsbatteriet blott på bestyckningen af Bergholtz' batteri för att tillsammans med detta börja beskjutningen af sjöfronten och på norra landet voro mörsarebatterierna emot »Långa Herman» i ordning. Natten till den 1 juni bestyckades Bergholtz 13-kanonsbatteri på vänstra flygeln. Där låg äfven ett batteri med 10 mörsare (A). Den 24 maj hade ytterligare anländt från Petersburg 4 infanteriregementen med tillsammans omkring 2,500 man.

I mån som de ryska batterierna växte upp kring fästningen, växte ock de ryska truppernas tillförsikt om en snar seger, under det att hos den svenska garnisonen andan märkbart försämrades.

Den 23 maj sköts från gamla mörsarebatteriet (V) på näset en liten bräsch i fästningsmuren, och samma dag utkom från fästningen placemajoren med begäran från kommendanten att få sända ett bref till Lybecker med förfrågan om han ämnade undsätta eller icke. Apraxin svarade majoren, att kommendanten gjorde klokast i att icke vänta någon hjälp, »ty fästningen vore innesluten både till lands och sjöss af hans kejserliga majestäts trupper, och om kommendanten icke ginge in på ett godt ackord, så ägde han (Apraxin) tillräckligt artilleri för att med detta skjuta hela fästningen sönder och samman». Därefter visade ryssarne majoren sina kanoner, hvarvid denne »ryckte på axlarna» och sade det »icke vara troligt, att Viborgs invånare skulle uppgifva denna fästning före dess fullkomliga förstöring, men att de skulle uppgifva den på ett godt ackord». Dagen därpå kommo 6 öfverlöpare från fästningen och

berättade, att provianten tagit fullständigt slut i staden och att invånarne lifnärde sig med hafre och korn.

Apraxin inrapporterade noga till tsaren belägringsarbetenas gång, men ville icke börja bombardemanget från de nya batterierna och förberedelserna till bräschskjutning utan tsarens befallning, hvarför han åtskilliga gånger frågade tsaren, om han skulle afvakta hans ankomst eller börja attacken. Den 31 maj mottog Apraxin tsarens tillstånd att öppna elden och att storma, när bräschen blefve färdig. Tsar Peter hade tillagt, att han skulle gärna se, att elden öppnades den 30 maj, som var hans födelsdeag, men däraf blef ingenting, då brefvet var försenadt.

Om morgonen den 1 juni sände Apraxin en major till fästningen med uppmaning till dagtingan »för att undvika en stormnings grymheter och blodsutgjutelse». Men kommendanten svarade »på hederligt sätt»: »jag kan ej uppgifva fästningen utan nödtvång och skall hålla den så länge som det är möjligt».

Kl. 6 e. m. började beskjutningen. Man kan tänka sig tillståndet i staden. 40 kanoner besköto muren på närmare afstånd än gevärshåll. 13 kanoner från Bergholtz' batteri riktade sin eld mot sjöbastionen och flankerade tornen längs södra sidan, och från 26 mörsare — de små oräknade — inslungades från tre håll bomber i fästningen. På kvällen utbröt i staden en stor eldsvåda.

Då de svenska fartyg, som några dagar varit synliga, hörde bombardemanget, hissade de segel och afgingo till Björkööarna, därmed beröfvande försvararne hvarje hopp om hjälp. Från Lybecker hördes icke det ringaste.

Elden pågick oafbrutet några dagar. Ändtligen den 5 juni instörtade hela den del af muren, som var vänd mot batteriet på näset, »från orillionen (N) till själfva bron» och en bräsch uppstod så bred som 2 bataljoner i frontställning. Kanonerna på hörntornen, som flankerade muren, demonterades, jorden rasade ned och alla svenskarnes ansträngningar att laga bräschen voro fruktlösa.

På Bergholtz' sida uppnåddes äfven stora framgångar. På högra sidan togs stenredutten (R) på glacisen, och nedgangar till grafven iordninggjordes; på vänstra sidan iordninggjordes fri väg ända fram till själfva bastionsmuren.

Till en början var nästan hela elden från Bergholtz' batteri samlad mot den fas af sjöbastionen, som var vänd mot ravelinen, men bastionen visade sig »förfärligt stark» och jorden rubbades nästan icke. Man beslöt då att anbringa en helvetesmaskin.

Dessförinnan måste man emellertid bemäktiga sig kaponjären (Q), belägen på ravelinens outförda fas. Så skedde äfven genom grenadjärregementet. Af kaponjärens besättning blef kaptenen och en korpral tillfångatagna, de öfriga nedhuggna. Knappt hade kaponjären blifvit tagen, förrän »fienden skyndade ut till understöd, och det blef en batalj med denne fiende hela natten». Striden antog tydligen en allmän karaktär. För att tillbakaslå de utfallande framsändes ej blott grenadjärerna utan alla regementena på Bergholtz' vänstra flygel. Mot morgonen blef utfallet afslaget och kaponjären stannade i ryssarnes händer, men af de ryska grenadjärerna funnos icke många kvar i leden.

Den 6, 7 och 8 juni hölls »generalkoncilium» hos Apraxin. da beslut fattades, att den 9 juni gå till storms. Bergholtz skulle vid 10—11-tiden på natten till den 9 framföra sina helvetesmaskiner till bastionen O, hvilka därpå skulle antändas af artillerister. Lyckades explosionen, skulle B. uppsända 3 raketer från stora batteriet invid sjön, men i motsatt fall blott en. Han skulle sedan afvakta signalen till stormning, som skulle gifvas från mörsarebatteriet V på näset. Bruce skulle föra sina trupper öfver strömmen på flottbroar och rikta sitt anfall mot bräschen. Stormningen, som enligt Peters order skulle ske på ljusa dagen, utsattes till kl. 10 f. m. Den 8 på kvällen var allt färdigt till anfallet och trupperna på sina platser.

I Petersburg hade tsar Peter med intresse följt belägringens gång, men genom ett anfall af sin vanliga sjukdom hindrats att resa till Viborg. Den 8 erfor han genom bud från Apraxin, att den 9 var utsatt till stormningen, och skref då genast, att densamma om möjligt borde uppskjutas till följande söndag eller måndag resp. den 11 och 12 juni, då han kunde hinna dit, »ty i dag tager jag den sista medicinen och i morgon är jag fri».

Detta bref kan ha hunnit fram natten till den 9, men möjligt är, att stormningen uppsköts äfven af någon annan orsak.[1]

Sent på kvällen den 9 juni utkom från fästningen en öfverstelöjtnant för att underhandla om lämpliga kapitulationsvillkor. Apraxin fordrade emellertid, att fästningen skulle gifva sig på nåd och onåd. Kommendanten svarade, att härpå ville man ej ingå, men icke desto mindre fortsattes underhandlingarna, och det var tydligt, att garnisonen djupt modfälld icke ville drifva det till en stormning.

Den 11 juni fram emot aftonen, just under öfverläggningarna med kommendanten, ankom tsar Peter landvägen med ett litet följe, och följande dag sände han kommendanten ett ultimatum. Första punkten medgaf, »att de skulle få rycka ut med öfver- och undergevär, men utan flygande fanor och klingande spel, tillsammans med deras ägodelar och familjer och att de skulle erhålla så mycket proviant de behöfde på färden». Svar skulle af kommendanten gifvas före klockan sju.

Klockan 6 återsände kommendanten ackordspunkterna underskrifna. Med fästningen gåfvo sig 135 officerare och 3,700 man. Dessutom föllo i ryssarnes händer 2 fästningsflaggor, 63 fanor och standar, 141 kanoner, 8 mörsare och 2 haubitser.

Viborgs dagtingan framkallade den största glädje i ryska lägret och firades väldigt med bullrande fäster och salut. Tsar Peter tillade denna framgång en ofantlig betydelse och såg i Viborgs fall »Sankt Petersburgs slutliga frälsning från fara».

Den 13 juni slogos öfver strömmen de broar, som iordningställts för stormningen, och 2 bataljoner uppställdes i bräschen.

På södra landet besatte några kompanier sjöbastionen för att omöjliggöra ett återupptagande af försvaret. Dagen därpå utryckte de svenska trupperna, hvilka trots ackordspunkterna gjordes till krigsfångar. Samma dag hopsamlades liken och afröjdes gatorna för tsarens högtidliga intåg

[1] Brefvet visar tydligt, att Apraxin var af tsaren underrättad om hans ankomst den 11 eller 12 juni. I Peter den stores journal uppgifves emellertid, att tsaren anlände till Viborg landvägen den 11 juni »oförmodadt».

sty i hela fästningen fanns icke en enda saschen hel mark, som var jämn och ej uppsliten med hål efter bomberna. Många gator, fyllda med spillrorna af husen, voro ej passabla.»

Den 15 juni höll Viborgs besegrare, Apraxin, den första högtidliga paraden. Tsaren stod själf vid högvakten med vakt af preobraschenskigardet och gjorde honnör för honom samt hälsade honom såsom generalamiral. Öfverstarna Aminoff och Stjernstråle öfverbragte till Apraxin fästningens nycklar på ett silfverfat. På »Långa Herman» hissades kejserliga standerten och man festade till långt ut på natten. Den 16 och 18 fortsattes festerna och utdelades hvarjehanda nådevedermälen, hvarjämte hela Viborg beständktes med vigvatten. Den 19 förde preobraschenskibataljonen de svenska fanorna till Petersburg, och den 22 afreste tsaren själf dit.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Tiden för årsskiftet i svenska urkunder från slutet af 1200-talet och början af 1300-talet.

När det gäller att bestämma dateringen af en del inhemska urkunder från vår äldre medeltid, visar det sig vara nödvändigt att söka utreda på hvad dag årsskiftet vid den tiden i vårt land räknades falla.

Denna kronologiska fråga har nämligen inte gjorts till föremål för någon närmare undersökning; endast några korta uttalanden utan anförd motivering ha gjorts i densamma. Vid diskussionen af dateringen af ett par svenska bref, det ena utfärdadt af kung Birger,[1] det andra af hans bror hertig Erik,[2] utgår Munch ifrån, att året vid den tiden började den 25 dec., och vid tryckningen af det senare brefvet i Sveriges Traktater uttalar Rydberg, tydligen i anslutning till Munch, samma åsikt.[3] Grotefend, vår tids främsta auktoritet i kronologiska frågor, yttrar om beräkningssättet för årsskiftet i Skandinavien, att man här sedan gammalt räknade det nya årets början från den 25 dec. och att räkningen från den 1 jan. vann insteg i Norge från senare hälften af 1400-talet och i Danmark och Sverige ett århundrade senare, om också i de båda sistnämnda länderna det äldre beräkningssättet ännu länge användes i det hvardagliga lifvet.[4] Detta Grotefends uttalande bör emellertid kompletteras med den anmärkning, hvarmed han inleder sin redogörelse för de olika sätten att beräkna årsskiftet i de europeiska länderna och hvari han fäster uppmärksamheten på, att den 1 jan. hela medeltiden igenom i det borgerliga lifvet bibehållits som nyårsdag trots de afvikande officiella beräkningssätten. Grotefends åsikt synes i så fall komma

---

[1] DS 1450.

[2] ST 157 b. En närmare redogörelse för de båda brefvens datering lämnas längre ned.

[3] Munch, Det Norske Folks Historie IV: 2 s. 422 n., s. 437 n. 2. Rydberg, ST 157 b. n. a.

[4] Grotefend, Taschenbuch der Zeitrechnung, 1898 s. 13. I sitt stora arbete Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit I 1891, II 1892 meddelar Grotefend inga upplysningar om de skandinaviska beräkningssätten, se under 'Jahresanfang' och där åberopade uppslagsord i del I och under samma ord i 'Nachträge' i del II.

att öfverensstämma med den som **Erslev**, hvad Danmark vidkommer, uttalat, då han anmärker, att medan bruket att låta året börja med juldagen försvinner först åtskilliga år efter Kristiern III:s död, man vid dess sida hela medeltiden igenom finner sättet att räkna året från den 1 jan. användt.[1]

Efter dessa uttalanden vågar man knappast utan närmare undersökning lita på, att utgifvarna af Diplomatarium Svecanum handlat riktigt, då de vid urkundernas datering utgått från, att året i Sverge under den äldre medeltiden räknats från den 1 jan.

Vid en utredning af frågan, huruvida man användt sistnämnda beräkningssätt, 'circumcisionsstilen', eller om man räknat året efter 'jultidsskifte', måste man gifvetvis som kriterium använda dessa metoders kronologiska diskrepans.

Denna röjer sig vid behandlingen af den sista decemberveckan. De urkunder, som under årsräkning efter jultidsskifte daterats någon af dagarna 25—31 dec. ett visst år, t. ex. år 1298, tillhöra nämligen tydligen detta års första vecka och gå till tiden före alla urkunder med samma årtal, hvilkas dato falla i jan. och följande månader. Då året vid räkning efter jultidsskifte började en vecka tidigare än vid circumcisionsstil, måste alltså dessa urkunder från 25—31 dec. år 1298 vid omdatering efter sistnämnda stil föras till motsvarande dagar år 1297.

Det är först under 1200-talets senare hälft som vårt inhemska urkundsmaterial blir så rikligt, att det framkallar och tillåter en undersökning.

Om man då till en början fäster uppmärksamheten vid *kungabrefven*, möter först ett fall, hvarom diskussionen måste röra sig med sannolikheter. Det är det skyddsbref, som kung Valdemar utfärdat för Gudhems kloster, DS 524, och som daterats '*Datum Hagnæs anno domini M°CC°LX°VI in vigilia circumcisionis dominj*'. Då de kungliga urkunderna från de sista åren af Birger Jarls lif i regel utfärdades i hans namn, är det redan häraf sannolikt, att detta bref inte bör dateras till den 31 dec. 1265, utan att det i stället är en af de urkunder, som Valdemar hade att utfärda för att ordna förhållandena, när han efter faderns död öfvertog riksstyrelsen. Det är därför mest tilltalande att låta brefvets datering efter circumcisionsstil gälla för den 31 dec. år 1266. Brefvet med dess allmänna löfte om rättsskydd har i så fall utfärdats ungefär en vecka tidigare än det mera detaljerade ekonomiska privilegiebref för Gudhem, DS 525, som kungen utfärdat i Lena den 9 jan. år 1267. De båda brefven härröra då tydligen från en och samma underhandling mellan kungen och klostret.

---

[1] Erslev, Et kalendarisk Kuriosum. Dansk Hist. Tidsskr. 7 R. I s. 484. Erslev lämnar endast i förbigående denna upplysning: syftet med hans uppsats är att rätta en oriktig uppgift om den 11 aug. som dansk årsskiftesdag, hvilken upptagits af **Giry** i hans Manuel de Diplomatique, 1894. **Giry** är ej heller i öfrigt väl underrättad om skandinaviska förhållanden.

Nästa fall lämnar intet rum för tvifvel. Det är en urkund, DS 606 '*Datum Dauö anno domini M CC LXXV° pridie kal. januarij*', hvari Magnus, 'dei gratia rex Sweorum' ger en ytterligare jordegåfva till ett kanonikat vid Uppsala domkyrka, som han säger sig ha stiftat 'in die intronizacionis et eleccionis'. Det är gifvetvis omöjligt att med räkning efter jultidsskifte tolka urkundens datering såsom motsvarande circumcisionsstilens 31 dec. 1274. Det kan vara nog att här anföra endast det närmast till hands liggande urkundliga skälet mot en sådan datering genom att erinra om, att kanonikatets stiftelsebref, som är bevaradt, DS 596, har dateringen den 22 juli 1275. En jämförelse mellan vittnena i DS 606 och de som åberopas i brefvet DS 605, som likaledes är utfärdadt af Magnus och hvars datering 'Actum jn Daphö anno domini millesimo ducentesimo septuagesimo quinto jn vigilia natiuitatis dominj' ej ger anledning till tvekan, röjer för öfrigt, att de båda brefven otvifvelaktigt härröra från samma möte, hållet af kungen och prelaterna i Davö i slutet af år 1275.

Det förefaller lämpligast att i detta sammanhang behandla en privaturkund, som efter allt att döma uppsatts i det kungliga kansliet. Urkunden, DS 1185, innehåller ett ägorättsligt förfogande, som fru Ingeborg Ulfsdotter gjort till förmån för sin man hr Abjörn Sixtensson, och dess datering lyder: '*Datum et actum anno domini M CC° XC sexto in die sancti Siluestri pape et confessoris Stokholmis*'. Fru Ingeborg säger sig ha gjort den i brefvet omtalade dispositionen med samtycke af sin släkting marsken Tyrgils Knutsson, 'in quo magnam habeo fiduciam', sin bror hr Filip Ulfsson och sin släkting hr Peter Ragvaldsson, och dessa herrars sigill uppgifvas i bekräftelseformeln ha vidfästs brefvet. Fru Ingeborg anhåller härefter om stadfästelse på sin disposition genom ett af kungen utfärdadt bref, och härvid inskjutes oväntadt nog ett uttalande af en statsrättslig grundsats om kungens domsmakt. Det heter nämligen om denne: 'cuius interest secundum leges regni iusta moderacione procedere, casus et [controuersias quascunque][1] in regno emergentes, prout sibi videbitur et expedire dinoseatur, ordinare'. Fru Ingeborgs bref är bevaradt endast därigenom, att det i sin helhet inryckts i ett stadfästelsebref, DS 1186, som är utfärdadt i kungens namn och — enligt bekräftelseformelns lydelse — under sigill af honom, ärkebiskopen, lydbiskopar och andra stormän i kungens råd.[2] Detta bref är gifvet i Stockholm med den obestämda dateringen 'år 1297'.

[1] Dessa oläsliga ord utfyllas i DS 'articulos quosque'.

[2] Det dokument, som innehåller de båda som DS 1185, 1186 tryckta brefven, är i original bevaradt i RA. Det har antagligen varit försedt med 17 sigill. Efter sigillet n:r 1 synes blott snittet; sigillen n:r 2—12 äro i nedannämnda fall bevarade eller ock finnas efter dem remsor eller snitt; därefter är brefkanten bortfrätt på en sträcka motsvarande tre sigill nr *13, *14, *15; efter nr 16 är remsan kvar; nr 17 är bevaradt. De bevarade sigillen tillhöra nr 2 ärkebiskop Nils Allesson (obetydligt fragment), nr 5 biskop Peter i Västerås, nr 6 Ture Kettilsson, nr 8 Svantepolk Knutsson, nr 9 Bengt Hafridsson, nr 17 Birger Persson. Af de förlorade ha antagligen nr 1 tillhört kungen, nr 3 marsken Tyrgils och nr 4 en biskop.

Det heter i detta kungliga brefs expositio '[notum facimus] quod *constituta in presencia nostra* nobilis mulier domina Ingeburgis... maiestati nostre regie *notificare curauit*... prout in patentibus litteris super hoc confectis... *in audiencia* nostra lectis *sigilloque nostro ad ipsius instanciam sigillatis* plenarie continetur'.

Det är påtagligt, att de båda brefven stå i ett nära förhållande till hvarandra. Det sätt hvarpå marsken omnämnes i fru Ingeborgs bref och inskottet i detsamma om kungens domsmakt göra det tydligt, att brefvet genom marskens försorg uppsatts i det kungliga kansliet. Enligt nyss anförda uppgift i stadfästelsebrefvet har marsken t. o. m. låtit sin medverkan gå så långt, att han försett fru Ingeborgs bref med kungens sigill. Men trots allt marskens tillmötesgående har han inte ansett sig ensam kunna i kungens namn utöfva den domsmakt, som i fru Ingeborgs bref tillägges kungen, och som ensam kunde göra en disposition, så afgjordt stridande mot lagarnas bestämmelser om jordäganderätt som den fru Ingeborg gjorde, rättsligt giltig. För att den skulle bli detta fordrades, att den muntligen gjordes inför rådet, som nu utöfvade kungamakten och som af stormännen användes som ett slags riksting i sådana fall, då det stränga juridiska system, som följdes vid tingen i landskapen och häradena, inte tillfredsställde deras behof.[1] Det rättsligt afgörande var därför, att fru Ingeborg inför rådet kungjorde sin disposition och erhöll dess gillande af densamma. Som af det föregående framgått, skedde kungörelsen af dispositionens innehåll i den form, att en däröfver uppsatt urkund i fru Ingeborgs närvaro och å hennes vägnar föredrogs.

Då fru Ingeborg i båda brefven omtalas såsom personligen närvarande i Stockholm och då såväl formellt som sakligt ett nära diplomatiskt sammanhang finnes mellan dem båda, synes man kunna sluta, att de afse att urkundligt fastställa rättsliga handlingar, som i en följd ägt rum under ett rådsmöte i Stockholm.

Sambandet mellan urkunderna gör alltså, att man har sannolikhet för, att dateringen af fru Ingeborgs urkund 'den 31 dec. år 1296' är gjord efter circumcisionsstil och att å andra sidan det kungliga stadfästelsebrefvet med dess datering 'år 1297' härrör från detta års första dagar; man synes alltså böra förlägga det omtalade rådsmötet till årsskiftet — räknadt efter circumcisionsstil — mellan åren 1296 och 1297.

Några år senare har kung Birger utfärdat ett bref, som för andra gången stadfäster en jordegåfva till Vårfruberga kloster. Brefvet, DS 1450, som är försedt med kungens, marskens och hr Algot Jonssons sigill, är dateradt: '*Datum Nycopie anno domini M°CCC°IIII jn crastino beatj Thome archiepiscopi Cantuariensis*'. Munch, hvilken, som förut nämnts, yttrar sig om detta bref, säger, att det tydligen hör till år 1303, och anför för denna åsikt två skäl,

[1] Äfven under en myndig kungs regering skulle för öfrigt ett ärende sådant som detta säkerligen afgjorts af kungen och rådet eller tidigare af kungen och stormännen.

dels att året vid denna tid räknades från den 25 dec., dels att marsken Tyrgils inte kunde belägra Dalsborg vid jultiden år 1304 och likväl vara i Nyköping den 30 dec. samma år. Uppgiften om marskens vistelse vid Dalsborg har Munch hämtat ur kroniken SRS I nr 16. Denna kronik har för åren 1298—1330 en grundstomme, som är gemensam med kronikernas nr 17 och nr 23 och består af en grupp samtida notiser. Till denna stomme har i nr 16 en redaktör här och hvar gjort tillägg. Under år 1304 har han infört följande två notiser: 'Eodem anno consiliis marscalci dolo et fraude occupavit [rex] arcem Nyköpingh, quæ subjecta erat Erico duci' och 'Eodem anno edificaverunt iidem duces et illorum complices munitionem Daalzborrig, quam postea circa natalem domini ad suggestionem domini Trugilli marscalci Birgerus rex cum universo exercitu suo occupare volens obsedit.' Det är emellertid tydligt, att man knappast äger rätt att med Munch fatta uppgiften i den senare notisen om en belägring af Dalsborg 'circa natalem domini' som ett bestämdt vittnesbörd om marskens vistelse vid Dalsborg under själfva julhälgen. Vid frågan om dateringen af det här behandlade kungliga brefvet från Nyköping torde man i själfva verket kunna alldeles bortse från denna notis, hvars riktighet man eljest inte har skäl att betvifla. Däremot torde brefvets datering lämpligare sammanställas med den första notisens uppgift, att Nyköping under året 1304 eröfrats af kungen. Dess datering bör i så fall efter circumcisionsstil tolkas så som den står skrifven 'den 30 dec. år 1304'.

Som inledningsvis nämndes utgick Munch äfven vid dateringen af ett af hertig Erik utfärdadt bref från teorien, att året vid denna tid räknades från den 25 dec. Brefvet, ST 157 b, finns bevaradt endast i det referat som läses hos Hvitfeld. Det är ett förpliktelsebref, som hertig Erik under hertig Valdemars medbesegling utställt till kungen för att få Nyköpings slott ånyo öfverlämnadt till sig. Brefvets datering lyder enligt referatet: '*Actum Nykiöping die innocentium anno 1305*'. Munch, hvars åsikt Rydberg följer, anser — utan tvifvel med rätta — att brefvet med hänsyn till det historiska sammanhanget måste föras till slutet af år 1305. Bundna af sin teori, att årsräkning efter jultidsskifte varit det vanliga, drifvas Munch och Rydberg under sådana omständigheter till det antagandet, att det i originalurkunden stått årtalet '1306', men att Hvitfeld ändrat detta till '1305'. Detta antagande är emellertid bevisligen felaktigt. I sin studie 'Erik Plovpennings Strid med Abel'[1] har nämligen Erslev belyst frågan om Hvitfelds förhållande till sina källor och därvid fäst uppmärksamheten på, att en af de viktigaste af dessa var en regest- och kopiebok 'Cancellariæ veteris episcopalis liber', som sedan gick förlorad vid Köpenhamnsbibliotekets brand år 1728. En förteckning öfver denna handskrifts innehåll, uppgjord af den yngre Stephanius, finns bevarad, och af densamma framgår, att brefvet om Nyköpings slott hör till de akter, som Hvitfeld lärt

[1] Dansk Hist. Tidsskr. 6 R II s. 427 f.

känna genom denna kopiebok. I förteckningen finns brefvet rubriceradt som 'Literas de Castello Nycopiano Erici ducis Sveciæ, 1305'.[1] Två af hvarandra oberoende källor, Hvitfeld och Stephanius, intyga alltså, att brefvet i kopieboken haft årtalet 1305. Det riktiga är alltså utan tvifvel att med undvikande af Munchs och Rydbergs lärda omväg tolka brefvets datering såsom helt enkelt gjord efter circumcisionsstil. Det kommer då utan vidare in i sitt rätta sammanhang.[2]

Om det är osäkert, huruvida detta hertig Eriks förpliktelsebref uppsatts i det kungliga eller hertigliga kansliet, föreligga från år 1307 en del ämnet belysande urkunder, som kunna ge anledning till tvekan, huruvida de daterats efter det *hertigliga* eller det *norska kungliga* kansliets sedvanor. Om själfva dateringens tolkning kan likväl ingen osäkerhet råda.

Vid midten af december nämnda år hölls nämligen mellan hertigarna och kung Håkans ombud ett möte i Åby i Ranrike, hvarifrån en del urkunder, daterade den 17 dec. 1307, bevarats.[3] En af dessa urkunder har sedan vidimerats af hertigarnas ombud Sigge Hallstensson, prefekt på Kungahälla, och Karl 'clericus domini Erici dei gracia ducis Sveorum illustris' — en titel som utan tvifvel utmärker, att hr Karl tillhörde hertigens kansli. Vidimationen är daterad: '*Datum Konongell anno domini M°CCC° septimo quarto die nativitatis domini*'.[4] Dagen därpå har Sigge Hallstensson i hr Karls närvaro utfärdat ett kvitto till norske kungens ombud på en summa, som utbetalats på grund af de förut omnämnda mötesaftalen. Detta kvittos datering lyder: '*Datum apud Dyngiu anno domini M°CCC° vij quinto die nativitatis domini*'.[5] I båda dessa fall har dateringen alltså otvetydigt beräknats efter circumcisionsstil.

Samma beräkningssätt kan äfven uppvisas ha användts i ett *biskopligt kansli*. Biskop Brynjulf af Skara har nämligen utfärdat

[1] Förteckningen är tryckt hos Smith, Om Kjöbenhavns Universitetsbibliothek för 1728, s. 166 f.

[2] Som ett särskildt stöd för sitt antagande, att brefvet ursprungligen haft dateringen 'die sanctorum innocentium 1306' anför Munch, att kung Birger enligt Lagerbring, Svea Rikes Historia III s. 45,48 i Nyköping utfärdat ett annat bref med denna datering. Lagerbrings uppgift om detta andra brefs datering är emellertid misstänkt, då han efter en anteckning af Brocman återger den som '*October* SS. Innocentium 1306'. En jämförelse med originalbrefvet, som är tryckt DS 1493, visar också att 'october' är en korrumpering af 'Octaua'. Detta brefs datering är alltså utan direkt betydelse för frågan om årsskiftestiden. Däremot har det utan tvifvel en indirekt betydelse, då Munchs antagande, att detsamma och det i texten diskuterade Nyköpingsbrefvet utfärdats vid samma furstemöte, säkerligen är riktigt och det alltså bidrar till att fixera tidpunkten för detta möte till årsskiftet år 1305—1306.

[3] DS 1566—68, med bättre text DN VII 39—41.

[4] DS 1569, med bättre text DN VII 42.

[5] DS 1570, med bättre text DN III 68. Detta bref har jämte de båda föregående DN VII 40, 41 den 5 jan. 1308 vidimerats af biskop Helge i Oslo DN VII 43.

tvenne urkunder, hvilkas bortre tidsgräns fastslås af, att de inga som senare led i en den 13 dec. år 1298 började[1] jordtransaktion. Den ena, DS 1258, är daterad *'Datum Dymmu anno domini M°CC°XC° VIII° secunda die natalis domini'*, den andra, DS 1259, *'Datum Dymmu anno domini M°CC°XC° VIII° jn die sanctorum jnnocencium'*. Det är således tydligt, att ingen af dessa urkunder kan vara daterad efter årsräkning med jultidsskifte.

Fastän utan tvifvel uppsatta i det biskopliga kansliet efter dess dateringsvana äro dessa biskop Brynjulfs båda urkunder *privaturkunder*. Öfvergår man från dem till de borgerliga privaturkunderna, finner man äfven bland dem ett bevis för, att årsskiftet räknats inträffa den 1 jan.

Fru Ingegerd, 'hr Holmger Ulfssons *enka*', har nämligen efter mannens död fått äganderätt till en förut honom tillhörig jordlott och därför i sitt namn förnyat ett af honom om denna jordlott uppgjordt panteaftal. Fru Ingegerds pantebref, DS 1600, är dateradt *'Datum Tipt anno domini MCCCVIII in festo beati Thome episcopi et martyris'*.[2] Då hr Holmger lefde ännu den 17 april år 1308,[2] måste dateringen i fru Ingegerds bref åsyfta en af detta års sista dagar och alltså vara uppgjord efter circumcisionsstil.

Undersökningen har nu förts fram så långt, att den omfattar ett material tillräckligt för att därpå bygga slutsatser om den årsskiftestid, som äldst möter i våra urkunder. Samtliga de fall från den genomgångna tiden, i hvilka man finner kriterierna belysta, ha här framlagts. I alla har det visat sig, att sannolika eller fullt bevisande skäl intyga, *att årsskiftet räknats från den 1 jan.* Användningen af detta beräkningssätt har kunnat uppvisas såväl i urkunder utgångna från olika officiella kanslier som i en borgerlig privaturkund. I hela det material, som genomgåtts, har däremot inte påträffats någon omständighet, som antyder, att någon urkund daterats efter jultidsskifte. *Förekomsten af jultidsskifte i vårt lands äldsta urkundsmaterial är alltså hittills obestyrkt.*

Det är under sådana omständigheter tydligt, hur man har att behandla de urkunder från den här undersökta tiden, som äro daterade den 25—31 dec. och hvilkas årtal inte kan fastställas med stöd af andra urkunders eller källors uppgifter. Man nödgas ex analogia antaga, att deras årtal beräknats efter circumcisionsstil.[3]

[1] DS 1256, jfr lagmannens stadfästelse DS 1257.

[2] DS 1578.

[3] Det synes knappast vara af intresse att uppräkna dessa urkunder, då de med lätthet hittas i DS och då de samtliga — tills en mera ingående forskning finner differentierande specialskäl — falla under nämnda regel. Dateringen i ett par af dessa bref tilldrar sig en särskild uppmärksamhet. I biskop Brynjulfs bref DS 655, bevaradt i en 1400-tals afskrift i 'Codex præpositurae Scarensis' RA, strider nämligen årsbestämningen efter Kristi födelse och årsräkningen efter utställarens biskopsår så med hvarandra, att endera måste vara korrumperad. I DS 984 har genom ett tryckfel de romerska siffrorna i brefvets datering kommit att återges som '1287' i stället för '1288', hvilken senare siffra riktigt angifves i rubriken.

Det resultat, som här vunnits, förefaller från modern synpunkt självfallet, men är inte desto mindre efter medeltida förhållanden ganska öfverraskande. I den tyske kejsarens och de franska och engelska kungarnas kanslier räknades årets början från annan tid,[1] och intet af dem kunde tjäna den svenske kungens kansli som förebild vid dess användande af circumcisionsstilen. Det är utan tvifvel i stället kyrkan, som förmedlat införandet af denna stil i vårt land, vare sig man tänker på dess bruk i det kungliga kansliet eller i det borgerliga lifvet. Trots religiösa betänkligheter hade nämligen den gamla romerska stilen vunnit insteg i kyrkan[2] och det kyrkliga inflytandet var, när det gällde att tillgodose vårt lands kronologiska kulturbehof, alltför starkt för att kunna korsas af något annat. En tidigare utveckling af kulturen medförde för de centralare länderna förhärskandet af andra dateringssedvanor.

Den slutsats, som ofvan dragits om tiden för årsskiftet i vårt land, gäller uteslutande för det inhemska urkundsmaterialet. Det måste nämligen tillsvidare lämnas oafgjordt, om den kan tillämpas äfven på de inhemska *annalerna* och *krönikerna*. Det är mer än väl tänkbart, att man i dem finner notiser, som i utlandet daterats efter där gängse sedvanor och sedan i oförändradt skick flutit ur afskrifvarens penna. Det är äfven tänkbart, att författarna vid detta slags arbete haft större frihet och större lockelse att följa sina utländska förebilders kronologiska föredömme. En närmare undersökning häraf erbjuder stora och i många fall oöfvervinneliga svårigheter. Tills den skett, måste man emellertid räkna med möjligheten att i våra annaler och kröniker notiser förekomma, hvilkas årtal bestämts efter beräkning af årets början från den 25 dec. eller kanske t. o. m. från den 25 mars.

K. G. Wn.

Ett bref om Georg Adlersparres och västra arméns inryckande i Karlstad mars 1809.

Originalet till detta bref är bilagdt en skrifvelse från vice landshöfdingen Belfrage till svenske ministern i London Brinkman. Brefskrifvaren, som undertecknar sig med ett otydligt monogram, är tydligen borgare i Karlstad och medlem af inkvarteringskommissionen. Adressaten är en viss herr Niclas Lönner.

* * *

[1] Under 1200-talets senare del förekomma tidvis enstaka dateringar efter circumcisionsstil i det tyska rikskansliet. Grotefend, Zeitrechnung, 'Circumcisionsstil'. Något inflytande häraf kan dock knappast ha gjort sig gällande i Sverige.

[2] Grotefend, a. st.

Carlstad d. 12 Martii 1809.

Min käraste Bror.

Sedan mit sidsta för 8 dagar sedan har härstädes högst oförmodade händelser förelupit, hvarom jag tror mig böra M. K. Bror underrätta.

Klockan ¼ på 1 om natten mellan d. 6 och 7:de dennes inmarcherade helt oförmodat och i största tysthet 400 man af Vermlands jägare corps härstädes, öfver rumplade, desarmerade och aflöste högvakten, samt planterade canoner med brinnande lunta på stora torget, riktade åt alla gator, upväkte borgmästaren, inlemnade et ämbets memorial, underteknat af öfverste lieutenanten Georg Adlersparre, med underrättelse, at han nu mera emottagit öfverbefälet öfver alla i Vermland förlagde troupper, reqvirerade inqvartering för 2,000 man, som ofördröjt skulle ankomma och hvaraf 400 redan stodo på torget, för hvilka äskades skyndsamste inqvartering. Borgmästaren svarade, at en dylik procedure vore ovanlig, at inqvartering blott lemnades efter ankomne reqvisitioner från Konungens befallningshafvande, som nu äfven begärtes, innan inqvartering kunde värkställas; emedlertid låfvade borgmäst:n skyndsamt hopkalla magistraten och inqvarterings commission, hvarmed de deputerade afträdde.

Jag blef kl. ½ 1 om natten väkt af en stadsbetjent och ombeden at genast skyndsamt infinna mig hos borgmästaren til inqvarterings förrättande. Jag infant mig straxt; knapt var jag ditkomen jemte några af magistraten, innan de deputerade, capitain Ankarsverd, åtfölgd af ryttmästarne vid husarerne von Böhnen och Carleson, återkommo, berättade at landshöfdingen gref Rosen vägrat inqvartering, hvarföre han blifvit satt under bevakning, och begärte nu magistratens beslut i sådan belägenhet. Borgmästarn invände, at vid så fatta omstendigheter ansåg han sin pligt fordra äfven vägra inqvartering, hälst inmarchen då föreföll honom mistänkt och obehörig. Deputerade svarade, at de beklagade, det sådant beslut vore fattat, och tilkännagofvo, at de då nödgades inqvartera sig med våld hos stadens invånare, hälst de hade makten i händerne. Svaret blef, at då våld brukades, vore staden nödsakad undergå sit öde, men då deputerade tillika lade på magistratens ansvar alla de olyckor, oredor och våldsamheter, som oundvikligen följde, om trouppen högsta nattetid nödgades med våld inbryta i husen och inqvartera sig sielfve, samt der emot försäkrade, at alt ofredande (sic!) och största stillhet skulle iakttagas, om godvillig inqvartering lemnades, som noga skulle i akt tagas, beslöts, at inqvartering för desse 400 nu å torget stående skulle lemnas, med förbehåll af magistratens protest emot denne och vidare inqvartering, och at protocoll öfver händelsen til Konungens befallningshafvande och å högre ort skulle insändas, hvilket deputerade biföllo, hvarefter inqvartering för de inkomne genast värkställtes, och protocoll öfver altsammans genast til landshöfdingen afsändes. Emedlertid blef lands-

höfdingen, högste befälhafvaren generalmajorn och öfversten gref Leijonstedt, som här hade sit högqvarter, chefen for krigscommissariatet kammarrådet Billberg samt dess casseur, landssecreteraren, landskammereraren och borgmästarn i sine hus arresterade och satte under bevakning. Längre fram på dagen d. 7 inmarcherade dalregementet och stor del af Vermlands regemente, d. 8 likaledes resten, som alla måste inqvarteras. Den 9 afmarcherade åter Dal och Vermlands regementena samt jägarne, den 10 lika så 2:ne esqvadroner husarer och 2:ne batterier artillerie, som här förut voro inqvarterede, åt Stockholm. Den 7:de straxt om morgonen anslogs af dem en kundgiörelse å alla gathörn, at trouppeme skulle med välvilja bemötas och inga sammanskockningar ske. Längre fram på dagen anslogs likaledes innelykte proclamation om trouppernes afsigt med dess togande. Genast om natten til d. 7 blefvo alla tullar och utgångar med vakt besatte. Infarten til staden var obehindrad men ingen slapp ut, utan pollet från den ad interim tilsatte commendanten ryttmästar Böhn. Trenne extra påster, som landshöfdingen ernade afsända till regeringen, blefvo vid tullen anhollne och fördes til commendanten samt lågo der, tils ordinarie påsten d. 9 afgick till Stockholm, då de medsändes. Adlersparre sielf med tilräckelig escort afreste d. 10:de. För närvarande hafva vi blott circa 300 man af diverse corpser; Vermlands landtvärn, som här lågo inqvarterade, fingo alla gå hem hvar til sitt. Sådan är nu vår oförmodede belägenhet. Herren den Alsmägtige kaste et förbarmande och vårdande öga öfver vårt fattige Svea land och styre alt nådigt til det bästa.

— — — — — — — — — — — — — —

En storartad plan för utgifning af historiska handlingar.

Nederländska regeringen har som bekant inlagt mycket stora förtjänster om utvecklingen af sitt lands arkivväsende genom att skaffa präktiga arkivlokaler och förbättra arkivtjänstemännens ställning. Det är, kan man säga, en naturlig följd af detta arkivaliska intresse, som nu visar sig däri att regeringen beslutit sig för att med kraft deltaga i ett systematiskt utgifvande af källor till sitt lands historia. Den 26 mars 1902 tillsattes en kungl. »Commissie van advies voor 'srijksgeschiedkundige publicatiën» af 10 ledamöter, valda bland Nederländernas mest framstående historici och arkivmän. Vi nämna förre utrikesministern W. H. de Beaufort, riksarkivarierna Th. van Riemsdijk och S. Muller Fz, professorerna P. J. Blok, P. L. Muller och G. W. Kernkamp, den sistnämnde särskildt känd i Skandinavien genom sin på otroligt kort tid uppgjorda, men grundliga förteckning öfver »Hollandica» i Nordens arkiv och bibliotek, och arkivarien H. T. Colenbrander, kommissionens sekreterare. Den 29 maj 1902 utfärdade inrikesministern för kommissionen en in-

struktion, som bl. a. ålade henne att uppgöra vissa allmänna regler till efterrättelse för utgifvare af rikshistoriska urkunder. Vid sammanträde den 16 dec. s. å. framställde kommissionen sådana allmänna regler och ansåg därjämte nödvändigt att utarbeta en öfversikt af de partier af nederländska historien, som äro för litet kända och böra belysas genom källskrifters utgifvande. Det uppdrogs åt Blok och Colenbrander att utarbeta ett utkast till en sådan öfversikt. Detta var redan d. 29 jan. 1903 färdigt och cirkulerade sedermera bland medlemmarna. Kernkamp och S. Muller gjorde åtskilliga amendement, som äfvenledes cirkulerade, hvarefter en sammanarbetning företogs och den definitiva redigeringen skedde d. 15 dec. s. å. Man beslöt, att »öfversikten» skulle tryckas och tillställas historiska samfund och enskilda forskare, som vore intresserade i dithörande frågor. Denna publikation (*Overzicht van de door bronnenpublicatie aan te vullen leemten der Nederlandsche Geschiedkennis*. 'sGravenhage. Martinus Nijhoff 1904) omfattar jämte en bilaga (»Algemeene regelen vorgeschreven aan de bewerkers van Rijksgeschiedkundige publicatiën») ej mindre än 108 sid. folio.

Enligt denna »overzicht» är det kommissionens plan, att samtidigt skola utgifvas tre till arten skilda slag af publikationer, nämligen sådana (*algemeene serien*), hvilkas material anses af vikt för kännedomen om landets historia i sin helhet betraktad, sådana (*bizondere serien*), som angå vissa hufvudbeståndsdelar af rikshistorien, hvilka utöfvat så starkt inflytande på det stora hela, att det är af nöden att belysa deras speciella utveckling, och slutligen sådana publikationer (*afzonderlijke uitgaven*), hvilka omfatta till tid och material begränsade underafdelningar af landets allmänna historia eller sysselsätta sig med en och annan personlighet, som i tanke eller gärning utöfvat ett starkt inflytande på landets öden etc. Kommissionen uppräknar, med iakttagande af äfven en kronologisk indelning (1. Den äldsta tiden, 2. medeltiden, 3. 16:de årh., 4. republiken Förenta Nederländerna och 5. tiden efter 1795), ej mindre än 62 »svaga punkter», som böra belysas genom publikationer af ett eller annat af ofvan nämnda slag.

Såsom exempel på »algemeene serien» må nämnas: »Scriptores rerum Neerlandicarum medii ævi» (en samlad upplaga af på spridda håll redan tryckta krönikor m. m.), »Oorkondenboeken» för de olika nederländska herrskapen och provinserna till föreningen med den burgundisk-österrikiska staten (till 1300 in extenso, för tiden därefter i regestform), landsherrliga räkenskaper (till föreningen med österrikiska staten), handlingar rörande styrelsens organisation i provinserna under de burgundisk-österrikiska furstarna (brefväxling emellan regenterna och regentinnorna — »landvoogden en landvoogdessen» — med å ena sidan ståthållarna och regeringskollegierna och å den andra Karl V och Filip II), främmande sändebuds berättelser för tiden 1555—1609, Generalstaternas resolutioner i urval (i anslutning till Gachards »Actes des États généraux 1576—1580»), de sju provinsernas och landskapet Drentes d:o, aktstycken rörande stats-

rådet och förbundsfinanserna (»De raad van state en de financien der generaliteit»), d. v. s. en öfversikt af de af detta kollegium i sammanhang med budgetens uppgörande (*staat van oorlog*) afgifna belysande memorial, de s. k. »generale petitie» (högst märkvärdiga aktstycken) m. m. samt urkunder rör. Nederländernas allmänna historia 1795—1840 (beräknade till 9 dlr).

Af »bizondere serien» må påpekas aktstycken belysande Nederländernas kommersiella förbindelser, med de särskilda afdelningarna: Östersjöhandeln (och handeln på Norge), handeln på Ryssland, på England, på Frankrike, på Spanien och Portugal, Levantiska handeln, flodhandeln och kolonialhandeln. Kommissionen anser sig i fråga om Östersjöhandeln hafva mycket att hämta ur skandinaviska publikationer (Gustaf I:s Registratur, Sv. riksdagsakter, Sv. riksrådets protokoll m. m.) och håller före, att materialet bör ordnas kronologiskt, ej lokalt, efter de olika länderna Sverige, Norge, Danmark och Östersjöhamnar, om ej såsom underafdelningar inom samma period. Kommissionen beklagar, att den holländska östersjöhandeln ännu är ett »terra incognita», samt yttrar, att »den för vår handel olycksdigra ekonomiska politik, som Sverige förde sedan Gustaf Bondes dagar — en politik, för oss till sina följder lika skadlig som Cromwells navigationsakt och Colberts tariff — förbigås med tystnad i vårt folks allmänna historia». Till »bizondere serien» räknas vidare aktstycken rörande 1) nederländernas kolonialhistoria, hvarvid afdelningarna Ostindiska kompaniet och Västindiska kompaniet förmodas blifva af den omfattning, att inom dem skola utgifvas både »algemeene serien» och »zonderlijke uitgaven»; 2) krigsväsendet, 3) sjöväsendet, och 4) diplomatien. Man ämnar ej följa det franska föredömet och utgifva instruktioner, ty »i Frankrike äro instruktionerna riktiga historiska monument, på samma gång som de ofta äro af stort litterärt värde; hos oss gjorde man sig ej mycket besvär med affattningen». Saken bör tagas vidlyftigare, men liksom hos fransmännen fördelas efter de hof, där Nederländerna varit en längre tid representerade. Af instruktioner, diplomaternas relationer, regeringens skrifvelser, fördrag och konferensprotokoll bör utgifvas hvad som tjänar till en riktig uppfattning af huru de politiska förbindelserna till ett visst land utvecklat sig.

Ej mindre än 48 nummer »zonderlijke uitgaven» föreslås till utgifning. Dit räknas bl. a. »Excerpta romana» (notiser från romerska auktorer och inskrifter); utdrag ur utländska krönikor; »Acta sanctorum Neerlandicorum»; brefväxlingar: Erasmus', Vilhelm I:s af Oranien, prinsarnas af Oranien 1584—1702, de nassau-friesiska prinsarnas 1584—1747, Oldenbarnevelts, Caspar Fagels, Simon v. Slingelandts, François Fagels, Antonie van der Heims, Pieter Steyns, Van de Spiegels, Hugo Grotius' (de ännu omkr. 800 outgifna, bland dem 761 till Nicolaas v. Reigersberch), Constantin v. Huygens; Aitzemas litterära kvarlåtenskap; byggnadshistoria (Utrechtdomens och Binnenhofs i Haag); källor till historien om reformationens utbredning efter 1530; d:o om nederländska resningens förbindelser med

Tyskland; d:o om Leicesters period; d:o om Nederländernas förhållande till Brandenburg i 17:e årh.; d:o om deras förhållande till protestantismen i främmande länder (»Generalstaterna hafva också fört en till sitt omfång och sin kraft ej uppmärksammad protestantisk politik»); d:o om Leidens industri; om Les refugiés och den nederländska industrien; om industriskyddet i Nederländerna under 18:e årh.; om den ekonomiska utvecklingen; om myntväsendet; om fattigvården; om torrläggningar, flodregleringar och dammbyggnader; om skolväsendet; om universiteten och lifvet därstädes; om Amsterdams bank och börs; om dagligt lif i äldre tider; vidare främlingars reseanteckningar; venezianska sändebudsberättelser.

Kommissionen väntar sig åtskilligt urkundsmateriel från Sverige för vissa serier. I Uppsala universitetsbibliotek, säger hon, finnas flere af svenska studerande vid holländska högskolor aflämnade studierapporter, i flere svenska arkiv och bibliotek förvaras ett antal bref från svenska studerande i Holland, och åtskilligt finnes att tilllägga till hvad prof. Wrangel meddelat i sitt bekanta arbete om de litterära förbindelserna emellan Sverige och Holland. Kommissionen framhåller vidare, att i de skandinaviska länderna finnes ett stort antal resejournaler från 17:e och 18:e årh. Till holländska handelns historia lämnas viktiga upplysningar i främmande sändebuds och andra utlänningars anteckningar och memorial, och sådana, säger kommissionen, finnas framför allt i Sverige, »som i förra hälften af 17:e årh. gick i lära hos oss i allahanda branscher, framförallt i köpmansbranschen».

Kommissionen har aldrig tänkt sig möjligheten af att själf kunna inom öfverskådlig tid realisera det stora program hon här framlagt, och hon gör ej anspråk på något monopol att utgifva alla tilltänkta publikationer. Hvad hon framförallt åsyftar med den nu refererade »öfversikten» är att framlägga en noga öfvervägd allmän plan för utgifningen och dymedelst förekomma utgifvandet af historiska dokumentsamlingar utan inbördes sammanhang. »Erfarenheten har lärt», säger hon, »att publikationer, i och för sig prisvärda och nyttiga, sedermera stundom lägga hinder i vägen för, ja omöjliggöra utgifningen af andra, större och nödvändigare, emedan en ansenlig del af det material, som för den viktigaste publikationen skulle komma i betraktande, redan kommit till användning i ett helt annat sammanhang.» Hon önskar därför ett samarbete med den lärda världen. Liksom hon ämnar gifva samfund eller enskilde till känna, när hon beslutit utgifva en publikation, som kan korsa deras planer, likaså vill hon blifva underrättad, när en publikation tilltänkes, som finnes upptagen i »öfversikten» eller berör någon där upptagen punkt. På detta sätt skall förekommas, att utgifning af samma sak sker från två håll.

För öfrigt är kommissionens uppgift att föreslå inrikesministern utgifning af vissa publikationer, hvarefter denne nämner lämpliga personer för arbetet, att genom någon eller några af sina ledamöter meddela redaktörerna de speciella föreskrifter, hon för hvarje publi-

kation finner nödiga, att granska detsamma före tryckningen samt att vid grof vårdslöshet skilja redaktör från uppdraget, då denne är skyldig till kommissionen genast öfverlämna alla för statsmedel gjorda afskrifter.

Th. W.

Underrättelser.

— Clas Teodor Odhner †. Förre riksarkivarien Clas Teodor Odhner afled i Stockholm på morgonen den 11 sistlidne juni. Sedan flera år tillbaka var hans hälsa bruten, men dödsbudet kom icke dess mindre oväntadt. Ännu två dagar före sin död arbetade han i riksarkivet, och kvällen innan densamma satt han vid sitt skrifbord, sysselsatt med det verk, som under de sista åren helt och hållet upptog hans arbetstid.

Född i Alingsås den 17 juni 1836 studerade han i Uppsala och blef 1860 filosofie doktor. Hans gradualafhandling, »Bidrag till de svenska städernas och borgarståndets historia före 1633», beredde honom en docentur i historia, och han utvecklade sig snart till en af våra förnämsta och mångsidigaste historiska vetenskapsmän. 1861 utgaf han »Bidrag till den svenska stadsförfattningens historia», en afhandling, som jämte den förra på sitt område allt framgent bibehållit värde. Ett par år senare (1865) följde ett större arbete »Sveriges inre historia under drottning Kristinas förmyndare», som icke heller blifvit utträngdt af något annat. Samma år blef Odhner adjunkt i historia vid Lunds universitet och företog kort därefter en längre forskningsresa till åtskilliga arkiv i Tyskland, Österrike och Italien, som hvars resultat kunna betraktas dels den berömda afhandlingen »Sveriges deltagande i den Vestfaliska fredskongressen och grundläggningen af det svenska väldet i Tyskland» (1875, inträdestal i vitterhetsakademien, äfven öfversatt på tyska), dels ock en kortare uppsats »Sveriges förbindelser med den venetianska republiken under sextonde århundradet» (1867). 1871 blef han professor i historia vid Lunds universitet, där han stannade till 1887. Under denna tid ägnade han alltmera sina forskningar åt hvad som blef hufvuduppgiften för hans senare författareskede, Gustaf III:s historia, och 1885 utkom första delen af »Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering», ett arbete, som värdigt anslöt sig till Malmströms motsvarande verk om frihetstiden.

Under åren 1867/68 var Odhner medlem och sekreterare i kommittén för granskning af läroböcker i historia och geografi, och 1869 utkom hans »Lärobok i Sveriges, Norges och Danmarks historia för skolans högre klasser», som 1870 följdes af en kortare lärobok för skolans lägre klasser och 1872 af en lärobok för folkskolan. Åtminstone de två första hafva sedan dess behärskat undervisningen

i historia, och äfven den sistnämnda har ännu en stor spridning. Deras förtjänster ligga framför allt i den objektiva framställningen, i uppgifternas korrekthet och innehållets sakrikedom. Däremot har man anmärkt, att de äro »svåra», att de ej äro fullt afpassade efter skolungdomens ståndpunkt, att de sakna lif och färg, att de lägga för mycken vikt vid författnings- och förvaltningshistoria o. s. v. Hur stora emellertid förtjänsterna äro och hur svår uppgiften att på detta område komma med något nytt uppslag, som kunnat göra sig gällande, visas tydligen däraf, att intet af de många försök, som gjorts att ersätta de två mindre läroböckerna lyckats att göra sig mera allmänt gällande, och att den stora läroboken alltjämt står utan medtäflare.

I slutet af 1887 kallades Odhner att efterträda Carl Gustaf Malmström såsom riksarkivarie. Ämbetsmannens uppgifter blefvo större än han torde ha tänkt sig, och de historiska arbetena måste delvis skjutas undan. Som forskare hade Odhner lärt känna stora partier af det svenska riksarkivet. För arkivväsendet i strängare mening och för den egentliga arkivtekniken var han mera främmande och denna verksamhet torde icke åtminstone i början hafva i så hög grad intresserat honom. Men med vanlig arbetsamhet och plikttrohet sökte han sätta sig in i uppgifterna, som just vid den tiden, då han öfvertog riksarkivets ledning, icke voro de lättaste, och han fick icke blott leda riksarkivets flyttning öfver till dess nuvarande hufvudbyggnad utan äfven planera och genomföra den för det svenska arkivväsendet betydelsefulla organisationen af landsarkiv, som nu har kommit till stånd. Men tiden räckte äfven till för de historiska arbetena, numera koncentrerade kring Gustaf III, och vid sidan af några smärre skrifter, af hvilka den förnämsta var »Minne af Ulrik Scheffer» (i Svenska Akademiens Handlingar), kunde han 1896 utgifva andra delen af Gustaf III:s historia (1779—1787). Så snart han år 1901 uppnått pensionsåldern, begärde och fick han afsked från riksarkivarieämbetet. Efter hand lämnade han alla andra förtroendeuppdrag för att odeladt kunna ägna sin tid och de alltmera svikande krafterna åt afslutande af sitt stora historiska verk. Kanske en tredjedel af hvad som återstod var fullbordad, manuskript var redan lämnadt till sättning, och meningen var att utgifva den sista delen häftevis, men honom förunnades ej lyckan att i detta fall se sitt lifsverk afslutadt.

Odhner var ej blott en synnerligt framstående vetenskapsman, han var därjämte politiskt intresserad och en varm fosterlandsvän. I ungdomen omfattade han med ifver de skandinaviska ideerna. Sedan dessa efter 1864 lidit skeppsbrott, var det för Sveriges framtid som hans hjärta klappade, och man kunde påräkna hans medverkan för hvarje stor fosterländsk rörelse, så särskildt försvarsfrågan. Personligen älskvärd och blid var han både i familjelifvet och som förman ett mönster. Lynnet var allvarligt med en skuggning af melankoli men sinne för skämt saknades icke, och ett vackert

leende kunde ej sällan upplysa hans ansikte. De sista årens sjuklighet bidrogo naturligtvis att öka allvaret.

Odhner tillhörde den Historiska föreningens stiftare och var ända från början medlem af dess styrelse, sedermera i många år styrelsens ordförande. Till Historisk tidskrift har han lämnat åtskilliga värdefulla bidrag, såväl uppsatser som recensioner.

— Nils Gabriel Djurklou †. Den 31 sistlidne mars afled i Örebro kammarherren m. m. friherre Nils Gabriel Djurklou i en ålder af öfver 74 år. Med honom bortgick en rikt begåfvad, mångsidigt intresserad och på vissa områden grundlärd man. Han var i många år praktisk jordbrukare, och det har, med hänsyn till de stora sjösänkningsföretagen i Örebro län, för hvilka han lifligt och verksamt intresserade sig, om honom sagts, att »få äro i vårt land de män, hvilka i samma grad som friherre Djurklou bidragit att inom Sveriges gräns eröfra Finland åter». Han var arkeolog och tjänstgjorde en tid som antikvitetsintendent. Han var en bland våra tidigaste »folklorister», berättade, kvickt och humoristiskt, på landsmål och har lämnat ett par skildringar af folklifvet i Småland och Västergötland. Han var en durkdrifven genealog och personalhistoriker samt under senare tid utan fråga vår förnämste kännare af den svenska adelns historia. Åtskilliga afhandlingar eller granskningar vittna om ett vetande på detta område, som stundom föreföll gränslöst. Hans inträdestal i Vitterhets historie och antikvitetsakademien »Om Göran Månssons till Bolmsnäs jordebok» är ett af exemplen härpå, ett annat hans anmälan i Historiskt Bibliotek af Schlegels och Klingspors »Den ointroducerade svenska adelns ättartaflor», som själf är så godt som en liten uppsats, späckad med notiser, anekdoter och faktiska uppgifter rörande ämnet. I samma publikation meddelade han äfven »Bidrag till svenska frälsets historia under medeltiden» och i Historisk Tidskrift, utom en rad recensioner, de innehållsrika afhandlingarna: »Arfstvisten mellan Nils Nilssons till Traneberg och fru Ingegerds till Öja afkomlingar» samt »Svenska släkter med sparren öfver ett blad till sköldemärke», den senare åtföljd af en hel rad ättartaflor, som jämte föregående bevisning stundom skingrade den genealogiska dimma, i hvilken en ättkär fantasi format förfädernas töckniga släktled ända upp i hednatiden, på ett sätt som höll på att skaffa honom personliga fiender. Tidigt nog kom han under dessa forskningar till en själfständig uppfattning af den svenska adelns uppkomst samt det s. k. småfrälsets sociala ställning och betydelsefulla roll, och det var för honom en tillfredsställelse, at hvilken han enskildt gaf uttryck, när han så småningom fann sina åsikter i det väsentliga upptagna af den historiska vetenskapen. En annan i Historisk Tidskrift intagen afhandling om »Jöns Gerekeson, ärkebiskop i Uppsala 1408—1421» vittnade om huru bevandrad förf. var i vår medeltids urkunder.

— Förre docenten i historia vid Uppsala universitet John Ebbe Nordwall afled den den 31 mars 1904 nära 39 1/2 år

gammal. Hans gradualafhandling (1890) behandlade »Svensk-ryska underhandlingar före freden i Kardis (1658—61)». Dessa studier fortsattes i Historisk Tidskrift 1890/91 med en afhandling om »Sverige och Ryssland efter freden i Kardis 1661». Utom smärre uppsatser utgaf han äfven 1891 »Om svenska riksrådets utveckling mot centralisation under Gustaf II Adolfs regering». Hans svaga hälsa vardt emellertid snart bruten, forskningarna måste afbrytas, och döden kom helt visst som en befriare från långvarigt lidande.

— Privatdocenten i historia professor Vilhelm Naudé afled den 7 januari i Berlin vid 38 års ålder. Hans studier gällde de sista århundradenas ekonomiska historia; som hans förnämsta arbete anses »De europeiska staternas spannmålspolitik» utgifvet 1896 i Acta Borussica.

— Nationalekonomen Albert Schäffle, en tid professor i Wien, en tid österrikisk minister, afled den 25 december 1903, 73 år gammal i Stuttgart. Hans största arbete var »Bau und Leben des sozialen Körpers» i fyra band 1876—78, ny upplaga 1881.

— Den baltiske historikern friherre Ernst von der Brüggen afled den 20 december 1903. Han har författat bl. a.: »Polens Auflösung» och »Das heutige Russland».

— Förre professorn i Chicago Herman Edvard von Holst har aflidit i Tyskland vid 63 års ålder. Hans förnämsta arbete var: »Die Verfassung und Demokratie der Vereinigten Staaten» i fyra band (1878—1891).

— Den tyske krigshistorikern generalmajoren von Lettow-Vorbeck har aflidit den 29 sistlidne mars. Han har skildrat krigen 1806/07, 1813 och 1866.

— Den bekante hanseatiske historieforskaren professorn i Giessen Konstantin Höhlbaum har aflidit den 1 maj, 55 år gammal.

— Professorn i Jena Ottokar Lorenz afled den 13 maj vid 72 års ålder. Det var en mångsidig, lärd, originell men äfven något fantastisk och konstruktiv historieskrifvare. Hans arbete »Deutschlands Geschichtsquellen seit der Mitte des 13. Jahrhunderts» utgjorde en förtjänstfull fortsättning på Wattenbachs bekanta arbete om Tysklands äldre historiska källor. Hans originella och mycket omstridda uppfattning framträdde bl. a. i arbetet »Die Geschichtswissenchaft in Hauptrichtungen und Aufgaben kritisch erörtert». Den framträdde äfven i den något öfverdrifna betydelse han tillerkände genealogien såsom en historisk hjälpvetenskap. Hans »Genealogisches Handbuch» har blifvit en mycket använd uppslagsbok och hans »Lehrbuch der gesammten wissenschaftlichen Genealogie» är onekligen ett mycket intressant arbete, låt vara att resultaten stundom äro af ganska negativ art. Under de sista åren ägnade

han sig äfven åt den modernaste historien och lyckades få tillgång till åtskilligt otryckt material, så t. ex. i biografien öfver storhertig Fredrik af Baden, så äfven i hans sista arbete »Kaiser Wilhelm und die Begründung des Reichs», hvars syfte att nedsätta Bismarcks betydelse emellertid mötte en synnerligt skarp och som det synes äfven berättigad kritik.

— Amanuensen i riksarkivet J. A. Almquist har i »Meddelanden från Nordiska museet 1902» infört en förteckning öfver *Nordiska museets pergamentsbref före år 1600*, som bör vara af intresse för våra urkundsforskare. De förtecknade medeltidsbrefven äro till antalet 36.

— Arkivarien L. Weibull har i Historisk Tidskrift för Skåneland offentliggjort en ganska läsvärd artikel öfver Sophia Brahe, Tycho Brahes syster, närmast med hänsyn till hennes omfattande genealogiska forskningar. Men Sophia Brahe var icke endast släktforskare, hon var en högt bildad dam, hemmastadd i sin tids både naturvetenskapliga och humanistiska vetenskaper, och hennes lif hade därjämte sin kärleksroman, som skänker henne ett rent personligt intresse. Alla dessa sidor beröras i Weibulls korta uppsats.

— I Finska Forstföreningens Meddelanden 1902 har H. Samzelius infört några anteckningar om *Skogs- och jägeristaten i Finland före 1809*. De utgöra ett supplement till samme författares bekanta personhistoriska arbeten »Kongl. Skogs- och Jägeristaten 1539—1898» och »Kongl. Skogs- och Jägeristaten 1539—1900».

— I »Meddelanden från Kalmar läns fornminnesförening» IV har fil. d:r P. G. Berggren infört tvenne klosterstudier, den ena öfver *Kalmar dominikanerkloster*, den andra öfver *Kronobäcks kloster*.

— Som n:r XII af Sveriges allmänna konstförenings publikationer har bibliotekarien Olof Granberg utgifvit *Skoklosters slott och dess samlingar*, en ståtlig och rikt illustrerad bok i stor kvart. Framställningen är hållen i en populär och lätt kåserande stil — en uttömmande beskrifning på det ryktbara slottet med dess enastående samlingar skulle säkerligen kräfva ett par volymer — men vid den konstförfarne ciceronens hand gör läsaren i alla fall en intressant vandring genom slottets korridorer och våningar och får dess största märkvärdigheter påpekade, hvarjämte en mängd notiser af upplysande, ofta kritiserande art meddelas. Af intresse är författarens bevis för, att förebilden för slottet är att söka i det kurfurstliga palatset i Aschaffenburg, af hvilket en afbildning meddelas, en uppgift som i senare tid af konstkännare betviflats.

— Under titeln »Nordiska Studier» har ett antal nordiska språkforskare ägnat professor Adolf Noreen på hans femtioårsdag

den 13 mars 1904 en vacker vetenskaplig hyllning. Innehållet är naturligtvis hufvudsakligen af rent språklig eller litteraturhistorisk art. Af mera historiskt intresse äro tvenne uppsatser, S. Ambrosianis »Uplandslagens ärfdabalk III — ett bidrag till Erik den heliges historia?» och K. G. Westmans »Södermannalagens affattning». Ambrosiani vill visa, att den ryktbara lagstiftningsåtgärd rörande hustrus giftorätt i boet, som tillskrifves Erik den helige, inskränker sig till, att han velat »kristna äktenskapet». Det skedde genom att till det redan häfdvunna äktenskapsformuläret tillfoga orden »i namn faders och sons och den heliga andas». Westman upptager till behandling den omstridda frågan om förhållandet mellan de båda befintliga hufvudhandskrifterna af Södermannalagen. Den redaktion, som föreligger i handskriften A, hvilken Schlyter lagt till grund för sitt aftryck, är enligt honom ett *lagförslag*. Det af Schlyter tryckta additamentet 12 är ett protokoll vid detta förslags behandling, och handskriften B representerar den på grund af denna granskning utarbetade redaktionen, som sedermera pålystes på landstingen.

— I Finsk Tidskrift 1904 har professor M. G. Schybergson infört en liten uppsats under titeln *Porthans Minne tecknadt af våra skriftställare*, i hvilken med anledning af hundraårsdagen af Porthans död en redogörelse lämnas för de erkännanden af olika slag, som dels redan under lifstiden, dels ock sedermera kommit den ryktbare finske historieforskaren och vetenskapsmannen till del.

— Under våren har i Petersburg utkommit första häftet af ett ganska egendomligt arbete, benämndt *Finlands eröfring* (Завоеваніе Финляндіи), historisk framställning af rysk-svenska kriget 1808—1809 af P. von Gerich. Vid första påseendet erinrar detsamma om 1:a delen af svenska generalstabens verk, »Sveriges krig åren 1808 och 1809», och vid noggrannare undersökning finner man, att arbetet är, sida för sida, ett rent sammandrag af detta. I första kapitlet t. ex, som behandlar de politiska förhållandena och innefattar 21 sidor, härleder sig sammanräknadt knappa 3 från utg:s penna. Om man undantager en skef framställning af svensk-engelska underhandlingar rörande Danmark samt af öfverenskommelserna om den beväpnade neutraliteten, är återgifvandet eljest i allmänhet korrekt. Åtskilligt har naturligtvis borttagits, men å andra sidan har utg. låtit delar kvarstå, som man knappt skulle ha väntat af honom. Den ryska allmänheten har på detta sätt fått en, om man frånser några ställen, riktig och lätt skrifven skildring af detta krig. Så till vida är det ju bra. Men hvad säges om, att utg. ogeneradt utgifvit verket såsom ett af honom utfördt originalarbete, med marginalerna fyllda af svenska källcitat (allesammans för öfrigt reducerade till rysk tid, dock utan angifvande af stil, hvarför de i viss mån verka förvillande). Det är blott *en* källa, som ej är nämnd: den ur hvilken utg. sida för sida öser. Herr Gerichs egen författarverksamhet inskränker sig i detta arbete egentligen till en

inledning om Sveriges och Rysslands inbördes förhållande från äldre tider, uti hvilken han söker visa, att de båda folkens olika intressen nödvändigt måste leda till strid, och han angifver sin ståndpunkt med slutorden: »Att döma efter det ryska rikets historiska utveckling är antagligt, att det sista ordet i den tusenåriga kampen ännu icke är utsagdt». (*T. J. P.*)

— En tysk författarinna, Anna Wagemann, har skrifvit om den ryktbara järnmasken en afhandling under titeln »Die eiserne Maske oder nach zwei Jahrhunderten». Hon har gjort den öfverraskande upptäckten att järnmasken var ingen annan än konung Karl I i England, som icke afrättades den 30 januari 1649 utan befriades natten förut, hvaremot en af hans anhängare i hans ställe lät döda sig. Karl lefde sedan i hemlighet hos sin dotter, prinsessan af Oranien i Haag, tills han i sammanhang med Fouquets störtande i Frankrike(!) 1661 blef häktad och dog i fångenskap 1703, 103 år gammal. För att icke blifva igenkänd måste han, när han visade sig för andra personer, bära en svart sammetsmask. Bevisen skulle ligga däri, att mannen med järnmasken i alla sina lefnadsvanor varit påfallande lik Karl I o. s. v.

— *Den fjärde tyska arkivdagen* hålles i Danzig d. 7—11 augusti i år. Därvid kommer statsarkivarien vid det nyupprättade statsarkivet i nämnda stad arkivrådet Bär att hålla ett inledande föredrag om »Lagliga bestämmelser rör. skydd af arkivalier och tillsyn öfver arkiv med ej fackmässigt bildade vårdare». Arkivarien Erhardt lämnar en öfverblick af »Hufvudfaserna i Geheimestatsarkivets i Berlin utveckling», Bär redogör för »upprättandet af statsarkivet i Danzig», fabriksägaren Perl talar om »Den allmänna användningen af zapon i industrien» och arkivrådet Sello meddelar en »Redogörelse för de vid användningen af zapon gjorda erfarenheter».

I sammanhang med arkivdagen hålles de tyska historiska och fornminnesföreningarnas centralförenings »generalversammlung» den 9—11 augusti.

Ekonomisk historia

NÅGRA ANTYDNINGAR

AF

ELI F. HECKSCHER.

I.

Då Historisk Tidskrift möjligen längre fram kommer att begagna det uppslag, som gafs för några år sedan genom dr Karl Hildebrands redogörelse för några nyare ekonomisk-historiska arbeten (uppsatsen »Nationalekonomisk historieskrifning» i Hist. Tidskr. 1897), har det ansetts vara af intresse för tidskriftens läsare att dessförinnan erhålla en ofilosofisk liten redogörelse för denna vetenskaps uppkomst och innebörd.[1]

Den ekonomiska historien är en mycket ung disciplin, som framsprungit ur oppositionen mot den klassiska nationalekonomin. *Den klassiska nationalekonomin* (den »ortodoxa» eller »liberala» skolan) är som bekant den riktning, som grundlades genom Adam Smiths Wealth of Nations 1776 och hvars största vetenskapliga produkt är Ricardos Principles of Political Economy af år 1817. Denna skola kan utan tvekan sägas ha skapat nationalekonomin som vetenskap, dess betydelse kan knappast öfverskattas, och

[1] Någon litteratur om detta ämne finns knappast. Jag nöjer mig med att hänvisa till W. J. Ashleys två föredrag On the Study of Economic History (i hans Surveys Historic and Economic, 1900, ss. 1—30), till hans utmärkta artikel Historical School of Economists (i Palgraves Dictionary of Political Economy II, 1896, ss. 310—14), till det intressanta företalet till Ehrenbergs Das Zeitalter der Fugger (1896), och till Schmollers Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre I (1900) 116—121. G. von Below har ställt i utsikt en Geschichte der deutschen Kulturgeschichtsschreibung mit besonderer Rucksicht auf die wirtschaftsgeschichtliche Literatur; men hans nyss publicerade förarbeten (Zur Würdigung der historischen Schule in der Nationalökonomie: fem artiklar i Zeitschr. f. Socialwiss. VII, 1904) bestå uteslutande i ett hetsigt försök att pulverisera Schmoller.

de sista femtio årens kritik af densamma har i mångt och mycket skjutit öfver målet. Men den bar i hvarje detalj spåret af den tid, som frambragt densamma, nämligen upplysningstiden; och sällan har en period i sådan grad stått främmande för historiskt betraktelsesätt. För de liberala nationalekonomerna existerade ingen utveckling af det ekonomiska samhället; de fingerade ett naturtillstånd, en Robinson utrustad med alla nutidsmänniskans behof och själsegenskaper; därifrån togs steget sedan direkt till den fria konkurrensens regim. Att det ekonomiska tillståndet i världen var ett annat år 1300 än år 1800, att en politik, som nu kan vara den rätta, då varit ej blott orimlig utan otänkbar, att äldre tiders ekonomiska teorier voro en frukt af deras politiska och sociala förhållanden samt af deras allmänna åskådning, det föll dem knappast in. Den synpunkt som anlades var: om man följt Adam Smiths år 1776 uppenbarade eviga sanningar eller ej. Och på detta kriterium fördömdes nästan öfver en bank de par årtusenden, som föregingo 1776, Medeltidens ockerlagstiftning, skråväsendet, den engelska navigationsakten[1] och Colberts industrisystem. Från dessa förutsättningar var det alldeles konsekvent af skolans franska mästare J.-B. Say att föraktfullt afvisa också undersökningar af själfva den ekonomiska vetenskapens historia. »Hvad kunna vi vinna», sade han i en ofta citerad passus, »på att samla ihop orimliga åsikter, förkastade — och med rätta förkastade — teorier? Det vore på en gång onyttigt och långtrådigt att gräfva upp dem ur jorden.»[2]

Icke desto mindre visade sig dock relativt tidigt ett visst intresse för de ekonomiska teoriernas historia. Ricardos trogna och osjälfständiga lärjunge McCulloch har inlagt betydliga förtjänster genom att publicera flera serier af 1600-talets rika engelska broschyrlitteratur, och han har äfven författat en resonerande historisk bibliografi öfver sin vetenskap.[3] Till och med den ekonomiska historien i egentlig mening gjordes till föremål för åtskilliga studier,

[1] Detta exempel gäller ej Adam Smith, som säger att navigationsaktens föreskrifter »äro så visa . . . som om de alla hade uppfunnits af den mest djuptänkta vishet» (Wealth of Nations, book IV, chap. II).

[2] J.-B. Say. Cours complet d'économie politique pratique VI (1829) 351 f.

[3] The Literature of Political Economy (1845).

delvis som fortsättning från den lyckliga tid, då man ej visste att allt hvad som gjorts före Adam Smith varit förspilld möda.

Men just dessa ansatser till historiska studier visa bäst i hvilken grad modeteorierna tillintetgjort känslan för en förnuftig utveckling. Dessa historiska framställningar tyckas nästan blott ha haft till uppgift att ställa vid skampålen forna tiders missgrepp och att visa

wie wir's dann zuletzt so herrlich weit gebracht.

Litteraturen i fråga tycks mig dessutom på ett kuriöst sätt visa oriktigheten af den vanliga uppfattningen, att den liberala nationalekonomin såg bort från de moraliska synpunkterna; tvärtom upphöja dessa författare den fria konkurrensens principer till etiska doktriner och begagna hvarje tillfälle att uttrycka sin rent moraliska indignation öfver de brott, som begåtts sedan tidernas gryning mot den ortodoxa läran.[1]

Den sorgligt ringa litteratur, som vi själfva äga på området, tillhör öfvervägande denna riktning, ehuru åskådningen i de stora länderna redan väsentligen ändrats då de skrefvos. Bästa beviset på traditionens makt i denna del är väl, att en boren historiker som Hans Forssell här tillhör doktrinärerna. I en med afseende på både fakta och synpunkter värdefull uppsats om »merkantilism» i Svensk Literatur-tidskrift 1868 (med anledning af Arnbergs viktiga arbete Anteckningar om Frihetstidens politiska ekonomi) förekomma t. ex. sådana omdömen som följande: »fullkomligt falska grundsatser gjordes till osvikliga ledstjärnor»; »författningar, som vår tid (sic) ser med häpnad och medlidande»; »slutföljderna (af Frihetstidens ekonomiska politik) straffade grundsatsen för lögn och ertappade den på bar gärning med ett storartadt själfbedrägeri, så att hela denna lagstift-

[1] Som stöd för detta påstående må det vara nog att citera slutorden i Fyhrvalls afhandling om de svenska tjärhandelskompanierna (1880): »Och för att slutligen vinna en fullständig bild af detta monopol och dess betydelse för vårt land är ytterligare nödvändigt att icke lämna ur sikte en annan synnerligen beaktansvärd omständighet. Denna är det dåliga inflytande på nationalkaraktären i dess helhet, som tjärmonopolet lika litet som andra godtyckliga och egenmäktiga inskränkningar i handelns och näringarnas ohämmade gång kunnat undgå att utöfva genom sina konstlade brott och sitt följe af yrkesmässiga angifvare och beslaggörare» (s. 58).

ningscykel utgör den mest slående företeelse af en argumentatio in absurdum». Förelöparna till Adam Smith behandlas af skolan med den största vördnad, och hos oss har den klarsynta och varmhjärtade finska prästen Anders Chydenius, som 1765 uppträdde mot merkantilsystemet, blifvit föremål för kult af på en gång finskt-nationella och ekonomiskt rättrogna historiker. Forssell låter honom också framställa sina satser »till en förblindad samtids skräck och en upplyst framtids (sic) ledning».[1] — Det är mycket möjligt att Forssell på äldre dagar alls ej skulle velat stå för dessa ungdomliga öfverord, som säkert heller ingen vill lägga honom till last; men som vältaliga uttryck för andan i tidens litteratur ha de förefallit mig alltför karakteristiska att kunna förbigås.

Före midten af det nittonde århundradet började emellertid reaktionen mot den klassiska nationalekonomin, och det nya uppslaget kom från Tyskland. Att så blef förhållandet, kan delvis förklaras af karaktären hos den äldre tyska ekonomiska vetenskapen, den s. k. kameralistiken; den bjöd visserligen enligt 1700-talsmetod bara på vetenskapligt alldeles osjälfständiga, kolossala materialsamlingar (ett af dessa arbeten omfattade 147 band); men rikedomen på faktiska uppgifter var dock alltid något att taga vara på. Långt mer betydde emellertid Tysklands historiska rättsskola, Savignys och Eichhorns filosofi, emedan den var — för att använda lord Actons ord — »den starkaste af alla de krafter, som riktade Tysklands andliga lif på historien». Efter att ha gjort sig gällande på nästan alla andra områden nådde dess verkningar slutligen på 1840-talet äfven nationalekonomin och framkallade där den s. k. tyska *historiska skolan*, hvars stiftare voro Wilhelm Roscher, Karl Knies och Bruno Hildebrand.

Emot de engelska teoretikerna gjorde den nya riktningen gällande sammanhanget mellan alla sidor af samhällslifvet och följaktligen teoriernas relativitet; de be-

[1] Forssell, Studier och kritiker I (1875) 130, 131, 152, 158.

kämpade abstraktionen »the economic man», hvilkens enda motiv var egennyttan, och likaså förutsättningen om ett tillstånd af absolut fri konkurrens; i metodiskt afseende betonades på det ifrigaste behofvet af faktiskt och särskildt historiskt material samt induktiv forskning. Därvid kommo äfven fordringarna på framställningar af de ekonomiska förhållandena i deras historiska utveckling fullt till sin rätt; både historiker och nationalekonomer kritiserades skarpt för sin försumlighet på detta område, och Roscher gick tidtals ända därhän, att han satte som nationalekonomins uppgift, ej att tyda det nuvarande tillståndet, utan att finna »lagarna» för den ekonomiska utvecklingen.

Men då dessa idéer skulle föras öfver från de vetenskapliga programmen till framställningen af vetenskapen själf, visade det sig, att behandlingen afvek öfverraskande litet från hvad man förut varit van att se. Roscher, en af Rankes förnämsta lärjungar, ehuru tydligen främmande för mästarens historiska metod, försåg visserligen sitt ryktbara »System der Volkswirthschaft» med en oerhörd rikedom på exempel från alla tider, och visade en sant historisk sympati för alla dessa tiders tankar och ansatser. Men ehuru hans material sålunda har stort intresse, visar metoden hans andliga släktskap med de gamla tyska kameralisterna (på sätt och vis äfven med Adam Smith) och kan ur en synpunkt t. o. m. sägas beteckna ett tillbakasteg i förhållande till den engelska nationalekonomin sedan Ricardo; ty exemplen måste nödvändigt ge det intrycket, att de teorier som behandlas äfvenledes äro giltiga för alla tider och ej gälla blott vår egen tid. — Ännu mindre satte riktningens andra ledare, Karl Knies, de nya fordringarna i praktiken; han hade aldrig varit historiker och hans förnämsta arbete (Geld und Credit) kan täfla med nästan hvilket annat som helst i benig abstraktion.[1]

[1] Den historiska skolans genombrott betecknas genom Roschers Grundriss zu Vorlesungen über die Staatswirthschaft nach geschichtlicher Methode (1843; företal o. delar af inledningen till den nu sällsynta boken meddelas i öfversättning hos Ashley, Surveys 32—37); därefter följde Bruno Hildebrands Die Nationalökonomie der Gegenwart und Zukunft (1848), Knies' Die politische Oekonomie vom Standpuncte der geschichtlichen Methode (1853; se särskildt andra uppl. — med något förändrad titel, 1883 — ss. 12—22) och första delen af Roschers System (1854). — Se vidare: Lord Acton, German Schools of History (Engl. Hist. Review I.

I England uppstod en historisk skola i viss mån oberoende af den tyska men nådde aldrig tillnärmelsevis dess betydelse. Den engelska riktningens förelöpare Richard Jones och stiftare Cliffe Leslie förfäktade bägge samma synpunkter som de tyska nationalekonomerna och ägnade sig äfven åt studier af ekonomisk historia; men nästan mera nämnvärd är i detta sammanhang en tredje skriftställare, den glänsande finanspolitikern Walter Bagehot. Denne var visserligen en varm och obetingad anhängare af den liberala nationalekonomin, särskildt af Ricardo; men just för att skydda sin mästare mot den vaknande kritiken, tillgrep han den lyckliga utvägen — som på sätt och vis var en omvändning af Roschers metod — att medvetet begränsa giltigheten af Ricardos läror till nutidssamhällena. Därigenom beredde han en egen plats för den ekonomiska historien.[1]

Det egendomligaste skådespelet bland tidens engelska nationalekonomer erbjuder emellertid Thorold Rogers, som var Manchester-liberalismens svurne anhängare, Cobdens och Bastiats vän och beundrare, men som ej dess mindre grep sig an med ett af de väldigaste arbeten i ekonomisk historia som planlagts, nämligen det engelska åkerbrukets historia från midten af trettonde till slutet af adertonde århundradet. Som naturligt var under sådana förhållanden blef emellertid hans »History of Agriculture and Prices in England», som började utgifvas 1866, hufvudsakligen en prisstatistisk materialsamling af delvis rätt tvifvelaktigt värde och utan synpunkter, som kunde verka befruktande på den ekonomiska åskådningen.[2] Rogers' senare arbeten, som falla under tiden efter den ekonomiska historiens

1886, ss. 9, 39 ff.); Schmoller, Zur Litteraturgeschichte der Staats- und Sozialwissenschaften (1888) 147—71, 204—10; Aschehoug, Socialøkonomik I (1903) 97 ff.

[1] Se hans uppsatser The Postulates of English Political Economy och The Preliminaries of Pol. Ec. (i Economic Studies, posthumt utgifna 1880, — B. dog 1877). Som häraf synes är det ganska missledande då prof. Aschehoug räknar Bagehot till den historiska skolan (Socialøkonomik I 105).

[2] 6 delar utkommo under Rogers' lifstid, den sjunde och sista delen har först helt nyligen (1902) publicerats. Prishistoria har sedan gammalt haft och har tyvärr fortfarande en egendomlig dragningskraft på forskare: redan 1838—57 utgafs af Tooke och Newmarch en History of Prices 1793—1856, som ännu ej förlorat sitt värde.

genombrott, lida ingen brist på förhärligande af detta studium och motsvarande förakt för den abstrakta nationalekonomin — utan att därför visa alltför stora insikter i någondera.[1] —

Den liberala nationalekonomin mötte emellertid långt kraftigare opposition från ett annat håll än från den historiska skolan, nämligen från *socialisterna*, och äfven här visade det sig, att följden genast blef en impuls till studiet af ekonomisk historia. Af socialisternas lärofäder är Rodbertus den som numera i icke-socialistiska kretsar torde åtnjuta störst anseende för originalitet och ärlig vetenskaplig forskning; han är också uppenbart den af dem, som haft mest historisk blick. Det är Rodbertus, som påpekat att privatkapital, privategendom och en mängd andra ekonomiska fenomen äro historiska kategorier, som uppstått i historisk tid och kunna försvinna, ej — såsom liberala skolan förutsatte — eviga institutioner, lika litet som slafveriet, ehuru äfven det en gång ansetts evigt. Denna uppfattning, som också Marx var alldeles förtrogen med, utvecklades hos Rodbertus till en totalåskådning af västerlandets sociala utveckling, som går igen hos nyare ekonomiska historiker och som vittnar om en sällsynt historisk öfverblick, hvad man än må mena om dess tendens. Till sina konstruktioner har Rodbertus tydligen kommit framförallt genom studier rörande antikens sociala förhållanden, och hans talrika afhandlingar på detta område åtnjuta fortfarande stort anseende.[2]

Emellertid är den impuls, som utgick från socialismens andra mästare Karl Marx, praktiskt sedt, af större bety-

[1] Se t. ex. föreläsningsserien The Economic Interpretation of History (1888), särskildt inledningsföredraget The Economical Side of History. Rättvisan kräfver dock det erkännandet, att liknande synpunkter, ehuru mindre utpräglade, förekomma redan i företalet till första bandet af History of Agriculture 1866.

[2] Se Dietzel, Rodbertus, II (1888) 129—80 samt af Rodbertus' egna skrifter exempelvis Offener Brief an das Comité des deutschen Arbeitervereins (1863; i Kleine Schriften hrsg. v. M. Wirth, 1890, ss. 324 f.). En varm beundrare af Rodbertus är den store tyske nationalekonomen prof. Adolph Wagner i Berlin, som enligt hans exempel lagt indelningen »rent ekonomisk»—»historisk-juridisk» till grund för hela sin behandling af de ekonomiska begreppen (se Die Grundlagen der Volkswirtschaft — som utgör första delen af Wagners Grundlegung der politischen Oekonomie — I, 1892, ss. 306 ff., m. fl. st.).

delse. Det är den s. k. historiska materialismen, en af den rättrogna socialismens grundvalar. I sina tidigare skrifter, från senare hälften af 1840-talet samt från 1850-talet, utvecklar Marx en ståndpunkt, som i korthet kan sammanfattas så: produktionsförhållandena äro icke blott en af förutsättningarna utan den yttersta grunden till alla historiska fenomen, och alla de öfriga fenomenen — rättsliga, politiska, filosofiska, religiösa, estetiska — äro blott reflexer af samhällets ekonomiska regim.[1] Senare uttryckte sig Marx försiktigare,[2] och efter hans död förklarade hans trognaste vän och medarbetare Friedrich Engels, i början af 1890-talet, att satsen aldrig afsetts så skarpt som den formulerats; Engels erkände oförbehållsamt, att alla de olika fenomenen ömsesidigt verkade på hvarandra och på den ekonomiska grundvalen för utvecklingen.[3] Denna välmenta tydning har sedermera ytterligare understrukits af den bekante »revisionisten» Eduard Bernstein (1899), som öfver hufvud taget bjudit till att sätta de socialistiska lärorna i bättre samklang med den faktiska utvecklingen.[4] Emellertid är den ursprungliga uppfattningen visst ej utdöd; den har t. ex. helt nyligen proklamerats, utan hvarje spår af restriktion, på första sidan af ett arbete med vetenskapliga anspråk, författadt af en dansk socialistisk historiker.[5]

Emellertid hade man kunnat vänta, att den materialistiska historieuppfattningen skulle haft det goda med sig

---

[1] En utförlig dokumentation meddelas af E. R. A. Seligman, The Economic Interpretation of History (New York 1902) 25—49. I sitt arbete Zur Kritik der politischen Oekonomie, 1859, sammanfattade Marx själf sin teori i några satser, af hvilka två må citeras. »Meine Untersuchung mündete in dem Ergebniss, dass Rechtsverhältnisse wie Staatsformen weder aus sich selbst zu begreifen sind, noch aus der sogenannten allgemeinen Entwicklung des menschlichen Geistes, sondern vielmehr in den materiellen Lebensverhältnissen wurzeln. . . . . . Die Produktionsweise des materiellen Lebens bedingt den socialen, politischen und geistigen Lebensprocess überhaupt.»

[2] Det afgörande stället förekommer i tredje delen af Das Kapital, som först 1894 utgafs af Engels (Das Kapital III: 2, ss. 324 f.). För öfrigt innehåller detta Marx' hufvudarbete föga af teorin.

[3] Engels' yttranden förekomma i en rad bref, som 1895 publicerades i några socialistiska organ. Seligman (58 f., 62 ff., 142 ff.) meddelar utförliga utdrag.

[4] Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie, 10:e tusendet (1902) 4—14.

[5] Dr Gustav Bang, Kapitalismens Gennembrud (1902). Till denne författares ursäkt bör kanske anföras, att han tydligen ej är nationalekonom.

att föranleda grundliga studier i dessa hittills förbisedda produktionsförhållanden, som nu upptäckts vara grunden till all utveckling. I tolkningen af världsutvecklingen från ekonomiska förutsättningar gick Marx själf i spetsen genom att kasta fram en hel mängd idéer, som stundom voro synnerligen skarpsinniga, och vissa senare socialister ha följt hans exempel, ehuru med mera tvifvelaktig framgång; sålunda ha såväl själfva kristendomen som särskildt Calvins läror förklarats bero uteslutande på produktionsförhållandena. . De socialistiska författarna tyckas dock känna betydligt större dragningskraft till frågorna om familjens uppkomst, »horden», »matriarkatet» och annat dylikt, som lyckligt är befriadt från den historiska metodens tvång. Och studiet af själfva den ekonomiska utvecklingen i historisk tid, som väl borde vara den allra första uppgiften för allvarliga anhängare af teorin, har mig veterligen erhållit mycket liten hjälp från detta läger. —

Hittills hade alltså från nationalekonomiskt håll endast kommit impulser och svaga ansatser till en ekonomisk historia. Oberoende häraf fortgick emellertid, som förut antydt, det materialsamlande, som i synnerhet florerat på 1700-talet; och åtskilliga värdefulla undersökningar sågo dagen. *Historikerna* ex professo hade naturligtvis ej kunnat undgå att lägga märke till olikheten i det ekonomiska tillståndet på de tider som behandlades, men de hade å andra sidan ingen klar uppfattning af att detta tillstånd hade en historia lika väl som statsskicket och den yttre utvecklingen. Resultatet blef i bästa fall en tafla öfver landets faktiska tillstånd, sådan som den ryktbara i tredje kapitlet af Macaulays History of England, stundom ytterst åskådlig, men utan framhållande af de medvetna och omedvetna krafter, som verkade inom detta område och för hvilka tillståndet blott var ett momentant uttryck. En sådan skildring har alldeles samma värde och betydelse som exempelvis den af ett rådsmöte eller en riksdag i dr Ellen Fries' Kulturbilder; och man torde förstå situationen, om man föreställer sig, hur mycket vi skulle veta om vår författningshistoria, i fall vi blott ägde sådana skildringar, utan t. ex. riksarkivarien Hildebrands stats-

författningshistoria.[1] För att göra sådana framställningar lefvande fordras dessutom att, såsom Macaulay, disponera öfver en Rubens' färgprakt; men de flesta historiker stannade så långt efter detta ideal, att de ofta ej kommo längre än till en rad notiser, sådana som vi så väl känna till ifrån »det inre tillståndet» i läroböckerna — alla skolbarns fasa.

Emellertid inträdde förändringen ganska snart i detta fall. Rättshistoriker och agrarhistoriker ägnade sig som bekant med stor ifver åt att förklara de gamla germanernas samhällsförhållanden för att därigenom lyckas förstå Medeltidens utveckling; och hos dessa primitiva stammar spelade det materiella lifvet en så framträdande roll, att sociala och ekonomiska synpunkter nödvändigt måste anläggas. Det namn, som i detta sammanhang främst bör nämnas, är Georg Hanssen, hvilkens agrarhistoriska afhandlingar började redan 1832. De agrariska förhållandenas betydelse för att förstå den äldre Medeltidens försvarsorganisation och statsrättsliga utveckling trängde sig också på medvetandet; och då stadsväsendets uppkomst började behandlas, var det ju omöjligt att förbise de ekonomiska orsakerna. Sålunda uppstod inom historikernas egen krets intresse för den ekonomiska utvecklingen — ett intresse, som egentligen kom den äldre Medeltiden till godo.

Det egentliga genombrottet kan emellertid knappast dateras tidigare än midten eller slutet af 1870-talet; men det ägde då rum nästan samtidigt i Tyskland och England. I Tyskland var det genom en afläggare af den gamla historiska skolan, men en ny riktning, den s. k. »yngre historiska skolan», hvars erkända ledare är den ännu i sin fulla kraft stående professor Gustav Schmoller i Berlin (då i Strassburg). Hans arbeten beteckna en afgjord epok, ehuru de möjligen påverkats af Bruno Hildebrands idérika uppsatser. Genom sin afhandling om Strassburgs klädeshandlarskrå (Die Strassburger Tucher- und Weberzunft, 1879) utvecklade

[1] Det behöfver väl ej betonas, att härmed på intet sätt afses något klander af sådana teckningar. Exempelvis prof. Erich Marcks' skildring af Frankrike omkr. 1550 (i hans Gaspard von Coligny, I, 1892) eller prof. Edv. Holms Danmark-Norges indre Historie 1660—1720 (1885—86) måste fröjda hvarje ekonomisk historikers hjärta.

Schmoller betydelsen af skråväsendet,[1] och hans uppsats om merkantilsystemet (1884) innebar något ännu mer banbrytande. Merkantilsystemet, d. v. s. 16.—18. århundradenas ekonomiska system, hade gjorts till föremål för en förkrossande kritik af Adam Smith och var därför mer än någon annan period föremål för den klassiska skolans obetingade fördömande. Schmoller uppvisade nu, att merkantilsystemet innebar en nödvändig utveckling af de föregående formerna för ekonomisk politik och stod i samband med Nya tidens hela utveckling; det betecknade statens uppkomst som ekonomisk enhet och bärare af den ekonomiska politiken.[2] Såsom höfves Brandenburgs »historiograf» och utgifvaren af »Acta Borussica», är Schmollers insats i den ekonomiska historien framför allt just att uppvisa statens andel i och betydelse för utvecklingen. — Samtidigt med Schmoller uppträdde österrikaren v. Inama-Sternegg med första delen af sin bredt anlagda Deutsche Wirtschaftsgeschichte (1879) — det första arbete som genom själfva sin titel angaf den ekonomiska historien såsom en egen vetenskap[3]; och samtidigt vidtog också ett flitigt studium af Englands ekonomiska historia från flera tyska forskares sida (Brentano, Ochenkowski, Held, Schanz m. fl.).

Oberoende af de tyska historikerna hade samtidigt ett likadant uppslag framkommit också i England. England var ju den klassiska nationalekonomins hemland och fastaste borg; den svaga historiska skolan hade där hvarken haft tid eller makt att göra sig gällande. Men under inflytande från Carlyle och Ruskin hade på 1840- och 1850-talen uppstått en opposition mot liberalismen, mot dess fördömande af statsingripande och af arbetaresammanslutningar. Motståndet kom från de s. k. kristliga socialisterna, icke vetenskapsmän, utan präster, jurister, affärsmän och litteratörer; deras två förnämsta namn äro F. D. Maurice och Charles Kingsley. I motsats till de tyska socialisterna riktade de sina an-

[1] Redan 1875 utkommo hans skrifter Strassburgs Blüte und die volkswirtschaftliche Revolution im 13. Jahrhundert och Strassburg zur Zeit der Zunftkämpfe.

[2] Das Merkantilsystem in seiner historischen Bedeutung: ursprungligen i Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich VIII (1884), nu intaget som första uppsats i samlingsbandet Umrisse und Untersuchungen zur Verfassungs-, Verwaltungs- und Wirtschaftsgeschichte (1898).

[3] Jfr Ashley, Surveys 111.

grepp på den gamla nationalekonomins *materialistiska* sida; de voro sociala *etiker*. -- Härifrån kom nu impulsen. Dr W. Cunningham var banbrytaren, och det är betecknande såväl för rörelsens karaktär som för engelska förhållanden, att han nu i mer än 20 år förenat de bägge skenbart så skilda uppgifterna att vara lärare i nationalekonomi vid Trinity College i Cambridge och att tjänstgöra såsom präst (vicar) vid universitetskyrkan Great St. Mary's; samtidigt är han en ansedd kyrkohistorisk författare. För en sådan man är det naturligtvis omöjligt att förfalla till ensidigt betonande af de materiella faktorerna i utvecklingen; i själfva verket har han också den allsidigt humanistiska syn på tingen, som nästan tycks vara ett karakteristikon för engelska kyrkans präster. 1878 började dr Cunningham i Cambridge föreläsa öfver Englands ekonomiska historia och 1882 utkom första upplagan af hans arbete Growth of English Industry and Commerce.

Något senare nådde rörelsen Oxford och fick där en af sina mest sympatiska representanter i den tidigt bortryckte Arnold Toynbee, en djupt religiös natur med hela sin eldsjäl fylld af tanken på arbetarnas andliga och materiella välfärd. Som lärare vid Balliol College (särskildt för blifvande engelska tjänstemän i Indien) utöfvade han ett sällsynt personligt inflytande på kamrater och lärjungar, samtidigt med att han genom föredrag, samtal och samlif kom i nära direkt beröring med arbetarna. Det är denna personliga insats, som ger Toynbee hans största betydelse; hans vänner ha öfverraskande väl lyckats återge »den prägel, som ej kan uttryckas i ord, emedan den hade sin rot i något outtaladt och obestämbart hos mannen» och som långt mer än hans åsikter — hvilka karakteriserades af ett ovanligt lugnt omdöme och praktisk blick — var orsaken till det outplånliga intryck »profeten Arnold» gjorde på alla, som kommo i beröring med honom. Genom hans föredöme har »settlementet» Toynbee Hall i Whitechapel uppstått; hans närmaste vän var Sydafrikas nuvarande store administrator lord Milner och till hans lärjungar hörde bl. a. prof. W. J. Ashley, till hvilken jag straxt återkommer. — På grund af ständig sjuklighet och otaliga uppdrag fick Toynbee aldrig tillfälle att före sin död vid 30

års ålder afsluta något vetenskapligt arbete; men en stor insats gjorde han i alla händelser genom sina, på omfattande studier hvilande föreläsningar 1881—82 öfver den väldiga omhvälfning, som är förutsättningen för 1800-talets hela sociala historia i England, den s. k. industriella revolutionen, maskin- och fabriksindustrins uppkomst samt arbetarklassens proletarisering. För den klassiska nationalekonomin existerade ej det tillstånd, som var äldre än denna omhvälfning; det är då klart hur mycket synkretsen måste vidgas, då man erfor, hur förändringen gått för sig. Föreläsningarna utgåfvos posthumt 1884 efter Toynbees egna och hans åhörares anteckningar — tyvärr i mycket fragmentariskt skick.[1] Alldeles samtidigt med hans föreläsningar hade samma sak gjorts till föremål för mycket utförligare behandling i den tyska socialpolitikern Adolf Helds Zwei Bücher zur socialen Geschichte Englands (1881), men detta var tydligen obekant för Toynbee, som förmodligen ej heller skulle känt sig tilltalad af andan i det tyska arbetet.[2]

Isen var nu bruten, och under de sista 20 åren har en hel armé af nationalekonomer och historiker tagit itu med behandlingen af de ekonomiska fenomenens utveckling, kvantitativt otvifvelaktigt mest i Tyskland, men också i stor utsträckning i England och Amerika, liksom äfven i Frankrike och andra länder. Hvad särskildt beträffar Frankrike, eruditionens klassiska land, så hade det sedan gammalt en ståtlig litteratur i frågor, som tillhörde den ekonomiska historien; men den »historiska andan» saknades och är fortfarande egendomligt främmande för många sådana franska arbeten. — En ny impuls har den ekonomiska historien fått i Tyskland genom den Lamprechtska riktningen, som — förmodligen under inflytande från Comte och från den materialistiska historieuppfattningen — vill hålla sig till det typiska (ej det singulära) i utvecklingen och därför faller tillbaka på de ekonomiska och sociala

---

[1] Lectures on the Industrial Revolution of the 18th Century in England (innefattar äfven några mindre skrifter och en biografisk inledning af den ryktbare professor Benjamin Jowett, Master of Balliol). Vidare litteratur om Toynbee: F. C. Montague, Arnold Toynbee (John Hopkins University Studies in Historical and Political Science VII: 1, 1889); Lord Milner, Arnold Toynbee (2:a uppl. 1901).

[2] Också detta utgafs efter sin författares död.

fenomenen som historiens innehåll. Lamprechts Deutsche Geschichte (5 delar 1891—95, 96:e delen 1704), som ansluter sig till han tidigare Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter (3 delar, 1885—86), ger de ekonomiska förhållandena en central plats i utvecklingen; men äran tillkommer i detta fall knappast honom utan Wilhelm Nitzsch, hvilkens Geschichte des deutschen Volkes (3 delar, utgifna efter hans död 1883—85) varit Lamprechts förebild. Af dessa arbeten har blott Lamprechts historia — och denna först i år — förts längre än till midten af sextonde århundradet.[1]

Det kan ej vara tal om att här gifva en redogörelse ens i allmänna drag för den senare tidens litteratur, i synnerhet som de flesta arbetena gälla tämligen speciella frågor. Det enda land, hvars ekonomiska historia från början till slut är skrifven efter originalkällorna, är England, och dr W. Cunninghams Growth of English Industry and Commerce, som vuxit från ett band i första upplagan till tre band i den tredje,[2] står alltså ensamt i litteraturen. Det andra större arbetet i engelsk ekonomisk historia är författadt af vetenskapsgrenens kanske stridbaraste förkämpe, Mr. W. J. Ashley, som efter att ha varit världens förste professor i ekonomisk historia (vid det stora Harvard University i Cambridge, Massachusetts) nu erhållit en viktig ställning vid Birminghams nyupprättade universitet; hans Introduction to English Economic History and Theory (2 delar, 1888 och 1893) har blott förts fram till Medeltidens slut. — Äfven den franska litteraturen har att uppvisa några sammanfattande arbeten, nämligen den tidigt aflidne H. Pigeonneaus utmärkta Histoire du commerce de la France (2 delar, 1885 och 1888) som går till Richelieus död, och E. Levasseurs lärda men tämligen doktrinära arbete Histoire des classes ouvrières en France jusqu'à la révolution (2 delar, 1859), som helt nyligen (1900—1901) utkommit i en mycket utvidgad upplaga[3]; till det sista arbetet

[1] Rörande den Lamprechtska striden har Hist. Tidskr. som bekant innehållit två artiklar af prof. Edén (1896 och 1900): det är då så mycket mindre anledning att här uppehalla sig vid den.

[2] Tredje upplagan 1896 och 1903; af första bandet är en fjärde upplaga under utarbetning.

[3] Denna upplaga har en något förändrad titel (Histoire des classes ouvrières et de l'industrie en France avant 1789).

anknyter sig en motsvarande framställning (1867) af tiden efter 1789. — Tyskland har, betecknande nog, trots sin stora litteratur i ämnet intet sammanfattande arbete utom Inama-Sterneggs redan omtalade Deutsche Wirtschaftsgeschichte (3 delar), som 1901 afbrutits vid Medeltidens slut.

När de sammanfattande framställningarna af hvarje lands litteratur äro så få, inses det lätt, att vetenskapliga öfversikter af västerlandets utveckling som en helhet måste vara ändå färre. I själfva verket torde också dr Cunninghams Essay on Western Civilisation in its Economic Aspects (2 små delar, 1898 och 1900) vara det enda som finns att tillgå; och ehuru framställningen delvis knappt blir mer än ett fågelperspektiv, är det ej lätt att öfverskatta dess nytta, i synnerhet för den, som skall orientera sig i ämnet.

Men om de ekonomiska historikerna ha svårt att samla sig till helhetsframställningar, förstå de i stället utmärkt arbetsfördelningens betydelse; och de ledande vetenskapsmännen äro ett slags arbetsgifvare åt beundrande lärjungar. Kring dr Cunningham har samlat sig en skara framstående, särskildt kvinnliga författare, och prof. Schmollers lärjungar offentliggöra mindre undersökningar i hans Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen. 1893 erhöll också den ekonomiska historien en egen, internationell tidskrift, som efter några års uppehåll nu ånyo börjat utkomma (1903) under titel Vierteljahrschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte och under redaktion af de två kända medeltidshistorikerna G. von Below och L. M. Hartmann samt nationalekonomen prof. Stephan Bauer i Basel. För öfrigt finnas de arbeten, som icke utkommit självständigt, spridda i hela den ekonomiska och historiska tidskriftslitteraturen samt i de snart oräkneliga afhandlingsserier, som utgifvas af tyska och amerikanska högskolor.

Äfven de ekonomiska teoriernas historia (»nationalekonomins historia») är ännu oskrifven; framför allt saknas en tillfredsställande behandling af den stora engelska litteraturen före Adam Smith. Största insatsen har utan jämförelse gjorts af Roscher, men utom en mindre skrift om Englands nationalekonomi har han blott afslutat ett arbete på detta område, Geschichte der National-Oekonomik in Deutschland (1874), som är ytterst samvetsgrann, fullständig och opartisk, men onekligen saknar öfverskådlighet och

i viss mån äfven ledande synpunkter. Under och efter Roschers tid ha många arbeten skrifvits om nationalekonomins historia som en helhet (de viktigaste äro af Kautz, Dühring, Eisenhart, Ingram, Cossa, Espinas, Rambaud och Oncken) men intet af dem torde kunna anses fullt tillfredsställande. Ingrams History of Political Economy (1888) är förmodligen det bästa af de ännu afslutade, ehuru det lider af författarens okritiska beundran för Comte och den historiska skolan. Bernprofessorn August Oncken, som lämnat viktiga bidrag till fysiokraternas historia, har nyligen (1902) utgifvit första bandet af en Geschichte der Nationalökonomie, som afser att behandla ämnet i nära sammanhang med den ekonomiska historien; men det förefaller nästan som om den framstående vetenskapsmannen ej vore nog mycket historiker för att lyckligt kunna genomföra denna tilltalande plan. Bland nu lefvande nationalekonomer torde prof. Edwin R. A. Seligman vid Columbia University (New York) vara — och kanske äfven känna sig — kallad att skrifva nationalekonomins historia, åtminstone den engelska, som utan all jämförelse är den viktigaste från midten af sjuttonde till midten af nittonde århundradet.

En egendomlighet med de hittillsvarande studierna i ekonomisk historia — kanske beroende på deras uppkomst — är att de alldeles öfvervägande falla inom Medeltidshistoriens område. Mycket få Medeltidshistoriker förbise numera de ekonomiska synpunkterna, och de ekonomiska anledningarna till alla sidor af denna tids utveckling få nu minst sin tillbörliga belysning. Så glädjande detta än är i och för sig, kan man icke se denna koncentration på Medeltidshistorien utan en viss oro. Ty det måste väl dock erkännas, att ideella motiv sällan till den grad hänsynslöst fått dominera alla sidor af samhället som under tiden för höjdpunkten af katolska kyrkans världsherravälde; och då de ekonomiska grundvalarna för senare tiders utveckling ännu äro i hög grad förbisedda, blir det något afgjordt missledande i det skarpa betonandet af t. ex. korstågens ekonomiska förutsättningar — de ekonomiska motiven betonas i självfva verket mest under den tid de minst gjort sig gällande. Studiernas likformiga fördelning öfver historiens hela område måste därför höra till de närmaste önske-

målen; för antiken har mycket gjorts på senare år i detta afseende — tyvärr förefaller materialet mycket torftigt — men att exempelvis föregångslandet Nederländernas ekonomiska utveckling på alla områden i det sjuttonde århundradet ännu är terra incognita, betecknar ett nästan olidligt tillstånd.

II.

Efter denna redogörelse för den ekonomiska historiens faktiska uppkomst och antydningarna om dess nuvarande ställning vore det kanske lämpligt att i allmänna drag angifva hvad denna disciplin innebär och icke innebär.

För historiker behöfver det kanske icke framhållas, hvilken grundskillnad som råder mellan samhällsvetenskaperna (»kulturvetenskaperna») och naturvetenskaperna — eller kanske snarare de matematiska vetenskaperna — i deras förhållande till historien. Det kan naturligtvis ha ett betydligt kuriositetsintresse att läsa en »historisk fysik» eller »historisk matematik», men — såvidt en utomstående förmår bedöma — kan det aldrig vara någon mening i att inhämta dessa vetenskaper på historisk väg. Ty reglerna för trianglars kongruens eller krafternas parallelogram måste ha varit precis lika allmängiltiga på Hamurabis tid som i detta år 1904; och i historisk tid har förhållandet mellan solen och planeterna, jorden och månen icke undergått förändringar. Historien om dessa vetenskaper är alltså blott en redogörelse för, när de evigt giltiga sanningarna blifvit upptäckta, hvilket ju har ett fullt reellt intresse t. ex. för den historiker, som sysslar med perioden i fråga; däremot förefaller det lekmannen otroligt, att man skulle kunna vinna på att lära sig, t. ex., i matematiken först de teorem, som redan assyrierna kände till, därefter dem som voro kända för grekerna, o. s. v.[1]

[1] Det förefaller mig i hög grad betecknande, att de liberala nationalekonomerna hade just denna uppfattning om *alla* vetenskapers historia. Så heter det hos J.-B. Say: »L'histoire d'une science ne ressemble point à une narration d'événemens. Elle ne peut être que l'exposé des tentatives, plus ou moins heureuses, qu'on a faites à diverses reprises et dans plusieurs endroits différens, pour recueillir et solidement établir les vérités dont elle se compose . . . Aussi l'histoire d'une science devient-elle de plus en plus courte à mesure que la science se perfectionne.» (Cours complet VI 351 f.)

Men helt annat är förhållandet i samhällsvetenskaperna. Det är där icke blott — icke ens företrädesvis — det allmängiltiga vetandet om oföränderliga förhållanden, som utvecklats, utan just de förhållanden, som äro vetenskapens föremål, befinna sig i en ändlös förvandling; hvarje tids teorier ge en mer eller mindre trogen bild af tidens verkliga tillstånd och äro för sin tid relativt riktiga, lika väl — om än ej lika mycket — som vår egen tids.[1] Hela den nuvarande läran om folkrepresentationens betydelse och sammansättning saknar ju allt värde för antiken, som ej kunde tänka sig någon annan demokrati än den omedelbara; medan å andra sidan medeltidsfilosofernas skarpsinniga spekulationer om den världsliga statens öfverensstämmelse eller strid med gudsstaten eller om universalmonarkin äro alldeles utan tillämpning på vår tid, men därför ingalunda kunna anses felaktiga i samma mening som t. ex. deras astronomiska världsförklaringar. Endast den liberala nationalekonomins absoluta blindhet för utvecklingsbegreppet kan förklara, att man ej insåg, hurusom jordränteteori, räntelära, löneteori, ja hela Ricardos genialiska system uteslutande gällde det samhälle, som kommit till världen genom de närmast föregående sextio årens födslovåndor. — Men under sådana förhållanden är det också omöjligt att förstå vare sig samhället själft och dess olika sidor eller lärorna om samhället och dess sidor, utan att uppfatta och skildra utvecklingen af de ena och de andra.[2]

Den ekonomiska historien har alltså en stor plats att fylla. Dagens ekonomiska lif kan omöjligt fattas genom den mest subtila analys af dess olika faktorer och deras samverkan, utan samtidig kännedom om detta lifs och dessa

[1] Man missförstår ofta den nyare historiska åskådningen därhän, att den skulle anse alla tiders uppfattning förnuftig och riktig; det är ej förhållandet. Naturligtvis medge alla, att det förekommit oerhörda misstag i äldre tiders spekulation och politik; då vår egen tids är så långt ifrån fullkomlig, måste den äldre ha varit ännu längre därifrån. Att nyare historiker ofta förefalla såsom apologeter för alla andra tiders uppfattning än sin egen tids, beror åter på det ganska rimliga resonemang, att en vederläggning af 1300-talets eller till och med 1600-talets teorier kommer väl sent för att kunna vara till någon nytta, men att ett stort intresse knyter sig till frågorna om uppkomsten och karaktären af dessa åskådningar samt om åsikternas verkningar.

[2] Jfr Cunninghams lilla föredrag The Relativity of Economic Doctrine (Economic Journal II, 1892, ss. 1—16).

faktorers uppkomst, om hvad som skapat dem och alltså äfven om hvad som föregått dem; men tack vare den liberala nationalekonomins långa herravälde behöfver denna uppfattning, som är en truism för de flesta områden af samhällslifvet, ännu alltjämt inskärpas, då det gäller näringslifvet. Det historiska betraktelsesättet, äfven frånsedt studiet af ekonomisk historia, har en storartad uppgift att fylla och har kanske delvis redan fyllt den. Då vi betrakta det nuvarande tillståndet som resultatet af en lång utveckling och själft i sin tur dömdt att förvandlas till något nytt, få vi en helt annan blick på sociala och ekonomiska reformprogram och på anklagelser mot vår egen tids missförhållanden, än man kunde ha i de dagar, då den fria konkurrensens regim troddes ha sprungit fram gudaboren för att rädda mänskligheten från århundradens straffvärda dårskaper, och då det enda rationella alternativet till densamma troddes vara Robinsons naturtillstånd.

Närmare betraktad är alltså den ekonomiska historiens uppgift att utforska det ekonomiska lifvets utveckling. Emellertid förefaller det mig, som om man gjorde rättast i att hålla åtskils i medvetandet tre sidor af denna utveckling, nämligen tillståndet, politiken och åskådningen. Det ekonomiska tillståndets historia är på sätt och vis kärnan i vetenskapen; den innebär själfva näringslifvets utveckling, t. ex. jordbrukets historia från germanernas »extensives Feldgrasswirtschaft» till nutidens mest intensiva bruksformer, industriens utveckling från hemslöjd till handtverk och från husindustri till fabriksindustri, naturahushållningens öfvergång till penninghushållning, den offentliga kreditens historia, kapitalets uppkomst och utveckling samt otaliga andra grundläggande problem. På grundvalen af sådana undersökningar har man sedan att försöka teckna själfva folkklassernas lefnadsvillkor. Den ekonomiska politikens historia har däremot att visa, huru samhällets representanter från bykommunen till staten fattat sin uppgift i förhållande till det ekonomiska lifvet, hvad de bekämpat, hvad de befordrat och hvad de lämnat oberördt. Slutligen den ekonomiska åskådningens eller den ekonomiska vetenskapens historia, hvad som med ett lätt missförstådt namn brukar kallas nationalekonomins historia (som alltså

blott är en del af den ekonomiska historien) har att framställa, huru konstruktionen af det ekonomiska lifvet utvecklats, hvad olika tider ansett såsom dess innebörd. — Naturligtvis stå alla dessa grenar af utvecklingen i det innerligaste inbördes sammanhang, men hvar och en af dem står samtidigt under inflytande af egna, sinsemellan olika sidor af det öfriga samhällslifvet. Så bestämdes den ekonomiska politiken under långliga tider af politiska, dynastiska och militära intressen långt mer än af rent ekonomiska; och den ekonomiska åskådningen står naturligtvis i närmaste samband med sin tids hela moraliska och filosofiska system. Ehuru allt detta kan förefalla tämligen självklart, förbises ofta en konsekvens däraf, nämligen att utvecklingsfaserna kunna vara helt olika för det ekonomiska lifvets tre sidor. Så t. ex. står det ingalunda klart för alla ekonomiska historikers medvetande, att merkantilsystemet är en fas framför allt i den ekonomiska politikens (och åskådningens) historia; kapitalismens genombrott, som är en af de väldigaste omhvälfningarna i det ekonomiska tillståndets utveckling sedan Medeltiden, står icke i något närmare sammanhang med denna nästan lika viktiga fas i utvecklingen af politiken.

Strängt taget utanför den ekonomiska historien i egentlig mening står ett slag af forskningar, som emellertid ofta uppfattas såsom denna disciplins egentliga föremål, nämligen undersökningarna af de ekonomiska orsakerna till andra sidor af utvecklingen, krig, utrikespolitik, o. s. v. Detta måste vara en uppgift, som det tillhör den politiske historikern att lösa med ledning af den ekonomiska historiens resultat. Naturligtvis är denna gräns dock uteslutande logisk.

Så långt som det ekonomiska lifvet är något i sig själft slutet — alltså lika långt som nationalekonomin är en själfständig vetenskap — är äfven den ekonomiska historien ett afslutadt helt, men ej längre; den har samma anspråk som rätts-, kyrko-, litteratur- och konsthistoria på en själfständig och fackmässig behandling, eftersom väl ingen numera vill förneka, att dess föremål är lika viktigt som dessas eller dess omfång lika vidsträckt. Det kan ej gärna bestridas att studiet af ekonomisk historia förutsätter både historisk

och ekonomisk vetenskaplig utbildning, ehuru en förnuftigt skrifven bok i ämnet är betydligt lättfattligare än en motsvarande i nationalekonomi — tydligen af det skäl att utvecklingen på detta område går från enklare till mer sammansatta former och att de specifikt ekonomiska deduktionerna vanligen ej äro på sin plats i en historisk framställning.

Det är ej möjligt att på några rader utreda de olika strömningar, som f. n. röra sig inom den ekonomiska historien. Med afseende på allmän samhällsåskådning kan man fortfarande urskilja de två riktningar, som varit med om att framkalla vetenskapen — å ena sidan den materialistiska, som framför allt är tysk och som får sitt krassaste uttryck hos socialistiska författare, å andra sidan den etiska, som öfvervägande är engelsk. En mellanställning inta på sätt och vis Schmoller och hans lärjungar, som ifrigt betona etikens sammanhang med ekonomin, men i mitt tycke förefalla betydligt mera ledda af och intresserade för »la raison d'état» — knappast en rent etisk, ehuru ännu mindre en rent materialistisk synpunkt.

Då vår vetenskap har till föremål det ekonomiska lifvets utveckling, måste det ligga nära till hands att söka lagarna för denna utveckling; ty det är svårt för alla och i synnerhet för icke-historiker att frigöra sig från intrycket, att den ekonomiska utvecklingen är föremål för klarare lagar än t. ex. den politiska. Försöken att finna sådana lagar äro också minst lika gamla som vetenskapen själf; man skulle kunna kalla den riktning de representera för den *sociologiska.* Den historiska skolans bisarra och dilettantiska men i mångt och mycket genialiska förelöpare Friedrich List konstruerade fem utvecklingsfaser, hufvudsakligen kalkerade på den engelska historien.[1] Roscher talade med förkärlek om »nationalekonomins utvecklingslagar», dock utan att veterligen någonsin komma längre än

[1] Das nationale System der Politischen Oekonomie (1841); se t. ex. 15:e kapitlet. Stadierna kallade han: ursprunglig vildhet, herdetillstånd, agrikulturtillstånd, agrikultur-manufaktur-tillstånd och agrikultur-manufaktur-handels-tillstånd. Det sista var idealet, som då blott uppnåtts af England.

till en analogi med människans fyra åldrar; först Bruno Hildebrand, som med sin brist på produktivitet kanske var den historiska skolans idérikaste hufvud, åstadkom en ordentlig indelning, som också med alla sina brister bidragit ofantligt till en riktig uppfattning af den ekonomiska utvecklingen. Som utgångspunkt för indelningen tog han bytet och fick då serien natura-, penning- och kredithushållning. Under den första af dessa perioder saknades penningar och byte, alla afgifter (skatter o. s. v.) utgingo i natura, och följden blef en allmän orörlighet i såväl stats- som näringslif; genom penningens införande löstes hela lifvet ur dessa strama band, och nutiden skulle i sin tur få bevittna, att penningen utträngdes af krediten som bytesmedel.[1]

Såvida konstruktioner af detta slag medvetet inskränka sig till att vilja ge en sammanfattning af en bestämd kulturkrets' utveckling, t. ex. den västerländska, så är naturligtvis däremot ej annat att invända än den allmänna varningen mot historiens inpressande i alltför lätthandterliga formler. Mest anseende åtnjuter för närvarande en konstruktion, som har framförts af flera olika författare, hvilka sinsemellan täfla om äran att vara dess upphofsman. Schmollers formulering (i hans förut omtalade uppsats om merkantilsystemet) är mindre symmetriskt tillklippt än de andra; den utgår närmast från tyska förhållanden och betraktar främst den ekonomiska politiken, som han låter genomgå stadierna by-, stads-, territorial- och »national»-ekonomi (Volkswirtschaft).[2] Lamprechts kollega, prof. Karl Bücher i Leipzig, har väckt nästan mera entusiasm genom sin bekväma tredelning: slutet hushåll, stadsekonomi, »nationalekonomi», en indelning som närmast tar hänsyn till arbetsfördelningen och som Bücher i själfva verket fått nästan oförändrad från Rodbertus. Det slutna hushållet i Büchers konstruktion är själftillräckligt, intet köpes och intet säl-

[1] Naturalwirthschaft, Geldwirthschaft und Creditwirthschaft, i de af H. grundlagda Jahrbücher für Nationalökonomie u. Statistik II (1864) 1—24. Kritiken riktar sig framför allt mot den tredje kategorien, som också är af tvifvelaktigt värde.

[2] Om den tredje fasen, territorialekonomin, pågår rätt mycken polemik; den förefaller tämligen förfelad. Därtill hoppas jag få återkomma en annan gång.

jes; i stadsekonomin däremot förekommer direkt och lokalt byte mellan producent och konsument utan mellankomst af en köpmansklass — staden är en sluten krets såsom förut hushållet; slutligen i sista perioden är kretsen utvidgad till hela landet, och producenten tillverkar ej längre direkt åt kunderna utan åt köpmännen, som sedan sända varorna till det ställe, där de tro sig kunna afsätta dem. Från alla sidor erkännes, att intet af dessa system någonsin härskat i sin renhet — inledningen är snarare logisk än kronologisk — men däremot medgifves numera rätt allmänt, att stadsekonomin varit så att säga den Boströmska idén för tillståndet under Medeltidens blomstringstid och att den sedan utträngts af »nationalekonomin». Största svårigheten vållar antiken, som Bücher och än mer Rodbertus vilja räkna till det första stadiet, medan många andra, särskildt den störste nuvarande kännaren af antiken prof. Eduard Meyer, betrakta dess utveckling såsom ett helt för sig självt, genomlöpande alla stadierna.[1]

Det är icke fritt, att den ekonomiske historikern ofta kan vara samma andas barn som den nationalekonomiske teoretikern. Svårigheten att kombinera orsak och verkan, att med statistikens grofva medel konstatera fakta och utvecklingslinier har inom nationalekonomin skapat den deduktiva metoden; och inom den ekonomiska historien ha samma orsaker framkallat den oemotståndliga lusten att utan historiska studier finna utvecklingens formel. När den ekonomiske historikern tar sig sådant före, kallas han sociolog. En sociolog är ingalunda nöjd med ett så blygsamt resultat som att sammanfatta västerlandets mer än tvåtu-

---

[1] Büchers teori är utvecklad i föredraget Die Entstehung der Volkswirtschaft (1890) — nu intaget i samlingsbandet med samma titel (1893, 4:e uppl. 1904) — och särskildt tillämpadt på industrien i en annan uppsats i samma arbete (Die gewerblichen Betriebssysteme in ihrer geschichtlichen Entwicklung). Polemiken har som alltid i Tyskland varit mycket litlig; Eduard Meyer har framlagt sin uppfattning bl. a. i föredraget Die wirtschaftliche Entwickelung des Altertums (Jahrb. f. Nat.-ök. u. St. band 64, 1895, ss. 696–750, äfvensom separat). En god och i det hela för Bücher förmånlig sammanfattning meddelar G. v. Below i afhandlingen Über Theorien der wirthschaftlichen Entwicklung der Völker, mit besonderer Rücksicht auf die Stadtwirthschaft des deutschen Mittelalters (Hist. Zeitschr. band 86, 1900, ss. 1—77; jfr hans två artiklar i Jahrb. f. Nat.-ök. u. St. band 76, 1901, ss. 449—73, 593—631). En mycket åskådlig sammanfattning af Büchers teori har prof. G. Cassel meddelat i uppsatsen Det sociala värdets problem (Ekon. Tidskr. V, 1903, ss. 263—72).

senåriga utveckling i tre perioder; han anser sig bekvämligen kunna inpassa fem världsdelars alla forntida och nutida samhällen i en utvecklingskedja. Den vanliga uppfattningen inom detta läger tycks vara, att alla kulturkretsar eller folk passera de allmängiltiga stadierna i samma ordning men vid olika tidpunkter, så att vetenskapsmannen får obegränsadt tillfälle till analogislut mellan alla tider och länder. En sådan uppfattning ligger tydligen till grund äfven för Bruno Hildebrands och Büchers konstruktioner; men den äkta sociologen är långt djärfvare än de. Utan mödosamma studier i Tacitus och Cæsar kan han rekonstruera germanernas samhällsförfattning efter några nutida negerstammars, den europeiska feodalismen efter den japanska; utvecklingens tredje stadium kan upptäckas hos ett australiskt folk, det fjärde stadiet hos några ryska bönder, det femte hos nordborna under vikingatiden. För en vanlig historiker är det ibland litet svårt att betrakta dessa allvarliga arbeten med den rätta högtidligheten, som ju särskildt är nödvändig, då de författats af ansedda och nationalekonomiskt bildade vetenskapsmän. Den utmärkta amerikanska tidskriften Political Science Quarterly innehöll för ett par år sedan en artikel af professor Franklin H. Giddings (vid Columbia University), som visade, att då man inräknade växt- och djurvärlden, hade »de ekonomiska tidehvarfven» varit 28 till antalet (med mycket märkvärdiga psykologiska namn), hvarvid de 20 första skulle tillhört tiden före civilisationens uppkomst.[1] —

En riktning, som är vida skild från den »sociologiska» men som knappast innebär mindre faror, är den, som mer eller mindre identifierar ekonomisk historia med *historisk statistik.*[2] Den historiska statistiken kunde väl behöfva ett

[1] The Economic Ages (Pol. Sc. Qu. XVI, 1901, ss. 193—221).

[2] Så bär dr H. Rosmans orienterande uppsats om de svenska arkivens statistiska material titeln: Obeaktade källor för vår ekonomiska historia (Statsvetenskapl. Tidskr. V, 1902, ss. 213 231); det är dock uppenbart, att ett lika stort, lika obeaktadt och minst lika viktigt material till vår ekonomiska historia är nedlagdt i råds- och riksdagsprotokoll, memorial, ämbetsutlåtanden o. s. v. I uppsatsen förekommer äfven t. ex. följande passus: »här borde just den politiska historien kompletteras af den ekonomiska, som grundar sina resultat på statistiska beräkningar och på de akter som äro utsprungna från det fritt pulserande affärslifvet» (s. 230). Jfr äfven förordet till dr G. Huss' afhandling Undersökning öfver folkmängd, åkerbruk och boskapsskötsel i landskapet Västerbotten åren 1540—1571 (1902).

eget kapitel, som författaren till denna uppsats ingalunda vore i stånd att skrifva. Några antydningar må dock finna plats. Utan öfverdrift kan man säga, att de fakta, som meddelas i sifferform, höra till de minst värdefulla och lättast missuppfattade inom den ekonomiska historiens område. Den historiska kritiken har väl nu lärt de flesta, att samma ord kunna ha de mest olika betydelser på olika tider; men få personers fantasi torde utan särskild träning kunna fatta, att så i än högre grad är förhållandet med siffror. Och kanske ännu betänkligare är, att en uppgift i sifferform får en prägel af exakt vetande, som döljer att den kan ha vunnits genom de mest problematiska metoder.[1]

De faror som hota historikern, då han på grundval af opartiska primäruppgifter skall i statistisk form sammanfatta utvecklingen, äro otaliga; särskildt är pris- och lönestatistiken fylld af snaror för den ovarsamme och till stor del af rätt problematiskt värde. Den första förutsättningen för att man skall kunna tala om ett gemensamt pris i ett land eller landskap är att ett sådant finnes; men detta innebär, att området är en gemensam marknad, hvilket först ganska sent (och ännu ej fullständigt) blifvit förhållandet. Vidare förutsätter undersökningen en fullständig kännedom om icke blott halt och vikt hos det mynt, hvari priset i hvarje särskildt fall beräknats, utan dessutom om den prisförskjutning, som hvarje myntförsämring medförde; men det sista är omöjligt att veta, ty att prisförskjutningen ej stod i trogen proportion till försämringens omfattning torde vara tämligen säkert. Då prisstatistiska undersökningar uppgöras

[1] Ett exempel må åskådliggöra detta. Har man t. ex. tillsammans tio prisuppgifter från tio olika landskap öfver en period af 50 år, så använder man alldeles samma metod att räkna ut medelpriset för denna period, som om man hade tio uppgifter för hvarje år och hvarje marknadsplats i landet under en lika lång tid. Konstaterar man då, att medelpriset på en vara under ifrågavarande period var t. ex. 4 fr., medan det under de sista 50 åren var 5 fr., torde det fordras en sällsynt framställningsförmåga för att afhålla läsaren från den slutsatsen, att priset i senare fallet var 25 % högre än i det förra. Och hur skall siffran alls kunna användas, om den ej skall behandlas som exakt? Huru skall man veta, hvilket antal primäruppgifter som fordras för att visa ett säkert resultat? — Exempel på en framställning, som ej varnat för sådana slutsatser som de antydda, erbjuder V:te d'Avenels stora, af Institut de France prisbelönta arbete Histoire économique de la propriété . . . et de tous les prix en général 1200—1800 (4 delar, 1894—98), som därför också kan konstruera en sammanhängande prisstatistik för 600 år.

efter den historiska kritikens strängaste regler, hvilket kanske ej hör till undantagen här i Sverige, blifva resultaten vanligen, som följd af dessa svårigheter, så obestämda och värdelösa, att man knappast kan inse nyttan af det oerhörda arbete de förutsätta.[1] — Säkrare och framför allt betydligt värdefullare resultat medför exempelvis befolkningsstatistikens historia; kännedomen därom är nästan oumbärlig för en mängd undersökningar, och den kan blott meddelas i sifferkolumnernas form. Dock återstår också på detta område mer än nog af statistiska fantasier, äfven då de vanliga försiktighetsmåtten iakttagas.

Då fakta skola hämtas ur officiella uppgifter, som kunna anses alldeles tendensfria, beror deras värde naturligtvis på om landets förvaltningsorganisation gaf centralmyndigheten (eller annan myndighet i fråga) en verklig numerisk öfverblick af landets tillstånd. Det afgörande är därvid framför allt finans- och då särskildt skattesystemet; om detta var centraliseradt, om skatterna ej voro »indelta» (som hos oss), om de utgingo i procent efter undersåtarnes skatteförmåga och ej (som länge i de flesta länder, t. ex. England) till en gång för alla bestämda totalbelopp — då kan materialet ge en öfversikt af hela landets ekonomiska tillstånd. Kanske ännu klarare intryck af jordbrukets och det öfriga näringslifvets villkor kunna vinnas genom studier af privata handlingar, gårdsräkenskaper och handelsböcker — för vår egen tid ha sådana studier just nyligen föreslagits af en framstående nationalekonom, affärsman och historiker.[2] — Ett exempel på värdet af opartiska officiella uppgifter må anföras. Då en spansk författare i början af det sjuttonde århundradet vände sig till en minister för att erhålla uppgifter om Spaniens inkomster, fick han till svar, att man med bästa vilja ej kunde lämna sådana, ty ingen människa kände till inkomsternas storlek, och ko-

[1] Ett slående exempel härpå är Wiebes Zur Geschichte der Preisrevolution des 16. und 17. Jahrhunderts (utförligt refererad af dr K. Hildebrand i Hist. Tidskr. 1897): den meddelar knappast mer än hvad man länge vetat och gör detta vetande knappast mer säkert än förut.

[2] Prof. Richard Ehrenberg i Rostock; se hans broschyr Sozialreformer und Unternehmer (1904), som ställer i utsikt en tidskrift (Das Thünen-Archiv) för sådana undersökningar, som prof. E. med stor framgång utfört i sina historiska arbeten Das Zeitalter der Fugger och Hamburg und England im Zeitalter der Königin Elisabeth (bägge 1896).

nungens egna försök att få upplysning i saken vore fullständigt fruktlösa. Detta hindrar emellertid ej, att Spaniens budget för denna tid är publicerad.[1]

Svårigheterna i dessa fall, då primäruppgifterna kunna antagas vara opartiska, ökas naturligtvis ytterligare, då man i stället måste hålla sig till regeringens eller partiadvokaters uppskattningar; och i det stora hela kan det sägas, att hvarje uppgift, som af sagesmannen anföres som bevis för en åsikt eller försvar för en plan, eo ipso är misstänkt om ej värdelös. Dels bristen på en verklig öfverblick från myndigheternas egen sida, dels den hemlighetsfullhet i statssaker, som var en fundamentaldogm för alla regeringar långt in i det adertonde århundradet, medförde, att de ekonomiska författarna i själfva verket saknade nästan alla hållpunkter för att bedöma frågor, som gällde hela landets tillstånd.[2] Häraf följer alltså, att sådana beräkningar måste tagas med den största reservation, äfven då de uppgjorts fullständigt i god tro, i synnerhet som författarne i vanliga fall ej drogo sig för de djärfvaste kalkyler utan spår af faktiskt underlag. Genom uppkomsten af en systematisk statistik i England mot sjuttonde århundradets slut inträdde en viss förbättring, men de rent godtyckliga beräkningarna i litteraturen fortforo mycket längre — kanske till den dag i dag.

Äfven här kunde kanske ett par exempel intressera. Då det svenska kommerskollegiet uppgjorde rikets officiella handelsbalans för 1724, beräknade det i tendenssyfte den okända, olofliga importen till nästan lika stort belopp som den faktiska, kända importen. Men Emanuel Swedenborg var betydligt djärfvare, ty hans öfverslag rörande samma sak vid 1723 års riksdag tycks ej ha haft något reelt underlag och angaf ej ens hvilket år siffrorna gällde; ja, så sent som 1759 uppgjorde den danske författaren Pontoppidan alldeles på fri hand en statistik för

[1] Ehrenberg, Das Zeitalter der Fugger, II 261.

[2] Så klagade den ansedda engelska statistikern Davenant i slutet af 17:e århundradet bittert öfver att den upplysning, som kunde vinnas från officiella räkenskaper, envist doldes för alla andra än regeringens servila anhängare (Hewins, English Early Economic History, i Palgraves Dictionary, I 729).

sitt lands folkmängd, handel och öfriga förhållanden.[1]

En stor del af de anmärkningar, som nu riktats mot den historiska statistikens pålitlighet, gäller visserligen också vår egen tids. Men ingen, som ett ögonblick besinnar nutidens offentlighet i mynt-, bank- och finansväsen, transportmedlens och börsväsendets utveckling, världens egenskap af en enda marknad för många varor, kan vara i tvifvel om den himmelsvida skillnaden mellan förr och nu. Men detta innebär ytterligare en lärdom, som kanske är den mest fatala för värdet af historisk statistik, nämligen att de absoluta talen ej äro det bristfälligaste, utan att opålitligare, än något annat äro jämförelserna mellan äldre och nyare tider.

Att ett lands hela ekonomiska historia framgångsrikt kan skildras med yttersta sparsamhet i användningen af statistiskt material, visar också dr Cunninghams stora arbete. Men villigt skall medgifvas, att den ekonomiska historien har samma behof som nationalekonomin efter statistik, och det är efter min mening orätt att afvisa statistiska undersökningar ens från områden där de äro af mest dubiös natur. Men som allmän regel kan man kanske fastslå, att historikern såvidt möjligt bör undvika att bevisa något med stöd af sådana forskningar, medan det däremot är mycket lämpligt att använda siffrorna som illustration till ett på annan väg vunnet resultat. Till sistnämnda ändamål lämpa siffrorna sig nämligen förträffligt just på grund af sin skenbara exakthet. —

Nästan ännu mera missledande, än då den ekonomiska historien identifieras med historisk statistik, är det, då den röres ned i »der grosse Hexenkessel Kulturgeschichte». *Kulturhistorien* tagen i sin inskränkta bemärkelse är nämligen historien om privatekonomin, hvilken utgör en liten och ej alltför väsentlig del af den stora nationalekonomin. Och de, som i kulturhistorien söka räddning undan »Haupt- und Staatsactionen» och undan personligheternas domine-

[1] Arnberg, Anteckningar om Frihetstidens politiska ekonomi (1868) ss. 22. 10; uppgiften därstädes om Swedenborgs memorial är emellertid ej fullt riktig (se originalet bland kommersedeputationens handlingar 1723 — årets riksdagshandlingar vol. 35: R. A). Bisgaard, Den danske nationalökonomi i det 18. århundrede (Kbhvn 1902) 45.

rande ställning i historien, göra rättast i att sky äfven den ekonomiska historien; ty en af dennas hufvudgrenar, den ekonomiska politikens historia, handlar ju just om statens målmedvetna verksamhet, som äfven i detta fall ofta bäres upp af stora personligheter, t. ex. Colbert, Pitt och Bismarck.

Till sist några ord om försöken från den ekonomiska historiens ifrigaste anhängare att låta denna disciplin alldeles uppsluka den ena eller den andra af de stora vetenskaper, som omge den.

För den s. k. *materialistiska historieuppfattningen* är tydligen all historia blott en tillämpning af den ekonomiska, eftersom produktionsförhållandena enligt teorins ursprungliga krassa formulering betinga alla andra fenomen utan att betingas af dem. Dock är det, som förut sagdt, numera tämligen allmänt erkändt, att denna ståndpunkt visat sig ohållbar och att alla utvecklingens faktorer ömsesidigt betinga hvarandra; Engels har ju själf uttryckligen erkänt detta och spetsigt anmärkt, att om teorin vore riktig i sin mest dogmatiska form, skulle det vara lika lätt att tillämpa den på hvilken period som helst som att lösa en första gradens ekvation.[1] En blick på den moderna ekonomiska organisationens historia i olika länder är också tillräcklig för att visa, att ekonomiska system i sin tur nödvändigt förutsätta en mängd moraliska egenskaper likaväl som fysiologiska och fysiska, d. v. s. att fysik och moral med precis lika mycket skäl kunna påstås vara det primära — en slutsats som man ju ej heller dragit sig för på andra håll. I själfva verket kan väl blott den bornerade halfbildningen eller den hopplösa vetenskapliga doktrinarismen till den grad förbise det sammansatta i tillvaron, att den gör en enda faktor till alla de andras orsak.[2]

---

[1] Jfr. ofvan s. 174.

[2] Juristen Rudolf Stammler anser just denna ensidighet vara den materialistiska historieuppfattningens förtjänst, så till vida att den innebär ett försök till monistisk förklaring af det sociala lifvet; och han har därför tagit åskådningen till utgångspunkt för sin mycket omdebatterade bok Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung (1896). Resultatet af hans undersökning blir emellertid lika fullt ett tillbakavisande

Men är det en gång erkändt, att en oafbruten växelverkan råder mellan moral, rätt, näringslif, litteratur, konst, krigsväsen, politik och alla andra samhällsfenomen, utan att något af dem kan kallas grundorsak, så återstår praktiskt taget af den utbasunade teorin egentligen bara, att den ekonomiska faktorn spelat en oerhörd och förut alltför mycket förbisedd roll. Om sedan en författare vill lägga hufvudvikten vid den faktorn eller vid någon annan, beror i sista hand på hans allmänna samhällsåskådning; ett allmängiltigt resultat är väl här omöjligt, och blott det sunda förståndet, ingen vetenskapligt bindande bevisning, kan reagera, då stolar och bord, majstänger och »förberedelser till bröllop» göras till historiens verkliga innebörd, till »kulturen» par préférence.

Det är emellertid mycket möjligt, att den s. k. materialistiska historieuppfattningen dessutom omfattar en hel mängd teoretiska stridsfrågor, som då förmodligen sammanhänga med spörsmålen om viljans frihet, kausalitetslagens innebörd o. d. Men då historiker och nationalekonomer lyckligt och väl bragt de för dem praktiska och betydelsefulla problemen på det torra, torde de kunna öfverlämna resten åt filosoferna, i glad förväntan att dessa fortfarande skola röna samma framgång, som hittills följt dem vid lösningen af sådana frågor.

Att den ekonomiska historien ej är grundvalen för all historia torde stå tämligen klart. Men det är en annan fråga, om ej hela nationalekonomin skulle kunna gå upp i en framställning af den ekonomiska utvecklingens förlopp, något som tämligen tydligt föresväfvat den historiska skolans ytterlighetsmän. I sig självt ligger det heller intet orimligt i tanken att uppfatta det momentana ekonomiska tillståndet som en yta bildad genom ändarna af utvecklingens olika trådar, en yta som blott skulle kunna fattas och beskrifvas genom en uppfattning och beskrifning af själfva trådarna. Ser man exempelvis på det närbesläktade

af teorins anspråk; det är »Bewegungen der Materie des sozialen Lebens selbst», som förorsaka såväl ekonomiska som rättsliga förändringar (se t. ex. 343 ff.); och rätten kan så mycket mindre vara sekundär i förhållande till ekonomin, som »sozial» enligt hans bevisföring just betyder »äusserlich geregelt». Det skulle emellertid erbjuda föga intresse att inlåta sig på hans slutledningar.

fältet politiken, kan det ej med framgång förnekas, att man knappast är i stånd att intränga i dess verkliga karaktär annat än genom studier i det nuvarande tillståndets uppkomst, d. v. s. i politisk historia; vid sidan af denna vetenskap fylla ju statsrätt och statsfilosofi en öfvervägande formell, ehuru därför ingalunda oviktig uppgift. — Men en närmare undersökning af nationalekonomins egendomliga skaplynne visar, att alla försök till öfverföring af metoden på dess område äro dömda att misslyckas. Nationalekonomin är nämligen kanske den mest komplexa och säkert den mest — så att säga — mekaniska af alla samhällsvetenskaperna; faktorerna gripa in i hvarandra som kuggar i hjul, och hela organisationen påminner — däri hade den klassiska nationalekonomin rätt — om ett jättelikt maskineri; i ej så alldeles få fall kan man säkert förutsäga, att om ett visst nytt element införes i det redan befintliga maskineriet, resultatet blir af en viss beskaffenhet. Men det kunde väl aldrig falla någon in att skildra en inveckladad maskin genom att utförligt redogöra för hur hvarje hjul, skruf och bult kommit till — man skulle därigenom icke ge något bidrag till själfva hufvudfrågan, hur denna maskin blifvit en helhet, hur den öfver hufvud taget kan vara i verksamhet och hvad denna verksamhet åstadkommer. Just här ligger felet hos den »extrem-historiska» behandlingen af nationalekonomin; då hvarje sida af det ekonomiska lifvet skall följas från hordens till trustväldets dagar, går just det förloradt som borde vara vetenskapens hufvuduppgift, nämligen att framställa sammanhanget i hela det ekonomiska lifvet, alla faktorers samverkan och växelverkan. Alla de problem, som den deduktiva nationalekonomin om icke löst så åtminstone bragt till oanad klarhet, måste förbigås med några sväfvande allmänna ord; alla de fina och i det stora hela kanske definitiva undersökningarna af penning- och kreditväsendet, liksom de många ansatser till säkra grundvalar för produktions- och fördelningsläran, som vetenskapen under sin utveckling hunnit frambringa, äro därmed tämligen hopplöst tillspillogifna.[1]

[1] Schmollers Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre, som skall vara ett definitivt uttryck för den store vetenskapsmannens national-

I sitt eget intresse måste alltså den ekonomiska historien lika energiskt tillbakavisa försöket att sätta den på nationalekonomins plats som försöket att sätta den på historiens. Men detta hindrar ej, att den från både historiker och nationalekonomer kan fordra allvarlig uppmärksamhet och sitt eget tillräckliga utrymme såsom en del af bägges vetenskap eller — om man hellre så vill — som en föreningslänk emellan bägge. Och under alla förhållanden är det en oafvislig plikt för den ekonomiska historikern att — som Ashley för ett par år sedan skref i en dedikation till Schmoller — »vara nationalekonom utan att upphöra att vara historiker», att »medföra det historiska sinnet till de ekonomiska studierna och det ekonomiska intresset till de historiska».

Stockholm i oktober 1904.

Tillägg. Sedan ofvanstående redan blifvit tryckt, har oktoberhäftet af Ekonomisk Tidskrift utkommit och meddelat prof. Knut Wicksells installationsföreläsning Mål och medel i nationalekonomien. Samtidigt med att man tacksamt konstaterar den välvilja, hvarmed prof. Wicksell, en af den österrikiska teoretiska nationalekonomins varmaste anhängare, omtalar den ekonomiska historien, är det svårt att tillbakahålla ett beklagande af att han så föga klargjort dess verkliga innebörd för sina åhörare. Med full rätt varnar han för en öfverdrifven användning af historiska illustrationer vid framställningen af ekonomiska teorier; men han ger ingen antydan om att den ekonomiska historien har en helt annan och alldeles självständig vetenskaplig uppgift, nämligen att utforska det ekonomiska lifvets utveckling.

ekonomiska totaluppfattning, gör nästan intryck af att vilja sätta en sådan plan i verket, om man nämligen blott tar hänsyn till behandlingen i arbetets förra del (1900). Utan kännedom om den just utkomna senare delen (1904) är det dock ej berättigadt att ha någon mening därom; man vågar kanske antaga, att Schmoller (för öfrigt i enlighet med sina föregående uttalanden, särskildt i artikeln Volkswirtschaft i Handwörterbuch der Staatswissenschaften VII², 1901, ss. 576 f., m. fl. st.) verkligen upplåtit åt den s. k. teoretiska nationalekonomin en visserligen liten, men från historisk behandling bevarad plats i denna andra del. Redan nu är det emellertid klart, att hans behandling af vetenskapen kommer betänkligt nära den i texten bekämpade ytterligheten, som också i programskrifter hyllats af t. ex. Roscher (se ofvan s. 171) och efter hvad det synes äfven Ashley (Surveys 9 ff.).

En nordisk lensmands liv i det 15de århundrede.

AF

KNUD FABRICIUS.[1]

I.

Alexandra Skoglund: De yngre Axelssönernas förbindelser med Sverige 1441—1487. Akademisk afhandling. Uppsala 1903.

Det bidrag til Skandinaviens historie, som frk. Skoglund for et år siden udsendte, måtte, som rimeligt var, blive modtaget med interesse også uden for Sveriges grænser. Dets æmne var næsten fælles dansk-svensk ejendom, og den plan at skrive Akselsønnernes historie, som nu for første gang var tagen op fra svensk side, kunde ikke komme ny eller uventet for de danske historikere. Allerede for en menneskealder siden havde jo Krarup i Dansk Historisk Tidsskrift peget på den opgave, der lå her ulöst, og da det trods denne opfordring endnu ikke var lykkedes nogen dansk forsker at løfte den tunge sten, skønt forskellige havde lagt hånden derpå, er det forklarligt, at man med spændt opmærksomhed greb den anselige afhandling, der lovede nye bidrag til vor middelalders historie.

[1] Jeg benytter lejligheden til at takke såvel det svenske som det danske rigsarkivs embedsmænd for hjælp i råd og dåd ved udarbejdelsen af nedenstående afhandling. Navnlig har fil. lic. Th. Höjer bistået mig med usvækket interesse og hjælpsomhed under hele arbejdet, hvorfor jeg er ham meget taknemlig. Først og sidst skylder jeg dog professor ved Københavns universitet Kr. Erslev tak, ikke alene fordi han har stillet sine optegnelser til min rådighed, men også fordi han ved sine studier over kong Valdemars jordebog har givet sine elever interesse for og mod til at vove sig i kast med beslægtede opgaver, hvor de måtte møde dem på deres vej.

Det må da også straks siges, at det første indtryk ikke blev nogen skuffelse. Lad være, at man til sin sorg fandt grænserne meget snævert dragne; den store stofrigdom, der ved nærmere eftersyn viste så vel stor flid som en ikke ringe skarpsindighed i detaljundersøgelserne, var dog en god trøst herfor. Det vil derfor sikkert også være Svensk Historisk Tidskrifts læsere kærkomment, når man i stedet for at indskrænke sig til en blot og bar kritik af denne bog søger tillige at fremdrage nogle af forfatterindens resultater, ja, i det hele prøver på at give et kortfattet resumé af hendes værks indhold. Og endnu ét. Selv om det er forklarligt, at frk. Skoglund inden for de Akselsønners kreds har holdt sig til dem, som trådte i direkte forbindelse med Sverige, kunde man dog ønske, at hun havde stræbt at belyse dem, eller vel i hvert fald den mest fremragende, hr. Iver Akselsøn Tot, også fra andre sider end den politisk-diplomatiske alene. Heldigvis er dette muligt; vi have en, ganske vist vanskeligt tilgængelig, kilde bevaret, som tillader os at trænge dybere end hidtil ind i det liv, der rørte sig i samfundets højere kredse under unionstidens slutning. Jeg skal da tilsidst forsøge at fremdrage de vigtigste sider, hvorom dette mærkelige kildeskrift giver os kundskab, og man vil se, at en af de mere fremragende skikkelser fra vor middelalder kommer til at stå som en figur, klarere og mere mangesidigt belyst, end vi ere vante til, når det drejer sig om disse, os så fjernt stående personligheder.

Det kan ikke nægtes, at frk. Skoglunds arbejde både er en lang og en bredt skreven bog; forfatterinden har undertiden mere sans for gentagelsens hemmelighed end for sprogets økonomi; men nogen kedelig bog er det på ingen måde. Den er friskt skreven, og selv om man kunde ønske en større overskuelighed og leddeling af stoffet, opdager man dog ved nærmere eftersyn, at der både er klarhed og god orden i bygningen. At bogen er et debutarbejde, mærker man på mange punkter; derfra bredden og gentagelserne;[1]

[1] P. 90 anføres *Andra Sturekr.* 2660, som allerede er citeret p. 86. Ewert Junge optræder tre gange (pp. 90, 91 og 99) i samme anledning.

deraf kommer det vel også, at navneformerne ikke altid ere heldige,[1] at trykfejlene ere vel mange,[2] og at dr. Skoglund ved læsningen af originaldokumenterne, i det mindste efter citaterne at dømme, undertiden har afskrevet dem på en lidt gammeldags måde (ofte endda med forbigåelse af forkortelsestegnene). Dog, det vilde være pedantisk at lægge nogen overdreven vægt herpå, så længe man ikke kan påvise, at disse ejendommeligheder ved læsningen have ført virkelige fejl med sig, som ere komne bogens indhold til skade.

Hvad betyder desuden disse småting, når man ser hen til det store stof, som frk. Skoglund har formået at mestre og med ikke ringe kombinationsevne at forme til et levende hele? Hvad hun har villet, er at give Sveriges politiske historie under det pågældende tidsrum, for så vidt Akselsønnerne griber ind deri; at tegne biografier af dem har hun i langt mindre grad følt som sin opgave. Derfor må hendes skildring nødvendigvis blive noget bleg, og på flere punkter har hun ikke kunnet give noget nyt. Man føler, hvilket gigantisk værk Styffe har rejst i sine Bidrag, og at der endnu vil gå adskillige år hen, før de bliver skudte til side som overflødige. Men derfor er frk. Skoglunds værk ligefuldt fortjenstligt og nyttigt. At fremføre det vigtigste af, hvad det bringer, skal være de efterfølgende siders mål, og en eventuel kritik vil derfor, for så vidt den synes nødvendig, mest bekvemt kunne gemmes til de steder, hvor den naturligt falder ind i den pragmatiske fremstilling.

1.

Det er bekendt, at det karakteristiske fænomen for slutningen af middelalderen er, at lensadelen, der i egenskab af krigeradel står for fald, udvikler sig til sin fulde, ja

[1] P. 109 kaldes den samme mand skiftevis Trogot Pedersson og Pettersson. Som dansk adelsmand er hans navn Trugot Pedersøn. Mærkeligt er det også på p. 87 at møde navnet Göran Rut: det er den danske adelsmand Jørgen Rud. På p. 85 står på samme måde Burglom i stedet for det rigtigere Börglum. Slige skrivemåder bør vel undgås, lige så vel som man i Danmark nu ikke længere skriver Carl Knudsøn i stedet for Karl Knutsson.

[2] Blandt de mest forstyrrende trykfejl kan anføres: p. 137: SRS i stedet for *SRD*, p. 140: »belägrande» for »*belägrade*».

man kan vel sige, til en unaturlig højde. Der finder en stærk lagdeling sted inden for standen, de øverste familier hæver sig op til fyrsters lige. De omgive sig med store, væbnede følger, som endog ere uniformerede; de anlægge omfattende borge, og da standsbåndet slappes sammen med følelsen af samhørighed inden for staten, træder familieforholdet frem som en slags erstatning derfor. Man er da berettiget til at stemple fænomenet som en degeneration; ved de patriarkalske følelsers vækst går, i hvert fald for øjeblikket, lange tiders samfundsudvikling tabt. Forholdet er vesteuropæisk og finder sin mest typiske udvikling i rigerne ved kanalen.

Mutatis mutandis have vi lignende forhold i Norden. Mindre i Danmark og Norge, mere i Sverige, hvor de bleve fremhjulpne ved kongemagtens svækkelse eller endog temporære bortfalden. Mens i Danmark adelen gennem rigsrådet nøjes med en grundlovsmæssig om end meget stærk indflydelse på kongen, præges den svenske adel af mere anarkistiske tilbøjeligheder, som dække sig dels under et unionsvenligt, dels under et patriotisk banner. Det er klart nok, at slige løsere forhold måtte virke dragende på visse elementer inden for den danske adel. Den slægt, der i Danmark gør springet, er Akselsønnernes.

Familien Tot er gammel i dette land. Den stammer fra det 13de århundrede (Thord dictus Thaat), men familienavnet anvendes lige så lidt af denne som af andre adelsslægter almindeligt under middelalderen. Fast knyttet til Östdanmark tæller den blandt sine medlemmer ved midten af det 14de århundrede en ærkebisp og nogle riddere. Men selve Aksel Pedersøns direkte forfædre nåede ikke vidt, og selv imellem de fjernere aner er der lidet imponerende.

Han har æren for at have lagt grunden til slægtens fremtidige magtstilling. Nøje sluttende sig til kongerne tjente han dem ved mangfoldige lejligheder, og til gengæld bar de ham frem. Under dronning Margretes og kong Eriks regering møder man hans navn under alle de vigtigste diplomer, han benyttes ustanseligt, og som løn fik han bl. a. hovedsmandsskabet over Varberg og det underliggende len, hvortil kongen snart lagde Falkenberg med Faurås og Arstads herreder i Halland. Også hans private jordegods var

stort, og hans slægtforbindelser med den svenske adel af betydning. Men han fortjente den mægtige stilling, han havde arbejdet sig op til. Aksel Pedersøn er en af datidens mest sympatetiske adelsskikkelser, han sveg aldrig den konge, til hvem han havde knyttet sig, og både under Engelbrekts rejsning og Kristoffer af Bayerns indkaldelse i riget blev han kong Erik tro længere end nogen anden. Ved sin død i slutningen af 1440-erne efterlod han så 9 sønner til at tage arv efter sig.

Det er med det yngste kuld af disse, at vi her hovedsageligt skal beskæftige os, navnlig med den af dem, Iver, som i 20 år indtog en fyrstelig stilling mellem Sverige og Danmark. Dog må vi også kaste et blik på et par af sønnerne af første ægteskab.

Åge Akselsøn møder os første gang ved Engelbrekts indfald i Halland 1434. Da Engelbrekts underanfører kommer foran Falkenberg slot, beretter Nya Krönikan:[1]

»Her Axelsson ake hafde thet tha.»

Mens hans fader holdt selve Engelbrekt stangen på Varberg, var sønnen mindre heldig. Efter nogen kamp indså han, at partiet var for ulige; han afbrændte selv slottet, (det blev ikke, som frk. Skoglund p. 17 siger, brændt af fjenden) og sejlede bort.

Oplysningen om, at Åge Akselsøn på dette tidspunkt kommanderede på Falkenberg, har voldt frk. Skoglund en del besvær. 1419 kaldes Aksel Pedersøn høvedsmand på slottet, og 1441 fik han af Kristoffer af Bayern løfte om at måtte beholde Varbergs len på livstid samt Årstads og Fauräs herreder, *som havde ligget under Falkenberg slot.* Dette sidste blev nemlig aldrig genopført. Frk. Skoglund udtaler nu en tvivl om, hvor vidt høvedsmandsskabet over Falkenberg er blevet overført direkte fra fader til søn mellem 1419 og 1434, skønt hun anser dette for det sandsynligste. Men sagen synes dog at være ganske simpel; her er jo naturligst slet ikke tale om nogen overførelse af høvedsmandsskabet. Da Engelbrekts hær brød ind i Halland, kunde Aksel Pedersøn umuligt forsvare begge slotte

[1] V. 1432. Et lille bevis på, hvor varsom man skal være med at følge Krønikens opgivelser slavisk, er, at skønt den tillægger Age riddertitlen, var han i virkeligheden endnu 15 år senere, 1449 [3] 6 kun væbner. *Dipl. Chr. I* 5.

personlig; han overdrog kommandoen over det mindste til sin søn og beholdt vel endda de underliggende herreder selv. Andet ligger der ikke i Krønikens ord: »hafde thet tha». I noget direkte forhold til statsmagten trådte sønnen ikke. Og senere fik jo netop Aksel Pedersøn lov til at *beholde* de to herreder som hidtil.

Men havde Åge Akselsøn været uheldig i krigens idræt, som han aldrig senere vovede sig ind på, fandt han dog sit virkefelt. Han blev godsejeren i stor stil, som opkøbte masser af gårde i Halland og ind over den svenske grænse. Efter sin fader arvede han stillingen på Varberg, som gav ham betydelig politisk magt; sit rygstød som jorddrot havde han i sædegården Hjuleberg, og ved kloge ægteskaber forøgede han sin indflydelse i disse grænseegne. Også i statens tjeneste blev han anvendt; 1449 kaldes han dansk rigsråd, og samme år blev han sendt til Norge for at virke for kong Kristierns valg. Vi træffe da også hans navn under den norske håndfæstning.

Først og sidst er han dog knyttet til Halland. Vi ere her i stand til at måle hans rigdom med tal, da jordebogen over alt bondegodset er bevaret,[1] dog desværre udateret, så at man ikke med sikkerhed kan se, hvor vidt den er opsat før eller efter konfiskationen 1468[2] Den viser altså strengt taget kun, hvor meget strøgods han har ejet på et tidspunkt af sit liv. Listen omfatter samtlige herreder i Halland, Kinds og Marks herreder i Elfsborgs len, 9 herreder i Skaraborgs len, 3 i Jönköpings og enkelte gårde i Vermland. Hertil kommer mantal for Kronobergs len i Småland. I alt omfatter listen 233 ejendomme, deraf mindst 187 gårde. Ved hver gård anføres, hvor meget indehaveren giver i landgilde; dog ligge en del af dem øde, og mange gårde mangle angivelse. Landgilden angives almindeligt i Halland i smør; regnes 1 td = 14 L ℔,bliver summen af det anførte 73 tdr. 4 ℔ (= L ℔). Hertil kommer dog også mindre

[1] DRA: Persh. saml. papir Thott.

[2] Man kunde måske være tilbøjelig til at søge en tidsbestemmelse gennem de bevarede købebreve (frk. Skoglund p. 164); det senest daterede af disse stammer imidlertid fra et så tidligt tidspunkt som 1455. Derimod findes der i den ovenfor anførte samling i DRA en brevfortegnelse fra 1467, vistnok forfattet ved konfiskationen af Varberg: et her anført brev på en gård i Thim i Fiere herred findes ikke indført i jordebogen. Muligt stammer da denne sidste fra tiden 1455—1467.

kvanta mel, ål, laks, torsk, »fisk», »korn», havre, lam, gæs og høns. I Kinds og Marks herreder betales også i smør, ialt 58 ℔;i Jönköpings og Skaraborgs len derimod i penge: 85 mrk. 7 øre og 1 sk.; eller smør: 90 løbe.[1] Hertil kommer mel, jern og byg. Fra Vermland ydes der 142 ørtug, foruden jern. Endelig har vi mantallet fra Kronobergs len, som angives i penge, ål og »kringler tot», ɔ: hør eller hamp. Ialt er der af smør over 100 tdr.[2] Sælgerne af gårdene ere enten storbønder eller adelsmænd, som Oluv Rud, Eggert Krummedige, fru Cecilie til Hareberg, Anders Nilssøn m.fl.[3]

Lægger man hertil de betydelige indtægter, som Åge Akselsøn må have haft af lensstyrelsen samt af Hjuleberg, forstår man, at han må have været regnet mellem sin tids rigeste og mægtigste. Siddende på det uindtagelige Varberg og omgiven af 6 dygtige sønner syntes hans stilling lige så betrygget som borgens egen. Men han er i færd med at glide ud af den almindelige bevidsthed, da han atter kaldes ind på historiens scene ved sine brødres optræden.

En af disse, halvbroderen Erik Akselsøn, havde navnlig høstet udbytte af sin faders gode svenske forbindelser og var i hans følge kommen til Sverige, hvor han forblev. Han var beslægtet med den unge Karl Knutsson og sluttede sig tidligt til hans omgivelser. 9/7 1441 kaldes han ridder,[4] hvad han vel kan takke sin mægtige beskytter for; få måneder senere er han til gengæld dennes tillidsmand, da Krister Nilsson skulde rømme Viborg slot til Karl Knutsson.[5] Året efter beediger han også med marsken dennes

[1] 1 løb smør er i følge *Eline Gøyes jordebog* (ed. Thiset) p. 495 = 3 ℔. Denne opgivelse stammer dog fra Jylland c:a 1550, men bekræftes af *Arent Berntsen Bergens* Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed (Kbhvn 1656) II p. 488. Sammesteds opgives 1 id. smör i Halland til 14 ℔ (= L ℔) (pp. 490–491).

[2] Enkelte steder i Halland anføres mindre kvanta smør »i skat».

[3] Af en post i Halmstads herred ses, at Åge Akselsøn for en udgift af 7 tdr. smør fik en årlig indtægt af 6 ℔ smør, altså 6 % af sine penge. Gården var dog øde, da han overtog den. — I Halmstads herred var iøvrigt den almindelige landgilde pr. gård = 4 ℔ smør.

[4] *De la Gardieska ark.* III, p. 80. Skønt frk. Skoglund benægter det, kaldes han her udtrykkeligt ridder. Han er altså ikke, som hun antager, bleven det ved Kristoffers kroning.

[5] Krister Nilsson dømtes dog ikke, som frk. S. (p. 19) siger det, til at afstå slottet, men han rømmede det mod vederlag (i Korsholms og Raseborgs len). Brevet er derfor ikke noget »dombref», men en »daghthingan oc vänligh, fast oc ubrödelighe *Sämia*».

uskyld i et drab. Forholdet mellem de to mænd er åbenbart godt, den unge lykkeridder er bleven tagen under armene, og det skyldes vel atter Karl Knutsson, når Erik gjorde det gode parti med hans frænke, Klara Mattsdotter. Derigennem åbnede der sig nemlig udsigt for ham til at få godset Lagnö i Södermanland, som senest 1444 må være kommet i hans hænder. Men til gengæld trådte han ud af den personlige tjeneste blandt marskens omgivelser, og han fulgte ham ikke til Finland, hvor denne som bekendt opholdt sig under Kristoffers regering.

Det tidspunkt nærmer sig nu, da Akselsønnerne begynder at gribe dybere ind i deres samtids historie. Denne deres optræden daterer sig fra det øjeblik, da unionen mellem rigerne løsnedes ved Kristoffer af Bayerns død.

De nærmest påfølgende begivenheder ere bekendte: Karl Knutssons valg til konge, Kristiern den førstes indkaldelse til Norden, kampen om Norge og Gotlandstoget.[1] Det er ved dette sidste, at vi møder to af Akselsønnerne, den ene på svensk, den anden på dansk side.

Den første af disse er Erik, som af Sveriges nye konge blev sendt til øen i Magnus Grens følge. Han nævnes blandt de svenske adelsmænd, som i januar 1449 modtog gotlændingernes løfte om for eftertiden at ville forblive trofaste under Sveriges krone, som de fra Arilds tid med rette tilhørte. Men snart vendte som bekendt bladet sig, da Eriks halvbroder, Aksel Pedersøns søn af første ægteskab, Oluv, som kong Kristierns marsk indfandt sig med en dansk flåde. Svenskerne måtte omsider gå ind på et forlig, hvorved spørgsmålet om Gotlands skæbne henskødes til en afgørelse af svenske og danske adelsmænd det følgende år i Halmstad. Ved dette forlig møder man ikke Erik Akselsons navn. Men desuden lovede 12 svenske herrer,

[1] Når frk. Skoglund p. 25 nævner Erik af Pommern som den, der først har opført Visborg slot, kan hun med styrke påberåbe sig udsagnet i *Franciskanerannalerne* (SRS I, 1, 47): 1411 Castrum in die St. Petri ad vincula ædificare cepit, hvormed *Notitsen i Gutalagens håndskrift* (Schlyter VII: II) Anno 1411 castri Wisbuensis ædificatio a suecis inchoata est — ikke kan siges at stå i virkelig modstrid. En anden sag er det, at der i nyere tid er fremkommet tegn, som tyde på, at slottets opførelse allerede var påbegyndt af de prøjsiske riddere under deres herredømme på Gotland. Styffe, Skand. u. unionstiden p. 343; *Svensk dipl. från år 1401*, nrr 847, 1001 og 1002.

hvis navne ikke anføres, at gå i borgeleje i Helsingborg, i fald deres konge, Karl Knutsson, ikke anerkendte dette forlig.

På dette punkt er det, at frk. Skoglund første gang sporer forræderi fra Erik Akselsøns side over for Karl Knutsson. Hun opfatter denne tillægsparagraf som hemmelig, og antager det ikke for usandsynligt, at Erik, som egentlig var imod forliget og derfor ikke vilde have sit navn nævnet i forbindelse dermed, navnlig da han frygtede for ansvaret over for kongen, dog under pres fra sine omgivelsers side har måttet gå ind på at blive en af de 12 adelsmænd, som i nødsfald skulde gå under dansk bevogtning. Følelsen af at være adelsmand og forbindelsen med broderen Oluv skulde have sejret over den pligt, han skyldte sin konge. Men først og sidst skulde denne hemmelighedsfuldhed være et vidnesbyrd om den ubestemthed, som senere, efter hendes mening, præger ham i al hans færd som statsmand.

Denne opfattelse forekommer mig ikke sandsynlig. Til hvad nytte skulde tillægsbestemmelsen holdes hemmelig, når den dog måtte åbenbares for kong Karl for at tvinge ham til at antage forliget? Men hertil kommer, at det i det hele er en misforståelse, når frk. Skoglund opfatter paragraffen som hemmelig. Kong Karl anfører den selv i sit brev til højmesteren den 2den september samme år,[1] dette er vor eneste kilde for dens eksistens, og heri står der intet om, at den blev holdt skjult. Og hvorledes skulde kongen senere kunne sætte Erik Akselson med ind i domstolen over Magnus Gren (frk. Skoglund p. 43), hvis han havde fundet mindste svig i den førstnævntes optræden ved denne lejlighed. Forklaringen til, at Erik Akselsøns navn mangler ved forliget med danskerne, er simpelthen den (som frk. Skoglund iøvrigt også nævner i forbigående som en mulighed), at han var bortrejst fra øen forinden. Således forstår man også, at kongen kunde bevare sin tillid til ham og sende ham som svensk afsending til mødet i Halmstad 1450.

Spørgsmålene om Norge, Gotland og unionen lå for her. Afgørelsen er bekendt; intet af dem blev løst til Karl Knutssons fordel. Frk. Skoglund finder, at Erik Akselson her i hele sin optræden har handlet på en måde, som svarer

[1] Styffes Bidrag III nr 10

til den, han — efter hendes mening — viste på Gotland, og som ikke var i hans konges interesse. Først og fremmest søger hun dette i, at han medbeseglede bestemmelsen om Norge. Men dette er en misforståelse. Af denne traktat er kun det ene eksemplar bevaret, som findes i det danske rigsarkiv;[1] Erik Akselsøns navn anføres ganske vist deri, men det afgørende, seglet, mangler, uden at man bestemt kan sige, om nogen forsegling har fundet sted eller ej. Forholdet er ganske det samme, som da senere rådsherrerne i Arboga tilråde kongen at ratificere traktaten; også her findes Eriks navn, men seglet mangler. At påstå det modsatte af frk. Skoglund, nemlig at seglets fraværelse har nogen dybere betydning, er dog ingenlunde min mening; rådeligst er det vel at gøre så lidt som muligt ud af denne besegling eller ikke besegling. Men hævdes må det, at i fald man skal slutte noget, må det være fra seglet, og ikke fra navnet i dokumentet, som kan være kommet derind på en ret tilfældig måde.

At Erik Akselsøn dog ved denne lejlighed, ligesom forøvrigt de andre svenske gesandter, har følt sig mere som adelsmand end som svensk, er utvivlsomt. At forbindelsen med halvbroderen Åge, der var til stede som dansk afsending har spillet sin rolle, er vel også sandsynligt. Dog turde det vel være for meget med frk. Skoglund at anse bestemmelsen om unionens genindførelse for at være i lige grad rettet mod kongerne i Sverige og Danmark og at antage, at de 12 danske og de 12 svenske adelsmænd forenede sig mod kongemagten i almindelighed. Selv om de i øjeblikket stillede sig over den og traf bestemmelser om den, kan man dog ikke lukke øjnene for det faktum, at afgørelsen om den længstlevende som hele Nordens regent var langt gunstigere for kong Kristiern end for kong Karl.

At Erik Akselsøns indflydelse hos hans konge imidlertid blev urokket efter Halmstadmødet, ses af flere tegn, og vi have, synes det mig, ingen anledning til at antage, at denne tillid var ubegrundet. Kongen gav ham Åbo slot og len, og når Nya Krönikan[2] siger:

[1] Norge 45 a. trykt i *Dipl. Chr. I.* nr 16. Oplysningen om seglet er velvilligt meddelt mig af arkivsekretær Dr. W. Christensen.
[2] V. 8323 ff.

»thet giorde konungen ther oppa
at villen [Erik] abo ey fra sik faa,
tha skulle han sik ey forlatha
til däners hielp j nogre matha»,

virker denne motivering noget kunstlet. Snart ombyttede Erik da også Åbo med det endnu bedre Nyköping. Da han imidlertid var bleven enkemand, indgik han tillige nu et nyt ægteskab med Elin Gustafsdotter. Frk. Skoglund har vist, at dette må have fundet sted omkring 1452. Herved blev han dog knyttet nærmere til kongens modstandere, da hans hustru var besvogret med selve ærkebispen Jøns Bengtsson.

Kong Karls indfald i Skåne og fredsforhandlingerne i løbet af de følgende år spille ikke ind i Erik Akselsøns skæbne. Forfatterinden er dog tilbøjelig til at tro, at hans nye slægtforbindelser i løbet af denne tid påvirkede ham stærkt, og at man i det hele allerede i disse år fra ærkebispelig side var i lag med den underminering af kongens stilling, som først trådte for dagen ved oprørets udbrud 1457. Dette forekommer mig dog mindre sandsynligt.

Når hun således på grundlag af Sturekrönikan vil hævde, at der allerede så tidligt som 1455 var en sammensværgelse dannet mod kong Karl, virker dette ikke ret overbevisende. I februar dette år fandt et stort møde sted mellem kongen og de danske afsendinge i Vadstena; ved samme lejlighed lod kongen sin datter indvi til brigittinernonne i klostret. Højtideligheden, som skildres indgående i Vadstenadiariet, blev fejret med stor pragt, og frk. Skoglund påstår nu, at ærkebispen, der sammen med biskop Sigge i Strängnäs hørte til de misfornøjede, demonstrerede ved at udeblive fra indvielsen i kirken. En sådan demonstration passer kun lidet med en hemmelig sammensværgelse, og hvorfor udeblev i så fald ikke også biskop Sigge? Men hele opfattelsen af demonstrationen skyldes en fejllæsning af diariet;[1] i virkeligheden var Jöns Bengtsson med i kirken og forrettede personlig indvielsen af kongens datter. Og hvad selve sammensværgelsen angår, er den eneste kilde derfor den anførte Sturekrønike. Dette værk, som er forfattet i en for Karl

[1] Hvad frk. Skoglund selv var den første til at gøre opmærksom på ved det offentlige forsvar af afhandlingen.

Knutsson meget gunstig ånd, svælger for dette tidsrums vedkommende i skildringer af sammensværgelser. Da Magnus Gren mistede Åbo på grund af dårlig regnskabsførelse, lader Rimkrøniken det skyldes en sammensværgelse. Også nu ved Vadstenamødet lader den de svenske stormænd træffe hemmelige aftaler:[1]

»Alla loffuadhe the k karl thera troo;
ther stämplas togh full döldh tingh,
thet fans, för än aarith giik om kringh.»

Denne sidste påstand er bevislig urigtig. Og Krøniken tillægger endda under de følgende år, at disse planer vare kongen fuldt bekendte.[2] Det er dog ganske usandsynligt, at disse planer skulde være fattede før adskilligt nærmere ved opstandens udbrud, men det er meget troligt, at kongen senere under sin landflygtighed, når han tænkte tilbage i den nye belysning af fænomenerne, har set sammensværgelser overalt omkring sig.

Erik Akselson var med i Vadstena. Men lige så lidt ved denne lejlighed som i de følgende år sporer man nogen troloshed fra hans side. Den 30te maj 1455 gik han endog i borgen for en anden adelsmands troskab, og denne borgen blev tagen for god.[3]

I begyndelsen af 1457 brød så opstanden løs. Det er sandsynligt, som frk. Skoglund p. 55 mener, at den var planlagt året i forvejen, da hanseaternes sendebud vare sammen med rådet i Stockholm, men ældre behøver den heller ikke at være. Ærkebispen fik Upland, Fjerdhundraland og dalkarlene med sig; kongen var den gang i Kalmar. Men i Erik Akselsons len sporer man ingen bevægelse, hvad der taler godt for hans uskyld. Kong Karl ilede straks mod nord; han fængslede Erik Akselsøn, hvad der dog kun behøver at betyde, at han anså ham som ærkebispens frænde for medskyldig. Snart måtte dog kongen se, at spillet var tabt; han begav sig over Stockholm til Danzig og lod sin fange tilbage i Sverige.

[1] *Första Sturekr.* 126 ff.
[2] *Stds* v. 223. På samme måde har forfatteren kort i forvejen erklæret, at marsken Tord Bonde var vel vidende om de planer, som yppedes mod hans liv.
[3] Styffe III, nr 41.

Men mit indtryk af dennes hele optræden under kong Karls første regeringstid må, som det fremgår af ovenstaende, blive et noget andet end frk. Skoglunds, og det har derfor været nødvendigt at gennemgå dennes fremstilling i enkelthederne. Mens Erik Akselsøn allerede da står for hende som den upålidelige, næsten karaktersvage politiker, kan jeg ikke finde noget punkt, på hvilket han har brudt sin pligt som sin konges tjener. Det eneste skulde vel være hans optræden i Halmstad 1450, men ansvaret for, hvad der foregik her, deler han i alt fald med 11 andre svenske mænd.

2.

I Stockholm traf nu efter kong Karls fordrivelse lederne for familien Tot sammen i en politisk anledning, denne gang, i modsætning til i Halmstad, forenede på samme side. Åge Akselsøn er nu trådt tilbage fra politisk virksomhed; fra Danmark møder derimod Oluv og Eriks broder, Iver.

Da vi tidligere traf den førstnævnte af disse, var det pa Gotland, hvor han indfandt sig i spidsen for den danske flade og snart fik øen i sine hænder. Oluvs[1] liv under de år, som gik forud for denne begivenhed, er lidet kendt. Han var den næst ældste af brødrene af første ægteskab, var tidligt kommen ind i statslivet og havde gjort sig bemærket som en af dem, der virkede ivrigst for Erik af Pommerns fordrivelse. Lønnen herfor udeblev ikke. Han blev straks efter tronskiftet ridder, derefter Danmarks riges marsk, og 1449 sendtes han, som ovenfor bemærket, til Gotland, som han efter generhvervelsen fik til pantelen med sæde på Visborg slot.

Et adelssagn lader ham endda under kong Eriks sidste regeringsår krænke kongen personlig ved en optræden,

[1] Jeg forstår ikke ret, hvorfor frk. Skoglund har medtaget en skildring af Åge Akselsøn, men udeladt broderen Oluv. Ingen af dem tilhører dog de yngre Akselsønner. Grunden er vel, at Åge også rammes af konfiskationen 1468 og griber ind i forhandlingerne med Sverige under de følgende år. Men på den anden side forekommer det mig, at heller ikke Oluv ganske kan forbigås. Den revalske episode (frk. Skoglund p. 81) kommer til at stå noget løsreven; der havde dog været grund for forfatterinden til at se Erik og Iver Akselsøns forhold til hansestæderne som en fortsættelse af Oluvs.

som i lige grad viser adelig stolthed og råhed. Hvis der ligger noget sandt til grund for denne beretning, forstår man, at han kunde få tilnavnet »den onde» eller »den uretfærdige». Snarere er det dog blevet tillagt ham af hans modstandere i løbet af de år, da han som høvedsmand på Visborg og lensmand på Gotland skabte den største usikkerhed i handelen på Østersøen. Det var i de forvirrede krigsår under Karl Knutssons første regering, at Oluv Akselsøn stadig gjorde eller planlagde hærgningstog til de svenske kyster.[1] Samtidig vilde han have al handel mellem hansestæderne og Sverige forbudt; hans breve desangående vakte stor uvilje, ja tilsidst ligefrem fortvivlelse hos stæderne, og han søgte at give dem eftertryk ved at holde skarer af udliggere i søen. Intet under, at allerede 1453 Gotland, også i svensk mund, kunde betegnes som en ren sørøverrede.

Og ikke nok hermed. Som indehaver af den gamle hansestad Visby tilkendte Oluv Akselsøn egenmægtig sig selv alle dens og øen Gotlands gamle rettigheder i Novgorod, og han søgte i det hele at indblande sig så meget som muligt i forholdene i Livland og Preussen. At gå i detaljer her vilde føre alt for vidt. Oluvs politik: at optræde på Visbys og Gotlands vegne inden for hanseforbundet, var så meget mere en ren fiktion, som stadens svækkelsestilstand allerede da var alle bekendt. 1450 udelukkedes således Visby med 30 andre stæder på 10 år fra hansemøderne på grund af udeblivelse, og selv om man året efter i Ütrecht besluttede at indskrænke sig til at advare staden og atter det påfølgende år krævede, at den skulde gøre Lübeck en undskyldning, var dog dens indflydelse stærkt på retur. 1470 blev den for sidste gang kaldet til en hansedag, men indfandt sig heller ikke da. Lindström mener, at den hermed må betragtes som udtrådt af forbundet.[2]

Visbys resterende betydning inden for forbundet beroede på Oluv Akselsøns tid for en stor del derpå, at den gamle fredstraktat mellem Novgorod og Rusland forvaredes på

[1] I begyndelsen af 1450 havde han planlagt et tog (Styffe III nr 12 og 13). I julen 1451 leder han et plyndringstog til Stockholm og Kalmar len (*stds* nr 22). 1452 er han atter ude (*Dipl. Chr. I*, nr 36): 1455: *HR* 2 R IV p. 302.

[2] G. Lindström, Anteckningar om Gotlands medeltid I, 110.

øen, og at Visby og Lübeck fra gammel tid skiftedes til at sende en præst til Novgorod. Men vigtigst var det vel, at Gotland i Novgorod ejede den store »Gotenhof», som det selv ikke længere var i stand til at benytte, men forpagtede bort til de andre stæder inden for forbundet.

Det var i alt dette, at Oluv gerne vilde indblande sig, men under tiden skød han dog af diplomati de to gotlandske landsdommere frem foran sig. Han vilde først og fremmest forhøje renten af Gotenhof, hvorved han gjorde sig inderlig forhadt hos de livlandske stæder. Tidspunktet var heller ikke synderlig gunstigt valgt, da Gotenhof just da var halvt afbrændt, og St. Peders kirke sammesteds til agters. 1455 erklærede da også Pernauforsamlingen, at de nok vilde have Gotenhof for 10 år endnu, men de afviste Oluvs krav. Og da de ikke på anden måde kunde drive deres ønsker igennem, overdrog man senere til Reval at oppebære den sædvanlige årlige rente af Gotenhof på Visbys vegne. Samtidigt betonede man dog, at man på ingen måde vilde fortrænge denne stad, men præsten derfra måtte møde i tide.

Tyder dette sidste på et tvangsmiddel, som Oluv Akselsøn har forsøgt for at gennemføre sine ønsker?

I løbet af 1450-erne ere klagerne over hans røverier højlydte; han blokerede Riga for at gennemtvinge sine handelsforbud, og uden for Danzig kom det til ligefrem kamp.[1] Hensynsløshed og råhed præger al hans færd. Han er fuldtud søhane. Da freden kommer, bliver han ved med sine kaperier, og da Danzig til gengæld udruster udliggere imod ham, søger han og får tilhold hos sin konge.

1457 indfandt han sig så i Stockholm med en dansk flåde. Umiddelbart efter kong Karls afrejse havde nemlig ærkebispen skrevet både til Danmark og til Gotland, og 14 dage efter mødte Oluv Akselsøn. Dette viser, at den danske flåde må have været udrustet i forvejen og ligget ved Gotland, thi først en hel måned efter kongens flugt, den 25de marts, kunde Kristiern I svare på indbydelsen til at komme. Vi stå altså her over for virkningerne af en i forvejen aftalt plan mellem Oluv Akselsøn og Jöns Bengtsson[2].

[1] Her havde dog danskerne forenet sig med livlænderne til kamp mod hansestaden.
[2] Den modsatte opfattelse hævdes af frk. Skoglund p. 60.

Erik Akselsøn trådte nu over på unionspartiets side. Han har sikkert anset dets politik for den eneste mulige i øjeblikket, og halvbroderens tilstedeværelse har vel også påvirket ham i samme retning. Følgen af dette skridt blev, at han som rigsforstander blev stillet ved ærkebispens side.[1] Snart fik han lejlighed til at gøre sig nyttig i den nye herres tjeneste. Da kong Kristiern i juni var kommen til Stockholm, blev Erik Akselsøn sendt til Finland, hvor han jo fra gammel tid var kendt, for at skaffe denne landsdel til lydighed under den nye regering. Det lykkedes ham at bemægtige sig både Åbo og Viborg,

»och var tha ey seen,
kom tiil Stokholm igeen» (Sturekr. 617),

hvor han snart ombyttede rigsforstanderværdigheden med stillingen som Sveriges riges hofmester.

I kongens følge var hans broder Iver kommen til Sverige. Det er i ham, at alle de andre brødres karakteristiske egenskaber forenes i en højere potens; han bliver større administrator end Åge, mere frygtet som kaper end Oluv, og som hærfører og diplomat overgår han den dygtigste af brødrene, Erik. Men også Iver har som de sin begrænsning; heller ikke han kommer som kriger blandt sin tids første, og selv som politiker, hvor han dog sikkert er størst, kan han ikke fuldt ud stå prøve, da han, ganske vist i sin alderdom, bliver stillet mellem retsstandpunktet, repræsenteret af kong Hans, og tidens mest slebne og smidige statsmand, Sten Sture.

Årsagerne hertil ligge tydelige for dagen. Dels skyldes det en række karaktertræk, som vistnok kan siges at tilhøre hele slægten; en unyttig hensynsløshed og brutalitet, der navnlig i hans senere år kommer frem over for hansestæderne;[2] en mangel på mådehold, som ganske vist undertiden tøjles, men som også kan vise sig på en parvenuagtig vis, der røber, at familien trods sin ælde er ung som stor-

[1] Når frk. Skoglund (p. 66) antager, at Eriks rolle ved regeringsforandringen har været en mindre betydelig, fordi han ikke hørte til dem, der fik forleninger som løn, er jeg enig med hende i hovedsagen: men at slutte dette e silentio af et manglende forleningsbrev, er dog vistnok en ganske farlig sag.

[2] Også den yngre broder Filip viser samme anlæg. (Frk. Skoglund 88.)

mandsslægt, og som lader ham strække armen ud efter fjernere mål, end han kan række. Hertil kommer, at Iver Akselsøn efter hele sin stilling som hoved for et lensmandsaristokrati let træder ind i situationer, som han ikke kan magte, ja knapt forstå; der er hverken plads for den slags familieregimente i Sten Stures nye Sverige eller i det fast organiserede Danmark. Han hører til en uddøende tid. Men derfor er det ikke uinteressant at studere ham, der et hoved højere end de fleste i hans tid og tæt omgiven af sin fylkede slægt hæver sig til en stilling, som næppe nogen konges undersåt før eller siden har indtaget i Norden.

Iver Akselsøn, Aksel Pedersøns søn af andet ægteskab, nævnes første gang under Kristoffers regering. Han kalder sig da ridder[1] og skriver sig til Knabstrup gård i Nordvestsjælland. Han er vel altså født ved 1420. Men dette er den eneste gang, at hans navn sættes i forbindelse med denne ejendom; efter faderens død skriver han sig til Härlöf i Østskåne, slægtens gamle stamgods, som han, der var nr. 6 i rækken af sønnerne, mærkeligt nok har fået. Dette tyder vel på, at han allerede da indtog en anset plads inden for familien. Efter at han dernæst ved faderens død sammen med halvbroderen Åge havde overtaget styrelsen af Varbergs len på 6 år, træffe vi ham den følgende tid i kongens omgivelser. Den unge adelsmand har åbenbart i en hel årrække været knyttet til hoffet.

1452 ved kong Karls indfald i Skåne hørte Iver Akselsøn til dem, som led tunge tab. Staden Væ, som han efter faderens død må have fået i forlening sammen med Gers og Villands herreder, blev afbrændt af den svenske hær, og på samme måde gik det fædrenegården Härlöf.[2] Muligt har dette været anledning til, at den nærliggende gård Lillö blev befæstet og fra nu af hr. Ivers vigtigste besiddelse i disse egne, som han tillige skrev sig til.

[1] Pergbr. af 15/9 1444 i Sv. R. A. Frk. Skoglund (p. 40, anm. 3) synes at betvivle dette.

[2] Det bekendte sagn om, hvorledes Iver ved fjendens indfald red til sin uven, ærkebiskop Tue, og foreløbigt forsonede sig med ham, for at de i forening kunde bekæmpe modstanderen, burde vel have været anført. Styffe har opkastet en berettiget tvivl om dets ægthed. Hovedargumentet mod det synes mig at være, at det så let kan være opstået i eftertiden som en bevidst kontrast til Ivers senere brud med kongen og hans landsforræderi. Det bærer familiesagnets stempel. Eneste kilde er da også Hvitfeld fol. 855.

I løbet af de følgende år er det, at Iver første gang anvendes på det politiske område; han sendes oftere som dansk gesandt til Sverige, dog med prøvede mænd som marsken Klaus Rønnov og halvbroderen Åge ved siden.[1] Han har herved haft lejlighed til at gøre sig bekendt med de svenske forhold, men vigtigst var det, at han under fredsforhandlingerne mødtes med broderen Erik, som han synes at have sluttet sig nøje til. Da han nu efter kong Karls flugt på ny kom til Sverige, traf han straks for anden gang sammen med denne sin broder og knyttede atter den afbrudte forbindelse.

I en hel årrække stå nu disse to brødre ved hinandens side og samvirke altid fortræffeligt. Den yngste træder villig tilbage i anden plan og arbejder mere for sin broder end for sig selv. Hans medfødte overlegenhed gør sig dog efterhånden gældende, og ved broderens død arver han dennes magt til sin egen.

Erik Akselsøn er derfor i de nærmeste år efter 1457 den, som træder mest i forgrunden. Som hofmester var han nøje knyttet til den nye konge; mærkeligt er det dog at se, at han ved visse lejligheder, når hans tidligere herres anliggender kom på tale, ikke synes at have været bange for at vise en vis selvstændighed mod Kristiern I. Dette gælder således muligvis konfiskationen af Karl Knutssons gods, hvori Erik ikke vilde deltage.[2] I øvrigt er hans virksomhed som hofmester fra 1457 til 1463 ikke meget kendt. En del af tiden opholdt han sig i Finland, hvor Viborg slot og len var tilfaldet ham ved regeringsforandringen.

Som vogter af grænsen mod Rusland måtte hans stilling i visse henseender blive parallel med Oluv Akselsøns på Gotland. Ligtsom denne udstedte han forbud mod handelen, dog denne gang ikke med Sverige, men med russerne, og disse forbud vakte en tilsvarende misfornøjelse hos hanseaterne. Man besluttede at klage til kongen over denne sag i forbindelse med spørgsmålet om Oluvs krav på Gotenhof.

[1] 1451 er han Danmarks riges råd. *Dipl. Chr. I*, nr 31.

[2] Her synes virkelig Eriks fraværelse at have en dybere betydning (frk. Skoglund p. 78), men mærkeligt er det dog, at den eneste, som fulgte ham i denne demonstration for den forjagne konge, var — ærkebispen. Det er da mere end muligt, at disse to mænds fraværelse kan skyldes ganske andre årsager.

Dog, sagen synes at være døet hen, og karakteristisk nok optrådte også Erik Akselsøn med mindre brutalitet end sin broder. Selv om også han holdt udliggere, plagede de dog aldrig handelsmændene som de gotlandske, og Viborg blev aldrig den sørøverrede som Visby.[1]

3.

I året 1463 faldt som bekendt Kristiern I:s vælde i Sverige. Biskop Kettil tog magten i landet, Erik Akselsøns embede som hofmester var slut. Med sin yngre broder Filip, lensherre til Tranekær, forlod han Stockholm og drog til Gotland, som Oluv indehavde som pantelen. Under deres ophold her døde Oluv, og brødrene enedes med hans enke om, at Filip i forening med hende skulde overtage styrelsen af lenet. Inden to måneders forløb lå dog også han lig[2] (1464). På dette tidspunkt havde Erik forladt øen, og hvem der indehavde stillingen som høvedsmand her i den følgende tid, er ikke ganske klart. Kun dette var givet, at den som pantelen foreløbig skulde blive i Oluvs enkes besiddelse, og at denne måtte have en mand ved sin side til blandt andet at varetage høvedsmandsskabet over Visborg.

I Sverige, hvortil Erik Akselsøn imidlertid vendte tilbage over Danmark, havde forholdene ændret sig. Karl Knutssons modstandere vare atter komne til magten ved Jöns Bengtssons frigivelse fra danskt fængsel, og kongen, som for en kort stund var vendt tilbage fra Danzig, måtte atter rømme riget. Denne gang skete det dog på tålelige vilkår; han fik Raseborg med flere len i Finland, og konfiskationen af hans gods ophævedes delvis. Dog blev denne sidste indrømmelse ret illusorisk derved, at man undlod at træffe bestemmelse om, på hvilken måde han skulde få det

[1] Karakteristisk nok rettes også stædernes klager mod Åge Akselsøns søn, Erik, der beskyldtes for at have beslaglagt skibe ved Stegeborg på Mön *HR*, 2 R.V. pp. 154 og 166.

[2] At Filips og Eriks forbud mod sejlads på Stockholm, som var i fjendens hænder, skulde være et brud på stilstandstraktaten af $^{23}/_{8}$, hvad frk. Skoglund p. 89 antager, synes mindre troligt. Ligeledes er det en misforståelse, når hun siger, at Filip i Visbys magistrats brev til Lübeck $^{2}/_{8}$ 1465 kaldes dansk rigsråd (Styffe III nr 80).

gods igen, som siden 1458 var kommet på privatmænds hænder.

På samme tid havde ærkebispen for anden gang bemægtiget sig stillingen som rigsforstander uden at vise tegn til på ny at indkalde kong Kristiern. Han tilbød heller ikke nu som i 1457 Erik Akselsøn plads ved sin side, og denne synes i misfornøjelse herover at have nærmet sig mere til den nu atter fordrevne kong Karl.

Vi stå her over for vendepunktet i Akselsønnernes historie. Dels af denne grund, dels også fordi frk. Skoglund skarpt pointerer sin — om end ikke originale — opfattelse; endelig, fordi der i allernyeste tid fra dansk side er blevet fremsat en fra hendes noget afvigende anskuelse, vil der være anledning til at gå mere i detaljer ved fremstillingen af de politiske hændelser i løbet af årene 1465—1468.

Først og fremmest kan det lønne sig at kaste et blik på Gotlands skæbne efter Filip Akselsøns død den 4de november 1464. Erik Akselsøn var den gang fraværende fra øen i Danmark, og ingen af hans brødre synes at have været til stede dér hos Oluvs enke. Hun har da foreløbigt måttet varetage bestyrelsen alene. I løbet af den følgende sommer 1465 indfandt Iver sig. Han synes under de år, som vare forløbne siden 1457, mest at have opholdt sig ved det danske hof, hvor hans anseelse stadigt var stigende; i sommeren 1464 var han således som dansk gesandt sendt til Preussen for at mægle i krigen der. Det er disse fredsunderhandlinger, som gå umiddelbart forud for den berømte fred i Thorn. Muligt er han allerede på tilbagevejen herfra kommen til Gotland; sikkert ved man dog kun, at han opholdt sig der den 7de september det følgende år, 1465.[1] I slutningen af samme måned var også Erik Akselsøn samlet med sin slægt der.[2] Det lyder da sandsynligt, at Iver ved denne lejlighed skulde have overtaget høvedsmandsskabet over Gotland, i hvert fald ligesom broderen Filip foreløbigt, indtil man i kongens nærværelse kunde få ordnet spørgsmålet om pantelenets stilling; og frk. Skoglund (p. 97) hælder stærkt til denne anskuelse. Meget generende er det

[1] Laurids Akselsøn til Ermegard Frille: DRA Persh. saml. papir Thott.
[2] Styffe Bidrag III nr 81.

dog her, at Lindström[1] anfører et brev fra Erik Akselsøn til Lübeck af den 28de marts 1466, hvori han kalder sig »Capitaneus Wysborgensis och hovetman to Wisbii», dog desværre uden at anføre, hvor han har fundet dette brev trykt. Frk. Skoglund mener nu, at brevet må være identisk med det, som er aftrykt i Lübeckisches Urkundenbuch,[2] og hvori Erik kalder sig »miles capitaneus Wysbergensis»; det omhandler røvet gods, som hans folk have bragt ind til Karlsö ved Gotland, hvor de have delt det. Hun antager endvidere, at »Wysbergensis» er en fejlskrift for »Wiborgensis», og at derved grundlaget for opgivelsen om Eriks høvedsmandsskab på Gotland må siges at være bortfaldet.

Denne slutning forekommer mig dog noget forhastet. Nogen garanti for, at de to breve i virkeligheden ere eet, foreligger slet ikke. Fra udgaven i Lübeckisches Urkundenbuch kan Lindström ikke have hentet sin opgivelse;[3] og hvis han har fået den fra en ældre udgave af brevet, hvorledes skulde da dennes udgiver ikke blot have kunnet ændre »Wysbergensis» til »Wysborgensis», men også have tilføjet »hovetman to Wisbii»? Man kan dog let tænke sig to breve udstedte på een og samme dag til Lübeck. Og selv om de to breve virkeligt ere identiske, er der dog intet til hinder for, at titelen kan være korrekt. Opgivelsen om Karlsø viser, at Erik Akselsøns udliggere lå ved Gotlands kyst, hvad der stemmer vel med den antagelse, at deres herre på det tidspunkt rådede på øen.

Hvorom alt er, kan Eriks herredømme på Gotland ikke have været noget langvarigt, og han må have opgivet det snart efter den 28de marts 1466. Senest i den påfølgende sommer, men vel også først da, har broderen, Iver Akselsøn, overtaget kommandoen og tillige lenet.

Da Erik Akselsøn i september 1465 indfandt sig på Gotland, var han som ovenfor anført trådt Karl Knutsson nærmere. For den førstes vedkommende var det mere misfornøjelse med ærkebispen end med kong Kristiern, som ledede ham; Karl Knutssons motiver synes navnlig at have været af økonomisk art. Han ønskede ikke så meget at

[1] Anteckningar II p. 448.
[2] I. XI, 46.
[3] Denne er udkommet 7 år efter Lindströms bog.

komme i besiddelse af magten for 3dje gang, som at få fat i sit gamle gods, nu da konfiskationen deraf delvis var ophævet. Dette skridt kunde ikke siges at være rettet mod den danske konge, da det var dennes egne tilhængere i Sverige, som havde lovet godsets tilbagegivelse.[1]

Et ægteskab aftaltes da mellem Iver Akselsøn, som for anden gang var enkemand, og kong Karls datter, Magdalene. Det er muligt, som frk. Skoglund (p. 104) mener, at dette parti også var dikteret af et ønske hos Erik og Iver Akselsøn om at indtage en selvstændig stilling over for Kristiern I, men det synes ikke sandsynligt. Den første havde kun anledning til at nære antipati mod ærkebispen, den sidste havde hverken noget udestående med kongen eller denne. Der er heller ikke det fjerneste tegn til, at den danske konge havde noget at indvende mod Ivers ægteskab. Skønt planerne derom vare kendte over Sverige i foråret 1466 og sagtens ikke senere i Danmark, sendte han i løbet af sommeren Iver Akselsøn som dansk gesandt til Sverige for at forhandle med ærkebispen og hans parti om kong Kristierns genindsættelse. Og som vi ovenfor så, har det rimeligvis også været på dette tidspunkt, at han overdrog Gotland som pantelen til Iver på samme betingelser, hvorpå i sin tid Oluv havde haft det. Man kan ikke værge sig mod den tanke, at kongen næsten har ønsket at nærme sig til den nu så uskadelige Karl Knutsson og i hvert fald at støtte sig på Akselsønnerne i Sverige mod den troløse ærkebisp.

Iver Akselsøn mødte altså som dansk afsending i Kalmar i juli 1466, men mødet synes at være blevet resultatløst. Han må være forbleven heroppe i Sverige, thi den 21de september fejrede han sit ægteskab i Nyköping, samtidigt med at hans datter af første gifte, Beate, ægtede kong Karls tilhænger, Arvid Trolle. Også flere forbindelser aftaltes, hvorved Karl Knutssons parti blev styrket. Men

[1] Ærkebispens parti lovede Karl Knutsson, at hvem som end blev hersker i Sverige, skulde de garantere ham de vilkår, man havde indrømmet ham ved opgivelsen af tronen. Frk. Skoglund undrer sig (p. 103) over, at Erik Akselsøn kunde gå med hertil, »då faktiskt konung Kristiern deruti icke erkändes som konung. Det visar från Erik Axelssons sida ett aflägsnande från konung Kristiern«. — Det forekommer mig dog, at spørgsmålet om den nye konge stilledes ganske åbent. Det kunde vel heller ikke afgøres i et dokument af denne art.

vigtigst var det, at de tilstedeværende rådsherrer nogle dage senere på Iver Akselsøns opfordring traf bestemmelse om et tillæg til Karl Knutssons abdikationsvilkår af 1465. Man erklærede nemlig, at han skulde have de konfiskerede godser tilbage, og at disses indehavere, for så vidt de havde tilkøbt sig dem af kong Kristiern, skulde have erstatning for salgssummen af denne.

Med rette lægger frk. Skoglund stor vægt på dette punkt (pp. 112 ff.). Her møde vi for første gang et skridt fra Akselsønnernes side, (som sin svigerfaders eventuelle arving var jo Iver stærkt medintresseret), der måtte virke stødende på kong Kristiern. Måske er dog bestemmelsens rækkevidde ikke så stor, som den ved første øjekast synes. Den 15de august 1459 havde t. eks. Stig Akselsøn m. fl. fået kongebrev på kong Karls gods i Vendel og Vikstad sogne i Upland, men der står her udtrykkeligt, at Kristiern I under og giver dem dette gods.[1] Karakteristisk er det da også, at forfatterinden selv erklærer ikke at kende noget brev, hvorved Kristiern sælger gods til dem af sine tilhængere, som senere deltoge i Nyköpingsmødet. Alligevel må det sikkert, med henblik på kongens uheldige finanser efter 1460, siges at være givet, at han også har søgt at slå penge af sin forgængers ejendom. Ganske vist kunde han nu skyde sig ind under, at han t. eks. i brevet til Ture Turesson 1461 kun havde lovet denne eventuel erstatning, hvis godset blev ham fravundet »met noger ræt eller landzlog»,[2] og at rigsrådsbeslutningen af 1466 ikke faldt under nogen af disse kategorier. Men et for kong Kristiern mindre behageligt skridt blev i alle fald bestemmelsen i Nyköping, dog særligt, hvis han ikke blev tagen til svensk konge.

Og dette blev da heller ikke tilfældet denne gang. På ny udskød man spørgsmålets afgørelse; det er i disse år næsten, som om man fra svensk side havde tabt interessen derfor eller håbede at kunne skrive sagen i glemmebogen; og også de danske gesandter viste gang på gang en mærkelig

[1] Styffes Bidrag III CXXXVI. Det samme gælder kongebrevet til Magnus Gren 22/7 1461 på tre gårde.

[2] Når kongen bruger det udtryk, at han har »opladt» godset til T. T., mener frk. Skoglund, at han med ordet »oplade» må betegne »sælge». Men at stille disse to verber som identiske, er næppe forsvarligt. Södervall, Ordbok öfver medeltidsspråket: art.: uplata.

slaphed i gennemførelsen heraf. Det ser næsten ud, som om forsikringerne om uforstyrret mellemrigshandel og ejendomsforhold for svenske i Danmark og danske i Sverige vare tilstrækkelige til at tilfredsstille de adelige afsendinge fra begge sider. Men de, som imidlertid handlede, vare Akselsønnerne. Få dage efter mødet i Nyköping var Erik Akselsøn i Stockholm, hvor det lykkedes ham at tvinge Jöns Bengtsson til at anerkende, at rigsforstanderskabet overdroges til ham fra den nu så upopulære ærkebisp.

Endnu var stillingen uklar, men trådene begyndte at strammes; med magten fulgte ansvaret, og kong Kristiern bankede stadigt på døren. Erik Akselsøn kunde ikke i længden undgå at tone rent flag med hensyn til sin stilling til den danske konges genindsættelse. Ganske vist søgte han i begyndelsen at holde sig oven over begge de kæmpende, ærkebispens og Karl Knutssons partier, men allerede da var hans passivitet i Kristiern den 1stes sag ildevarslende for denne. Et klart vidnesbyrd herom have vi bevaret i et privatbrev fra hans hustru Elin Gustafsdotter til Åge Akselsøns frue,[1] skrevet to måneder efter Nyköpingsmødet, hvori hun siger: »Kære søster, her står endnu ganske underligt til i landet, thi somme ville og begære at have kong Karl ind, og somme ej. Gud give, de vilde så eendrægtige vorde, at riget finge deraf trøst og fromme.» — Gennem hustruens ord spore vi mandens tanker. Det er ikke iver for den danske konges sag, som præger dem. Og da Erik Akselsøns »forretningsministerium» og kompromispolitik strandede, derved at vægtskålen sank til den ene side, og ærkebispen med hans venner Erik Nilsson og Erik Karlsson fik overmagt over Karl Knutssons nationale parti med Nils Sture, da fjernede Erik Akselsøn sig mere end nogensinde fra kong Kristiern, tog parti og søgte at redde, hvad reddes kunde, for sin gamle herre kong Karl. Men på dette tidspunkt var Akselsønnernes brud med Danmark allerede en fastslået kendsgerning.

Vi have ovenfor set de første skridt, som ledte hertil: Bestemmelsen i Nyköping om Kristiern d. 1stes erstatningspligt og Erik Akselsøns mangel på interesse for unionens

[1] DRA persh. s. pap. Thott: 4/12 [1466] Stockholm.

genoprettelse. Som de derpå følgende stadier i bruddets udvikling anfører frk. Skoglund (i overensstemmelse med Mollerup) kongens besættelse af Tranekær, der som pantelen tilhørte Filip Akselsøns arvinger, og endelig Iver Akselsøns fejdebrev.

Begge begivenheder fandt sted i maj 1467, og frk. Skoglund er enig med Mollerup i, at det var Kristierns voldshandling: at inddrage pantelenet fra Filip Akselsøns enke og børn, der slog hovedet på sømmet og bragte Akselsønnerne til at bryde med Danmark. Traditionelt ere da også de to begivenheder sammenkædede på den anførte måde, og fra Hvitfelds dage har man anset det for givet, at man her havde et uangribeligt eksempel på årsag og virkning.

Dette forekommer mig dog ingenlunde at være sikkert. Først og fremmest lægger den kronologiske sammenhæng visse hindringer i vejen. At kong Kristierns misfornøjelse med Erik og Iver Akselsøn var voksende efter Nyköpingsmødet i oktober 1466, er sikkert, og det følgende forår besatte han med magt Tranekær. Det var vel slottets beliggenhed ved den vigtige gennemfartsvej Storebælt, som gjorde, at kongen rettede sin opmærksomhed på dette punkt tidligere end på Sölvesborg, der dog var i selve Iver Akselsøns hænder. Frk. Skoglund erklærer i overensstemmelse med Mollerup, at denne besættelse må have fundet sted før den 10de maj 1467. Mange dage før har det dog næppe været. På denne dag erklærer nemlig høvedsmanden på Tranekær, Erik Sture, at være Filip Akselsøns arvinger 600 mark skyldig *på kongens vegne* og lover at betale dem inden mortensdag. Disse 600 mark må åbenbart være en slutsum, enten vel en erstatning for de sidste indtægter af lenet, der tilkom arvingerne som renter af pantesummen, eller godtgørelse for indbo og lignende ved overtagelsen af slottet. I hvert fald stå vi tydelig nok her lige ved selve begivenheden, Tranekærs besættelse, og kan bestemme den til ca. $^{10}/_{5}$. Men hvornår kom Iver Akselsøns opsigelsesbrev fra Sverige? Lundebispernes krønike, der er samtidig og pålidelig, siger: ved pinsetid. Pinsedag 1467 var imidlertid $^{17}/_{5}$. Selv om man nu også tager udtrykket »ved pinsetid» i ret vid betydning, synes det så at

sige umuligt, at budskabet om besættelsen kan være nået Iver Akselsøn, at han kan have fået tid til at konferere med broderen Erik og til at afsende troskabsopsigelsen, endelig, at denne kan have nået kong Kristiern, alt på en ugestid eller noget mere. Enhver som kender noget til datidens forbindelser ved, at dette må betegnes som næsten utænkeligt.

Men et bedre vidnesbyrd end det kronologiske om, at det ikke var Tranekæraffæren, som drev Akselsønnerne til bruddet, men andre motiver, er bevaret os i selve de klager, hvormed Iver Akselsøn motiverede sit troskabsbrud. Det er nemlig et mærkeligt faktum, at skønt opsigelsesbrevet selv er gået tabt, (det resumé af dets indhold, som gives hos Hvitfeld, er nemlig øjensynligt den reneste konstruktion af forfatteren[1]), ere vi dog ad anden vej i stand til indirekte at lære alle de grunde at kende, som Iver anførte for sit skridt. Året efter, 1468, da striden var i fuld gang, lod kongen tage landstingsvidner på Sjælland, Fyn og i Jylland om berettigelsen eller ikkeberettigelsen af de af Iver anførte klager.[2] Forsamlingerne vidnede her, at kongen hverken før eller efter, at han fik Ivers »untsyelssæbref», på lovlig vis var bleven krævet til regnskab af ham på tingene. Kongen havde ikke heller taget breve af landekisten til adelens forfang, havde ikke forkrænket den hellige kirkes eller nogen god mands frihed og ej heller gjort nogen riddersmandsmand overvold på gods, person eller ejendele. Han havde endelig hjulpet den fattige så vel som den rige til ret og skel, overholdt sin kongelige ed og ikke oprejst almuen mod ridderskabet.

Det er vanskeligt at se, hvad der ligger bag ved disse seks beskyldninger, der i den foreliggende form ere ganske vage; en begivenhed som inddragningen af Tranekær synes dog ingen af dem at kunne hentyde til. Beskyldningen for, at kongen skulde have bemægtiget sig adelige breve, kan

[1] Allerede for flere år siden har mag. E. Arup gjort opmærksom herpå i sin prisafhandling om Hvitfelds kilder til Kristiern I:s og Hans' historie. Da dette arbejde er utrykt, må jeg takke forfatteren for at have meddelt mig oplysninger til Akselsønnernes historie derfra.

[2] *Dipl. Chr. I*, nrr 139, 141 og 142 af $^{6}/_{4}$ og $^{7}/_{5}$ 1468. Ejendommeligt er det, at vi intet landstingsvidne have fra Skåne; det kan ganske vist være gået tabt, men man må også erindre, at det var i Østdanmark, at Toterne havde deres største magt.

være sand eller ikke-sand; vist er det, at han året efter mødte frem for rigsrådet med et af Toternes breve, som han kun kan være kommet til på ulovlig måde.[1]

Når Kristiern derefter anklages for at have krænket kirkens friheder (herpå peger vel også beskyldningen for brud på kongeeden), kommer man til at tænke på den afdøde Peder Akselsøn og hans frugtesløse kamp for at nå Odense bispestol. Karakteristisk er det da også, at traditionen senere hævdede, at dette havde været et af Ivers vægtigste motiver til bruddet.[2] Værst er beskyldningen for vold mod ridderstandens personer og deres ejendom, og her synes man at komme nærmest på sporet efter grundlaget. Dette er åbenbart den lille spire til den store strid, som senere skulde udkæmpes mellem Oluv Akselsøns datter af første ægteskab, den bekendte fru Birgitte på Hammerstad, og hendes yngre halvsøster af samme navn om godset Vallø. Man er vant til altid at se fru Birgittes navn knyttet til brevforfalskninger, men i hvert fald for den første del af hendes livs vedkommende har man sikkert gjort hende nogen uret. Sagens sammenhæng synes at være følgende. Ca. 1460 havde fruen ladet sin mand, Erengisle Nilsson, sælge den del i Vallø, som var hendes mødrenearv, til faderen Oluv Akselsøn, der herved forenede besiddelsen af hele gården på sine hænder 1461. Til gengæld afstod han til Erengisle Glii i Sverige og sit hallandske gods og kendte sig desuden at være fru Birgitte 1200 rinske gylden skyldig, som hun ikke fik fyldest for i jordegods. Disse 1200 gylden erklærede »svenske frove Birgitte» senere, at hun ikke havde fået, og hun påstod desuden at have bevaret sin arveret i Vallø efter faderens død. En del af det hallandske gods solgte hun siden til dronning Dorotea, og på lignende måde afhændede hun sin ret i Vallø efter faderens død 1464 til kongen, et salg som hendes slægt dog, men

[1] 20/11 1468 lader kongen for rigsrådet forelæse et skiftebrev efter Peder, Kjeld og Anders Akselsøn, lydende på, at Iver skal beholde fædrenegodset i Malmö. Lister og Blekinge og fornøje Erik og Laurids for deres fædrene del deraf. — Rigsrådet erklærer, at kongen må »*bliffue*» ved godset, både Ivers, Eriks og Laurids! *Dipl. Chr. I* nr 146.

Viborgtingsvidnet har ekstra denne passus: »Item om vor nadugh herre haver borth taghet breff eller privilegia *i nogher sted*, ridderskabet till forfangh i noger made» o. s. v.

[2] Svaning i Gl. kgl. saml. 4to 2444 (D. kgl. bibl.).

næppe med rette, anså for ganske ugyldigt.[1] Men kongen begik — ifølge Hvitfeld — igen den uret at lade sig indføre med rigens ret for oppebørselen både i fruens og hendes halvsøsters del. »For denne Sag skyld vaar stor Tuedract», siger Hvitfeld,[2] men tydeligt nok have alle hr. Ivers beskyldninger i nogen grad karakter af påskud, og hvis Tranekærs besættelse havde været derimellem, var den nok kommen til at indtage en fremtrædende plads, også i kongens forsvar gennem tingsvidnerne. Vi stå sikkert her over for omtrent samtidige, men indbyrdes uafhængige begivenheder.[3]

En ganske anden sag er det derimod, at Akselsønnerne bag efter måtte være ivrige for at gøre den ulovlige konfiskation til en hovedanledning til deres brud med kongen og stræbe efter at antedatere denne begivenhed. Om efteråret, da Erik Akselsøn i et brev til Lübeck søgte at forsvare sin og sin broders optræden mod den danske konge, skyder han naturligvis pantelenets inddragning frem i aller forreste række blandt de klager, som de have at føre mod ham. Dog fremhæver han også, at kongen har bemægtiget sig »etwelken eren liggenden grunden unde vederlike erue», = affæren med Vallø? Og han tilføjer, at kongen i det hele har vist overgreb mod »vele guder lude». Som rimeligt var, har da brødrene til gengæld »eine erlike vorwaringe gedaen nach gebore».[4] Hermed må der åbenbart fra Erik Akselsøns side tænkes på et almindeligt fejdebrev; et opsigelsesbrev fra ham nævnes intet steds og vilde vel næppe heller passe med hele hans stilling som svensk undersåt og Sveriges rigsforstander.

Endnu bør det vel tilføjes, at Kristiern I vistnok har søgt et retsligt grundlag for sin inddragning af Tranekærslenet i en gammel reduktionsbestemmelse, om hvilken der

[1] *D. adel. brevkister* ed. Thiset pp. 127 ff., 139, 151, 153. Brasch Vemmetofte I 23.

[2] Kvartudg. 134.

[3] Mærkeligt er det at se, at allerede $^{2}/_{5}$ og $^{13}/_{5}$ 1467, da Hans blev hyldet som tronfølger på Fyns og Sjællands landsting, havde kongen tilbudt, at hvis der var nogle åndelige eller verdslige, som havde nogen beskyldning mod ham i nogen måde, vilde han pleje dem ret og skel. — *Dipl. Chr. I* nr 136. — Mollerup i D. H. T. 5 r. V p. 43. Det ser næsten ud, som om Ivers brev allerede da var ankommet. Jfr. Hvitfeld 164: Kongen har i to somre på landsting tilbudt at stå til rette.

[4] Styffes Bidrag III nr 88.

kun er levnet os sparsom og unøjagtig efterretning gennem Hvitfeld.[1] Den gik ud på, at de pantelen skulde inddrages, hvis årlige indtægt havde summet sig op til at overskride hovedstolen og således givet lensherren ækvivalent for den udlagte pantesum. Forkastes kan efterretningen vistnok ikke, men man kan næppe heller påstå, at reduktionsbestemmelsen har været mere end et påskud for kongen ved hans brutale optræden.

Hermed have vi gennemgået selve bruddet mellem kongen og Akselsønnerne. Frk. Skoglund har den fortjeneste (ganske vist med Mollerup som forgænger) stærkt at have betonet betydningen af bestemmelsen ²/₁₀ 1466. Som det fremgår af ovenstående, er jeg derimod ikke enig med hende i opfattelsen af den tranekærske episode. Fra dansk side har for nylig Arup udtalt:[2] »Grunden til denne betydningsfulde kamp er Akselsønnernes frafald, der fuldbyrdedes ved Nyköpingsbrylluperne i september 1466.» Hvis meningen hermed er, at brylluperne ere årsagen til bruddet, må jeg protestere; Kristiern I havde ikke det ringeste at indvende mod bemeldte forbindelser. Hvis »ved Nyköpingsbrylluperne» betyder »under» dem, og der hermed er tænkt på bestemmelsen af ²/₁₀, kan man i hvert fald næppe sige, at frafaldet »fuldbyrdedes» herved; den er da kun det første skridt dertil. Og selv om man som Arup med rette sætter politiske årsager i første række og skyder Tranekærepisoden tilbage i anden plan, hvorved der jo dog er at mærke, at den politiske omdannelse i Sverige endnu ikke havde fundet sted på dette tidspunkt, kan man dog næppe heller se ganske bort fra de klagemål, som Iver Akselsøn som dansk adelsmand indflettede i sit opsigelsesbrev til kongen.

4.

Begivenhedernes strøm ligger nu åben og klar foran os, og der kommer en fart over den, som virker i høj grad tiltalende. Den person, hvem dette skyldes, er Iver Akselsøn. Først i året 1467, da han allerede er en midaldrende mand, er det, at han for alvor kommer til at vise de evner,

[1] Kvartudg. p. 39.
[2] *D. hist. tidsskr.*, 7 r. IV p. 538 f.

han sidder inde med. Broderen Erik havde, som ovenfor omtalt, kastet sig i armene på kong Karls parti for at styrke det mod ærkebispens overmagt og genvinde sin egen neutrale stilling over begge parter. Da han nu er nær ved at bukke under, lander Iver Akselsøn fra Gotland i Østsverige. Han slår den ene af modstandernes hære i Nerike og ophæver danskernes belejring af Stockholm efter at have tilføjet dem et betydeligt nederlag på Kungsholmen. Og ikke nok hermed får han tid til samme år at undsætte sin belejrede gård Lillö, der lå på en holm i Helgeå, midt i et vidtstrakt hollandsk englandskab omkring det nuværende Kristianstad; vanskeligt at indespærre, let at undsætte fra Sverige langs åen. Ved denne lejlighed slog hr. Iver for anden gang en dansk hær. Hans eneste tab i årets løb var Sölvesborg, som i september måtte overgive sig til kong Kristiern.

Iver Akselsøn havde grebet dybt ind i Sveriges skæbne, ganske vist hovedsageligt ledet af hensynet til sin broder, men lønnen herfor udeblev ikke. Efter danskernes nederlag ved Kungsholmen vendte Erik Akselsøn sig på folkets begæring atter til Karl Knutsson, der kaldtes tilbage; selv indså han, at forholdene vare voksede ham over hovedet. Erik Akselsøn er en statsmand af den slags, som kan vente. Da de andre kræfter ere opbrugte, kommer turen til ham. Hans statsmandsevner ere ikke af de største, om han end besidder en betydelig smidighed; ikke heller er han fremragende som feltherre, om han end blandt sine bedrifter tæller stormen på et tårn på Øsel og en sejr over dalkarlene. Og blottet for alle idealer som han er, har han træk, der minder om de bekendte »politikeres» i Frankrig et århundrede senere.

Naturligt nok er det hans broder, kongens svigersøn, der høster den største løn. I begyndelsen af det følgende år 1468 fandt den mærkelige begivenhed sted, at kong Kristierns forhenværende undersåt sluttede en ligefrem traktat med Karl Knutsson. Denne gav ham ret til en slags medregering i Sverige; alt hvad han påbød på kongens vegne, skulde blive adlydt, og efter kong Karls eventuelle død skulde han alene overtage den foreløbige regering. Men derfor blev han ikke egentlig svensk undersåt; han

lovede ganske vist at være Sveriges regering huld og tro, men af reelle løfter afgav han kun det, ikke at ville angribe Sverige fra Gotland af. Dokumentet er interessant som vidnesbyrd om datidens uklare statsretslige begreber; det bringer efter sin ordlyd Iver Akselsøn i en uholdbar dobbelstilling ved at sætte Sverige og Gotland i en slags personalunion til hinanden.[1] Faktisk er brevet dog kun en traktat mellem to indbyrdes uafhængige magter, ved hvilken Sverige kun opnår noget rent negativt; men Iver Akselsøn indrømmer det en stilling, der kun kan betegnes som fyrstelig.

Af højhedsstræben er det dog sikkert ikke, at han har søgt at indtage denne plads; årsagen er tydelig nok, han vilde holde en dør åben til forsoning med den danske konge. Allerede i vinteren 1467—1468 var der under Lillös belejring nogen udsigt til en sådan, og selv om mødet mellem parterne i Halmstad blev til intet, er det dog ikke så ganske sikkert, at kongen har ret, når han siger, at dette skyldtes Ivers »vorretlike list». I en hel årrække var denne altid ivrig efter at komme til fredsmøde med kongen og til dom mellem ham og sig. Han glemte ikke de uhyre tab, som alle slægtens medlemmer havde lidt ved konfiskationen af deres ejendomme på dansk grund. Hvad Ivers eget gods angår, blev det sammen med Eriks og Laurids' tildømt kronen af rigsrådet for højforrædderi i efteråret 1468, men allerede forinden havde sikkert Kristiern I sat sig i faktisk besiddelse deraf.[2] Snart efter ramte også kongens vrede på ganske tilsvarende måde Åge Akselsøn.

Underligt er det dog nu at se, hvor hurtigt den gunstige stilling ligeledes ændrer sig for Iver i Sverige. Jævn og åben som han var; gavmild, i det mindste over for gejstligheden; kongens svigersøn og befrieren fra hans fjender og fra danskernes angreb, må han have erhvervet sig megen yndest, også hos det brede folk, uden hvilket man heller næppe kan forstå, at han så hurtigt kunde hæve sig

[1] Når de svenske afsendinge på mødet i Lübeck 1469 krævede Gotland tilbage til Sverige, kan man med henblik på, at de selv også vare ombud for Iver, kun betragte dette som følgen af en juridisk fiktion, svarende til den senere på møderne under Sten Sture. Iver havde ingen anledning til for alvor at ønske ændringer i Gotlands statsretslige stilling.

[2] Se ovenfor pag. 225 note 1.

til den højeste magt i et fremmed land. Men først og fremmest beroede dette på hans feltherredygtighed og raskhed, og allerede de første måneder af 1469 skulde gøre et betydeligt skår i hans anseelse på disse områder, hvorpå dog først og sidst hans magt i Sverige beroede.

De begivenheder, som i dette år fandt sted i Vestsverige og som styrkede kong Kristierns magt militært set ret betydeligt, have kun i mindre grad fængslet historikernes opmærksomhed, hvad enten de vare svenske eller danske. Grunden er vel, at medens lykken her for et øjeblik syntes at skulle begunstige den danske konge, vendte den sig allerede det følgende år, og da navnlig det næstpåfølgende, på Brunkeberg, så afgjort imod ham, at betydningen af begivenhedernes første akt kun blev rent forbigående. Men for Akselsønnernes stilling i Sverige spiller kampen ved Herrljunga en afgørende rolle.

Straks efter den 1ste januar 1469 havde kong Karl sendt 1,000 mand til Västergötland til Axevallas belejring, da dette slot endnu var på danske hænder. Dette var ikke nogen betydelig styrke, og da Kristiern I i de første dage af februar brød ind i Sverige for at undsætte borgen, trak svenskerne sig uden kamp tilbage, åbenbart fordi de kendte sig underlegne.[1] Der kommer nu en pavse, idet kongen bliver liggende en tid og venter på angreb, men de svenske adelsmænd, som ere vel underrettede gennem spejdere, holde sig forsigtigt tilbage. Endelig taber kongen tålmodigheden, og da det tillige begynder at blive noget knapt med proviant, vender han tilbage til Danmark; dog mister han på hjemvejen i Småland nogle folk ved et baghold. Fjenden forfølger sit held og drager efter ham ind i Halland, hvor han synes at have belejret en borg (Varberg?). Men da griber kong Kristiern, skønt syg, anden gang til våben, hans modstandere trække sig tilbage for ham, men han følger efter ind i Sverige[2] og sydvest for Axevalla på sletten ved Herrljunga kommer det den 27de marts til en rytterkamp, i hvilken kongen selv opgiver sine tab til 45

[1] *Kongen* selv siger, at han ca. $^{2}/_{2}$ drog op i Sverige: *dronning Dorotea* skriver, at toget fandt sted henimod begyndelsen af februar. Endelig erklærer *Vadstenadiariet*, at den svenske hær blev foran Axevalla fra ca. $^{1}/_{1}$ til $^{12}/_{2}$. Alle disse angivelser stemme kronologisk vel overens.

[2] Vadstenadiariet opgiver $^{19}/_{3}$ for hans andet indfald.

sårede og 1 død, mens han påstår, at fjenden mistede 600 mand og 450 heste.[1]

Hvorom nu alting er, var kampen et nederlag for Kristiern Is modstandere, og det er til dette nederlag, at Iver Akselsøns navn, desværre for ham, blev knyttet. Den lybske krønike fortæller, at han belejrede to slotte (Axevalla og Varberg?), var med i Halland og blev slået af kongen. Mere få vi at vide om hans optræden ved denne lejlighed af en forfatter, der dog først nedskriver sin skildring eet århundrede senere. Danskeren Svaning har ganske vist ikke noget stort ry som historiker, og hans beretninger ere på humanistisk vis overfyldte med klassiske reminiscenser men han har ofte benyttet nu tabte kilder, hvad der giver hans fortælling nogen værdi.[2] Også ved sin omtale af slaget ved Herlyng »ad Eluinsburgum» i marts 1469 ved han noget nyt at berette, nemlig at Iver Akselsøn kæmpede tappert i første række på svensk side. Men da det til sidst gik ilde, kastede han sig på flugt, og så fulgte alle de øvrige ham i samme øjeblik. Det er klart nok, at man ikke tør bygge noget på en så almindelig skildring; kun dette står fast, at en tradition har bevaret sig i Danmark om, at Iver Akselsøn havde spillet en fremtrædende rolle ved denne lejlighed. — Men hvad mener Vadstenadiariet med at sige, at kampen kom i stand »på nogle forrædderes anstiftelse»? Vi ved andet steds fra intet herom. Thi disse ord skulde da vel ikke være et udslag af en forandret folkestemning over for Iver, så at man nu pålagde ham den brøde ikke alene at have tabt slaget, men også at have fået det i stand; altså et nyt forrædderi?[3]

[1] *Vadstenadiariet* siger dog kun, at der faldt og såredes mange på begge sider, men det indrømmer, at de svenske adelsmænd veg og kom tilbage til Vadstena $^{1}/_{4}$. Også kongen forlod Västergötland. For øvrigt sætter diariet kampen til $^{20}/_{3}$.

[2] Se *Dansk H. T.* 7 r. II p. 483 ff. I det hele spiller Iver Akselsøn en meget fremtrædende rolle i Svanings skildring af Kristiern Is historie.

[3] Kilder for kampen ved Herrljunga er først og fremmest *kongens egen beretning*, skreven til hansestæderne $^{9}/_{4}$ 1469 (HR. 2 r. VI 170), dernæst *Dronning Doroteas brev* til søsteren Barbara i Mantua $^{20}/_{4}$ (fremdraget af Lindbæk i Dansk H. T. 7 r. III, 469), og *Vadstenadiariet* (SRS I. 189), der på en heldig måde korrigerer de to foregåendes ensidigheder. Alle disse tre ere samtidige, men ingen af dem nævner slagpladsen eller Iver. *Rimkrøniken* (v. v. 1803—1828) foretrækker at tie om denne

Man forstår let, at sympatien for Iver måtte kolnes i Sverige, og da Sten Sture det følgende år havde bedre held med sig ved Øresten, vendtes blikkene naturligt mod ham. Da så kong Karl straks efter døde, skulde efter traktaten Iver Akselsøn have overtaget den foreløbige styrelse af Sverige. Om dette er sket, ved vi ikke, men vist er det, at han og broderen Erik satte deres indflydelse ind på med forbigåelse af deres egen kandidatur at sikre Sten Sture pladsen som rigsforstander. Dette vidner om et vågent blik for folkets stemning og for øjeblikkets krav; tillige om en diplomatisk ånd, som lod dem foretrække at vinde en politisk rival for sig. Til gengæld viste den nye regering sig ikke mindre ivrig end sin forgænger for at støtte Akselsønnernes krav over for Kristiern I, foreløbigt dog uden held. Og så kom slaget på Brunkeberg.

Hvor vare Akselsønnerne henne under det? Måske var Iver nødt til at forblive på Gotland, der var udsat for angreb af kongen under forbifarten til Stockholm; men Erik da? Man kan forstå, om brødrene, der stræbte efter forhandling med kongen, gyste tilbage for at deltage i et skridt, som måtte ægge ham voldsommere imod dem end nogensinde siden 1467. Og dog havde den slags betænkeligheder ikke gjort indtryk på Iver Akselsøn før kampen ved Herrljunga. Men vigtige var følgerne for deres egen stilling i Sverige af den omstændighed, at de ikke kom med i alliancen mellem rigsforstander, borger og bonde; der blev ingen politisk plads for dem i det nye Sverige. Stillingen som godsejer i stor skala bliver da også den erstatning, som Iver søger at slå sig til tåls med under de følgende år.

kamp, men dvæler derimod med forkærlighed ved Kristierns uheld det påfølgende år mod Sten Sture ved Öresten. Dette er just det omvendte af Vadstenadiariets fremgangsmåde. På dansk side omtales kampen og dens plads først af *den danske Rimkrønike*, som vækker tillid ved at omtale de 5 erobrede faner, som hang i Frue kirke i København: det synlige minde har her åbenbart styrket traditionen. Fortællingen om fanerne gentages simpelthen af Peder Olsøn (SRD. I, 144), men berettes med variation af Svaning (SRS III, 1, 146), hvad der styrker dennes autoritet. Uafhængig er også *den lybske krønike* (Lüb. Croniken II, 318) med dens fortælling om »her iwen acsen». Endelig nævnes kampen »på Harlyung» i *den gamle Liste:* »Nu i en manss aller hafve thenne Slag varet mellom Sverige oc Danmark.» (SRS. III, 1, 33).

5.

Han havde et dobbelt grundlag at bygge på her: arven efter sin afdøde svigerfader, kong Karl, og sine egne danske, for øjeblikket konfiskerede godser. Hvad den første angår, er der levnet os så udførlige og, efter hvad der vides, hidtil ubenyttede oplysninger derom, at der må være anledning til her at gå noget nærmere ind derpå. Kong Karl havde efterladt sig to døtre, Magdalene, dronning Karines datter, gift med Iver Akselsøn, og hendes ældre halvsøster Kristine, som længe før Nyköpingsbryllupet havde ægtet Erik Eriksøn Gyldenstjerne. Som bekendt døde kongen i maj 1470. Først ved påsketid 1474 fandt imidlertid skiftet sted mellem de to svogre i Söderköping.[1] Fortegnelsen over den del, som tilfaldt Iver, er bevaret, og i spidsen for den er sat de betingelser, hvorefter skiftet fandt sted.[2] Disse ere særligt gunstige for Iver Akselsøn.

Først drejede det sig om *dronningens morgengave* (hun var død 1451) og hendes fædrene og mødrene *arvegods*. Morgengaven havde aldrig været døtrene fratagen, derimod havde de mistet arvegodserne ved den værste af konfiskationerne: 1458, men fået dem igen allerede 1465.[3] Af alt dette gods arvede fru Kristine 1/8, og fru Magdalene 7 dele.

Derefter kommer *kongens og dronningens købegods*. Deres ægteskab var indgået 1438, 10 år senere blev Karl konge, atter 3 år efter døde dronningen. Hvad det købegods angår, som Karl Knutsson havde forskaffet sig, efter at han blev konge, var det allerede blevet konfiskeret 1457 og var ikke blevet løsgivet, selv ikke 1465. Hvis der derfor ikke 1474 under kategorien kongens købegods forstås gods, som var købt af ham før 1448, må der senere end 1465 have fundet en os ubekendt løsgivelse af kongegodset sted. Dette er ikke usandsynligt. — Af dette gods arvede fru Kristine 9, og fru Magdalene 15 dele.

Som tredje klasse følger så kongens *købegods efter dronningens død*. Der arver de lige; sæy ved Jack æn nu ret-

[1] Sv. RA., C 50 II: Strödda Jordeboks och Räkenskapsanteckn.
[2] Sv. RA., C 8: Arfvet efter Karl Knutsson.
[3] Om konfiskationerne se frk. Skoglund pp. 77, 78 note 1 og 112 note 1.

tere», føjer skriveren forsigtigt til. Men om dette gælder det samme, som vi anførte om klasse 2. Antagelsen af en nu ubekendt befrielse 1466—1470 af købegodset fra kongetiden bestyrkes herved.[1]

På dette sted indskydes nu den bemærkning i bestemmelserne 1474, at hvad fru Magdalene fik af sin faders gard, skal hun ligeledes lade komme til skifte.[2] Efter (ɔ: af) dronningens treding af *løsøret* får fru Kristine $^{1}/_{8}$; »och min herre kongenss tvo dele, then arffve the bade lika».

Men Karl Knutsson havde længe før sin kongetid haft en *første hustru*, *Birgitte*.[3] Det siges her, at han skiftede deres fælles *købegods* til sig for den arv, som tilfaldt ham efter deres søn, Ture. Men arvingerne skiftede nu atter godset som andet købegods.[4]

Endnu nævnes *panterne:* Östkinds og Aske herreder i Östergötland, Trysrom og Hannes sogne i Tjust, samt Borgholm og Öland; om hvilket alt gælder, at man ved arveskiftet fulgte samme princip som med hensyn til kongens og dronningens købegods. Og endelig anføres det gods, som den afdøde konge løste ind på sit *byrdebyrds* ɔ: byrdebuds vegne; »thet mener Jach, at thet gar ther svo om, som om annet köpe gotz, som köptes i Drotning Karines Tid», altsa også Kristine 9 dele, og Magdalene 15.

Hvad disse sidste grupper angår, nævnes pantelenene ikke ved nogen af reduktionerne som forbeholdte døtrene; de må altså være gåede tabte allerede 1457, og først efterhånden erobrede tilbage, da landet frigjordes. Borgholm med Öland havde jo været Karl Knutssons gamle pantelen, og det var netop svigersønnen Erik Eriksøn, som havde siddet her, indtil danskerne erobrede slottet.[5] Nu var det erobret tilbage, så, at her altså kun er tale om

---

[1] Thi at der hermed skulde hentydes til nyt købegods fra årene 1466—1470, er ikke sandsynligt og strider også mod udtrykkene »kongens og dronningens købegods» og »kongens købegods efter dronningens død».

[2] På et andet blad står, at Iver med sin egen skal føre 12 mands ed, åbenbart på, at dette blev udfört ærligt. — Har Magdalene været faderens yndling og derfor fået mest i hans levetid?

[3] Turesdotter Bjelke.

[4] Det er altså urigtigt, når det i Anreps Ättartaflor I, 1. 260 hedder, at Ture »ärfdes, med faderns bifall, af samsystern» (Kristine).

[5] Styffe, Skand. u. Unionstiden 216. To sogne på Öland vare iøvrigt allerede $^{30}/_{3}$ 1472 blevne forlenede til Iver Akselsøn af Sten Sture. Iver må vel altså være gået ind på også at lade sin del af øen gå til skifte.

skær magt fra begge sider. — Byrdebudsgodset havde kongen fået tilbage 1465 efter at have været berøvet det i 8 år. — Men mærkeligt er det rigtignok, at der 1474 mellem de så omhyggeligt sondrede kategorier ikke nævnes det mest nærliggende: kongens egne arvegodser, som vare blevne ham forbeholdte 1457, delvis berøvede ham 1458 og helt tilbagegivne 1465.

Man får allerede gennem skiftebestemmelserne et indtryk af, hvor omfattende godser det har drejet sig om ved delingen. Iver Akselsøns part blev da også meget betydelig, hvad der åbenbart desuden skyldtes, at hans hustru som datter af dronningen fik forholdsvis langt mere end halvsøsteren Kristine.

Hvor meget fik han da i det hele som sin hustrus arvepart? En sammenlægning af de anførte enkeltsummer giver ikke et helt korrekt resultat, da nogle af ejendommene mangle indtægtsangivelse. Men det lønner sig dog at sammenregne dette minimum, og hvis man sætter en antagelig sum for de ikke opgivne indtægter af arvegodset i Västmanland, (thi kongens arvegods findes mærkeligt nok optaget i listen, skønt det ikke nævnes i skiftebestemmelserne), kommer man — de store gårde, Rönö og Haga, ikke medregnede — til en slutsum af ca. 1,100 mark. Det er dog muligt, at listen over kongens indløste gods ikke betegner Ivers del, men totalsummen; foretager man en dertil svarende reducering, når man til summen ca. 1,000 mark. Dette tal er sikkert sandheden nær. Et steds i regnskabet opgives totalsummen til 836 mark, et andet sted til 822 mark; begge disse tal ere åbenbart noget for lave.[1]

Det er en meget betydelig økonomisk støtte, som Iver Akselsøn har fået gennem denne arv, og dog var den kun en støtte. Hans store indtægter af Gotland, som vi senere skulle betragte, dannede grundstammen, og man kan ikke tvivle om, at han som sin kongelige svigerfader havde foretaget betydelige ejendomskøb på svensk grund, selv om vi intet ved herom. Hertil kom indtægten af hans svenske len. 1472 havde Sten Sture forlenet Iver Akselsøn både med en del af Öland og med Stegeborg.[2] Hertil kom senere

[1] Mere specificerede oplysninger om godslisten vil findes i et senere tillæg.
[2] Hvitfeld fol. 935 og 938.

en række herreder nord for Mälaren. Til eet af disse skulle vi senere vende tilbage, da der er levnet os specificerede oplysninger om Ivers indtægter heraf.

Inden vi forlade listen over Iver Akselsøns del ved godsskiftet efter Karl Knutsson, er der dog grund til at fæste opmærksomheden på, at den indirekte kan give os underretning om en ting af betydelig historisk interesse, nemlig hvor stor en indtægt kong Karl havde af hele sin private ejendom umiddelbart før sin død. Iver Akselsøns del heraf er i det store og hele givet ovenfor; heraf må man kunne udregne, hvor meget Erik Eriksøn fik, ved at følge skiftebestemmelserne: 1/8 af dronningens morgengave og arvegods, 3/8 af kongens og dronningens købegods o. s. v. Resultatet er da ca. 775 mark, hvori indtægten af Fogelvik ikke er medregnet. Den samlede indtægtssum af Karl Knutssons jordegods 1470 bliver således som minimum ca. 1,800 mark årligt.[1] Hvilken forandring fra, da han 1465 på Raseborg ikke kunde betale en gæld på nogle få mark!

Kong Karl havde været en stor godsopkøber, navnlig i årene efter sin dronnings død 1451—1457. Hans og hendes arvegodser lå for største delen i de gamle frugtbare landskaber »nordan skog»: Uppland, Närke og Västmanland. Men allerede under sin første hustrus levetid, da han begynder at opkøbe, se vi ham vende blikket mod sydost, mod Östergötland og ganske særligt mod de sparsomt beboede landskaber Värend og Tjust. Måske skyldes dette, at jorden var billigere her, og at det lønnede sig at opdyrke den ved »stubbekarle» (d. v. s. nybyggere). Er dette tilfældet, bliver listen også et lille bidrag til historien om Sveriges kultur og bebyggelse.

Lærerigt er det desuden at anstille en sammenligning mellem listen fra 1474 og en tidligere fra 1457, der også omfatter kong Karls gods i Uppland, Södermanland, Västmanland og Närke,[2] men hvis bestemmelse hidtil har været noget dunkel. Jeg har sammenlignet de to lister for Upplands vedkommende, og det viser sig, at hvad angår fru Magdalenes mødrenegods i Uppland, nævnes intet af dette i listen 1457; derimod anføres store dele af kongens arvegods,

[1] De store gårde Rönö og Fogelvik stadigt fraregnede.
[2] Sv. RA. C 7.

af det fra Kristiern Nilsson indløste gods og af købegodset under og efter dronningens levetid.[1] Dette synes at tyde på, at denne sidste liste er oprettet i anledning af konfiskationen 1458, ved hvilken Karl Knutssons døtre kun beholdt deres moders morgengave og deres faders købe- og pantegods fra tiden før hans kongedømme, derimod ikke hans arvegods, som dog var blevet dem forbeholdt ved den første konfiskation 1457. Listen skulde altså omfatte alt det gods, som Kristiern I tog 1458.[2]

Men endnu en mærkelighed frembyder skifteprotokollen fra 1474, der er hist og her indført oplysninger om Iver Akselsøns udgifter i disse år, og eet sted endog afskrevet et helt brev; skriveren har benyttet en tom side som notebogsblad i en senere snæver vending. Disse notitser angå Akselsønnernes og specielt Ivers fredelige kamp for at få deres konfiskerede danske godser tilbage.

At gå dybt ind på de lange forhandlinger desangående i 1470-erne vilde føre for vidt.[3] Men hertil kommer, at selve Iver Akselsøns skikkelse mister noget af sin interesse for os, og at man føler, at hans kulmination allerede er forbi. Hans energi er dog, som vi nedenfor skulle se, ingenlunde slappet, men først i sit livs aften er det dog, at han atter ganske formår at samle blikkene på sig, selv om hans navn nu ikke længer så meget er knyttet til Sveriges historie som til hans fjerne ø.

Forhandlingerne med Danmark begyndte fra svensk side straks efter Brunkebergsslaget, og de trak meget længe ud. Grunden hertil var, at de to spørgsmål, Sverige og Akselsønnerne, skulde løses samtidigt, hvortil Kristiern I aldeles ikke havde lyst. Han ønskede at blive tagen til konge i Sverige og samtidigt slippe fri for at indføre Akselsønnerne i deres gamle len, men de svenske afsendinge holdt ham stadigt til ilden og opstillede forsoningen med de landflygtige adelsmænd som conditio sine qua non. Man holdt

[1] Lignende forhold gælder også for Västmanland.

[2] Da det fra Erik Holmstensson købte gods i Fjädrungaland ikke anføres 1457, må dette køb åbenbart have fundet sted før 1448 eller efter 1467.

[3] I det efterfølgende har jeg i det hele taget mere stræbt efter at fremdrage hidtil ukendt materiale end i detaljer at referere frk. Skoglunds fremstilling af 1470-ernes forhandlinger. For dette afsnits vedkommende henvises derfor til hendes bog angående nærmere oplysninger.

forhandlingsmøder 1472, 1473 og 1474; i begyndelsen deltog ikke Iver Akselsøn personlig, men da kongen havde begyndt at give efter for Åge Akselsøns vedkommende, der aldrig havde stået med sværd i hånd overfor ham, men mod sin vilje var bleven dragen ind i sine brødres fald, trådte også Iver mere frem. Det gik dog ikke straks let for ham; da Åge Akselsøn havde genvundet hele sin gamle stilling og på ny overtaget Varberg, fik han ganske vist fædrenegården Härlöf og vel også Knabstrup på Sjælland udleverede;[1] men om han genvandt pantelenene, er tvivlsomt, og de befæstede gårde Lillö og Sölvesborg vilde kongen i hvert fald ikke betro ham. Ganske på tilsvarende måde gik det også Filip Akselsøns arvinger. Da var det, at Iver Akselsøn foretrak at gøre skridtet fuldtud; den 15de januar 1476 erklærede han i Åhus over for kongen og det danske rigsråd, at han holdt Gotland til kongen af Danmarks hånd og altid havde betragtet sig som hans undersåt. Og et halvt år senere lovede de svenske afsendinge i Ronneby at arbejde på Kristiern Is genindsættelse, medens denne til gengæld erklærede, at Sveriges ret til Gotland skulde indrømmes »efter dagtingningens lydelse» (Halmstads traktaten 1450?). Al disharmoni syntes således at skulle gå op i en højere enhed.

Det er til disse års forhandlingsmøder, at de ovenfor nævnte notitser og brevet i skifteprotokollen fra 1474 henføre sig. Det sidste er en fuldmagt for Ivers svigersøn Arvid Trolle »till at verffve oc forhandle om myne ærende met hogboren forst K. C; theslige hanem Jach hauer oc fulmegtig giort oc met thette myt opne breff fulmegtigh oc myndeg giör till at anamme slotzloffwen upa seluesborgh slott»; endelig lover Iver at overholde alt, hvad svigersønnen kommer overens med kongen om.[2] — Desværre er brevkoncepten udateret, men det er vel sandsynligst, at den skriver sig fra 1476, da Arvid Trolle i august måned var blandt de svenske gesandter i Ronneby.[3] Det er imidlertid

[1] I *Räkenskapsboken för Gotland* 1485—1487 se vi skipper Tyge komme med korn fra Knabstrup, som han har taget ombord i Køge.

[2] Sv. RA. C 8 pag. 14 b.

[3] Ældre end skiftet 1474, som holdtes ved påsketid, kan brevet åbenbart ikke være, da det er indført i selve protokollen. 1475 holdtes intet møde. Den eneste mulighed for anden datering skulde være, at brevet var bestemt for mødet i august 1474, men dette synes ikke sandsynligt.

et stort spørgsmål, om Arvid Trolle havde held med sig i denne sag. 1476 indehavdes i hvert fald Sölvesborg af Knud Trudsøn (Hase) og 1480 af Povl Laksmand.[1] Det har næppe i mellemtiden været i Ivers hænder.

Men også om Ivers personlige optræden 1476 få vi oplysninger, som ere af ulige interessantere karakter.[2] De ere åbenbart nedskrevne af Ivers kammermester og lyde således:

»Anammede Jach aff prioren i calmare 12 rinske gylden. Heraff fek Jach min herre i rodneby i lydher motzsons stue 1 rinsk gylden.

Item en Kongens man, som ledde min herre eth par oxen, som Kongen gaff hanum	1 rinsk g.[3]
Item Kongens dørsvene	2 r. g.
Item Kongens dare [!] (nar?)	1 r. g.
Item Kongens trumpetere	1 r. g.
Item min fru till faddergaffwe	2 r. g.
Item min herre j nycoppingh closter	2 r. g.»

Her få vi jo en lille oversigt over Ivers og hans frues rejse fra Kalmar til møde med kongen (i Åhus??) og igen tilbage til Nyköping, og stemningen mellem de to kontraherende parter synes efter ovenstående at dømme at have været meget forsonlig. Skade, at man ikke får at vide, hvem faddergaven gjaldt, men endnu mere skade er det, at man ikke får tid eller sted for mødet opgivet. Der er dog intet til hinder for, at notitsen kan angå Åhusmødet den 15de januar 1476, og det vilde stemme godt hermed, at der på den følgende side i håndskriftet kommer en række optegnelser af en anden hånd om udgifterne under en nats ophold i *awesker* (ved Kristianopel) »vet feria sexta infra octavas epiphanie domini» (1476: fredag den 12te januar), nemlig foruden foder og to tdr. øl:

»Item for 30 mentz maltiid om afftenen	20 sk.
Item annen dagen for maltidet oc	20 sk.
Item for strafoder till min herres sex heste, hesten en örtug, thet löber	4 sk.
Item werdinnen ibidem	6 sk.»

[1] **Styffe**, Skand. u. Unionstiden p. 50. Derimod skriver Iver sig 1477 til Lillö. (**Styffe** Bidrag IV nr 31). Og 11/7 1482, da Göstaf Karlsson (Gumsehufvud) giver Bent Bille kvittering for Tranekærspenge, er hans brev udstedt på »Syllesborg» hos Iver Akselsøn. (Da. RA. Perg. Langeland 6).

[2] C. 8 p. 5 b.

[3] At foræere hinanden øksne ved slige møder, åbenbart som bidrag til gæsternes underhold, er ikke ualmindeligt i datiden: det samme gjorde Eggert Frille over for hanseaternes afsendinge ved et møde i København 1469. *D. hist. Tidsskr.* 5 r. V p. 60.

Dette store følge og tidspunktet synes at angive, at vi her have hr. Iver og hans mænd på vejen til Åhus. Den udgift, som går lige forud herfor, er gjort i Kalmar om tirsdagen. Karakteristisk nok er denne: 4 hvid til »en krilhage snor till min herres armborst». Iver Akselsøn har åbenbart vist forsigtighed under sin rejse.

Men trods alt dette blev resultatet af møderne 1476 kun magert, skønt der var vist god vilje fra begge sider; de gode økne og de rinske gylden vare spildte, Iver Akselsøn fik alligivel ikke Sölvesborg igen. Hovedårsagen hertil må søges i, at de svenske gesandter ikke vare i stand til at indfri deres løfter fra Ronneby om at skaffe kongen Sveriges krone.

Sandsynligvis må man søge en god del af skylden herfor i Sten Stures passive modstand, men man kan ikke antage, at han har behøvet at ægge Sveriges befolkning til modstand mod at føre den danske konge ind i landet. Det er velbekendt, at Brunkebergskampen spillede en stor rolle i hovedstaden for dannelsen af en svensk nationalbevidsthed, som i lige grad var præget af selvfølelse og af modvilje mod Danmark; tyskernes uddrivelse af Stockholms byråd, St. Göran med dragen i Storkyrkan og kvindernes årlige vandring til Brunkeberg ere de hyppigst omtalte udslag heraf for hovedstadens vedkommende.[1] Men også de nyfundne stadsbøger, specielt Tänkeböckerna, give interessante vidnesbyrd herom. Den 5te juli 1477 vidner t. eks. tre mænd for retten, »athe hördo, thet lasse gudzfridh sagde, ath Koning C. skal koma her, jnnan eth aar ær forlidet, ok taga sva manga köör, som stocholme tilhöra, och skal han liffva sva her j Suerge, ath riket skal ecke forvinnath IX aar effter».[2] Er naiviteten måske det mest fremtrædende træk ved det anførte sted, gør en beretning to år senere et tilstrækkeligt dystert indtryk: »Berette Per Krusalok fore rettin, ath munken pa gripsholm hade sagt och befalt honom, ath han skulde sigia fore borgamestarne, Radet och menogheten sva, ath en Dæn ær j stocholme, oc han vil

[1] Karakteristisk er det også, at det svenske rigsråd straks efter slaget skrev (desværre nu tabte) breve til beboerne af de skånske landskaber: erindringen om Magnus Smeks herredømme over disse forsvandt som bekendt aldrig i Sverige.

[2] *Tänkeboken* 1477 pag. 190 (Sv. RA.).

brenna stadin, Oc the tage sik til vara; jnnan try Dygn her effter staar stocholm j stoor fara; forvarer sik, thet betzsta the kunno.»[1] Måske har hr. Per »Krusalok» omgåedes sandheden på en letsindig måde, men hvilken udsigt var der til, at en befolkning, som troede på slige rygter, skulde kunne bevæges til at åbne portene for det skræmmebillede, som altid plagede dem?[2]

Den gjorde det heller ikke. Den erklærede rent ud, at de »Engalunda vilia haffue honom her in i riket»,[3] og derved blev det. Den tid var åbenbart forbi, da de svenske stormænd efter behag kunde få de lavere stænder til at gå med, hvad enten det gjaldt for eller imod unionen.

For Iver Akselsøns vedkommende viser det sig altså, i hvor høj grad han i virkeligheden havde tabt sin tidligere indflydelse i Sverige. Under disse omstændigheder har det sin interesse at kaste et blik på, hvilken rolle han og hans familie spillede i selve rigets hovedstad i løbet af 1470erne.

Tänkeböckerna, (som dog først begynde med 1474), give os et tilstrækkeligt tydeligt vidnesbyrd herom, ganske vist mest indirekte, ved deres tavshed. De mænd af adelen og rigsrådet, som trådte i den nøjeste forbindelse med borgerskabet ved at deltage i forhandlinger med rådet og i selve rådstuerettens juridiske virksomhed, ere, hvad man vel kunde kalde Sten Stures klike, folk som Nils Sture og Göstaf Karlsson (Gumsehufvud) og desuden han selv,

[1] *Tänkeboken* 1479 pag. 16: ¹⁴/₇ 1479.

[2] At frygten for danske spioner dog ikke var aldeles ugrundet, kom for dagen ²⁰/₉ 1484 (*Tänkeboken* 1484 p. 35), da »then danska quinnon som sik hade forklætt», dømmes til at forsværge staden og stadsmarken »komber hon sedan j stadin, Tha skal hon staa vidh layske». (Skampælen? Ej hos Söderwall.)

Hvis de ovenfor anførte eksempler mere give udtryk for den blinde skræk, kommer den vågnende selvfølelse og egentlig national modsætning dog også ofte for dagen, den sidste mærkeligt nok mest fra tyske købmænds side som vel ikke have kunnet finde sig i deres ændrede stilling. — Mest ejendommelig er sagen mod Gerd Degentow fra Danzig, som beskyldtes for at have kaldet alle stockholmere »rydzse kiættara, forrædara och skalka». Skønt en landsmand senere vidnede på følgende mærkelige måde for at redde ham: »ath Gerd Degentow gik til borgamestarne j Danzeke fore Rettin oc badh them sitia aat sik. Tha loto the gaan ok reknade honom fore een Daare»; og skönt han med flere lovede at skaffe rådet i Danzigs brev på, at »Gerd Degentow var rasande i Danzeke», måtte denne dog rømme staden efter at have lovet hverken at ville »for argha, mödha eller quælia nogan borgare eller theres tienare eller theres gotz». (*Tänkeboken* 1479 p. 5, 6, 20 og 21).

[3] *Sv. Hist. Tidskrift* 1903 p. 129.

»högboren herre ok forste, vor kere höuitzman». Det er meget sjældnere, at vi møder Erik Akselsøn, der åbenbart var stærkt optagen af sine finske forhold; men sker dette, tituleres også han »högboren forste».[1] Disse to mænd ere de eneste, som bære fyrstetitlen, og vi må da antage, at den har været knyttet til rigsforstandere eller forhenværende sådanne; Erik Akselsøn havde jo været Sveriges riges forstander to gange. Iver Akselsøn, som kun nævnes enkelte gange, og selv da ikke først blandt rigsråderne, kaldes kun »her»,[2] hvad der synes at tyde på, at han ikke 1470 efter aftalen har overtaget regeringen.

Men selve de anledninger, som kalder disse Akselsønner til Stockholm, ere gennemgående ubetydelige. Vigtigst er sagen mod Otte Torbjörnsson, som havde gjort sig skyldig i kaperier mod danzigske skibe ud for Älfsborg. Den forhandledes i juli og september måned 1475 i det samlede rigsråds nærværelse på Stockholms rådstue.[3] Sten Sture talte bevægelige ord: »Otte, Jak haffuer offta therom talath til edher ok sport edher til, om æn j vilde vidherlegga them theres skada. Oc thermet haffuer Jach ok sva lenge hafft edher vthan torn ok biwyar (böjer), ath Jak mentte, thet noger skulde leggia sik uth fore edher; . . . Jak haffuir dagligen nestan faath thera sendebodh ok scriffuilsse, sva ath, vidherfars them engin rett fore theres skada, Tha vilio the vidhergörath ok retta theres skada up aff Rikinsens jnbyggiare, hvar the kunno». Dommen blev døden. I denne forhandling deltog Iver Akselsøn, hvad der gør et mærkeligt indtryk, når man tænker på hans eget senere liv; man synes, at her havde været noget at lære for ham. Men bortset herfra er det mest småsager om tyverier og lignende fra eller af hans, Eriks og Laurids tjenere, som kalde deres navne frem i protokollen. En gang optræder Erik Akselsøn til beskyttelse for Klara kloster, hvori man atter ser et udslag af familiens store interesse for alle gejstlige institutioner; en anden gang gør han i Ivers nærværelse som formynder for Heyne Möntmesters enke to mænd fuldmægtige til at opkræve en hende tilfalden arv i Lübeck.[4] Dette er ikke den eneste gang, vi

[1] 1475 pag. 39 og 1476 pag. 102.
[2] 1475 pag. 31; 1477 pag. 223 og 225; 1479 pag. 17 m. fl. st.
[3] Tänkeboken 1475 pag. 31 ff., 49.
[4] Om Heyne Möntmester se H. Hildebrand: Sv. Medeltid I 919—920.

se Akselsønnerne tilstræbe et godt forhold til Stockholms møntmester,[1] hvad der dog også kunde føre ubehagelige følger med sig for de førstnævnte, som da det 1484 i anledning af møntmesterens forsømmelser kom op, at en mand, som stod i nær forbindelse med ham, havde solgt Iver Akselsøn 6 guldringe og dennes svigersøn, Arvid Trolle, 2 ringe.

I det hele må det siges, at Stockholms Tänkebok for 1470ernes vedkommende giver mere interessante bidrag til vor viden om kvinderne end om mændene inden for slægten.[2] Selv om bogen ikke yder meget nyt, kan dette dog tjene til supplement af vor hidtidige viden.

Det gælder først *fru Birgitte fra Hammarstads* uhyggelige skikkelse. Hun er allerede nævnet i det foregående som brevforfalskerske, og hendes virksomhed i denne retning er i løbet af disse år omfattende, skönt det varede noget, før selv hendes nærmeste fik øjnene op derfor. Det var først længe efter, at hun støttet på falske breve havde begyndt en kamp for at drive sin dattermand ud af Hammarstad, at slægten opdagede hendes spil og søgte at gøre hende uskadelig, derved at Erik Akselsøn overtog formynderskabet for hende. Men da havde hun på sin side allerede søgt at forekomme dette skridt ved at afstå gården til Uppsala domkirke. Stockholms borgere må dog have fået et endnu mere imponerende indtryk af hendes åndsevner, end vi hidtil have haft. Den 8de juli 1476 kom hun nemlig i følge Tänkeboken på rådstuen dér og oplod al sin ejendom, løst og fast, til farbroderen Erik; hun lovede tillige, ikke at disponere derover uden hans samtykke, og han for sin del forpligtede sig til at have hende og alt hendes »j hegn och forsvar». Men et fjerdingår senere stod fru Birgitte atter i Stockholms rådstue. »Bekende, ath hon hade bebreffuat och giffuet til Doomkirkione j Upsala sin gaard Hammarsta tilforende, for æn hon hade giffuet sik til högboren forste, Her erik axelsson; thet staar hon fulleligan til epter henniss breff[s] Innehallilsse, som ther pa giffuen æro.»[3]

[1] I 80erne sender Iver Akselsøn gaver til ham fra Gotland. *Räkenskapsboken för Gotland.*

[2] Endnu kan mærkes, at der $^{30}/_{10}$ 1482 (pag. 337) tales om arven efter Olaff Botvidsson, »som tientte Her Erik axelsson ok slagin bleff vidh stæket». Vi have vistnok her et minde om de indre kampe i 1467.

[3] *Tänkeboken* 1476 p. 108 og 126: $^{5}/_{10}$ 1476.

Hvis dette ikke var at have holdt onkelen for nar tre måneder tidligere, var ingen ting det; men det er vel tvivlsomt, om Sten Stures venner, som den dag sad i retten, have sørget meget i den anledning.

Den stærkeste modsætning til fru Birgitte danner Ingeborg Ågesdatters milde og fine dronningeskikkelse. Vi kende hende, Sten Stures gemalinde, fra Brunkebergsslaget og den årlige procession til minde herom; tillige ved vi, at hun med fare for sit eget liv søgte at redde en adelsmand, som var kommen i slagsmål i Stockholms gader. Tänkeboken giver os kun få bidrag til hendes karakteristik, og de falde fuldkomment i tråd med det sidstnævnte. Om en vis Herman Rentell, som slog Frederik Skrædder i hans egen bod, siges det, at han fik nåde »fore högborna quinna frv Ingeborges, Hustru anna aff Lyndöös bön skuld, och manga fleres Dandaquinnars bön skuld».[1]

Endnu en tredje af Toternes kvinder blev knyttet til Stockholm og for så vidt på en mere inderlig måde end nogen af de foregående, som hun slog sig ned her og stadig købte flere ejendomme på stadens grund. Det var efter Erik Akselsøns død, at hans enke, Elin Gustafsdotter, i de følgende år erhvervede sig dels et hus på hjørnet af Svartbrödragatan og en tomt lige over for det, dels en gård på Södermalm og endelig »ena kaalgaardz tompt» sammesteds.[2]

Som man ser, ere Akselsønnernes navne ikke skårne dybt ind i Stockholms historie, Ivers endogså mindre end Eriks; de vare ved at glide ud af det svenske folks erindring. Denne fyldtes nu hel og holden af Sten Sture og hans venner.

6.

Det er dog et spørgsmål, om Iver har beklaget dette. Han havde åbenbart afgjort vendt Sverige ryggen, og hans urolige ånd havde for længe siden fundet et nyt virkefelt.

---

[1] 1480 p. 123: $^{20}/_{9}$. Også $^{10}/_{4}$ 1486 går fru Ingeborg med flere damer i forbön for en synder (Tänkeboken 1485 p. 178).

[2] *Tänkeboken* 1482 p. 354, 1483 pp. 453 og 460, 1484 p. 469. Af den yngre generation nævnes Hans Ageson første gang ved Otte Torbjörnssons sag 1475, siden ikke før 1483 (pag. 412).

Han havde, som så mange i Sverige før og siden, rettet sit blik på de politiske begivenheder, som foregik i Østersøprovinserne.

Oluv Akselsøn havde her kun optrådt som sørøver; Erik havde ført en rent defensiv politik over for Rusland og, om end i mindre skala, fulgt sin broders eksempel; det blev Iver forbeholdt på mere målbevidst sæt at gribe ind i de politiske forhold, som just vare under udvikling i hine egne.

Han var ikke ukendt med tilstandene her. I 60erne havde han jo deltaget i de preussiske fredsforhandlinger. Denne gang gjaldt det imidlertid forholdene i Livland.

Man kan næppe tænke sig et mere broget billede end det, som tilstanden her i det 15de århundrede giver. Først og fremmest skyldes dette de indviklede politiske forhold. Den virkelige herre i landet var den tyske orden, som egenlig var en gren af hovedordenen i Preussen, og som for Livlands vedkommende styredes af en ordensmester på slottet Wenden med mange komthurer og fogeder under sig på de forskellige borge. Ved siden af ordenen havde dog også bisperne betydelige territoriale besiddelser, og den vigtigste af dem, ærkebispen af Riga, var fra gammel tid betragtet som ordenens egenlige overhoved; ved siden af ham stode som fuldt selvstændige fyrster bisperne i Dorpat ved Peipussøen, i Reval og på Øsel, med det derunder hørende Wieck på fastlandet. Men endelig vare også stæderne faktisk uafhængige, og navnlig den vigtigste af dem, Riga, søgte at nærme sig til de preussiske stæder for i forening med dem at bekæmpe ordenen. Vi have her kun en udløber af de talrige kampe mellem allierede stæder og fyrsteforbund, som vi møde så mange steder i Tyskland i det 15de århundrede. Ordenen med dens stormester repræsenterer nemlig fuldtud en livlandsk fyrstemagt. Men den svækkedes ved at være temmelig isoleret, thi fra vennerne i Preussen var der ingen hjælp at vente, optagne som de vare af den fortvivlede kamp med Polen, som endte med freden i Thorn 1466.

Men også med bispemagten lå ordenen fra gammel tid i fejde. Den stræbte ikke alene efter at afryste ærkebispens overhøjhed, hvad der fuldkomment lykkedes den, men vilde

også bemægtige sig valgretten til ærkebispestolen og de tre andre bispestillinger. Heraf opvoksede der uendelig kiv og megen strid.[1]

Danmarks konger, siden Margretes tid ledere af en nordisk stormagt, havde længe søgt at blande sig ind her i Påskuddet for dem, (thi andet end et påskud var det ikke), lød på, at salget af Estland 1346 fra Danmark til den tyske orden ikke skulde være gået ærligt til, og at der i hvert fald skulde være reserveret den første magt et slags supremati over de afståede dele. Denne højhedsret vilde man endog udstrække over Livland. På Kristiern d. Istes tid, da uroen i Østersøprovinserne tiltog, blev spørgsmålet brændende. Navnlig i den første del af sin regering er kongen utrættelig i sine bestræbelser for at skaffe sine krav anerkendte. Men en underlig dobbelthed præger hele hans handlesæt. Thi samtidigt med at han søgte at beskytte de forskellige domkapitlers valgret over for ordenen, navnlig Dorpats, hvor han havde udsigt til at få sin egen broder Moritz anbragt, vilde han ikke slutte sig til de mere demokratiske rørelser i stæderne imod ordenen, vistnok fordi han som tysk junker sympatiserede med den sidste i kampen. Men han drev endog sin mangel på logisk handlemåde så vidt, at han gennem en alliance med den tyske ordens mester søgte at skaffe sig den attråede overhøjhed og faste pladser i landet. At denne politik viste sig som et komplet misgreb, kan ikke undre. Fra ca. 1462 trak han sig da ganske tilbage fra de livlandske affærer.[2]

I Danmark havde dog disse forhold vakt interesse i ret vide kredse, og det er som et udslag heraf, vi må betragte Akselsønnernes optræden på Øsel, hvor de handlede som privatmænd, men åbenbart med kongens fulde samtykke. Også her gjaldt det et omtvistet bispevalg; Akselsønnerne tog parti for domkapitlets kandidat Johannes Vatelkanne, mod den tyske ordens prokurator. Oluv og Erik gjorde 1462 landgang sammen med Åge Akselsøns tjener, Oluv Haldersøn; de erobrede et tårn på fastlandet

[1] Schiemann, Russland, Polen und Livland bis ins 17. Jahrh. II p. 136 ff. (i Onckens saml. IV. 10),

[2] En god fremstilling af disse forhold i Mollerups Danmarks forhold til Lifland 1346—1561 p. 1—28.

ved staden Hapsal og gjorde en del fanger.[1] Men deres videre optræden er os ubekendt, og resultatet blev i hvert fald, at biskop Vatelkanne senere måtte rømme stiftet. For os har oplysningen den interesse, at vi her for første gang have set brødrene optræde i Østen, ganske vist på en for dansk politik traditionel måde mod ordensmesteren, men dog uden Kristiern d. Istes dobbelthed.

De følgende år vendte kongens opmærksomhed andet steds hen; kampen med Sverige og bruddet med Iver Akselsøn optog ham. Men at han havde bevaret sin indtagne stilling på fyrstemagtens side, se vi af, at han 1468 opfordrede kong Kasimir af Polen til at forhindre tilførsel til Iver fra den nu ham undergivne ordensstat Preussen.[2] Måske har han netop derved henledt dennes opmærksomhed på forholdene i de østlige lande.

Slaget på Brunkeberg fjernede den øjeblikkelige fare for Sverige og for Iver. Umiddelbart derefter forefaldt en begivenhed i den livlandske ordensstat, som vakte betydelig interesse i vide kredse.

1469 var den dygtige ordensmester Johan v. Mengede hensovet. Hans efterfølger var den urolige Johan Wolthusen von Herse. Dennes saga blev kun kort. Samtidigt med at han fornyede den gamle strid med ærkebispen, begyndte han de mærkeligste machinationer, byggede i stor hast på kysten en fæstning med det uskyldige navn Fredeburg, uden at spørge ordenen til råds, og søgte så at dække sine udgifter hertil ved nye skatter. Hans planer ere os ubekendte, men hans fremgangsmåde tyder på, at han agtede at gøre sig til enevældig fyrste og underkue ordenen. Hans skæbne skildres bedst af hans egen broder, Ernst. Et medlem af ordenen, Bernd v. d. Borch, med et parti inden for samme »have om natten, da han lå og sov, uden forvaring og mod al ret grebet ham i hans seng og straks smeddet ham i jern og kastet ham i et tårn, hvor de uden nogen brøde eller skyld jammerligt have ombragt og myrdet ham».[3]

---

[1] **P. v. Möller**: Bidrag till Hallands historia I, p. 144 og 326.

[2] **Hvitfeld** fol. 912.

[3] **Ernst v. Wolthusens brev** 26/8 1473: *HR*. II. VII p. 155. På dette tidspunkt var altså Johan død, så at Schiemann er nærmere sandheden, når han (p. 147) opgiver: »før 1474«, end Styffe, som sætter året til 1476. (Bidrag 4, XLV).

Dette sidste skete dog ikke straks. Men efter afsættelsen, som fandt sted 1471, efterfulgtes Johan som ordensmester af selve v. d. Borch. Man forstår, at Ernst v. Wolthusen følte trang til at hævne og om muligt befri sin broder, og han vendte sig til herrerne på Gotland og i Finland om hjælp.

Han fik den. Først fra Iver Akselsøn, som det følgende år sammen med broderen Laurids, der da indehavde Raseborg, stillede det krav til højmesteren i Preussen, at han skulde genindsætte den fangne ordensmester.[1] Det næstpåfølgende år, 1473, høre vi, at Ernst Wolthusen, som da med flere tilhængere opholdt sig i Visby, havde undsagt ordenen og forbudt al sejlads på Livland. I forvejen havde Ernst med en tredje broder Friedrich været i Königsberg, vel for at påvirke højmesteren, og de havde udrustet krigsskibe.[2] Da Ernst nu kom til Visby, føjede Iver og Erik Akselsøn deres undsigelsesbreve til hans;[3] den sidste er åbenbart kommen senere med ind i forbundet mod den nye ordensmester. Men på dette tidspunkt var allerede den fangne Johan v. Wolthusens skæbne afgjort. Alligevel gik Iver og Erik til søs med 300 mand; de kaprede af de skibe, som fredeligt søgte til Livland,[4] men de indskrænkede sig ikke hertil; de gjorde landgang ved Alt-Pernau på grænsen af Øselbispens og den tyske ordens besiddelser, plyndrede og brændte kirker og huse og toge fanger.[5] Samtidigt var det lykkedes at vinde et parti inden for ordenen og at ægge ærkebispen samt bispen af Dorpat til strid mod den nye ordensmester.

Hvad var Iver Akselsøns hensigt med denne intervention? At befri Johan var nu for silde, og for at drive sørøveri behøvede han ikke at have undsagt ordenen; det havde han allerede gjort ganske ugenert i mange år på hollandske skibe. De nye kaperier 1473 ere heller ikke rettede mod de livlandske stæder, hvad der jo også vilde have været uklogt, da disse lå i strid med den tyske orden, den fælles

[1] Styffe 4, XLIII.
[2] *HR.* II. VI 598 -99.
[3] Ibid. VII 155.
[4] 7/4 1473 havde Lübeck i et brev til Danzig udtalt sin frygt for, at Ernst Wolthusens foretagende egenlig var maskeret sørøveri. *HR.* II. VI p. 598. Kapringerne ramte navnlig Kampen og Deventer.
[5] *HR.* II. VII p. 155.

fjende. Man forstår, at Iver (og Erik) kan have følt sympati for den forurettede stormand, ligesom kong Kristiern følte den for andre fyrster, men af den grund at deltage i en hævnkrig var dog et temmeligt ørkesløst foretagende. Snarere får man det indtryk af anfaldet på Alt-Pernau, at Iver har ønsket at komme i berøring med disse egne og på en eller anden måde skaffe sig indflydelse her.

1474 er det imidlertid alene Erik Akselsøn, som siges at være i søen, og nu beder Riga Lübeck om hjælp. Man så hans skibe fra havnen, og Lübecksfarerne turde ikke sejle ud.[1] Og så kommer der en mand i vejen, som atter her hindrer Akselsønnernes optræden; Sten Sture i spidsen for det svenske rigsråd opfordrer højmesteren til at modtage deres mægling i striden mellem ham og Ernst v. Wolthusen.

Det er muligt, at det er Erik Akselsøn selv, som har givet stødet til dette skridt,[2] men i så tilfælde skulde Akselsønnerne komme til at angre, at de havde ladet Sten Sture få indpas i de livlandske anliggender, thi han forstod at drive dem selv ud deraf. Fra 1474 at regne nævnes Iver og Erik Akselsøns navne ikke mere i disse egne, om vi end ser, at de bevarede interessen for dem; Sten Stures havde fordunklet dem. 1475 har han svenske besætninger i Reval og Narva; han stiller sig afgjort på ærkebispens side mod ordensmesteren, undlader konsekvent med alt sørøveri, og Ernst Wolthusens sag skrives i glemmebogen. Selv opholdt denne sig senere på Gotland hos Iver Akselsøn,[3] og han synes efter dennes fald at have tilbragt sine dage i Reval.[4]

Endnu een gang måtte dog Sten Sture tale en anden ved siden af sig i Østen, nemlig da det svenske rigsråd 1476 lod en gesandt følge med kong Kristierns afsending til ordensmesteren for at opfordre ham til forlig med sine bisper og til frigivelse af nogle fangne svenske sendebud.[5]

---

[1] *HR.* II. VII p. 389—390.

[2] Brevet er dateret Lagnø. Styffe 4, XLIV.

[3] *Räkenskapsboken för Gotland:* $^{29}{}_{5}$ 1485.

[4] $^{18}{}_{10}$ 1487 kender han og væbneren Reynolt Scharrenbeke sig at være Revals råd 800 gamle mark rig. skyldige.
Beiträge zur Kunde Liv.- Est.- u. Kurl. Gesch. II p. 235.

[5] Se de hos Styffe aftrykte breve og det svenske rigsråds brev til Reval $^{5}{}_{10}$ 1476 [Sv. RA. *Sturebref* 1476—1513 från Revals stadsarkiv, afskrifter, B 20 a].

Heri må vi se en virkning af unionsmødet i Ronneby samme år, og det er næppe Sten Sture, som har været ivrig for at gennemføre denne dualisme, snarere Iver Akselsøn: Men sendefærden blev frugtesløs, og for en tid drev nu Sten Sture en politik i hine egne, som syntes at love gode resultater for Sverige, men som ganske udelukkede en halvt privat optræden som Akselsønnernes.[1] 1479 havde da også Erik Akselsøn for så vidt skiftet sympatier, at han kunde tilbyde ordensmesteren et forbund mod russerne.[2] Han og broderen Laurids på Raseborg beherskede jo i forening det meste af Finland.

Men hans dage vare nu talte, og den 28de marts 1481 måtte Laurids meddele rigsrådet sin broders død.[3] Forholdet mellem Sturegruppen og Akselsønnerne synes på dette tidspunkt ikke at have været dårligt; Sten Sture havde lovet Iver hjælp i tilfælde af et dansk angreb på Gotland. Laurids tilføjede nu i sit brev, at broderen før sin død havde overdraget de finske slotte til ham og Iver, for at familien kunde få de udlæg tilbage, som Erik havde ydet til at styrke disse slottes forsvarsevne mod russerne. Han havde nu foreløbigt overtaget dem og opfordrede til et møde mellem alle interesserede parter, hvor en tilfredsstillende løsning af pengespørgsmålet kunde finde sted.

Den 11te april havde Sten Sture en herredag samlet i *Enköping.* Vi have endnu bevaret regnskabet over Iver Akselsøns udgifter ved denne lejlighed;[4] »tha min herre var ther senest oppa herradaghen». Han havde opholdt sig på sin forlening Svartsjö på Färingön indtil den 25de marts og er vel dragen direkte herfra til det nærliggende Enköping; thi den store udgiftspost til »hærberghit j Eneköping» (11 mark, foruden 1 mark til »verdinnone» og 1 øre til hver af »3 pighor») tyder på et langvarigt ophold. Imellem posterne have vi også: »Item Karl, hr. Larens axelssøns smasven, 6 markar oppa sama tiidh».

---

[1] Allerede under Karl Knutssons regering havde en provst Birger fra Uppsala indfundet sig i Livland for at agitere for Sverige. Schiemann II, 137.
[2] Samme II, 150.
[3] Styffe IV nr. 50. — Det er altså ikke nøjagtigt, når frk. Skoglund (p. 206) skriver, at det svenske rigsråd modtog brevet denne dag
[4] Sv. RA. Uppbyrds och utgiftsbok för Färingön m. m. 1481 C 10.

Her møde vi sikkert buddet, som bragte brevet af den 28de marts. Han er vel altså ankommen midt under herredagen, og denne er ikke fra först af sammenkaldt for at behandle dette spörgsmål.

Sten Sture besvarede Laurids Akselsøns brev ved den 11te april at forlene Iver med Akerbo herred. Han har åbenbart fundet det klogest at fare frem med lempe, muligt har han også villet splitte brødrene. Selv påstod han senere, at Iver til gengæld for denne forlening havde lovet ham at opgive de finske len, hvad den førstnævnte dog benægtede.[1] Iver Akselsøn begav sig nu til Finland; da han stævnedes til et nyt møde med rigsrådet i juli måned i Telge, undskyldte han sig med sygdom. Og da Sten Sture fulgte efter ham til Finland, brød hans forbitrelse mod denne ud i lys lue. Han gjorde nu det snilde skaktræk at nægte at udlevere Viborg slot til andre end til det svenske rigsråd.

Disse års begivenheder vil næppe nogensinde komme til at ligge i fuld belysning for os. Dertil ere kilderne for dårlige; de bestå hovedsageligt af et par breve, som ere aftrykte hos Hvitfeld, og af Sturekrönikans partiske fremstilling. Så meget turde dog fremgå med sikkerhed, at de to brødre ikke vare til sinds godvilligt at udlevere Finland, hvor de russiske konflikter gav så megen lejlighed til at gøre sig bemærket og skaffe sig magt, som atter kunde anvendes i Sverige. At skille Iver fra Laurids var næppe heller muligt. Af alle brødrene synes disse to at have lignet hinanden mest, og Laurids havde i lige grad været Ivers og Eriks yndling; den sidste havde således til ham afstået de betydelige besiddelser i Södermanland omkring Årsta, som han 1467 havde indløst fra den tyske orden.[2] Iver var nu i færd med at ældes og var sønneløs; til ingen kunde han mere ønske at efterlade sin magt og indflydelse end til sin yngre broder.

Sten Sture blev ved med at forsøge de blidere midler. Som et sådant kan vi kun opfatte, hvad der berettes os i Stockholms Tänkebok den 15de december 1481.[3]

---

[1] Når **Hvitfeld** som plads for denne sidste begivenhed nævner Jönköping (»Jenckiøbing»), er det klart nok, at dette er en simpel fejllæsning for Enckiöbing, som næppe har været forfatteren vel bekendt (4to p. 282).

[2] **Styffe**, Skand. u. Unionst. p. 232. Godset under Årsta opregnes i *Laurids Axelssons Jordebok* af 1476 pag. 1a—2a (Sv. RA.).

[3] *Tänkebok* 1481 p. 233.

Her siges det, at 4 mænd ere udnævnte på rådets vegne og 4 på Sten Stures for »ath sittia offuer then rekinskap, aff gestrikialand ær kommen, til ath bettala mædher vor nadege Herres, framledne Konnung Karls, giæld mædher».

Altså: 12 år efter kongens død, og 7 år efter det påfølgende skifte føler Sten Sture pludselig trang til at få hans gæld afgjort, og han bevæger rigsrådet til at henlægge indtægterne af Gestrikland hertil! Snarest skulde denne pligt synes at tilkomme arvingerne, men det er vel et gammelt stridsspørgsmål om kongens gæld som konge og som privatmand, der nu af Sten Sture er blevet løst til Akselsønnernes tilfredshed.[1] Resultatet af dette forsonlige skridt synes at have været lige så ringe som af det foregående. Forhandlingsmøderne fortsattes, men Iver vilde nu kun indfinde sig under lejde,[2] og han beråbte sig på, at Sten Sture mod et tidligere givet løfte aldrig havde indrømmet ham Borgholm.[3]

»Saa vari mik gudh i hymerike hull;
hadhe jak myna kystha met paper full,
och hadhe jak tu ämber full met bläk
och manga penner i een storan säk;
jak kunde thet ey scriffua för tiik,
huru thenne förhalningh tiil giik.»[4]

Brødrene vare øjeblikkets herrer; de plejede ivrigt indbyrdes forbindelse, og hvis det har manglet Laurids på økonomiske midler til at opretholde sin nye stilling;

»hans haffuor the vaare ekke manga»,

siger Sturekrönikan;[5] er han sikkert bleven understøttet af broderen.[6] Da ramtes Iver af det tunge slag, at Laurids pludselig døde i våren 1482.

---

[1] Følgende notits fra 5/7 1477 fortjener måske i denne anledning at anføres: »sagdes fore retto, ath lasse bagge skal engte svara lasse pipper till the penninger, som han talade til honom epter Konung Karll; Ty ath forneffnte lasse bagge hade bettalath sama peninger. (*Tänkebok* 1477 p. 191).

[2] *Sturekr.* v. 2680.

[3] *Hvitf.* 4to p. 282.

[4] *Sturekr.* v. 2690 ff.

[5] V. 2706.

[6] I *Laurids Axelssons Jordebok* 1476 (Sv. RA. C 14) opregnes først Årsta med dets gods; derefter Laurids' »rette mødrene» (p. 2b 5a) i Södermanland, Östergötland og Småland; endelig hans köbegods i de samme landskaber (5b—6b). — Mødrenegodset (Aksel Pederson havde nemlig i andet ægteskab været gift med en svensk adelsdame, Ingeborg Ivarsdtr., moder til Erik, Iver, Anders, Filip og Laurids) havde til centrum hovedgården *Åbo ö* i

»Hadhe ekke han misth siith liiff,
viisth hadhit varith een huffvudh striidh».[1]

Hermed var i virkeligheden spørgsmålet løst; Iver Akselsøn havde ikke længere nogen interesse af at forsøge på at skabe et vælde for Akselsønnerne i Østen.

I sommeren 1483 kom det da til forlig på Gotland mellem de kontraherende parter. Det eneste, som Iver endnu kunde ønske, var at få sine økonomiske krav anerkendte, og i denne henseende fik han også alle billige ønsker opfyldte. Han beholdt i Finland ganske vist kun det vestligste slot, Raseborg, men i erstatning for det øvrige fik han det så længe lovede Borgholm med hele Öland. Sten Sture påstod siden, at han også var bleven enig med Iver Akselsøn om Gotland, hvilket vel vil sige, at det efter hans død skulde tilfalde Sverige; men intet vist er os bekendt herom.[2]

Iver Akselsøn havde på ny lidt nederlag over for Sturen. Følelsen heraf må have gjort ham bitter og også præget hans ydre træk. Man synes næsten at kunne se spor heraf på det billede af ham, som ved et mærkeligt tilfælde er bevaret for os fra disse år.

Iver Akselsøn er her fremstillet som en mand, der allerede er til års; det tynde hår viser en begyndende skaldethed fra tindingerne af, men falder frit ned ad nakken. Også øjenbrynene ere tynde. Men ansigtet selv er kraftigt: Kindbenene ere fremspringende, kinder og hage fyldige, ører og øjne store, næsen spids, men intelligent. Der er uro i hele udtrykket, forbundet med en vis listighed. Man kommer snarere til at tænke på en velstående hansekøbmand

Röna h. (Sdml.), som skyldte 3 mark penn. Gårdenes antal er kun ringe. Under mødrenegodset nævnes dog også: »aff Yffvers boll i nybille [Värend] 5 øre gutniske» — Årsta lå derimod for 4 mark land. I det hele giver jordebogen ikke få bidrag til svensk agrarhistorie. Skreven på pergament, hvilket sjældnere er tilfældet med disse bøger, stammer den oprindeligt fra Åkerö, hvor den lå blandt Tessins papirer.

[1] V. 2702 f.

[2] Når *Sturekr.* v. 2722 ff. opgiver en række yderligere indrømmelser til Iver Akselsøn, har frk. Skoglund (p. 214 anm. 1) med rette påvist, at disse allerede vare gjorte ham forud. (Brevet på Svartsjö 1479 for hans frue er dog kun et bekræftelsesbrev.) Og når krøniken også nævner Gestrikland og Ångermanland, have vi nu gennem bestemmelsen om kong Karls gæld 1481 fået en delvis forklaring af denne hidtil gådefulde opgivelse (se ovenfor p. 252).

end på en nordisk lensmand. Dog, dragten er prægtig, vistnok guldbrokade, kantet med skind. Halsen er blottet. Det er datidens hofdragt.[1]

I sammenligning hermed er fru Magdalenes billede langt mindre interessant; ansigtet bærer et roligt og noget devot, men dog ret handlekraftigt præg.[2]

Endnu en dyst stod der dog tilbage mellem Iver Akselsøn og Sten Sture. Før vi vende os til beskrivelsen heraf, må vi søge at trænge ind i det mærkelige skrift, som er levnet os til oplysning om de gotlandske forhold i almindelighed og Ivers liv i særdeleshed i løbet af 1480erne.

(Forts.)

[1] Smlgn. Schiemann I p. 587, afbildningen.

[2] Orig. på Gaunø. Vistnok oprindeligt sidefløjene af et alter. Personernes identitet bevises ved familjerne Tots og Bondes våbenskjolde. Afbildet i *Danmarks Adels Aarbog* (Thott) og i *Danmarks Riges Historie* III p. 25.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Kung Birger Magnussons stora kyrkliga frihetsbref.

I.

Den stränga kyrkopolitik, som grundlagts under Birger Magnussons förmyndarstyrelse och sedan upprätthållits, omstörtades som bekant genom det stora frihetsbrefvet från kung Birgers tid. I detta bref upphäfdes de betydande inskränkningar, hvarmed förmyndarstyrelsen till kronans förmån kringskurit de friheter kung Magnus Ladulås medgifvit kyrkan, och kungamakten återvände till de kyrkopolitiska grundsatser, genom hvilka denne kung vunnit kyrkans bevågenhet och understöd. För att rätt kunna bedöma orsakerna till denna återgång och få en riktig uppfattning af händelsernas sammanhang är det af största vikt att fastställa den tidpunkt, då kungamakten genom detta frihetsbref böjde sig för kyrkan och sökte försoning.

Ofta ser man det kyrkliga frihetsbrefvet utan vidare hänföras till år 1305. Hos de forskare, som något närmare ingått på frågan, finner man emellertid, att äfven en föregående tidpunkt tages i betraktande. Så lämnar Strinnholm den framställningen, att kung Birger redan i mars år 1304 sett en brytning hota med hertigarna och då bekräftat kyrkans friheter samt sedan året därpå, likaledes i mars månad, efter förlikningen med hertigarna ytterligare förnyat och stadfäst det föregående årets frihetsbref.[1] E. Hildebrand anser äfven kyrkoprivilegierna föreligga i två redaktioner, en af år 1304 och en af år 1305. Han anmärker olikheterna mellan dem och anser troligt, att den senare är att betrakta som den definitiva, då den stadfästs af påfven.[2] Hans Hildebrand sluter sig likalades till den åsikten, att kung Birger utfärdat fri-

[1] Svenska folkets historia V, 1854, s. 183.
[2] Svenska statsförfattningens hist. utveckl. 1896 s. 191.

hetsbref för kyrkan åren 1304 och 1305. Privilegiet af år 1304 synes enligt honom ha blifvit förkastadt på grund af slutpunkten, hvilken gäller de fall, då en person samtidigt innehade kyrkans jord och egen eller annan lekmans. Härefter har då — med en afvikelse i denna punkt, som längre ned skall beröras — ett senare privilegiebref utfärdats år 1305, hvilket erhöll påflig stadfästelse 'och därigenom blef det bestämmande'.[1]

En afvikande mening har Annerstedt i korthet angifvit i samband med de lärda anmärkningar, som finnas strödda i den af honom utgifna delen af Scriptores Rerum Svecicarum och som till följd af sin svårtillgänglighet alltför ofta förbises. I en not till Johannes Magnis Historia Metropolitanæ Eccles. Upsal. omnämner han tillvaron af två olika privilegiebref från åren 1304 och 1305.[2] I Addenda et corrigenda gör han härom följande anmärkning: 'Literæ d. 8 Martii 1304 et 28 Martii 1305 datæ eædem sunt; annus in priore ad pascha numeratur'.

II.

Vänder man sig till källorna för att i dem undersöka det problem, som dessa forskare mera i förbigående antydt, finner man, att kung Birgers privilegiebref föreligger i tre originalexemplar, som samtliga varit utfärdade.[3]

De äro alla tre skrifna med olika stilar. Det af dem, som tryckts DS 1420 och här för korthetens skull betecknas som n:r 3 öfverensstämmer såväl till uppställning som innehåll närmast med kung Magnus privilegiebref af år 1281, DS 725. Liksom där börjar begynnelseprotokollet med inscriptio, medan utställarens namn kommer först därefter, och liksom där inledes dateringen blott med ordet 'datum'. De båda öfriga originalen äro i DS återgifna på så sätt, att det ena delvis lagts ned i variantnoterna vid DS 1420, därvid betecknadt som n:r 1, och delvis tryckts som DS 1459, medan det återstående i noterna vid båda dessa ställen omnämnes som n:r 2. Dessa sifferbeteckningar bibehållas här. De ändringar, som i dessa båda bref vidtagits i uppställningen, äro att utställarens namn satts före inscriptio och att dateringen inledes med orden 'datum et actum'. Urkunden n:r 2 afviker därjämte från de båda andra däri, att den salutatio, som är fäst vid inscriptio fått en särskild affattning; n:r 1 åter skiljer sig från de öfriga genom lydelsen af sin corroboratio.

För öfversiktens skull meddelas till stöd för slutsatsen om urkundernas inbördes förhållande de anmärkta formella skiljaktigheterna i form af följande tabell:

---

[1] Sveriges medeltid III, 1898—1903, s. 871.
[2] SRS III: 2 s. 47 n. l.
[3] Om brefvens sigillering se nedan s. 260.

	N:r 1.	N:r 2.	N:r 3.
1.	Birgerus dei gracia Sweorum Gothorumque rex.	Byrgerus = n:r 1.	Omnibus presentes litteras jnspecturis.
2.	Omnibus presentes litteras jnspecturis.	= n:r 1	Byrgerus dei gracia Sweorum Gothorumque rex.
3.	= n:r 3.	Jn domino graciam dileccionem et salutem.	Salutem in domino sempiternam.
4.	Jn cuius nostre concessionis *testimonium et* euidenciam pleniorem sigillum nostrum maius presentibus *duximus apponendum.*	= n:r 3.	Jn cujus nostre concessionis euidenciam pleniorem sigillum nostrum maius presentibus est appensum.
5.	Actum et datum.	= n:r 1.	Datum.

Den textkritiska bild man erhåller af denna tabell skulle endast förstärkas genom flera detaljer, men inte förändras, om de varianter man för öfrigt finner i urkunderna här likaledes meddelades tabellariskt.[1]

Som redan af det meddelade synes, är det omöjligt att sinsemellan inordna de tre originalen i en härstamningsserie, hvarvid ett af dem skulle kunna vara förskrift för de båda öfriga. Vid bedömandet af denna fråga är det af vikt att erinra om, att 1281 års privilegiebref användts som grundval vid dikterandet af kung Birgers. Af de tre originalen från hans tid sluter sig nämligen n:r 3 närmast till 1281 års bref. N:r 1 och n:r 2 åter visa å ena sidan alltför stor öfverensstämmelse i sina varianter för att de skulle kunna hvar för sig och oberoende af hvarandra ha utskrifvits med n:r 3 som förskrift, medan å andra sidan den öfverensstämmelse med n:r 3, som i tabellen ofvan vid *varianten 3* visar sig hos n:r 1 utan motsvarighet hos n:r 2 och vid *varianten 4* röjer sig hos n:r 2 utan motsvarighet hos n:r 1, låser möjligheten, att något af originalen n:r 1 och n:r 2 skulle kunna ha utskrifvits med det andra som förskrift.[2]

Sedan alla andra möjligheter uteslutits, måste alltså den slutsatsen dragas, att n:r 1 och n:r 2 härstamma från en gemensam stamskrift, som i vissa fall t. ex. *varianterna 1, 2, 5 ofvan* afvikit från n:r 3, men i andra fall t. ex. *varianterna 3, 4 ofvan*

[1] En del af dem äro för öfrigt textkritiskt föga belysande, då de framträda i fall, där en skrifvare lätt kunde göra ett godtyckligt val mellan två alternativ t. ex.

n:r 1 tallijs, muneribus	n:r 2, 3 muneribus, talliis
n:r 1 predia propria	n:r 2 propria [med underförstådt 'predia']
n:r 1 persone priuate	n:r 2 priuate persone

[2] Beviset skulle kunna förstärkas genom anförandet af flera varianter.

(där blott ettdera af originalen n:r 1 och n:r 2 afviker) öfverensstämt med n:r 3. Om man vill mera i detalj bestämma de skiljaktigheter denna stamskrift haft med n:r 3, kan detta tydligen efter vanlig textkritisk metod ske på det sätt, att man som dess karaktäristika uppför alla de fall, där n:r 1 och n:r 2 gå tillsammans gentemot n:r 3.[1]

Härnäst följer nu frågan om det förhållande, hvari denna stamskrift *X står till n:r 3.

Detta problem kan textkritiskt behandlas tack vare den omständigheten, att man i 1281 års privilegiebref, DS 725, äger en stödjepunkt. Som redan förut omnämnts, tjänade nämligen detta bref till förebild vid dikterandet af kung Birgers privilegiebref, och en jämförelse mellan urkundernas dispositio visar, att 1281 års bref i denna del rentaf tjänat som förskrift.[2]

Problemet kan alltså formuleras så: Har *X i de fall, där den har ordagranna bestämmelser efter DS 725, hämtat dessa ur n:r 3, eller har *X dem i en ursprungligare lydelse än den, hvari de möta i n:r 3?

Det material, hvarpå ett svar kan byggas, är sammanfördt i nedanstående tabell:

	DS 725 år 1281	*X (n:r 1, 2)	n:r 3
1.	skipwist	skipwist (sic n:r 2; skipuist n:r 1)	skypwiste
2.	ætergiald	ættergiald (sic n:r 2; ættergield n:r 1)	ettagyeld
3.	causas pecuniarias in *dictis* bonis emergentes	= DS 725 (sic n:r 1, 2)	causas pecuniarias in *eisdem* bonis emergentes.

Materialet är inte särdeles rikhaltigt. Sådant det är, talar det likväl emot ett antagande, att läsarterna i *X förmedlats genom n:r 3, och för ett antagande, att *X och n:r 3 gemensamt gå tillbaka på en stamskrift *Y, som textkritiskt sedt stått DS 725 närmare, än hvad n:r 3 gör.

Skematiskt framställt blir alltså urkundernas härstamningsförhållande följande:

```
            DS 725
              |
              *Y
      ________|________
     *X              n:r 3
      |
   ___|___
n:r 1    n:r 2
```

[1] Bland dem måste uppföras den ändrade bestämmelsen om uppbörd vid 'bona commixta' se nedan s. 259.

[2] Detta gäller om det i DS 725 *texten* tryckta brefvet. Varianterna hos det i noten nämnda brefvet visa, att det inte varit det exemplaret, som användts i kung Birgers kansli vid de nya privilegiernas uppsättande.

När det gäller att tolka innebörden af detta schema, är det af vikt att fasthålla, att *urkunder* sådana som dessa redigeras af bestämda skäl och i samband med vissa underhandlingar och aftal. Man kan då knappast tyda schemat mer än på ett sätt.

Vid förhandlingarna under kung Birgers regering om nya kyrkoprivilegier, har man med ledning af 1281 års privilegiebref uppsatt ett koncept[1] *Y, som nära öfverensstämde med detsamma i fråga om uppställning, uttryck och innehåll (bestämmelser om 'bona commixta'[2]). Efter detta koncept utskrefs n:r 3, som afviker därifrån endast i enstaka läsarter. Därefter ändrades *Y till uppställning, här och hvar till uttryckssättet och till innehållet (bestämmelsen om 'bona commixta'), så att — med eller utan samband med ny renskrifning — ett nytt koncept *X uppstod. Efter detta utskrefvos med ändringar här och hvar i uttryckssättet n:r 1 och n:r 2.

III.

Den sakliga afvikelse, som röjer sig vid en jämförelse mellan urkunderna rör skatteförhållandena vid 'bona commixta'. Med detta uttryck afses det förhållande, att en person samtidigt innehar både kyrkojord och privatjord.[3]

Medan 1281 års privilegium och n:r 3 härom blott stadga, att en person, som under eget bruk innehar (inhabitare) både kyrkojord och egen eller annan privatpersons jord, skulle till kyrkan utgöra de böter och skatter (cause et iura), som kyrkan i privilegiet erhållit rätt att uppbära, i förhållande till den kyrkojord han innehade och vara skyldig under kronan för det öfriga, gäller denna regel i n:r 1 och 2 endast för det fall, att kyrkojorden och privatjorden är af lika värde. Innehade han åter mera kyrkojord, skulle enligt dessa bref all hans jord falla inom den kyrkliga immuniteten, medan han i motsatt fall skulle för all jord vara under den kungliga uppbörden.

Det är svårt att bedöma betydelsen af denna ändring, som på ett så egendomligt sätt gör jordenaturen beroende af tillfälliga och personliga förhållanden. Den synes likväl väsentligen vara en praktisk åtgärd, som afsåg att undanröja olägenheterna och svårigheterna vid en dubbel uppbörd; denna bibehölls endast i det enklaste fallet, nämligen då kyrka och krona skulle dela jämt. Om det var kyrkan eller kronan, som vann på det skifte, som annars företogs, kan numera inte afgöras. I någon större utsträckning kan likväl

---

[1] *X och *Y betecknas här som koncept, emedan det urkundsmaterial, som nedan skall omnämnas, inte ger något stöd för ett antagande om förlorade utfärdade urkunder och ett sådant antagande alltså skulle vara godtyckligt.

[2] Jfr härom nedan å denna sida.

[3] Uttrycket är hämtadt från den rubrik i Registrum Ecclesie Lincopensis RA. A9, som anföres nedan s. 263.

knappast stadgandet ha användts till att föra jord in under de kyrkliga immuniteterna, då möjligheten för den enskilde att öka sin kyrkojord vid sidan af sin privatjord begränsades af bestämmelsen, att han skulle ha all jorden under eget bruk (inhabitare).

Ändringen innebär således, efter hvad det synes, snarare en administrativ förenkling än någon verklig utvidgning af kyrkoprivilegierna. Den förefaller knappast vara af den art, att den kunnat ge anledning till en privilegiestrid mellan kyrkan och kronan och till att man för dess skull annulerat nyss träffade aftal.[1]

Hvad som närmast gifvit anledning till åsikten, att under kung Birgers regering vid två olika tillfällen utfärdats två olika privilegier, af hvilka det ena vid sitt utfärdande aflöste det andra, är en olikhet i urkundernas datering, som hittills inte omnämnts.

Alla tre urkunderna äro gifna på samma ort '*apud Strengyanæs*' och på samma festdag '*in dominica letare ierusalem*'. Årsuppgiften är däremot olika, i det n:r 1 och 2 ha '*anno domini MCCC quinto*', medan n:r 3 har '*anno dominj MCCC iiij* (*in dominica etc.*').

Det skulle vara ett ytterst egendomligt sammanträffande, om i hufvudsak lika privilegier — gifvetvis efter föregående öfverläggningar — utfärdats för samma korporation, på samma ort och på samma rörliga kyrkliga festdag under två på hvarandra följande år,

Riktar man sin uppmärksamhet på sigilleringen, finner man, att man till alla dessa sammanträffanden måste lägga ännu ett. I alla tre urkundernas bekräftelseformel omtalar nämligen kungen vidhängandet af 'sigillum nostrum maius'. Detta kungens 'större sigill' omtalas endast i bekräftelseformeln till dessa urkunder och till de två bref, som utfärdades den 29 juni 1305 i Stockholm om Uppsala domkyrkas fattigtionde.[2] Med uttrycket åsyftas ett stort sigill, olikt kungens vanliga och endast en kort tid i bruk.[3] Vid n:r 3 kvarhänger ännu i en pergamentsremsa ett stycke af detta sigill.[4]

Onekligen tala alla dessa öfverensstämmelser mellan de tre urkunderna för ett antagande, att de utfärdats vid samma tillfälle och att olikheten i årsuppgift beror på en villodatering.

Af den redogörelse för urkundernas härstamningsförhållande och för årtalets skrifsätt, som förut lämnats, framgår som sannolikt, att om en villodatering föreligger, det är i n:r 3,[5] *och att man alltså har ett förlägga alla tre privilegiebrefvens utfärdande till Strängnäs dominica letare, d. v. s. den 28 mars, år 1305.*

Denna åsikt kan stödjas med historiska skäl.

---

[1] Jfr härom utförligare i annat sammanhang nedan.

[2] DS 1471, 1472.

[3] B. E. Hildebrand, Svenska sigiller från medeltiden, 1862—67, ser. I n:r 44.

[4] Vid n:r 2 kvarhänger sigillremsan, i n:r 1 visa sigillsnittets kanter, att ett sigill varit vidfäst.

[5] Närmare härom ur diplomvetenskaplig synpunkt nedan s. 267.

Å ena sidan visar nämligen en urkund, att kungen år 1305 vid tiden för dominica letare varit i Strängnäs och därvid handlagt ett annat kyrkligt ärende. I ett diplom utfärdadt i Strängnäs nämnda år den 29 mars,[1] således dagen efter dominica letare, stadfäster nämligen kungen en donation, som hans far kung Magnus gjort till biskopsstolen i Strängnäs, i samma diplom vidimerande faderns gåfvobref.

Å andra sidan finnas urkunder bevarade, som göra det otroligt, att en brytning i kyrkopolitiken inträdt redan i mars år 1304.[2] Man finner nämligen af det bref om jorderäfst med Uppsala domkyrka och det privilegiebref för samma kyrkas 'fabrica', hvilka utfärdades i slutet på juli år 1304, att kyrkopolitiken ännu vid denna tid bibehöll sin stränga, under förmyndartiden införda karaktär.[3]

IV.

Om emellertid alla tre brefven utfärdats år 1305, återstår det att förklara hur en saklig olikhet, jämte åtskilliga formella, kan förekomma i bref, som samtidigt utfärdats att enligt sin lydelse gälla för hela den svenska kyrkan.

Den förklaring, som ligger närmast till hands, är att olika stift för sig utverkat tillämpningen af olika administrativa regler beträffande skatteuppbörden vid 'bona commixta' och att alltså privilegiet föreligger i olika utfärdelser för olika stift.

Det gäller då att undersöka de uppgifter man har om domkyrkornas medeltida arkiv.

För ärkestiftet föreligger som bekant en utmärkt källa i *Registrum Ecclesie Upsalensis*, en år 1344 upplagd, systematiskt ordnad kopiebok, hvari sammanförts afskrifter af de olika stiftsmyndigheternas arkiv.[4] Kung Birgers privilegium finns här infördt på tvenne ställen. Ena gången, fol. 68 v. (s. 92), förekommer det bland afskrifter gjo da efter bref, som förvarades 'in domo lapidea siue camera archiepiscopi', 'in custodia archiepiscopi'.[5] Afskriften är här tagen efter originalet n:r 2.[6] Andra gången, fol. 80 (s. 115), möter det bland afskrifter tagna efter bref 'in custodia capituli'.[7] Denna afskrift är däremot tagen efter originalet n:r 1.[8]

[1] DS 1460.
[2] Dominica letare inföll detta år den 8 mars.
[3] DS 1436, 1437; det förra dateradt Alsnö den 28 juli 1304, det andra den 29 juli 1304 utan ortsuppgift.
[4] Handskriften är beskrifven af B. E. Hildebrand DS V s. 349, i samband med tryckningen af den viktiga innehållsförteckningen, samt delvis af Annerstedt SRS III s. VII.
[5] Se den DS V s. 350 aftryckta rubriken och den s. 354 återgifna notisen.
[6] Uppgiften DS V s. 354, att afskriften gjorts efter n:r 1 är oriktig; i stället för 'N:o 1459' bör stå 'N:o 1459 noten'.
[7] Se den DS V s. 354 aftryckta rubriken och de s. 358, 360 tryckta notiserna.
[8] Uppgiften DS II s. 407, att denna afskrift tagits efter n:r 2, är oriktig.

Af dessa iakttagelser framgår alltså, *att det var den ändrade redaktionen som gällde för ärkestiftet, och att n:r 2 är den utfärdelse, som lämnades till ärkebiskopen, medan n:r 1 är den, som lämnades i Uppsalakapitlets förvar.*

Ärkebiskopens exemplar fick historiskt viktiga öden.

Under de oroliga tider, då striden mellan kung Birger och hans bröder pågick, utsattes Uppsalakyrkan, som flera bevarade källor visa, för svåra kränkningar af sina privilegier och därmed framträdde för henne ett behof att ställa sig under helgden af den påfliga maktens skydd. Uppsalakaniken magister Nils Sigvastesson, som af domprosten och kapitlet i Uppsala i början af år 1316 utsändts till Avignon för att utverka pallium åt electus consecratus Olof,[1] utvecklade också i början af år 1317 på uppdrag af electus och kapitlet en framgångsrik verksamhet vid den påfliga kurian för att utverka påfvens mellankomst,[2] och när han i början af år 1318 som påflig nuntie återvände till Sverige,[3] medförde han en bulla daterad den 3 febr. 1317, hvari Johannes XXII konfirmerade flera för Uppsalakyrkan viktiga bref och bland dem kung Birgers kyrkliga frihetsbref.[4] *Till grund för den påfliga konfirmationen ligger ärkebiskopens original, n:r 2*, hvilket alltså i original eller vidimerad afskrift företetts i Avignon.

Den påfliga bullan, som införlifvades med Uppsalakapitlets arkiv[5] och infördes i kyrkans registrum, medförde alltså ingen förändring för ärkestiftet.

I Linköpingsstiftet blef förhållandet annorlunda.

---

[1] DS 2046. Hans uppdrag lyckades DS 2070, 2071.

[2] Bullorna DS 2088, 2089, 2090 samt notisen i Registr. Eccl. Upsal. DS V s. 306.

[3] DS 2142 är det första dokument, som röjer hans hemkomst.

[4] Bullan är känd dels genom en tämligen vårdslös afskrift efter det påfliga registret i Fredenheims Bullæ II s. 5, VHAkad:s Arkiv, dels genom följande afskrifter och vidimationer efter bullan — af hvilka några endast innehålla konfirmationen af 1305 års privilegier — DS 2088, 2142, 2178, 2182, Registr. Eccles. Upsal. fol. 109 v. (s. 167), Registr. Eccles. Lincop. RA. A9 fol. 27 v. (om denna afskrift mera i annat sammanhang s. 265), Registr. Eccles. Ab. fol. 21, Skokl. cod. Ab. fol. 19 v. (dessa båda afskrifter återfinnas styckade i Hausens ed. under n:r 20, 23, 71), Därjämte ha följande öfversättningar af 1305 års privilegiebref gjorts efter bullan med utlämnande af den påfliga konfirmationen: dels i 'Fragment af en kopiebok i 4:o' RA A1 fol. 1 med stil från början af 1400-talet (jfr för härstamningen från bullan öfversättningen af dess ingress fol. 1 v.); dels i Registr. Chartac. Eccles. Lincop. LStB Kh 54 (gammalt signum '43 fol.') s. 172 (om denna handskrift jfr s. 263 n. 1). *För privilegiebrefvets text ligger i samtliga dessa fall n:r 2 till grund.* Uppgiften DS III s. 305, att i Linköpingsregistret RA A9 den i bullan inryckta texten skulle vara tagen efter n:r 1, är oriktig, då afskriften i alla afgörande fall går med n:r 2, och endast i de ofvan s. 257 n. 1 såsom icke textkritiskt relevanta anförda ordställningarna går med n:r 1.

[5] Detta framgår af de ofvan s. 261 n. 7 nämnda uppgifterna i Registr. Eccl. Upsal.

Det äldsta register öfver Linköpingskyrkans arkiv, som bevarats, är *Registrum Eccl. Lincop. RA A9*, hvilket förefaller vara upplagdt under 1300-talets sista årtionden.[1]

En undersökning af denna handskrift lämnar värdefulla upplysningar i det ämne som här är före.

Främst i handskriften har upplagts en afskriftssamling 'Privilegia regum', och här införes fol. 3 Magnus Ladulås' kyrkoprivilegier af år 1281. Vid stadgandet om 'bona commixta' står i kanten med medeltidsstil 'Nota de bonis ecclesie et regis simile jnfra fol. 4 et 9'.

Å fol. 4 har sedan införts en afskrift af *kung Birgers privilegier efter originalet n:r 3*. Öfver brefvet står specialrubriken 'Birgeri per totum regnum Swecie' och i kanten flere kantrubriker, däribland vid stadgandet om 'bona commixta': 'De commixtis bon[is] ecclesie et regis q[uid?] satisfiat vide j[nfra?] fol. 9'.[2] allt med medeltida stil.

Den redaktion af kung Birgers privilegier, som bibehöll 1281 års bestämmelse beträffande skatteuppbörden vid 'bona commixta', har alltså gällt i Linköpings stift, och n:r 3 är den utfärdelse, som tillställts Linköpingsbiskopen.

Ett fortsatt studium af handskriften meddelar någon upplysning om, hur länge denna ordning rådt i stiftet.

Vänder man om bladet, finner man nämligen, å fol. 4 v., följande regest:[3]

Omnibus presentes litteras inspecturis Ericus et Waldemarus, dei gracia duces Sweorum, salutem in domino sempiternam. Quamuis creatura non habeat quid pro meritis respondeat creatori, sollicite tamen precauendum est, et cetera ut in tenore Birgeri regis. In cuius nostre concessionis euidenciam pleniorem sigilla nostra presentibus sunt appensa. Datum apud Vpsaliam anno domini MCCC septimo in festo beati Martini.

[1] Handskriften är tyvärr inte närmare undersökt och beskrifven. Dess material är pergament. Det förjänar påpekas, att man blott af det förhållande, att ett bref finnes afskrifvet i detta register, inte med säkerhet kan draga den slutsatsen, att originalet funnits i kyrkans arkiv, då arkivaliska upplysningar liknande dem, som finnas i Uppsalaregistrets innehållsförteckning däri saknas. Ett 'Registrum vetus mense episcopalis', som är förloradt, omtalas flerstädes i Registrum Chartae. Eccles. Lincop. LStB Kh 54, som delvis är byggdt därpå och dit meddelar sidhänvisningar. Möjligen skulle man med ledning häraf kunna så pass rekonstruera det förlorade registret, att man kunde bestämma dess ålder. Det ofvan omtalade Registr. Chartae. är upplagdt i början på 1500-talet och meddelar på åtskilliga ställen intressanta upplysningar om sin historia: en ofullständig innehållsförteckning är tryckt i Link. Bibliotheks Handl. I s. 84. Det är ofta svårt att vid citat veta, om det är denna hs. eller det äldre bevarade registret, som åsyftas, då än det ena, än det andra frånkännes namnet 'Registrum' och betecknas som 'Codex'. Då båda varit stiftsmyndighetens 'register' i svensk medeltidsmening, synes namnet 'Registrum' böra bibehållas för båda och det yngre särskildt utmärkas som 'Chartae'; om man så vill, kan dessutom till det äldre läggas bestämningen 'Membran'.

[2] Fol. 9 är bortskuret. Det uppgifves i den ofvan från fol. 3 aftryckta noten om 'bona commixta' ha innehållit lika stadganden med 1281 års bref och n:r 3.

[3] Det är skildt från den föregående afskriften af n:r 3 blott genom afskrifter af DS 968 och 1597.

Den urkund, som här föreligger i regest, har tydligen varit ett privilegium, som uppsatts med n:r 3 som förskrift. Om redan skrifvarens hänvisning, som inte kan gälla annat än det kort förut införda n:r 3, gör detta troligt, blir slutsatsen fullt säker, om man jämför brefvets afskrifna begynnelseprotokoll, bekräftelseformel och slutprotokoll med den tabellariska öfversikt, som förut s. 257 lämnats öfver de olikheter, som de tre originalen i dessa delar förete. Hertigarnas urkund sluter sig nämligen på det närmaste till lydelsen af n:r 3.[1]

Det material, som förut meddelats från ärkestiftet, gör det troligt, att denna hertigliga urkund aldrig gällt eller varit afsedd att gälla för detta stift. Det är i stället sannolikt, att den tillkommit på så sätt, att Linköpingsbiskopen uppsatt den i sitt kansli med ledning af det för hans stift gällande kungliga brefvet, företett den för hertigarna och utverkat deras besegling. Liksom n:r 3 har den således endast gällt för urkundsemottagarens stift.

Af särskild vikt är denna urkund som ett vittnesbörd, *att ännu alltjämt år 1307 stadgandena i n:r 3 gällde för Linköpingsstiftet* och äfven för framtiden stadfästes att gälla.

Härigenom omöjliggöres nämligen den åsikt, som förut anförts, att n:r 3 företräder en redaktion, som förkastades och upphäfdes år 1305 i samband med en omredigering af privilegierna till den lydelse, som företrädes af n:r 1 och 2.

Men om man måste uppgifva tanken, att kung Birgers privilegier föreligga i två *successivt* giltiga redaktioner, bortfaller därmed äfven ett skäl att betvifla riktigheten af den bevisning, som här förts för att styrka, att n:r 3 är villodateradt, och till de samstämmelser, som då anfördes till stöd kan ytterligare en läggas och så formuleras: de *samtidigt gällande* privilegierna bero troligen på samtidigt ingångna aftal.

Intet historiskt vittnesbörd upplyser uttryckligen om, hur länge n:r 3:s stadganden fortforo att gälla för östgötastiftet. Man är härom hänvisad till, hvad ett fortsatt studium af dess Registrum kan göra troligt.

De privilegiebref från den närmast följande tiden, som införts, medföra ingen ändring. Hertigarnas skyddsbref för Linköpingskyrkan af den 24 aug. 1308[2] innehaller endast en bekräftelse på de gällande privilegierna. Samma betydelse har det af hertiginnan Ingeborg och rådet den 28 juli 1319 utfärdade brefvet, som är en stadfästelse på hela kyrkans gamla privilegier hållen i allmänna ordalag.[3] Att det härvid säges, att dessa privilegier konfirmerats af den romerska stolen, kan på intet vis fattas som en förordning om, att just den konfirmerade redaktionen skulle införas i Linkö-

---

[1] Diplomatariets utgifvare har haft samma åsikt, då han vid tryckningen, DS 1565, ersätter skrifvarens ord 'et cetera ut in tenore Birgeri regis' med 'lika med föregående N:o 1420 till'.

[2] DS 1597, som förut nämnts, infördt omedelbart före DS 1565.

[3] DS 2200; infördt fol. 6.

pings stift, helst som urkunden mycket väl kan vara uppsatt af ärkebiskopen.[1] Det kan dessutom rentaf ifrågasättas, om Linköpingskyrkan någonsin ägt något originalbref af denna urkund.[2]

Att det senast nämnda brefvet inte medfört någon ändring för stiftet, är så mycket troligare, som den påfliga stadfästelsen med den däri inryckta redaktionen först sent synes ha inkommit i dess arkiv. Bullan finns nämligen införd fol. 27 v.[3] med följande vidimationsformel: 'Nos igitur Nicolaus Thome et Rangwaldus de Thorstunum, canonici Vpsalenses, presentem confirmacionem domini pape sigillo capituli nostri sigillamus in testimonium premissorum'.

Då Nils Thomasson i urkunderna möter som kanik i Uppsala åren 1362—1378 och Ragvald Petersson, kyrkoherde i Thorstuna, med bibehållande af sitt pastorat blef kanik år 1370, förekommer i urkunder till år 1375 och är död år 1378,[4] måste den af dem utfärdade vidimationen dateras till något af åren 1370—78. Dess framkomst till Linköpingsarkivet faller troligen inom samma årssiffror.

Man har således ingen anledning anta, att den ändrade redaktionen af kung Birgers privilegier före år 1370 i rättsgiltig form funnit sin väg till Linköping eller där tillämpats. Det bör t. o. m. ifrågasättas, huruvida dess införlifvande med Linköpingsarkivet på 1370-talet i en ordentlig vidimation betyder, att den då erhållit giltighet för stiftet med upphäfvande af den förut tillämpade ordningen. Denna fråga måste här lämnas öppen.

Linköpingsregistret blef en af de källor, som flitigast anlitades under den följande tidens historiska forskning, och tack vare detta förhållande finner man ofta i senare samlingar afskrifter af originalet n:r 3 eller hänvisningar till detsamma. Det är af mindre vikt för det ämne, som här behandlas, att inga på dessa afskrifters härstamningsförhållanden, hvilket för öfrigt endast kunde ske i samband med en skildring af samlingarnas uppkomsthistoria. Det är därför nog att omtala, att en afskrift efter n:r 3 är införd i Erik Sparres Copiebok,[5] att i afskriften af denna bok årtalet nedsubtraherats till '1303'[6], och att urkunden sedan i detta skick gått ut i den äldre litteraturen.[7]

[1] Ordalagen, DS 2200, äro: 'Noueritis quod nos venerabilibus patribus... archiepiscopo Vpsalensi, omnibus episcopis, clero et ecclesijs tocius regni Swecie promittimus bona fide omnia priuilegia et libertates quascunque per reges, duces seu quoscunque principes regni Swecie ipsis quandocunque concessas et nunc per sedem apostolicam ex certa sciencia confirmatas... obseruare...'

[2] Vid en öfversättning däraf, som införts i det visserligen sena Registrum Chartac. Eccles. Lincop. s. 179, DS 2200 a, anmärkes nämligen i kanten: 'Originale huius priuilegij est in ecclesia Strengnensi'.

[3] Med medeltida stil står följande kantrubrik: 'Confirmacio pape priuilegiorum concessorum.

[4] Se de i registret till Riksarchivets Pergamentsbref vid deras namn anförda brefven. Att hr Ragvald var död år 1378, framgår af att en hr Birger då var kyrkoherde i Thorstuna, RPB n:r 1387 jämfördt med n:r 2707.

[5] RA B7 fol. 12.

[6] RA B8 fol. 8.

[7] Se DS II s. 407.

Om man slutligen i en öfversikt sammanställer de upplysningar, som lämnats om de viktigaste afskrifternas härstamning, ter sig denna på följande sätt:

n:r 1 DS 1459.	n:r 2 DS 1459 not.	n:r 3 DS 1420.
n:r 1 a Registr. Ups. fol. 80.	n:r 2 a Registr. Ups. fol. 68 v.	n:r 3 a Registr. Lincop. fol. 4.
	n:r 2 b Joh. XXII:s konfirmation.	n:r 3 b Erik Sparres Copiebok B7 fol. 12.
		[Hertigarnas bref DS 1565.]

V.

Den närmare kännedom man genom den gjorda undersökningen vunnit om de tre originalens inbördes ställning tillåter, att man nu något mera ingående yttrar sig om några diplomvetenskapliga frågor, som äro af vikt för undersökningen.

Det är då kanske lämpligast att först uppta frågan, hvilken vikt som kan fästas därvid, att dateringsformeln, som af den förut meddelade tabellen framgår, i n:r 1 och 2 inledes med 'actum et datum' och i n:r 3 med blott 'datum'. Enligt stränga diplomvetenskapliga regler skulle 'datum' hänföra tidsbestämningen till tidpunkten för urkundens utställelse och 'actum' till tidpunkten för den rättshandling, om hvilken urkunden utställes, men redan tidigt hade i utlandet denna skillnad utplånats, så att båda uttrycken godtyckligt användas om hvarandra.[1] När man genomgår det svenska urkundsmaterialet från den äldre medeltiden, får man äfven det intrycket, att de båda anförda formlerna under senare delen af 1200-talet och den närmaste tiden ofta användas i alldeles samma betydelse, och att valet mellan den ena eller andra bestämmes af godtycke eller af ett rådande mod. Det torde räcka att här anföra ett säkert bevis för deras likvärdighet. Hertigarna Eriks och Valdemars stadfästelse på Uppsalakyrkans gamla privilegier och friheter af år 1307 är bevarad i två utfärdade originalexemplar,[2] som ha samma orts-, års- och dagbestämning. I det ena inledes emellertid dateringsformeln med 'actum et datum', i det andra med 'datum'. Likheten af de båda uttryckens betydelse torde sammanhänga med, att rättshandlingen och urkundens utställelse och beségling i regel skett på samma dag; särskildt torde detta varit fallet, då urkunden beseglats af flera personer, hvilka som parter eller vittnen spelat en roll vid rättshandlingen.[3] I många fall har man

[1] Ficker, Beiträge zur Urkundenlehre I 1877 s. 154 f., 203 f. Bresslau, Handbuch der Urkundenlehre I 1889 s. 857 f.

[2] DS 1537.

[3] Undantagsfall synes dock gifvas, i hvilka de i bekräftelseformeln nämnda medsigillanternas samtycke och sigill först senare utverkats eller kanske aldrig erhållits.

därför säkerligen skäl att, som allmänt sker i framställningar af denna tids historia, förlägga en rättshandling till den dag, då en urkund därom är 'datum', ehuru man inte får förbise, att fall finnas, då detta inte låter sig göras.

Den anmärkta olikheten mellan urkundernas formler kan alltså inte anses skapa någon reell skillnad dem emellan.

En annan fråga, som förtjänar att något närmare behandlas, rör villodateringen 'år 1304' i n:r 3. Den förklaring, som ligger närmast till hands, är att man har att göra med en felskrifning, i det skrifvaren ritat 'iiij' i stället för 'iiiij'. En dylik förklaring är diplomvetenskapligt fullt tillåtlig, då dylika skriffel ofta förekomma i medeltida urkunder och ha passerat oanmärkta till följd af bristfällig kollationering i kansliet och på grund af den ringa vikt, som fästes vid dateringen af urkundsemottagaren, hvars hufvudintresse var att få en vederbörligen utfärdad urkund.[1]

Det har emellertid i det föregående visats, att de tre originalen äro utfärdelser för två olika stift, ärkestiftet och östgötastiftet. Urkunderna äro därjämte skrifna med olika stilar. Man skulle därför kunna tänka sig möjligheten af, att de utskrifvits af skrifvare tillhöriga två olika stifts kanslier. Full visshet härom skulle möjligen kunna erhållas genom ett jämförande studium af de olika stilarna i de samtida urkunderna och deras samband med vissa urkundsgifvare och urkundsemottagare. En sådan undersökning borde emellertid omfatta ett långt tidsrum och ske i sammanhang med en framställning, byggd äfven på annat material, af våra kansliers historia, en framställning, som tyvärr saknas.[2]

Om urkunderna utskrifvits i olika kanslier, föreligger det nämligen som en tänkbar möjlighet — visst icke som en följd — att man i dem har att göra med olika årsberäkningar. Man skulle då ha att anlita den förklaring, som Annerstedt, enligt hvad förut är nämndt, gifvit, då han anser, att årtalet '1304' i n:r 3 bestämts efter 'påskårsskifte'.

Denna förklaring är emellertid betänklig. Påskårsskiftet förekommer nämligen endast i Frankrike och därifrån påverkade gränstrakter (Flandern, Brabant, Köln, Schweiz o. s. v.). Det brukar dessutom särskildt utmärkas genom tilläggen 'more Gallicano', 'post pascha', 'ante pascha' eller dylikt.[3]

---

[1] Jfr Bresslau, a. a. s. 841 f. s. 858.

[2] Samma stil som i n:r 1 förekommer äfven i andra handlingar rörande Uppsalakyrkan t. ex. DS 2008, hvilket äfven enl. Registr. Upsal. förvarats i domkapitlets arkiv. Samma stil som i n:r 2 möter äfven i Valdemars bref för Uppsalakyrkan DS 1472 och i hertigarnas bref för Uppsalakyrkan DS 1537 noten. Jfr för frågan om det varit vanligt, att de kyrkliga privilegiebrefven uppsatts och utskrifvits af urkundsemottagarna eller i det kungliga kansliet äfven det ofvan s. 264 anmärkta förhållandet med hertigarnas bref DS 1565.

[3] Grotefend, Zeitrechnung des deutsch. Mittelalters u. der Neuzeit II 1891, 'Osteranfang'.

Något fall af påskårsskifte har hittills inte uppvisats i vårt land. Det är under sådana omständigheter ytterst vågadt att anta dess tillämpning för att förklara denna enda datering.[1]

För att slutligen återvända till ännu en detalj i det föregående, kan det vara skäl att påpeka, att om urkunderna äro utfärdade vid samma tillfälle, däraf följer, att de förhandlingar och ändringar, som utlästes ur originalens härstamningsförhållanden[2] ägt rum inom loppet af en kort tid, kanske en eller ett par dagar. Då under sådana omständigheter en historisk utvecklingsgång representerad af förlorade utfärdade urkunder omöjligen kan inskjutas mellan de stadier de tre originalen företräda, styrkes häraf riktigheten af att som ofvan skett beteckna de antagna mellanstadierna *X och *Y som *koncept*. Om användningen af koncept vid urkunders uppsättande åtminstone vid ett tillfälle anses uppvisad, har man därmed erhållit en diplomvetenskaplig upplysning för vårt land i en fråga, som för utlandet är omtvistad,[3] och som i vissa fall inte är utan all vikt.

*

Undersökningens historiska hufvudresultat är alltså, att kung Birgers tre bref om återställandet af kyrkans gamla friheter utgå från ett och samma aftal, slutet i Strängnäs den 28 mars år 1305 och gällande hela riket, fastän det som så många andra riksstadganden i detaljbestämmelse fått en provinsiell skiftning.

Huru denna slutsats inverkar på bedömandet af det historiska sammanhang, hvarur detta aftal framgått, kan tydligt röja sig endast vid en utförligare framställning af tidens historia.

---

[1] Man synes blott stöda ett antagande med ett ännu lösare, om man framställer den hypotesen, att biskop Lars i Linköping lärt känna och värdera detta årsskifte under den resa han förut tillsammans med sin lagman Bengt företagit till det heliga landet, Ericus Olai SRS II: 1 s. 69, Linköpings rimmade biskopskrönika SRS III: 2 s. 106.

[2] Se ofvan s. 259.

[3] Jfr Bresslaus utförliga diskussion a. a. s. 740 f.

K. G. Westman.

Underrättelser.

— Förre professorn i svensk statsrätt m. m. vid Uppsala universitet Herman Ludvig Rydin afled den 22 nov. 1904 82 år gammal. Sin långa verksamhetsdag delade han mellan praktiska göromål af olika slag och vetenskaplig verksamhet och han hörde en lång tid till de mest produktive af våra juridiska professorer. Bland hans många arbeten må erinras om afhandlingen »Om svenska folkets beskattning» (1855), den uppseendeväckande undersökningen »Föreningen mellan Sverige och Norge från historisk och statsrättslig synpunkt» (1863), »Svenska riksdagen, dess sammansättning och verksamhet» (1873—79), »Unionen och konungens sanktionsrätt i norska grundlagsfrågor» (1883) m. fl.

— *Västergötlands Fornminnesförening* har genom lektor F. Ödberg gifvit ut ett nytt dubbelhäfte af sin tidskrift som vanligt med ett omväxlande och intressant innehåll. Utgifvaren, en kännare som få af 1500-talets historia, har meddelat en längre uppsats *Om konung Johan III:s förföljelse mot ståthållaren Karl Henriksson Horn och hans bröder 1590—1592*, ett nytt bidrag till historien om nämnde konungs ryktbara och å hans sida hänsynslöst förda strid med den svenska högadeln mot slutet af hans regering, och dessutom fortsättning på serien af *Äldre handlingar rörande Västergötland*. F. Nordin har skildrat aftäckningen af monumentet öfver Lennart Torstenson den 3 september 1903 och redogjort för undersökningen af Torstensons högen vid Forstena, hvarjämte landshöfding Sjöcronas tal vid invigningen meddelas. Sven Lampa behandlar Västergötlands ortnamn i medeltida urkunder. Lampa och Ida Henrici meddela sägner om Ålleberg o. s. v.

— Af Elof Tegnérs *Valda skrifter* har första delen med ett sjätte häfte afslutats. Det innehåller första delen af hans berömda skildring af Gustaf Mauritz Armfelt. Den åtföljes därjämte af porträtt samt af en med synnerlig sympati författad lefnadsteckning af H. Schück.

— Kapten W. Planting-Gyllenbåga har i en liten skrift *Västgöta regemente i Sveriges krig 1520—1814* skildrat nämnda regementes, som 1811 från rytteri förvandlades till infanteri, deltagande i Sveriges krig och därvid gått tillbaka äfven till tiden före den första västgötafänikans uppsättande såsom ett stadigvarande truppförband. Några illustrationer öfver uniformens utseende ända från 1678 åtfölja arbetet, som i sin mån vittnar om det intresse, hvarmed de svenska regementenas historia omfattas i våra dagar

— Doktor Alfred Hjelmérus har som separattryck (ur en tidning?) utgifvit *Ur Samuel Hjelmérs Papper. Norrköpings riksdag 1800.* Förste expeditionssekreteraren Samuel Hjelmér var vid riksdagen närvarande såsom sekreterare i det hemliga utskottets stats- och finansdivision. Han var en intresserad antecknare af hvad som hände, hvarom hans dagbok bär vittne, och kan följaktligen meddela åtskilligt af intresse från denna ryktbara riksdag både om öfverläggningarna i utskottet och stånden, och om förhållandena i allmänhet.

— Af *Ny svensk släktbok* utgifven af Karl K:son Leijonhufvud har sjunde häftet utkommit. Man finner här släkterna Ahlqvist, Arborelius, Aurelius, Ericson, Hagberg, Robsahm, Schlüter, Schlytern, Schlyter, Sundius, Swartz, Wallenius och Älf. Själfva ättartaflorna inledas med stamträd eller stamtaflor, som underlätta öfversikten.

— Öfverbibliotekarien E. W. Dahlgren har i en liten numrerad upplaga utgifvit ett i sällskapet Idun den 9 april 1904 hållet föredrag: *Abbé Noël Jouin. En Humberthistoria från Ludvig XIV:s tid.* Det är under sina studier öfver de franska sjöfärderna på Stilla oceanen som herr Dahlgren framför allt i de franska arkiven påträffat de handlingar, som han begagnat för att skildra några episoder ur ett af de många förslagna spekulant- och äfventyrarexistensers lif, på hvilka 1600-talet var så rikt. Det är därjämte en tidsbild från Ludvig XIV:s berömda tidehvarf, som framställes, en bild, som onekligen är mera rik på skuggor än på dagrar. Föredraget åtföljes af 30 bestyrkande bilagor, den sista en utförlig till konungen af Spanien ställd inlaga rörande nödvändigheten af att bebygga stränderna af Magellans sund.

— Professor Carl v. Bonsdorff i Helsingfors har med andra bandets tredje häfte afslutat *Åbo stads historia under sjuttonde seklet*, hvilken såsom andra serie ingår i »Bidrag till Åbo stads historia utgifna på föranstaltande af Bestyrelsen för Åbo stads historiska museum». Första delens första häfte utkom 1889 och det är till ett långt arbetes afslutande man sålunda får lyckönska författaren. 1600-talet är som bekant för de flesta svenska och finska städerna det betydelsefulla århundradet, då de ur torftiga och af källorna föga belysta begynnelser arbeta sig fram till någonting, som verkligen kan göra skäl för benämningen stadslif. Först då börjar man i samtida handlingar med mera sammanhang kunna följa deras utveckling, och att det kan löna sig visar den nu afslutade skildringen af Finlands viktigaste stad under ifrågavarande tidskede, som naturligt nog äfven lämnar rika bidrag till kännedomen om den svenska stadsutvecklingen i allmänhet. Det sista häftet innehåller slutet af afdelningen om »Tidsanda och seder» och dessutom såsom den sista afdelningen fyra kapitel skildrande Åbos öden under »Stora ofreden». Häftet innehåller utom tillägg och rättelser äfven personregister till de båda banden.

— Professor Alexander Bugge i Kristiania har under titeln *Vikingerne Billeder fra vore forfædres liv* utgifvit en populärt skrifven skildring af framför allt norrmäns och danskars vikingatåg och nybyggesanläggningar på de brittiska öarne och på Irland. Han har för densamma äfven begagnat irländska källor.

— Af de forskningar, som under flera år äfven från dansk sida idkats i det vatikanska arkivet, föreligger nu ett resultat på tryck i ett vackert band under titeln *Acta pontificum Danica. Pavelige aktstykker vedrörende norden 1316—1536. Förste bind. 1316—1378.* (*Det Avignonske tidsrum*). Utgifvare är L. Moltesen, som uppehöll sig i Rom åren 1894—1895 och alltifrån oktober 1894 samarbetade med den svenske utskickade d:r K. H. Karlsson på så sätt, att den ene antecknade hvad han fann rörande den andres uppgift. Begynnelseåret 1316 motiveras därmed, att de påfliga registraturen intill den tiden antingen voro utgifna eller skulle utgifvas i sin helhet, hvilket däremot icke kommer att ske med den följande tiden. Det första bandet omfattar 759 nummer samt åtföljes af person-, ort- och sakregister.

— Af *Danmarks Riges Historie* har första delen, författad af professor Johannes Steenstrup, nyligen fullbordats. Den sträcker sig ända till år 1241 och slutar sålunda med Valdemar Sejrs regering. Man finner i slutet en intressant skildring af Danmarks samhällsförhållanden under 1200-talet, bland annat en geografisk skildring under formen af »En rejse gennem Danmarks provinser». Utstyrseln med illustrationer och kartor är äfven i detta band lysande och många bilder hvad reproduktionen angår förträffliga.

— En ny ståtlig dansk textpublikation föreligger i *Bernstorffske papirer. Udvalgte breve og optegnelser vedrörende familien Bernstorff i tiden fra 1732—1835.* Utgifvare är d:r Åge Friis. Materialet är hufvudsakligen hämtadt ur enskilda arkiv, framför allt ur de Bernstorffska familjearkiven på Stintenburg och Wotersen i Lauenburg, men äfven ur Stolbergska, Reventlowska m. fl. familjearkiv. Meningen är också att i regeln icke trycka den diplomatiska eller officiella korrespondensen. Äfven några vackra porträtt åtfölja publikationen. Det är den outtömliga Carlsbergfonden, som man har att tacka för att utgifningen möjliggjorts. Rörande svenska förhållanden innehåller detta band icke mycket: några omdömen om kronprinsen Gustaf och Sofia Magdalena, men knappast något mera af vikt.

— I Danmark har Thyra Sehested, som tidigare behandlat andra medlemmar af den ryktbara familjen af samma namn, Hannibal Sehested och Christen Thomesen Sehested, men begagnande af tryckta och otryckta källor utgifvit *Admiral C. T. Sehesteds Saga.* Amiralen Sehested deltog med utmärkelse i Danmarks sjökrig mot Sverige under Karl XII:s tid och monografien har sålunda intresse äfven för svenska läsare och för den svenska historien.

En nordisk lensmands liv i det 15de århundrede.

AF

KNUD FABRICIUS.

II.

7.

Det er bekendt, hvor ugunstigt den nordiske forsker er stillet, når han ønsker at trænge til bunds i det kulturelle liv, som levedes under vore breddegrader i slutningen af middelalderen. Det er ikke så meget, fordi der forefindes et ringe kildestof; meget mere, fordi dette stof er så overordentligt spredt. En tänkebok fra en stad eller et regnskab fra et kloster er som oftest den eneste kilde, hvoraf han må øse sin viden om forholdene inden for vedkommende gebet, og håndskriftets små og smalle blade indeholde som regel kun de mest nødtørftige og tilfældige oplysninger, så at væsentlige sider af livet ikke berøres deri. Et intensivt studium af et isoleret område bliver under disse forhold ikke muligt, notitser fra de mest forskellige egne må supplere hverandre, og man må gribe til komparativ forskning, ofte uden at have den fyldige og dybtgående kendskab til de enkelte dele, som egentlig er en betingelse for, at sammenligningerne skulle være opførte på tilstrækkelig fast grund.

Øen Gotland er på forhånd at betragte som en af de heldigste studiemarker, man kunde vælge, isoleret som den er ved sin afsides beliggenhed, samtidig med at den på hin tid efter alle historiske vidnesbyrd at dømme stod i den

livligste forbindelse med omverdenen. Her om noget steds må skatteforhold, lovgivning og andre sider af livet have udviklet sig på en selvstændig måde, medens den kraftige kommunikation dog stadig kunde tilföre dem de nødvendige impulser udefra. Ingen del af Norden, ene Island undtagen, kan i denne henseende måle sig med Gotland. Ved et heldigt tilfælde er der da netop fra dette område bevaret os et virkeligt udførligt og pålideligt kildeskrift, en hidtil lidet studeret volym i det svenske rigsarkiv, der af sit indhold viser sig at være *Iver Akselsøn Tots opbyrds- og regnskabsbog* fra hans liv på Visborg slot under årene 1485—1487. Den rummer en oversigt over hans indtægter og udgifter, de første bestående af skatter fra øen, salg af overflødige produkter fra slottet Visborg og lignende. Denne indtægtsside af lensmandens regnskab har en dobbel betydning, da den så vel giver os bidrag til Iver Akselsøns egen historie, som også til den øs, han beherskede. Men netop derfor kræver en undersøgelse deraf en udførlighed og bredde, som fører den ud over de rammer, vi her må drage for vor fremstilling af den nordiske lensmands liv. I det vi derfor her forbigår den egentlige skildring af det gotlandske skattevæsen og dets opkomst, specielt af det mærkelige mantal, og henviser derom til en særundersøgelse, der sætter sig til mål at udrede gotlandske tilstande i slutningen af middelalderen,[1] skal vi her kun dvæle med et par ord ved skatterne, for så vidt de havde betydning for Iver Akselsøn personlig. De falde i tre større: Sommerskat, vinterskat og mantal; samt tre mindre: høpenninge, husarundpenninge eller sommer-mantal og sækkepenninge. Heraf indbringe de første tre 900 + 1,800 + ca. 840 mark lybsk og de sidste 160 + 80 + 30 mark, altså ialt ca. 3,800 mark. De øvrige indtægter kunne ikke vurderes, men gå sikkert op til nogle 100 mark. Vi kan altså sætte Ivers samlede indtægt af Gotland til noget over 4,000 lybske mark.

Om udgifterne er det vanskeligere at tale. Største parten af dem gik til svendeholdet, der dog ikke var meget talrigt; resten til de daglige udgifter. I det hele bar Iver

[1] Vil blive publiceret i (svensk) Antiqvarisk Tidskrift.

Akselsøns budget sig meget godt; indtægterne oversteg udgifterne. Det skulde være fristende at komme ind på de sidste her, men dels vil det vistnok vise sig rettest for Gotlands vedkommende at indskrænke sig til alene at fremdrage de oplysninger, som angå Iver og hans allernærmeste personligt, dels vil selve undersøgelsen af hans svendelønninger og varepriserne på øen føre os ind på så vidtgående sammenligninger med forholdene i andre lande, at de ikke kan finde plads i dette tidskrifts begrænsede rum. Vi må da også for en stor del af udgifternes vedkommende og angående de kulturelle oplysninger, vi kunne hente derfra, henvise interesserede læsere til den ovenfor anførte supplerende afhandling.

8.

Vi vende os da nu til Iver Akselsøn. Også hans skikkelse træder os nemlig i møde gennem regnskabsbogens notitser.

Det er først og fremmest som den *religiøse mand*, vi lære Iver at kende Han er villig til at ofre i kirkerne, hvorhen hans vej falder hver anden dag; som regel skænker han 1 mark, ofte flere, og ved særlige lejligheder som i julen 1485 kan hans gavmildhed stige indtil 24 mark. Den samlede sum af disse offerpenge bliver alene for 1485 over 150 mark. Men ikke nok hermed, da man måske kunde betragte dette som en almindelig sædvane og som udslag af en vanlig alliance mellem sværd og krumstav. Nej, en række individuelle træk ledsager offergaverne og vidner om Iver Akselsøns specielle interesse for disse forhold. Han skifter med, hvilke kirker han besøger, og forsømmer ikke nogen helligdag. Undertiden bærer han selv pengene til dem, hvad der vel har forhøjet indtrykket af hans generøsitet. Men det mest tiltalende er, at han også foretager en række gode handlinger, som ikke synes beregnede på at komme til almindelig kundskab. Den gamle læsemester (lecthere) i sortebrødreklostret får ikke alene penge, men Iver lader også sætte glasvinduer i hans herberge i klostret og giver ham en skindkjortel. Når en munk læser sin

første messe, når en jomfru gives i kloster, ved enhver lejlighed forherliger han øjeblikket ved sine gaver. Og ikke alene for sin egen person, men også for pigerne på fruerstuen, for ladegårdsfolket, ja selv for Klavs Ågesøn betaler han offerpenge.[1] Endelig må Iver under sine rejser på landsbygden vise ikke mindre gavmildhed; det gælder, hvad enten han kommer til Roma kloster, som lå straks ved den plads, hvor Gutnaltinget fra gammel tid holdtes, eller han drog ud for at ære det hellige kors i Bro kirke. Det var genstand for stor pietet fra befolkningens side, og på kirkeklokken læses endnu den plattyske indskrift:

»Dat hylge cruce to Bro,
dat sy uns genedych, des werde wy vro.»

Også her optrådte Iver Akselsøn med passende rundhåndethed.

Endnu et bevis på interesse for kirkens sager gav Iver gennem at udsende mænd, der skulde gå pilgrimsfærd, snart til »dèt hellige blod» i Wilsnack, snart til St. Jakob i Spanien. Det er navnlig en vis »Mattis Skomager», som påtog sig disse vandringer. Fænomenet er karakteristisk: Når en højere stående mand var forhindret i selv at kunne udøve religiøse pligter, kunde han leje en anden til at göre dette på sine vegne.

Vi have tidligere set, at Iver Akselsøns sympati for gejstligheden også lagde sig for dagen uden for hans egne besiddelser, som t. eks. i Stockholm. Men også andet steds på det svenske fastland træffe vi vidnesbyrd om det samme. Flere år senere skrev hans svigersøn Arvid Trolle i sin jordebog: »Item en annen præbende, och j vatzsteno kloster, som sticktede Her Erick Axellsson och Her Iver Axelsson (gud begge theres sielle nade), och hörer meg och theres arffvenge till.» Og når priorinden for Kalmar nonnekloster 1484 på Johannes den døbers dødsdag blandt sine indtægter noterede »j rinske gyllen de Domino Yuaro», er det sandsynligst, at hun også har tænkt på den mægtige lensmand

[1] Endnu den dag i dag vidner en sten, som er indmuret på en af Visbys gader, og som bærer et billede af den hellige Gertrud, omgivet af de totske og bondeske vabenskjolde, om at Iver på en eller anden måde må have rakt hånden til opførelsen eller restaureringen af vedkommende helgenindes kapel.

på Gotland, der i disse år færdedes så meget i Kalmaregnen.[1]

Også til gilderne og til selskabelige forlystelser strækker Iver Akselsøns interesse sig. I den gotlandske regnskabsbog ser man, at når en ny gildebroder skulde udrede sit »papegøjeøl», kunde det hænde, at Hr. Iver gav ham en tønde tysk øl hertil. Og selv færdedes han ofte med sin frue i gilderne og deltog i deres lystighed, hvorom mere nedenfor. Alle institutioner, som på nogen måde havde gejstligt stempel, kunde åbenbart glæde sig ved Toternes bevågenhed. Og når man betænker, hvad det ord åndelig kultur betød i hine tider, synes man at kunne påstå, at Akselsønnerne i denne henseende stod fuldt på højde med deres samtid.[2]

Men Ivers gavmildhed nåede også uden for den gejstlige kreds. Han giver gerne bort til fattige og lader derfor stadigt hente småsummer på skriverstuen til at »give i guds navn». At hans arbejdsfolk ofte få badstuepenge, er et almindeligt træk i datiden. Men under tiden må Iver komme dem til hjælp med små bidrag til at løse en mands skjorte eller »losse» en andens bukser. Underligt formuleret er en sætning som denne: »gaff min herre Halvegge at komme til jorde med, som Per Jwde [Jyde] anamet på hans vegne». Men kønt lyder det, når Iver Akselson på fruerstuen befaler at give den gamle tjener Anders 4 mark.

Intet under derfor, at lensherren ofte kommer i øjeblikkelig pengetrangog da må låne hos sine egne svende. Over for disse er han i det hele taget ikke ængstelig for at bevare sin værdighed; man ser ham lege vartavl med dem i borgestuen og tabe penge til dem. Og når Iver gar i Visbys gader, kan det hænde, at han må låne penge af en præst til at drikke øl for.[3]

Men alligevel ønsker Iver Akselson nok at optræde med en vis ydre og imponerende pragt, som blandt andet kommer for dagen i hans klædedragt. Vi have tidligere set den af-

[1] Sv.RA: C 37 (Arvid Trolles jordebok) p. 62. (Skrevet i 1490erne). D 9 (Uppbörds- och utgiftsbok för Kalmar nunnekloster 1478—1486) p. 22 a.

[2] Mærkes kan det tillige, at Iver Akselsøn 2/6 1485 betalte en munk i Gråbrödrekloster for at lære Peder trompeter at lege på »orger» (ɔ: orgel). Og i sommeren 1486 indkøbes der »et lyde orewerk» (orgel?), som koster 12 mark.

[3] Stedet iøvrigt utydeligt.

bildet,[1] og til den krævedes der mere end den vadmel, som landet selv kunde skaffe. Iver lader ikke alene købe blåt og rødt klæde, grønt alsk, sardug og lærred foruden mange flere stoffer, thi en del heraf kom åbenbart også andre til gode, som stuekonen og skibmændene; men det er kun sin egen kjortel, han lader udsire med silkeborter og blåtråd, og vi træffe poster som: Silke til min herres st[r]øye [= trøje?] og hollyrtz til hans behov; eller: blat »kollet« til min herres behov. — Desuden forstår Iver Akselsøn godt at lade kræse for sig; øens naturalier kunde åbenbart ikke tilfredsstille det lille hofs fornødenheder. Man er lækkersulten og køber hvedebrød i Visby; man sender stadig »Peder Dunk« ud for at købe ferskt til herren eller fersk fisk til slotsbehov. Også af den sidste vare gik dog det meste til hr. Iver personlig. Og ligesom sydens stormænd havde også han fået indrettet sig en »rwde Dam« »nør uppaa« øen, som fiskerne fik betaling for at fylde med ruder. Her stå vi vel snarest over for en indretning, som ikke alene tilsigtede et materielt udbytte, men også havde den sportsmæssige forlystelse for øje. Vi møde da også udgifter til sådanne ting som rudenæt.

Hertil kommer andre delikatesser, som øl, der sendtes til Etelheṁ »til min herres behov«, hvoraf man vel tør slutte, at Iver har haft en landgård hernede på øen; samt sukker til min herres behov. Derimod ere de 3 ℔ rosiner og de 2 ℔ mandler, som man spenderer juleaften 1485, vel beregnede på en større kreds end husherren og hans fåtallige familie.

Ved Iver Akselsøns side møde vi hans hustru. Fru Magdalene omtales sjældent. En enkelt gang optræder hr. Iver som den galante ægtemand, som da han sender en tønde gundesk øl af (ɔ: fra) Etelhem til »min frues gordh«. Har det gotlandske øl været en delikatesse? Eller var det kun beregnet på landfolket? I hvert fald ser man heraf, at fru Magdalene ejede en særlig ejendom på øen, som jo mulig kan have været en del af hendes morgengave 1466.[2]

Medens denne opmærksomhed fra ægtemandens side henhører til august måned 1485, sætter han i november folk i

[1] Pag. 254.
[2] Også i Halle har hun i følge vinterskatten 1485 en særlig gård.

arbejde med reparation af »min frues stue» på slottet og sørger for at skaffe lys til hende. Hans tillidsmand, Henrik skriver, sendes til en af Visbys mest velhavende købmænd, hr. Asmus Besser, for at købe en unze guld til hende, og henimod jul sørger han for vadmelstøj til hendes småsvend sammesteds fra. I det hele får man indtrykket af, at Iver Akselsøn efter evne var en god og omhyggelig ægtemand; hans frue skydes ikke til side, men deltager med sin ægtefælle i de fornøjelser, som forefindes, og kommer der gæster, er hun med ham i de forskellige gildestuer.

Men Iver må, sønneløs som han var, have begyndt at føle sig som en ensom mand og have søgt selskab uden for sine nærmestes kreds. En ikke ringe rolle spillede her de tilflyttede herrer. Mod dem viste Iver Akselsøn sig altid gentil. Nogle af dem, som Vilhelm v. d. Felde, der lå i fejde med staden Riga og allierede sig med Iver Akselsøn, toge fast ophold på øen, og deres tilværelse her lettedes så vidt muligt, t. eks. ved skattefrihed; andre som Ernst v. Wolthusen opholdt sig i selve Visby, hvor Iver betalte hans »køsth», ja endog klarerede med »gamle gransoo» i St. Peders kloster på hans vegne. Men nærmest måtte dog Gotlands høvedsmand føle sig dragen til sin egen familie; efter sin sidste broder, Laurids', død vel først og fremmest til *Åge Akselsøns sønner*. Her blev det imidlertid skæbnessvangert for ham, at disses søster Ingeborg Ågesdatter havde ægtet Sten Sture, et parti som iøvrigt af det unge nationale parti blev betragtet med en del uvilje (Sturekrönikan). Vist er det i hvert fald, at alle brødrene synes at have følt sig stærkere dragne til Sten Stures hof, hvad der lønnede sig for dem, thi han forstod at skaffe dem pladser i rigsrådet og sørgede for, at de bleve anvendte i det politiske liv. Dette gælder først og fremmest Hans og Jørgen (Öryan) Ågesøn.[1] Men selv af de øvrige var det kun een, Klavs,

[1] Hans Ågesøn nævnes allerede 1469—1470 under de indre stridigheder mod Erik Karlsson som Sten Stures medhjælper. Styffes Bidrag 3. CCXXVIII ff. samt 4. CCCXVI. — Stds (4. XL) berettes det, at da Sten Sture o. 1477 sendte ombud til Novgorod for at genvinde freden, kaldes sendebuddet i russiske kilder »Orban, rigsforstanderens fætter» (måg?). »Hvem som dermed menas, är obekant», tilføjer Styffe. Da man imidlertid bestandig i datiden (t. eks. i Sthlms Tänkebok) ser Jørgen Ågesøns navn skrevet örvan akesson, synes det højst troligt, at det er Öryan, som er blevet fordrejet til Orban.

som trådte i nogen nærmere forbindelse med farbroderen, og som vi endog se anført i svendelisten for vinteren 1485—1486. Hans stilling var god, han havde således småsvende under sig til sin personlige tjeneste, men i politiske sager synes hans indflydelse at have været aldeles ingen, og der er ikke tegn til, at han blev indviet i Ivers fortrolighed. Hvad de andre brödre angår, er det mærkeligt at se, at Hans Ågesøns tjener, Asmes, nævnes blandt dem, som fik svendeløn på Gotland (30/9 1486: 24 mark), og det på en tid, da hans herre var høvedsmand på Kalmar slot og en ganske mægtig mand i Sverige. Men at Erik Ågesøns småsvende, når de bragte bud fra deres herre i Danmark, fik den vanlige present af et par mark i drikkepenge, er kun at betragte som en almindelig høflighed i datiden. Det samme fik også de sendebud, som af og til kom fra Laurids Akselsøns enke, fru Karine Nipertz på Raseborg, hvor denne havde sit enkesæde.

En mand, der derimod stod Iver Akselsøn betydeligt nærmere end brodersønnerne, var hans svigersøn, Arvid Trolle til Bergqvara. Det nøje forhold, hvori han var trådt til Akselsønnerne, lønnede sig for ham. I sin jordebog skriver han ved den ene gård efter den anden: »Then gaff Her erick axelsson meg och min hostry beatthe, syn broder dotter». Den barnløse Erik har åbenbart vist megen gavmildhed over for de unge i familien, både Arvid Trolle og, som vi tidligere så, broderen Laurids. Men også fra Iver Akselsøn, eller rettere, fra fru Magdalene, erhvervede Arvid Trolle ikke lidet gods, dog »j jordebytte for godz j Swinægarne j upland vid Eneköpinge», som hun ønskede at få samling på. Og om en hel række gårde i den nordlige del af Småland skriver han: »Thette epterskreffne Gods badh myn *fader*, Her Ywer axelsson, migh. ath Jach skulle kendes veder; och otthe [= ejede] Her erick axelsson them, och ær hans retthe modernæ». Denne overdragelse har vistnok fundet sted efter Erik Akselsøns død. Endnu kan mærkes det ovenfor anførte sted om præbendet i Vadstena kloster.

Men Arvid Trolle drog også fra sin forlening, Nyköping slot, på gæsteri hos sin svigerfader, og forholdet

mellem dem var meget godt. Efter at de 1484 havde truffet sammen i Stockholm til politisk samvirken, se vi den 16de september 1485, at Arvid var på besøg hos hr. Iver på Visborg; de legede vartavl på fruerstuen, Iver Akselsøn tabte og måtte, som så ofte, låne ½ mark til betaling hos sin svend, Gert basuner. Opholdet må have strakt sig over længere tid, thi det er åbenbart først den 6te oktober, at Arvid Trolle rejser; da bære to drenge nemlig lanterner foran ham til skibet. Men hvad de to mænd have forhandlet om, få vi ikke at vide; at politiske forhold dog sikkert har været mellem de behandlede spörgsmål, vil fremgå tydeligt af det efterfølgende.

Således er det billede, som regnskabsbogen giver os af Iver Akselsøns og hans nærmestes liv på Gotland. Spørge vi om hans videre omgivelser, først og fremmest om borgens besætning, men i det hele om alle dem af øens befolkning, som kom inden for skriverens horisont, kan den som allerede nævnet også give os en række oplysninger herom. I det vi dog henviser til denne afhandlings supplement, hvor det lyse billede er forsøgt oprullet, som de gotlandske forhold i 1480-erne frembyde i materiel henseende, skal det endnu bemærkes, at det er sørgeligt at mindes, hvor ensidigt billedet nødvendigt må blive, da vi i en regnskabsbog som oftest forgæves vil søge spor efter de åndelige interesser, som vi dog ikke kunne tvivle om have været til stede, om end i beskednere mål. Vi kunne ikke forlange kraftige vidnesbyrd om boglig kultur af samtiden, men vi véd dog på forhånd, at en sådan t. eks. til en vis grad har trivedes ved Sten Stures hof hos Ingeborg Ågesdatter. Hvorledes forholdet imidlertid i denne henseende var på Gotland, véd vi intet om, men rent bortset fra den kirkelige opbyggelseslitteratur er det næppe troligt, at humanismen, som henimod 1500 var herskende nord for Alperne og også havde nået Norden, på sin vej derhen skulde have undladt at strejfe øen i Østersøen.

9.

»12,000 mark han opbar hvarth aar
och dreeff underligh sin plogh.
Danska fogta hadhe han nogh;
the altiidh svoro om the hälghe fäm undher [= vunder?]
och funno saa nya fundher
och ny lagh införa,
som jak väll maa röra.
Her iwar han pröffuer all sin kasth
och viil, thet axeelen skal staanda fasth.»

Således skildrer Sturekrönikan Iver Akselsøn, og den vedbliver indtil trivialitet at slå på ordspillet mellem Akselsønnerne og deres lykkes aksel, som de stræber efter at få til at stå fast, men som dog tilsidst skal vakle og føre dem i dybet.

Men ere de ovenfor anførte beskyldninger sande? For at afgøre dette, må vi vende os til Iver Akselsøns besiddelser på det svenske fastland.

Fra en af disse, Färingöen (det nuværende Svartsjöland) i Mälaren, er der ved et lykkeligt tilfælde bevaret to bøger for os, som give værdifulde oplysninger og må tjene som norm for, hvorledes Iver Akselsøn i det hele styrede sine svenske forleninger, og hvilke indtægter han havde af dem.

Den første af disse er en »Uppbörds- och utgiftsbok for 1480 og 1481.[1] Den er ført af Ivers stedlige repræsentant og foged på udadleligt svensk.

Først opregnes opbyrden af *Färingöen* 1480. Den var 30½ læst og 2½ Lā korn, som dels ydedes af landboerne og af »bonda talet«, dels af »smaaiordha korn« og atter af bondetallet. Da summen siges at bestå af »Skattabönder ok landhboor korn taal«, må der vel ved småjordenes besiddere være ment landboer.

Det følgende år 1481 nævnes af øen »affradz peningher« (100 mrk. 6½ øre 2 ørtug og 2 penn.), samt »Skattepeningher« (20 mrk. 5 ørtug og 6 penn.). Hvis man kan sammenligne det ene års pengeafløsning med det andet års naturalydelse,

[1] Sv.RA: C 10.

turde man måske slutte heraf, at en tønde korn er sat til $2^1/_3$ øre. Dette stemmer ganske vel med opgivelsen under priserne på Färingöen, hvor en tønde byg (korn) sættes til omtrent 3 øre. — Men blandt indtægterne på øen 1481 nævnes også ved Valborgsmesse (1ste maj) den mærkelige indtægt »Skiniste peningher» (en fordrejelse af »skeppsviste p.»?), som oftere omtales, og som sættes til 18 øre og 7 penn.

Indtægten af selve *hovedgårdens* avl på Färingöen føres à part og beregnes 1481 til 4 læster 3 ℔ 6 span rug og korn samt 12 span hvede. Men Ivers foged på øen havde også opkrævningen af indtægterne nord for Mälaren under sig, således i *Asunda herred* ved Enköping, hvor der ved midfaste tid betaltes penge (103 mrk.), ligeså ved Valborgsmesse »Skinista penningher» (30 mrk.), ved St. Oluvs tid »epther geel» (28 mrk.), atter penge ved St. Hans (103., mrk., om hvilke det siges, at Iver skænkede dem til sin frue); endelig ved Mikkelsmesse den 29de september »Daxuerke peningher» (40 mrk.). Men en sag for sig var de afradspenge, som fogeden inden for Asunda herred oppebar »aff *Swinegarns* rettare dome ok aff gaardhen»,[1] i alt 10 læster og $4^1/_2$ L℔ korn, hvoraf halvdelen kaldes »Skiniste kornidh[?] aff bonda taaliit».

Hertil sluttede sig selve *Enköping* stad, hvor skatten ved St. Anna tid ($^{26}/_7$) indbragte 66 mrk. og 16 ørtug, og sagøren 11 mrk. Om afradskornet fra Svinegarn siger fogeden, at han solgte det »oppa koparberghit» for en pris af 1 skippund 5 lispund (kobber) pr. læst, hvad der ialt indbragte $12^1/_2$ skp. 9 L℔ og 5 mark kobber.

Hvor meget udgør alt dette i rede penge? Efter ovenstående beregning bliver resultatet ca. 565 mrk. Man må dog vel huske, at denne sum kun er en bruttoindtægt; udgifterne til sædekorn og i det hele til Svartsjö kungsgårds drift ere ikke fradragne. Desuden har vel det stenhus, som Iver Akselsøn skal have ladet bygge herude, tæret stærkt på indtægterne. Mærkes må det iøvrigt, at fogeden altid sætter over sit regnskab: »fraa then tiidh Jak senst giordhe minom herra ok minne fru rekinskap». Dette er

[1] Jfr. ovenfor ved Arvid Trolle og hans bytte med fru Magdalene.

rigtigt nok; det var jo egentlig fru Magdalene, som var ejerinde af Svartsjö (se p. 253) ved Sten Stures forlening.

Med hensyn til den anden bog er vi noget vanskeligere stillede. Den er udateret og bærer titlen »Jordebok öfver landtbor och skattebönder i Färingös tingslag. Ivar Axelssons?»[1] Men det er i virkeligheden meget tvivlsomt, om den nogensinde har tilhørt ham. Skriveren taler om »mins herra nadh», og med henblik på, hvorledes titlerne anvendtes i Stockholms Tänkebok, er det ganske sandsynligt, at der hermed ikke menes Iver. Stammer ikke snarere bogen fra Sten Stures herredømme over øen; han overtog den nemlig efter fru Magdalenes død? Forøvrigt skal det bemærkes, at også denne bog er ført på godt svensk.

Alligevel har jordebogen også sin betydning for Iver Akselsøns tid. Da man ikke kan tænke sig, at der skulde være foregået store forandringer i den så korte mellemliggende periode, må de oplysninger, som den giver om bøndernes stilling, vel også finde anvendelse på 1480erne. Denne skal kun berøres med få ord her. Men den synes ingenlunde at være lykkelig. Det er forbavsende at se, så mange landboødegårde der findes, eller gårde, som have været forsømte, og til en begyndelse måtte besås helt eller halvt af herren. »Ær nysætter oc haffuer 6 öre land, oc thet ær saath med mins herra k(orn) til halfft», er en meget almindelig tilføjelse. Ved mange afgifter tillægges de bekymrede ord: »um thet sætit vare». Og eet sted siges det om 4 ødegårde: »ængin aff them slaas til mins herra behoff, oc landbone haffua taghet j sama byy sva mykit aff öde akronne»; et andet sted om et ødegods: »oc ængen slaar Benkt lensman, oc haffuer slaghet freth j mang aar». Det er et forsømt landbrug, vi her stå overfor. Med skattebønderne synes det ikke at være meget bedre fat, skønt de havde ret til selv at fordele skatterne på sig.[2] Men hvem ansvaret for denne tilstand påhviler, kan man ikke se.

Om livet på øen under Iver Akselsøn får man nogle oplysninger i den førstnævnte regnskabsbog fra 1480—1481.

[1] Sv.RA: C 11.
[2] Overskrift: »Thesse æra the skattabönder, som satho offuer alla skattabonda jord i færingö, ok ræknigen, som the vilia göra sin ræth oppa for Idher nadhe.» Derefter nævnes 12 bønder, som besørgede dette arbejde.

Ved skildringen af herredagen i Enköping 1481 have vi allerede benyttet denne bogs udgiftsposter. Iver Akselsøn kom, som vi så, af og til til den lille ø. Når han er borte, mærker man dog hans ånd i styrelsen. Fogeden foretager de større udgifter »paa mins herres vegne» og står i bestandig rapport med ham; om forbindelsen vidner t. eks. notitsen ved en læst tønder: »oc thom sende jak til Gotlandh.»[1] Men det kunde også hænde, at en afsending indfandt sig fra herren, som den 18de maj 1481, da der står: »fiik Claws Akason 4 pd korn epter mins herra scriuelse.»

Iøvrigt er det navnlig den nære forbindelse med Stockholm, som præger livet. Der fandt store salg af malt sted til folk herinde, som til »Gardieknen» og til Olaf smidh; desuden til omegnens folk, som »Broder Erik» og bønder i Svartsjö og Staaf. Navnlig fandt salgene sted »ved förste åbent vande», vel sagtens, fordi prisen da var højest. Men til gengæld var der også mange store udgifter, først og fremmest til arbejdere og håndværkere, tømmermænd (vistnok til stenhuset), desuden til Olaf Smiidh i Stockholm for murankre og lignende, endelig til udsæd med meget mere. Men når Iver Akselsøn selv var til stede, har livet åbenbart haft et mere festligt præg; han skænkede mange gaver bort, navnlig i korn, dels til enkelte mænd, dels til Siktuna kloster. Et stort lys til 7 mrk. ofredes en anden gang til det hellige kors i Swinagarn.[2] En gang bemærker dog skriveren udtrykkeligt, at gaven blev ydet af »min herre ok min ffru». Atter her har altså fru Magdalene forstået at hævde sin selvstændighed ved sin gemals side. Men ved sådanne besøg er udgifterne også betydeligt større end vanligt; man må både tænke på »foodringh» af hestene og af »godheswin» og »ungswin», købe salt og humle til ølbrygning, yde mel til bagning, alt »til mins herra tilkomilse». Det er intet under, at fogden af og til må foretage salg af malt og korn for at skaffe penge.

---

[1] Mærkelig er notitsen under 1481 om korn: »til utspiisning, som Jak sende til Gotlandh. oc til tælghia oc jomfruhampn». Er dette proviant til den truende krig med Sten Sture, eller er det snarere beregnet pa forhandlingsmøderne, og har Iver således virkelig haft til hensigt at møde i Telge, se pag. 251?

[2] Juleaften 1481 får også her arbejdsfolket penge til ofring.

For de øvrige af Ivers besiddelser mangle vi derimod tilsvarende oplysninger og navnlig gælder dette de vigtigste: Stegeborg og Borgholm med Öland. Hvad Raseborg i Finland angår, kan man sikkert gå ud fra, at de fleste indtægter heraf ere gåede til Laurids Akselsons enke, og at der næppe er blevet synderligt til overs til Iver. Lægger vi imidlertid de 565 mrk. af Färingöen til de godt og vel 4,000 mrk. af Gotland, samt hertil atter de 1,000 mrk. årlig indtægt af arven efter Karl Knutsson, kommer man højt regnet til ca. 6,000 mrk. Lad også indtægten af Ivers private købegods i Sverige, af Stegeborg og af Öland (det sidste sted krævede dog også Erik Erikson sin del), være så store, de være ville; det bliver åbenbart i alle fald næppe muligt at nå til Rimkrönikans store sum. Dog skal det indrømmes, at der her ikke er taget hensyn til Ivers danske godser eller til den uberegnelige indtægt, som han kan have haft af kaperierne. Sikkert er det kun, at hans indtægter vare meget betydelige.

På lignende måde forholder det sig med krønikens beskyldning om de danske fogeder og om den danske lov. Om den sidste omstændighed kan vi intet vide. Men hvad fogederne angår, var han åbenbart svensk på Färingöen, og på Gotland fandtes der over hovedet ikke fogeder; befolkningen styrede delvis sig selv. Derimod er det vist, at der var danskere iblandt Ivers svende. Med en af disse er muligvis selve Rimkrönikans forfatter, så fremt han da var Stockholmsbo, kommen i berøring. Tänkeboken beretter nemlig den 27de oktober 1485, at »Niels Jwta, Her ywar axelssons fogade» købte gård i staden, men det siges ikke, at han tog varig bolig her.[1] Den gotlandske regnskabsbog nævner i svendelisten i juni 1485 dels en »Niels nørrejwde» og dels en »Niels jwde», men om vinteren er den sidste af disse forsvunden, for dog at dukke op igen det følgende år 1486 på Gotland både om sommeren og om vinteren. Har han imidlertid været i Stockholm og der bleven den uskyldige anledning til rygtet om Hr. Ivers

[1] Tänkeboken pag. 138. Samme år se vi, at Anders skriverdreng, »som tienar Her ywar axelssons tienare», kom i slagsmål med og mishandlede en drager om bord på Ivers barse i Stockholms havn. Også en Nieles Jwte, Anders skrivers tjener, må sætte borgen (=ovenstående??) $^{21}/_{5}$ og $^{20}/_{6}$: pp. 89 og 99.

danske fogeder? Mest karakteristisk er dette rygte dog som vidnesbyrd om den antipatiske stemning, som nu rådede i Stockholm mod den sidste Akselsøn, og som vi snart skulle se et udslag af.

10.

Vi stå nu over for den sidste akt i Ivers begivenhedsrige liv.

Når han havde opnået forholdsvis gode kår ved forliget på Gotland 1483, skyldtes dette, at det i øjeblikket var Sten Sture magtpåliggende at vinde den mægtige lensmand for sig.

Forholdet til Danmark var atter skudt i forgrunden ved kong Kristierns død 1481. Under forhandlingerne om den nye konges valg blev der fra dansk side gjort store anstrængelser for påny at knytte unionsbåndet med Sverige, og det middel, som blev benyttet til at opnå dette, var at byde dette rige så god en stilling som muligt inden for unionen. En svækket kongemagt og en øget indflydelse for de højere stænder vare fremtidsudsigter, som måtte virke tillokkende på det svenske aristokrati; det viste sig jo desuden nu, at det havde fælles politisk program med sine danske standsfæller. Men for Sten Sture personlig og for hans parti i de lavere stænder var stillingen en ganske anden. Intet under da, at han stræbte at dække sin ryg og om muligt at vinde en allieret i Iver Akselsøn.

Men også for denne må spørgsmålet om forholdet til Danmark have formet sig på lignende måde. Der havde været uvenskab mellem ham og Kristiern den 1ste i kongens sidste år; Iver havde ikke fået Sølvesborg tilbage[1] og følte sig stadig truet med hensyn til Gotland. Heller ikke han havde nogen årsag til at se med glæde på en forbindelse

[1] Jeg benytter lejligheden til at göre opmærksom på, at det på side 239 anm. 1 anførte brev ikke er korrekt citeret. Det er udstedt $^{9}/_{7}$ 1482, ikke $^{11}/_{7}$ og ikke »hos Iver Akselsøn». Derimod medbesegler denne brevet og har således muligt været til stede.

med Danmark, der udsatte hans egen lille stat for den alvorligste fare.

Det har vel derfor været med en vis tilfredshed, at Sten Sture så Iver Akselsøn efter forliget eller, om man så vil, våbenstilstanden mellem ham og sig drage afsted som svensk afsending til Kalmarmødet. Ganske vist bleve hans forhåbninger skuffede, for så vidt som »Kalmar reces» vedtoges i september 1483; hvilken stilling Iver Akselsøn indtog under disse forhandlinger, er os ubekendt. Men da spørgsmålet om Gotlands samhørighed med Sverige først skulde ordnes, før denne reces fik praktisk anvendelse, og da Iver ikke vilde indlade sig på at anerkende kong Hans' overhøjhed over øen, hvad der var en nødvendig betingelse, for at denne igen skulde kunne afstå den til Sverige, blev unionsmødet det følgende år resultatløst, og udsigterne for kong Hans til den svenske krone skudte ud i en uvis fremtid. Næppe til Sten Stures sorg!

Iver Akselsøn havde dog ikke gjort dette arbejde for at tjene Sten Sture. Hans stilling til det svenske unionsparti var under moderne bleven meget god, og han besluttede at benytte sig heraf til at gøre et forsøg på at styrte Sten Sture. At hans hensigt hermed skulde være at lette unionens gennemførelse, er næppe troligt, selv om han muligt har stillet dette i udsigt for dens venner. Hans plan var at få Arvid Trolle valgt til rigsforstander, men iøvrigt har det vel kun været hans mål at afløse Stureklikken ved regeringen af en totsk gruppe. Hele denne sag ligger for øvrigt i det dunkle for os, kun dette synes sikkert, at han ikke har taget dette skridt af nogen dansk patriotisk følelse.

Forsøget mislykkedes imidlertid ganske. De misfornøjede vare i høsten 1484 samlede i Stockholm, og Iver Akselsøn selv var kommen til stede.[1]

---

[1] Frk. Skoglunds udsagn, at han sjældent plejede at indfinde sig ved sådanne sammenkomster, er vistnok en fejllæsning af Sturekrönikans v. 2846 f.:

»här Iuar, som siällan plägadhe komma
Suerige tijll nogon froma.»

Iver var da også til stede ved adskillige rådsmøder 1482 og 1483. Styffe 4 Nrr. 57, 63, 64, 67 og 68.

Nu skulde det aftalte statskup gå for sig. Men Sten Sture kom ham i forkøbet. Af Rimkrönikans uklare fremstilling synes man at kunne slutte, at han har grebet til det middel at sætte rådsmødet til en tidligere time på dagen end oprindelig bestemt, og at han derved har hindret sine modstandere i at afgive deres stemmer. Han havde sejret, og Iver måtte drage skuffet tilbage til sin ø. Fra nu af kom han ikke oftere til Stockholm.

Den naturlige følge heraf måtte blive, at Iver Akselsøn på ny nærmede sig til Danmark, nu da han så, at det var for sent at tænke på at vinde magten, direkte eller indirekte, i Sverige. Men derfor kastede han sig ikke fuldtud i armene på kong Hans. Da det danske rigsråd pàny 1485 overdrog til fire medlemmer af sin midte at æske slotsloven over Visborg og Gotland af Iver og derefter overgive den til kongen, gjorde Iver heller ikke denne gang skridt til at følge opfordringen. Han har vel indset, at han i så tilfælde vanskeligt vilde kunne bevare de svenske len, og lønnen for så store ofre, den svage udsigt til at få Sølvesborg igen, kunde ikke veje op herimod. Dette var nemlig noget ganske andet end det mundtlige udsagn i 1476, at han holdt Gotland til kong Kristierns hånd. Derfor forholdt han sig passiv, og tilstanden blev foreløbigt uforandret.

Han havde også fuldt op at gøre på andet hold i disse år, og skønt allerede en gammel mand udfoldede han en mærkelig og rastløs energi. Atter syntes der at vise sig en svag udsigt for ham til at komme med ind i de livlandske forhold; i det mindste forudsatte domkapitlet, ridderskabet og staden Riga, da de 1485 sluttede forbund med Sverige mod »den vormaldiedenn, vorbanneden undt vorflokeden orden», at Sveriges krone og den strænge hr. Iver Akselsøn vilde sende tropper til deres hjælp til Harrien eller Wirland (i Estland). Der ankom virkelig i det følgende år 4,000 mand hjælpetropper, som dog ikke bleve til stor nytte for Livlænderne, da de indskrænkede sig til forhandling og derefter sejlede hjem.[1] Iver Akselsøn eller hans folk nævnes heller ikke blandt dem; han var desuden imens bleven optagen af ganske andre forhold.

[1] Styffe 4 Nr. 73. Schiemann p. 154.

Det var forholdene på Østersøen, der fra gammel tid fængslede hans opmærksomhed, som hans brødres før ham. Som herre på havet har Iver sin sidste, men ganske vist problematiske storhedstid. Dog må man vel mindes, at der åbenbart i hine tider er blevet set med noget andre øjne på disse forhold end nu. Sørøveri var så langt fra en sjældenhed, at det tværtimod må siges den gang at have hørt til dagens orden; en dansk adelsmand, Aksel Oluvsøn, hvis fader for mange år siden var bleven dræbt af Hanseaterne, udrustede således under selve kong Hans' beskyttelse kaperskibe mod dem for at hævne sig, og både på Nord- og Østersøen gik den vilde jagt på Hanseaters og Hollænderes skibe af hans og forskellige »skipperes» fartøjer. Selv om dette ikke ansås for ret, havde det ikke et så odiøst skær over sig som nu, navnlig hvis man kunde finde et brugeligt påskud, t. eks. i, at vedkommende hansestad var i uvenskab med ens egen ven.

Allerede i 1470erne lå Iver Akselsøn således i »krig» med Hollænderne, som han altid betragtede med særligt hadske øjne. Henimod decenniets slutning, efter at også andre landes stæder havde måttet lide derunder, kølnedes dog hans harme; 1478 sluttedes der på Visborg en formelig fred mellem ham sammen med rådet i Visby og staden Kampens sendebud på vilkår af, at de ikke hjalp Hollænderne. Tilføjelsen om Visbys råd synes at antyde, at Iver, ligesom i sin tid Oluv Akselsøn, har skudt sin øs beboere frem foran sig og benyttet deres retslige krav som påskud for sin sørøverske fejde. Det følgende år, 1479, kunde oven i købet Sten Sture med det svenske rigsråd forsikre selve Hollænderne om fri sejlads på Sverige, nu da deres tvist med Iver Akselsøn var bleven bilagt.[1] Denne »fred» skulde dog ikke blive af lang varighed.

At Iver Akselsøn også brugte sin alliance med enkelte privatpersoner, som Ernst v. Wolthusen, Vilhelm v. Felde og flere der havde lidt uret i deres fædreland, til påskud for sine brutale kapringer, er allerede nævnt. Det var ikke blot Riga, men også de vendiske stæder, som bleve udsatte for store ulemper herved og fik deres handel forstyrret.

[1] Rydberg, Sverges traktater III p. 667 og Nr 524.

Intet under, at de af al magt stræbte at få ro på søen og søgte at få hjælp fra Sverige til at opnå dette mål. Da Hansestæderne samtidigt stode i et ret køligt forhold til Danmark, er det naturligt, at Sten Sture ikke var den, som skød den udstrakte hånd til side; han kunde her finde en allieret mod sin truende fjende.

I året 1486 synes misfornøjelsen med Ivers opførsel at have været almindelig både hos Hanseaterne og Hollænderne. De sendte deres bud til Sten Sture for at se at få dette uvæsen stanset. Rimkrönikan fremstiller det, som om Ivers kapringer også havde vakt uvilje i Sverige:

»Uthländske beegynne svänske siöröffuare kalla.
tha svänske män hörde thetta rykte;
herre gud, hvat them thet illa tykte!»[1]

Dette lyder jo meget rørende, men viser strængt taget kun, hvilken stemning der rådede i Sten Stures omgivelser, og hvorledes han senere ønskede, at den officielle historieskrivning skulde fremstille årsagen til bruddet mellem ham og den gotlandske høvedsmand.

Rigsforstanderen gjorde nu virkelig det skridt at sende de hollandske gesandter over til Iver og, da han var garant for forliget mellem ham og hollænderne i 1478, at lade et eget sendebud følge med, som skulde opfordre ham til at give efter. Iver bøjede sig straks; han lovede at forlige sig med Hollænderne »oppe den zomer», og han erklærede, at Svenskerne ikke behøvede at tænke mere på den sag (»wy ons de sake nicht droffte bekomeren»). Disse sidste ord ere af alle senere forfattere blevne opfattede som en fornærmelse mod Sten Sture. Man ser dog let, at noget sådant slet ikke behøver at ligge deri. Der er her kun tale om at konstatere et faktum og at skåne rigsforstanderen for videre ulejlighed som den, han havde haft i 1478; vil man lægge mere ind i ordene, skyldes det en moderne tankegang. Det står rimeligvis også i forbindelse med dette besøg, når regnskabsbogen fortæller os om, at Iver den 23de maj gav »store hr. Stens» småsvend 10 mark; muligvis også, når den den 17de august melder om udgifter i st. Hans gilde for

[1] V. 2797 ff.

herskabet og dets gæster. I det hele viser Iver Akselsøn sig altid i disse år gavmild mod de sendebud, som kommer til ham fra hr. Sten.

Med denne besked rejste sendebuddene tilfredse hjem; Hollænderne syntes meget glade og lovede Iver alt muligt venskab, hvis han vilde holde fred over for deres købmænd. Senere på året rejste Sten Sture ned til Iver Akselsøn på Stegeborg; han fortæller selv, at årsagen til denne rejse var, endnu en gang at påminde ham om at indstille sørøverierne, og han fik ganske samme svar som tidligere. Hermed var dette spørgsmål debatteret til ende.

Der er grund til at understrege dette faktum, da Iver Akselsøns sørøveri på fremmede købmandsskibe den dag i dag fremstilles som årsagen til det endelige brud mellem ham og Sverige. Dette er i virkeligheden aldeles ikke tilfældet; det fremdrages ikke siden og var bragt ud af verden til gensidig tilfredshed. En ganske anden sag er det, at Sten Sture senere, da han ønsker hjælp fra Hansestæderne til kampen, naturligt nok fremstiller denne som opkommen for deres skyld og for at varetage deres interesser. Men selv i denne hans skrivelse, som er den vigtigste, men åbenbart en meget partisk kilde for vor viden om disse års begivenheder,[1] formår han ikke ganske at skjule det virkelige forhold. Det skulde vel også være vanskeligt at få de gode hansekøbmænd til at tro på, at han havde rejst denne kamp alene for deres skyld. Deres egne historieskrivere, som den samtidige Kaspar Weinreich i Danzig og den senere Reimar Kock i Lübeck, forstod da også meget vel, at det her kun drejede sig om en rivalitetskamp mellem de to nordiske stormænd; og ingen af stæderne sendte så meget som et eneste skib til hjælp for nogen af de stridende parter.

Medens det således er let at afgøre, hvad der ikke var hovedmotivet ved Sten Stures brud med Iver, ere vi vanskeligere stillede, når vi skulle give positive oplysninger. På dette punkt føler man stærkt savnet af, at der intet somhelst forsvarsskrift er levnet os fra Toternes side som pendant til Sten Stures og Rimkrönikans fremstillinger. Vi må da lade begivenhederne tale deres eget sprog.

[1] Styffe 4, nr 78.

Under mødet på Stegeborg i efteråret 1486 blev der også forhandlet om andre ting end om de hollandske købmænd. Hvad dette var, siges imidlertid ikke; derimod få vi at vide, at stemningen til tider var ganske ophidset på begge sider, og at Sten Sture var bange for sin personlige sikkerhed. Tilsidst kom man dog overens, og af Sturekrönikans fortælling fremgår, at man blev enige om at rejse sammen til Skåne for at træffe kong Hans i begyndelsen af det følgende år, 1487. Efterretningen herom vakte i mødet på Arnø stor tilfredshed hos det svenske rigsråd; alle modstridende partier bleve forsonede. Men denne plan gik ganske i stykker straks efter jul, og at dette skete, skyldtes et skridt fra Sten Stures side.

Når man læser Sturekrönikans skildring af disse års begivenheder og den fremstilling, som rigsforstanderen selv gav i sit brev til Danzig, får man det indtryk, at hovedårsagen til bruddet mellem Sture og Tot har været, at man i Sverige almindeligt frygtede for, at den sidstnævnte ved forræderi vilde kalde kong Hans ind i riget (Sturekr. v. 2914 ff.). Man påstod, at Iver ikke vilde holde slotslovene over de borge, som han havde fået 1483, til Sten Stures hånd;

»han sadhe, the standa hans arffua tiil händer»,

erklærer Sturekrönikan, og dette var virkelig også sandhed for Raseborgs vedkommende, som efter overenskomsten 1483 skulde tilfalde Laurids Akselsøns arvinger ved Ivers død. Med hensyn til de andre slotte, navnlig Borgholm, forholder det sig derimod vist rigtigt nok med denne påstand, og Sten Sture kunde derfor med rette sige, at Iver havde kronens slotte inde »myt vreuele». Sagen er sikkert også bleven omtalt på Stegeborgsmødet, og når Iver blev så forbitret derover, skyldtes det vel, at man fra svensk side også har krævet slotsloven over Visborg. Men det var ikke spørgsmålet om slotslovene, som blev afgjort på Stegeborg; hvad man her blev enige om, var derimod rejsen til Danmark til kong Hans. Det var denne, som vakte så stor glæde i det svenske rigsråd, men denne rejse kunde kun have eet mål, nemlig at antage Kalmarreces og at føre kongen ind i Sverige. Når dette skete, måtte der komme

ro og forsoning i det svenske rigsråd, og Iver kunde uden fare overgive slotsloven over Gotland til Sverige eller til kong Hans og de svenske slotslove til dette riges råd, da han så ikke behøvede at frygte for at miste sine svenske len til straf for sin første handling. Han behøvede ikke længere at kæmpe for at holde ligevægten mellem to riger, nu da disse riger var blevne til eet. Kun for een mand var dette ikke fordelagtigt, selv om Sverige derigennem opnåede Gotland, og det var denne mand, som gav stødet til bruddet.

Året 1486 randt ud i fred. Men straks efter nytår stævnede Sten Sture Iver til møde med sig i Linkøping og lovede frit lejde. Han turde dog ikke komme. Frk. Skoglund mener, vistnok med rette, at rigsforstanderen vilde afgøre spørgsmålet om slotslovene her, inden rejsen til Danmark. Hvis dette er rigtigt, havde Sten Sture fundet et godt middel til at gøre hele rejsen til intet; thi gik Iver Akselsøn ind på at overlade slotslovene til sin rival, havde han derved mistet et middel til indflydelse under forhandlingerne. Et nyt møde mellem de to mænd mislykkedes ligeså; det kom til et væbnet sammenstød uden for Borgholm, hvorfor Iver i vore kilder bærer skylden. Da begyndte Sten Sture en belejring af alle hans svenske borge for at tage dem med magt.

Dette fandt sted i slutningen af januar, og en måned senere indeholder Stockholms Tänkebok følgende notits:[1]

»Tha vordo borgamestarne ok raadet sva enss j radzstuffvune, ath the vilia sænda Svanta Nielsson til Stækaborg 2 byssor, ½ tunna polffuer met nogra steen.»

Da Svante Nilsson var en af anførerne for belejringshæren ved Stegeborg, ser man heraf, hvorledes sympatierne stillede sig i Stockholm. Heller ikke fra noget andet sted i Sverige fik Iver Akselsøn hjælp. Hvad Hansestæderne angår, forholdt de sig ganske neutrale, skønt både Sten og Iver vendte sig til dem; den sidste lod sine sendebud fremstille fejdens opkomst ud fra sit synspunkt, men da denne fremstilling synes at have været mundtlig, ere vi afskårne fra at høste bidrag til vor viden fra den.[2] Under

[1] Tänkeboken 1486 p. 305.
[2] Styffe 4 nr 77.

disse forhold måtte de stridende parter udfægte deres kamp alene, og det var på forhånd givet, at Iver, som den der måtte holde sig til defensiven, i længden vilde trække det korteste strå. Selve Gotland var truet. Da var det, at det lykkedes Iver at ændre kampens udsigter ved en vinternat at flygte bort fra Borgholm på en åben båd de 14 mil over havet til Gotland.

Dette var en bedrift, som vakte betydelig opsigt; overalt i Hansestæderne blev der talt om den »listige» hr. Iver, og begivenheden blev optegnet i historieskrivernes krøniker. Betydningen af dette skridt ligger ikke i, at de svenske slottes skæbne derved blev mere usikker; Borgholm måtte dog før eller senere falde i Sten Stures hænder, men Iver fik frie hænder med hensyn til Gotland. Han stod nu ganske frit i valget, hvilket af de to riger han skulde slutte sig til, nu da intet hensyn til de svenske len længere bandt ham. Han valgte Danmark.

Iver Akselsøns saga var nu slut. Gang på gang havde han og Sten Sture leget sammen på politikkens tavlebord; i Livland havde hans medfødte overlegenhed, i Finland havde tilfældet spillet den sidstnævnte sejren i hænde. Men sidste gang skød hr. Iver kongen frem og gjorde hr. Sten mat.

Kong Hans fik Gotland udleveret, og Iver Akselsøn trak sig tilbage til sine skånske godser. Så stor er lykkens ubestandighed, og så hurtigt blev han glemt, at man ikke en gang véd med sikkerhed, hvornår han døde. Det synes dog at have været allerede i slutningen af samme år. Hans frue levede derimod til 1495 og opholdt sig i Sverige i Söderköping.

Iver Akselsøn hørte ikke til de store mænd, som anvise folkene nye veje, men han var ikke nogen ubetydelig person. Hovedinteressen ved hans fremtræden i Nordens historie må dog som allerede nævnt siges at ligge deri, at han står som den mest udviklede type for en hel tidsalders mænd, som personifikationen af de aristokratiske tanker, der overalt i landene i det 15de århundrede syntes at skulle blive de herskende. Derfor er Iver åndelig beslægtet med de mænd, som i Frankrig dannede »la ligue du bien public» mod kongemagten; først og sidst minder han dog om en

figur som den store earl af Warwick i England. Begge ere de personligheder, som faktisk ere deres »egne familiers stamfædre»; begge steder stå de omgivne af en fast skare af brødre og frænder, og begge steder spiller tillfældige årsager som ægteskaber med kongernes kvindelige slægtninge og kongeafsættelser hovedrollen ved deres egen magts stigen. Derför er denne magt ikke bygget på nogen fast grund, således som den gamle adels på dens uundværlighed som krigerstand. En engelsk forfatter skildrer »the kingmaker» omtrent med disse ord: Tilsyneladende er Warwick typen på den feodale baron. Hans følge er stort. Men i virkeligheden er han mere hærfører end kriger, mere diplomat end hærfører. — Det er en skildring, som også finder sin anvendelse på den nordiske lensmand.

Men inden vi skilles fra ham, vil der være grund til at mindes den forsker med taknemlighed, som vi skylde den første monografi i vor litteratur om dette æmne. Frk. Skoglund har ved sit solide og flittige værk tilkæmpet sig en hæderfuld plads blandt de svenske historikere, som sikkert ville være enige om at byde hende velkommen i deres rækker.

Tillæg:[1]

Specificerede opgivelser om arven efter Karl Knutsson.

Fru Magdalenes mødrenegods lå i Upland og Vestergötland, omfattede 31 bøndergårde og 3 kværne, alt meget spredt, og indbragte årligt $95^1/_2$ mrk. 3 øre og 5 ørtug.[2] For en del af disse penge leveredes dog korn. — Den del af **købegodset fra fru Birgittes tid,** som tilfaldt Iver Akselsøn, repræsenterede derimod, som naturligt var, en langt ringere pengesum, nemlig kun ca. 9 mrk. pr. år, men dette skyldtes hovedsageligt, at ejendommene lå i Tjust, så at der til 10 dyrkede gårde svarede 8 ødegårde, samt at der ydedes naturalieafgifter som ål og lignende.[3] — Vigtigere var Magdalenes del af **købegodset fra dronning Karines levetid;** »thet skall först scifftes», tilføjes der, og hr. Ivers part bestod først og fremmest af 13 gode ejendomme i Östergötland (heriblandt 1 lod af Aska herred på 4 gårde), hvis årlige afgift beløb sig til $24^1/_2$ mrk. $2^1/_2$ øre.[4] Hertil kom så ikke mindre end 22 gårde i Værend, men de må have været af en noget tarveligere beskaffenhed, da de selv i forening med et ålefiske sammesteds, 3 gårde og en kværnestrøm samt en ødegård i Tjust kun formåede at præstere lidet mere end 18 mrk. Endelig var der 6 mrk. landjord 3 øre og en penning land i Svinagarn i Fiædrungaland og 3 gårde i Roden i Upland, som indbragte 11 mark.[5] — **Kongens købegods efter dronningens død** var ikke mindre omfattende, thi på Ivers del faldt 9 gårde i Tjust, dog de fleste øde; 13 gårde, 7 torper, 3 øer og to kværne i Östergötland; 13 gårde og en ødejord i Nerike; 1 gård i Vestmanland, 8 i Uplands Roden og 4 i Fiædrungaland. Godset i Tjust og Östergötland ydede tilsammen godt og vel 45 mrk., Nerike ca. 18 mrk. og Uplands Roden ca. 36 mrk. De øvriges afgifter opgives ikke.[6] Men til denne klasse må sikkert også regnes de 4 gårde i Fiædrungaland, som kongen havde **købt af hr. Erik Holm-**

---

[1] Se ovenfor pag. 235.
[2] C 8 pag. 6 b og 11 b.
[3] C 8 pag. 8 a—8 b jfr. den overstregede pag. 7 a.
[4] Det er dog altid for Östergötlands vedkommende vanskeligt at opgive antallet af gårde, da listen kun lyder på, hvor mange tønder korn og penge man opbærer af hver landsby.
[5] C 8 pag. 7 b, 9 b, 10 a, 17 a og 18 I.
[6] C 8 pag. 10 b, 11 a, 12 a, 15 a, 18 II og 19 a.

stensson; de rentede hver 1 fad jern, hvad der i alt repræsenterede 9 mrk.[1]

»Thette er thet gotz, som K. Karll **lösde in** aff Her Cristiern nielsson.» Heraf nævnes (på Ivers part?) ikke mindre end 28 ejendomme i Fiædrungaland, 9 gårde i Upland, 6 i Södermanland og 11 i Vestmanland, foruden ødegårde, torper og visse fad jern. Den samlede indtægt heraf beløb sig til mindst 170 mark pr. år.[2]

Mærkeligt er det nu at se, at til trods for, at der ingen bestemmelse toges om **kongens eget arvegods** i skiftestatuttet, omtales der i selve listen en række ejendomme, som tilfaldt Iver Akselsøn og som kaldes »Erffvegotz» eller »Erffvegotz for fæderne» i modsætning til »min Frvs rette mødrene». Hvad nu end princippet for delingen har været, var det en god del, som tilfaldt hr. Iver. 6 gårde og 3 torper i Östergötland, 44 ejendomme og nogle fade jern i Nerike, 16 gårde i Vestmanland foruden spredte besiddelser, endelig 31 gårde i Upland og 5 i Södermanland.[3] Det er dog ikke muligt at opgive slutsummen af dette arvegods, da en del af det også er anbragt under ganske andre kategorier, hvad der virker forvirrende. Bemærkes kan det, at godset i Nerike repræsenterede ca. 55 mark, det i Uplandca. 85. Gårdene i Östergötland rente kun ca. 4 mark; i Södermanland 18 mark.[4]

Men den vanskeligste opgave for de to besvogrede arvinger har åbenbart været **panternes deling**. En sådan synes da heller ikke at have fundet sted ved skiftet; der opgives de samlede indtægter af Aska herred og af Hersumme sogn i Östkinds herred;[5] samt en samlet sum for hele Östkinds herred; for Östkinds herred, Trysrum og Hanness sogne; samt endelig for alle panterne. Denne slutsum har man så delt mellem sig, hvoraf følgen blev, at Iver Akselsøn fik ca. 367 mark og Erik Eriksøn ca. 220.[6] Summen af *Aska herred*, som er specificeret, opgives til 139 mark og 2 ørtug; dette tal fremkommer ved at regne en række naturalieindtægter om i penge. Afgiften var nemlig ca. 57 tdr. korn, 15 tdr. rug, 17 køer, 21 mrk. rede pen-

[1] C 8 pag. 17 b. Hertil hører vel også 10 gårde og 2 mindre ejendomme i Södermanland, som vare *købte af hr. Eggert Krummedige*, og som rentede ca. 47 mark i forening med 9 andre gårde samme steds p. 21 a.

[2] C 8 pag. 15 b—16 b samt 17 a. Desværre ere 3 blade afskårne mellem 15 b og 16 a, så at man ikke kan være ganske sikker på, om virkelig overskriften på 16 a: »Thette er aff thette samme forneffnte gotz», går på det indløste gods på den foregående side. Det er således mærkeligt herunder at træffe ladegården i Åsunda herred, da selve herredet 1481 var forlenet til Iver Akselsøn. Krister Nilsson var farmors broder til kong Karl Knutsson.

[3] De 15 gårde, der opregnes på pag. 4 a som kong Karls arvegods, nævnes ikke senere; ere de tilfaldne Erik Eriksøn?

[4] C 8 pag. 9 a, 12 b, 13 a—b, 19 a—b og 21 b.

[5] Dette sogn var dog ikke pantelen, men 1457 indrømmet kong Karls døtre på livstid af rådet og styredes altså af disse i fællesskab. Styffe: Skand. u. Unionst. pag. 301.

[6] Dette stemmer vel med, at summen af alle pantelenene kun opgives til 588 mrk. C 8 pag. 14 b.

ninge, 24 lispund flæsk, 8 får og 16 lam, 8 gæs og 24 høns, 13 pund smør og 24 læs hø, 130 læs ved og 700 jern.[1]

Større interesse har det dog at se de udførligt opregnede indtægter af *Hersumme sogn i Östergötland*,[2] der repræsentere lensmandens fulde ret af sognet; de bestå af:

Borga-spanene

af skattebønderne og stubbekarlene (ɔ: nybyggerne): 77 span korn, 44 af de første, 33 af de sidste, à 1 øre pr. span	*9 1/2 mrk. 1 øre.*
Derhos 6 penninge pr. span	*2 mrk. 2 ørtug 2 penn.* (fejlt sammentalt)

Gårdetallet af

35 skattebønder à 6 øre = 26 mrk. 2 øre 34 stubbekarle à 1/2 mrk for daxwerke penge = 17 mrk. . . . . Landgilde af to besidne ejere = 14 1/2 mrk. 1 øre	*57 1/2 mrk. 4 1/2 ørtug.*

34 (32?) *Stubbekarle:* penge, *vinter og sommer:*	10 1/2 mrk.
Hver 1/2 læs hø = 16 læs, à 2 øre . .	4 1/2 mrk.
Hver 5 læs ved à 1 ørtug	6 1/2 mrk. 3 ørtug.

Stubbekarlenes *påskeskat:*

Hver 2 karle 1 lam og 1 høne, lammet til 1 øre, hønen til 4 penn.	2 1/2 mrk.
Hver 8 1 pund smør = 4 pund 5 mark smør	1 mrk. 1/2 ørtug.
Hver mand 10 æg = 17 tjog à 4 penn.	68 penn.

Den samlede sum beløber sig altså til ca. 95 mrk.

Endnu må det nævnes, at der mellem alt godset ved skiftet befandt sig to større gårde, **Rönö** i Biærkakinds herred i Östergötland,[3] som Karl Knutsson havde tilbyttet sig 1441 fra Linköpings bispestol,[4] og det berømte **Fogelvik,** der siden 1429 var kong Karls arvegods og hidtil beboet af Erik Eriksson.[5] Hertil kom også **Haga** ved Enköping. Rönö ansås for en bedre besiddelse end Fogelvik, hvad der fremgår af, at man traf den bestemmelse, at den, som fik den første gård, i erstatning skulde yde modparten 6 tdr. smør årligt.

---

[1] C 8 pag. 2 a. Summen af Östkinds herred er også specificeret i naturalier; slutsummen er ca. 385 mark (14 a).

[2] C 8 pag. 2 b.

[3] Når Anrep påstår, at den uægte søn Karl ved faderens død havde fået Rönö, må denne prins i hvert fald være død imellem 1470 og 1474.

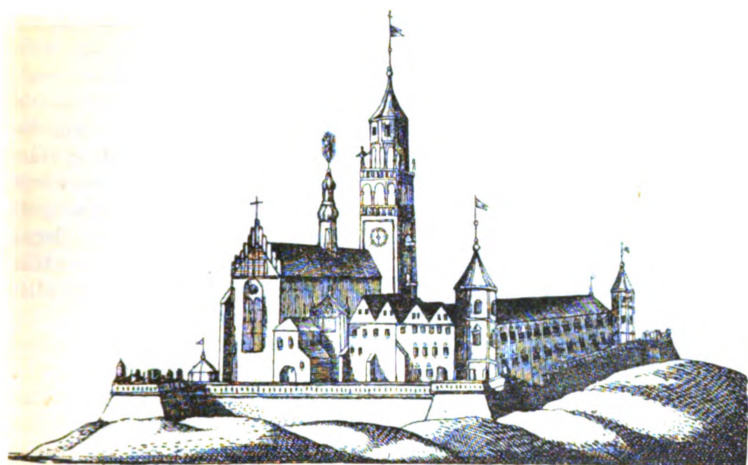
[4] Styffe: Skand. u. Unionst. pag. 209.

[5] Stds. pag. 188.

Fogelvik med underliggende gods rentede 36 mrk. årligt foruden en del korn.[1] Sandsynligvis har Erik Eriksson helst villet beholde denne gård, og Rönö tilfaldt da Iver Akselsøn.[2]

[1] C 8 pag. 3 b. Haga ydede 2 læster 3 pd. korn samt 8 mark penninge.

[2] Dette gælder også om Haga. Derimod tales der i regnskabet ikke om Öland. De noget forvirrede notitser, som opfylde pag. 4 b—5 b, omfatte vistnok gods under Rönö og Fogelvik. Over noget af det står der »1473 Till Rönö». Disse notitser ere vistnok begyndelsen til en fuldstændig opregning af hele arven, som skriveren har afbrudt, for derefter at gå over til kun at anføre Ivers del. En senere hånd har så i den tomme plads derimellem indskudt de tidligere anførte udgiftsposter (se ovenfor pag. 239).

Częstochowa kloster.
(Efter »Nova Gigantomachia»).

Om Częstochowa klosters belägring af Karl X Gustafs trupper 1655.

AF

TH. WESTRIN.

I nuvarande ryska Polen, guv. Piotrków, nära Schlesiens gräns, omkring 100 km. nordväst om Krakow ligger, vid staden Częstochowa, ett munkkloster af samma namn, tillhörande Paulinernas orden. Det har ock kallats efter berget, på hvilket det ligger, *Jasna Gora* (tyska *Klarenberg*, latin *Clarus Mons*). Det anlades af hertig Vladislav af Oppeln, som 1382, då Polens »prorex», lät ditföra en enligt legenden af evangelisten Lukas målad Mariabild. Denna skänkte klostret ett utomordentligt stort anseende och gjorde Częstochowa, »Polens Loreto», till landets förnämsta vallfartsort. Det utsattes vid flere tillfällen för fiendens anfall, hvarför konung Vladislav IV omgaf det med en mur och med andra försvarsverk, och det ökade sin ryktbarhet genom det tappra försvar, som munkarna under sin prior Augustinus Kordecki 1655 gjorde emot Karl X Gustafs trupper, hvilka en längre tid belägrade det förgäfves.

Den enligt legenden af evangelisten Lukas målade Mariabilden i Częstochowa kloster.

(Ur »Nova Gigantomachia»).

I sitt i föregående häfte omnämnda arbete »Svenska bilder i polska vitterheten» lämnar herr Alfr. Jensen ett referat af Kordeckis under titeln »Nova Gigantomachia etc.» år 1657 utgifna latinska skildring af denna belägring, hvars misslyckande beredde svenskarna en pinsamt känd militärisk motgång för tillfället och polackerna en »moralisk seger» af rätt vidtgående följder. Det ligger nämligen ej alltför stor öfverdrift i herr Jensens ord, att denna episod »i grund och botten var en af de stötestenar, hvarpå Karl X Gustafs kontinentalpolitik störtade». Herr Jensen uttrycker sin förvåning öfver, att denna episod ej med ett enda ord omnämts af svenska historieskrifvare, i synnerhet som Kordeckis arbete funnits att tillgå, och han tycks tro, att detta berott »icke uteslutande på språklig okunnighet», ett uttryck, som synes innebära en anklagelse för tystnad på grund af »nationel æresfölelse». Men med orätt. De svenske häfdatecknarna hafva ej stuckit under stolen med våra nederlag och särskildt ej med det afbräck, som det polska folket i sin förtviflade kamp mot inkräktaren vållade Karl Gustafs trupper, och de hafva ej förtegat en Czarnieckis hjältedater. Orsaken till tystnaden rörande Częstochowa — ty en sådan råder verkligen — ligger nog däri, att Karl Gustafs förste häfdatecknare Samuel Pufendorf i sitt digra verk, som tjänat alla följande historieskrifvare till ledning, ger endast en ytterst svag antydan om affären. Och för öfrigt, Sveriges krigshistoria, försåvidt det ej gäller konungarnas personliga ingripande, är ännu till stor del oskrifven.

Pufendorf berättar (tyska uppl., 1697, s. 89), att generallöjtnanten Müller »ville gärna» bemäktiga sig Częstochowa; då han ej kunde förmå munkarna att emottaga en svensk garnison, tog han sig för att bruka våld och ville låta hämta två grofva kanoner från Krakow. Men konungen förbjöd honom bruka våld, för att ej en vinterbelägring skulle försvaga armén eller det vidskepliga folket, som höll denna ort i högt anseende, genom ett sådant företag skulle bringas till ovilja.

Denna berättelse, som innehåller en hel rad halfva sanningar, inger emellertid en fullkomligt oriktig uppfattning. Müller framstår som initiativets man, konungen träder af militära och politiska skäl hindrande emellan, våld får ej brukas. Hvem kan med denna

notis för ögonen föreställa sig, att frågan gäller en belägring, som pågick i veckotal och att angreppet från början skedde på konungens order? Det är tydligt, att Pufendorf haft till sitt förfogande »handlingarna i målet», åtminstone delvis, men oklart är det hvarför han så snäft refererar saken och i så förvillande ordalag. Att han saknar »historieskrifvarens första plikt att vara rättvis och oväldig» är en anklagelse, som polacker utslunga mot honom.[1] Otvifvelaktigt har Pufendorf, som ju var en officiell historieskrifvare, vid hvarje tillfälle sökt framställa Karl Gustafs åtgöranden i bästa dager. Att han så snöpligt affärdat angreppet på Częstochowa har måhända sin grund däri, att konungen ej personligen tog del i aktionen, ty Pufendorfs historia är ju i första rummet en skildring af Karl Gustafs bedrifter (»Res gestæ», »Thaten»). Då för öfrigt företaget blef resultatlöst, torde han ansett det ej förtjäna en utförligare framställning. Dess betydelse från polsk-nationell synpunkt har säkerligen undgått honom. Den samtida tryckta litteraturen med undantag af Kordeckis skrift, som måhända aldrig kommit under Pufendorfs ögon, och af Kordeckis kompilator Kobierzyckis historia om belägringen (1659) gör ju ej heller så synnerligen stor affär af belägringen. Samuel Twardowski i sin vidlyftiga krönika (tr. 1680) om »Inbördeskriget» på 1640- och 1650-talen omnämner den blott i förbigående[2] (med 6 rader!) och i »Theatrum Europæum», som eljest skyndat att i ord och bild föreviga märkligare tilldragelser, omtalas den ej alls. Erik Dahlbergh däremot synes hafva fäst stort afseende vid densamma. I flere promemorier påpekade han, att bland lämpliga teckningar till Karl Gustafs historia vore ock »Belägringen af Częstochowa igenom svenske generalmajoren Müller», hvilken aktion han själf afritat och hade färdig att stickas i koppar. Men i den specifikation på de i koppar stuckna krigsaktionerna, som d. 16 Juli 1695 i original öfverlämnades i Karl XI:s egna händer, nämnes ej Częstochowa.[3]

Svenska källor till en framställning af Częstochowas belägring saknas ej, ehuru de visserligen ej lämna tillfälle till en fullt uttömmande redogörelse. De föreligga i Karl X Gustafs i riksarkivet förvarade brefväxling med fältmarskalken Arvid Wittenberg, generallöjtnanten Burchard Müller von der Lühnen och generalmajoren grefve Jan Weichard af Wrzeszczewicz[4] samt i ett par aktstycken

[1] J. U. Niemciewicz i sina efterlämnade memoarer (»Pamietniki czasow moich», 1868) uppgifver, att Pufendorf vid skildringen af de svensk-polska förvecklingarna leddes af personlig hämndlystnad, emedan han vid polska hofvet fått afslag på en ansökan om pension och titeln historiograf. — Se Jensens å föregående sida anförda arbete, s. 160.

[2] Jensen l. c., s. 91.

[3] Specifikationer på teckningar till Karl Gustafs historia i Dahlberghska samlingen i riksarkivet. Ett kopparstick öfver belägringen finnes däremot i Kobierzyckis arbete.

[4] I Riksregistraturet finnas konungens instruktion för Müller d. 22 Okt. 1655, bref till densamme af d. 15, 16 och 23 Nov. samt 1 och 26 Dec. I samlingen skrifvelser till K. Maj:t ligga Wittenbergs bref af d. 29 Okt.,

bland »Handlingar rörande polska kriget under Karl X Gustaf». Af detta material framgår följande.

Medan Karl X Gustaf på hösten 1655 segrande höll intåg i Polens hufvudstäder Warszawa och Krakow, som gaf sig d. 8 Oktober, började en resning emot svenskarna af adel och bönder i vojvodskapen Posen, Kalisz, Sieradz och Łęczyca, d. v. s. i de västerut belägna områdena tätt intill gränsen af Schlesien, dit konung Johan Kasimir tagit sin tillflykt och där han samlade trupper för att rycka in i Polen och på nytt upptaga kampen emot sin öfverman. För att nedslå »rebellerna», såsom svenskarna med ett i klassisk mening väl valdt, men i ordets moderna betydelse något oegentligt uttryck benämnde de för sin själfständighet kämpande polackerna, skickades en i svensk tjänst öfvergången polsk officer af tjechisk härkomst och katolsk trosbekännelse, generalmajoren Jan Weichard, grefve af Wrzeszczewicz, med omkring 1,000 man inåt Storpolen, där han opererade under September och Oktober månader.[1] Han återtog med stormande hand Koscian (nu Kosten i preussiska provinsen Posen); han ryckte fram i sydöst därifrån mot Wielun, hvarvid det polska rytteriet drog sig mot schlesiska gränsen, adeln underkastade sig och borgerskapet öfverlämnade stadens nycklar. Wrzeszczewicz lät sitt fotfolk sitta upp och spände sina hästar för styckena samt skyndade samma natt utan att rycka in i staden, — där senare förlades hertigens af Sachsen regemente, endast 200 man starkt — till det några mil därifrån belägna Praszka. Där slog han det under generalmajor Dönhof liggande kungliga lifgardet m. fl. trupper och tog generalen själf samt flere officerare till fånga. Han fortsatte sitt tåg till det fasta slottet Krzepice, där han förlade rikstygmästarens (Stenbock) hela regemente (endast 250 man) och 100 hästar af sitt eget folk. Han ryckte slutligen den 30 Okt. äfven fram till Częstochowa kloster, mot hvilket han en gång varit en frikostig gynnare, men möttes där af kulor från kanoner och dubbelhakar samt drog sin kos, efter att hafva stuckit två lador i brand. Om ackord hade ej hörts något visst, ty på en munks försäkringar, hvilken följt efter truppen, att klostret inom 4—5 dagar skulle gifva sig genom ackord, trodde man ej.

Innan underrättelsen om Wrzeszczewicz' senaste krigsföretag hunnit fram till det kungliga högkvarteret i Krakow och måhända med anledning af en Wrzeszczewicz' rapport från Koscian strax efter denna stads intagande, att rebellionen skulle tillväxa, om ej snart kraftiga anstalter vidtoges, utfärdade konungen den 22 Okt. från högkvarteret vid Proszowice instruktion, hvartill han till största delen själf skref konceptet, för generallöjtnanten Burchard Müller von der Lühnen att spränga adeln och bönderna, som sammanrotat sig i Storpolen, för att med större säkerhet kunna fortsätta värfningarna

15, 17 och 21 Nov. samt 2, 4 och 17 Dec., vidare Müllers bref af d. 31 Okt., 2, 4, 12 Nov. och 16, 25 Dec. 1655, 4 och 8 Jan. 1656 samt Wrzeszczewicz' bref af d. 7 och 22 (n. st.) Nov. 1655.

[1] Den 31 Aug. 1655 bestod hans regemente af 10 kompanier (styrkebesked i krigsarkivet).

därstädes. Han fick under sitt befäl idel rytteri: hertig Franz Erdtmans af Sachsen regemente (»gar sehr abkommen», heter det längre fram i instruktionen), öfverstarna Hans Kristofersson von Beddekers och Engels[1] regementen, 8 kompanier kvartianer och några dragoner.[2] Fältmarskalken Arvid Wittenberg, som befann sig hos konungen, yrkade på, att Müller skulle från Krakow taga vägen åt Częstochowa, emedan man, enligt hans åsikt, då med detsamma kunde försäkra sig om den orten. Men konungen befallde, att Müller, som genast borde gifva sig af, skulle gå direkt på Piotrków (150 km. rakt norr om Krakow, halfvägs till Warszawa) och där inlägga 150 dragoner. Då lugnet återställts så pass, att han ej behöfde alla regementen hos sig, skulle han utvälja sig ett hufvudkvarter, men förlägga Engels och de andra regementena i kvarter, så att de så mycket bättre kunde rekryteras. Orterna Wielun, Krzepice och Częstochowa[3] (alla längs schlesiska gränsen, på samma afstånd, omkring 80 km., från det öster om dem belägna Piotrków) skulle han försöka få i sin makt.

Müller begaf sig raka vägen till Piotrków, som major Piron tappert försvarat mot rebellerna, och fick där underrättelse om Wieluns och Krzepices intagande, hvilket väsentligt underlättade hans uppgift. En påstötning från Wittenberg att sammandraga trupperna i Storpolen och logera sig i Sieradzska kretsen för att iakttaga fiendens förehafvanden vid Częstochowa och schlesiska gränsen torde ej hafva kommit Müller tillhanda, förrän denne, ehuru i saknad af fotfolk och artilleri, »zur Fortsetzung E. K. Maj:ts Befelich» beslöt sig för från Piotrków »in die jegend zwischen Siradia und Wielun zu marchiren und die annoch widerspänstige Örter, in sonderheit Czenstochow zu attacquiren».

Konungen hörde med välbehag, att Müller resolverat sig för att bringa Częstochowa under hans »devotion», men han såg gärna, att han i öfverensstämmelse med konungens »indoles», som vore honom väl bekant, ej förfore strängt emot klostret, om de där varande gåfve sig i godo »ohne die Abwartung einiger extremität». Müller borde tvärtom skydda orten från ruin. Konungen lämnade för öfrigt åt Müller att afgöra, huruvida klostret, sedan det bragts till underkastelse, skulle besättas med en svensk garnison och huru det sedan skulle »mainteneras».[4]

Raskt satte Müller sitt beslut i verket. Öfver Kauwice, Szczerców och Krzepice ryckte han framåt i full föresats att taga Częstochowa med storm eller ackord. För att marschen skulle gå så mycket fortare hade han behållit hos sig endast 4 kompanier af von Beddekers regemente, 2 af öfverste Engels och 1 af hertigens af Sachsen. De andra jämte bagaget hade han skickat till kvarteren. I

[1] Det fanns två öfverstar med namnet Engel, Joachim och Hans.
[2] Enligt styrkebesked i krigsarkivet af d. 31 Aug. 1655 bestodo hertigens af Sachsen regemente af 4 kompanier, Beddekers äfvenledes af 4 och bägge öfverstarna Engels af 10.
[3] Konungen skrifver Schenstochofen.
[4] Konungen till Müller d. 15 Nov.

Krzepice förenade han sig med grefve Wrzeszczewicz och dennes folk: 300 man infanteri, några trupper ryttare och några dragoner samt 8 kanoner. Han skickade en trumpetare med en skrifvelse i förväg till Częstochowa och anlände den 8 November (g. st.) på e. m. utanför klostret med en styrka som, om kompanierna beräknas till 100 man, ej uppgick till mera än omkring 1,100 man, hvaraf mer än två tredjedelar rytteri, och 8 kanoner.

Częstochowa var ej längre endast en stilla vallfartsort, bebodd blott af fredliga munkar. Klostret hade i alla fyra hörnen förstärkts med fortifikatoriskt väl inrättade och flankerade bålverk, med höga, starka murar och framför liggande djupa, stormfria grafvar. Det hade bestyckats med en mängd 12-pundiga, ja, kanske än gröfre kanoner. Enligt Müllers uppgift hade det en garnison af 400 »wehrhaftige soldaten»; somliga uppgåfvo antalet till 800, hvilken siffra Müller ansåg för hög. Försvararnas antal ökades ytterligare därigenom, att åtskilliga medlemmar af den upproriska adeln — Alexander Zamojski, Jan Jakowski, Sebastian Bogdawski, Stefan Siemierski, Nic. Krysztoporski och Sigismund Moscinski[1] — med hustrur, barn och underhafvande tagit sin tillflykt till klostret. Częstochowa var, sedan de andra orterna återkommit i svenskarnas våld, af den allra största betydelse såsom den enda återstående stödjepunkten för Johan Kasimir inom denna del af Polen.

Klostrets munkar hade ej ens velat höra trumpetaren, och de mottogo Müller genast med skott från kanoner och dubbelhakar. Senare på dagen öfvertalade de honom att till morgondagen vänta på ett ackord, hvilket de, för att begagna Müllers satiriska uttryck, »ratificerade» genom att genast antända några hus och lador, som stodo dem för nära. Den 9 ryckte Müller in i den nära klostret belägna byn Częstochowka, som ifrån klostret genom »herausgeschossene Feuerkugeln» delvis lagts i aska, och anlade där några batterier och löpgrafvar i afsikt att beskjuta verken. Den 10 kom en munk ut ur klostret och berättade, att han med säkerhet visste, att man dagen därpå skulle förklara ett ackord. När det då kom till kritan, befanns det, att munkarna under betygande af sin djupaste vördnad och underkastelse för konungen af Sverige, »som hela riket hyllade», och under försäkran, att de ej tänkte på att angripa hans här, fordrade respekt för Wittenbergs skyddsbref af den 28 Oktober, och begärde, att ingen svensk besättning skulle inläggas. Den i konungens order nämnda orten Częstochowa, sade de vidare, afsåge *staden* af detta namn, ej klostret, ty dess namn vore nu »Clarus Mons», och de begärde fördenskull, att detta skulle lämnas i fred, tills ny befallning kommit från konungen, då munkarna skulle gärna göra hvad konungen befallde.[2] Dessutom framhöllo

[1] Den 16 Nov. befallde konungen Müller att låta dessa herrar med hustrur, barn, underhafvande samt tillhörigheter lämna klostret efter afgifven revers. Enligt Kordecki vistades i klostret: S. Mosinski, N. Krysztoporski, P. Czarniecki, J. Skorzewski och S. Zamojski.

[2] Den af priorn den $\frac{21}{11}$ Nov. aflåtna skrifvelsen meddelas som bilaga

munkarna (enligt Müller), att om en svensk garnison inlades i klostret, skulle vallfartsinkomsterna minskas, ja, deras helgedom alldeles gå under — och inbringa mindre än intet. Den säkerhet, med hvilken munkarna uppträdde, berodde därpå, att de litade på polsk undsättning och på en mängd i skogarna »sammanrotade valakiska snapphanar», hvilka dock med förlust af 30—40 man drefvos undan, hvarjämte de sågo »keine grosse Menge vor sich und nicht capable Artholerie empfanden». Att storma det högt liggande, starkt befästa klostret var, enligt Müllers åsikt, omöjligt, hvarjämte den trånga och brutna terrängen och den klippiga, svårminerade marken skänkte de belägrade fördelar. Platsen kunde ej tagas »ausser feuerszwang», men under de första dagarna kom man ej någonstädes: ammunition saknades äfvensom grofva kanoner, hvarför sådana jämte »en stor eldmörsare» rekvirerades hos Wittenberg i Krakow. Orten måste alldeles demoleras och vara såsom förut blott en vallfartskyrka, menade Müller.

Mera pessimistisk än tonen i det bref, hvari Müller den 12 November gaf konungen ofvanstående underrättelse, är den, som genomgår en und. skrifvelse från grefven af Wrzeszczewicz af samma dag. Grefven, som i sina bref till konungen vanligen kritiserade Müllers åtgöranden, tviflade alldeles på möjligheten af ortens kapitulation »wegen allerley mancamanten» och försäkrade, att »wen es bei mihr gestanden hette, ich wegen vieler so pollitischen als militärischen rationen diesen orth nicht auf diese Weise attaquiret hette». Och han slutar »Es ruiniren sich totaliter darüber die Regimenter, quartier undt das Landt, und *man greiffet an der Polen Seele*[1] und ist zu befürchten (was das meiste ist) umbsonst und vergebens.»

Wittenberg kunde ej för ögonblicket skicka några mörsare till Częstochowa, men han sökte genast att på annat sätt vara Müller behjälplig. Han skref ett i hotfull ton slutande bref till munkarna med uppmaning att godvilligt gifva sig. I senare hälften af November skickades öfverste Wolffs regemente, 8 kompanier, som gifvit sig åt svenskarna, att under öfverste Venceslaus Sadowskis befäl begagnas vid anfallet, emedan Müller hade så litet fotfolk med sig, och i sista dagarna af månaden sände Wittenberg 2 »halfva kanoner» (kartauer?) och 4 andra stycken samt öfverstelöjtnanten vid artilleriet Getkant — en polack, som med sitt folk gått i kungens tjänst — för att allt möjligt allvar skulle brukas till munkarnas betvingande. Dessutom hade Müller förstärkts med 2 regementen kvartianer.

Belägringshärens styrka, när den omsider blef fulltalig, utgjorde således, savidt af nu tillgängliga källor kan slutas, af 7 kompanier och några troppar kavalleri samt några dragoner, 11 kompanier infanteri, 2 regementen kvartianer samt artilleri med 14 kanoner, hvaraf 2 »halfva kanoner». Kompanierna kunna ej upptagas till 100

[1] Kurs. af undertecknad.

man. Sadowski meddelade, att hans regemente ej var komplett.[1] För öfrigt gifvas flere exempel just från hösten 1655, att till och med vid nyvärfning och rekrytering kompanierna ej beräknades till mera än 60 man.[2] Mantalet torde således, äfven om kompanierna beräknas till 100 man, knappt kunna uppskattas till mycket öfver 2,000 man, kvartianerna oberäknade. Storleken af deras regementen är mig obekant och spelar för öfrigt ingen roll, ty de ville ej alls göra tjänst och voro vid attacken på Częstochowa mera till skada än gagn.[3] Intet svenskt regemente, ja, antagligen ingen svenskfödd officer deltog i belägringen.

Några detaljer rörande belägringsarbetenas fortgång eller om strider föreligga ej i tillgängliga handlingar.[4] Munkarna uppträdde med mod och slughet, inläto sig flera gånger i underhandlingar om ackord, men hvar gång man väntade en slutlig uppgörelse, drogo de sig tillbaka, tydligen i afsikt att förhala tiden, tills undsättning kunde hinna fram. Vecka skred efter vecka, utan att Müller kunde komma åt de »verwogenen Mönche» genom belägringen, medan allt större fientliga truppmassor samlades i närheten vid schlesiska gränsen. Det var särskildt med blicken fäst på faran därifrån, som Wittenberg slutligen gaf Müller order att, om klostret ej bragts till underkastelse den 17 eller 18 December, draga sina färde. Kort efter Wittenbergs order kom befallning från konungen af den 1 December att upphäfva belägringen, då det nu visat sig, att munkarna ej ville ge sig, om en svensk garnison skulle inläggas i klostret. Och han motiverade sin befallning därmed, att de belägrade hade godt skydd, under det att belägringen för konungens trupper till följd af årstiden vore svår och skadlig, och att en fortsatt belägring skulle gifva de inneslutna »zu mehreren opiniastrität vielleicht Ursache». Men han såg äfven en större fara hota genom ett fortsatt anfall på helgedomen. Han hade fått blicken öppen för betydelsen af att ett helt folk sårades i sina religiösa känslor. »Es werden sich sonst auch», tillägger konungen såsom postskriptum i brefvet, »die Polacken mehr ärgern wegen des Marienbildes attacquirung». Müller skulle tills vidare nöja sig med, att de belägrade afgafve försäkran om uppriktig devotion och fullgörande af de utlagor, som assignerades på klostret och alla, som där uppehöllo sig, för att ej konungens nya värfningar skulle råka i stockning.

Müller ansåg det ej löna mödan att invänta den af Wittenberg bestämda tiden. Den 16 December tidigt på morgonen lät han de

[1] I skrifvelse af Wielun d. 16 Nov., hvari han säger, att regementet dessutom var uttröttadt efter striderna i förening med Wrzeszczewicz och därför beklagar sig öfver, att Müller gifvit honom order att stöta till honom.

[2] Müllers order till öfverste Jean Otto de Wahl att komplettera ett regemente på 8 kompanier, hvart kompani på 60 man (d. 26 Nov. Handl. rör. polska kriget. Kopia). Konungens befallning till öfverste Wallenrodt att värfva 8 kompanier kvartianer, hvart på 60 man (d. 20 Dec., RiksReg.).

[3] Wittenberg till konungen d. 17 Nov.

[4] Om orsaken härtill, se sid. 9, not 1.

svåra kanonerna gå till Krzepice. Dagen därpå sände han artilleripersonalen jämte ammunition under betäckning af 300 tyska ryttare till Krakow, och samma dag ryckte han med den öfriga styrkan bort mot Piotrków. Det var med tungt hjärta han efter 40 dagars fruktlösa ansträngningar och efter ej ringa manspillan lämnade en plats, som han trott sig om att lätt kunna taga genom storm eller ackord. »Vor meine person hette das Kloster gerne in E. K. M:ts devotion gebracht; seit es aber nicht geschehen, wünsche niemahls darfür gerücket wehre», heter det i hans bref till konungen den 16 December.[1]

Det var hög tid för belägringshären att bryta upp: österut, vid Sandomierz, afföllo de under Potocki stående kvartianerna och alla andra polska trupper, som den 3 November aflagt trohetsed till Karl Gustaf, och undan den däraf framkallade faran nödgades den i Sandomierz under general Douglas stående svenska styrkan den 8 December rädda sig genom en hastig marsch mot Lowicz,[2] dit den anlände den 19, och en vecka efter Müllers uppbrott ryckte 10,000 polacker från Schlesien in och lägrade sig i byarna vid Częstochowa, lifligt kommunicerande med klostret.[3]

* * *

Så långt de svenska källorna. Låtom oss nu se hvad pater Kordecki har att förmäla i sin bok[4], som enligt censorns i Krakows

[1] Postgången emellan konungen och Müller antingen försenades eller tidtals afbröts genom att brefven uppsnappades. Müllers ofvannämnda bref af 16 Dec. torde ej hafva träffat konungen ännu den 26, ty den dagen befaller konungen Müller ånyo att lämna Częstochowa. Samtidigt meddelar han, att flera af Müllers bref interciperats af brandenburgarna. Däri ligger således en orsak till de sparsamma uppgifter vi hafva om belägringens gång.

[2] Dahlberghs diarium. RA.

[3] Kommendantens i Piotrków Pirons bref af $\frac{30 \text{ Dec. } 1655}{9 \text{ Jan. } 1656}$ (Handl. ang. polska kriget). Pirons uppgift torde dock varit förhastad eller öfverdrifven.

[4] Den i stor kvart, 1657 tryckta bokens fullständiga titel är: »Nova Gigantomachia Contra Sacram Imaginem Deiparae Virginis à Sancto Luca depictam, Et In Monte Claro Częstochouiensi Apud Religiosos Patres Ordinis S Pauli Primi Eremitæ, in celeberrimo Regni Poloniæ Coenobio collocatam, Per Suecos & alios Hæreticos excitata Et, Ad perpetuam beneficiorum Gloriosæ Deiparæ Virginis recordationem, successuræ posteritati fideliter conscripta A R. P. Fr. Avgvstino Kordecki, prædicti Ordinis, protunc Clari Montis Priore. Anno Domini M. DC. LV. — Cracoviæ, jn Officina Viduæ & Heredum Francisci Cæsarii, S. R. M. Typ.» Den prydes på titelbladets insida af polske konungens hjärtvapen samt innehåller ett till konung Johan Kasimir riktadt företal (6 onumrerade sidor), »Ad lectorem» (2 sidor), censorns »Approbatio» (1 sida), afbildning af Lukas' madonna (1 sida), skildring af belägringen och därmed sammanhängande tilldragelser (s. 1—162), domprostens i Kalisz Stefan Damalewicz' lyckönskningstal med anledning af det lyckliga försvaret (s. 163—188), ett ode af densamme (s. 189 - 194), hyllningssånger till Kordecki (s. 195—199 och, med ny, oförklarlig numrering, s. 120—126 samt en opaginerad slutsida). I texten ingå utom ofvan nämnda illustrationer afbildningar af 2 järtecken, som visat sig i solen: i den senare af dessa förekommer äfven en afbildning af Częstochowa kloster.

stift den 20 oktober 1657 utfärdade imprimatur är en trogen skildring af anfallets och försvarets gång.

Först och främst rörande Karl Gustafs motiv för anfallet säger Kordecki, att sedan konungen »sköflat rikets hela område samt tagit kyrkornas heliga kärl och alla dyrbarheter, ansåg han det ovärdigt att Częstochowa kloster skulle vara orördt af hans härjande här». Skatterna behöfdes för ökande af arméns styrka. Vidare berättar han, att order om klostrets intagande utfärdats redan tre gånger, innan Müller slutligen fick uppdraget, men att utförandet hvarje gång uteblifvit, emedan trupperna behöfts på annat håll.

Rörande Wrzeszczewicz' öfverrumplingsförsök meddelar han åtskilliga detaljer. Grefven ville förekomma Müller för att ställa sig in hos konungen. Han hade den 30 oktober (g. st.) kl. 10 på kvällen plötsligt omringat klostret, låtit trumpeterna smattra och uppfordrat klostret att gifva sig samt hotat att i annat fall föra 4,000 man mot dess murar och lägga alla dess besittningar i aska. Munkarna hade vägrat släppa in honom. Dagen därpå hade han rådt dem att gifva sig åt honom, katoliken, klostrets vän, som skulle skona dess ägodelar, för att undgå faran att falla i kättaren Müllers händer. Munkarna hade bedt om uppskof för att inhämta förhållningsorder från sin provincial, som då vistades i Schlesien. Men grefven hade framställt ett i »Nova Gigantomachia» återgifvet förslag till ackord (trohetsed till Karl Gustaf, utlämnande af vapen och ammunition, inläggande af svensk besättning, befälets öfvertagande af grefven m. m.), hvilket förkastats. Grefven hade då i vredesmod stuckit ett hus vid S:t Barbaras tempel i brand och fördrifven medelst ett par kanonskott ilat Krzepice Müller till mötes samt lockande honom med klostrets skatter rådt honom att påskynda angreppet. Emellertid hade Kordecki skickat personer till Krakow för att utforska hvad Wittenberg ämnade företaga, men under förevändning att begära ett skyddsbref, om hvars utfärdande denne genast hade gifvit befallning. Kordecki lät vidare nedrifva de byggnader utanför klostret, som sträckte sig framat försvarsverkens murar, han ökade truppen med öfvade soldater, skref om hjälp till Johan Kasimir och Czarniecki samt bad skriftligen Wrzeszczewicz och Sadowski att förekomma anfallet, hvarefter den senare, churu lutheran, skall hafva afrådt Müller att angripa.

Efter några dagar meddelade en munk från Wielun och en adelsman, att Müller vore i antågande i spetsen för 9,000 man med 19 fältstycken jämte Wrzeszczewicz', Sadowskis, hertigens af Hessen[1] och två polska öfverstars regementen. Dessa på ett löst rykte hvilande siffror äro den enda uppgift om fiendens styrka, som Kordecki

[1] Två hessiska furstar voro 1655 anställda i svenska armén i Polen, landtgrefven Fredrik af Hessen-Eschwege, Karl Gustafs svåger, och landtgrefven Vilhelm af Hessen-Homburg. Den förre dödades emellertid redan i September 1655 vid Koscian, och den senare tjänstgjorde under Częstochowas belägring i Preussen. Hvem Kordecki åsyftar med den ett par gånger omnämnde »hertigen af Hessen» är ovisst.

meddelar, ehuru det väl ej kunnat under belägringens gång undgå honom, att de voro för öfverdrifna, såsom ofvan visats. Att uppgiften, som nog etsat sig in i polackernas minne, kunde inge läsaren en falsk föreställning om styrkeförhållandena till försvararnas ära och de anfallandes nesa låg väl ej alldeles utom hans beräkning.[1] Han kunde ju alltid freda sitt samvete med att han ej lämnat den. Riktigt däremot berättar han, att belägringshären senare förstärktes med 700 man af Wolffs infanteriregemente[2] och att Wittenberg sände Müller 6 kanoner. Äfven Müller har i sina rapporter gjort sig skyldig till någon öfverdrift, då han uppgifver klosterbesättningens styrka till 400 öfvade soldater. Enligt Kordecki voro försvararna endast 70 munkar, 5 polska adelsmän (hvilkas medfölje dock ej tages med i räkningen) och 160 soldater, »till största delen tagna direkt från plogen».

Kordecki meddelar det bref af den 8/18 November, hvari Müller tillkännagaf, att klostret, med anledning af rebellionen i Stor-Polen, måste mottaga en svensk besättning för att kunna motstå angrepp (»adversus quamlibet invasionem») och begärde att med klostrets fullmäktige få underhandla om sakernas ordnande »utan vidare omsvep». Konungen skänkte klostret sitt skydd, hette det vidare, och det skulle i intet afseende lida skada, intrång eller skymf. Men fortsattes motståndet, skulle Müller bringa munkarna till lydnad, om han också måste låta hela klostret gå upp i lågor. Han rådde därför till »hederlig underkastelse». Kordecki påstår, att det var Müller som började fientligheterna. Denne lämnade ej munkarna tillfälle att svara på brefvet, säger han, utan ryckte in i byn Częstochowka bemäktigade sig en klostrets gård och utspejade befästningarnas läge och styrka. Därför nödgades man med kanonskott hålla fienden på afstånd. I alla händelser medgifver således Kordecki i öfverensstämmelse med Müllers uppgift, att klostret öppnat elden, men Müller säger, att detta skedde, innan han besatt byn. Kordecki berättar, att Müller på kvällen begärde vapenhvila genom två polska kaptener och att dessa heligt lofvat fäderna att ej gripa till vapen mot klostret. Man ser, med hvilka trupper Müller hade att operera!

Dagen därpå, den 9 November, hade Müller låtit sitt artilleri börja beskjutningen från norra sidan, men förlorat folk, emedan munkarna siktade bättre och därjämte söndersköto de byggnader, i

[1] Redan hos Kordeckis kompilator Stanisław Kobierzycki (»Obsidio Clari Montis Częstochoviensis», Danzig 1659, s. 39) heter det: »Non pauciores novem millibus fuisse *constat*».

[2] Kordecki berättar, att regementet kommit i svenskarnas händer, därigenom att Müller bestuckit officerarna. Detta är ej sant. Förhållandet var följande. Då Wolffs regemente efter Czarnieckis föredöme ämnade smyga sig undan till Schlesien, angrepos 6 kompanier af detsamma under marschen mot Bendzin den 18 November af ett svenskt »parti», under befäl af Sadowski, som Müller utsändt. Kompanierna drogo sig inom en vagnborg och försvarade sig där, men nödgades gifva sig. Två kompanier, som lågo i Bendzin, öfvergingo därefter godvilligt. Wittenberg till konungen den 20 November 1655.

hvilka fienden fattat posto, hvarvid manspillan uppstod. En af Müller afskickad polsk officer uppmanade till underkastelse. Dagen därpå svarade munkarna med en hänvisning till Karl Gustafs mandat (som rätt återgifves) af den 30 September, hvari han lofvade att bibehålla klostren och kyrkorna vid deras friheter, och påstodo, att anfallet skedde emot konungens vilja. Detta föranledde Müller att förete konungens befallning i original angående Częstochowas ockupation. Därpå följde Kordeckis slingrande svarsbref af den 11/21 November, hvari han sökte vända saken därhän, att befallningen gällde staden, ej klostret Częstochowa. En jämförelse mellan det i riksarkivet befintliga originalet till detta bref — det enda aktstycke vi äga af brefväxlingen emellan klostret och belägringsarméns anförare — och ett aftryck i »Nova Gigantomachia» visar rätt stora olikheter dem emellan och leder till den förmodan, att Kordecki antingen återgifvit det ur minnet eller funnit opportunt att retouchera konceptet.[1] Originalbrefvet är hållet i mera ödmjuk ton och med bestämdt framhållande af konungen af Sverige; i aftrycket äro ordalagen mera sväfvande: ordet Sverige förekommer ej, meningen »hela riket hyllar konungen af Sverige» har utelämnats, medan däremot det tvetydiga kraftuttrycket »præsidium sufficiens habemus, quo omnis incursio insolentium arceri possit a Loco Sacro», som saknas i originalet, har införts, och den undergifvenhet, som lofvades, kan lika väl tänkas gälla den polske konungen.

Tre dygns häftig beskjutning från norr och söder blef den förgrymmade Müllers svar, men kulorna gingo till stor del öfver klostret, studsade tillbaka mot dess murar eller hunno ej fram. Ett af Petrus Czarniecki ledt nattligt utfall, som vållade stor förlust, tvang honom att något vika tillbaka.

Åter sändes en polsk adelsman för att öfvertala munkarna att gifva sig, men de vägrade. Kordecki skickade emellertid två klosterbröder till Müller, såsom han själf uppriktigt medger, under sken af att man tänkte på en kapitulation, men i själfva verket för att utforska fiendens styrka och förhala tiden. Enligt deras önskan uppsatte den svenske generalen, som nu trodde sig hafva klostret i sina händer, ett förslag till ackord, som meddelas i »Nova Gigantomachia». Enligt detta skulle klostret få behålla sina besittningar och njuta sina inkomster oafkortade, religionsöfningar och vallfart skulle ej störas, adeln och besättningen få fritt aftåg, men klostret mottaga en svensk garnison på 150 man, som likväl ej skulle underhållas af klostret, utan af distriktets invånare och som skulle hafva sin bostad utanför klostret. Dagen därpå öfverbragtes svaret af tvenne munkar. Det var oväntadt och lydde så, att munkarna ej kunde uppsäga Johan Kasimir tro och lydnad, förrän Karl Gustaf af Polens primas förklarats vara lagligen vald. Som de deputerade för öfrigt saknade fullmakt att lämna något svar på de särskilda ackordspunkterna, kvarhöllos de af Müller, som därjämte lär hafva hotat dem med döden, om ett skott lossades från klostret.

[1] De bägge redaktionerna meddelas såsom bilagor.

Då de belägrade ej vågade skjuta af oro för de sinas lif, kunde belägringsarbetet bedrifvas med större trygghet: löpgrafvar framfördes, flere batterier uppfördes, mingångar gräfdes. Samtidigt anlände det Wolffska regementet. För att rädda sina medbröder skickade munkarna flera gånger bud, att de voro villiga till ackord, hvarjämte de framhöllo, att deras bröder mot folkrätten höllos fångna. Müller bjöd dem då antaga de föreslagna villkoren, men de undskyllde sig med att de ej, med det exempel de hade för ögonen, kunde lita på, att öfverenskommelsen skulle hållas. Müller lösgaf då munkarna. Men nu begärde Kordecki konungens bekräftelse på ett eventuellt ackord. Müller genmälde, att tiden ej tilläte något sådant och att han för öfrigt hade full makt att sluta. Han papekade, att klostret redan försvarat sig längre än själfva Krakow och sålunda förvärfvat större ära och att det från intet håll kunde vänta någon hjälp, samt försäkrade, att de svenske krigarna, som intagit hela Polen, ej skulle afstå från denna ort ensam. Vid samma tid kom Wittenbergs bref af den 21 Nov., hvaraf transsumt meddelas, innehallande en allvarlig uppmaning att mottaga en svensk garnison vid hot af strängt straff. Munkarna dröjde med svaret under oupphörliga svepskäl. Slutligen förklarade de sig äga en tillräckligt stark besättning för att kunna afslå hvilka illasinnades anfall som hälst, försäkrade sig vara beredda att hålla klostret konungen till handa, men ej kunna lida någon luthersk eller kalvinsk garnison.

Nu följde två dagars skottväxling, hvarvid många af Müllers folk stupade. Goda nyheter nådde snart klostret. Den 28 Nov./8 Dec. berättade en polsk adelsman, som Müller skickat för att förmå munkarna taga reson, att svenska hären lidit stora nederlag, att polska regementen affallit, att konung Karl Gustaf vore långt borta i Preussen och att kvartianerna i själfva verket stode på Johan Kasimirs sida. Han uppmanade dem att hålla ut. Detsamma gjorde munkkonventet i Krakow i ett bref, som dagen därpå kastades in öfver muren, och detsamma gjorde en »skyt» ifrån själfva svenska lägret. Vidare berättades en stor tatarhär vara i antåg till Johan Kasimirs hjälp. Af allt detta lifvades de belägrades mod, churu samma dag meddelande ingick, att de 6 kanonerna från Krakow voro på väg.

Ett par dagar var belägrarens eld tämligen lindrig. Men plötsligt en lördagsnatt brakade det lös från de grofva krakowkanonerna, som i tysthet förts fram mot muren, och ett par dagars häftig beskjutning följde från norr och söder. Kordecki uppger, att man på söndagen räknade 340 kulor, somliga af 26 skålpunds vikt. Stora stycken af murarna föllo, ett par stora kanoner skadades, några män stupade. Sedan man slutat gudstjänsten, ägnade sig alla, män och kvinnor, unga och gamla med hängifvenhet åt försvaret. Ett uppehåll skedde i kanonaden; genom en trumpetare frågade Müller, om munkarna nu ville mottaga en svensk besättning; deras svar, att de skulle öfverlägga därom följande dag, bragte honom till raseri. Han

riktade nu angreppet mot västra sidan, klostrets svagaste. Hade han genast i början, såsom många yrkade, anfallit denna, kunde det hafva blifvit ödesdigert för munkarna, men de hade nu fått tid på sig och förstärkt denna svaga punkt samt gjorde ett hårdnackadt motstånd. Sedermera riktades anfallet ånyo mot östra och norra delen och slutligen mot den södra, hvarvid bombardemanget af kyrkan tvang de mässande prästerna att fly.

Ett erbjudande af katolsk garnison under befäl af »hertigen af Hessen», som själf vore katolik, afslogs.

Trots den svåra terrängen gjordes allvarliga ansträngningar med löpgrafvar och mineringsarbeten: Müller lät hämta stensprängare, som arbetade turvis, dag och natt i klippan, på hvilken klostret låg, och trängde långsamt fram mot de östra verken, och det talades om, att klostret skulle sprängas i luften. Vid ett nytt utfall midt på dagen den 10/20 December, under befäl af Stefan Zamojski, dödades flere stensprängare och förstördes ett par kanoner samt tvungos belägrarna att för ett par dagar afbryta arbetet. På tredje dagen kommo vagnar med krut och annan krigsmateriel från Krakow, hvilket ingaf de belägrade allvarsamma farhågor. Det inberättades till klostret, att fienden rustade sig till ett fruktansvärdt anfall: stegar, murbräckor, granater m. m. gjordes i ordning.

Det var den 14/24 December, de belägrades julafton. Müller skref ånyo till munkarna, förebrådde dem, att de gång på gång bedragit konungen och honom genom skenfagra förespeglingar om ackord, och uppmanade dem för sista gången att gifva sig. Han gjorde dem ensamme ansvariga inför Gud, konungen och hela kristenheten för deras undergång och klostrets förstöring och slutade med att framställa, huru nödvändigheten kräfde ett ögonblickligt svar och huru allt var färdigt för den sista, afgörande striden. Kordecki, som fått veta, att Johan Kasimir redan brutit upp från Schlesien för att förena sig med tatarerna, medgaf i sitt svar, att han satt Müllers långmodighet på prof, men det hade skett af fruktan för, att ett tillmötesgående af hans fordringar skulle sätta klostrets »immunitas» i fara. Nu skulle munkarna dock hafva gått in på ett ackord, om ej julhögtiden hindrat. Han begärde vapenhvila och lofvade att, om han finge inhämta sina förmäns mening, göra hvad tillbörligt vore. Samtidigt anhöll han skriftligen hos Wrzeszczewicz, att denne ville understödja hans begäran hos Müller. Wrzeszczewicz genmälde, under strängt tadel af munkarnas genstörtighet, att Müller lofvade ej störa deras juldagsgudstjänst, om de under julaftonens lopp ställde borgen för, att underhandling inginges på Annandagen. Eljest, skref han, »är Eder undergång gifven i natt och i morgon». Intet svar kom. Munkarna vakade hela natten, men något anfall då eller följande förmiddag hördes ej af. Men från juldags middag till kvällen följde en våldsam beskjutning, hvarvid bl. a. användes fyrbollar(?), hvilka genom sin vidriga stank vållade de belägrade större obehag än genom sina väldiga flammor, ty de gjorde lika litet någon verklig skada som granaterna. Det var den sista striden.

Samma kväll lämnade Müller i en till munkarna och adelsmännen ställd skrifvelse dem valet emellan att före morgonen uppgifva klostret eller att aflägga trohetsed till Karl Gustaf och ofördröjligen lämna en tillbörlig ersättning för den långa tredskan och den skada, som därigenom tillfogats hela trakten, munkarna 40,000 thaler och adeln 20,000. Antoges intetdera af dessa villkor, skulle belägringen ingalunda upphäfvas, men munkarnas egendomar på tre mils omkrets och adelsmännens gods, hvar de än voro, gå upp i lågor, de själfva skulle hvar hälst de sedermera anträffades, med sitt blod böta för en ondska och ett trots, »som förjänat Busiris' altare eller Perillus' tjur».[1] Kordecki svarade Annandagen, att om detta penningkraf framställts genast i början, skulle klostret haft lättare att uppfylla det, men nu, när dess egendomar och dessas afkastning förstörts genom eld och svärd, funnes ingen möjlighet därtill. Rebeller emot konungen af Sverige vore munkarna ej, då de begärde att få behålla sin polska besättning under en polsk befälhafvare, ty denna begäran vore billig. Sin orubbliga lojalitet mot konungen skulle de sträfva efter att få visa äfven konungen af Sverige. Nu hade de sjunkit i det djupaste armod, och en grof oförrätt hade tillfogats den heliga orten. Müller borde hysa bättre tankar om dem och snarare sörja för, att de nedkallade himlens välsignelser öfver honom.

På Annandagen lyckönskade klostrets invånare efter öflig sed hvarandra till Kristi födelse under tillställande af musik och aflossande af glädjesalfvor ur kanoner och handgevär. Misströstande om att kunna eröfra en ort, som visade en sådan tillförsikt och en sådan tillgång på stridsmedel, började svenskarna samma natt sitt uppbrott, heter det i »Nova Gigantomachia».

Af from öfvertygelse eller kanske snarare för att förhärliga sitt kloster tillskrifver priorn dess räddning uteslutande jungfru Marias omedelbara ingripande, i det hon uppgifves hafva riktat munkarnas kanoner, kommit de belägrandes kulor att studsa tillbaka från murarna eller genom sin uppenbarelse ingifvit fienden skräck. Och bevis för den saken anföras liksom attestationerna vid en kanonisationsprocess. Vi veta ju, att belägringen ej hade önskad framgång till följd af klostrets läge och starka befästningar samt belägringshärens brist på effektivt artilleri och ingeniörer samt att den måste upphäfvas på grund af politiska skäl och det allmänna krigsläget. Men man måste tillmäta ledningen af försvaret en synnerligen stor andel i den för klostret lyckliga utgången. Och ledningen — det var Kordecki, en underbar blandning af lågande trosnit, kall beräkning, praktisk handlingskraft, vältalighet och mod. Hans uppgift gjordes svår ej blott af fienden, utan af hans egna. Inom de till utseendet beslutsamme försvararnas krets härskade i själfva verket mycken vacklan. Flere gånger, ja redan vid blotta ryktet om Müllers antåg, svek modet de belägrade. Än fann en

[1] Brefvet är tryckt äfven af J. Chr. Lünig i »Literæ procerum Europæ» etc. I, 1060, men i mycket förkortad form. Så t. ex. saknas hela den långa passus med förfärliga hotelser, om villkoren ej antoges.

del af munkarna öfvermakten för stor: Kordecki eldade dem att dö för gudamodern, ty just från hennes kloster utgöt sig välsignelsen öfver Polens folk. Än var det besättningen, som ville ge sig: den fick sin sold fördubblad. Än tillrådde de af belägringens vedermödor uppslitna adelsmännen en kapitulation: de tillfrågades, om de trodde, att de skulle gå fria från allt krigets elände med klostrets uppgifvande och hänvisades till den snart stundande hjälpen från Johan Kasimir. Öfvertygelsen om en sådan hjälp och om omöjligheten af belägringens fortsättande under vintern var det som framför allt annat dref Kordecki att hålla ut.

Att angreppet på klostret var ett fel, som hämnade sig ej allenast i ett snöpligt återtåg, är otvifvelaktigt. Kordecki själf betraktade klostrets lyckade försvar såsom ett himmelskt förebud till polackerna om framgång i kampen emot fienden, liksom Gideon ej förr omgjordade sig till striden, än han skådat segerns tecken i det af himlens dagg däfna ullskinnet. Attentatet mot helgedomen med guds moders bild — denna hade dock dagen före Wrzeszczewicz' ankomst hemligen undanförts till ett säkert ställe — grep verkligen in i polackernas själ, för att använda Wrzeszczewicz' egna ord, och nationen följde med klappande hjärta belägringens gång och fylldes med förtröstan, då angriparens försök visade sig maktlösa. I den konfederation, som i December 1655 ingicks emellan adeln och kvartianerna till fäderneslandets försvar, anföres omständligt anfallet på Częstochowa, »hoc in Deum et ejus Sanctissimam Matrem pietatis nostræ fundamentum», såsom ett bland skälen att gripa till vapen, ja Kordecki påstår, att det var »hufvudmotivet» (*potissimum motivum*). I den resning, som efter munkarnas seger utbröt i Stor- och Lill-Polen, var Częstochowa ett slags operationsbas. Då Johan Kasimir, i begrepp att bryta upp emot svenskarna, i april 1656 knäböjde vid Marias altare i Lembergs katedral, antvardade han, under intrycket af hennes nyligen bevisade nåd, sig och sina folk i hennes särskilda beskydd och utsåg henne till »sina rikens drottning.»

Kordecki berättar om ytterligare tre svenska försök emot Częstochowa: ett i januari, ett i februari och ett i april 1656, det första på Müllers order, de två senare under Wrzeszczewicz' ledning. Därom lämna ej svenska handlingar någon upplysning. Antagligen voro dessa företag endast starka rekognoseringar (hvilket ju ej utesluter försök till öfverrumpling). Åtminstone var detta fallet i fråga om det af Kordecki skildrade försöket i Januari, att döma af Müllers rapport till konungen från Wielun den 21 Januari 1656.

Ehuru »Nova Gigantomachia» genomströmmas af en polsk patriots och katolsk ifrares hela hat mot hans folks och hans trosläras fiende, gör skildringen af belägringens faktiska förlopp intryck af trovärdighet (naturligtvis med undantag för miraklen), ehuru ju åtskilliga oriktiga uppgifter kunnat uppvisas. Äfven om de meddelade aktstyckena[1], som gifva boken dess största historiska värde, i det

[1] De aktstycken rörande belägringen, som meddelas, äro: Wrzeszczewicz' förslag till ackord $^{9}/_{11}$ (n. st.), och bref $^{24}/_{12}$ (n. st.), Müllers bref till mun-

enda fall, där vi kunnat kontrollera dem, brista i trohet mot originalet, bära de dock tydliga tecken till att vara i hufvudsak rätt återgifna. »Nova Gigantomachia» kan därför betraktas såsom en god källa för den fullständiga kännedomen om en krigshistorisk tilldragelse, hvilken ej bör lämnas onämnd ens i våra historiska läroböcker, om ej för sin militära och politiska vikt, ehuru denna ej var ringa, så åtminstone för den stora betydelse den haft och har i polska folkets föreställning och i den polska litteraturen, en betydelse, som först genom hr Jensens ofvan citerade intressanta bok blifvit för oss klar. Namnet Częstochowa bör ej vara obekant för någon bildad svensk.

* * *

Medan Pater Kordecki 1657 var sysselsatt med författandet af »Nova Gigantomachia», kom under hans ögon en till konung Johan Kasimir från Frankrike insänd publikation, som bragte hans förtrytelse mot sitt klosters fiende till kokpunkten. Det var en relation om, huru Karl Gustaf, efter att i förening med Rakoczi och kosackerna hafva i en hufvuddrabbning slagit Czarniecki, som förlorat 20,000 man, den 16 april (n. st.) 1657 ryckt fram mot Częstochowa, efter ett par dagars beskjutning den 21 samma månad tagit det med stormande hand och anställt ett fruktansvärdt blodbad på munkar, präster och lekmän samt plundrat klostret på dess skatter. Till paterns ytterliga harm utgaf sig tryckalstret, som Kordecki meddelar i latinsk öfversättning, för att vara ett extrakt ur ett den svenske kommendantens i Częstochowa bref af den 23 april samma år. Relationen, säger Kordecki, hade tryckts i Amsterdam och på flera ställen. Patern har rätt. Den finnes tryckt äfven på svenska[1] och innehåller dels »Extract vthaf Her Gen. Major Würtzburgs Skrifwelse til Hans Högh-. Gräffl. Excellentz Herr Fäldt Marskalck Leutenant Douglas, daterat Czenstochowa then 23. Aprilis St. Novo, Anno 1657», dels »Uthur Dantzig den 5. Maij. St. N. 1657.» Skrifvelsen är en falsk segerbulletin, af det slag, som ej var ovanligt i äldre tider och väl ännu i dag ej alldeles kommit ur modet. Härvidlag inträffar det egendomliga, att vi på svenska ej äga någon skildring af den fåfänga 40-dagars belägringen af Częstochowa, men väl en utförlig relation om en eröfring, som aldrig ägt rum.

karna. $^{8}/_{18}$ Nov. hans ackordsförslag samt bref till munkarna $^{14}/_{24}$ och $^{15}/_{25}$ Dec., Kordeckis bref till Müller $^{11}/_{21}$ Nov., $^{14}/_{24}$ och $^{16}/_{26}$ Dec. samt till Wrzeszczewicz $^{14}/_{24}$ och $^{16}/_{26}$ Dec., Karl Gustafs mandat af $^{30}/_{9}$, transsumt af Wittenbergs bref af $^{21}/_{30}$ Nov., öfverste Kalinskis bref till priorn $^{19}/_{29}$ Dec. och öfverste Sadowskis bref till priorn $^{19}/_{29}$ Jan. 1656.

[1] »Uthförligh Berättelse om then Herliga Victorien, som Hans Kongl. Mayst. til Swerige tillijka medh the allierades Armeer emoot Pohlackerne hafwer erhållit, Hwarvthinnan widh 20,000, aff them äre på Platzen bleffne, Bredewidh Huru thet fasta Clöstret Czenstochowa aff them Swenskom medh stormande Hand är eröffradt wordit. Tryckt then 15. Maij. Ahr 1657», 8 sid. in 8:o.

Icke ens något försök att vid den tiden taga klostret gjordes. Under de dagar, eröfringen skulle hafva skett, befann sig Karl Gustaf långt från Częstochowa, vid Sawichost, straxt nedanför Sans inflöde i Weichsel, där svenska hären höll på att anlägga en skeppsbrygga öfver floden.[1]

Det är onödigt att återgifva de mustiga ord, i hvilka Kordecki kläder sin heliga vrede. Då det »gudlösa svenska folket», yttrar han bl. a., »ej med tusenden af de sina kunnat tillintetgöra Częstochowa, har det fyllt världen med lögnsägner för att förstöra dess namn och rykte i världen». Och med berättigad stolthet utbrister han: »Mons Clarus Częstochowiensis och dess kloster, helgadt den jungfruliga gudamoderns dyrkan, står välbehållet som ett oförgängligt minnesmärke af svensk gudlöshet.»[2]

Theodor Westrin.

Bilaga 1.

Priorn Kordeckis å sidd. 6 och 12 omnämnda bref af den $^{11}/_{21}$ November 1655 till generallöjtnant Müller von der Lühnen, sådant det föreligger i

original i riksarkivet[3]	*aftryck i »Nova Gigantomachia»*
Nouerit Illustrissima et Excellentissima Dominatio religiosam vocationem nostram non habere ius eligendi Reges, sed electos a proceribus regni venerari. Quia igitur Serenissimum Regem Sueciæ totum regnum sequitur, et in dominum suum	Noverit Illustrissima et Excellentissima Dominatio Vestra, non esse vocationis nostræ, Reges eligere, sed electos a Proceribus Regni venerari: quem igitur Proceres Regni eligunt, et sequuntur, ei nos, nostraque omnia, et Locum hunc Sacrum, qui hucusque

[1] Dahlberghs journal R. A.

[2] Under Karl XII:s polska krig uppgjordes i slutet af 1703 en plan att general Rehnschiöldt skulle bemäktiga sig Częstochowa kloster. I slutet af Januari 1704 kom han i trakten, lät med en mindre styrka besätta *staden*, som ej tyckes hafva gjort det ringaste motstånd, och låg med sin här från den 23 Januari till den 5 Februari i klostrets närhet (se Rehnschiöldts berättelse om sina krigsföretag under tiden 22 December 1702—19 Oktober 1704 i riksarkivet). Rehnschiöldt meddelade konungen, att det var en svår uppgift att taga orten. Konungen uttalade emellertid i sina bref till Rehnschiöldt af den 7 och 29 Januari den förmodan, att klostret skulle kunna betvingas genom svält (se »Karl XII:s egenhändiga bref», s. 250 och 252, där klostrets namn skrifves än *Czenstokov*, än *Chenstacova*). Något angrepp skedde ej. Det kontramenderades, säger Nordberg (»Konung Carl den XII:tes historia», I, s. 447), sedan Karl XII:s premierminister grefve Karl Piper föreställt konungen, »hwad upstånd de [t] hade giordt i hela Pohlen, både hos Adelen och Prästerna, när Hans Maj:ts Far-Far, Sal. Konung Carl Gustaf försökte detsamma (nämligen att bemäktiga sig Częstochowa kloster), och hwad för gräeslig irring det skulle orsaka nu i närvarande Conjunctur, då alla saker tycktes foga sig efter Hans Maj:ts önskan».

[3] Detta bref, hvaraf endast höflighetsfrasen och namnet äro skrifna med Kordeckis egen hand, är odateradt och ställdt till en generalmajor, en titel, som vid denna tid några gånger äfven officiellt tillades Müller, hvilken först den 18 Okt. (g. st.) 1655 utnämnts till generallöjtnant af kavalleriet.

elegit, ideo et nos cum loco nostro sacro, qui hucusque sicut in protectione, ita et in summa veneratione regum Poloniæ habitus, humiliter submisimus S. R. Maiestati Sueciæ: testantur literæ Saluæ guardiæ Illustrissimi et excellentissimi Domini Vitembergii Supremi generalis conceptæ Monasterio nostro de dato 28 Octobris. Renouauimus iterum nostram submissionem nouis datis Varsauiam literis, super quas benignum a Clementissimo Domino expectamus responsum. Veneramur igitur tanquam submissi subditi Serenissimam Regiam Maiestatem Sueciæ, Dominum Nostrum Clementissimum, neque ulla arma offensiua contra exercitum Serenissimi Regis mouere molimur. Vidimus ordinationem Serenissimi Regiæ Maiestatis, sed quoniam Monasterium Nostrum una cum Ecclesia diuersa antiquitus gaudeat denominatione et noncupetur Clarus Mons, oppidumque Częstochowa ad Nostrum Monasterium nulla ratione pertineat, ideo nobis multam peperit ambiguitatem. Quare obnixe Suæ Illustrissimæ et Excellentissimæ Dominationi supplicamus, Conventum Nostrum, Ecclesiam Deo et eius Sanctissimæ Matri Sacram, in qua Maiestas Diuina pro incolumitate Serenissimi Regis Sueciæ Domini et Protectoris Regni Nostri exoratur, nosque quorum vocatio non est potentiæ Regum resistere, velit in pace relinquere, quoadusque non fuerit sublata ambiguitas per nouam Sacræ Regiæ Maiestatis Sueciæ resolutionem. Non aspernamur Excellentissimam Dominationem, de cuius protectione multum et in posterum nobis pollicemur. Quidquid Sua Regia Maiestas imperauerit, libenter faciemus. Interim nos fauori Illustrissimæ et Excellentissimæ Dominationis quam diligentissime commendamus.

Illustrissimæ et Excellentissimæ Dominationis vestræ humillimus in Christo servus et exorator indignus

Fr[ater] Augustinus Kordecki
Prior Clari Montis.

Klostrets sigill. (Mariabilden) mpp.

perpetuo sicut in protectione, ita et in veneratione summa Regum fuit habitus, humiliter submittimus, et submittemus, non manu armata coacti (neque enim vocationis nostræ aut virium est, potentiæ regum resistere), sed nostra religiositate commoniti. Vidimus ordinationem Serenissimæ Majestatis: et quoniam præsidium sufficiens habemus, quo omnis incurssio insolentium arceri possit a Loco Sacro; Monasterium præterea nostrum, una cum Ecclesia, diversa antiquitus gaudeat denominatione, et nuncupatur Clarus Mons, oppidum vero Częstochowa, ad nostrum monasterium nullatenus pertinet, ideo multam nobis ordinatio peperit ambiguitatem. Quare obnixe Illustrissimæ et Excellentisimæ Dominationi supplicamus, quatenus conventum nostrum, et Ecelsiam Deo, et Sanctissimæ Matri Sacram, in qua perpetuo cultus Dei maneat et Maiestas Diuina pro salute Serenissimi Regis exoretur, velit in pace relinquere. Nos interim Exoratores indigni, de pietate Vestræ Illustrissimæ Dominationis multum confisi, de qua, et in posterum nobis multa pollicemur, fauori Excentissimæ Dominationis Vestræ, quam diligentissime commendamus. In Claro Monte, die 21. Nouembris. Anno Salutis 1655. F[rater] A[ugustinus] K[ordecki] P[rior] C[lari] M[ontis].

Bilaga 2.

En autograf af Augustinus Kordecki
(underskriften i det ofvan återgifna originalbrefvet).

Strödda meddelanden och aktstycken.

Bidrag till riksgäldssedlarnas historia.

Sverige har som bekant under sin finansiella utveckling under trenne längre perioder befunnit sig i det abnorma ekonomiska tillstånd, som kännetecknas af att det allmänna omsättningsmedlet utgjorts af ett oinlösligt pappersmynt. Dessa tre pappersmyntfotperioder äro sinsemellan af väsentligt olika karaktär. Mest normal och typisk är den sista, 1810—1834; mest abnorm åter är den andra i ordningen, 1789—1803. På grund af denna sin abnormitet erbjuder emellertid denna period flera i teoretiskt afseende intressanta punkter, som blott alltför litet utredts och beaktats.

Det för denna period egendomliga är egentligen att vårt omloppsmedel då ej utgjordes af rikets lagliga mynt, bankomyntet, utan af ett slags statsobligationer, utgifna af riksgäldskontoret. Dessa obligationer fingo aldrig fullt rättslig karaktär af lagligt betalningsmedel. Det enda mynt som hade denna karaktär var det ur rörelsen försvunna bankomyntet.

Riksgäldssedlarna hade i början en obligations hela karaktär; de voro räntebärande skuldförbindelser, som efter viss tid skulle inlösas, och hade framför en vanlig obligation blott det företrädet, att de till nominella beloppet mottogos i kronans kassor. Genom den k. kungörelsen 10 jan. 1791 upphörde de visserligen från 10 mars att vara räntebärande, och deras inlösning uppsköts »tills vidare». Men därmed äro de dock ej att likställa med ett vanligt oinlösligt pappersmynt, ty de sakna hela tiden egenskapen att utgöra lagligt betalningsmedel. Ett viktigt steg i riktning att göra dem till ett sådant togs visserligen i den k. kungörelsen 16 mars 1792, hvarigenom mot viss rabatt och med vissa undantag i bankomynt ingångna förbindelser skulle få likvideras med riksgäldssedlar. Men steget var därmed ej taget fullt ut, och bestämmelsen upphäfdes redan genom k. kungörelse 23 dec. 1793, som stadgade, att alla afhandlingar skulle betalas i samma myntsort, hvari de utfärdats. Längre än så kommo riksgäldssedlarna aldrig i rättslig karaktär som betalningsmedel. Riksdagen 1812 bestämde visserligen om de sedlar, hvilkas utgifvande då beslöts, »att de skola

efter realisationsgrunden emottagas och gälla i kronans uppbörd och allmänna rörelsen», men detta beslut förde ej till något resultat.

Trots detta gingo emellertid dessa sedlar i rörelsen som mynt, ett förhållande som visserligen ej är enastående, men dock anmärkningsvärdt. Reellt medförde detta mellan dem och bankosedlarna blott en jämförelsevis oviktig skillnad: de mottogos ej i de allmänna låneinrättningarna, diskonterna, hvilkas reglementen blott tillät dem att drifva sin rörelse med bankomynt. Före realisationen 1803 medförde detta, att man inrättade särskilda diskonter för riksgäldssedlarna. Dessa upphäfdes emellertid genom 1800 års riksdags beslut, som förbjöd all diskontering med riksgäldssedlar; och de nya diskonterna fingo således ej mottaga dem.

Med denna inskränkning cirkulerade emellertid riksgäldssedlarna fullkomligt som lagligt mynt, och till 1803 utgjorde de så godt som det enda omsättningsmedlet. Det lagliga myntet, bankomyntet, var af dessa sedlar utträngdt ur rörelsen och banken försatt i ett nästan fullständigt overksamhetstillstånd.

Skulden härför får dock ej uteslutande tillskrifvas riksgäldssedlarna; den ligger äfven väsentligen i bankens egen felaktiga politik under denna tid. En öfveremission af pappersmynt medför en någorlunda motsvarande värdeförsämring af detta mynt, och detta åter medför att det reda myntet blir oanvändbart i egenskap af mynt och uteslutande kommer att användas i sin egenskap af vara samt till stor del nedsmältes och exporteras.

Detta öde drabbade nu närmast det i allmänna rörelsen befintliga silfvermyntet. En vidare följd häraf blef, att bankosedlarna tack vare sedelmyntets depreciation med fördel sändes till banken och inväxlades mot silfvermynt, som sedan gick samma väg som det från början i rörelsen befintliga. På detta sätt förlorade banken 1792—1799 nära 3 millioner rdr af sin redbara fond.

Den enda riktiga åtgärden från bankens sida under dessa förhållanden hade varit att vägra att inlösa sina sedlar, en åtgärd, som fullmäktige visserligen ej hade rätt att vidtaga i dess fulla utsträckning, men de kunde dock antagligen utan risk gjort så väsentliga inskränkningar i utväxlingen, att en starkare förminskning af fonden hade förhindrats. Att banken inlöste sina sedlar var nämligen ej till minsta nytta; det kunde ej på något sätt minska riksgäldssedlarnas skadliga värdeväxlingar. Genom att inskränka inlösningen af sedlarna kunde däremot banken bevarat sin reella fond någorlunda oförminskad, hvilket naturligtvis i högst väsentlig grad underlättat den kommande realisationen och äfven i öfrigt varit af stor nytta.

Nu försvann emellertid största delen af bankens fond utan vidare, och exporterades antagligen till stor del.

Det vore dock orätt att påstå, att detta ej medförde någon som helst fördel. Härigenom åstadkoms nämligen åtminstone *ett* ganska gynnsamt förhållande, hvars nytta dock ej står i proportion till skadan af fondens uttömning, nämligen att riksgäldssedlarnas

värdefall länge var mycket ringa och deras värde jämförelsevis konstant, hvarigenom för en lång tid de oundvikliga förhärjande följderna af den stora öfveremissionen af ett oinlösligt pappersmynt afvärjdes.

Sedelmyntets värdefall är nämligen någorlunda proportionellt mot den öfverflödiga ökning af rörelsekapitalet, som en öfveremission innebär. Nu var emellertid förhållandet det egendomliga, att en mycket stor öfveremission kunde äga rum, utan att det därför uppstod någon egentlig ökning i rörelsekapitalet. Allteftersom riksgäldssedlar utgåfvos, försvann nämligen ej blott det reda myntet, utan äfven bankosedlarna, och detta orsakade naturligtvis en motsvarande minskning. Riksgäldssedlar kunde därför utgifvas till lika belopp som hela det föregående rörelsekapitalet, utan att agio någonsin steg högre än som behöfdes för att hålla bankomyntet borta.

Hade banken stängts för inväxling, hade naturligtvis bankosedlarna stannat kvar i rörelsen och deltagit i riksgäldssedlarnas värdefall. Någon motsvarande minskning af rörelsekapitalet hade då ej ägt rum, och agiot hade kommit mycket snabbare och stigit mycket högre än som nu blef fallet. Nu dröjde det som bekant trots den oerhörda sedelemissionen mycket länge, innan agio nådde någon afsevärd höjd; och det steg aldrig så högt som det skulle gjort, om banken stängts för silfverutväxling. Det höll sig länge vid 6 à 10 %, och först 1799 nådde det sin ungefärliga slutliga höjd af 50 %, d. v. s. riksgäldssedlarna hade då förlorat $^1/_3$ af sitt värde.[1] Hade bankens inväxling upphört, hade värdefallet antagligen blifvit åtskilligt större.

Den omständigheten, att banken hela tiden hölls öppen för inväxling, ger för öfrigt den intressanta karaktären åt denna pappersmyntfotperiod, att den formellt ej är någon pappersmyntfot alls. Formellt voro ju banksedlarna de enda lagliga, och de inlöstes hela tiden utan inskränkning. Hvilket icke hindrar, att vi då reellt bestodo oss med en pappersmyntfot. Den var dock ej alldeles fullständig; det bör rättare heta att vi reellt hade dubbel myntfot, då ju t. ex. tullarna måste betalas i bankomynt.

Formellt sedt ha vi således silfvermyntfot, reellt sedt pappersmyntfot, enligt strängt ekonomisk terminologi åter dubbel myntfot.

Det är således ej få punkter af speciellt intresse, som denna period erbjuder. De hafva här blott i största korthet kunnat påpekas; en närmare undersökning skulle säkerligen bjuda mycket mer af intresse.

På alla dessa egendomliga förhållanden gjordes emellertid ett slut genom 1803 års realisation.

En sådan realisation är i själfva verket en ganska enkel och ofarlig operation, hvars svårighet på den tiden oerhördt öfver-

[1] I »Ill. Sveriges Historia», säges att sedlarna 1799 sjönko till halfva värdet. Förf. har tydligen trott, att 50 % agio är = 50 % värdeförminskning, i st. f. $33^1/_3$ %.

skattades, detta naturligtvis under förutsättning, att den sker efter någorlunda förnuftiga principer.

Sedan väl det dödfödda beslutet af år 1800 skaffats ur världen och en i hufvudsak riktig plan trädt i dess ställe, gick därför allt lugnt och normalt, åtminstone hvad bankens uppgift beträffar. När 1809 års statsutskott afgaf sin berättelse om riksgäldskontoret, kunde det sålunda meddela, att banken fullgjort sitt åliggande på några tusen rdr när. Men på samma gång måste utskottet meddela, att 6,261,587 rdr riksgäldssedlar, motsvarande 4,174,392 rdr b:co, fortfarande funnos utelöpande.

Dessa sedlar härstammade till en del från åren 1800—1803, då riksgäldskontoret sett sig nödsakadt att utgifva nya sedlar. Under dessa år befann sig kontoret nämligen i en synnerligen brydsam ställning. Dess utgifter öfverstego dess inkomster, och bristen måste fyllas genom nya sedlars utgifvande; ett ännu större antal måste dessutom utgifvas till de för realisationen nödvändiga silfver- och växelupphandlingarna. Inalles utgåfvos under dessa år 3,879,172 rdr riksgäldssedlar. Af dessa indrogs dock en stor del under de utomordentligt gynnsamma åren 1804—1807, och deras utgifvande var fullt lagligt och abosolut nödvändigt.

1808 utgåfvos visserligen inga nya riksgäldssedlar, såsom sedermera påståtts, ehuru genom den af fullmäktige då vidtagna operationen resultatet blef detsamma, som om ny emission skett. För att förstå detta måste man ihågkomma, att realisationen tillgick så, att riksgäldssedlarna inlämnades i riksgäldskontoret, som dödade dem och i stället gaf en anvisning på banken på motsvarande belopp. Bankens realisationsskyldighet bestod sålunda blott i att inlösa sådana anvisningar till ett belopp af 10 mill. När nu regeringen 1808 nödgade fullmäktige att gifva lån, ett på $2^1/_3$ millioner och ett på 500,000 rdr, gåfvos de hufvudsakligen på det sättet, att fullmäktige lämnade regeringen sådana realisationsanvisningar på banken till ett belopp, som ungefär motsvarade hvad som då fattades i den summa af 10 mill., som banken var skyldig att lämna. Banken inlöste dessa anvisningar och fullgjorde därmed sitt åliggande, och de riksgäldssedlar, som skulle realiserats för den af banken lämnade summan, gingo därefter på riksgäldskontorets ansvar. Sådana oegentliga realisationsanvisningar utgåfvos 1808 af fullmäktige till ett belopp af 3,616,208 rdr i riksgäldssedlar; då härtill lägges hvad som återstod af de åren 1800—1803 utöfver det till 15 mill. fastställda beloppet utgifna 3,879,172 rdr, så fanns såsom nämndt 1 sept. 1809 6,261,587 rdr i riksgäldssedlar utelöpande, för hvilka banken ej hade någon ansvarighet. Statsutskottet föreslog då att banken skulle öfvertaga realisationen äfven af dessa sedlar, mot att det anslag på 300,000 rdr om året, som banken tillerkänts 1800, skulle få fortfara äfven efter 1815. Banken hade emellertid då lämnat oerhörda förskott till staten, och af omtanke för dess väl afslogo ständerna statsutskottets förslag och beslöto i stället, att realisationen af de utelöpande sedlarna skulle

åligga riksgäldskontoret, mot att dess diskonträtt i banken ökades från 600,000 rdr till 1 mill.

Denna »realisation» blef emellertid blott en fiktion, när 1810 bankens egna sedlar blefvo praktiskt oinlösliga. Det enda förnuftiga ändamålet med densamma var att så småningom ersätta de abnorma riksgäldssedlarna med bankosedlar.

Detta ändamål vanns emellertid blott i ringa mån genom »realisation». Den enda orsaken hvarför riksgäldssedlarna realiserades var att de ej mottogos af diskonterna; men de nu utelöpande befunno sig till största delen hos personer som ej önskade pengar till detta ändamål. Hufvudmassan af sedlarna befann sig nämligen i Finland och bestod för öfrigt hufvudsakligen af s. k. småsedlar, som gjorde tjänst som skiljemynt. Det hände därför ytterst sällan, att någon presenterade en riksgäldssedel till inlösning. Däremot indrogs en stor del genom uppbörden, så att sedelstocken åren 1810—1812 minskades från 3,705,000 rdr b:co till 3,092,000 rdr, och det var sålunda goda utsikter till att dessa sedlar så småningom skulle blifva fullständigt indragna.

Dessa utsikter omintetgjordes dock för en lång tid 1812 och 1815. Regeringen begärde af riksdagen 1812 en summa af 3 à 4 mill. till det stundande kriget. Riksdagen beviljade $3^1/_2$ millioner på så sätt, att $1^1/_2$ mill. skulle skaffas genom lån och 2 millioner genom utgifvande af nya riksgäldssedlar. Men om lånet ej inflöte till beräknadt belopp, skulle äfven återstoden bestridas genom nya riksgäldssedlar. Det senare blef fallet. Lånet inbringade blott 185,000 rdr, och riksgäldskontoret måste lämna nästan hela summan i nya sedlar.

Denna nya ökning af kontorets sedelstock medförde dels att en större mängd sedlar än förut inflöt i uppbörden, dels att de i stora mängder inlämnades till realisation, då de nya sedlarna naturligtvis till stor del kommit i händerna på personer, som önskade använda sina pengar i diskontrörelsen. Det mötte därför stora svarigheter för kontoret att motstå denna påkänning, ehuru dess kreditiv i banken för åren 1813 och 1814 ökats till $1^1/_2$ millioner. I trots af den stora ökningen steg på grund häraf sedelstocken ej högre än till 5,738,000 rdr., hvilket inträffade $^1/_1$ 1815.

I dessa förhållanden medförde riksdagen 1815 en ändring i två afseenden. På grund af den vid denna riksdag rådande fruktan för rörelsekapitalets minskning beslöts, att riksgäldssedelstocken skulle bibehållas oförminskad vid sitt nämnda belopp vid 1815 års början. Denna bestämmelse kunde visserligen på grund af den starka tillströmningen af sedlar till riksgäldskontoret ej bokstafligen uppfyllas, men den är viktig, emedan den dock tills vidare gjorde riksgäldssedlarna permanenta. Vidare beslöt man att öka riksgäldskontorets ordinarie diskonträtt till 2 millioner, men om det var nödvändigt för sedlarnas realisation, skulle banken lämna ytterligare biträde härtill till obegränsadt belopp.[1]

[1] *Schwerin* säger i »Författn. rörande bankoverket», s. 270, att denna extra diskonträtt var begränsad till 500,000 rdr. Denna felaktiga

Genom det sista beslutet, som på grund af den starka tillströmningen af sedlar 1816 och 1817 ingalunda blef någon död bestämmelse, hade banken åter faktiskt öfvertagit riksgäldssedlarna, då den ju till obegränsadt belopp måste ansvara för deras inlösning. Det var därför blott egentligen en bokföringsreform, när riksdagen 1823 beslöt, att dessa sedlar från 1824 års början äfven formellt skulle öfvertagas af banken och anses som en del af växelbankoskulden. Härmed fingo de således ändtligen karaktären af lagligt mynt, i det att de likställdes med bankosedlar, ett förhållande, som dock efter diskonternas upphörande var utan all betydelse, och någon kungörelse därom utfärdades ej. De uppfördes sålunda i jan. 1824 i bankens räkenskaper till ett belopp af 4,025,092 rdr b:co; banken hade då en fordran på riksgäldskontoret för lämnade kreditivlån på nära 4 millioner rdr. Men härmed är ej deras historia slut. Redan 1810 hade tillåtelse gifvits att för bankomynt tillväxla sig riksgäldssedlar, och nu, när deras egenskap att ej mottagas i diskonterna ej utgjorde något hinder, började man i stor skala att begagna sig häraf. Sedlarna voro nämligen mycket begärliga i allmänna rörelsen; genom det reda myntets försvinnande led man af en kronisk brist på skiljemynt, som de af banken utgifna småsedlarna blott mycket ofullständigt afhjälpte. Denna brist fylldes emellertid förträfligt af riksgäldssedlarna, som till största delen lydde på små belopp.

Man började sålunda att tillväxla sig riksgäldssedlar för bankosedlar, och redan när bankofullmäktige afgåfvo sin första berättelse efter riksdagen, till 1825 års revision, hade på detta sätt riksgäldssedelstocken ökats med 540,000 rdr. Denna ökning fortgick sedan konstant, så att denna sedelstock 1834 nådde sitt högsta belopp sedan 1807, 6,285,000 rdr b:co.

Vid riksdagen detta år fattades emellertid det beslut, som ändtligen skaffade detta egendomliga sedelmynt ur världen, nämligen att samtliga utelöpande riksgäldssedlar skulle inväxlas med bankomynt före 1845 års slut. Efter realisationen behöfdes de ej heller som skiljemynt, och deras antal aftager nu konstant, tills de år 1845 aflystes. Då funnos ännu enligt räkenskaperna 361,800 rdr kvar — beloppet af dem som under tidens lopp förstörts eller förekommit. Ända till 1845 fanns emellertid sålunda detta egendomliga mynt i rörelsen — ett minne från Gustaf III:s tid.

Detta mynt har i denna uppsats hela tiden kallats riksgäldssedlar, som äfven torde vara det riktigaste namnet. De kallades emellertid på sin tid lika ofta med ett annat namn, under hvilket de äfven förekomma i den historiska litteraturen, — kreditsedlar.

Hur har detta namn uppstått?

Sedlarna själfva äro blott stämplade med namnet »Sveriges Rikes Ständers Riksgäldskontors sedel». Ordet »kreditsedel» före-

uppgift härstammar från bankoreglementets mot riksdagsbeslutet stridande bestämmelse härom.

kommer således ej alls på sedeln. I de första oficiella handlingarna kallas de nästan alltid riksgäldskontorets sedlar eller obligationer. När namnet »kreditsedel» först börjar förekomma, skrifves det vanligen kredit-sedel, kredit-sedelstock o. s. v. Häraf synes framgå, att ordet »kredit» betecknar en egenskap, som kunde tillläggas äfven andra sedlar än riksgäldskontorets. Detta synes äfven i fullmäktiges instruktion 1789 af orden »fullmäktige bemyndigas att utgifna förskrifningar eller obligationer — — — skulle *dessa kreditsedlar* — —». Ännu tydligare blir detta, när man finner, att i början af 1800-talet äfven bankens sedlar stundom kallades kreditsedlar, så att man skiljer på »riksgäldskontorets kreditsedlar» och »bankens kreditsedlar».

Ordet »kreditsedel» förekommer ingen gång före 1789. Schwerins uppgift i »Förf. rörande bankoverket» s. 276, att den palmstruchska bankens sedlar i bankoordningen benämnas med detta namn, beror på felcitering. I bankoordningen står ej *kredit*-sedlar, utan *kreditiv*-sedlar, ett namn hvarmed dessa sedlar vanligen kallades. Ej heller under frihetstiden förekommer detta ord.

År 1809—1810 yttrades ofta farhågor för att genom de stora emissionerna från banken »ett nytt kreditsedelmynt» skulle tillskapas, och 1815 beklagar man sig öfver att bankens sedlar tyvärr blott äro »ett kreditmynt». Äfven kallas bankens sedlar då, såsom nämndt, ibland rent ut för kreditsedlar. Detta förklaras af att man då allmänt ansåg ett oinlösligt sedelmynts värde bero af krediten; med kreditsedel tycks man sålunda ha menat i allmänhet ett värdepapper, hvars värde berodde på utställarens kredit, vare sig »kreditpapperet» bestod af en oinlöslig bankosedel eller en statsobligation.

Sven Brisman.

Underrättelser.

— Omsättningen bland riksarkivets tjänstemän har under 1904 varit stor, i det amanuensen J. W. Lundgren erhållit afsked, amanuensen S. Clason utnämnts till professor i historia vid Lunds universitet och till deras efterträdare utnämnts e. o. amanuenserna i riksarkivet d:r J. A. Almquist och kammarherren grefve A. Lewenhaupt.

— Af *Svenska akademiens handlingar ifrån år 1886* har adertonde delen utkommit. Man finner där f. d. bibliotekarien Claes Annerstedts minnesteckning öfver Olaus Martini. Uppgiften har ingalunda hört till de lättaste. Originalhandlingarna för slutet af 1500-talet och början af 1600-talet hafva till god del gått förlorade, och hade ej enstaka afskrifter gjorts och af enskilda samlare räddats, vore vissa kapitel i den tidens inre historia hart när omöjliga att skrifva. En del af Olaus Martinis egna papper hafva emellertid bevarats i Uppsala universitetsbibliotek och användts för minnesteckningen. Efter en kort teckning af den liturgiska striden i hvars sista skede den blifvande ärkebiskopen ingrep, kommer författaren in på hvad som af olika anledningar måste blifva hufvudföremålet för minnesteckningen eller Karl IX:s strid med det svenska prästerskapet, som leddes af ärkebiskopen. Med omisskänlig sympati dröjer förf. vid Gustaf Vasas yngste son, »i hvars brinnande själ väldiga tankar trängdes, ej alltid komna till klarhet, men alla famnande en stor framtid». Det hindrar honom icke att göra rättvisa äfven åt motparten. Det har blifvit för författaren nödvändigt att sätta sig in i den tidens från vår ståndpunkt skäligen ofruktbara och mycket ofördragsamma dogmatiska och liturgiska tvistepunkter, och han har gjort det med omsorg, tålamod och framgång. Han har särskildt utförligt skildrat den bekanta Forbesiska disputationen i Uppsala 1608. »Egendomligt är att iakttaga», sammanfattar han slutresultaten af den långvariga striden mellan konung och kyrka, »hurusom Karl IX:s ihärdiga försök att reformera kyrkan kom att verka i alldeles motsatt riktning mot hvad han afsett. . . . Det starka motståndet mot Karls anfall, personifieradt i Olaus Martinis oböjliga personlighet, medförde att den svenska kyrkan liksom fastlåstes på den punkt, där hon stod vid Uppsala möte, och däraf förklaras, att hon, särskildt i sina ceremonier, bibehållit åtskilligt, som väl kan synas främmande för en protestantisk kyrka. Däraf förklaras ock den grad af intolerans, som präglade henne i den följande tiden och som ej är af hennes vackra minnen.»

— Den förste arkivarien vid Vadstena landsarkiv V. Örnberg, som själf tagit en verksam del i förberedelserna till landsarkivorganisationens genomförande, liksom dessförinnan i åtgärderna för en bättre vård af kyrkoarkiven, har efter uppnådd pensionsålder år 1904 erhållit afsked och till efterträdare fått fil. lic. C. M. Kjellberg.

— Såsom bilaga till *Kungl. Bibliotekets handlingar 1904* har utgifvits första afdelningen af *Sveriges bibliografiska litteratur* förtecknad af Joh. Ax. Almquist. Det stort anlagda verket, som torde komma att utgifvas i 6—7 häften, indelas i två delar, af hvilka den första omfattar »Egentlig bibliografi», den andra »Arkiv- och biblioteksväsen», hvarjämte det hela skall afslutas med en redogörelse för litteraturen rörande boktryckerier, bokhandel m. m. samt register. Nyttan för biblioteks- och arkivmän, liksom för bokvän-

ner och historiskt intresserade i allmänhet är påtaglig. Det nu utgifna häftet omfattar 963 nummer och innehåller dels »Bibliografier omfattande alla slag af ämnen och författare» fullständigt, dels ock början på andra afdelningen »Bio-bibliografier».

— Lektor K. F. Lundqvist har närmast på anmodan af dåvarande ordföranden i Norrköpings hamnstyrelse grosshandlaren Pehr Swartz utgifvit en historik öfver *Norrköpings hamn 1850—1903* med källor hufvudsakligen i de kommunala myndigheternas, framför allt drätselkammarens, arkiv och af den särskilda anledningen, såsom det heter, att »Norrköping i den närmaste framtiden torde komma att stå inför den stora uppgiften att genomföra en fullständig omgestaltning af hamn och farled».

— Professor M. G. Schybergson i Helsingfors har på Norstedt & Söners förlag under titeln *Historiska studier* sammanfört några förut på spridda håll tryckta uppsatser. Tre äro ägnade åt finska förhållanden efter skilsmässan från Sverige, »Mikael Speranski», »Konflikten mellan Finlands senat och generalguvernören Zakrevski» och »Det finska censurreskriptet af år 1850». Den mest betydande är väl den mellersta, som stöder sig på samtida otryckta bref. Af den ryktbare ryske statsmannen Speranski ger förf. en ledigt skrifven och intresseväckande skildring, i sin mån, när ämnet blir Speranskis onåd under Alexander I, belysande det ryska själfhärskardömets karaktär. De tre första uppsatserna, »Var Gustaf Adolf en troshjälte eller politiker»?, »Lars Johan Ehrenmalm» och »Riksdagsmannavalen i Åbo under sjuttonhundratalet», röra, såsom titlarna angifva, tiden för Sveriges och Finlands förening. Om Gustaf Adolf dömer han, att han var »en klok och beräknande furste, som, om han äfven med hela sin själ deltog i de frågor, som rörde mänsklighetens väl, dock främst kände sig kallad att verka för den stats utveckling, hvars regent han var». Lars Johan Ehrenmalm, slutligen landshöfding i Åbo och Björneborgs län, var en finsk patriot, som före och i synnerhet efter det olyckliga kriget 1741—43 i skrift och handling verkade för Finlands ekonomiska upphjälpande. Den tredje af de senast nämnda uppsatserna sluter sig som ett förtjänstfullt bidrag till kännedomen om frihetstidens politiska lif till åtskilliga af professor Stavenow i Sverige på samma område utförda undersökningar.

— Under titeln *Norges gamle love. Anden række. 1388—1604* har genom A. Taranger en ny norsk urkundspublikation börjat utgifvas, af hvilken en första afdelning föreligger, omfattande *Statens lovgivning 1388—1447*. Ordet lagstiftning tages i den vidsträcktaste mening, så vidsträckt, att termen knappast synes täcka allt som därunder inrymmes. Man finner sålunda i detta halfband icke blott förordningar i egentlig mening, s. k. retterbodc m. m., utan äfven förläningsbref, frälsebref, skyddsbref, privilegiebref för in- och utlänningar och länsmäns försäkringar, vidare traktater och därmed sammanhängande urkunder, som beröra unionsförhållandet

eller förhållandet till utlandet, till och med kallelsebref till möten och konung Kristoffers anhållan att af Vadstena kloster få låna en krona till sin »fästmös» kröning. Meningen synes vara att taga med allt som berör statsmaktens ingripande på något område. Själfva utgifningen synes emellertid vara gjord med mönstergill omsorg i diplomatiskt och textkritiskt hänseende, och en mångfald af noter lämnar allt hvad läsaren kan begära för att rätt förstå texten. Äfven den svenska och danska hitbörande litteraturen synes utgifvaren behärska. Som exempel må endast anföras behandlingen af 1397 års ryktbara unionsdokument, där man finner litteraturen alltifrån Paludan-Müllers afhandling 1840 ända ned till tidskriftsrecensioner och tidningsartiklar anförd. Man kan icke begära mera.

— Senaste häften af *Norsk Historisk Tidsskrift* bjuda på ett par undersökningar af Norges främste historici angående den omtvistade frågan om *konung Sverres börd.* En uppsats af aflidne professor Gustaf Storm söker med stöd af ett par förbisedda engelska källor att visa, hurusom anledning finnes att antage att Sverre verkligen var hvad han föregaf sig vara, en konungason, om än en oäkta. Professor Ludvig Daae har i ett senare häfte upptagit frågan, underkänner de engelska källornas beviskraft och kommer till det resultat, att Sverre icke var konungason, att »den högt begåfvade men egoistiske mannen en gång fann sitt intresse i att utgifva sig för en sådan, att det då låg närmast till att välja den osedligaste af Harald Gilles söner, »som man ju kunde tilltro huru många barn som helst», att han »besparade sig bevisen och ersatte dem genom bedrifter». Helt visst funnos många bland de samtida och äfven inom den första generationen efter Sverres död, som betviflade saken men ingen vågade tala högt. Till sist förstummades hvarje tvifvel, ända fram till den tid, då en kritisk historieskrifning uppstod i norden. De starkaste skälen, som vi dock här ej närmare kunna gå in på, synas oss tala för professor Daaes uppfattning.

Tryckfel.

S. 308, rad 1 nedifrån *står* 9 *läs* 309

S. 318, rad 16 uppifrån *står* 6 och 12 *läs* 306 och 312

Öfversikter och granskningar.

Per Brahe. Illustrerad lefnadsteckning, författad af P. NORDMANN. Skrifter, utgifna af Svenska litteratursällskapet i Finland LX. Helsingfors 1904.

Om vår svenska storhetstid är rik på betydande personligheter, så äro däremot biografiska skildringar öfver dessa personligheter inom vår litteratur så mycket sällsyntare. Om utförligare arbeten i denna väg kan man icke tala. Desto mera glädjande är det, då någon gör sig mödan att samla de spridda dragen af en eller annan af våra stora män till en helbild, såsom lektor P. Nordmann här gjort i fråga om Per Brahe. Att han, en finne, just valt Finlands utmärkte generalguvernör till föremål för sin skildring, har ju en naturlig grund.

Samlandet af spridda drag till ett helt är just hvad förf. till denna monografi gjort till sin uppgift. Från allmänt bekanta arbeten är ju bilden af den bördsstolte, men redbare och praktiskt duglige mannen oss väl bekant, och någon ny uppfattning af hans karaktär ger oss icke denna skildring, men hvad den ger oss nytt är en sammanfattning af Per Brahes lefnadsöden och verksamhet, och om dessa berättar förf. både underhållande och med sakkännedom. Då det emellertid här är fråga om att skildra en lefnad, som sträckte sig öfver nära 8 årtionden, och en offentlig verksamhet, som nådde inemot 60 år, så kan äfven denna bok, trots sina 432 sidor, nästan blott blifva en konturteckning. Författaren har dock visat, att man inom ramen af en sådan kan få rum med mycket af intresse, helst då ett så rikt källmaterial stått till buds som de Braheska ännu väl bevarade familjearkiven, och han dessutom förskaffat sig ett rikt åskådningsmaterial dels i porträtt och taflor, som han på ett utmärkt sätt låtit reproducera, dels genom personliga besök på de Braheska godsen såväl i Sverige som Finland.

Per Brahes ungdomshistoria liknar mycket alla andra den tidens unga adelsmäns. Han som andra fick sin egentliga utbildning utom-

lands. Ett litet drag i hans uppfostran kan måhända särskildt förtjäna antecknas, emedan det visar, att ett estetiskt anlag, som veterligen fanns hos gamle kung Gösta, äfven framträdde hos denne ättling af hans syster, det var den musikaliska undervisning han erhöll, en undervisning, som hjälpte honom att under sina resor uppteckna melodier, som slagit an på honom.

För öfrigt återfinnes i Per Brahes brefväxling med sin far samma klagan öfver otillräckliga penningtillgångar att fylla behofven å sonens sida och samma knot öfver de stora utgifterna å fadrens, som så ofta påträffas i den tidens och äfven senare familjekorrespondenser. Att utgifterna för en så ståndsmedveten ung herre som Per Brahe blefvo ganska dryga, torde man ej behöfva betvifla, och gamle grefve Abrahams jämmer hade därför nog sina skäl.

Ett karaktärsdrag, som skymtar fram redan under ungdomstiden, är en viss själfrådighetssträfvan, som kom den unge mannen att ej gärna underordna sig någon annan. Antydan härom finnes i hans preceptors brefväxling med fadern.

Efter slutade studier anställdes Per Brahe som kammarherre hos Gustaf Adolf, i hvilken befattning han kom konungen personligen ganska nära. Han följde sin herre under fälttågen och stod vid mer än ett kritiskt tillfälle närmast vid dennes sida. Sålunda var han, såsom han berättar, konungens enda sällskap, då i kammaren bredvid Kristina föddes d. 8 dec. 1626. Natten den 23 till 24 maj 1627 var han med i konungens båt, då denne sårades vid försöket att öfvergå till Klein-Werder, och likaså då Gustaf Adolf den 8 aug. samma år sårades vid Dirschau, mottogs han i Per Brahes armar.

Under Gustaf Adolfs omedelbara hägn växte den unge grefven alltmer i makt och inflytande. Vid utskottsmötet i maj 1630 fungerar han som landtmarskalk, och vid samma tid utnämnes han till riksråd, en värdighet, som han skulle komma att bekläda i 50 år — under ett af de betydelsefullaste halfsekel i Sveriges historia.

Samtidigt med dessa händelser dog Per Brahes fader, grefve Abraham, på Rydboholm, och dennes begrafning var det sista samkväm i hvilket Gustaf Adolf deltog i Sverige. Betecknande för den tidens sorgefester heter det i Per Brahes berättelse, att konungen »gjorde sig mycket lustig med mina bröder och andra öfverstar», och detta medan Per Brahe själf låg sjuk i en sidokammare.

Så ung han var — 28 år — framställde den nye rådsherren anspråk på att på grund af sin grefliga börd få taga försteget framför *alla* utom drotsen. Att kämpa för rang och privilegier var hans lifs fixa idé och fördunklar hvad annars hos honom fanns stort och berömvärdt. Anspråken kunde han dock denna gång icke genomdrifva. Såsom yngst, måste han tvärtom blifva den ytterste i stället för den främste.

Per Brahe uppgifver, att konungen lofvat honom drotsämbetet efter farbrodern grefve Magnus. Om så var, blef det ej för Gustaf Adolf möjligt att hålla löftet, då, som bekant, konungens död in-

träffade före Magnus Brahes. Vid drotsvalet 1634 fick grefve Per ej någon röst.

Dock kan det ej förnekas, att Per Brahe var blifven en af rådets mest betydande medlemmar. Att man erkände detta, visade det uppdrag han 1634 mottog på Axel Oxenstiernas eget förslag att blifva »adjunctus cancellarii» i Tyskland. Rikskansleren ansåg honom så mycket lämpligare, som »han hade en promptam linguam att kunna snacka med tyskarne».

Denna ställning såsom rikskanslerens biträde i Tyskland ansåg Per Brahe själf utan tvifvel synnerligen hedrande. »Han hafver sagt sig veta respektera min broder som sin egen fader och fröjdar sig att bekomma en talem informationem», skrifver Gabriel Gustafsson till Axel Oxenstierna.

Huru utmärkt emellertid den diplomatiska skolan än var, så blef, såsom bekant, rikskansleren allt annat än belåten med de första lärospån i självständig diplomatisk verksamhet, som hans lärjunge aflade.

Från Tyskland afreste nämligen Per Brahe omedelbart till Preussen, där han såsom caput legationis skulle leda underhandlingarna med polackerna, underhandlingar, som resulterade i Altmarkerfördraget 1636. Hvar man vet, huru i högsta grad illa A. Oxenstierna ansåg underhandlarne hafva skött sig vid detta tillfälle. Han beklagade, att »fäderneslandet råkat i sådana händer». Naturligtvis gällde förebråelserna i första rummet den, som var den egentlige ledaren å Sveriges sida, caput legationis. Man torde också knappast misstaga sig, om man tillskrifver Per Brahes själfrådighet en väsentlig skuld i utgången. Honom hade det väl framför andra tillkommit att sätta sig i förbindelse med Axel Oxenstierna och inhämta hans råd, helst med hänsyn till den ställning, i hvilken de nyss stått till hvarandra. Men detta gjorde han icke. I stället lät man kansleren, till dennes oro, sorg och harm, i många veckor sväfva i okunnighet om underhandlingens gång.

Per Brahe stödde sig tydligen på den allmänna meningen hemma, och han upptog därför kanslerens förebråelser jämförelsevis med lugn, om han också beklagade sig däröfver för Gabriel Gustafson. På detta beklagande svarade Axel Oxenstierna harmset: »Grefve Peder kunde fuller hafva orsak att hålla mig ett ord till godo.»

Något större mått af diplomatisk skicklighet hos Per Brahe torde denna underhandling icke visa, och nya lagrar har han icke på detta område skurit. Sannolikt lågo icke hans anlag åt det hållet.

På tal om förhållandet mellan Per Brahe och Axel Oxenstierna framhåller förf., att korrespondensen dem emellan icke visar någon sådan inbördes antagonism, som de flesta författare förmenat hafva förefunnits. Detta är också utan tvifvel sant, men jag tror, att man knappast här får uteslutande döma af en korrespondens, som är hållen i den tidens artiga och cirklade språk. Alldeles samma förhållande är med Johan Skyttes korrespondens, och dock torde

antagonismen mellan honom och kansleren icke vara tvifvelaktig. Mellan Axel Oxenstierna och Per Brahe rådde så stor olikhet i åskådning — en olikhet, som förf. också sid. 104 belyser genom en för kansleren i hög grad hedrande parallell — att man knappast kan tänka sig någon egentlig sympati. Hvarken samtiden eller eftervärlden har heller trott på någon sådan.

Efter A. Oxenstiernas hemkomst höll sig Per Brahe, alldeles som Johan Skytte, långa tider frånvarande från rådkammaren, ja han tör väl icke hafva tjänstgjort synnerligen många månader, innan han 1637 afgick till guvernementet i Finland, liksom Johan Skytte afgick till presidentskapet i Jönköping.

Till någon brytning har det nog aldrig kommit, men troligt är, att de olika åskådningarna hafva gifvit anledning till sammanstötningar, som hvarken synas i bref eller protokoll. Både af rådsprotokoll och bref framgår emellertid, att A. Oxenstierna vid mer än ett tillfälle kraftigt tillbakavisat Per Brahes försök att utvidga sina gref- och friherrliga privilegier, något som väl knappast behagat den sistnämnde. Axel Oxenstierna förstod att samarbeta med alla slags förmågor och så äfven med Per Brahe, men det är dock betecknande, att han icke ville hafva honom till riksdrots efter brodern. Betecknande är ock, att Axel Oxenstiernas vedersakares förhoppningar knöto sig också bl. a. till Per Brahes person. Förändrade tidsomständigheter efter Kristinas tronbestigning kommo kansleren att mera decideradt ställa sig på den aristokratiska och konservativa sidan gentemot flocken af uppkomlingar och äfventyrare, och detta förde honom åter närmare till Per Brahe.

Med förkärlek dröjer författaren helt naturligt vid Brahes guvernörstid och förvaltning i Finland, både af landet i sin helhet och af hans egna förläningar därstädes. Det är en lång och vacker meritlista, han här har att uppräkna. Temat: en kraftig styresman och en god husbonde, varieras här liksom i kapitlet om »Grefven af Visingsborg» på många sätt och med allt skäl.

Det energiska och beslutsamma ingripandet i för fäderneslandet kritiska tider, såsom under de danska krigen eller vid ordnandet af regeringen efter Karl Gustafs död, får också sin tillbörliga belysning.

Mattast är skildringen, synes mig, af Per Brahe under Karl XI:s förmyndarestyrelse. Förf. har här icke mycket mer att förtälja, än det man känner från längesedan offentliggjorda arbeten.

I kapitlet »Familjeförhållanden» däremot kommer författarens förmåga att lifligt berätta till full heders. Skildringen lifvas här af åtskilliga små episoder af mer eller mindre pikant art.

Beträffande förf:s framställningssätt är detta bildrikt och målande, kanske understundom något för mycket, såsom då det heter, sid. 400, att förf. hoppas få påpeka, »hvar och när den gamle drotsen ännu kom att dyka upp i de oroligt växlande händelsernas strömfåra». Med fog synes man mig också kunna anmärka, att förf. låter sin forskningsapparat väl mycket synas i texten. Det är nog sant, att mången historisk författare hänvisar till noterna mycket,

som kunde göra god nytta till lifvande af texten, men att i likhet med förf., t. ex. sid. 113, där införa en lång beskrifning på Per Brahes registratur, eller att som han (se bl. a. sid. 151), därför att man råkat citera ett bref, berätta *allt*, hvad som i detta brefvet står, synes mig tämligen onödigt.

Här och där har förf. icke rätt uppfattat uttrycken i de svenska källorna. Sålunda skrifver han sid. 277 »konungsföringen» i st. för »konungsfodringen»; sid. 299 talar han om »försvarskarlar» som om därmed menades de karlar, som adeln uppställde till krigstjänst, i stället för att den vanliga meningen är alldeles tvärtom. Att såsom förf. sid. 169 benämna P. Brahe »Sveriges förste minister», torde, om också förf. menar riktigt, låta något oegentligt. Mycket underligt förekommer citatet sid. 226, där det heter: Till Stockholm ankom ock »en dansk herreman, Jute benämnd», o. s. v.

Det faktum, som man ju väl känner, att svensk-finskan i ord och uttryck ganska mycket skiljer sig från högsvenskan, finner man i detta arbete mångenstädes bekräftadt. Så t. ex. talas 113 i noten om »påhittade» handlingar. Då en svensk historiker säger, att handlingar blifvit »påhittade», har det en betydelse, som icke precis passar för källskrifter. Utom åtskilliga starka verbformer, där vi begagna svaga, har jag som språkliga egendomligheter af mera ovanligt slag antecknat: Sid. 125: »tillgången vid stiftandet af Finlands högskola»; samma sid: »omskref» i st. f. »skref om». Sid. 158: »De höga gästerna voro *hvardera* närvarande»; sid. 159: »Säkerställa sig *om* hennes bevågenhet»; sid. 180: »tomtplatser stodo att *fås»;* sid. 212: »återkommen *vidtog P. Brahe med* utöfningen af sitt ämbete»; sid. 252: »ett *otal* betjänte»; sid. 327: »en fil, som rustmästaren lämnat *ligga* framme» o. s. v.

Per Sondén.

Världshistorien berättad för folket. Af JOHAN BERGMAN och EMIL SVENSÉN. Stockholm, Bohlin & C:o 1901—1903.

Att ett godt utfördt enmansarbete inom den historiska litteraturen liksom på öfriga arbetsområden värderas högre än ett godt bolagsverk, är ett faktum, som lätt nog låter förklara sig. Hur förträffligt ett samlingsverk än må vara i sina olika partier, kan det som helhet betraktadt ej gärna undgå olägenheterna af bristande öfverensstämmelse i stil, i allmän uppfattning, ja, t. o. m. i detaljomdömen om en och samma företeelse. Att icke förty sistnämnda utväg så ofta anlitats vid framställningen af ett folks eller mänsklighetens totalhistoria, har naturligtvis berott därpå, att man ansett den begränsade insikten i vissa af uppgiftens partier för ett större ondt än den bristande enheten i uppfattning eller — för att ut-

trycka saken positivt — att man föredragit den erkända sakkunskapen och vederhäftigheten i realuppgifter framför enheten i stil och historisk åskådning. Ehuru den år för år fortskridande utvidgningen och fördjupningen i den historiska forskningen måste alltmer begränsa tillgången på »universalspecialister» eller inom hvarje område fullt hemmastadda sakkunnige — ifall ett dylikt species *någonsin* funnits —, så är det dock, tack vare den samtidigt växande mängden af sammanfattande öfversikter öfver de nyaste forskningsresultaten inom olika områden, än i dag möjligt att åstadkomma goda totalframställningar af större omfång på ett fåtal händer, såvida nämligen uppgiften begränsar sig till att afse endast de populär-vetenskapliga krafven. Det är ett försök i denna riktning, som gjorts af Bohlins bokförlag i Stockholm genom utgifvandet af föreliggande världshistoria, hvars utarbetande fördelats endast på två författare och som sålunda utgör ett slags mellanting mellan enmansarbete och samlingsverk. Att de båda författarne icke alltför mycket divergera i stil och allmän åskådning gör naturligtvis sitt till att i viss mån tillförsäkra företaget de för ett arbete af förstnämnda kategori utmärkande företrädena, liksom man å andra sidan enligt förordets utsago sökt begränsa de därmed nödvändigtvis sammanhängande olägenheterna genom att låta landets främsta specialister granska framställningen i »de partier, där direkta källforskningar icke kunnat af oss (förf.) göras». Läsarens undran öfver sistnämnda ord, af hvilka det kan synas, som skulle en verklig källforskning ha varit regeln och anlitandet af förutvarande bearbetningar undantag, upphör dock väsentligen, då han redan å sid. 11 finner uppgifvet, att »historiens källor i främsta rummet äro de olika folkens litteratur, i synnerhet naturligtvis deras rent historiska skrifter». Källforskningen, som, åtminstone hvad senare tider angår, ju har helt andra primärkällor att tillgå, reduceras sålunda i regeln till hvad i ett företag af sådan omfattning blir det enda för mänsklig förmåga tänkbara eller till ett studium af bearbetningar. Hufvudkrafvet blir då det lyckliga valet af specialarbeten, på hvilka författarne stödja sig, den kritiska mognaden i det historiska omdömet och förmågan af god framställningskonst; men äfven med denna begränsning blir en uppgift af sådant omfång maktpåliggande nog.

Som redan titeln angifver, är arbetet afsedt att blifva en folkläsning i samma väg, som Fryxells berättelser äro det i vår svenska historia, och söker det fördenskull framställa »människosläktets saga» i den lättfattliga berättelsens form. Äfven priset är så ställdt, att det lämpar sig efter den stora publikens köpkraft. Därjämte bör det ock medgifvas, att tidpunkten är väl vald för startandet af ett dylikt företag, sedan det ifrågasatta utgifvandet af Wallis' allmänna historia i omarbetad upplaga uteblifvit.

Herr Bergmans andel, som skall omfatta forn- och medeltiden, har hittills fortskridit ett stycke in i den romerska kejsartiden, herr Svenséns, som behandlar nyare tiden, till senare delen af sextonhundratalet. Ehuru det sålunda ännu ej är tid att döma om arbe-

tet i dess helhet, föreligger dock redan nu tillräckligt material för att konstatera vissa allmänna drag i de båda männens historiska författarskap.

För att bereda utrymme åt en liffullare skildring af utvecklingens mera populärt intresseväckande moment ha författarne satt till uppgift mindre att framställa historien i en sammanhängande, likformig behandling af det hela än i en rad utförligare bilder af hufvudpartierna. Det ligger i sakens natur, att detta bättre skall lyckas i den nyare historien, där herr Svensén ådagalagt en god förmåga att sammansmälta det historiska stoffet och konsekvent gruppera händelserna kring ett fåtal hufvudpersoner, än i det forntida österlandets, hvars historiska källor ej gifva lämpligt stoff för en sådan framställning; däremot synes den romerska afdelningen ha kunnat vinna i populär njutbarhet genom en starkare koncentration med åsidosättande af åtskilliga förvillande bipersoner. Trots ofvannämnda uppgift ha de båda författarne ägnat mycken uppmärksamhet åt områden, som för icke många år sedan räknades till historiens utmarker och därför fingo nöja sig med ringa eller ingen behandling. I första bandet »Den äldsta forntiden och Hellas» upptar Österlandet mer än en half gång till så stort utrymme som Grekland, och t. o. m. kineser, hinduer och hetiter blifva i någon mån beaktade. På samma sätt söker herr Svensén i sin afdelning utvidga historiens skådeplats, bland annat genom en mera sammanhängande framställning af de europeiska kolonisationsföretagen i andra världsdelar. Redan detta drag visar, att författarne sökt göra bruk af nyare forskningsresultat, en sträfvan, som, hvad herr Bergmans afdelning angår, särskildt måste yppa sig inom det österländska och förhistoriskt grekiska området.

I öfverensstämmelse med nutidens kraf ha de båda författarne lagt särskild vikt vid den kulturhistoriska utvecklingen. Har skildringen af krigen och den politiska historien i allmänhet stundom sålunda fått sitta emellan, blifva däremot de kulturhistoriska afdelningarna i forntidens historia så mycket bättre tillgodosedda, och flera af de här meddelade utdragen ur den klassiska litteraturen belysa saken vida bättre, än ett lika utförligt resonemang af författaren skulle göra.

Att icke alla delar inom ett så omfattande område kunna vara lika goda, förstås af sig själft. Vissa partier inom forntidshistorien röja nog spår af brådska och af en viss oreda i kompositionen, i det att läsaren stundom efter en öfversiktlig framställning öfverraskas af att längre fram finna samma sak ånyo upptagen i en utförligare skildring. Öfver hufvud märker man hos både den ene och den andre författaren en sträfvan att göra framställningen personlig och komma fram med egna reflexioner; också gör stoffet i regeln intryck att ha genomgått den smältningsprocess i författarens inre, utan hvilken det ej kan mottaga någon prägel af hans individuella uppfattning. Faran är härvidlag att lämna för stort spelrum åt konjekturer och konstruktioner. Äfvenså kan härvid fråga uppställas om lämpligheten däraf, att en för folkläsning afsedd bok

framställer den judiska forntidshistorien och dess heliga böcker på ett sätt, som i mångas ögon säkerligen skall synas tendentiöst eller som ett slags propaganda mot gamla testamentets auktoritet. Den moderna bibelkritiken synes ännu vara alltför ung och dess resultat alltför litet fastslagna som vetenskapligt oemotsägliga, för att det redan nu skall kunna vara för en icke-fackman tillrådligt att på detta område uppträda som sanningsförkunnare för en okritisk publik. För öfrigt torde den läsande allmänheten snart nog ha fått sitt lystmäte af denna utaf vissa moderna litteraturhistoriker fanatiskt bedrifna idrott att hänföra alla i någon mån likartade folksägner, åskådningar och företeelser till en och samma urkälla, i synnerhet som dessa försök i så många fall ännu ej fått någon annan grund än gissningarnas gungfly.

Ett ärligt bemödande att konsiderationslöst säga sanningen genomgår de båda författarnes framställning. Så t. ex. tecknar hr Svensén Martin Luther med vinnande sympati, utan att därför sticka undan med svagheterna i hans framfärd, och då samme författare får anledning att röra vid fosterlandets historia, återfinner man med glädje ett ärligt svenskt hjärtelag i förening med det varma sinne för renhet och rättskaffenshet, som i allmänhet präglar hans uppfattning. Dessa egenskaper äro så mycket mer lofvärda, som det Bergman-Svensénska verket, tack vare den ungdomliga schvung och liffullhet, som utmärker detsamma, synes äga goda förutsättningar att, såsom dess uppgift är, blifva en omtyckt läsning inom vida kretsar af vårt folk.

Den språkliga formen är alltigenom flytande och otvungen, i de första delarna någon gång kanske nog mycket intim och obesvärad i sin kåserande förtrolighet. Äfven inom de kretsar, där arbetet söker sina flesta läsare, skall törhända mången mindre frapperas af den målande åskådligheten än af den bristande värdigheten eller språkriktigheten i sådana uttryck som »sölkorfven» (Fabius Cunctator), »den barske krigarpatronen» (Cato censorius, som intetsägande öfversättes med »C., den forne censor»), »den tusentaliga ledighetskommittéen i Rom» (stadspöbeln), »hundkrypningen» (proskynesis), »folkpartisterna», »det för väl sjunde men ingalunda sista gången kufvade folkpartiet» eller — i fjärde delen — »lifsvarig», »sentida», »tungvindt» och »Cæsars banemän dignande under ruinerna» etc. Någon gång mötes man äfven af en viss djupsinnighet eller af en öfverdrift i uttrycket, som bättre lämpade sig för retoriken i en populär föreläsning eller tidningsartikel. Så t. ex. då det på tal om Crassus' grymhet mot de efter Spartacus' uppror (»strejk»!) tillfångatagna slafvarne förklaras, att »den oförsonliga klasskampen här har en af sina många i alla tider och folk förgrenade rötter», eller då hr Svensén finner det så synnerligen olyckligt för ett stort historiskt minne att blifva firadt i festtal eller i skolan. Så framhålles äfven i starka ordalag de världsomhvälfvande följderna af att icke hela spanska halfön vid nya tidens början förenades till en stat, utan att

förf. synes tänka på, att en sådan förening snart nog kom till stånd, ehuru utan så synnerligen viktig rubbning af historiens gång.

Herr Svensén älskar att *tänka* öfver historien och planerar stundom, hur det *borde* ha gått. Ehuru mången gång fintliga och intressanta, torde hans uppslag ibland ha svårt nog att stå sig inför en närmare pröfning. När han t. ex. framställer den aztekiska och forn-peruanska kulturen som påverkad af den gamla världens — genom vinddrifne män! —, har man svårt att därmed förlika det faktum, att förstnämnda kultur ännu vid spaniorernas ankomst ej höjt sig öfver bronsålderns ståndpunkt.

Till denna gissning synes författaren väsentligen ha blifvit ledd af sin älsklingsteori om landförbindelsens afsöndrande och hafvens och vattendragens förbindande betydelse i dessa tider. Vid sidan af denna Svensénska »väglag» märkes äfven hans benägenhet att förklara dådkraft eller lojhet hos män af den reformerta läran ur predestinationslärans olikartade inverkan på olika naturer och den personliga läggningen hos historiskt framstående personer i allmänhet ur deras etnografiska förutsättningar. På detta sätt blir Columbus' egendomliga daning ett resultat af hans förment germanska, Henrik VIII:s af hans keltiska, Loyolas af hans baskiska härkomst; den fransk-reformerta kyrkans säregna skaplynne finner sitt ursprung i den forngalliska druidläran, och öfvermänniskan Wallenstein belyses genom sammanställning med hans stam- och själsförvant i nittonde århundradet Nietzsche. Det är endast skada, att bland alla regler med undantag få synas utrustade med större förråd af sistnämnda slag än lagarna om de olika »folksjälarnas» individualitet. Då förf. vill belysa Katarinas af Medici själsstyrka gentemot släkten Valois' urartande genom åberopande af lagen om spinnsidans förmåga att i andlig kraft bibehålla sig längre än den manliga, tyckes han förgäta, att Katarina af Medici var äldre än sina söner och att hon dessutom icke var af släkten Valois.

Förmodligen i populariserande syfte älska de båda författarne historiska sammanställningar med förhållanden och personligheter från andra tider. I synnerhet få Gustaf II Adolf och Karl XII härvidlag träget stå till tjänst. Så sammanställes den förre — i ett eller annat afseende — en gång med Darius I, en annan gång med Scipionerna, en tredje med Alexander den store (båda gingo efter sin första stora seger åt sydväst!), Karl åter ena gången med — Alcibiades, den andra med Hannibal, delvis beroende på den ej sällsynta missuppfattningen, att Karl lika konsekvent bekämpat moskoviterna som Hannibal romarne.

Det ligger dock klart för ögonen, att ett öfverdrifvet bruk af dylika sammanställningar lätt nog kan verka förvirrande i st. f. upplysande, i synnerhet i fråga om läsare, som ej äga förutsättningar att rätt begränsa jämförelsen eller t. o. m. sakna aktuell kunskap om den andra jämförelseleden.

Att erforderlig hänsyn till den företrädesvis påräknade läsekretsens kunskapsmått ej alltid iakttagits, visar sig ännu tydligare,

då ingressen till den orientaliska historien på en och samma sida förutsätter Agamemnon och mastodonten som bekanta storheter, eller då läsaren — till bestyrkande af de talrika citaten — i noterna hänvisas till Prudentius, Livius eller rentaf till »Horatius 'Carmina IV, 9, 25—28». På tal om denna synpunkt må ock framhållas önskvärdheten däraf, att de många främmande namnen hade försetts med accent för uttalsbeteckningen. Slutligen kan anmärkas, att några af de för öfrigt väl valda och förträffligt utförda illustrationerna stå utan motsvarande förklaring eller motivering i texten samt att korrekturläsningen hos båda författarne lämnar mycket öfrigt att önska.

Hvad realuppgifterna angår, må här endast anföras, att en mera ingående granskning af ett så vidlyftigt arbete i detta hänseende skulle tagit i anspråk alltför mycket både af tid och utrymme för att i en anmälan af denna flyktiga art kunna ifrågakomma.

A. Rfs.

Öfversikt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer:

Illustrerad Militärrevy. **1903, 3.** Löjtnanten Fr. Chr. v. Weihes Dagbok 1708—1712. Utg. af E. Carlson, anm. af T. J. Petrelli. — **11.** Excellensen grefve A. F. Skjöldebrands memoarer. D. 1—2.

Kongl. Krigsvetenskaps-Akademiens handlingar och tidskrift. **1903, 7.** Kungl. Dalregementets historia. D. 1. — **20.** L. Tingsten, Öfversikt af fälttåget i Holstein år 1813. — L. W:son Munthe, Kungl. Fortifikationens historia. anm. af H. Jungstedt. — **21.** L. Tingsten, Öfversikt af fälttåget i Holstein 1813.

Kyrkohistorisk Årsskrift. Utg. af H. Lundström. **Årg. 4. 1903.** N. Jacobsson, Från en forskningsresa till Herrnhut. Nya bidrag till den svenska herrnhutismens historia. (Föredrag vid kyrkohistoriska föreningens årsmöte i Uppsala den 20/4 1903.) — A. O. Lindfors, Om stenhuggarmärken och deras förekomst å gamla svenska kyrkor. (Med planscher.) — E. Wermcrantz, Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet 1681—1724. — N. Forsander, Några blad ur Augustana-Synodens historia. — E. Bergman, Religionsmålet mot studenten Erik Molin 1734—1739. — E. Meyer, En teologisk strid under frihetstiden. — H. Levin, Bidrag till Visby stifts historia. 2. Visby stift under Spegels ledning. — Meddelanden och aktstycken. De tidigare svenska pietisternas läroåskådning enligt deras egen framställning. Medd. af H. Lundström. — E. Bergelin, Några religiösa dikter af en fången karolin. — Ur vatikanarkivet och andra romerska arkiv och bibliotek. Medd. af H. Huldt. 1. Protest mot en disputations anordnande vid riksdagen i Västerås. 2. En katolsk relation af Laurentius Andreæ's framställningar vid Örebrokonciliet 1529. — O. Ahnfelt, Forskningar beträffande processen i Rom under året 1520 angående Luther. — J. T. Bring, Skildringar från det kyrkliga lifvet i Tyskland. Granskningar och anmälningar: Skara stifts jordebok af år 1540, anm. af S. Lampa; F. Hall, Bidrag till kännedomen om Cistercienserorden i Sverige. 1. Munkklostren, anm. af H. Lundström. K. Setterwall, Svensk kyrkohistorisk bibliografi 1900—1902. — **Bihang:** Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen 2: 3: Svenska synodalakter efter 1500-talets ingång. Samlade och utgifna af H. Lundström. — 4: 2: Akter rörande ärkebiskopsvalet i Uppsala 1432 samt striden därom mellan konung Erik och svenska kyrkan. Utg. af Alg. Lindblom.

Läsning för svenska folket. **1903, 2.** E. N. Söderberg, Några drag ur den kristna psalmens historia. — **3.** N. Höjer, Herman Wedel-

Jarlsberg och den svensk-norska unionen. — E. N. Söderberg, Några drag ur den kristna psalmens historia. — 4. N. Höjer, Herman Wedel-Jarlsberg och den svensk-norska unionen. — K. Hult, Axholms slott.

Meddelanden från Kalmar läns fornminnesförening 1903. H. 3. P. G. Berggren, Kalmar nunnekloster. — F. Bæhrendtz, Striden om Kalmar år 1611. — A. Westrin, Anteckningar om de äldsta husen i Kalmar.

Meddelanden från Nordiska Museet 1901 [Tr. 1903]. E. Hammarstedt, Fågeln med segerstenen, sprängörten och lifsämnet. — J. Roosval, Studier rörande Storkyrkans Sanct Jöransgrupp. — P. G. Vistrand, Svenska allmogedräkter. 2. En småländsk folkdräkt från 1830-talet. — G. Upmark, Meddelanden om skråafdelningen i Nordiska museets arkiv.

Meddelanden från Svenska Slöjdföreningen. 1903: H. 2. G. Upmark, Årsbokstäfver på svenskt guld och silfver före 1759.

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri. Utg. af Letterstedtska Föreningen genom O. Montelius. **1904, 1.** O. Montelius, Solens hjul och det kristna korset. 1. Med 40 fig. — N. Möller, Komiske heltedigte. — A. L. Molin, Erik Gustaf Geijer och Amalia von Helvig. — E. Givskov, Regeringsformen i Kina. En studie i selvstyre.

Ord och Bild. Illustrerad månadsskrift utgifven af K. Wåhlin. **1904, 1.** V. Almqvist, Ur C. J. L. Almqvist lif. Utdrag af bref. — M. Montgomery, Interiörer från Gustaf IV Adolfs tid. Ur samtida anteckningar.

Skrifter och Handlingar utgifna genom Svenska Autograf-Sällskapet. 6. B. Schöldström, Svenskarne under Dannebrogen 1848—1850. Biografiska data. Jämte utdrag ur de frivilliges berättelser från fältlifvet samt 67 portr.

Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1886. **D. 17.** C. Snoilsky, Minne af hofrådet Carl Gustaf Warmholtz.

Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift. 1903. Bd 12: H. 1. O. Montelius, Östergötland under hednatiden. Med 33 fig. — S. Ambrosiani, De upländska rundkyrkorna. Ett rekonstruktionsförslag. Med 6 fig. — O. Janse, Ett dopfunt med framställningar ur legenden om den heliga Nikolaus? Med 2 fig. — E. Hammarstedt, Midsommardaggen. — R. Cederström, Upsala universitets konstsamlingar. — K. A. Hagström, Om forntida sockendräkter och bröllopsceremonier. Kulturbilder från Västra Vingåker.

Tidskrift i fortifikation. 1903, H. 1—5. Bilaga. L. W:son Munthe, Kungl. Fortifikationens historia.

Tidskrift i sjöväsendet. 1903, 5. J. Hägg och A. Zetterstén, Örlogsskeppet Amarante.

Upplands Fornminnesförenings tidskrift. 22. Bd 4: H. 4 (1902). A. Henriksson, Ett 600-års minne. [Funbo kyrka.] Med 2 pl. — C. M. Kjellberg, Upplands äldre kartografi. Med en karta. — H. Frölén, Munsö kyrka i Uppland. Med 3 pl.

Norsk Militært Tidsskrift. 1903, 1. J. Wahl, Begivenhedene i 1716 efter Karl XII:s udrömning af Norge. — **4.** J. Wahl, Felttoget 1717. — **6—10.** J. Wahl, Felttoget 1718.

Fra Arkiv og Museum 1903. Bd 2: H. 1. S. Kjær, Svend Gjönge efter Svenskekrigen.

Danske Magazin. Femte Række. Bd 5: H. 3. Aktstykker vedrörende Forholdene i Nordsjælland 1658—59 under Kjöbenhavns Belejring. Ved K. C. Rockstroh. — To samtidige Breve om Begivenhederne 1660. Ved J. Estrup. — Nogle Aktstykker vedrörende Slaget ved Nyborg 14 Nov. 1659. Ved A. Thiset. — Et Bidrag til Tordenskjolds Krigshistorie. Ved J. C. W. Hirsch.

Samtiden. Tidsskrift for Politik, Litteratur og Samfundsspörgsmaal. Redigeret af G. Gran. **1904, 1.** J. Lövland, Den politiske skandinavisme. — H. Schück, Gustaf III. 1—3.

Varden. Katolsk Maanedsskrift. Redigeret og udgivet af O. Andersen. **1904, Januar.** H. Grönkvist, Till Riseberga.

Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar. 5. K. G. Leinberg, Åbo stifts herdaminne 1554—1640.

Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland. 56. Förhandlingar och uppsatser. 16. 1902. [Tr. 1903.] K. G. Leinberg, Några underrättelser om finska nationella församlingen i Stockholm. — K. G. Leinberg, Om finska medlemmar i svenska vitterhetssamfund. — En ämbetsberättelse af landshöfding A. J. Nordenskiöld, meddelad af K. G. Leinberg. — Ett bref från postmästaren i Kajana Johan Ullwijk, dat. d. 15 April 1712 historiskt meddelande, af Th. Westrin. — J. Ramsay, Munck af Fulkila och Munck af Sommernäs. — P. E. Ohls, Om bomärken.

Baltische Monatsschrift. 1903, 10. P. Baerent, Die kirchlichen Zustände Livlands in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Ein Vortrag.

Archiv für hessische Geschichte und Altertumskunde. N. F. Ergänzungsb. 1. H. 4: Beiträge zur hessischen Kirchengeschichte. Bd 1: H. 4. H. Brunner, Die kirchliche Verwaltung der Abtei Fulda zur Zeit der hessen-kasselischen Oberhoheit (1632—1634). Nach archivalischen u. a. Quellen dargestellt. — **Bd 2: H. 1.** M. Johann Daniel Mincks Chronik über den 30-jährigen Krieg nach den Aufzeichnungen im Gross-Bieberauer Kirchensaalbuch, herausgegeben v. W. Krämer.

Dreissigster Jahresbericht des Altmärkischen Vereins für vaterländische Geschichte und Industrie zu Salzwedel. Abteilung für Geschichte. Hrsgb. von W. Zahn. 1903. L. Müller, Brief aus den Jahren 1638—1648 von Elias v. Alvensleben zu Isernschnibbe an Valentin Joachim v. Alvensleben auf Erxleben. [Ett bidrag till kännedomen om Altmarks lidanden i sista årtiondet af 30-åriga kriget.]

Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte. 1903. Bd. 16: H. 2. E. Müsebeck, Der Eintritt des Fürsten Johann Georg II von Anhalt-Dessau in schwedische, sein Übertritt in brandenburgische Dienste und seine Vermählung mit Henriette Katherine von Oranien. — O. Meinardus, Neue Beiträge zur Geschichte des Grossen Kurfürsten. — Bücher (bl. a. N. Wimarson, Sveriges krig i Tyskland. D. 2, anm. af Fr. Arnheim).

Mansfälder Blätter 1903. Jahrg. 17. Das Stammbuch Christophs von Knesebeck, eine Quelle zur Familienkunde von Schweden, Dänemark und Norddeutschland. Mitgeteilt von H. Grössler.

Mitteilungen aus der historischen Literatur. 1904, 1. J. Bender, Der Ulmer Waffenstillstand (1647). — Hansisches Urkundenbuch. Bd 9: 1463—1470, anm. af J. Girgensohn. — O. Elster, Die Piccolomini-Regimenter während des Dreissigjährigen Krieges, besonders das Kürassier-Regiment Alt-Piccolomini, Stammtruppe des K. u. K. Dragoner-Regimentes N:o 6 Prinz Albrecht von Preussen. — P. Schwartz, Die Neumark während des Dreissigjährigen Krieges. T. 2, anm. af Foss. — P. Sondén, Axel Oxenstierna och hans broder, anm. af Kretzschmar.

Neue Mitteilungen aus dem Gebiet historisch-antiquarischer Forschungen. Herausg. v. G. Hertzberg u. R. Brode. **1903. Bd 21: H. 3.** Beiträge zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges. (Aus Prof. Opels Nachlass). Aus dem Königl. Schwedischen Hauptquartier.

Veröffentlichungen des Altertums-Vereins zu Torgau 1903. H. 15—16. E. Henze, Torgau im dreissigjährigen Kriege. — D. Haedrich, Durchmarsch der Schweden durch Torgau im Oktober 1642.

Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap. 1903. D. 24. A. Waddington, Un mémoire d'Abraham de Wicquefort en 1659. — Drie brieven van Willem van Oldenbarnevelt aan Hugo de Groot, met een brief van koning Filips IV van Spanje aan den markies d'Aytona, medegedeeld door H. C. Rogge. — J. E. Elias, Contract tot oprichting van een Zweedsch factorie-comptoir to Amsterdam in 1663.

Revue d'histoire diplomatique. 1904, 1. Bureau de la société en 1904. — Conseil d'administration. — Membres de la société. — Recueils périodiques avec lesquels la Revue échange ses publications. — Barral-Montferrat, La doctrine de Monroe et les évolutions successives de la politique étrangère des Etats-Unis (1828—1903). — P. Coquelle, L'ambassade du maréchal Brune à Constantinople (1803—1805). — Persan, le marquis de, Une mission diplomatique en Pologne au XVIe siècle. — Antioche, comte de, Le gouvernement de M. Thiers. — P. Durand-Lapie, Un roi détrôné réfugié en France. Dom Antoine Ier de Portugal (1580—1595). — Comptes rendus (bl. a. Sveriges traktater med främmande magter jemte andra dit hörande handlingar. D. 5: 3. Utg. af C. Hallendorff; Svenska riksrådets protokoll. Utg. af S. Bergh. D. 10. 1643, 44; Öfverste Nils Skyttes dagbok 1675—1720. Utg. af O. Bergström, anm. af Ch. de B.).

Revue Historique. 1904, Janvier—Février. L. Bréhier, La royauté homérique et les origines de l'état en Grèce. 1er article. — H. Hueffer, La fin de la république napolitaine; suite et fin. — B. Monod, De la méthode historique chez Guibert de Nogent. — Ch. E. Oelsner, Fragments de ses mémoires relatifs à l'histoire de la révolution française, publiés par A. Stern; suite. — Correspondance. — Bulletin historique: France. La réforme de l'école normale, par G. Monod. — Epoque moderne, par H. Hauser. — Publications diverses, par G. Monod. — Allemagne. Mommsen, par C. Jullian. — Epoque moderne, par M. Philippson. — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie.

Revue Napoléonienne 1903, Avril—Sept. Titeux, Bernadotte et la manœuvre d'Iéna (d'après les archives de la Guerre et les papiers du général Dupont).

Öfversikter och granskningar.

Karolinska Krigares Dagböcker. *I. R. Petrés och C. M. Posses dagböcker.* XLIII. 380 sid. Lund 1901. *II. J. Lyths och L. Visocki-Hochmuths dagböcker.* Bihang; slutet af A. L. Lewenhaupts berättelse. XXVIII. 334 sid. med 1 karta Lund 1903.

Anders Pihlströms Dagbok 1708—1723. [Historiska handlingar, Del 18]. 145 sid. Stockholm 1903.

Löjtnanten Fr. Chr. von Weihes Dagbok 1708—1712, utgifven genom *E. Carlson.* [Historiska Handlingar. Del. 19]. 132 sid. Stockholm 1902.

Beträffande såväl själfva hufvudplanen för fälttåget som de särskilda krigshändelserna framter Karl XII:s krig i Ryssland ännu så många dunkla och af forskningen ej tillräckligt utredda frågor, att hvarje ny tillökning i det tillgängliga källmaterialet måste vara särskildt välkommen, ej minst då man såsom i de här nämnda publikationerna får upplysning om händelser och förhållanden äfven under andra perioder af det stora kriget och af fångenskapen under den kritiska tiden 1708—1709.

Det är visserligen sant, att i ingen af dessa dagböcker finnas första hands upplysningar direkt om Karl XII:s planer för krigföringen och den förändring dessa genom omständigheternas växling undergingo. Öfver hufvud taget torde några sådana upplysningar knappt vara att finna eller vänta; Karl XII var alltför sluten och förbehållsam för att gifva någon fullständig upplysning om hvad han hade i sinnet. Men då man vid studiet af den svenska härens fälttåg i Ryssland i väsentlig grad är hänvisad till att ur de olika rörelserna och af deras sammanhang söka finna den plan som vid hvarje särskildt tillfälle legat till grund för dem, är det af största vikt att få så noggrann upplysning som möjligt om marschriktningar, truppdislokationer, ståndkvarter o. d. Och i dessa dagböcker är en mångfald af dylika notiser att finna. Det är framför allt härigenom som de, ehuru de flesta af dem äro skrifna af officerare i lägre grader och

utan kännedom om hufvudplanerna, dock blifva ganska viktiga krigshistoriska källskrifter. I åtskilliga fall suppleras genom dem de sedan gammalt kända framställningarna af de svenska fälttågen i Polen och Ryssland. Af stor betydelse är det härvid, att professor Quennerstedt, som utgifvit »Karolinska Krigares Dagböcker», för de Petréska och Posseska dagböckernas vidkommande identifierat de i dem förekommande ortnamnen med de motsvarande, på den moderna ryska treverstkartan förekommande och därigenom bestämdare än förut kunnat definiera den svenska marschriktningen. Detta arbete har icke varit bland de minst mödosamma, och på flera ställen har det kräfts verkligt skarpsinne för att ur dagböckernas förvridna namnformer få fram det rätta; det låg t. ex. ej utan vidare till hands att i Petrés »Assiriske fältet» igenkänna nejden kring byn Knjasching.

Här och där finner man i dagböckerna notiser af mera direkt upplysande natur. Så t. ex. hafva både Weihe och Pihlström uppgifter att Karl XII:s marsch från Romny till Gadjatj var föranledd af ryssarnes försök att öfverrumpla den senare orten, en uppgift som stämmer med Adlerfeldts framställning och med notiser från ryskt håll men är i absolut strid med Gyllenkrooks — visserligen i sig själf mycket osannolika — framställning af saken.

Beträffande stil och uttryckssätt råder stor olikhet mellan de olika författarne. Petrés och Lyths äro de ledigast och lättast skrifna; Posses och Hochmuths de mest krönikeartade och, om man så får säga, prosaiska. Målande äro de båda förstnämndas skildringar af de svåra olyckorna och lidandena under den förfärliga kölden i Ukrajna; Petré har dock vissa berättelser så fantastiska — om huru »ryggbastet» på somliga af kölden brast med en smäll som af ett pistolskott — att man svårligen kan undgå föreställningen om öfverdrift. Weihes och Pihlströms dagböcker innehålla ganska rikt material till kännedomen om förhållandena under fångenskapen; Pihlström har intressanta, ofta på ett naivt trohjärtadt sätt meddelade upplysningar om åtskilliga af de sibiriska folkstammarna och deras lefnadssätt och religion. Öfver hufvud är det en afskräckande bild af förhållandena i fångenskapen, som gifves, och särskildt märker man, huru prisgifna de svenska fångarna i självfva verket voro åt de underordnade, självrådige och okontrollerade ryska provinsämbetsmännens dumma eller illvilliga nyckfullhet. Och dock: trots alla lidanden och vedermödor på marschen, i striden och senare under fångenskapen går det på många ställen genom dessa dagböcker ett drag af frisk humor, än kärf och korthuggen som hos Posse, än uppsluppen och fri som hos Lyth.

En egendomlig ställning intager den del af Adam Ludvig Lewenhaupts relation, som först nu af professor Quennerstedt publicerats; vid publicerandet af »Agges bittra frukter» utelämnades den. Den gör ett sorgligt intryck; det är en sjukligt bitter man, som skrifvit den. De från den nyssnämnda relationen kända dragen af misstänksamhet så godt som mot hela omgifningen återfinnas, och beskyllningarna mot Rehnsköld äro mycket svåra: skulle de vara sanna,

ginge det på Rehnskölds heder och ära. Beträffande själfva kapitulationen vid Perevolotjna är Lewenhaupts berättelse visserligen mångordig, men man har svårt att ur den få fram en klar och koncis uppfattning af situationen och förloppet. Man tycker sig i själfva berättelsen kunna skönja en viss svårighet hos Lewenhaupt att skilja på hufvudsak och bisak; där man snarast skulle väntat en bestämd utläggning af motiven på kapitulationen och ett rättfärdigande af den, där kommer Lewenhaupt i stället in på en vidlyftig framställning af den kontrovers han haft med Mejerfelt och Trautvetter om den föga viktiga frågan hur det egentligen gått till när den preussiske attachén Siltmann vid Perevolotjna begaf sig till de ryska linjerna. Rent förvånande är det att Lewenhaupt i Moskva i sin framställning kan skrifva att den ryska armén vid Perevolotjna »efter ögonmärke» åtminstone syntes bestå af en 30,000 man.

Till de båda banden Karolinska Krigares Dagböcker har professor Quennerstedt skrifvit inledningar, synnerligen intressanta såväl genom de upplysningar om naturförhållanden de meddela som genom de flerfaldiga värdefulla antydningar och uppslag de gifva.

Hvad nu närmast är att önska är att den rika publikation af karolinska anteckningar, som skett, måtte fortsättas, det förfaller anm. som om särskildt tre källskrifter till Karl XII:s krigshistoria nu borde stå i tur. Det är Siltmanns bref och dagbok i statsarkivet i Berlin, Josias Cederhjelms bref med sina ytterst viktiga, stundom kanske rent af enastående notiser om krigföringen, hvilka ej finnes tryckta, samt slutligen Gyllenkrooks relation, hvilken i sin nuvarande form (Fants Handlingar till upplysning af svenska historien. III) är så vanställd, att den snart sagdt är obrukbar.

A. S.

Bidrag till tredje koalitionens bildningshistoria (1803—1805.) I. Af D:r W. Ekedahl. Lund 1902. VII + 278 sid.

Urkunderna till den tredje koalitionens diplomatiska förhistoria äro numera i sina viktigaste delar publicerade, antingen i direkta urkundssamlingar eller i form af bilagor till specialarbeten. Förutom Napoleons vidlyftiga korrespondens, som naturligtvis är en hufvudkälla, finnas ryska handlingar offentliggjorda i Czartoryskis memoarer, i ett stort arbete på ryska af Tratchevskij, i *Archives du Prince Woronzow* m. fl.; engelska i bl. a. Brownings arbete *England and Napoleon 1803*, som innehåller lord Whithworths depescher; franska och österrikiska i Talleyrands och Metternichs utgifna bref. Litteraturen på detta område är också synnerligen riklig, och författaren synes tagit god kännedom om denna, fastän man i hans förteckning saknar åtskilligt, som borde varit med, såsom t. ex. Rose, *Napoleon I*, hvilket arbete till stor del är byggdt på forskningar i The Public Record Office i London. Däremot har han för

vissa afdelningar begagnat sig såväl af dettas som af franska utrikesarkivets rika skatter.

Framställningen går tillbaka till freden i Amiens, och i raska drag skildrar författaren, huru Bonaparte genom sin aggressiva och hänsynslösa utrikespolitik på kontinenten samt genom sin prohibitiva tullpolitik gentemot England gjorde freden outhärdlig. Utan att förneka förste konsulns fredskärlek konstaterar han, att dennes hela system var oförenligt med fredstillståndet och att kriget var nödvändigt för att få en ändring i detta system.

Om den gigantiska invasionsplanen har mycket tvistats, huruvida man skall anse den såsom Napoleons innersta mening eller endast som en förevändning för att kunna hålla en stor armé samlad utan att väcka misstankar på kontinenten. Författaren hyllar den förra åsikten, utan att kunna uppgifva några andra skäl därför än de oerhörda kostnader, som företaget kräfde, och den allmännan fruktan i Englands ledande kretsar för dess realiserande. Dessa skäl äro emellerväl svaga gentemot Napoleons egen senare kritik af företaget. Han kunde ej hoppas att krossa den engelska flottan med den jämförelsevis obetydliga sjömakt han då förfogade öfver. Och det nationalhat han lyckades tända i Frankrike genom »det nationella företaget» i Boulogne, var en god valuta för de summor han nedlade därpå.

Den franska ockupationen af Neapel och Hannover är skildrad med stöd af akter i The Record Office. Att Napoleon lyckades förskaffa sig de viktiga strategiska platserna i Italien är mindre underligt, när man känner Neapels dåliga regering och ministären Addingtons lojhet, när det gällde att skaffa England bundsförvanter på kontinenten. Också kunde han tillåta sig att med utsökt hån upptaga det neapolitanska sändebudets protest mot kränkningen af konungarikets neutralitet. Författaren uppvisar, att Napoleon var fullt underkunnig om det neapolitanska hofvets engelskvänlighet och om dess ansträngningar att vinna engelsk hjälp mot fransmännen. Att Hannover lika lättsinnigt kunde blifva ett franskt byte, hade sin grund i Fredrik Vilhelm III:s räddhågade politik. Bailleus arbete *Preussen und Frankreich von 1795 bis 1807* har här gifvit författaren det mesta materialet. Det framgår tydligt, att Napoleon lyckades skrämma Preussen till neutralitet tack var dess diplomatis okunnighet, trots sina angrepp i Nord-Tyskland, där Preussen annars gjorde sig till väktare. Genom att sålunda skickligt begagna sig af makternas afundsjuka och slapphet hade han skapat sig en synnerligen stark ställning, som äfven medgaf möjligheten att underhålla en stor del af trupperna på främmande bekostnad.

Napoleon visade sig lika skicklig som diplomat och strateg. Under det England stod isoleradt, förstod han att skaffa sig en rad värdefulla om ock mer eller mindre motvilliga bundsförvanter. De underhandlingar, som ledde till hans förbund med Spanien, äro rätt väl kända genom Lafuentes spanska historia. Författaren har därför ej så mycket nytt att förtälja därom, om man undantager åtskilliga rätt karaktäristiska detaljer från Napoleons utomordentligt

hänsynslösa sätt att behandla den oduglige »fredsfursten», hvarigenom han fick denne att fullkomligt falla till föga. Brytningen mellan Spanien och England är skildrad efter det engelska sändebudets depescher till sin regering. Ehuru England vid denna tid, när Spanien behandlades hart när som ett franskt lydrike, var synnerligen populärt bland såväl den högre som den lägre spanska befolkningen, företogo engelsmännen ideliga kaperier af spanska handelsfartyg. Godoys öfvermodiga uppträdande mot engelska regeringen och hans onödigt utmanande hållning framkallade ett engelskt ultimatum. Men redan långt innan krigstillståndet inträdt, hade den engelska regeringen förstört alla utsikter till en fredlig lösning genom kapandet af den spanska silfverflottan utanför Cadiz. Om de franska fördragen med de bataviska, helvetiska, italienska och liguriska republikerna samt med konungariket Etrurien har författaren intet nytt att förtälja. Han nöjer sig med att efter Napoleons korrespondens konstatera dennes hänsynslösa uppträdande mot dessa stater, som tvungos att med stora penninguppoffringar understödja den mäktige grannen i ett krig, som på alla sätt skadade deras intressen.

Redogörelsen för Rysslands misslyckade medlingsförsök mellan de krigförande, hvilken hufvudsakligen stöder sig på Tratchevskijs arbete samt *Archives du Prince Woronzow*, ger vid handen, dels att de från början af Napoleon väckta förslagen om ryske kejsarens medling knappt varit allvarligt menade, dels att Rysslands diplomatiska verktyg vid denna tid voro alltför partiska för England, för att dessa förslag ens skulle *kunnat* lyckas. Napoleon hade emellertid genom dem lyckats sätta den engelska regeringen i ett ganska allvarsamt bryderi, i det att för densamma knappt återstod annat än att rent afvisa Alexanders uppträdande i denna sak och sålunda på det ömmaste såra hans fåfänga. Dess räddningsmedel bestod i i ett afsiktligt och otympligt misstydande af de fransk-ryska förslagen, hvilket ej litet bidrog att sänka dess redan förut knappt tillmätta prestige i de initierade diplomaternas och statsmännens tanke. Man kan dock anmärka mot författaren, att han vid bedömandet af ministären Addington väl ensidigt fäster sig vid de utländska diplomaternas, i synnerhet Vorontsovs hätska utfall. Addingtons egen biograf Pellew söker framställa hans politik i en ljusare dager såsom dikterad af omtanken att spara Englands krafter och penningmedel till en tidpunkt, då de med större fördel kunde användas på kontinenten. Emellertid ligger det ju nu i öppen dag, att Pitts nya ministär om ej direkt föranledde, så åtminstone högst väsentligt påskyndade utbrottet af tredje koalitionskriget. Att affären med hertigen af Enghien och Napoleons tronsbestigning mycket bidrog härtill, är bekant. Efter Czartoryskis memoarer meddelar författaren en detaljerad redogörelse för den viktiga konselj i S:t Petersburg, då man beslöt sig för ett uppträdande mot Frankrike. Denna finnes för öfrigt ganska utförligt omtalad i Stedingks, svenska ambassadörens i Ryssland, memoarer, hvilket kunde framhållits. De underhandlingar, som sedermera fördes mellan Paris och S:t Petersburg,

ledde till intet. På hvar sitt håll blefvo ambassadörerna utsatta för obehagligheter, Markov i Paris t. o. m. förolämpades offentligt af Napoleon, så att de båda hofvens mellanhafvanden under lång tid sköttes af hvartderas »chargé d'affaires». Napoleons uppträdande mot Alexander lämnade intet öfrigt att önska i fråga om hänsynslöshet, såsom då han i förtäckta ordalag erinrade tsaren om mordet på dennes fader.

På ömse sidor var man öfvertygad om en brytnings snara inträdande, ehuru man ej gjorde sig någon brådska. Det första steget till en koalition mot Frankrike var afslutandet af ett fördrag mellan Ryssland och Preussen. Sistnämnda makt, hvars prestige ansenligt lidit genom fransmännens ohejdade tilltag i Tyskland, hade förgäfves sökt åstadkomma en trippelallians mellan sig och de mäktiga grannarne i öster och väster. Fördraget med Ryssland af 24 maj 1804 blef därför blott en nödfallsutväg. Det stipulerade kraftig hjälp åt Preussen för händelsen af ett krig med Frankrike, hvilket man å preussisk sida var lifligt öfvertygad om, att det ej skulle ifrågakomma.

Nästa steg var fördraget mellan Ryssland och Österrike 6 nov. 1804. Detta var emellertid i verkligheten lika litet som det ryskpreussiska ägnadt att gifva näring åt tsarens redan nu otvifvelaktigt krigiska böjelse, i det man visserligen formellt lofvade mycket, men faktiskt sökte omöjliggöra en *casus foederis.* Författaren meddelar efter en depesch från engelske ambassadören i Wien, att man där t. o. m. beslutit reducera kostnaderna för hären med fem milj. floriner. Och när Österrike ganska snart erkände Napoleons nya kejsarvärdighet, ansåg Englands utrikesminister lord Harrowby, att ett så slående bevis på svaghet från dess sida till stor del var tillkommet för att afvärja alla vidare uppmaningar till ett kraftigt uppträdande mot Frankrike, med hvilket land Österrike ej hade något reellt skäl till missnöje.

Hörnstenen i den nya koalitionen mot Frankrike kom därför att blifva fördraget mellan Ryssland och England, som ej ratificerades förrän 28 juli 1805. Förloppet af de underhandlingar, som ledde därhän, är också utan jämförelse det intressantaste och värdefullaste i arbetet. De lämna bland annat ett godt bidrag till bedömandet af Alexanders karaktär. Han afsåg med sin famlande politik för tillfället ett nytt europeiskt statssystem, hvars medlemmar skulle lefva i en lycklig fred och liberala förhållanden, garanterade af Rysslands och Englands uteslutande på humanitära, ej alls egoistiska intressen grundade upplysta samförstånd. Och härtill ville han, att det engelsk-ryska fördraget skulle bilda hörnstenen. För ändamålet fordrades emellertid en väsentlig reglering af Englands gällande sjörätt och denna makts utrymmande af Malta. När engelska regeringen emellertid ej alls var hågad att göra dessa medgifvanden, framför allt ej för ett så sväfvande och fantastiskt mål, ansåg sig Rysslands kejsare djupt förorättad och sina oegennyttiga afsikter grymt misskända. Hela underhandlingen hade säkert blifvit ett bittert

nederlag för den ryska diplomatien, om ej Napoleons eget hänsynslösa uppträdande i Italien vid midten af året 1805 tvungit Alexander att lämna sina framtidsdrömmar och rätta sina fordringar efter engelsmännens mera praktiska syn på situationens kraf. Instruktionerna för den ryske underhandlaren i London Novossiltzov, som författaren fått ur Czartoryskis memoarer, samt för lord Gower, den nye engelske ambassadören i S:t Petersburg, och skriftväxlingen mellan denne och engelska utrikesministeriet hafva varit rika och väl utnyttjade fyndorter för författaren.

Om Sveriges deltagande i dessa underhandlingar är icke mycket nämndt, ehuru ett något utförligare omnämnande däraf skulle gifvit en riktigare bild af dess roll vid denna tidpunkt och lätt kunnat åstadkommas. Författaren har också med tystnad förbigått Napoleons visst icke allvarligt menade fredsanbud i London på nyåret 1805 samt den större eller mindre inverkan på underhandlingarna det medförde.

E. Apelqvist.

Öfversikt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för nordisk filologi. Ny följd. Bd 16: H. 3. B. Sjöros, De nasalerade vokalerna och deras beteckning i de danska runinskrifterna. — B. Kahle, Die handschriften der Hungrvaka — A. Kock, Ytterligare om ljudförbindelsen *aiw*. — B. Kahle, Nordische kleinigkeiten 1—3. — Th. Hjelmqvist, Dastij. En ordförklaring. — B. Erichsen. Bibliografi for 1902. — Meddelande. — **H. 4.** S. Bugge, Bidrag til forklaring af norske stedsnavne. — M. Hægstad, Nokre merkelege notidformer i gamalnorske sterke gjerningsord. — Hj. Lindroth. Etymologien på ordet *skägg*. — Th. Hjelmqvist, Små onomatologiska bidrag. — Th. Hjelmqvist, Till Beronii Rebecka. — Hj. Falk, Anmälan av »Dansk ordbog for folket ved B. T. Dahl og H. Hammer under medvirkning af H. Dahl». — H. Pedersen, Anmälan av »Hjalmar Falk og Alf Torp, Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog. H. 1—4». — E. Ljunggren, Nekrolog öfver Magnus Lundgren — R. Heinzel, Nekrolog öfver Ferdinand Detter. — Rättelse.

Ekonomisk Tidskrift. Utgifven af D. Davidson. **1904, 5.** R. Norrby Ett bidrag till frågan om svenska statens vattenrätt.

Kungl. Bibliotekets Årsberättelse 1903. Utg. af E. W. Dahlgren.

Kungl. Krigsvetenskaps-Akademiens Tidskrift. 1904, Februari. M. M. Borodkin, Sverige och Ryssland under Krimkriget. Öfversatt och bearbetad af T. J. Petrelli.

Meddelanden från Svenska Riksarkivet. Ny följd. 1: 7, 8. Riksarkivariens årsberättelse för 1903. — Handligar rörande arkivväsendet.

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri. Utg. af Letterstedtska Föreningen genom O. Montelius. **1904, 2.** J. A. Runström. Johan Ludvid Runeberg Till hundraårsminnet. — **3.** E. Givskov. Fabriksdrift under Husmandstaget. Den lille industri i Frankrig — og i Norden.

Ord och Bild. Illustrerad månadsskrift utgifven af K. Wåhlin. **1904, 2.** K. Warburg, Johan Ludvig Runeberg. Några ord vid hundraårsdagen. — **3.** L. M. Bååth, Häfdatecknaren Erik Gustaf Geijer. — A. L. Romdahl, Drottning Kristina-porträtt. — **4.** A. O. Lindfors, Talis Qvalis' ungdomstid i Lund. Några tidsbilder från 1830—40-talen. — **5.** A. Svedstrup, Japan.

Samlaren. Tidskrift utgifven af Svenska Litteratursällskapets arbetsutskott. Årg. 24. 1903 [Tr. 1904]. K. Warburg, C. J. L. Almquists Guldfogel i paradis och hans egen tolkning däraf. — R. Geete. Ett

hittills okändt Katarina-officium. — S. Leijonhufvud, Några kvarlefvor af svensk dramatik från sextonhundratalets slut. — K. Warburg, Den början de reaktionen mot nyromantiken. — I. Collijn, Svenska boksamlingar under medeltiden och deras ägare. 2. — Miscellanea. — I. Collijn, Svensk litteraturhistorisk bibliografi. 21. 1902. — **Bilagor:** 1500- och 1600-talens visböcker utg. af A. Noreen och J. A. Lundell. 6. Kungl. Bibliotekets Visbok i 8:o. H. 1. — L. Bygdén, Svenskt anonym- och pseudonymlexikon. Bibliografisk förteckning öfver uppdagade anonymer och pseudonymer i den svenska litteraturen. H. 7/8.

Samlingar utgifna af Svenska Fornskriftsällskapet. H. 125. Skrifter till uppbyggelse. Utg. af R. Geete. H. 1: Bonaventura, Stimulus amoris. — **126.** Södermannalagen efter Cod. Havn. Ny Kgl. Saml. 4:o. N:o 2237. Utgifven af K. H. Karlsson. — Svenska Fornskriftsällskapets allmänna årsmöte 1904. Med bilaga: Ordning vid abbedisseval i Vadstena kloster, utg. af R. Geete.

Statsvetenskaplig Tidskrift. 1904, 1—2. P. Fahlbeck, Engelsk och och svensk parlamentarism. 1—2.

Svenska Turistföreningens årsskrift 1904. K. A. Berlin, Gamla gårdar och stugor på Gotlands landsbygd. — E. Modin, Några drag ur en Hälsingebygds historia och natur. — [T. J. Petrelli], Vid Fredrikshall. — A. B. Nilson, Andrarums alunbruk.

For Kirke og Kultur. 1904, 2. Chr. Bruun, En mærkelig Bog [George, Politiske Reflektioner].

Historisk Tidskrift udgivet af den norske historiske Forening. **Fjerde Række. Bd 3: H. 1.** L. Daae, Var Sverre Kongesön? — E. Hertzberg, Den förste norske Kongekroning, dens Aarstal og ledsagende Omstændigheder.

Norsk Militært Tidsskrift. 1903, 12. J. Wahl, Krigsretssagen mod fænrik Neuspitzer m. fl. (Et bidrag til felttoget 1718's historie.

Samtiden. Tidsskrift for Politik, Litteratur og Samfundsspörgsmaal. Redigeret af G. Gran. **1904, 2.** H. Schück, Gustaf III. 4—5. — **4—5.** H Schück, Gustaf III. 6—9.

Det Ny Aarhundrede. Halvmaanedsskrift redigeret af P. Munch. **Aarg. 1: H. 9.** A. Hedin, Fredsbevægelsens Sejre. — **16.** V. Spångberg, Sveriges politiske Partier.

Tilskueren. 1904, Februar. J. A. Fridericia, Gustav Adolf i Tyskland. Nogle Betragtninger.

Finsk Tidskrift. Utgifven af M. G. Schybergson och R. F. v. Willebrand. **1904, 2.** M. G. Schybergson, Äro Runebergs »Fänrikar» historiskt sanna? — **3.** M. G. Schybergson, Porthans minne tecknadt af våra skriftställare. Illustr. med Porthansmedaljerna af 1799 och 1839. — I bokhandeln: C. J. Ljunggren, Skildring af krigshändelserna i Öster- och Västerbotten 1808—1809, utg. af R. Hausen, anm. af A. — **4.** M. G. Schybergson, I hemmet och skolan på 20- och 30-talen. I bokhandeln: Ur Geijers brefväxling. Utg. af H. Schück, anm. af Jenny af Forselles; Excellensen grefve A. F. Sköldebrands memoarer. Utg. af H. Schück. 1—2, anm. af Jenny af Forselles. Öfre Dalarne förr och nu under medverkan af G. Andersson, F. Schenström m. fl., anm. af J. E. Rosberg.

Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland. 63. Förhandlingar och uppsatser. 17. 1903. [**Tr. 1904**]. M. G. Schybergson, Porthan såsom akademisk lärare. — G. Castrén, Robert Tengström. — E. Nervander, Några bilder från den Runebergska kretsen. — F. Gustafsson, Runebergs afhandling om den tragiska

koren. — R. F. v. Willebrand, Fredrika Runeberg. — K. G. Leinberg, Gillet »Amore Proximi» eller »Kärleken till Nästan». — K. K. Tigerstedt, Savolaks-Karelska afdelningens historia. — En Savolaksbild från slutet af 1700-talet, medd. af R. Hausen. — Ett fruntimmers bref från ofredstid, medd. af R. Hausen. — G. A. Nordman, Johan Ekelund.

Baltische Studien 1903. N. F. Bd 7. H. Voges, Beiträge zur Geschichte des Feldzuges von 1715. T. 1.

Deutsche Litteraturzeitung. 1904, 7. M. G. Schybergson, Finlands historia. 1—2, anm. af Fr. Arnheim. — **20.** Fr. Arnheim, Gustav Adolfs Gemahlin Maria Eleonora von Brandenburg. Eine biographische Skizze, anm. af K. Spannagel.

Historische Vierteljahrschrift. Herausgegeben von G. Seeliger. **1904, 1.** Chr. Waas, Bonaparte in Jaffa. (Zwei Napoleonische Kontroversen). 2. — Kleine Mitteilungen (bl. a. K. Eubel, Hierarchia catholica mediiævi. Vol. 2: 1431—1503, anm. af K. Müller). — Nachrichten und Notizen. — Kommissionen. — Personalien. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte. — **Nachrichten und Notizen II. H. 1.** Nachrichten und Notizen. — Kommissionen. — Personalien. — Erklärung. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte. — **H. 2.** G. Seeliger, Juristische Konstruktion und Geschichtsforschung. — F. Rachfahl, Österreich und Preussen im März 1848. Aktenmässige Darstellung des Dresden-Potsdamer Kongressprojektes. (Schluss.) — Kritiken. — Nachrichten und Notizen. — Zeitschriften. — Preisaufgaben. — Personalien. — Erklärung v. G. Seeliger. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte.

Literarisches Zentralblatt. 1904, 9. D. Schäfer, Die Hanse, anm. af —ff—. — **17.** M. Philippson, Der grosse Kurfürst Friedrich Wilhelm von Brandenburg. D. 3: 1660—1688, anm. af K.—L. — **19.** P. E Fahlbeck, Der Adel Schwedens (und Finlands), anm. af —en.

Mitteilungen aus der historischen Literatur. 1904, 2. D. Schäfer, Die Hanse, anm. af Fr. W. Riemann. — D. Schäfer, Geschichte von Dänemark. Bd 5, anm. af Ködderitz. — S. Clason, Studier öfver arkivväsendet i utlandet, anm. af Kretzschmar. — M. Jähns, Geschichtliche Aufsätze, anm. af Foss.

Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutchen in Böhmen 1903. Jahrg. 42. C. Jahnel, Der dreissigjährige Krieg in Aussig und Umgebung.

Monatsblätter. Herausgegeben von der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde. **1903, 5.** N. Wimarson, Sveriges krig i Tyskland 1675—1679. D. 2, anm. af M. W.

The English Historical Review. 1904, January. G. Edmundson, The Dutch on the Amazon and Negro in the seventeenth century. P. 2. — C. H. Firth, Clarendons »History of the rebellion». P. 1. The original »history». — J. F. Chance, The Northern question in 1716. P. 2. — F. Haverfield, Theodore Mommsen. — Notes and documents. Reviews of books. — Notices of periodical publications. — **April.** E. Armitage, The early Norman castles of England. P. 1. — C. H. Firth, Clarendon's »History of the rebellion». P. 2. The »life» of himself. — R. M. Johnston, Lord William Bentinck and Murat. — Notes and documents. — Reviews of books (bl. a. Brieven van Nicolaes van Reigersbesch aan Hugo de Groot. Uitgegeven door H. C. Rogge, anm. af G. Edmundson; W. Ekedahl, Bidrag till tredje koalitionens bildningshistoria (1803—1805). D. 1, anm. af J. Holland Rose. — Notices of periodical publications.

The Scottish Historical Review. 1904, Jan. A. F. Steuart, Scottish officers in Sweden [1573—1627].

Revue d'histoire diplomatique. 1904, 2. G. de Mun, Un frère de Richelieu. Le Cardinal de Lyon. — Persan, Une mission diplomatique en Pologne au seizième siècle (suite et fin). — F. de Saint-Charles, Les accords internationaux relatifs à l'arbitrage (1903—1904). — N. Tcharykow, Le chevalier Barberini chez le tsar Jean le Terrible (1564). — P. Durand-Lapie, Dom Antoine Ier de Portugal (suite). — Comptes-rendus.

Revue Historique. 1904, Mars—Avril. G. Servières, Le rôle de Bourrienne à Hambourg, 1805—1810. 1er art. — G. Bapst, Napoléon III à Magenta. — R. Basset, Les documents arabes sur l'expédition de Charlemagne en Espagne. — L. Maury, Une relation inédite des journées des 5 et 6 octobre 1789. — Correspondance. Lettre de M. Albert Dufourcq, à propos de l'Avenir du Christianisme; réponse, par G. Monod. — Lettre de P. Bliard. — Bulletin historique: France. La reforme de l'École normale supérieure et les universités de province, par G. Monod. — Le Bulletin de Correspondance africaine et l'École supérieure des lettres d'Alger, par G. Monod et R. Basset. — Antiquité romaine, par C. Jullian. Epoque contemporaine, par A. Lichtenberger. — Historie de l'art par B. Monod. Allemagne et Autriche. Publications relatives à l'historie romaine; 2e art., par W. Liebenam. — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie. — **Mai—Juin.** L. Bréhier, La royanté homérique et les origines de l'État en Grèce: suite et fin. — J. Ch. Bracq, La question de Terre-Neuve, d'après des documents anglais. — G. Servières, Le rôle de Bourrienne à Hambourg, 1805—1810; suite et fin. — A. Coville, Une aubaine à Lyon sous Henri II. — Bulletin historique: France. Moyen âge, par L. Molinier. — Suède, 1884—1902 af L. Maury; 1re partie. — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie.

Öfversikter och granskningar.

Histoire politique de la révolution française. Origines et développement de la démocratie et de la république. Par A. AULARD. VIII + 805 sid. Paris 1901.

Mer än tjugu år hafva förflutit sedan Aulard genom första delen af sin *L'éloquence parlamentaire pendant la révolution* beträdde det forskningsområde, inom hvilket hela hans följande historiska skriftställareverksamhet rört sig. Denna verksamhet har, som bekant, präglats af den skarpaste opposition mot den uppfattning af revolutionens orsaker och förlopp, som funnit sitt uttryck i Tocquevilles och framför allt Taines arbeten. Det är allmänt kändt hvilket inflytande den sistnämnde utöfvat genom sin öfverlägsna framställningskonst och förledande bevisföring, men det är också kändt, hur han i sitt oförsonliga hat till den jakobinska doktrinismen gifvit en så partisk teckning af den stora samhällskrisen, att en reaktion förr eller senare måste inträda mot den åskådning han förfäktade. Emellertid kan icke heller Aulard fritagas från ett ensidigt betraktelsesätt, sammanhängande med hans demokratiska sympatier och utpräglade antiklerikalism. Å andra sidan har han dock både genom sina kritiska detaljundersökningar och värdefulla urkundspublikationer och genom sin sträfvan att organisera en planmässig verksamhet inom sin specialvetenskap inlagt så stora förtjänster om det revolutionshistoriska studiet i sitt hemland, att hvarje nytt arbete af hans hand är ägnadt att tilldraga sig en allmännare uppmärksamhet.

Syftemålet med det föreliggande är enligt författarens egna ord att klargöra revolutionens karaktär genom att särskilja alla de handlingar, hvilka, oförenliga med dess principer, endast af en orättfärdig eller föga skrupulös historieskrifning upptecknats på dess konto. Hvari består då revolutionen? I rättighetsförklaringen af 1789 och dess supplement från 1793 samt i alla de sträfvanden, som gått ut på att omsätta däri uttryckta idéer till en full politisk verklighet. Med rätta framhåller författaren, att den demokratiska republiken är den logiska konsekvensen af lärorna om folksuveräniteten och människornas naturliga jämlikhet; hufvudpartiet i boken behandlar

också dess historia, d. v. s. nationalkonventets tid, medan de första kapitlen, som beskrifva de demokratiska och republikanska idéernas utveckling under den inskränkta monarkien, och de två sista afdelningarna, som beröra direktoriet och konsulatet, äro att betrakta såsom inledning och afslutning.

En sammanhängande framställning af de skilda politiska och sociala åskådningarnas utveckling under en period, fylld af starka konflikter, erbjuder alltid sitt stora intresse, i synnerhet om det gäller en tid, som bedrifvit en så ohejdad idékult som den franska revolutionen. För att lämna en dylik skildring äger också författaren rika förutsättningar i sin grundliga kännedom om revolutionstidens periodiska litteratur, ströskrifter, parlamentsdebatter och klubbdiskussioner. Gentemot Taine har han därvid betonat — och häri ligger en betydelsefull vinst af hans undersökningar —, att revolutionens verk icke varit frukten af ett visst filosofiskt system, utan fastmer framträdt såsom resultatet af de handlande personernas försök att skapa politiska organisationer, afpassade efter skiftande yttre och inre förhållandens kraf. I sammanhang härmed har han också påvisat, att revolutionsmännen voro långt större opportunister än hvad man i allmänhet varit böjd att erkänna, fången i föreställningen om deras rent abstrakta karaktärsläggning. Af ett särskildt intresse är framställningen af jakobinklubbens politiska roll, stödd på ett noggrant studium af dess aktstycken. Därur framgår ovedersägligt, att klubbens debatter endast afspeglat de olika uppfattningarna under revolutionens olika skeden, d. v. s. under monarkien gått i en monarkisk riktning och under republiken följt den härskande opinionens växlingar. Likaledes bör det framhållas som en förtjänst, att författaren vidgat blicken för landsortens betydelse i den revolutionära omdaningen. Så har han t. ex. påvisat den djupare innebörden af den municipala organisation, som nästan spontant utvecklade sig öfverallt i Frankrike efter Bastiljstormningen: därigenom brötos skrankorna för den provinsiella afsöndringen, hvilken dittills hindrat nationalmedvetandets fulla utbildning. Men vid sidan af de upptäckter, som bidragit till att skänka en klarare syn på revolutionens väsen, finner man spåren af en åskådning, hvilken blott alltför mycket vittnar om sitt beroende af dagspolitikens dogmer. Den Tocquevilleska skolan har med sådan styrka bevisat revolutionens samband med den äldre utvecklingen inom Frankrike, att den uppfattning, som ånyo vill häfda dess fullkomligt nyskapande karaktär, måste betraktas som en tillbakagång inom forskningen. Aulard delar emellertid icke endast Comtes tro, att revolutionen bildar inledningen till mänsklighetens sista stora kulturperiod, utan han är också enig med Michelet i beundran för de lägre folkmassornas andel i revolutionsarbetet. Stundom ta sig hans ultra-demokratiska åsikter rent frånstötande uttryck, såsom då han yttrar om uppträdet den 20 juni: »Ce fut un événement considerable, une entrée en scène du prolétariat, non plus farouche et émeutier, comme aux journées d'octobre 1789, mais calme, fort, joyeux de sa force,

capable de s'organiser.» Eller då det med anledning af spörsmålet om kvinnans politiska rösträtt heter: »Les femmes plaidèrent aussi leur cause par des actes. Elles participèrent à la Révolution qu'elles contribuèrent à faire réussir. — Ce sont des femmes qui firent les journées des 5 et 6 octobre, si décisives.»

Men denna grundåskådning medför också en begränsning, som visar sig i hela arbetets uppställning och plan. Aulard har tagit en sådan hänsyn till den roll, som den stora massan, organiserad i municipala församlingar eller politiska klubbar, spelat vid revolutionens förverkligande, att han nästan alldeles förbisett de enskilda personernas betydelse. Förgäfves letar man t. ex. efter en värdesättning af en Mirabeaus eller Lafayettes inflytande. Det är först vid behandlingen af de revolutionära institutionernas uppkomst och utveckling som framställningen blir bred och intresseväckande.

Särskildt knapphändig ter sig skildringen af den monarkiska perioden, i det att Aulard förbigår alla de tilldragelser därunder, som icke direkt influerat på de republikanska och demokratiska idéernas framsteg eller tillbakagång. Däremot måste det erkännas, att han inom det område, som han utstakat för sin undersökning, meddelar en mängd af fakta och synpunkter, som förtjäna att uppmärksammas. — Med bestämdhet förnekar han, att det vid revolutionens början fanns något republikanskt eller demokratiskt parti inom Frankrike. Upplysningslitteraturens stormän hade visserligen underminerat grunden för den gamla samhällsbyggnaden, men enats i öfvertygelsen om det monarkiska styrelsesättets förträfflighet för Frankrikes vidkommande och i misstron mot de lägre folkklassernas förmåga att deltaga i det politiska lifvet. I anslutning till detta åskådningssätt skapade också den konstituerande nationalförsamlingen en monarki med inskränkt rösträtt, ehuru den i princip häfdade de radikala teorierna om folksuveräniteten och människornas naturliga jämlikhet. Uti Ludvig XVI:s förhållande till revolutionen ser författaren den afgörande faktorn i de nya idéernas utvecklingshistoria. Visserligen uppstod redan på hösten 1790 ett parti, som medvetet förfäktade republikanska och demokratiska åsikter; det grundades af en kvinna, madame Robert, som tillsammans med sin make, en f. d. advokat i Lüttich, utgaf den radikala tidningen Mercure national. Men inskränkt till ett fåtal anhängare inom den bildade medelklassen, ägde partiet ringa inflytende, förrän frågan om konungadömets vara eller icke vara fick en verklig aktualitet. Det skedde efter Ludvigs flykt till Varennes. Både i Paris och landsorten framkallade denna tilldragelse republikanska opinionsyttringar. Särskildt märkligt är Condorcets uppträdande till republikens försvar, ehuru författaren måhända i sin stora beundran för denne encyklopedisternas arftagare öfverdrifver det inflytande han utöfvade på den allmänna meningen. Tillika härskade faktiskt republiken inom Frankrike under konungens suspension, då nationalförsamlingen öfvertog regentens åligganden, gaf order åt ministrarne och sysselsatte sig med den diplomatiska korrespondensen. Efter oroligheterna på Marsfältet följde emellertid

en reaktion till förmån för konungadömet och den burgna medelklassen. Aulard har särskildt fästat uppmärksamheten på de författningsändringar i konservativ riktning, som datera sig från nationalförsamlingens sista tid och hvari man spårar 1795 års konstitution in nuce. Lagstiftande församlingen var just ett uttryck för den borgerliga regimen i Frankrike, ehuru dess sammansättning rönt inverkan af de förhållanden, som inträdde genom konungens flykt omedelbart före valen. Vid sidan af en författningstrogen majoritet rymde den sålunda utpräglade radikaler, såsom Danton och Fréron eller Vergniaud, Gaudet och Brissot, hvilka genom sin djupa misstro mot Ludvig XVI voro predisponerade för en republikansk åskådning. Med rätta betonar Aulard den oklara ståndpunkt, som i det hela utmärker församlingens politik, då den å ena sidan tillät sig handlingar, hvarigenom konungamakten uppenbart kränktes, men å andra sidan ryggade tillbaka för en afgörande brytning. Upproret den 10 augusti var som bekant ett verk af den revolutionära kommunen, hvilket lagstiftande församlingen tvingades att godkänna. Att denna emellertid ämnade att upprätthålla monarkien, framgår af dess beslut att endast suspendera konungen och att sörja för prinsens uppfostran. Faran af den fientliga invasionen och upptäckten af Ludvig XVI:s stämplingar framkallade dock inom kort en rörelse emot konungamakten som banade väg för republiken. Men för själfva namnet syntes man frukta, åtminstone om det får tillmätas någon betydelse, att ingen af elektorsförsamlingarna till nationalkonventet — med undantag af den i Paris — uttalade någon bestämd fordran om republikens upprättande eller att konventet efter att ha afskaffat konungadömet dröjde med att direkt namngifva den styrelseform, som skulle träda i stället. Aulard tillskrifver denna tvekan praktiska motiv: republiken innebar för mången föreställningen om en federationsstat, likartad med den som nyligen upprättats i Nordamerika, medan Frankrike under den nya regimen mer än någonsin behöfde en enhetlig organisation för att kunna genomgå sin farliga kris. När så republiken formligen proklamerades, beslöt också konventet på Dantons förslag att tillika förklara den för en och odelbar.

Hufvudintresset i den andra afdelningen knyter sig vid författarens detaljerade redogörelse för kampen mellan girondisterna och berget och den revolutionära styrelsens organisation. Skarpare än hvad förut skett betonar Aulard, att den enda egentliga skillnaden i de båda partiernas program rör frågan om Paris' och departementens ömsesidiga ställning, i det berget häfdade hufvudstadens suprematі, under det att girondisterna endast ville medgifva den dess grundlagsenliga inflytande såsom ett af Frankrikes 83 departement. Denna motsättning framträder redan under septemberdagarna 1792 i meningsbrytningen mellan Danton och Roland, då den förre ville göra Paris till försvarets medelpunkt, medan den senare påyrkade regeringens och representationens förflyttning till Blois. Vid processen mot Ludvig XVI röjer den sig likaledes, då girondisternas ledare önskade domens bekräftelse af departementen. Däremot visar för-

fattaren, att man ingalunda kan göra bergets män ensamma ansvariga för skräckväldet; så t. ex. ådagalade Danton i själfva verket större känslighet för septembermordens ohyggligheter än Roland, ehuru han sedermera dels af opportunitetsskäl, dels af likgiltighet för sitt eget rykte tog dem på sitt ansvar. Ännu omöjligare är det att uppdraga någon gränslinje mellan de båda partiernas religiösa askådning; mellan Robespierre och girondisterna fanns det visserligen en stark motsättning på det religiösa området, men berget i öfrigt delade ingalunda Robespierres tro. Lika litet rådde det någon djupare skillnad mellan partierna i deras ställning till den sociala frågan, om det också för ett ögonblick föreföll så. Robespierres socialistiska uttalanden under debatterna om Condorcets författningsprojekt voro endast ett kampmedel; väl kommen till makten, gjorde han icke något försök att tillämpa dem i en omgestaltning af samhället. Särdeles lärorik är författarens analys af 1793 års konstitution, hvarvid han påvisar dess karaktär af en kompromiss mellan bergets och girondens styrelseprinciper, avägabragt för att förena alla republikaner till strid emot rojalisterna. Härigenom förklaras, åtminstone delvis, både dess sväfvande formulering och planlöshet.

I sin skildring af konventets politik sätter Aulard ett bestämdt gränsmärke vid den 9 thermidor. Tiden före Robespierres fall karaktäriseras i stort sedt af en stark centralisation inom styrelsen och en demokratisk åskådning, som funnit ett uttryck i 1793 års författning, men kanske ännu tydligare satt sin prägel på Condorcets konstitutionsförslag. Utförligt redogöres för den revolutionära styrelsens organisation, särskildt välfärdsutskottets arbetssätt och den verksamhet, som utöfvades af konventets »représentants en mission», en verksamhet, hvilken i det hela torde vara förtjänt af en mildare dom än den Taine uttalat, stödjande sig på berättelserna om vissa enstaka representanters framfart. — Tiden efter den 9 thermidor betecknas af en brytning mellan demokrater och anti-demokrater, som särskildt framträder i debatterna om författningen af år III, där denna periods styrelseprinciper komma till synes på samma sätt som den föregående periodens afspeglat sig i 1793 års konstitution. Karaktäristiska för konventsmajoritetens förändrade hållning äro också förföljelserna emot klubbväsendet och Pariskommunens upplösning. Författaren betraktar Napoleons seger den 18 brumaire som den slutliga följden af dessa åtgärder. Enligt hans mening framkallades nämligen militärdiktaturen af den maktförskjutning, till de bemedlade klassernas förmån, som inträdde i och med tilllämpningen af 1795 års författning. Det är visserligen sant, att statskuppen planerades af ett parti inom bourgeoisin, men å andra sidan kan det icke heller förnekas — och Aulard betonar själf på ett ställe detta faktum —, att Napoleon just ibland Paris' arbetarebefolkning ägde ett säkert stöd för sitt välde. Den djupaste orsaken till den Napoleonska diktaturen har man att söka i den eröfringspolitik, som mer och mer blef republikens mål, men denna eröfringspolitik åter var den fullgångna frukten af de drömmar, om en re-

volutionär propaganda, som jäste i sinnena så starkt redan under konventets första tid.

Aulard hatar framför allt Napoleon såsom konkordatets upphofsman. Säkerligen har han rätt däri att öfverenskommelsen med påfvestolen endast var ett led i förste konsulns sträfvanden att skaffa sig själf en ökad maktställning, företagen utan hänsyn till Frankrikes behof. Men författarens synpunkt har helt naturligt påverkats af den religiösa frågans nuvarande ställning i hans hemland. Eljest skulle det icke ha undgått hans uppmärksamhet, att revolutionens män, då de genomförde statens och kyrkans skilsmässa, aldrig fattade problemet i dess fulla innebörd. Tanken på en statsreligion föresväfvade dem nämligen än i den ena, än i den andra formen; det är tillräckligt att erinra om »la culte décadaire» under direktoriet. Åt revolutionstidens religiösa förhållanden har Aulard för öfrigt ägnat en intressant, ehuru ofullständig framställning, i det att han alldeles lämnat åsido den kyrkliga frågans behandling af den konstituerande nationalförsamlingen, som dock är så viktig för den följande utvecklingen. Redan 1892 utgaf han i bokform sina studier öfver förnuftets och högsta väsendets kult, däri han framställde den åsikten, att den förra icke utgick från någon planmässig sträfvan att utbreda en materialistisk filosofi inom Frankrike, utan endast var ett medel i det fosterländska försvarets tjänst emot prästerskapets stämplingar. Ur det förhållandet, att den egentligen icke afsåg att framkalla någon förändring i fransmännens religiösa medvetande, vill författaren förklara den omständigheten, att den både uppkom och försvann så hastigt, utan att lämna några djupare spår efter sig. Samma mening uttalar Aulard också i detta arbete. Det förefaller dock som om han här gått för långt i sina försök att förklara revolutionens företeelser ur tillfälliga, praktiska behof.. Frånsedt den omständigheten, att konventets kommissarier utbredde den nya kulten under ett profanerande af de katolska helgedomarna, som icke endast kunde ha sin grund i hatet emot prästerna, visar exempelvis det förhållandet, att det gjordes försök att formulera förnuftstron i vissa dogmer, att det här verkligen var frågan om en ny religion, som skulle ersätta den gamla.

B. Sg.

Svenska bilder i polska vitterheten. Af Alfred Jensen. Utgifna med understöd af Svenska akademien. Stockholm 1904. 171 sid. in 8:o.

På 334 sidor i 5 olika delar af »Historiskt bibliotek» för åren 1875—1878 har prof. X. Liske gifvit oss en »Öfversigt af den polska litteraturen med särskildt afseende på den svenska historien». Han har där mer eller mindre utförligt refererat innehållet af bref, akt-

stycken, dagböcker, krönikor, memoarer, materialsamlingar och vetenskapliga bearbetningar samt sålunda gifvit oss, för hvilka polska språket är »ett väsentligt hinder», en mycket välkommen vägledning till att rätt känna och förstå historiska fakta. Herr Jensen, vår framstående och spirituelle slavist, låter oss i det arbete, som här anmäles, blicka in i omkring ett femtiotal tryckta och ett tjog endast i handskrift tillgängliga polska vittra verk, i hvilka vårt land eller vårt folk beröres. Han ger oss därvid tillfälle att mindre lära känna fakta än *nationella stämningar*.

Äfven kunskapen om nationella stämningar har sin vikt för historikern, om han rätt skall kunna bedöma det historiska sammanhanget. Själfva liksom aflagringar af händelsernas förbiilande ström eller dunkla, datolösa minnen i folksjälen, spela de nationella stämningarna en ej oviktig roll vid folkens mellanhafvande, i det att de i sin ordning ej sällan gifva uppslag till betydelsefulla tilldragelser eller åtminstone kunna utgöra förklaringsgrunder till dem. Ett folk behöfver ej alltid komma i direkt beröring med ett annat folk för att fatta en viss stämning i fråga om detsamma. Ett folk, om än fjärran från oss, som utmärkt sig genom en rad af härliga bedrifter på andens eller materiens fält, i krigets eller fredens värf, bringar oss i en nationell stämning af beundran och sympati, medan däremot ett annat genom en serie af gärningar, som vittna om slafsinne, kulturfientlighet, roflystnad och begär att förtrycka, väcker en nationell stämning af motsatt art. Det säger sig självt, att den nationella stämningen växer i styrka, när det egna intresset kommer med i spelet, och i detta fall öfvergår den vanligen till nationalhat — *nationalkärlek* är ett begrepp, som intet folks ordböcker upptagit.

I våra dagar återspeglas den nationella stämningen framför allt genom tidningspressen, som, tyvärr, också genom sin aldrig hvilande tunga upphetsar densamma, oftast till en lidelse och omfattning och med en hast, som för en förgången tids människor voro lika okända som verkningarna af nutidens snabbeldspjäser. Förr fick den nationella stämningen i folkens bredare lager sitt uttryck eller sin näring företrädesvis genom predikningarna och den sköna litteraturen, rimmad eller på prosa, och ju mer skönlitteraturen hämtat sitt stoff ur sitt folks historia, dess klarare framstå för eftervärlden detta folks tankar om och känslor för andra folk. Herr Jensen försäkrar, att den polska diktkonsten alltid haft en nationell karaktär och i högre grad än många andra länder bevarat sambandet med det polska samhällets politiska utveckling. Vi kunna således vänta oss att där finna mycket, som uppenbarar den nationella stämningen emot Sverige och svenskarna, då vårt folk ju under en längre tid stått i direkt och, Gudi klagadt, fientlig beröring med det polska och vid ett par tillfällen djupt ingripit i dess öde.

Förf. har vid sin litterära revy »ordnat materialet efter den kronologiska ordning, hvari själfva de behandlade ämnena framträda» och därvid tagit den svenska konungalängden till indelningsgrund. Så äro t. ex. alla skrifter, som beröra en viss konungs tid nämnda

i ett sammanhang, de må vara skrifna för 300 år sedan eller i går. Det är att beklaga. att han ej kunnat framställa dem i följd efter affattningstiden. Man hade då klarare fått se den polska diktkonstens af förf. framhållna »samband med samhällets politiska utveckling». Nu är sammanhanget trots ämnets enhet ett rent yttre, liksom emellan de alfabetiskt ordnade artiklarna i en encyklopedi. Det kan betviflas, att genom förf:s arrangemang bildats »i sitt slag ett stycke svensk historia, kanske så god som månget annat». Säkert är att genom ett motsatt förfaringssätt bättre framgått, »huru det svenska namnet varit fruktadt och hatadt, beundradt och älskadt» under olika skeden af den polska nationalstämningens utveckling.

De lifliga dynastiska förbindelserna emellan Polen och Sverige under Erik XIV och Johan III gåfvo uppslaget till, att den polska vitterheten började syssla med Sverige. Det skedde i två ganska märkliga dikter. Den ena är en den bekante statsmannen och historieskrifvaren Martin Kromer tillskrifven, i didaktisk-populärt syfte 1570 utgifven »Sannfärdig historia» om Johans och Katarinas sorgliga öden, med en rekapitulation af Sveriges historia fr. o. m. Szten Torns (= Sten Sture d. y:s) utväljande till riksföreståndare. Med de i dikten återgifna, »Farcasia» den 14 oktober 1567 daterade 20 förlikningsartiklarna emellan Erik och Johan, hvilka hr Jensen förmodar tillhöra 1568, åsyftas nog de bekanta »artiklarna på Ventholmen», som mycket riktigt ingingos i okt. 1567. Det andra vittra alstret är Andrzej Zbylitowskis 3 sånger på alexandriner om Sigismunds resa till Sverige 1593—94 (tryckt 1597; flere uppl.), som af hr Jensen träffande karakteriseras såsom en »polsk Iliad». Dikten öfverflödar af antika reminiscenser och mytologiskt prål, men innehåller särskildt i 3:e sången åtskilliga lokal- och festskildringar samt notiser af historiskt värde, som gjort, att Hjärne kunnat tillgodogöra sig ett och annat i sin afhandling om »Sigismunds svenska resor», där han ock meddelar rätt stora utdrag. I dessa dikter spåras ännu intet af någon viss stämning emot Sverige och svenskarna; man känner intet för dem eller mot dem; man hämtar ämne till en spännande berättelse ur dess dagskrönika eller betraktar det med turistens blick. Och knappast under Sigismunds kamp emot Karl IX ger den då skäligen magra polska vitterheten prof på någon anti-svensk stämning, om man ock tager parti för den »rätte» konungen emot »hertigen af Södermanland» eller helt enkelt »Suderman» och ett par dikter i chauvinistiska ordalag fira segern vid Kirkholm »såsom en nationell triumf öfver en ärkefiende».

Gustaf II Adolf, usurpatorn, kättaren, som flyttade det förödande kriget inom Polens egna landamären och som sedan sökte komma huset Habsburg till lifs, blir »ytterst omildt bedömd af sina samtida i den polska litteraturen», ehuru alstren ej tyckas hafva varit många, och i samma mån växer naturligtvis den nationella oviljan mot allt svenskt. Han angripes i smädedikten, men värst tilltygas han af Polens störste andlige vältalare på den tiden, hofprästen Fabian Birkowski, som öfver honom höll ett liktal, »inpyrdt af allt det

intoleranta, ensidiga och fördomsfulla, som i alla tider och länder kännetecknat den katolska uppfattningen», säger hr Jensen väl generellt. Talet är på samma gång, enligt honom, ett litet praktstycke i 1600-talets polska prosa. Talaren erkänner visserligen, att Gustaf Adolf var »en stor man, en ypperlig krigare... alltid Victor och Triumphator» och att »alla förstummades, när de fingo se den store konungen, och när de skulle afsluta traktater med honom sade de: Habeto nos foederatos et serviemus tibi», men han hade försvurit sig åt den luterska vantron för att få kronan, en helgerånare var han, och i »helvetets fångceller» skulle han inspärras. Talaren uttalar sitt ve! öfver goter och vandaler, »som angripit från andra sidan hafvet, öfverfallit katolska herregårdar, kastat heliga präster i fängelse och befolkat deras fäderneärfda hemvist med Edra illasinnade missdådare och ogudaktiga handtlangare». Vänder Sverige sig ej »från de luterska afgudakalfvarna till det rätta Jerusalem... skall det till sist förgås, såsom det börjat». Sådant kunde på den tiden yttras af en hofvet nära stående person om ett land, med hvilket man lefde i fred. Ett exempel på huru Gustaf Adolf i polackernas ögon var den fruktansvärde krigshjälten föreligger i några drastiska verser i »Den till konung förvandlade bonden», en komedi, som 1633 spelades inför hofvet i Krakau och hade till författare Piotr Baryka, som i Preussen kämpat emot svenskarna. Ett par rader må citeras:

»Ja, själfva satan lärt honom alla hans finter.
Han bökar som en vildgalt, som en mullvad han gräfver,
Och som en bondtölp står man för honom på fältet.
Man rusar fram mot honom — vips är han på skansen.
Det eldas på och glöder af skotten, så täta
Som när en skördeman binder kärfvar på åkern,
Så att man knappast hinner att ens draga andan.»

Karl Gustafs infall i Polen bragte nationalhatet mot svenskarna till kokpunkten, och det afspeglas i samtida rik litteratur, både tryckt och otryckt, och den misslyckade utgången på hans företag lade till uttrycken af hat äfven ord af hån. Det vimlar af nedsättande epitet på svenskarna, som betecknas som »gudlösa», »grymma», »ondskefulla», »utan heder och tro», »roflystna» med »skojande zigenare och fördömda judar» till bundsförvanter, och man hade ordstäf såsom »elak som en svensk», »käringaktig som en svensk», medan i samma andetag ropet »svenskarna komma!» inger en dödlig förskräckelse och man talar om deras »impetus värre än den vilda tigrinnans». Sverige är ett afskyvärdt land, där det finns blott »groft mynt af koppar eller stinkande silltunnor». Kungen skildras som »gudlös», »edsbrytare», »tyrann» eller framställes som hjälplös, sedan hans förnämsta generaler sköljts bort af folkresningens våg. Bland de af hr Jensen anförda arbetena må nämnas krönikan »Inbördeskriget» på 16,000 rimmade alexandriner af Samuel Twardowski, som dock

en gång i en dikt hyllat Karl Gustaf som »Polens befriare», och de af onämnd förf. skrifna 12 sångerna (12,504 verser) om »Belägringen af Częstochowa».

Częstochowaklostrets belägring är den kärna, kring hvilken de öfriga krigshistoriska stoffen samla sig och har fått sin ryktbaraste skildring i »Nova Gigantomachia» (1:a uppl. 1657), ett latinskt prosaverk af den, som ledde klostrets försvar, priorn Augustin Kordecki, ett namn för oss svenskar obekant, men i Polen frejdadt som en nationalhjältes. Hvarför hr Jensen upptagit detta arbete bland vitterhetsalster förstå vi ej. Det är en genom ett tjugutal aktstycken dokumenterad historia, berättad med anspråk på att vara sannfärdig, och den skulle tvifvelsutan hafva fått en plats i Liskes förteckning, om den varit skrifven på polska. Berättelsen om järtecknen och om himmelska makters inskridande förändrar ej denna boks egenskap att vara en så att säga ex officio skrifven relation, som hr Jensen själf mycket riktigt också karakteriserar som »den viktigaste källa, hvarur historieforskarna hafva att ösa rörande belägringen», äfven om alla dess uppgifter ej stå sig gentemot en källkritisk undersökning, kunna vi tillägga. Att i en krönika tala om järtecken hörde till tidens sed, och att klostrets räddning undan svenskarnas eröfringsförsök framställes såsom ett verk af den heliga jungfrun, hvars enligt legenden af evangelisten Lukas målade bild där bevarades, var gjordt bona eller mala fide för att än mer förhöja dess stora anseende. Men säkerligen har författaren så vidlyftigt som skett refererat verkets innehåll (vi uttala inom parentes den förmodan, att hr Jensen visar större trohet mot den lefvande polskan än mot det döda latinet), emedan det ju har en skönlitterär betydelse, såtillvida som det är »stamfadern för en hel mängd hjältedikter om Karl Gustaf i Polen». Däremot kunna vi väl förstå författarens förvåning öfver, »att svenska historieskrifvare ej med en enda rad omnämnt denna i Sveriges krigshistoria synnerligen intressanta episod». Såväl om belägringen och »Nova Gigantomachia» i egenskap af historisk källa som om hr Jensens insinuation rörande orsaken till de svenska häfdatecknarnas tystnad skola vi en annan gång yttra oss.

Den polska skönlitteraturen om Karl XII består af endast några tarfliga strö- och smädeskrifter och kan, enligt hr Jensen, ej mäta sig med den under Karl X. Han tillskrifver det den omständigheten, att »både originaliteten och det vittra intresset hade försvunnit». Mahända skulle man frestas att tro, att polackerna hade en helt annan syn på Karl XII, som ju ville skapa ett starkt nationellt Polen i förbund med Sverige emot Ryssland, än de haft på farfadern, som velat stycka deras land. Men nej, »den polska nationen har alldeles icke uppfattat eller förstått honom under en *sådan* roll» (Liske). Och hvad hr Jensen citerar ur t. ex. Węgierskis diktsamling »Den polska frihetens Classicum på fäderneslandets ruin» (1703) ger i hätskhet ej mycket efter hvad som producerades under Karl

X Gustaf, vare sig det gäller konungen, hvilken framställes som eds- och fredsbrytare, eller hans folk:

»Det medfödt är hos svensken att plundra och röfva
Samt att med ulfvarätt uti grannlanden ströfva.»

Fientlig beröring emellan Sveriges folk och Polens förekom ej efter Karl XII:s tid, och den polska vitterheten under 1700-talet fann ej i samtida tilldragelser anledning att sysselsätta sig med oss, ehuru det dock vill synas, som skulle de många frivilliga svenskarnas uthålliga kamp för Stanislaus Leszczinskis krona under polska tronföljdskriget kunnat ge stoff till skildringar. Däremot har en intressant episod i Sveriges historia gifvit uppslag till ett par arbeten, nämligen en på Vertôts bekanta »Histoire des révolutions de Suède» byggd »vidunderlig hjältedikt» på 8,350 rimmade alexandriner, »Svenska revolutionen» (tr. 1756), som behandlar Gustaf Vasas historia (1515—42), särskildt hans befrielsekrig, och ej bäfvar för att tvinga in Västerås recess och ordinantia i rimmens fjättrar, och den på grundvalen af dessa rimmerier, »de skändligaste som någonsin vanställt den polska poesien», tillkomna lilla prosaskriften »Gustaf Vasa eller polska resningen jämförd med den svenska» (1794). Där framhallas arffiendens afundsvärda förmåga att med framgång värna sin frihet och hans goda statsförfattning såsom väckelser för det politiskt vanmäktiga och förnedrade Polen. Där tiger hatet, och som Sverige ej mer var Polen farligt, skulle man förmoda, att det tystnat för alltid.

Men förvånande nog blossade det under 1800-talet upp i ett antal vittra alster, hvilka togo upp ämnen från »svensktiden», såsom bl. a. i romanerna »Stefan Czarniecki» af Czajkowski, »Pater Kordecki» af Kraszewski och »Syndafloden» af Sienkiewicz, men framförallt i Kozmians 12,850 alexandriner digra dikt »Stefan Czarniecki», om hvilken hr Jensen säger, att »en till innehållet mäktigare hjältedikt ur Sveriges krigshistoria har säkerligen ej skrifvits på utländskt språk». Czajkowskis porträtt af Karl X Gustaf är afskräckande, och Kozmians epitet om konungen och hans krigare äro bittra. Med en viss sympati och beundran däremot, så långt det kunde ske med ryska censuren öfver sig, skildrar jesuiten Musnicki Karl XII i hjältedikten »Pultawa» (1803), »det längsta i versform som på utländskt språk rimmats om Karls väldiga kamp emot tsar Peter», men så gäller det ju här ej Karls strider i Polen, utan emot Polens herrar ryssarna, ehuru också tsar Peter vederbörligen rosas. Och oförställd beundran för Gustaf II Adolf röjer sig åtminstone i den ena af de tvenne dramer som vid denna tid skrefvos med honom till sin hjälte; men det handlar ej heller här om konungens förhallande till polackerna. Indifferent i fråga om nationalkänsla är Niemcewicz' roman om Cecilia Vasas och Jan Teczynskis kärlekssaga (1825), som på sin tid väckte stort uppseende. Af nyare svensk historia har endast Gustaf III:s mord inspirerat till en skönlitterär produkt, en monolog lagd i Anckarströms mun (1841). I

åtskilliga reseskildringar omtalas Sverige och svenskarna t. o. m. i smickrande ordalag eller med tillgifvenhet. Hr Jensen meddelar ett par utdrag ur Niemcewicz' postuma memoarer (1868) rörande dennes vistelse i Sverige i sällskap med Kosciuszko 1796—97. Bland annat gör Niemcewicz följande klassiska slutsats: »Alla förnäma herrar som besökte oss [i Stockholm] kommo till fots, och vår tambur var full af galoscher — ett betecknande bevis på landets armod». Vidare förtäljer han, att den apostoliske vikarien i Stockholm berättat, att prästernas celibat var ett af de värsta hindren för svenskarnas omvändelse, men att påfvens sekreterare förklarat, att påfven lätt skulle tillåta de svenska prästerna att gifta sig, om det ej funnes annat hinder i vägen.

Utom referat af skönlitteratur meddelar hr Jensen till svenska forskares tjänst uppgifter på åtskilliga af honom i polska bibliotek påträffade manuskript af historiskt innehåll. Bland sådana i Jagellonska biblioteket i Krakau antecknade tyckas endast n:r 6101 »Papiere aus dem Graf de Lagardieschen Familienarchiv», innehållande notiser om polska ryttare i Horns tjänst 1615—16, och n:r 6,102 »Ein polnischer Feldherrnbericht aus der Zeit der letzten polnisch-schwedischen Kämpfe in und um Livland» (nov. 1626) hafva något värde. I Ossolinskiska biblioteket i Lemberg (cod. 488) har han uppmärksammat hertig Johans och Katarinas giftermålskontrakt och den senares renunciationsakt (Vilna 1562), bägge afskrifter på latin. Af intresse är hans upplysning, att två i Czartoryskiska biblioteket i Krakau bevarade manuskript, som enligt katalogen äro skrifna på tyska och handla om Karl XII, befinnas vara författade (med tysk stil) på svenska och härröra från hertig Karls (IX:s) tid; ledsamt nog ger han ingen antydan om innehållets art.

* * *

»Det finns för visso intet land, där Sveriges politiska storhetstid afspeglat sig mer storartadt i den poetiska litteraturen än i Polen», säger hr Jensen (sid. 170). Så vidt vi kunnat finna af hans referat, är det mera sällan som det litterära intresset »uppenbarat sig i dikter af oförställd beundran och sympati», mest har det haft sin rot i nationalhatet, och märkvärdigt nog har det ej ens i det 19:e århundradet kunnat göra sig fritt därifrån, långt sedan i Sverige Polen blifvit föremål för det ömmaste deltagande och för så många goda, men tyvärr fromma önskningar. De anförda vittra alstren sakna väl betydelse som historiska aktstycken, men hr Jensen har dock genom att låta oss knyta bekantskap med dem gjort ett godt stycke arbete, som historikern följer med spändt intresse. Vi hafva fått se, huru den polska fantasien sysselsatt sig med oss och fått en aning om huru vi stå till boks inför den polska nationaluppfattningen. Läsarens hufvudsakliga behållning blir tyvärr en känsla af beklämning vid de många bevisen på, hvilken hatets sådd makt- och

ärelystna dynastier kunna för århundraden kasta ut bland folken. Det är knappt en mindre skuld som hvilar öfver Vasarna, de polske såväl som de svenske, för deras politik än den som Oldenburgarna åsamkat sig genom upprepade attentat mot Sveriges frihet och självständighet.

T. W.

Öfversikt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för nordisk filologi. Ny följd. Bd 17: H. 1. F. Jónsson, Om overleveringsdubletter. — B. S. Phillpotts, Surt. — G. Schütte, Anganty-kvadets Geografi. — L. F. A. Wimmer, De nasalerede vokaler og deres betegnelse i de danske runeinskrifter. — K. Stjerna, Vendel och Vendelkråka. — E. Mogk, Anmälan av »Bertelsen, Om Didrik af Berns Sagas oprindelige Skikkelse, Omarbejdelse og Håndskrifter». — G. Cederschiöld, Anmälan av »Theodor Hjelmqvist, Förnamn och familjenamn med sekundär användning i nysvenskan. Onomatologiska bidrag». — H. Hungerland, Anmälan av »Uhlands nordische studien von dr W. Moestue». — E. Brate, Nekrolog över Nils Linder.

Historisk Tidskrift för Skåneland. Utgifven af L. Weibull. **1904. Bd 2. H. 1—2.** A. Kock, De senaste årens undersökningar af skånska bygdemål. — N. Wimarson, Några nyfunna Lundamynt från den äldre medeltiden. — L. Weibull, Sophia Brahe. Ett bidrag till den genealogiska forskningens historia i Danmark.

Meddelanden från Svenska Slöjdföreningen. 1904, 1. Fr. Arnheim, Lovisa Ulrikas Drottningholm. Några bidrag till slottets historia under åren 1744—1757. Öfversättning från författarens manuskript af G. M. Folcker. — S. Ambrosiani, Till eldstadens historia.

Ord och Bild. Illustrerad månadsskrift utgifven af K. Wåhlin. **1904, 8.** M. Montgomery, Interiörer från Gustaf IV Adolfs tid. Ur samtida anteckningar. Med 3 bilder. — E. Brunnström, Karl XII:s ritbok. Med 8 bilder. — Ur bokmarknaden. Svenska memoarer och bref, utgifna af H. Schück o. O. Levertin. Bd 5—7, anm. af J. Mortensen.

Pedagogisk Tidskrift. 1904, H. 1—4. Sveriges historia intill tjugonde seklet. Utg. af E. Hildebrand. Afd. 1, 3, 5, 7 anm. af N. Höjer. — 5. Ett genmäle af E. Hildebrand.

Personhistorisk Tidskrift. Utgifven af Svenska Autograf Sällskapet genom H. Rosman. **1904. Årg. 6: H. 1.** K. H. Karlsson, Beseätten. — N. v. Dardel, Stockholms öfverståthållare (med ett portr.) — L. Fr. Läffler, Några svenska talande vapen. Nya meddelanden. — Ett poem från Fredrik d. Store till Lovisa Ulrika. Medd. af Th. Klinckowström. — Per Wargentins anteckningar om sin slägt. — Jakob Lehsell. Af C. M. C. — K. K:son Leijonhufvud, Kort förteckning på en del vid Finska lätta dragonkåren tjänstgörande personer med adliga namn. — 2. F. U. Wrangel, R. M. Klinckowström. — P. Sondén, C. T. Odhner. — L. Fr. Läffler, Bidrag till vår medeltida personhistoria. — W. Planting-Gyllenboga, Karolinen Georg Planting-Gyllenboga. — A. Hahr, Ett nytt Linnéporträtt. — Sören Norbys ättlingar af H. R. — C. G. Flach, Huru min farfar blef adjutant hos Adlersparre samt ett och annat om revolutionen 1809. — S. Ambrosiani, Några stenar med alliansvapen (med tio bilder). — Obekanta porträtt å Theleborgs slott (med tre bilder). — H. Samzelius, Studier och anteckningar (forts.) — Värdefullt arkivmaterial. — Personhistorisk litteratur.

Samtiden. Tidsskrift for Politik, Litteratur og Samfundsspörgsmaal. Redigeret af G. Gran. **1904, 6.** H. Schück, Gustaf III. (Slutning).

Dansk Tidsskrift. **1904, Oktober.** J. Lindbæk, Karl XII og hans Motstandere.

Finska Kyrkohistoriska Samfundets Protokoll och Meddelanden. 2 (1898—1902). H. Råbergh, En sedebild från 17:de århundradets senare hälft. — H. Råbergh, Den evangelisk lutherska kyrkostyrelsens förhållande till de grekiska församlingarna i Karelen efter stora ofredens slut 1721 till 1809 års fredsslut i Fredrikshamn. — H. Råbergh, Johan Balthasar Campenhausen.

Finsk Tidskrift. Utgifven af M. G. Schybergson och R. F. v. Willebrand. **5.** E. Vest, Ur furst Bismarcks korrespondens. — **6.** M. G. Schybergson, Gustaf II Adolfs frieri. — I bokhandeln: P. Nordmann, Per Brahe, anm. af K. F. Ignatius. — **7.** I bokhandeln: G. Palander, Henrik Gabriel Porthan, anm. af M. G. Schybergson.

Joukahainen. Album utgifvet af Österbottniska afdelningen. **12.** J. H. Vennola, Suomen kirkon istaimiston anastuksesta uskonpuhdistuksen aikana. — J. Mathesius, Om Lax fänget uti Pyhäjoki och Sijcajoki soknar, samt några anmärkningar dervid ingifna till Österbottniska Nation, den 18 Apr. 1750. — T. E. Karsten, Några bidrag till Österbottens uppodlingshistoria.

Deutsche Litteraturzeitung. **1904, 24.** J. Bender, Der Ulmer Waffenstillstand (1647), anm. af K. Jacob. — **25.** Briefe des Herzogs Ernst August zu Braunschweig-Lüneburg an Johann Franz Diedrich von Wendt aus den Jahren 1703 bis 1726. Herausg. v. E. Graf Kielmansegg, anm. af A. Wolfstieg.

Historische Vierteljahrschrift. Herausgegeben von G. Seeliger. **Nachrichten und Notizen II. H. 2.** Nachrichten und Notizen (bl. a. N. Wimarson, Sveriges krig i Tyskland 1675—1679. D. 2, anm. af R. Hirsch). — Zeitschriften. — Personalien. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte. — **H. 3.** J. Kaerst, Theodor Mommsen. — M. Guggenheim, Marsilius von Padua und die Staatslehre des Aristoteles. — W. Bröcking, Zur Forschung über die »Eiserne Maske». — Kleine Mitteilungen. — Kritiken. — Nachrichten und Notizen. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte. — **Nachrichten und Notizen II. H. 3.** Nachrichten und Notizen (bl. a. E. Weise, Die Politik der Niederländer während des Kalmarkrieges und ihr Bündnis mit Schweden und den Hansestädten, anm. af J. Krebs). — Kommissionen. — Personalien. — Berichtigung.

Historische Zeitschrift. Herausg. v. Fr. Meinecke. **Bd 92: H. 2.** K. J. Neumann, Theodor Mommsen. — R. Koser, Die preussische Kriegsführung im Siebenjährigen Kriege. — Literaturbericht (bl. a. W. Struck, Johan Georg und Oxenstierna, anm. af K. Jacob; Fr. Gallati, Der Königlich Schwedische in Teutschland geführte Krieg des Bogislav Philipp von Chemnitz und seine Quellen, anm. af W. Struck.) — Notizen und Nachrichten. — Mitteilung. — **Bd 92: H. 3.** M. Brosch, Der Aufstieg einer Demokratie zur obersten Macht. — W. Busch, Der Kampf um den Frieden in dem preussischen Hauptquartier zu Nikolsburg im Juli 1866. — Miszellen. — Literaturbericht. — Notizen und Nachrichten. — **Bd 93: H. 1.** Fr. Ratzel, Geschichte, Völkerkunde und historische Perspektive. — M. Ritter, Wallensteins Eroberungspläne gegen Venedig, 1629. — Fr. Muth, Zur Vorgeschichte des Krieges von 1866. — Miszellen. — Literaturbericht (bl. a. M. Jähns, Geschichtliche Aufsätze, anm. af P. Goldschmidt; Urkunden und Aktenstücke

zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Bd 18. Politische Verhandlungen. Bd 11. Herausg. v. F. Hirsch, anm. af G. Mentz; Briefe des Herzogs Ernst August zu Braunschweig—Lüneburg an Johann Franz Diedrich von Wendt aus den Jahren 1703—1726. Herausg. v. E. G. Kielmansegg, anm. af R. Geerds; Roessel, Die erste brandenburgische Flotte im schwedisch-polnischen Kriege 1658—1660 und ihr Kommandeur Obrist Johann v. Hille, anm. af Baasch). — Notizen und Nachrichten. — **Bd 93: H. 2.** G. F. Preuss, König Wilhelm III, Bayern und die grosse Allianz 1701. — A. Stern, Die Mutter des Freiherrn vom Stein und Lavater. Nach ihrem Briefwechsel. — Miszellen. — Literaturbericht. — Notizen und Nachrichten.

Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 1904. Jahrg. 42, 3. K. Siegl, Französische Zeitungsberichte über Wallensteins Ende. Ein Beitrag zur »Wallensteinsfrage». — **4.** P. Gantzer, Torstensons Einfall und Feldzug in Böhmen 1645 bis zur Schlacht bei Jankau. Kritik der Quellen. 1—3.

Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte. 1904. Bd 33. Ch. Kock, Eckernfördes Notlage zur Zeit des nordischen Krieges.

The English Historical Review. Edited by R. A. Poole. **1904, July.** E. Armitage, The early Norman castles of England. P. 1. — W. Foster, Charles I and the East India Company. — C. H. Firth, Clarendon's »History of the rebellion». P. 3. The »History of the rebellion». — R. S. Rait, Frederick York Powell. — Notes and documents. — Reviews of books (bl. a. E. Wiese, Die Politik der Niederländer während des Kalmarkriegs (1611—1613) und ihr Bündnis mit Schweden (1614) und den Hansestädten (1616), anm. af A. W. Ward). — Notices of periodical publications.

The United Service. A monthly review of military and naval affairs 1904. Third Series. Vol. 5. J. Watts de Peyster, Gustavus Adolphus.

Revue d'histoire diplomatique. 1904, 3. Assemblée générale de la Société. — Compte rendu d. M. le Trésorier. — Rapport de M. M. les Secrétaires. — Allocution de M. le Président. — G. Gallavresi, Le prince de Talleyrand et les affaires d'Italie au congrès de Vienne. — O. Hansson, Le journal de la mère adoptive de Bernadotte. — Barral-Montferrat, La doctrine de Monroë (suite et fin). — F. Bajer, Les entrevues de Martin Hübner avec le duc Choiseul. — C. B. Favre, Politique et diplomatie de Jacques Coeur (suite et fin). — F. de Saint-Charles, L'accord francoanglais et l'Europe. — Comptes rendus.

Revue Historique. 1904, Juillet—Août. E. Bertaux, Les Français d'outre-mer, en Apulie et en Épire, au temps des Hohenstaufen d'Italie. — P. Gachon, Le Conseil royal et les protestants en 1698. L'enquête, la question de la messe et le rôle de Bâville. 1er article. — L. Halphen, La royauté française au XIe siècle, à propos d'un livre récent. — G. Bourgin, La surveillance des pretres émigrés Français dans les états pontificaux en 1793. — George-Nestler Tricoche, Une page peu connue de l'histoire de France: la guerre franco-américaine (1798—1801). — G. Monod, Michelet et Les mémoires de madame Adam. — Bulletin historique: France. Necrologie: August Molinier, par Ch. Bémont et G. Monod: Antiquités nationales (gauloises et galloromaines), par C. Jullian; Epoque moderne, par H. Hauser; Post-scriptum, par G. Monod. — Allemagne et Autriche. Publications relatives à l'histoire romaine, 1890—1902. 3e article par W. Liebenam. — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie.

Öfversikter och granskningar

Gustav Adolfs Pläne und Ziele in Deutschland und die Herzöge zu Braunschweig und Lüneburg, Von JOH. KRETZSCHMAR. III + 526 sidor. Hannover och Leipzig. Hahnsche Buchhandlung. 1904.

Arkivarien d:r Joh. Kretzschmar i Hannover har genom den ståtliga volym, som han ägnat åt Gustaf II Adolfs tyska planer och speciellt hans förhållande till huset Braunschweig-Lüneburg, lämnat ett synnerligen värdefullt bidrag till kännedomen af Sveriges politik och krigföring inom Tyskland. I många punkter har han kunnat ansluta sig till d:r Walter Strucks skarpsinniga undersökning *Gustav Adolf und die schwedische Satisfaktion* (i Historische Vierteljahrschrift, II, Leipzig 1899), men tack vare sina omfångsrika arkivstudier har han bragt samman ett betydligt större urkunds- och aktmaterial för ämnets belysning. Han har genomforskat nästan alla Tysklands viktigare arkiv rörande denna period samt äfven besökt svenska riksarkivet. Med våra viktigaste historiska publikationer öfver hans tema är han mycket väl förtrogen: sålunda med Sveriges Traktater, Riksrådets protokoll, Axel Oxenstjernas skrifter och brefväxling, Handlingar rörande Skandinaviens historia och Krigshistoriskt Arkiv. Sina resultat har han framlagt dels i en analyserande och berättande skildring (om 219 sidor), dels i en serie förträffligt utvalda och redigerade bilagor (124 till antalet). Såväl genom denna yttre anordning som genom undersökningens skärpa och redaktionens noggrannhet står hans arbete värdigt vid sidan af Georg Irmers och Max Bärs högt skattade publikationer öfver samma skede.

D:r K:s arbete ingår såsom n:r XVII i den stora serien *Quellen und Darstellungen zur Geschichte Niedersachsens* (utg. af historiska föreningen för Nedersachsen). Ett parti af hans framställning är också nästan uteslutande ägnadt åt den mer lokala historien, nämligen det andra kapitlet med rubrik »Kriegsereignisse in Niedersachsen» (sid. 55—152). Detta är ett förut till det mesta

obearbetadt område,[1] men därför för ingen del af underordnad vikt. Nedersachsen har för forskningen skjutits i bakgrunden, enär Gustaf Adolf själf blott tillfälligt beträdt dess mark och i stället personligen ledt sin politik och sina operationer på andra banor. Men likväl har denna krets i synnerlig grad varit föremål för hans omtanke. Här hade han ju att möta Kristian IV:s gramsna rivalitet lika mycket som de katolskes öppna fiendskap. Åke Totts och Johan Banérs operationer i Mecklenburg, Bremen o. a. samt Johan Adler Salvius' vidlyftiga förhandlingar med kretsens olika ständer voro af yttersta vikt för att trygga konungens operationsbaser. Det har ej ingått i förf:s plan att utförligt skildra allt detta i dess sammanhang med Gustaf Adolfs hela verksamhet, utan han har mest begränsat sig till de rena kretshändelserna och speciellt till dem, som föllo inom de Braunschweigska landen. Uppgiftens begränsande sätter honom emellertid i stånd att tränga djupt in i detaljerna och lämna betydelsefulla bidrag till krigshistorien. Så äro t. ex. hos honom hertig Georgs af Braunschweig roll och personlighet väsentligen riktigare uppskattade än hos föregående skildrare (von der Decken och G. Droysen); Wolf Henrik von Baudissin kommer till sin rätt, utan att förf. låter sitt kritiska omdöme vilseledas af den käcke krigarens en smula bravaderande relationer. För öfrigt bjuder detta kapitel många intressanta upplysningar om Gustaf Adolfs alliansunderhandlingar med hertigarne af Braunschweig.[2]

* * *

Det parti i d:r K:s arbete, hvilket utan fråga drager den allmännaste uppmärksamheten till sig, är hans undersökning om Gustaf II Adolfs planer och mål inom Tyskland. Första kapitlet i hans bok (»Diplomatische Verhandlungen mit den Herzögen zu Braunschweig und Lüneburg», s. 1—54) samt det tredje (»Gustav Adolfs

[1] G. Droysens uppsatser i Zeitschrift für preussische Geschichte VIII och IX (1871—72) äro nämligen alltför ofullständiga och ytliga för att hafva någon verklig betydelse. Von der Deckens utförliga biografi »Herzog Georg von Braunschweig und Lüneburg» (Hannover 1833—34) äger väl numera värde egentligen endast genom de vidlyftiga bilagorna, hvilka onekligen äro mycket intressanta och gifvande.

[2] En anmärkning i förbigående, som emellertid ej så mycket gäller förf. som ett gängse tyskt bruk. Å s. 112 o. följ. anför han den bekante Erik Andersson (Trana) kort och godt såsom »Andersson». (Jfr andra forskares »Larsson» för Erik Larsson von der Linde). Uttrycket är ju fullt begripligt och i sak riktigt — i motsats mot t. ex. Lamprechts lista på Gustaf Adolfs medhjälpare: »die hochgemuten Enkel einstiger Wikingskönige, die Lagerquist und Erenrot, die Örnflycht und Wrangel» (om anmälaren ej minnes fel, går denna lista tillbaka till Treitschkes Gustaf Adolfs-tal!). Emellertid ljuder det egendomligt för svenska öron, då tidens skrifsätt ju alltid kräfde förnamnets utsättande. Det bör dock erkännas, att vi ha paralleller i eget land genom speciellt kyrkohistoriska författares »Angermannus», »Botniensis», »Gothus» o. a.

Pläne und Ziele in Deutschland», s. 153—219) fyllas af denna undersökning, och de viktigaste bilagorna ansluta sig väsentligen till densamma.

Förf. afvisar med bestämdhet det ofta hörda påståendet, att Tysklands kejsarkrona varit Gustaf Adolfs mål: om också yttranden i den vägen då förekommo, så härröra de från hans allierades eller fienders diskussioner men hafva intet stöd i hans egna ord och handlingar. Icke heller tillmäter han Gustaf Adolfs direkta eröfringsplaner för Sveriges räkning någon afgörande betydelse: Sveriges »satisfaktion» blef visserligen aldrig förgäten, men ju längre kriget led, trängdes den mer i bakgrunden af omsorg för de evangeliskes »assekuration», tryggandet af protestanternas frihet för all framtid. Med denna assekuration sysselsatte konungen sig alltifrån sitt uppträdande i Tyskland, grunddragen i hans tankegång skönjas i hans första alliansunderhandlingar (med Pommern och Hessen-Kassel), och med ökad styrka framträda hans afsikter efter segern vid Breitenfeld. Genom noggrann analys af de fördrag, som Gustaf Adolf afslöt, samt af de underhandlingar, som föregingo dem, söker förf. konstatera, huru konungen tänkte sig assekurationen. Hans resultat blir, att den skulle bestå i en stark »corpus evangelicorum»: ett evigt förbund af de tyska protestanterna under Sveriges ledning, däri den svenske konungen skulle äga absolut direktorium, såväl »politicum» som »militare»; de tyska riksständer, som ingingo däri, skulle bli svenska vasaller, både faktiskt och formellt, samt sålunda utbyta Habsburgarnes politiska och andliga tyranni mot religiös frihet under Sveriges absoluta öfvervälde.

Att upprättandet af denna »corpus evangelicorum» var hufvudföremålet vid Gustaf Adolfs tyska planer, däri får man säkert gifva förf. rätt. Konungen har mycket ofta återkommit till den tanken och som ett slags precedensfall erinrat om de Nederländska fristaterna under Oraniernas ledning. Ett dylikt fast organiseradt förbund måste bli konsekvensen af tidigare sammanslutningars skeppsbrott — allt från mötet i Schmalkalden till och med Pfalzarnes union —, det motsvarade också på det närmaste den uppfattning om situationens kraf, som Gustaf Adolf i tal och skrift framförde. Huruvida åter förf:s skildring af organisationens tänkta detaljer är riktig, kan nog sättas i fråga. Afsåg verkligen Gustaf Adolf att göra de tyska förbundsmedlemmarne till sina och den svenska kronans vasaller? Obetingad hyllning som härskare har konungen veterligen väl endast fordrat i de områden, som han verkligen ägde »jure belli», sålunda framförallt i Mecklenburg samt i de eröfrade andliga furstendömena. Här fann han sig ha fria händer och sökte skapa fasta stödjepunkter för sitt inflytande i Tyskland. Mot de riksständer, som frivilligt eller under viss påtryckning — denna ofta nog så hårdhändt — allierade sig med honom, måste han visa mera hänsyn; om han ock påtvang dem sitt direktorium och nödgade till stora militära och finansiella uppoffringar, så skönjes däremot icke, att han kräfde någon vasalltjänst.

Förf. har nu sökt uppvisa motsatsen genom sin granskning af Gustaf Adolfs underhandlingar med hertig Fredrik Ulrik af Braunschweig-Lüneburg — men knappast med framgång. Granskar man noga det i Halle a. S. den 28 nov. 1631 slutna preliminära fördraget (Sverges Traktater, V, 1, s. 691 f.), så kommer man svårligen till hans slutsats, att Gustaf Adolf fordrat vasallitet för hertigens hela område. I fördragets 14:e punkt nämnas visserligen hertigens Braunschweigska länder samt de af honom kräfda gebiten från biskopsdömet Hildesheim under ett och säges, att hertigen »für sich und Ihre Leibserben» skulle dessa »von Ihrer Königl. Maj:st und dero Erben dankbarlich recognosciren»; men från detta läntagande reserveras omedelbart och uttryckligen allt, som jämlikt arffördrag vid hertigens dödsfall utan bröstarfvingar borde tillkomma hans fränder, de öfriga hertigarne af Braunschweig-Lüneburg. Inneslutas icke under denna reservation ungefär alla Fredrik Ulriks Braunschweigska länder? I så fall gällde »rekognitionen» endast det andliga området Hildesheim. Denna uppfattning stärkes genom ordalagen i det definitiva fördraget, slutet i Frankfurt a. M. den 5 febr. 1632 (ST., V. 1, s. 670 f.), samt genom förf:s upplysningar om dess tillkomst. Förf. har här i bilaga 6 framlagt det alliansprojekt, som Filip Sadler underställde hertig Fredrik Ulriks sändebud, jämte dessas erinringar därvid. Tredje punkten i projektets senare afdelning synes honom lämna fullt bevis för hans uppfattning: — — »So wollen wir (= hertigen) zu mehrer Bezeigung unserer Dankwürdigkeit uns, unsere Fürstentümber, Graf- und Herrschaften, Land und Leute nicht allein dem königlichen Schutz bestermassen, wie obstehet, ergeben, sondern auch, sobald wir zu wirklicher Possession solcher Land und Güter wiedergelangen und respective kommen, dieselbe mit ihren Hoch-, Frei- und Gerechtigkeiten, auch allen Pertinenzien für uns und unsere Leibeserben von S. K. W. und dero Erben und Successoren an der Kron Schweden gebührendermassen zu Lehen empfangen und rekognoszieren — —». Men orden »solcher Land und Güter», på hvilka här allt kommer an, referera sig icke till »unsere Fürstentümber, Graf- und Herrschaften, Land und Leute» utan till »obenbenannte Hildesheimische Länder und Güter», om hvilkas orättmätiga borttagande från hertigen det är fråga i samma punkts början. Detta framgår af hela punktens formulering, och det bestyrkes genom den härmed korresponderande fjärde punkten i projektets förra afdelning: där lofvar konungen med det snaraste eröfra biskopsdömet Hildesheim samt öfverlämna det till hertigen och hans arfvingar »zu fürstlichem Lehen». I allt måste anm. här draga ungefär motsatta slutsatser till förf., nämligen att Gustaf Adolf endast begärde vasallitet för de Hildesheimska områdena. Om konungens afsikter från början sträckt sig längre, blir det svårt förstå, att han utan större motstånd accepterade Braunschweigarnes ändringsfördrag. Dessa, som återfinnas i den slutliga allianstraktaten, försvagade något länsförhållandet för Hildesheim (»titulo protectionis vel advocatiæ») samt undantogo uttryckligen hertigens arf-

länder från all vasallitet till Sverige. Förf. finner också detta egendomligt men hänvisar till, att Gustaf Adolf trots uppfordringar från hertigen aldrig formellt ratificerade alliansen, enligt hans mening för att ej binda sina händer i länsfrågan. Nu har emellertid konungen låtit utställa åtminstone ännu en traktatsurkund i samma form som denna, d. v. s. med sitt sigill påtryckt samt Sadlers underskrift (förbundsfördraget med Ulm d. 13 febr. 1632, ST., V, 1, s. 698 f.). Man torde få betrakta dessa expeditioner såsom ett slags provisoriska ratifikationer, nödvändiga därför att det svenska kansliet ej tills vidare kunde medhinna några mera formella. Att urkunderna vid Gustaf Adolfs traktat med Mecklenburgarne utställts i högtidligare form (ST., V, 1, s. 704 f.), kan ej åberopas häremot, enär detta fördrag under alla omständigheter var af betydligt mera vitalt intresse för Sverige än aftalen med ständerna högre upp i riket.

Anm. kan sålunda ej acceptera förf:s åsikt, att Gustaf Adolf ville göra medlemmarne i »corpus evangelicorum» samt och synnerligen till Sveriges vasaller samt i och med detta nödga dem »aus dem Reichsverbande zu scheiden». Ett indirekt bevis häremot har man väl rättighet att se i Gustaf Adolfs donation, gifven den 28 febr. 1632, af områdena Fulda, Corbey, Paderborn och Münster till landtgrefve Wilhelm af Hessen-Kassel. Hvarken konungen själf eller Axel Oxenstjerna, när han konfirmerade donationen (den 17 maj 1633, ST., V, 2, s. 77 f.), begärde vasallitet för något af dessa länder, utan de nöjde sig med att uttryckligen reservera Sveriges rätt till dem, därest landtgrefvens arfvingar utdogo — onekligen en märklig liberalitet mot Hessen-Kassel, ifall Gustaf Adolf i öfrigt velat böja de tyska protestanterna under sig som läntagare.

Det finns åtskilliga enstaka yttranden af Gustaf Adolf, som pläga anföras som bevis, att han velat göra Tysklands protestanter helt till sina undersåtar. Så hans ord vid den bekanta riksrådsöfverläggningen i Uppsala d. 27 okt. 1629: »si rex victor, illi præda erunt.» Men denna skarpt formulerade disputationsreplik säger tydligtvis ej mera, än att genom händelsernas nödtvång allt skulle falla segraren till;[1] med all rätt har också d:r K. (s. 167, noten) undvikit att här draga några vidsträckta slutsatser om konungens afsikter. Större vikt tillmäter han (s. 173) den uppdelning af de tyska riksständerna i sex grupper, som Gustaf Adolf gjorde i sin instruktion för pfalzgrefve August vid hans beskickning till Johan Georg af Sachsen, nämligen 1) de af fienden förjagade, hvilkas land han eröfrat; 2) de genom fienden helt förtryckta, hvilka han befriat; 3) de visserligen neutrala men tydligen ovänligt sinnade; 4) de som själfva sökt värna sin självständighet; 5) de som utan att deltaga i striden öppet un-

[1] Anm. kan ej underlåta att här fästa uppmärksamheten vid professor H. Hjärnes synnerligen träffande karakteristik af denna riksrådsöfverläggning som en »disputatio pro et contra» i tidens akademiskt-skolastiska stil. Härigenom blir värdet af de särskilda inläggen fullt klart. Se Hjärne, Gustaf Adolf, s. 108 f.

derstödt fienden; 6) slutligen de förklaradt fientliga;[1] mot samtliga dessa — utom väl mot den fjärde gruppen? — vill han enligt förf:s mening göra sin »jus belli» gällande. Emellertid får man väl ej på samma vis pressa ordalagen i en instruktion som de noggrant afvägda vändningarna i en definitiv traktat: i instruktionen är det ju ofta lämpligt att spänna anspråken högt för att vid den praktiska sammanjämkningen vinna något. I själfva verket har också konungen i omedelbar fortsättning härtill betonat detta: »welches aber I. K. M. nit darumb meldeten, als weren sie gemeint, solches alles mit gewalt der waffen mordicus zue beheupten, stellten es vielmehr I. Ch. D. als ihren guten freunde alleine zu dem ende vor, damit sie sehen, was und wie hoch ihr acquisita jura seien — —» Därför torde detta yttrande lika litet som en del mera tillfälliga utlåtelser af Gustaf Adolf kunna åberopas som säkra stöd beträffande hans afsikter. Vi få nöja oss att konstatera, hvad han på de fasta aftalens väg stadgat eller sökt uppnå. Den metoden har ock varit grundläggande för förf., men han har — såsom det förestående syftar att visa — inlagt mera i dessa traktater och fördragsprojekt, än man har rättighet se i dem.

Om ofvanstående undersökning är riktig, blir kärnpunkten i Gustaf Adolfs befogenheter öfver det planerade evangeliska förbundet hans »directorium militare et politicum», hvilket han i alla sina fördrag reserverade åt sig. Det förtjänar ju observeras — förf. har jämväl å s. 176 erinrat därom —, att detta noga motsvarar, hvad konungen i sitt mest programartade yttrande, den s. k. »norma futurarum actionum», för egen del begärt. Huru Gustaf Adolf tänkte sig förbundet organiseradt i dess slutliga gestalt, därom veta vi väl knappast något, men det är ej orimligt, att äfven han kunnat för tillfället finna sig i den kompromiss med det praktiskt möjliga, som resulterade i Heilbronnförbundet. Däremot strider ej hans fordran på länsherreskap öfver de verkligen eröfrade landen, ty samma fordran har ju Axel Oxenstjerna efter Heilbronn häfdat mot Bernhard af Weimar och dennes nya hertigdöme Franken (se ST., V, 2, s. 90 f. samt 105 f.). Men dessa anspråk visa, att konungen och hans kansler blickade fram mot en tidpunkt, då det närvarande kriget ändats, då likväl Sverige genom sin egen makt och med stödet af sina tyska vasaller (i eröfradt fiendeland) borde förblifva den naturliga gravitationspunkten för de evangeliska. Formerna för protestantismens varaktiga organisation hafva de svenska statsmännen näppeligen i alla detaljer klarlagt för sig; det var ju ännu en framtidsomsorg och en, hvars nutid — som vi veta — aldrig skulle komma.

Förf. har till slut utförligt granskat bärkraften i Gustaf Adolfs förbundsplaner, d. v. s. utsikterna för deras framtida soliditet. Vid den skarpa syftning, som han trott sig finna i dem, måste de gifvetvis synas ganska revolutionära. Han menar, att den tilltänkta

[1] Irmer, Die Verhandlungen Schwedens und seiner Verbündeten mit Wallenstein und dem Kaiser, I, s. 205 f.

»corpus evangelicorum» måste spränga riksförfattningen, samt påpekar tvenne starka hinder, som torde ha omöjliggjort dess organisation eller — om denna lyckats — skulle snabbt ha undergräft dess bestånd. De tyska riksständernas månhet om sina specialrättigheter (deras »Libertät») tvang ju Bismarck att göra halt åren 1866 och 1870 och måste så varit ett minst lika svårt hinder för Gustaf Adolf. Men om detta kunnat forceras, återstod den nationella motsättningen mellan svenskar och tyskar, hvilken visserligen bemantlades under troskampen men efter denna måst göra sig gällande med fördubblad kraft. Från förf:s ståndpunkt äro dessa invändningar riktiga, äfven om man ej behöfver betrakta hindren såsom oöfvervinneliga under sakernas dåvarande läge. Men om man — med anm. — betraktar Gustaf Adolfs syften som mindre skarpt prononcerade, förlora ock invändningarna i betydelse. Detta gäller i synnerhet om den nationella motsättningen;[1] furstarnes ängslan om sin »Libertät» var däremot ett mycket reellt hinder äfven för de mera begränsade afsikter, som här ofvan tillmätts de svenska statsmännen, och när Gustaf Adolfs död, nederlaget vid Nördlingen samt Richelieus ingripande förskjutit Sveriges ställning, vann ju ock »Libertäts»-krafvet en föga afundsvärd triumf. Men däraf kan man ej sluta, att Gustaf Adolfs och Axel Oxenstjernas planer ytterst ej voro verkställbara. För en fullständig värdesättning af dessa svårigheter kräfves bl. a. en ingående kännedom af förbundsunderhandlingarna efter d. 6 november 1632. Då det är kändt, att d:r K. ägnar sina fortsatta forskningar just åt denna ytterst viktiga uppgift, är det att vänta, att vi inom snar framtid få glädja oss åt nya intressanta undersökningar äfven i denna punkt.

*   *
*

Anm. har så utförligt dröjt vid detta parti af d:r Kretzschmars arbete, emedan detta tvifvelsutan blir dess mest omtvistade del. Äfven om man icke kan i allt acceptera hans resultat, måste man erkänna, att hans skrift i viss mån betecknar en vändpunkt inom diskussionen öfver Gustaf Adolfs tyska planer. Han är nämligen den förste författare, som i främsta rummet gått till de primära källorna för dessa planer, konungens fördrag med tyska riksständer. Och han har väsentligen riktat vår kännedom om dessa genom att framdraga en rad af viktiga alliansprojekt, instruktioner och intressanta beskickningsrelationer. (Anm. vill särskildt erinra om den Güstrowske kanslern Johan Cothmanns innehållsrika relation öfver sina alliansunderhandlingar i Frankfurt a. Main jämte dess bilagor, meddelad å s. 316—62 såsom bil. 11.) Det vore ju för mycket begärdt, att dilettantiska partigängare nu skulle upphöra med sina

[1] Anm. kan desto hellre afstå från att diskutera dessa nationella motsättningar, som han förut yttrat sig öfver dem i en essay, *Gustaf Adolf i Tyskland* (Svenska Dagbladet d. 6 nov. 1904).

skrifverier öfver det populära temat: »Gustaf Adolf, troshjälte eller kejsarkandidat?» Men för vetenskapsmännens undersökningar är här en fastare grund anvisad; därför skola dessa ej kunna med tystnad förbigå d:r K:s arbete, vare sig sedan de gilla eller bekämpa hans åskådningar.

* * *

Sedan ofvanstående lämnats till tryckning har anm. haft tillfälle att taga del af d:r Kretzschmars uppsats »*Die Allianzverhandlungen Gustav Adolfs mit Kurbrandenburg im Mai und Juni 1631*» (tr. i »Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte», XVII, 2, s. 341—82), hvilken förf. redan i sitt större arbete satt i utsikt som ett komplement till detta. Uppsatsen är framför allt af intresse genom den detaljerade redogörelse för dessa underhandlingars förlopp, som förf. lämnat efter Berlinarkivets rika akter. Härigenom fullständigar han och rättar i flera punkter skildringarna hos Chemnitz och i Lars Grubbes relationer. Något nytt bidrag beträffande Gustaf Adolfs yttersta syften lämnar undersökningen icke. Visserligen framgår det med all önskvärd tydlighet, att Gustaf Adolf ej ville ha sin svåger till jämnställd allierad, men detta har sin förklaring i krigets tvång och i konungens onekligen välgrundade misstro till kurfurstens liksom till öfriga riksständers förmåga och goda vilja att på egen hand prestera något militäriskt dugligt. För öfrigt tar man väl ej fel i den förmodan, att kurfurstens i det längsta afvisande hållning dikterades ej blott af omsorgen för Pommern utan ock af reciprok misstro mot Gustaf Adolfs förmåga att hålla fältet mot Tilly och Pappenheim — naturligt nog med Kristian IV:s äfventyr i färskt minne. Förf. framhåller också den karaktäristiska svängning, som Kurbrandenburgs tänkesätt mot svenskarne undergingo efter segern vid Breitenfeld.

C. H. H.

Minnesskrift vid invigningen af nya posthuset i Stockholm 1903. I. Historisk återblick. II. Postverkets utveckling i nyare tid. III. Posthusen i Stockholm 1636—1903. Utgifven af Kungl. generalpoststyrelsen. Stockholm 1903—1904.

Invigningen af tremillionkomplexet vid Vasagatan var en så pass glädjande tilldragelse för generalpoststyrelsen, att den medförde en diger festskrift. Händelsen ifråga motiverar nog den strängt tekniska redogörelsen för det nya posthusets uppförande liksom gärna äfven den föregående historiken öfver alla de gamla utdömda posthusen. Men generalpoststyrelsen ser något mera än den tekniska

glansen och den praktiska gedigenheten i en storslagen modern byggnad. Tydligen har man i byggnadens energiska arkitektur trott sig finna en inkarnation af hvad stort och mäktigt som nu rymmes inom postverket. Byggnaden är uppförd af postverkets egna öfverskottsmedel utan något anlitande af statskassan, ty under de senare decennierna har verket städse haft en om också ganska växlande öfverskottssumma. Det saknades alltså icke medel att äfven i en elegant festskrift återkalla minnet af de icke alltför aflägsna tider, då postverket led af fattigdomens alla mödor.

Sålunda har uppgiften vuxit ut till ingenting mindre än en »historisk återblick» på postverket alltifrån dess ringa ursprung. Postverkets historia är för öfrigt också dunkel, ja, i det hela alldeles okänd. Det är icke bättre ställdt ens med våra gamla kollegier, men, som bekant, hafva 1500:talets mera begränsade källor tillåtit banbrytande studier i riksstyrelsens organisation och verksamhetsformer. Fortsättningen af dessa studier — allt ifrån det 17:e århundradets begynnande storartade organisationsarbete och den därefter så småningom försiggående differentieringen af efter hand uppkomna och från hvarandra allt tydligare åtskilda förvaltningsfunktioner — är dock beroende af vida större möjligheter, än vårt arkivväsende f. n. kan prestera. Det återstår ännu en mödosam tid, innan ämbetsverkens merendels ofantliga arkiver blifvit ordnade efter skyldig hänsyn till vetenskapens och administrationens kraf. Ännu hafva vi icke hunnit lösa ens själfva koncentreringsproblemet, nämligen lokalfrågan för de icke blott illa förvarade, utan äfven kringspridda och splittrade arkiven.

Författaren af posthistorien i denna minnesskrift, v. häradshöfding Sven P:son Lagerberg, har också måst räkna med dessa brister i arkivväsendet. Det är naturligen en viktig omständighet för kritikern af hans arbete att iakttaga. I förordet anmärkes, att afsikten att skildra postverkets historia i hög grad främjades däraf, att just på allra senaste tiden i riksarkivet befintliga posthandlingar, som förut varit alldeles oåtkomliga för forskning, blifvit vid tiden för förf:s forskning, om också endast provisoriskt, ordnade och grupperade. Det är nämligen så, att riksarkivet förvarar öfverpostdirektörens arkiv (mest inkomna skrifvelser) intill 1760, enär denna del 1761 dit levererades från det under ombyggnad stadda posthuset. Den öfriga delen jämte generalpoststyrelsens arkiv förvaras däremot af styrelsen själf. Båda delarna af verkets arkiv hafva samtidigt på de olika ställena ordnats, dock utan något samarbete. Hvad åtminstone riksarkivet angår, är arkivet slutordnadt och förtecknadt, sedan Lagerbergs arbete blifvit tryckt, men den lokala splittringen står fortfarande kvar.

Om det således kan vara skäligt att icke begära alltför mycket af förf., så häftar dock alltid på förhand en viss misstanke vid historieskrifvande ämbetsverk. Den plötsliga kärleken till forntiden kan omöjligen motiveras af uppsåtet att rycka vetenskapen opp ur dess försummelser. Snarare visar bokens oklanderliga och sannolikt dyr-

bara papper, tryck och illustrationer i öfverflöd hän på ett annat ursprung. Med den yttre elegansen står det populärt skrifna innehållet, där nöjsamma citat ingalunda äro så svåra att finna, i ett lyckligt samband. Man vore då icke litet okänslig, om man ej kunde förnimma något af den antagligen numera svunna jubileistämningen inom postverket. Hvad som kan läsas med nöje af en stor publik, har kommit in med tacksamhet — det öfriga är alltjämt sparadt åt vetenskapen.

»Innebörden af en svenska postverkets historia, om ock i sammandrag» — såsom redaktionen säger i förordet — är ganska trångt begränsad. Förf. skildrar med en lättflytande och klar, redig och koncis stil samt med ett lifligt intresse och vaken iakttagelseförmåga vissa smärre organisationsföretag, som belysa verkets uppkomst och pådrifvande, postverkets förvaltning i vissa frågor, dess inkomster, tidningsväsendet, taxorna och postbefordringen. Särskildt dröjer förf. vid alla postcheferna och lämnar om dem hvarjehanda biografiska upplysningar. Man saknar dock närmare kännedom om centralförvaltningens organisation och postförbindelserna med utlandet. Styffes kända och bekvämt tillgängliga instruktioner synas tyvärr mycket sparsamt, åtminstone aldrig systematiskt, hafva blifvit anlitade.[1]

Hvad närmast 1600:talets posthistoria angår, har tydligen den kände prof. Bergfalks redan 1839 skrifna klassiska uppsats: »Om den svenska postinrättningens uppkomst och utbildning från 1636 till Konung Karl XII:s död 1718» legat till stadig grund för förf:s framställning af sagda tid — dock så, att förf. i allmänhet gått direkt tillbaka till källorna. Nyheterna äro icke framför Bergfalks arbete så stora, som man kunde tro. De äro väl närmast att söka i de biografiska uppgifterna och i kapitlet om inkomsterna. Icke blott Bergfalk har i sagda skrift, utan i synnerhet norrmannen Hans Berrum i sitt förtjänstfulla arbete »Norges posthistorie 1647—1719» (Kristiania 1902) talat mycket om Sveriges af så starka politiska misshälligheter störda posttrafik med Danmark. Härom kunde för en tacksam publik åtskilligt varit att hämta. Vi äro ju vana vid att förutsätta en af nationella betingelser åtminstone endast obetydligt begränsad andlig och delvis äfven materiell trafik mellan folken. Hvilket glänsande bevis på den mänskliga odlingens folkförbrödring utgör icke den 1874 stiftade världspostföreningen![2] Den dag är nog ej aflägsen, då det på jordytan ej skall finnas en plats, dit man ej skall kunna försända bref för det uniforma världsportot, 25 centimes eller dess ekvivalent. Huru löjliga förefalla ej då de på diplomatisk väg afslutade postkonventionerna mellan de olika länderna.

---

[1] Förmodligen är det af förbiseende, som boken i källförteckningen (s. 222) saknas.

[2] Särskildt verkade för denna förenings stiftande den tyske generalpostdirektören Heinrich Stephan, hvilkens grundliga och detaljerade verk Geschichte der preussischen Post, ännu är det främsta i den europeiska postlitteraturen. Detta arbete upplyser åtskilligt om Sveriges forna postkontor i Hamburg och Pommern.

Och huru skarpt aftecknar sig icke bakgrunden af Sveriges posthistoria just i det retsamma kapitlet om posttrafiken genom Danmark under det 17:e årh., då frågan om rätt för Sverige enligt dess tolkning af Brömsebrofredens art. 20 att hafva ridande i stället för åkande post genom Danmark beredde diplomaterna, särskildt den svenske residenten Gustaf Duvall, så stor möda. Ridande svensk post medgaf Danmark först 1689, sedan ryktet förtäljt, att Leijonclou packade sina koffertar och krig stod för dörren. Om denna sida i Sveriges posthistoria finna vi ej något i Lagerbergs uppsats.

Det är icke vår mening att här behandla frågan om postverkets ställning inom riksstyrelsen, hvilken fråga är alltför strängt vetenskaplig för att kunna rymmas i en festskrift. Förf. kan naturligen icke underlåta att, om också med lätt hand, här och där antyda densamma. Intresset fäster sig närmast vid förhållandet mellan kanslikollegium och postdirektörerna Johan Beijer (1643—1653, arrendetiden 1663—1669), hans sterbhus (interimstiden 1669—73), sonen Johan Gustaf Beijer (1673—97), de båda förläningshafvarne riksrådet Wilhelm Taube (1654—1662) och rikskanslern Magnus Gabriel de la Gardie (1673—76). Därtill komma obestämbara gränser mellan kanslikollegii, statskontorets och kammarkollegii myndighetsområden ifråga om postverket. Det är också sant, hvad Bengt Oxenstierna och K. rådet Ehrensten 1685 yttrade, att postordningar, reglementen och kungl. resolutioner voro visserligen goda, men svåra att verkställa, då postverket under tidernas lopp »förfallit under åtskillige jurisdictioner och directioner» — hvilket yttrande Lagerberg anför. Den först nyligen ordnade delen af kanslikollegii arkiv af posthandlingar innehåller bl. a. ändlösa klagomål från Johan Gustaf Beijer hos kanslikollegium. Måhända var han i bästa fall blott en medelmåttig administrativ förmåga; åtminstone ansåg kollegiet, att generaldirektionen af postverket ej angick honom såsom blott direktör för postkontoret i Stockholm, under det att Beijer åter tydligen ville ur sitt chefskap härleda en myndighet öfver hela postväsendet. Beijers myndighet var betydligt mera inskränkt än hans faders, och ju mera postverkets betydenhet steg, desto starkare koncentrerades förvaltningen hos kanslikollegium. Kanslipresidenten utfärdade t. o. m. reklamationer af försvunna bref. Genomgår man protokollen för Karl XI:s kanslikollegium, förvånas man öfver att äfven de tarfligaste expeditionsfrågor vid sidan om de diplomatiska världsfrågorna sysselsatte nästan dagligen de höga ämbetsmännen.

Det är sannolikt, att vi här hafva en bild af de bristfälliga organisationsformer, som tydligen kunna förklara Karl XI:s stora reformnit. Möjligen var det icke så mycket att reformera, som att nyskapa och att sammantränga de oroliga ämbetskrafterna i enväldskonungens hand. Statskontorets utbrytning ur kammarkollegium är ett stort och allmängiltigt bevis härpå. Arbetstyngden var redan länge outhärdlig inom kanslikollegium, hvars tungrodda former föga lämpade sig för postala expeditionsärenden. Det var emel-

lertid först Karl XII:s förmyndarestyrelse, som 28/8 1697 befriade kollegiet från postväsendet, då det »collegialiter» saknade tid därtill. Sekreteraren Samuel Åkerhielm utsågs till »Director» öfver postverket.

Men det är nog icke riktigt, att förf. räknar öfverpostdirektörsämbetets upprättande från sagda tid. Ännu så länge innebar denna nyhet blott en interimistisk anslutning till det af Åkerhielm i egenskap af sekreterare allt sedan 1670-talet innehafda uppdraget att föredraga postärendena för kollegiet. Först 8/7 1698 tillkom kanslikollegii af K. Maj:t fastställda instruktion och skrifvelser aflätos till vederbörande myndigheter att hörsamma öfverpostdirektören. Såsom *myndighet* kan ej ämbetet anses tillkommet förr än 1698.[1] Betydelsen af denna historiskt gifna, men likväl geniala förenkling af statsadmininistrationen framgår ju ingalunda af förf:s korta framställning.

Öfverpostdirektörens myndighet var utan tvifvel särdeles betydande. Kanslikollegium släppte dock aldrig högsta ledningen af postväsendet. Huru förhållandet mellan de båda myndigheterna administrativt gestaltade sig, är åter en fråga, som forskningen har att utreda. Instruktionen förnyades med obetydliga ändringar 1704 och gällde därefter ända till 1863, då generalpoststyrelsen som själfständigt verk organiserades. Men praxis kunde i kraft af all inneboende utveckling förete olika grader. Så mycket torde vara säkert, att öfvergången förmedlades genom att öfverpostdirektören tillika var sekreterare och t. o. m. föredrog postärenden i kollegiet, hvarigenom en egendomlig samverkan genom de båda ämbetenas förening i en och samma person uppstod mellan kanslikollegium och öfverpostdirektören — ett system, som i kansliordningen 1719 (§ 19) och 1720 (§ 22) formellt utbildades genom bestämmelsen, att öfverpostdirektören hade säte och stämma i de mål, för hvilka han icke var ansvarig. Sedermera förenades städse ämbetet med kanslirådseller statssekreterareämbete.

Det blir här för långt att följa Lagerbergs framställning af 1700-talets tydligen på främjandet af den inre postbefordringen riktade mera stillsamma arbete. Det är först 1800-talets senare hälft, som har ett större reformarbete att uppvisa. Förf. afbryter sin flerestädes på arkivkällor omedelbart grundade framställning med 1867. Fortsättningen har fallit på aktuarien Rafael Lundgrens lott. Han skrifver om den reformnitiske generalpostdirektören Wilhelm Roos, om världspostföreningans uppkomst och utveckling, om centralstyrelsens omorganisation 1863, om den nuvarande organisationen

[1] Styffe, Samling af instruktioner för civilförvaltningen I, s. 479 känner icke 1698 års instruktion (se kanslikollegii koncepter), utan meddelar den af K. Maj:t 19/8 1704 utfärdade, som är likalydande (dock med en obetydlig ändring af § 3 och tillägg § 11). Styffe följer en afskrift i Engeströmska biblioteket, jämförd med konceptet i riksarkivet. Originalet förvaras ännu hos generalpoststyrelsen och öfverensstämmer alldeles med editionen.

i dess helhet, om postbefordringen och om postverkets räntabilitet. Talrika statistiska tabeller och diagram tillåta dock ingen statistisk analys till besvarande af åtskilliga äfven historiska frågor. Och själfva den tekniska redogörelsen af ingenjörer och arkitekter för det nya posthusets uppförande ligger naturligtvis alldeles utanför Historisk Tidskrifts område.

Den af häradshöfding Lagerberg författade historiken öfver posthusen i Stockholm 1636—1875 är af största intresse och en frukt af ett synnerligen beaktansvärdt arkivstudium. Tanken följer då samtidigt Stockholms generalpostkontors egen historia. Det innehade en egendomlig administrativ ställning efter egna specialinstruktioner, hvarom det hade varit önskligt att finna några ord i Lagerbergs posthistoria.

L. M. Bååth.

Öfversikt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Historiska handlingar utgifna af Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia. D. 20, N:o 1. Anteckningar från det sextonde seklet [utg. af J. A. Almquist]. H. 1. Inneh. Rasmus Ludvigssons krönika om k. Gustaf I. Efter originalhandskrifter i Kungl. biblioteket i Stockholm. — Berättelser om k. Gustaf I:s sista stunder och död. Efter äldre afskrifter i Riksarkivet. — Sten Eriksson (Leijonhufvuds) anteckningar från åren 1518—1566. Efter äldre afskrifter i Riksarkivet och Uppsala universitets bibliotek. — Anteckningar från åren 1560—81 ur Hogenskild Bjelkes samlingar och med egenhändiga rättelser af hans hand. Efter originalhandskriften i Uppsala universitetsbibliotek. (Början.)

Historisk Tidskrift för Skåneland. Utgifven af L. Weibull **1904. Bd 2: H. 3.** Fr. Beckett, Nogle Optegnelser om Lunds Domkirke. — L. Weibull, Anteckningar till Skånes konsthistoria. — A. Stille, Fälttåget i Skåne och Halland 1657.

Jernkontorets Annaler. 1904, 1—2. Hj. Braune, Om utvecklingen af den svenska masugnen. — **7—8.** M. B. Swederus, Bidrag till kännedom om Sveriges bergshandtering under Karl IX:s tid.

Kungl. Bibliotekets Handlingar 26. J. A. Almquist, Sveriges bibliografiska litteratur.

Kyrklig Tidskrift. 1904, 5. Hj. Holmquist, Emanuel Swedenborg som naturforskare och andeskådare. — Granskningar och anmälningar: J. Freisen, Manuale Lincopense, Breviarium Scarense, Manuale Aboense; G. F. Grath, Svenska kyrkans brudvigsel, anm. af O. Q[uensel].

Läsning för svenska folket. 1904, 1. N. Höjer, Herman Wedel-Jarlsberg och den svensk-norska unionen. 4. Wedel efter föreningen. — S. Welin, Lennart Torstensson. — E. N. Söderberg, Några ord ur den kristna psalmens historia. — **2.** Johan Ludvig Runeberg. — C. Bååth-Holmberg, Vilhelm von Schwerin. — **3—4.** H. Levin, Munkväsendet och dess betydelse för vårt lands odling.

Pedagogisk Tidskrift. 1904, 9. J. Nordlander, En visitation i Piteå trivialskola år 1683.

Svenska Akademiens Handlingar från år 1886. D. 18. Cl. Annerstedt, Minne af ärkebiskopen Olaus Martini.

Vestergötlands Fornminnesförenings Tidskrift 1904. Utg. af F. Ödberg. **Bd 2: H. 4—5.** F. Ödberg, Om konung Johan III:s förföljelse mot ståthållaren Karl Henriksson Horn och hans bröder 1590—1592. — Äldre handlingar angående Vestergötland. (Forts. från föregående häfte). [1475, 1589, 90, 1630, 31, 42—65, 1753]. — F. Nordin,

Monumentet öfver Lennart Torstenson vid Forstena och dess aftäckande den 3:dje September 1903. — Tal vid invigningen af monumentet öfver Lennart Torstenson. — F. Nordin, Undersökningen af Torstensonshögen vid Forstena. — I. Henrici, Sägner om Ålleberg. — S. Lampa, Tillägg till sägner om Ålleberg. — S. Lampa, Vestergötlands ortnamn i medeltida urkunder.

Danske Magazin. Femte Række. Bd 5: H. 4. Aktstykker fra Johan Adolf af Pløns Arkiv. [1676—1700]. Medd. af A. Tuxen. — Kong Christian VI:s egenhændige Breve til Greve Frederik Danneskjold-Samsöe. 1734—45. Medd. af J. Estrup. (Slutning).

Fra Arkiv og Museum. Tidsskrift for Östifternes Historie og Topografi 1904. Bd 2: H. 3. J. Bidstrup, Östifternes Köbstæder under Svenskekrigen 1658—60. 3.

Blätter für die Geschichte der sächsischen Armee. Beilage zum »Kamerad». **1904, N:o 3—6.** E. R. Freytag, Die Sachsen im nordischen Kriege.

Blätter für Handel, Gewerbe und sociales Leben. Beiblatt zur Magdeburgischen Zeitung 1904, N:o 26. Rammelt, Die Frage nach dem Urheber der Zerstörung Magdeburgs.

Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte 1904. Bd. 17: H. 2. Joh. Kretzschmar, Die Allianzverhandlungen Gustaf Adolfs mit Kurbrandenburg im Mai und Juni 1631.

Historische Vierteljahrschrift. Herausgegeben von G. Seeliger. **H. 4.** K. Hampe, Deutsche Angriffe auf das Königreich Sizilien im Anfang des 13 Jahrhunderts. — G. F. Preuss, Mazarin und die »Bewerbung» Ludwigs XIV um die deutsche Kaiserkrone 1657. — Kleine Mitteilungen. — Nachrichten und Notizen. — Versammlungen. — Personalien. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte. — **Nachrichten und Notizen II. H. 4.** Nachrichten und Notizen (bl. a. K. Pira, Om historiens uppgift och metod anm. af G. Mentz). — Aktenstücke u. Urkunden z. Geschichte d. Stadt Riga 1710—40, anm. af K. Lohmeyer. — Zeitschriften. — Personalien. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte.

Jahresbericht des altmärkischen Vereins für vaterländische Geschichte u. Industrie zu Salzwedel. Abteilung für Geschichte. **1904, H. 2.** E. Wollesen, Zum Besuch Gustaf Adolfs in Werben [11 Juli bis 10 August 1631. Eine Schadenberechnung].

Militär-Wochenblatt 1904. Jahrg. 89, N:o 106. Roessel, Die Sperrung des Hafens von Landskrona im brandenburgisch-dänisch-schwedischen Krige im Jahre 1658, ein Gegenstück zu Port Arthur.

Mitteilungen der Litterarischen Gesellschaft Masovia 1903. H. 9. (Jahrg. 9). C. Wejle, Beitrag zur Aufklärung der Politik des Kurfürsten Georg Wilhelm während des polnischen Interregnums 1632.

Mittheilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 1904. Bd 25: H. 4. N. Edén, Den svenska centralregeringens utveckling till kollegial organisation i början af sjuttonde århundradet (1602—1634), anm. af D. Schäfer. — E. Wiese, Die Politik der Niederländer während des Kalmarkrieges 1611—1613 und ihr Bündnis mit Schweden 1614 und den Hansestädten 1616, anm. af H. v. Srbik.

Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 1904. Jahrg. 43: H. 1. P. Gantzer, Torstensons Einfall und Feldzug in Böhmen 1645 bis zur Schlacht bei Jankau.

Nachrichten von der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philologisch-hist. Klasse. 1904, H. 1. A. Brackmann, Papsturkunden des Nordens, Nord- und Mittel-Deutschlands. Zweiter Bericht der Wedekindschen Preisstiftung für Deutsche Geschichte.

Neues Archiv für sächsische Geschichte und Altertumskunde 1904. Bd 25: H. 3—4. A. Günther, Das schwedische Heer in Sachsen 1706—1707.

Sonntagsbeilage der Nationalzeitung. 1904, N:o 38. Eine Lügenzeitung von der Verlobung des Grossen Kurfürsten. Aus den Akten des Geheimen Staatsarchivs. [Handlar om ett rykte om förlofning mellan Stora Kurfursten och drottning Kristina].

Thüringer Kalender 1904. Lossnitzer, Gedenktag und Gedenkstücke Herzog Bernhards v. Weimar.

Unterhaltungsbeilage der Täglichen Rundschau. 1904, N:o 183. B. Rogge, Herzog Bernhard von Weimar. Geb. 6 August 1604.

Zeitschrift des Vereins für hamburgische Geschichte 1904. Bd 12. L. Bornemann, Die Lützower vor Hamburg. (Berör Karl XIV Johans historia).

Zeitschrift des Vereins für thüringische Geschichte und Altertumskunde 1904. N. F. Bd 15: H. 1. J. Trefftz, Die schwedischen Kriegsdienste und Reisen Herzog Adolf Wilhelms von Sachsen Weimar 1656—1668. T. 1.

Public Libraries 1904. Vol. 9: N:o 8, B. Lundstedt, Swedish libraries.

Transactions of the Royal Historical Society. N. S. Vol. 18. E. M. G. Routh, The attempts to establish a balance of power in Europe during the second half of the seventeenth century (1648—1702).

Revue Historique. 1904, Septembre—Octobre. F. de Navenne, Le premier séjour de Christine de Suède en Italie. — P. Gachon, Le Conseil royal et les protestants en 1698. L'enquête, la question de la messe et le role de Baville; (suite). — P. Marmottan, L'institution canonique, et Napoléon 1er; archevêque d'Osmond à Florence. — Bulletin historique: France. Époque contemporaine, par A. Lichtenberger et G. Monod. — Angleterre. 16e s., par Ch. Bémont. — Roumanie. La quatrième centenaire de la mort d'Étienne le Grand, prince de Moldavie, par Al. D. Xénopol. — Correspondance. — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie. — **Novembre—Décembre.** P. Gachon, Le conseil royal et les protestants en 1698; suite et fin. — P. Matter, La Prusse au temps de Bismarck. Le défaillance d'Olmütz. — H. Hauser, Le Journal de Louise de Savoie. — Bulletin historique: France. XVIIIe siècle, Révolution, Empire, par Rod. Reuss. — Publications diverses, par G. Monod. — Allemagne. Époque moderne, année 1903, par M. Philippson. — Comptes-rendus critiques (bl. a. F. Philippi, Der Westphælische Friede, anm. af G. Blondel). — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie.

24.

Bibliografi 1903.[1]

(Upprättad af **Kristian Setterwall.**)

6114. Historisk Tidskrift, utgifven af Svenska Historiska Föreningen genom *E. Hildebrand.* Årg. 23, 1903. 358 + 92 + (2) s. + Bilagor. Sthlm. Pr. för medlemmar 5 kr.
Wimarson, N., En ifrågasatt diversion mot Danmark 1676—77.
Clason, S., Stockholms återfunna stadsböcker från medeltiden. 1—8.
Wargentin, P., Självbiografiska anteckningar.
Söderqvist, O., Studier rörande förhållandet mellan Johan III och hertig Karl (1576—82). 1—2.
Julin, G., Gustaf III och Jakob Magnus Sprengtporten.
Olmer, E., Om rysstruktan i Sverige för 200 år sedan.
Julin, G., Brott mot folkrätten under 1500-talets svenska diplomati.
Strödda meddelanden och aktstycken.
Öfversikter och granskningar.

6115. Historisk Tidsskrift, udgivet af den norske historiske Forening. 1903: H. 1. S. 81—160. 2. S. 433—512. Kristiania.

6116. **Pira, K.,** Om historiens uppgift och metod. X + 151 s. Sthlm, Johnson. [Tr. i Norrköping]. Pr. 2 kr.

6117. **Fryxell, A.,** Berättelser ur svenska historien. Till ungdomens tjänst utgifven. Nationalupplaga. H. 35—50. D. 21: Karl den tolftes historia. Afdeln. 1: Karl den tolftes ungdoms- och första krigsår samt afsättningsfejden mot konung August. S. 257—380. 22: Karl den tolftes regering. Afdeln. 2: Kriget mot Ryssland 1701—1709. 218 s. 23: Karl den tolftes regering. Afdeln. 3: Karl den tolfte i Turkiet. 170 s. 24: Karl den tolftes regering. Afdeln. 4: Sverige och svenskarne under konungens frånvaro 1700—1712. 180 s. 25: Karl den tolftes regering. Afdeln. 5: Magnus Stenbocks sista fälttåg, fångenskap och död samt Sverige och svenskarne under konungens frånvaro 1713—1714. 222 s. 26: Karl den tolftes historia. Afdeln. 6: Vistelsen i Stralsund samt in- och utrikes ärendena. 176 s. 27: Karl den tolftes regering. Afdeln. 7: Karl den tolfte och hans samtida. 182 s. 28: Karl den tolftes historia. Afdeln. 8: Görtziska tiden. Inrikes styrelsen. 164 s. 29: Karl den tolftes regering. Afdeln. 9: Görtziska tiden. Krigsrörelser och fredsunder-

[1] De i denna bibliografi förekommande tilläggen till 1901 och 1902 års bibliografier äro insatta på sina respektive platser med angifvande af årtalet.

handlingar samt konungens sista fälttåg, död och minne. 214 s. 30: Ulrika Eleonoras regering. 110 s. 31: Fredriks regering. Afdeln. 1: Tiden från 1720 till 1734. 211 s. 32: Fredriks regering. Afdeln. 2: Arvid Bernhard Horn och hans samtida. 192 s. 33: Fredriks regering. Afdeln. 3: Sveriges inre tillstånd åren 1720—1738. 298 s. + 7 bilagor. 34: Fredriks regering. Afdeln. 4: Striden mellan Arvid Horn och Karl Gyllenborg samt Ulrika Eleonoras och Arvid Horns sista år. 112 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 1 kr. häftet.

6118. **Hallendorff, C.,** Vårt folks historia. 402 s. + 2 släkttafl. Sthlm. Ljus 1902, 03. Pr. inbund. 4 kr. 25 öre.

6119. **Historia,** Sveriges, intill tjugonde seklet under medverkan af *O. Montelius, H. Hildebrand, M.* och *L. Weibull, G. R. Fåhræus, L. Stavenow, S. Clason* och *A. Rydfors* utgifven af *Emil Hildebrand.* Med talrika illustrationer och kartor. H. 9—30. Afdeln. 1: O. Montelius, Forntiden. H. 1—6. 296 + II s. Afdeln. 3: E. Hildebrand, Gustaf Vasa 1521—1560. H. 1—7. 328 s. + (2) s. Afdeln. 5: M. och L. Weibull, Gustaf II Adolf, Kristina och Karl X Gustaf. H. 1—6. 285 s. Afdeln. 6: G. R. Fåhræus, Karl XI och Karl XII. H. 1—2. 96 s. Afdeln. 7: L. Stavenow, Frihetstiden. H. 7—8. S. 289—370 + (2) s. Sthlm, Norstedt. Pr. 1 kr. häftet.

6120. **Sjögren, O.,** Sveriges historia från äldsta tider till våra dagar för svenska folket. Rikt illustr. uppl. VI s. + Bok. 1. S. 137—168 + Bok. 2. 120 s. + S. 257—264 + Bok. 3. 344 s. + Bok. 4. 330 s. + Bok. 5. 120 s. Sthlm, Fröléen. Pr. inb. 14 kr.

6121. **Starbäck, C. G.,** Berättelser ur svenska historien. Efter författarens död fullföljda intill början af det tjugonde seklet af *P. O. Bäckström,* m. fl. Bd 10: Carl XIII—Carl XIV Johan. 540 + IV s. + 22 portr. 11: Oscar I—Carl XV—Oscar II. 474 + IV s. + 20 portr. Sthlm, Beijer. Pr. 3 kr. 25 öre för hvarje del.

6122. **Schück, H.,** Sigurdsristningar.
Nordisk Tidskrift 1903, s. 193—225. Med 23 fig.

6123. **Bugge, S.,** Norsk Sagafortælling og Sagaskrivning i Irland. H. 1—2. 160 s. Kristiania.
Historisk Tidsskrift (Kristiania) 1901, 1903.

6124. **Storm, G.,** Den »buxelöse Jarl» i Sverige.
Historisk Tidskrift 1903, s. 89—90.

6125. **Schäfer, D.,** Die Hanse. Mit 99 Abbildungen. 139 s. Bielefeld u. Leipzig, Velhagen & Klasing.
Monografien zur Weltgeschichte. 19.

6126. **Daenell, E.,** Der Ostseeverkehr und die Hansestädte von der Mitte des 14 bis zur Mitte des 15 Jahrhunderts.
Hansische Geschichtsblätter. Jahrg. 1902. [Tr. 1903], s. 1—47.

6127. **Wendt, O.,** Lübecks Schiffs- und Warenverkehr in den Jahren 1368 und 1369 in tabellarischer Uebersicht auf Grund der Lübecker Pfundzollbücher aus denselben Jahren. 65 s. + 2 Tab. Lübeck, Lübcke & Nöhring 1902.
Innehåller bl. a. en hel del uppgifter om Sveriges handel vid denna tid.

6128. Meklenburgisches Urkundenbuch. Herausgegeben von dem Verein für Meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde. Bd 21. 1386—1390. (2) + 441 + 148 + (2) s. 4:o. Schwerin.

6129. Svenskt Diplomatarium från och med år 1401 utgifvet af Riksarkivet. D. 4: Supplement till åren 1401—1420, utgifvet genom *K. H. Karlsson*. H. 1: 1401—1403. 120 s. 4:o. Sthlm, Norstedt. Pr. 4 kr.

6130. Akter rörande ärkebiskopsvalet i Uppsala 1432 samt striden därom mellan konung Erik och svenska kyrkan. Utgifna af *Alg. Lindblom*. XV + (1) + 150 s. Sthlm, Norstedt. [Tr. i Uppsala]. Pr. 2 kr. 50 öre.
Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen. 4 : 2.

6131. **Skoglund, Alexandra,** De yngre Axelssönernas förbindelser med Sverige 1441—1487. Akad. afh. XIX + (1) + 246 s. Upsala, Förf.

6132. Hansisches Urkundenbuch. Hrsg. vom Verein für Hansische Geschichte. Bd 9. 1463—1470. Bearb. v. *Walth. Stein*. Mit einem Sachregister. XLIII + 751 s. 4:o. Leipzig, Duncker & Humblot.

6133. Urkundenbuch der Stadt Lübeck. Herausgegeben von dem Vereine für Lübeckische Geschichte und Alterthumskunde. Th. 11: Lief. 3—4 [1466—68]. S. 201—400. 4:o. Lübeck, Lübcke & Nöhring.

6134. Diplomatarium Norvegicum. Oldbreve til Kundskab om Norges indre og ydre Forhold, Sprog, Slægter, Sæder, Lovgifning og Rettergang i Middelalderen. Samlede og udgivne af *H. J. Huitfeldt-Kaas*. Saml. 16. H. 2. [1510—1570]. 1 s. + S. 401—916 + (3) s. Kristiania. Pr. 4 kr.

6135. **Julin, G.,** Brott mot folkrätten under 1500-talets svenska diplomati.
Historisk Tidskrift 1903, s. 318—352.

6136. Konung Gustaf den förstes registratur. Med understöd af statsmedel i tryck utgifvet af Kungl. Riksarkivet genom *Joh. Ax. Almquist*. D. 21. 1550. XVI + 462 + (1) s. Sthlm, Norstedt. Pr. 6 kr.
Handlingar rörande Sveriges historia. Ser. 1.

6137. Kölner Inventar. Bd 2: 1572—91. Bearb. v. *Konst. Höhlbaum*. Mit einem Akten-Anhang. XVII + 1014 s. 4:e. Leipzig, Duncker & Humblot.

6138. **Söderqvist, O.,** Studier rörande förhållandet mellan Johan III och hertig Karl (1576—1582). 1—2.
Historisk Tidskrift 1903, s. 197—240.

6139. Kancelliets Brevböger vedrörende Danmarks indre Forhold i Uddrag udgivne ved *L. Laursen*. 1580—1583. 852 s. København, Reitzel. Pr. 8 kr.

6140. Briefe des Pfalzgrafen Johann Casimir mit verwandten Schriftstücken. Gesammelt und bearbeitet von *Fr. v. Bezold*. Auf Veranlassung und mit Unterstützung Seiner Majestät des Königs von Baiern herausgegeben durch die historische Kommission bei der Königl. Akad. d. Wissenschaften. Bd 3: 1587—1592. XII + (1) + 872 s. München, Riegersche Universitäts-Buchhandlung.

6141. **Carl IX,** Calendaria. Utgifven af Föreningen för bokhandtverk genom *A. Lewenhaupt*. (4) s. facs. + 214 + (1) s. 4:o. Sthlm, Föreningen för bokhandtverk.

6142. Berättelse huruledes Herr Claes Flemmings son Johan Flemming på Åbo Slott blef fången, sedan anklagad, dömd och tillika med flera affliwad på Åbo Târg then 10 November år 1599. Meddelad af *K. G. Leinberg*.
Historiallinen Arkisto 1903. D. 18, s. 374—386.

6143. **Bæhrendtz, Fab.,** Striden om Kalmar år 1611.
Meddelanden från Kalmar läns fornminnesförening 1903. H. 3, s. 66—103 + 2 kartor.

6144. **Wiese, E.,** Die Politik der Niederländer während des Kalmarkriegs (1611—1613) und ihr Bündnis mit Schweden (1614) und den Hansestädten (1616). VIII + 147 + 1 karta. Heidelberg, Carl Winter.
Heidelberger Abhandlungen zur mittleren und neueren Geschichte. Herausgegeben v. E. Marcks u. D. Schäfer. H. 3.
En del af denna bok utg. som Inaug. Diss. Heidelberg.

6145. **Arnheim, Fr.,** Gustav-Adolfs Gemahlin Maria-Eleonora von Brandenburg. Eine biographische Skizze. 1. Gustav-Adolfs Brautwerbung.
Hohenzollern-Jahrbuch 1903. Jahrg. 7, s. 186—222 + 6 pl.

6146. **Sondén, P.,** Axel Oxenstierna och hans broder. 63 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 40 öre.
Föreningen Heimdals folkskrifter. 78.

6147. Ἐπιστολαὶ Κυρίλλου Λουκάρεως πρὸς Ἄξελιον Ὀξενστιέρναν, ἐκδιδομέναι ὑπὸ Π. Γ. Ζερλέντου. [Bref från Kyrillos Lukaris till Axel Oxenstierna, utgifna af P. G. Zerlentos]. 8 s. Ἐν Ἀθήναις 1902 Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος.
Brefven äro på latin, inledningen på grekiska.

6148. **Charvériat, E.,** Jean-Louis d'Erlach. 152 s. Lyon 1902.
Deltog i Gustaf II Adolfs preussiska fälttåg och sedan i trettioåriga kriget under hertig Bernhard af Weimar.

6149. **Günter, H.,** Das Restitutionsedikt von 1629 und die katholische Restauration Altwirtembergs. VII + 385 + (1) s. Stuttgart, Kohlhammer 1901.

6150. **Jahnel, C.,** Der dreissigjährige Krieg in Aussig und Umgebung.
Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 1902. Jahrg. 41, s. 149—190, 387—414, 606—626.

6151. **Balck,** Meklenburg im dreissigjährigen Kriege.
Jahrbücher des Vereins f. meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde 1903. Jahrg. 68, s. 85—106.

6152. **Schwartz, P.,** Die Neumark während des dreissigjährigen Krieges. Th. 2: 1631—1653. (1) + VII + 324 s. Landsberg a/W., Schaeffer & C:o 1902.
Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark.

6153. **Hauck, K.,** Karl Ludvig, Kurfürst von der Pfalz (1617—1680). (5) + 334 s. + 2 portr. Leipzig, Breitkopf & Härtel.
Forschungen zur Geschichte Mannheims und der Pfalz. 4.

6154. **Hoenig, B.,** Memoiren englischer Officiere im Heere Gustav Adolfs und ihr Fortleben in der Literatur.
Beiträge zur neueren Philologie. Jakob Schipper zum 19 Juli 1902 dargebracht, s. 324—350.

6155. **Knebel, K.,** Peter Schmohl, Königl. Schwedischer und Kurfürstl. Sächs. Hauptmann.
Mitteilungen vom Freiberger Altertumsverein 1902. H. 38, s. 75—85.

6156. M. Johann Daniel Mincks Chronik über den 30 jährigen Krieg nach den Aufzeichnungen im Gross-Bieberauer Kirchensaalbuch, herausgegeben v. *W. Krämer.*
Archiv für hessische Geschichte und Altertumskunde. N. F. Ergänzungsb. 2: H. 1: Beiträge zur hessischen Kirchengeschichte. Bd 2, s. 1—38.

6157. **Brieven van Nicolaes van Reigersberch aan Hugo de Groot. [1622—43]. Uitgegeven door *H. C. Rogge*. XX + 818 s. Amsterdam, J. Müller 1901.**
Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap. Derde Ser. Nr 15.

6158. **Sverges traktater med främmande makter jämte andra dit hörande handlingar. D. 5: 4: 1632 samt bihang. Utgifvet af *C. Hallendorff*. S. 721—870 + 667—668 + 703—704 + X s. + 2 facs. bilagor. Sthlm, Norstedt. Pr. 5 kr. 50 öre.**
Se nedan »Recensioner» 6441.

6159. **Roos, W.,** Die Chronik des Jakob Wagner über die Zeit der schwedischen Okkupation in Augsburg vom 20 April 1632 bis 28 März 1635. VIII + 69 s. Augsburg, Lampart & C:o 1902.

6160. **Spannagel, K.,** Konrad von Burgsdorff. Ein brandenburgischer Kriegs- und Staatsmann aus der Zeit der Kurfürsten Georg Wilhelm und Friedrich Wilhelm. XVIII + 458 s. Berlin, Duncker.
Quellen und Untersuchungen zur Geschichte des Hauses Hohenzollern. 5.
Burgsdorff förde viktiga underhandlingar med Gustaf Adolf och var för detta ändamål i lägret framför Nürnberg från juli till september 1632.
En af bilagorna innehåller: »Geheimbericht Burgsdorffs über seine Sendung zu Gustav Adolf nach Nürnberg im Sommer 1632.»
Se nedan »Recensioner» 6444.

6161. Beiträge zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges. (Aus Prof. Opels Nachlass). Aus dem Königl. Schwedischen Hauptquartier.
Neue Mitteilungen aus dem Gebiet historisch-antiquarischer Forschungen 1903. Bd 21, s. 291—320.

6162. **Brunner, H.,** Die kirchliche Verwaltung der Abtei Fulda zur Zeit der hessen-kasselischen Oberhoheit (1632—1634). Nach archivalischen u. a. Quellen dargestellt.
Archiv für hessiche Geschichte und Altertumskunde. N. F. Ergänzungsb. 1. H. 4: Beiträge zur hessischen Kirchengeschichte. Bd 1, s. 343—358.
Det var svenskarne som förskaffade Hessen-Kassel öfverhögheten öfver Fulda, men efter nederlaget vid Nördlingen förlorade Hessen det åter.

6163. Drie brieven van Willem van Oldenbarnevelt aan Hugo de Groot, met een brief van koning Filips IV van Spanje aan den markies d'Aytona, medegedeeld door *H. C. Rogge*.
Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap 1903. D. 24, s. 343—355.

6164. **Müller, Joh.,** Reichsstädtische Politik zur Zeit des Frankfurter Konvents vom Jahre 1633.
Mittheilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung 1903. Bd 24, s. 238—282.

6165. **Reybel, É.,** La question d'Alsace et de Brisach depuis le traité de Saint-Germain de 1635 jusqu'au traité de Brisach de 1639.
Annales de l'Est 1903. Bd 17, s. 105—133, 227—263.

6166. **Henze, E.,** Torgau im dressigjährigen Kriege.
Veröffentlichungen des Altertums-Vereins zu Torgau 1903. H. 15—16, s. 25—31.

6167. **Müller, Lud.,** Briefe aus den Jahren 1638—1648 von Elias v. Alvensleben zu Isernschnibbe an Valentin Joachim v. Alvensleben auf Erxleben. [Ett bidrag till kännedomen om Altmarks lidanden i sista årtiondet af trettioåriga kriget].

Dreissigster Jahresbericht des Altmärkischen Vereins für vaterländische Geschichte und Industrie zu Salzwedel. Abteilung für Geschichte 1903, s. 46—99.

6168. **Kalbe, W.,** Beiträge zur brandenburgisch-preussichen Geschichte beim Regierungsantritte des Grossen Kurfürsten. Inaug. Diss. IV + 99 s. Göttingen 1902.

6169. **Meinardus, O.,** Neue Beiträge zur Geschichte des Grossen Kurfürsten.
Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte 1903. Bd 16, s. 517—543.

6170. **Rast, R.,** Die bayerische Politik in den Jahren 1640—1645. Kap. 2: Die bayr. Polit. während d. Kurfürstentages v. Nürnberg 1640. Program. 31 s. Ansbach 1902. Kap. 3. Inaug. Diss. [München]. 59 s. Ansbach 1902.

6171. **Haedrich, D.,** Durchmarsch der Schweden durch Torgau im Oktober 1642.
Veröffentlichungen des Altertums-Vereins zu Torgau 1903. H. 15—16, s. 32—47.

6172. Svenska riksrådets protokoll. Med understöd af statsmedel i tryck utgifvet af Riksarkivet genom *S. Bergh*. D. 10. 1643, 1644. H. 1. 416 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 5 kr. 50 öre.

6173. **Melander, K. R.,** Die Beziehungen Lübecks zu Schweden und Verhandlungen dieser beiden Staaten wegen des russichen Handels über Reval und Narva während der Jahre 1643—53.
Historiallinen Arkisto 1903. D. 18, s. 1—81.

6174. Corpus constitutionum Daniæ. Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende 1558—1660. Udgivne ved *V. A. Secher* af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. Bd 5: H. 4—5. [1645—50]. II s. + S. 481—747 + (1) s. København, Gad.

6175. **Bender, J.,** Der Ulmer Waffenstillstand (1647). Progr. 50 s. Neuss.

6176. **Carlon, Manfr.,** Ryska kriget 1656—1658. Akad. afh. [Lund]. IV + 131 s. Sthlm, Förf.

6177. **Müsebeck, E.,** Der Eintritt des Fürsten Johann Georg II von Anhalt-Dessau in schwedische, sein Übertritt in brandenburgische Dienste und seine Vermählung mit Henriette Katherine von Oranien.
Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte 1903. Bd 16, s. 477—515.

6178. **Weibull, L.,** Efter Roskilde fred. [2].
Historisk Tidskrift för Skåneland 1903. Bd 1, s. 217—253.

6179. **Roessel,** Die erste brandenburgische Flotte im schwedisch-polnischen Kriege 1658—1660 und ihr Kommandeur Obrist Johann von Hille. VIII + 114 + (7) s. + 1 karta + 1 portr. Berlin, R. Eisenschmidt.

6180. **Waddington, A.,** Un mémoire d'Abraham de Wicquefort en 1659.
Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap 1903. D. 24, s. 1—58.

6181. **Elias, Johan E.,** Contract tot oprichting van een Zweedsch factorie-comptoir te Amsterdam in 1663.
Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap 1903. D. 24, s. 356—400.

6182. **Varenius, O.,** Räfsten med Karl XI:s förmyndarstyrelse. D. 2: Den undersökande kommissionen af år 1675. XV + 155 + (3) + V + (1) s. Uppsala.
Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps Samfundet i Uppsala. VIII. 5.

6183. **Kjær, S.,** Svend Gjönge efter Svenskekrigen.
Fra Arkiv og Museum 1903. Bd 2, s. 42—75.

6184. **Wimarson, N.,** Sveriges krig i Tyskland 1675—1679. D. 2. XXIX + 384 s. + 4 kartor och planer. Lund, Gleerup. Pr. 5 kr.
Se nedan »Recensioner» 6448.

6185. **Jähns, M.,** Geschichtliche Aufsätze. Ausg. u. herausg., sowie mit einer biographischen Einleitung versehen v. *K. Koetschau*, nebst einem Anhang: Max Jähns als militärischer Schriftsteller v. *A. Meyer*. 540 + (1) s. + 1 portr. Berlin, Paetel.
Innehåller bl. a. följande afhandlingar: Der Grosse Kurfürst bei Fehrbellin. Wolgast und Stettin 1675—1677; Der Grosse Kurfürst auf Rügen und vor Stralsund 1678 und der Winterfeldzug in Preussen 1679. (Se N:r 4209 och 4609.)

6186. **Friedrich Wilhelm,** Sendschreiben Sr. Churfürstlichen Durchlaucht von Brandenburg. Geschrieben zu Gartz den 2 Juli 1675 an die Hoch-Mögenden Herren General-Staaten der Vereinigten Niederlande. Nebst einem genauen und umständlichen Bericht darüber, auf welche Weise Seine Churf. Durchlaucht mit ihrer Cavallerie und den Dragonern zuerst die Stadt Rathenow im Sturm genommen und darnach die ganze Schwedische Armee aus der Mark Brandenburg getrieben hat. So wie auch die Antwort Ihro Hoch-Mög. Herren auf das vorgenannte Sendschreiben. Nach einem Druck des Buchhändlers Chrispinus Hoekwater, 's Gravenhage, in de Pooten vom Jahre 1675. Übersetzung nach dem holländischen Urtext durch die Rathenower Zeitungsdruckerei (U. H. Wenckebach). 24 s. Rathenow, Verlag d. Rathenower Zeitungsdruckerei.

6187. Fehrbellin von *Br.*
Unterhaltungsbeilage der Täglichen Rundschau 1902, Nr 245.

6188. **Wimarson, N.,** En ifrågasatt diversion mot Danmark 1676—1677.
Historisk Tidskrift 1903, s. 1—24.

6189. **Adelsköld, Cl.,** Karl den tolfte och svenskarne. En historisk studie. D. 1. 448 + (4) s. + 1 portr. + 1 karta. 2. 544 + (6) s. Sthlm, Albert Bonnier. Pr. 6 kr. delen.
Se nedan »Recensioner» 6450.

6190. **Olmer, E.,** Om ryssfruktan i Sverige för 200 år sedan.
Historisk Tidskrift 1903, s. 295—317.

6191. Karolinska krigares dagböcker. 2. J. Lyths och L. Visocki-Hochmuths dagböcker. Bihang: Slutet af A. L. Lewenhaupts berättelse. Utg. af Aug. Quennerstedt. XXVIII + 334 + (1) s. + 1 karta. Lund, Gleerup. Pr. 8 kr. Tr. i 200 exemplar.

6192. **Vassileff, Matth.,** Russisch-französische Politik 1689—1717. VIII + (1) + 108 s. Gotha, Perthes, 1902.
Geschichtliche Studien. Herausg. v. A. Tille. Bd 1: H. 3.

6193. **Wagner, G.,** Die Beziehungen Augusts des Starken zu seinen Ständen während der ersten Jahre seiner Regierung (1694—1709). Inaug. Diss. 224 s. Leipzig.

6194. **Westrin, Th.,** En kansli-intrig. [Under Karl XII].
Historisk Tidskrift 1903, s. 184—186.

6195. Ett otryckt bref från Karl XII. [Dat. Braunsberg d. 18 december 1703.] Medd. af *N. Sjöberg.*
Historisk Tidskrift 1903, s. 282—283.

6196. Briefe des Herzogs Ernst August zu Braunschweig—Lüneburg an Johann Franz Diedrich von Wendt aus den Jahren 1703 bis 1726. Herausg. von *E. G. Kielmansegg.* VIII + 400 s. Hannover u. Leipzig, Hahnsche Buchhandlung 1902.
Berör bl. a. Karl XII:s historia.

6197. **Günther, A.,** Sachsen und die Gefahr einer schwedischen Invasion im Jahre 1706. Inaug. Diss. [Leipzig]. 96 + (1) s. Pegau.

6198. **Schmidt, Fr.,** Die schwedische Invasion in Kursachsen und insbesondere im Herzogtum Sachsen-Weissenfels in den Jahren 1706 und 1707.
Mansfelder Blätter 1902. Jahrg. 16, s. 115—137.

6199. Anders Pihlströms dagbok 1708—1723. Utgifven af Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia. (3) + 145 s. Sthlm. Norstedt. Pr. 5 kr.
Historiska Handlingar. D. 18, N:r 4.

6200. Felttoget i Skaane 1709—1710. Udarbejdet ved Generalstaben af *A. P. Tuxen, C. L. With, A. L. Hansen.* XII + 534 + (2) s. + 9 plankartor. Köbenhavn. Det Nordiske Forlag. Pr. 12 kr.
Bidrag til den store nordiske Krigs Historie. Bd 2.
Se nedan »Recensioner» 6454.

6201. **Stille, A.,** Kriget i Skåne 1709—1710. IX + 389 s. + 2 portr. + 2 kartor. Sthlm. Pr. 5 kr.
Militärlitteratur-föreningens förlag 88.
Se nedan »Recensioner» 6455.

6202. Ett bref från postmästaren i Kajana Johan Ullwijk dat. den 15 april 1712. Historiskt meddelande af *Th. Westrin.*
Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland. 56. Förhandlingar och uppsatser. 16 (1902). [Tr. 1903], s. 196—197.

6203. **Eosander, J. F.,** Listy pułkownika Eosandra do Fryderyka I:go, króla Pruskiego pisane z Benderu 1712 R. [Bref från Eosander till konung Fredrik I, konung af Preussen, skrifna från Bender 1712.] Przyczynek do dziejów Karola XII:go. [Bidrag till Karl XII:s historia]. Opracował Hr. Benzelstjerna-Engeström. 28 s. Poznán 1902.

6204. **Chance, J. F.,** The Northern question in 1716.
The English Historical Review 1903, s. 676—704.

6205. **Chance, J. F.,** The »Swedish Plot» of 1716, 17.
The English Historical Review 1903, s. 81—106.

6206. **Westrin, Th.,** En förklaring af grefve Carl Gyllenborg angående hans förhållande till Pretendenten.
Historisk Tidskrift 1903, s. 283—288.

6207. **Wahl, J. O.,** Felttogene 1716 og 1718. (4) + 244 s. Kristiania, Gröndahl & Sön. Pr. 2 kr. 50 öre.
Særtr. af Norsk Militært Tidsskrift.

6208. **Hallendorff, C.,** Ryska besöket i Norrköping 1719. 36 s. Norrköping 1902.

6209. **Ignatius, K. E. F.,** Tavastehus slotts öfvergång år 1742. (Med bifogade handlingar).
Historiallinen Arkisto 1903. D. 18, s. 215—317.

6210. Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen. Bd 28 (1769). Redigirt von *G. B. Volz.* (1) + 515 s. Berlin, Duncker.

6211. **Briefe des Prinzen Heinrich von Preussen an die Königin Luise Ulrike, Gustav III und die Prinzessin Sophie Albertine von Schweden von 1771—1797. Von** ***R. Krauel.***
Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte 1903. Bd 16, s. 207—250.

6212. **Julin, G.,** Gustaf III och Jakob Magnus Sprengtporten.
Historisk Tidskrift 1903, s. 241—275.

6213. **Burenstam, C. v.,** Le journal de la duchesse de Sudermanie (1775—1782) et les dépêches du comte de Kagenech.
Revue d'histoire diplomatique 1903, s. 557—571.

6214. **Hansson, O.,** Le journal de la mère adoptive de Bernadotte.
Revue d'histoire diplomatique 1903, s. 405—421.
I hufvudsak grundad på Hedvig Elisabeth Charlotta, Dagbok. Del 1. (Se N:r 5841.)

6215. **Hedvig Elisabeth Charlotta,** Dagbok. Öfversatt och utgifven af *C. Carlson Bonde.* D. 2. 1783—1788. XVIII + 501 s. + 1 portr. Sthlm, Norstedt. Pr. 6 kr.

6216. Excellensen grefve A. F. Skjöldebrands memoarer. Utgifna af *H. Schück.* D. 1. X + 239 + (3) s. + 1 portr. 2. 175 + (1) s. Sthlm, Geber. Pr. för båda del. tillsammans 7 kr.
Se nedan »Recensioner» 6457.

6217. **Wahlström, L.,** En »konsulatfråga» för 100 år sedan.
Aftonbladet 1903, N:r 302, B.

6218. **Hausen, Reinh.,** En finsk krigares fångenskap i Ryssland 1789—1790. Skildring. [A. J. Munsterhjelm]. 10 s. Helsingfors.
Öfvertr. ur Hufvudstadsbladet.

6219. Diary and correspondence of count Axel Fersen, Grand-Marschal of Sweden, relating to the court of France. Trans. by *K. Prescott-Wormeley.* 366 s. London, Heinemann 1902.

6220. **Westrin, Th.,** Från frih. Georg Gustaf Wrangels sista dagar.
Historisk Tidskrift 1903, s. 72—82.

6221. **Grimberg, C.,** Gustaf IV Adolfs planer att föryttra svenska Pommern.
Historisk Tidskrift 1903, s. 61—71.

6222. **Witte, H.,** Wismar unter dem Pfandvertrage 1803—1903. Festschrift zur Hundertjahrfeier der Wiedervereinigung Wismars mit Mecklenburg. VI + 152 + (1) s. + 16 pl. Wismar, Hinstorff'sche Hofbuchhandlung.

6223. **Rose, J. H.,** Gustavus IV and the formation of the third coalition.
Revue Napoléonienne 1902, Juin—Sept.

6224. **Grimberg, C.,** De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Preussen 1804—1808. Akad. afh. VIII + (1) + 145 s. + Bilagor (4) s. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 3 kr. 75 öre.
Göteborgs Högskolas Årsskrift 1903: 1.
Se nedan »Recensioner» 6459.

6225. **Titeux,** Bernadotte et la manoeuvre d'Iéna (d'après les archives de la Guerre et les papiers du général Dupont).
Revue Napoléonienne 1903, Avril—Sept.

6226. **Thorsander, G.,** När kejsarne bestämde Nordens öde. Skildringar från krigsåren 1807—1814. 223 + (1) s. Sthlm, Fröléen. [Tr. i Sköfde]. Pr. 2 kr. 25 öre.

6227. **Ljunggren, C. J.,** Skildring af krigshändelserna i Öster- och Västerbotten 1808—1809. Utgifven af *R. Hausen.* III + 153 s. + 1 portr. + 1 karta. Helsingfors.
Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland. 58.

6228. **Quennerstedt, Axel,** I Torneå och Umeå 1808—1809. Verklighetsskildringar från finska krigets sista skede i svenska bygder. D. 2. Umeå. (1) + VII + 375 s. Lund, Gleerup. Pr. 3 kr. 75 öre.

6229. Vinterexpeditionen öfver Kvarken år 1809. (Öfvers. från Vojenij Spornik af *T. J. Petrelli*).
Kungl. Krigsvetenskaps Akademiens Tidskrift 1903, s. 369—391, 412—431.

6230. Minnen af Gustaf IV Adolf. (Med 2 bilder och facsimile).
Personhistorisk Tidskrift 1903, s. 65—71.

6231. B. B. v. Platen till hertigen af Augustenborg Christian August maj 1809.
Historisk Tidskrift 1903, s. 187—188.

6232. Constitutions-utskottets memorialer och öfriga expeditioner vid riksdagarna 1810, 1812 och 1815. Enligt beslut vid 1900 års riksdag af trycket utg. VIII + 1117 s. Sthlm 1902.

6233. **Tingsten, L.,** Öfversikt af fälttåget i Holstein år 1813.
Kungl. Krigsvetenskaps-Akademiens Tidskrift 1903, s. 481—497, 513—533.

6234. **Sörensen, C. Th.,** Bernadotte i Norden eller Norges Adskillelse fra Danmark og Forening med Sverig. Udgivet med Understöttelse af Carlsbergfonden. D. 1: H. 2—4. S. 81—291 + XII s. 2: H. 5—7. 200 s. Köbenhavn, Gyldendal. Pr. 1 kr. häftet.

6235. **Höjer, N.,** Herman Wedel-Jarlsberg och den svensk-norska unionen.
Läsning för svenska folket 1903, s. 161—188, 241—269.

6236. **Flodström, I.,** Unionen och unionsdokumenten. 64 s. Sthlm, Ljus. Pr. 1 kr.

6237. **Reuterskiöld, C. A.,** Den norska grundlagens normalexemplar.
Finsk Tidskrift 1903. D. 1, s. 398—404.

6238. **Pavels, Cl.,** Dagböger for Aarene 1817—1822. Udgivne for den norske historiske Forening af *L. Daae.* Bd 2: H. 6. S. 433—512.

6239. **Palmstierna, N. F.,** Императоръ Николай I въ донесеніяхъ шведскаго посланніка. Депеша шведскаго посланника въ Петербургѣ Пальмшерны къ шведскому министру иностранныхъ дѣлъ графу Ветерштету. [Skildring af kejsar Nikolaus I i svenska sändebudets berättelser. Svenska sändebudets i Petersburg Palmstiernas depescher till svenska utrikesministern Wetterstedt.] Сообщ. С. Вароделъ.
Русская старина 1903. I. 116: s. 205—219.

6240. **Vogt, Joh.,** Statsraad Colletts Hus og hans Samtid. Erindringer 1814—89. (2) + 215 s. + 1 pl. Kristiania, Det norske Akt.-forl. Pr. 2 kr. 80 öre.

6241. **Stenhammar, Christ.,** Bilder ur riksdags- och hufvudstadslifvet i bref till hemmet och vänner i hemorten. D. 2. Under konung Carl XIV Johans sista riksdag 1840—41. VII + 269 s. 3: Under konung Oscar I:s tre första riksdagar 1844—45, 1847—48, 1850—51. VIII + 368 s. Utg. af *E. H. Th. Stenhammar.* D. 2. Upsala, Schultz. [Tr. i Gefle]. Pr. 2 kr. 50 öre. 3. Linköping, Sahlströms bokh. Pr. 3 kr. 75 öre.
Se nedan »Recensioner» 6462.

6242. **Balchen, Alb.,** Ministeriet Hagerup og unionspolitiken. 75 s. Kristiania, Aschehoug & C:o. Pr. 60 öre.

6243. **Flodström, I.,** Sveriges och Norges utrikesstyrelse. 71 + (1) s. Sthlm, Ljus. Pr. 1 kr.

6244. **Frederiksen, N. C.,** En Plan til en skandinavisk Union.
Dansk Tidsskrift 1903, s. 826—834.

6245. **Lund, J.,** Praktisk skandinavisme.
For Kirke og Kultur 1903, s. 136—142, 230—239.

6246. **Wieselgren, S.,** Sammanslutning eller skilsmässa? I den skandinaviska enhetstankens namn. 96 s. Sthlm, Fahlcrantz. Pr. 1 kr. 25 öre.

6247. Traktat mellan Sverige och Norge och Mecklenburg—Schwerin i juni 1903 angående Wismar samt amten Poel och Neukloster. 4 s. Fol. Sthlm, Norstedt.

Biografi och Genealogi.

6248. **Anjou, A.,** Ätterna Nordenskjöld. D. 2: Slägtförgreningar jämte register. (4) s. + S. 55—118. 4:o. Sthlm, Klemmings Antikv. [Tr. i Eksjö]. Pr. 3 kr.

6249. **Bildt, C.,** Personhistoriska uppgifter om svenskar i Rom. 1750—1850.
Personhistorisk Tidskrift 1903, s. 1—6.

6250. **Borgström, A.,** Släkten Hjort från Albo härad. Biografiska anteckningar samlade och utgifna. 70 s. + 1 tab. Sthlm, Fritze. Tr. i 100 numr. ex. Pr. 6 kr.

6251. [**Dardel, N. v.,**] Stockholms öfverståthållare. [Grefve Göran Gyllenstierna, Johan Berendes, grefve Kristoffer Gyllenstierna o. grefve Mikael Törnflyckt].
Personhistorisk Tidskrift 1903, s. 28—39 + 1 portr., 87—104 + 2 portr.

6252. **Fahlbeck, P. E.,** Der Adel Schwedens (und Finlands). Eine demographische Studie. Mit 6 Figuren im Text. VIII + 361 + (1) s. Jena, G. Fischer.

6253. **Flodmark, J.,** Elisabeth Olin och Carl Stenborg, två gustavianska sångargestalter. Bilder från svenska operans första tider. (5) + 201 + (1) s. + 2 portr. Sthlm, Fröléen. Pr. 3 kr.

6254. **Forselles, J. af,** A. N. Clewberg-Edelcrantz och hans omgifning. Akad. afh. (2) + 363 + (2) s. Helsingfors.

6255. **Fries, Th. M.,** Linné. Lefnadsteckning. D. 1. (2) + 364 s. + Bilagor 48 s. 2. 444 + IV s. + Bilagor 46 + (1) s. Sthlm, Fahlcrantz. Pr. för båda del. inb. 16 kr. 50 öre.

6256. **Geijer, E. G.,** Ur Geijers brefväxling. Familjebref af Erik Gustaf Geijer. Utgifna af *H. Schück*. XX + 226 s. Sthlm, Albert Bonnier. Pr. 3 kr. 75 öre.
Svenska memoarer och bref utgifna af *H. Schück* och *O. Levertin*. 7.

6257. **Herlenius, E.,** Clas Frietzcky. Ett hundraårsminne. Läroverksprogram. LXII s. 4:o. Halmstad.

6258. **Holmquist, Hj.,** D. Johannes Matthiæ Gothus och hans plats i Sveriges kyrkliga utveckling. Studie- och läraretiden (1592—1643). Akad. afh. IX + 239 s. Upsala, Förf. Pr. 3 kr.

6259. **Kinberg, Aug.,** Par Bricoles Gustavianska period. Personalhistoriska anteckningar till den äldsta matrikeln. (3) + 201 s. Sthlm, Hasse Tullberg. Pr. 5 kr.

6260. **Leijonhufvud, K. K:son,** Biografiska data rörande Vasahuset.
Personhistorisk Tidskrift 1903, s. 149—150.

6261. **Ljungfors, V.,** Helsingborg—Landskrona nation i Lund under professor Martin Weibulls inspektorat. Biografiska anteckningar. X + 185 + (6) s. Lund, Förf. Pr. 2 kr. 50 öre.

6262. **Lundin, C. Fr.,** Olavus Petri och Laurentius Andreæ tecknad för svenska folket. 80 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 75 öre.
Svenskt Folkbibliotek. 3: 2.

6263. **Mannerfelt, O.,** Tvenne antaflor. Erik Göstafssons (Stenbock) antafla å Torpa. Knut Nilssons (Lilliehöök) antafla från Hillareds kyrka.
Personhistorisk Tidskrift 1903, s. 14—27.

6264. **Mannerfelt, O.,** Johan Ekeblad, hofjunkare hos drottning Kristina. En personhistorisk studie. 95 s. + 1 portr. + 1 pl. Borås, E. Jungbecks bokh. Pr. 2 kr.

6265. **Palmén, E. G.,** Anders Chydenius. 175 + (1) s. Helsingfors, Folkupplysningssällskapets förlag. Pr. 2 m.

6266. **[Planting-Gyllenbåga, W.,]** Olof och Nils Planting-Loberg. (Med illustr.).
Personhistorisk Tidskrift 1903, s. 114—120.

6267. **Post, A. v.,** Adliga ätten von Post N:o 687. 26 s. Södertelje 1902.

6268. **Ramsay, J.,** Munck af Fulkila och Munck af Sommernäs.
Skrifter utgifna af Svenska Litteraturskapet i Finland. 56. Förhandlingar och uppsatser. 16 (1902). [Tr. 1903], s. 198—204.

6269. **Ridderstad, W.,** »Gula gardet» 1526—1903. Bidrag till Kongl. Svea Lifgardes personalhistoria. (4) + 503 + (1) s. + 43 portr. + 1 facs. pl. Sthlm, Förf. Pr. 30 kr.

6270. **Salomon, E.,** Biografiska anteckningar. Medd. af *A. W. L.*
Personhistorisk Tidskrift 1903, s. 121—125.

6271. **Schöldström, B.,** Svenskarne under Dannebrogen 1848—1850. Biografiska data. Jämte utdrag ur de frivilliges berättelser från fältlifvet samt 67 portr. VII + (1) + 102 s. Sthlm, Norstedt.
Skrifter och handlingar utgifna genom Svenska Autograf Sällskapet. 6.

6272. **Släktbok,** Ny svensk. Utgifven af *K. A. K:son Leijonhufvud* och *G. C:son Leijonhufvud.* H. 4. S. 243—314 + S. XX + S. VI + S. II + VI + (1) s. 5. (1) s. + S. 315—386 + S. XXII + S. VIII + S. IV + S. II + VII s. 6. (1) s. + S. 387—464 + S. XXIV + S. X + S. V + S. III + S. II + VII s. Sthlm, Norstedt. Pr. 2 kr häftet.

6273. **Snoilsky, C.,** Minne af hofrådet Carl Gustaf Warmholtz.
Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1886. D. 17, s. 129—208.

6274. **Stammbuch,** Das, Christophs von Knesebeck, eine Quelle zur Familienkunde von Schweden, Dänemark und Norddeutschland. Mitgeteilt v. *H. Grössler.*
Mansfälder Blätter 1903. Jahrg. 17, s. 167—174.

6275. **Wargentin, Per,** Själfbiografiska anteckningar.
Historisk Tidskrift 1903, s. 155—171.

6276. **Wermcrantz, E.,** Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet 1681—1724.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1903, s. 109—202.

6277. **Werner, K. F.,** Holländare i och om Stockholm.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1903, s. 57—60.

6278. **Wilkens, W. H.,** Prinsessan Sofia Dorotea af Hannover och den sista Königsmark. Från engelskan efter »The love of an uncrowned queen» af *G. v. Düben.* VII + (1) + 319 s. + 6 portr. + 2 pl. Sthlm, Huldberg. [Tr. i Norrköping]. Pr. 4 kr.

6279. **Ödberg, F.,** Om vestgöta-adelsmannen Tord Bonde till Stensholmen och hans tid (1550—1628).
Vestergötlands fornminnesförenings tidskrift. Bd 2: H. 2—3, s. 16—68.

Heraldik och Numismatik.

6280. **Levertin, O.,** Svensk och fransk medaljkonst under 1600-talet.
Nordisk Tidskrift 1903, s. 113—138.

6281. **Läffler, L. Fr.,** Några svenska »talande vapen» på 1200- och 1300-talen. (Med 2 bilder).
Personhistorisk Tidskrift 1903, s. 72—86.

6282. **Thiset, A.,** Skaanske By- og Herredsvaaben i den danske Tid.
Historisk Tidskrift för Skåneland 1903. Bd 1, s. 333—362

6283. **Upmark, G.,** Årsbokstäfverna på svenskt guld och silfver före 1759.
Studier tillägnade Oscar Montelius 19 9/9 03 af Lärjungar. Sthlm, Norstedt. S. 71—81.
Äfven i Meddelanden från Svenska Slöjdföreningen 1903. H. 2, s. 36—47.

Krigshistoria.

6284. **Beiträge,** Urkundliche, und Forschungen zur Geschichte des preussischen Heeres. Herausg. vom Grossen Generalstabe. Abtheilung für Kriegsgeschichte. 2. H 1. IV + (3) + 124 s. Berlin, Mittler u. Sohn.
Kap. 5 har till öfverskrift: Die brandenburgische Truppen in der Zeit des Bündnisses mit Schweden. Der Prager Friede.

6285. **Elster, O.,** Die Piccolomini-Regimenter während des 30 jährigen Krieges besonders das Kürassier-Regiment Alt-Piccolomini Stammtruppe des k. u. k. Dragoner-Regiments N:o 6 Prinz Albrecht von Preussen. Nach den Akten des Archivs zu Schloss Nachod. (1) + 116 s. Wien, Seidel & Sohn.

6286. **Grüner, H.,** Beretninger om Norges Befæstninger. (1) + XVI + 216 s. Kristiania, Cammermeyer 1902. Pr. 3 kr.

6287. **Hägg, J.** och **Zetterstén, A.,** Örlogsskeppet Amarant.
Tidskrift i sjöväsendet 1903. Årg. 66. s. 323—367 + 1 pl.

6288. **Mankell, J.,** Öfversikt af svenska krigens och krigsinrättningarnes historia. D. 2: Nyare tiden 1526—1611. 2. Krigsinrättningarne och krigskonsten. IV + 221 s. Sthlm. Pr. 2 kr. 50 öre.
Militärlitteratur-föreningens förlag. 61, 5.

6289. **Munthe, L. W:son,** Kungl. Fortifikationens historia. D. 1. S. 513—643 + pl. och kartor. D. 2. 96 s. + 4 kartor.
Tidskrift i fortifikation 1903. Bihang.
Se nedan »Recensioner» 6465.

6290. **Nordensvan, C. O.,** Värmlands regementes (Närkes och Värmlands regementes) historia. Under medverkan af officerare vid regementet. H. 1: Närkes och Värmlands regemente intill Karl XII:s död. 1623—1718. 112 + 64 s. + 1 pl. + 2 kartor. Sthlm, Norstedt. Pr. 4 kr.

6291. **Zetterstén, A.,** Svenska flottans historia. D. 2: Åren 1635—1680. XII + 636 s. Sthlm, Fritze. [Tr. i Norrtelje]. Pr. 6 kr.

Litteratur- och konsthistoria.

6292. **Bergelin, E.,** Några religiösa dikter af en fången karolin.
Kyrkhistorisk Årsskrift 1903. Medd. och aktst., s. 75—84.

6293. **Granberg, O.,** Om kejsar Rudolf II:s konstkammare och dess svenska öden och om uppkomsten af drottning Kristinas tafvelgalleri i Rom och dess skingrande. Nya forskningar. 130 + (1) + XLVII s. + 13 pl. 4:o. Sthlm, Förf. Pr. 20 kr.

6294. **Göthe, G.,** Har Allart van Everdingen varit i Norge? (Se nr 5925.)
Nordisk Tidskrift 1903, s. 315—319.

6295. **Lindfors, A. O.,** Om stenhuggarmärken och deras förekomst å gamla svenska kyrkor. (Med planscher).
Kyrkohistorisk Årsskrift 1903, s. 93—108.

6296. **Nordensvan, G.,** Gripsholm och dess konstskatter. 2:a uppl. genomsedd och tillökad. 149 + (1) s. + 1 pl. + flera illustrationer i texten. Sthlm, Ljus. Pr. 2 kr. 25 öre.

6297. **Roosval, Joh.,** Studier rörande Storkyrkans Sankt Göransgrupp.
Meddelanden från Nordiska Museet 1901. [Tr. 1903], s. 209—223.

6298. **Warburg, K.,** Dalin och Ulrika Eleonora.
Samlaren 1902 [Tr. 1903], s. 49—53.

6299. **Weibull, L.,** Den helige Göran och draken. En legend och ett bildverk.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1903. s. 78—81.

Statsrätt, Juridik och Nationalekonomi.

6300. **Beauchet, L.,** Loi d'Upland. 1: Livre de l'église. 2: Livre du roi. 3: Livre des successions.
Nouvelle revue historique de droit Français et étranger 1903. Année 27, s. 159—213, 305—326, 613—647.

6301. **Bååth, L. M.,** Till frågan om en eller tvenne redaktioner af Södermannalagen.
Historisk Tidskrift 1903, s. 172—183.

6302. **Christensen, W.,** Dansk Statsforvaltning i det 15 Århundrede. Udgivet med Understöttelse af Det kongelige danske Videnskabernes Selskab. XI + 749 + (1) s. Köbenhavn, Gad.

6303. **Croneborg, O.,** Tryckfrihet och sekretess. 1—2.
Statsvetenskaplig Tidskrift 1903, s. 96—123, 166—181.

6304. Дымша, Л., Государственное право Швецiи. [Sveriges statsrätt.] T. 1. (Часть историческая. Den historiska delen.) XV + 404 + IV s. С.-Петербургъ 1901.

6305. **Fahlcrantz, G. E.,** Rättfärdighet i rättsskipning. En historisk och jämförande framställning af några hufvudpunkter i vårt rättegångsväsende. 1—2. XXI + XV + (1) + 944 + 26 s. Sthlm, Förf. [Tr. i Lund]. Pr. 15 kr.
Se nedan »Recensioner» 6467.

6306. **Förarbetena** till Sveriges rikes lag 1686—1736. Efter offentligt uppdrag utg. af *W. Sjögren.* D. 5. Lagkommissionens förslag 1698—1718. IX + 450 s. Uppsala. Pr. 6 kr. 50 öre.

6307. **Mortensen, K.,** Lov og Ret i Nordens Hedenold og Middelalder.
Dansk Tidsskrift 1903, s. 650—664.

Bibliografi.

6308. **Almquist, J. A.,** Samtida berättelser om Sveriges krig. Suppl. 2: 1679—1814. (Se N:r 5944.)
Kungl. Bibliotekets Handlingar 25, s. 65—116.

6309. **Arkivväsen,** Stockholms stads.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1903, s. 113—135.

6310. **Bygdén, L.,** Svenskt anonym- och pseudonym-lexikon. Bibliografisk förteckning öfver uppdagade anonymer och pseudonymer i den svenska litteraturen. H. 6. Sp. 481—608. Uppsala.
Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet. 17: 5.

6311. **Collijn, I.,** Svenska boksamlingar under medeltiden och deras ägare. Smärre bidrag. 1.
Samlaren 1902. [Tr. 1903], s. 125—130.

6312. **Geete, R.,** Fornsvensk bibliografi. Förteckning öfver Sveriges medeltida bokskatt på modersmålet samt därtill hörande litterära hjälpmedel. XII + 433 s. Sthlm. Pr. för köpare 7 kr.
Samlingar utgifna af Svenska Fornskrifts-Sällskapet. H. 124.

6313. **Gödel, V.,** Huru man gjorde en bok under medeltiden. Föredrag hållet i Föreningen för bokhandtverk den 12 april 1902. 36 s. Sthlm, Föreningen för bokhandtverk.

6314. **Handlingar** rörande arkivväsendet.
Meddelanden från Svenska Riksarkivet. Ny följd. 1, s. 64—84.

6315. **Handskriftssamling,** En konfiskerad. [Erik Sparres papper].
Historisk Tidskrift 1903, s. 276—282.

6316. **Hildebrand, E.,** Om den s. k. ursprungsprincipens tillämpning vid ordnandet af offentliga arkiv.
Meddelanden från Svenska Riksarkivet. Ny följd. 1, s. 85—92.

6317. **Hirsch, J. C. W.,** Generallöjtnant Rodsteen og det Coijetske Bibliothek.
Danske Magazin. Femte Række. Bd 5, s. 97—108.

Om det Coijetske Bibliotheks bortförande från Ljungbygård af danska trupper 1709 och därefter skeende förskingring.

6318. **Jahresberichte** der Geschichtswissenschaft im Auftrage der Historischen Gesellschaft zu Berlin herausgegeben von *E. Berner.* Jahrg. 24. 1901. XVI + 173 + 463 + 323 + 247 s. Berlin, Weidmannsche Buchhandlung.
Afdelningen för Sverige är skrifven af *J. A. Almquist* och utgör s. 130—141 af tredje afdelningen. Afdelningen för Finland har till författare *M. G. Schybergson* och *A. Hackman* och utgör s. 141—149.

6319. **Pajula, J. S.,** Sverige och Finland i arkivet i Herrnhut. 11 s. Tavastehus.

6320. **Setterwall, K.,** Svensk historisk bibliografi 1902. 36 s.
Bilaga till Historisk Tidskrift 1903. 50 separatexemplar.

6321. **Setterwall, K.,** Svensk kyrkohistorisk bibliografi.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1903. Medd. och aktst., s. 138—150. 25 separatexemplar.

6322. **Undersökningen** af de centrala ämbetsverkens arkiv 1901—1902.
Meddelanden från Svenska Riksarkivet. Ny följd. 1, s. 95—178.

6323. **Upmark, G.,** Meddelanden om skråafdelningens i Nordiska museet arkiv.
Meddelanden från Nordiska Museet 1901. [Tr. 1903], s. 256—306.

Topografi.

6324. **Arkiv,** Noraskogs. Bergshistoriska samlingar och anteckningar. Utgifna af *Johan Johansson.* H. 10. S. 193—464 + VII + (1) s. Sthlm. Utg. Pr. 5 kr.
Ej i bokhandeln.

6325. **Carlsson, C. O.,** Beskrifning öfver Burserydს, Bosebo och Sandviks församlingar. 124 s. Vexiö, Nya Vexiöbladet 1901.
Separattr. ur Ny Smålands beskrifning, bilaga till Nya Vexiöbladet.

6326. **Clason, S.,** Stockholms återfunna stadsböcker från medeltiden. 1—8.
Historisk Tidskrift 1903, s. 25—60, 97—154.

6327. **Dalarna,** Öfre, förr och nu. Utgifvet under medverkan af *G. Andersson, E. Arosenius, I. Dalin, S. Ekman, C. Forsstrand, H. E. Hamberg, A. Ihrmark, A. Kempe, L. Lunell, R. Moosberg, A. Noreen, G. Retzius, F. Schenström, E. Stenberg, K. Trotzig* och *A. E. Törnebohm.* Med talrika illustrationer. (6) + 560 s. + 2 kartor. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. inbund. 18 kr.

6328. **Engström, Th.,** Öland, dess historia, land och folk. 249 + (3) s. + 1 karta. Kalmar, Förf. Pr. 2 kr. 75 öre.

6329. **Frölén, H.,** Munsö kyrka i Uppland.
Upplands fornminnesförenings tidskrift 1902. H. 22, s. 428—436 + 3 planscher.

6330. **Geete, R.,** Från »Gamla Söderköping». Några kulturminnen.
Svenska Turistföreningens Årsskrift 1903, s. 321—352.

6331. **Hamner, J. W.,** Ödekyrkorna på gotländska landsbygden.
Svenska Turistföreningens Årsskrift 1903, s. 219—231.

6332. **Handlingar,** Äldre, angående Vestergötland. [1528—1627].
Vestergötlands fornminnesförenings tidskrift. Bd 2: H. 2—3, s. 89—135.

6333. **Henriksson, Ad.,** Ett 600-års minne. [Funbo kyrka].
Upplands fornminnesförenings tidskrift 1902. H. 22, s. 392—406 + 2 planscher.

6334. **Historia,** Falköpings. Skildringar från staden och orten, från forntid och nutid, efter skilda källor utarbetade för Falköpings Tidning. 75 + (1) s. Falköping, Falköpings Tidning 1902. Pr. 1 kr.

6335. **Historia,** Illustrerad Helsingborgs, i tre afdelningar. Af *N. P—n* under medverkan af flere författare. H. 12—22, s. 177—352. Helsingborg, Killbergs bokh. Pr. 25 öre häftet.

6336. **Historik** öfver Sigtuna stad. 59 s. Sigtuna 1902.

6337. **Hjorth, Rich.,** Beskrifning öfver Bjerke härad i Elfsborgs län. 59 s. Vara, Förf. [Tr. i Vänersborg]. Pr. 2 kr.

6338. **Hjorth, Rich.,** Beskrifning öfver Laske härad i Elfsborgs län. 88 s. Vara, Förf. [Tr. i Vänersborg]. Pr. 3 kr.

6339. **Hult, K.,** Axholms slott.
Läsning för svenska folket 1903, s. 310—318.

6340. **Kjellberg, C. M.,** Uppsala domkyrka. Vägledning för besökande. 66 s. + 1 plankarta. Uppsala, Schultz. Pr. 1 kr.

6341. **Kjellberg, C. M.,** Upplands äldre kartografi.
Upplands fornminnesförenings tidskrift 1902. H. 22, s. 407—427 + 1 karta

6342. **Kyrkor,** Gotländska, i ord och bild, utgifna af Gotlänningens redaktion. Ser. 5. S. 229—275. 4:o. Visby 1902.

6343. **Lidén, J. H.,** Dagboksanteckningar om Blekinge och Skåne år 1768. Utg. af *O. Ahnfelt.*
Historisk Tidskrift för Skåneland 1903. Bd 1, s. 254—306.

6344. **Lindgren, G.,** Von der Nothska huset N:r 21 B S:t Paulsgatan.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1903, s. 61—71.

6345. **Lundin, Cl.,** Källare och kaffehus i Stockholm under senare hälften af 1700-talet.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1903, s. 34—56.

6346. **Lönborg, S.,** Sveriges karta, tiden till omkring 1850. Utgifven med understöd från Vilhelm Ekmans universitetsfond. VI + 242 s. Uppsala. Pr. 3 kr. 75 öre.

6347. **Montelius, O.,** Östergötland under hednatiden.
Svenska fornminnesföreningens Tidskrift. Bd 12, s. 1—34.

6348. **Nordlander, Joh.,** Medelpads äldre byanamn. Försök till tolkning. Läroverksprogram. [Högre Allm. Läroverket å Södermalm]. 41 s. 4:o. Sthlm.
Ingår äfven uti Norrländska samlingar. H. 5.

6349. **Privilegii- och donationshandlingar,** Sköfde stads. (3) + 96 s. Sköfde.

6350. **Samlingar,** Norrländska, utgifna af *J. Nordlander.* H. 5. S. 219—270. 4:o. Sthlm, Fritze. Pr. 1 kr. 50 öre.
Innehåller: Medelpads äldre byanamn: Saköres Bokan af Medelpada pro anno 1558; Fogdefordringsmantalet af Gestrikland pro anno 1541; En rik Hille- och en skuldsatt Geflebo på 1550-talet.

6351. **Tänkebok,** Strängnäs stads, för 1590-talet. Utgifven med inledning och anmärkningar af *I. Fehr.* XVI + 105 s. Strängnäs.
Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria. 12.

6352. **Uppland.** Skildringar af land och folk. Utgifven af K. Humanistiska Vetenskaps-samfundet i Uppsala genom *A. Erdmann* och *K. Hildebrand.* Bd 1: H. 3. 320—472 s. + 2 kartor + 1 pl. Bd 2: H. 1. 160 s. + 3 pl. + 2 kartor. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 3 kr. 50 öre häftet.

6353. **Wahlfisk, Joh.,** Örebro slott.
Svenska Turistföreningens Årsskrift 1903, s. 148—173.

6354. **Wallén, O. A.,** Tidsbilder från Järfsö. 102 + (2) s. + 3 pl. + 4 portr. Järfsö, Förf. [Tr. i Sthlm]. Pr. 1 kr. 50 öre.

6355. **Wallén, O. A.,** Tidsbilder samlade ur Helsinglands historia. 75 + (1) s. Järfsö, Förf. 1902. [Tr. i Sthlm]. Pr. 1 kr.

6356. **Velin, Sanfr.,** Öresten.
Vestergötlands fornminnesförenings tidskrift. Bd 2: H. 2—3, s. 1—15 + 1 pl.

6357. **Westrin, A.,** Anteckningar om de äldsta husen i Kalmar.
Meddelanden från Kalmar läns fornminneförening 1903. H. 3, s. 104—110.

6358. **Wrangel, E.,** Forskningar om Skånelands kyrkor.
Historisk Tidskrift för Skåneland 1903. Bd 1, s. 307—316.

6359. **Wrangel, F. U.,** Anteckningar om Stockholms äldsta rådhus.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1903, s. 1—33.

6360. **Wrangel, F. U.,** Stockholmiana. Andra samlingen. Anteckningar. VI + 186 + (1) s. + 7 pl. och portr. Sthlm, Norstedt. Pr. 5 kr.

6361. **Wåhlin, Th.,** Stora Hammars gamla kyrka.
Historisk Tidskrift för Skåneland 1903. Bd 1, s. 363—372.

6362. **Wägner, S.,** Norrland under vår stormaktstid. Ett blad ur de norrländska kustlandskapens lidandeshistoria. Föredrag hållet i Helsingborgs allm. läroverks aula den 1 nov. 1902 vid en fest till förmån för de nödlidande i Norrland. Läroverksprogram. IX s. 4:o. Helsingborg.

6363. **Ödberg, F.,** Grafstenar från 15- och 1600-talen i Vestergötland. (Med planscher).
Vestergötlands fornminnesförenings tidskrift. Bd 2: H. 2—3, s. 69—78.

Kulturhistoria.

6364. **Andersson, Theoph.,** Värmlands läns kungl. hushållningssällskaps historia 1803—1903. På uppdrag utarbetad. VII + 396 s. + 3 pl. + 50 portr. Sthlm. Pr. 5 kr.

6365. **Bergö, C.,** Frimurarebarnhuset i Stockholm. Ett 150-års-minne. (1) + 83 s. + 2 pl. + 12 portr. Sthlm.

6366. **Clason, S., & Santesson, C. G.,** En hofapotekares uppköp från utlandet 1580. 18 s. Sthlm.
Separattryck ur Sv. Farm. Tidskrift 1903.

6367. **Flodmark, J.,** Finemanska Lancasterskolan.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1903, s. 72—77.

6368. **Fröding, H.,** Det forna Göteborg. Biografiska och kulturhistoriska studier. (2) + 218 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 3 kr.

6369. **Geijer, E. G.,** Om vår tids inre samhällsförhållanden i synnerhet med afseende på fäderneslandet. Tre föreläsningar ur den hösten 1844 i Uppsala föredragna historiska kursen. Med förord af *S. J. Boëthius.* VII + 121 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 1 kr. 25 öre.

6370. **Hagström, K. A.,** Om forntida sockendräkter och bröllopsceremonier. Kulturbilder från Västra Vingåker.
Svenska fornminnesföreningens Tidskrift. Bd 12, s. 93—99.

6371. **Hammarstedt, Edv.,** Fågeln med segerstenen, sprängörten och lifsämnet.
Meddelanden från Nordiska Museet 1901. [Tr. 1903], s. 166—208.

6372. **Handlingar** angående K. Vetenskapsakademiens, Naturhistoriska Riksmuseets och Vetenskapsakademiens Nobelinstituts byggnadsfråga. 1—2. 215 s. + 8 pl. + 1 karta. Sthlm 1902, 1903.
Historiken utarbetad af *E. W. Dahlgren.*

6373. **Hildebrand, H.,** Sveriges medeltid. Kulturhistorisk skildring. D. 3: H. 6. S. 801—1116 + (2) s. Sthlm, Norstedt. Pr. 7 kr.

6374. **Janse, O.,** Om Olofskult i Uppland.
Studier tillegnade Oscar Montelius 19 9/9 03 af Lärjungar. Sthlm, Norstedt. S. 156—164.

6375. **Lönborg, S.,** Gamla hus och hustyper.
Ymer 1903, s. 163—194.

6376. **Minnesskrift** vid invigningen af nya posthuset i Stockholm den 27 oktober 1903 efter nådigt bemyndigande utgifven på föranstaltande af Kungl. Generalpoststyrelsen. H. 1. VI + (1) + 68 s. 4:o. Sthlm. Pr. 3 kr.

6377. **Modin, E.,** Härjedalens ortnamn och bygdesägner. [2]. S. 129—304. Sthlm, Nordiska Bokhandeln. [Tr. i Uppsala] 1902, 03
Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklif. 19, 2.

6378. **Ohls, P. E.,** Om bomärken.
Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland. 56. Förhandlingar och uppsatser. 16 (1902). [Tr. 1903], s. 205—221.

6379. **Ramsay, J.,** Några sedebilder från 1600-talet. Föredrag hållet vid ett klubbmöte.
Nutid 1903, s. 225—234.

6380. **Skråordning** för Stockholms guldsmedsämbete 1622.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1903, s. 82—92.

6381. **Telegrafverket,** Svenska, 1853—1903. Minnesskrift enligt nådigt bemyndigande utgifven af Kungl. Telegrafstyrelsen. 105 + (1) s. + 12 portr. + 4 kartor. 4:o. Sthlm.

6382. **Wiklund, K. B.,** Lapparna, deras lif och kultur. Föredrag vid Svenska Turistföreningens årsmöte den 18 februari 1902.
Svenska Turistföreningens Årsskrift 1903, s. 15—44.

6383. **Vistrand, P. G.,** Svenska allmogedräkter. 2. En småländsk folkdräkt från 1830-talet.
Meddelanden från Nordiska Museet 1901. [Tr. 1903], s. 231—255 + 1 plansch.

6384. **»Öden,** Sveriges, med afseende å dess jordbruk.» En prisskrift i k. patriotiska sällskapet 1798. Af *J. A. W.*
Historisk Tidskrift 1903, s. 83—88.

Kyrkohistoria.

6385. **Bergman, E.,** Religionsmålet mot studenten Erik Molin 1734—1739.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1903, s. 210—248.

6386. **Forsander, N.,** Några blad ur Augustana-Synodens historia åren 1848—1870.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1903, s. 203—209.

6387. **Heden, Hj.,** Studier till Danmarks reformations historia från Fredrik I:s död till slutet af grefvefejden. Akad. afh. IX + (1) + 69 s. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 2 kr.
Göteborgs Högskolas Årsskrift 1903: 2.
Se nedan »Recensioner» 6470.

6388. **History,** The Cambridge modern. Planned by the late lord *Acton*. Edited by *A. W. Ward, G. W. Prothero, Stanley Leathes.* Vol. 2: The reformation. XXIV + (2) + 857 s. Cambridge.
Kap. 17 förf. af *W. E. Collins* har till öfverskrift The Scandinavian North och omfattar s. 599—633.

6389. **Jacobsson, N.,** Från en forskningsresa till Herrnhut. Nya bidrag till den svenska herrnhutismens historia. (Föredrag vid kyrkohistoriska föreningens årsmöte i Uppsala den 29/4 1903.)
Kyrkohistorisk Årsskrift 1903, s. 5—92.

6390. **Jörgensen, T. G.,** Om Ordningen af Præstevalg i protestantiske Kirkeforfatninger. En kortfattet Oversigt.
Teologisk Tidsskrift (Kjöbenhavn) 1902. Ny Række. Bd 4, s. 34—42.

6391. **Levin, H.,** Bidrag till Visby stifts historia. 2. Visby stift under Spegels ledning.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1903, s. 276—320.

6392. **Lundström, H.,** Bidrag till konfirmationens historia i Sverige.
Skrifter i teologiska och kyrkliga ämnen tillägnade domprosten C. A. Torén på hans nittioårsdag af forne och nuvarande lärare vid teologiska fakulteten i Uppsala. Uppsala, Schultz. S. 93—109.

6393. **Lundström, H.,** Skisser och kritiker. En samling kyrkohistoriska uppsatser och föredrag. (3) + 335 s. Sthlm. Norstedt. Pr. 4 kr. 50 öre.
Innehåller följande uppsatser: Girolamo Savonarola — ett sekularminne. — Ett öfverskattadt kyrkohistoriskt fynd. — Grundades verkligen det första klostret på Nilön Tabennæ? — Hvilka äro våra äldsta domkapitel? — Har Sveriges förste evangeliske ärkebiskop i sin ungdom under Luthers ledning studerat i Tyskland? — Om det s. k. vederdöpareofoget i Stockholm under Gustaf I:s regering. — När utkom Luthers lilla katekes första gången på svenska? — Om de sannolika förklaringsgrunderna därtill, att konkordieformeln icke förekommer i Uppsala mötes förhandlingar af år 1593. — Till frågan om den s. k. successio apostolica inom svenska kyrkan. — Ur våra äldre prästmötens historia med särskild hänsyn till Uppsala ärkestift. — Bidrag till prästedens historia i Sverige. — Bidrag till de kyrkliga böckernas historia under Karl XI:s regering. — Ett och annat om svenskarne i ryska fångenskapen 1709—21. — Karl XII — Messias, ett nytt bidrag till de kiliastiska rörelsernas historia. — Intriger vid kanslersvalet i Uppsala 1747. — Om Kalvius förhållande till Gustaf I och

hans äldste son. — Haucks »Kirchengeschichte Deutschlands». — Granskning af en skrift om Göteborgs stift under 1700-talet. — Hj. Nordins afhandling om de ecklesiastiska deputationerna under Fredrik I:s regering. — A. Hacklins afhandling om Olavus Laurelius. — Skrifter om och af Olaus Petri.

De flesta af dessa uppsatser hafva förut varit införda i Kyrkohistorisk Årsskrift.

6394. **Läroåskådning,** De tidigare svenska pietisternas, enligt deras egen framställning. Medd. af *H. Lundström.*
Kyrkohistorisk Årsskrift 1903. Medd. och aktst., s. 1—75.

6395. **Meyer, E.,** En teologisk strid under frihetstiden.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1903, s. 249—275.

6396. **Synodalakter,** Svenska, efter 1500-talets ingång. Samlade och utgifna af *H. Lundström.* H. 1. 80 s. Sthlm, Norstedt. [Tr. i Uppsala]. Pr. 2 kr.
Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen. 2: 3.

6397. **Ur** vatikanarkivet och andra romerska arkiv och bibliotek. Medd. af *H. Huldt.* 1. Protest mot en disputations anordnande vid riksdagen i Västerås 1527. 2. En katolsk relation af Laurentius Andreæ's framställningar vid Örebrokonciliet 1529.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1903. Medd. och aktst., s. 85—88.

6398. **Visitationsakter,** Några äldre, från Skara stift. Originalen i Skara domkapitels arkiv. Medd. af *E. Haller.*
Vestergötlands forminnesförenings tidskrift. Bd 2: H. 2—3, s. 79—88.

Finland och Östersjöprovinserna.

6399. **Ahrenberg, Jac.,** Ett nytt uppslag i frågan om Åbo domkyrkas restauration. Med illustrationer.
Finsk Tidskrift 1903. D. 2, s. 186—199.

6400. **Aktenstücke** und Urkunden zur Geschichte der Stadt Riga 1710—40. Hrsg. aus dem Nachlass des *Ant. Buchholtz* von der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russland durch *A. v. Bulmerincq.* Bd 1: 1710—25. XVI + 576 s. Riga, J. Deubner 1902.

6401. **Baier, R.,** Stralsundische Geschichten. 304 s. Stralsund, Kgl. Regierungs-Buchdruckerei 1902.

6402. **Bergholm, A.,** Sukukirja Suomen aatelittomia sukuja. [Finlands ofrälse släkter]. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen puolesta. Osa 1. XI + 816 s. 2. S. 817—1566. Helsingissä. [Tr. Kuopissa] 1901.
Suomen Muinaismuistoyhdistys.

6403. **Bienemann jun., Fr.,** Die Matrikel d. Rigaschen Lyceums, 1675—1709.
Jahrb. f. Geneal. etc. 1901, s. 161—194.

6404. **Bienemann jun., Fr.,** Philipp Uraders Tagebuch. Eine Skizze aus Livlands Vergangenheit zu Beginn des 17 Jahrhunderts.
Baltische Monatsschrift 1903. Bd 56, s. 58—77.

6405. **Baerent, P.,** Die kirchlichen Zustände Livlands in der ersten Hälfte des 18 Jahrhunderts. Ein Vortrag.
Baltische Monatsschrift 1903. Bd 56, s. 217—238.

6406. **Christiani, T.,** Bericht über Fredr. Westling, »Beitrag zur Kirchengeschichte Livlands 1621—1656».
Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft 1902. [Tr. 1903], s. 33—52.

6407. **Feuereisen, A.,** Beitrag zur Gründungsgeschichte der zweiten schwedischen Universität in Livland.
Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft 1902. [Tr. 1903], s. 93—95.

6408. **Feuereisen, A.,** Wo ist das Archiv der Grafen Thurn-Valsassina geblieben?
Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft 1902. [Tr. 1903], s. 88—93.

6409. **Greifenhagen, O.,** Revaler Stadtmusikanten in alter Zeit. Ein Kapitel aus der baltischen Kulturgeschichte.
Baltische Monatsschrift 1903. Bd 56, s. 97—115.

6410. **Grotenfelt, G.,** Muutamia lisätietoja Juhana herttuan häämatkasta v. 1562.
Historiallinen Arkisto 1903. D. 18, s. 318—326.

6411. **Goetze, K.,** Geschichte der Stadt Demmin auf Grund des Demminer Ratsarchivs, der Stolleschen Chronik und anderer Quellen bearbeitet und mit 2 Plänen und 29 Abbildungen herausgegeben. XII + 520 s. Demmin, A. Frantz.

6412. **Handbok,** Finsk biografisk, under medverkan af äldre och yngre vetenskapsmän utgifven af *T. Carpelan.* H. 13—15. Sp. 1921—2470 + (6) s. Helsingfors, Edlund. Pr. 2 kr. 25 öre häftet.

6413. **Ignatius, K. E. F.,** Om kyrkoherden Thomas Pachalenius' högmålsprocess.
Historiallinen Arkisto 1903. D. 18, s. 222—235.

6414. **Keussler, Fr. v.,** Die gegenwärtige M. Iversensche, vormals Edm. Iversensche Urkundensammlung. (Innehåller äfven en hel del svenska urkunder).
Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1902. [Tr. 1903], s. 74—77.

6415. **Leinberg, K. G.,** Åbo stifts herdaminne 1554—1640. VIII + 315 s. Helsingfors, J. Gummerus. Pr. 5 m.
Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar. 5.

6416. **Leinberg, K. G.,** Några tillägg till uppsatsen »Om finska studerande i Jesuitkollegier» i Historiallinen Arkisto 11.
Historiallinen Arkisto 1903. D. 18, s. 362—373.

6417. **Leinberg, K. G.,** Några underrättelser om finska nationella församlingen i Stockholm. 22 s. Helsingfors.
Särtr. från Svenska Litteratursällskapet i Finland. Förhandlingar och uppsatser. 16.

6418. **Meinander, V. B.,** Pernå sockens minnen från 1808 års krig.
Kalender utg. af Svenska Folkskolans vänner 1902, s. 27—42.

6419. **Nordenskiöld, A. J.,** En ämbetsberättelse. [1753]. Meddelad af *K. G. Leinberg.*
Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland. 56. Förhandlingar och uppsatser. 16 (1902). [Tr. 1903], s. 187—195.

6420. **Palander, G.,** Daniel Jusleniuksen Johannes Gezelius nuorimmalle kirjoittamia kirjeitä.
Historiallinen Arkisto 1903. D. 18, s. 236—244.

6421. **Palmén, E. G.,** Puolan kirjallisuudesta poimittuja tietoja Suomen historiaan.
Historiallinen Arkisto 1903. D. 18, s. 336—361.

6422. **Rein, Th.,** Andreas Thuronius. Föredrag hållet den 11 november 1902.
Historiallinen Arkisto 1903. D. 18, s. 191—221.

6423. **Reuter, O. M.,** Finland i ord och bild, dess natur, folk och kultur. Med talrika illustrationer, H. 18—40. S. 409—964. Sthlm, Fröléen. Pr. 25 öre häftet.

6424. **Ruuth, J. W.,** Viborgs stads historia. H. 1—2. 218 s. + 3 pl. Helsingfors, Clouberg & C:o. Pr. 3 m. 50 p.

6425. **Salenius, J. M.,** Till Borgå gymnasium anlända elever 1729—1869.
Historiallinen Arkisto 1903. D. 18, s. 327—335.

6426. **Schwartz, Ph.,** Die Fehde Dorpats mit den Stamern und Genossen. (Innehåller en del upplysningar om Axelsönerna.)
Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinsen Russlands aus dem Jahre 1902. [Tr. 1903], s. 158—169.

6427. **Schybergson, M. G.,** Finlands historia. 2:a omarbetade uppl. H. 4. S. 321—563 + (3) s. Helsingfors, Edlund. Pr. 3 kr. 75 öre.

Allmän och utländsk historia.

6428. **Bergman, J., & Svensén, E.,** Världhistorien berättad för folket. Med illustr. H. 32—51. D. 2: *Bergman, J.*, Hellenismens tidsålder och det romerska världsväldet. 352 s. D. 4: *Svensén, E.*, Upptäckts- och reformationstidehvarfven. S. 449—596 + (1) + VIII s. D. 5: *Svensén, E.*, Konungarnas och revolutionernas tidehvarf. 128 s. Sthlm, Bohlin & C:o. Pr. 35 öre häftet.

6429. **Centerwall, J.,** Olympia och de olympiska spelen. (1) + 159 + (1) s. + 5 pl Sthlm, Geber. Pr. 3 kr.
Kulturbiblioteket.

6430. **Dumrath, O. H.,** Hellas. Det gamla Greklands kultur och historia. Bearbetning efter de bästa och nyaste källor. Med 150 illustrationer. (1) + 600 s. Sthlm, Adolf Bonnier. Pr. inb. 5 kr.

6431. **Friis, H. E.,** Brudstykker af det Oldenborgske Kongehus' Historie. D. 2: Fra Kong Frederik IV til Dronning Caroline Mathildes Död. 286 + (2) s. Kjöbenhavn, Hagerup 1902. Pr. 3 kr.

6432. **Historie,** Danmarks Riges, af *Joh. Steenstrup, Kr. Erslev, A. Heise, V. Mollerup, J. A. Fridericia, E. Holm, A. D. Jörgensen.* Historisk illustreret. D. 3: Afdeln. 2: *Mollerup, V.*, Danmarks Riges Historie 1536—1588. H. 16—20. S. 105—216. D. 4: *Fridericia, J. A.*, Danmarks Riges Historie 1588—1699. H. 28. S. 649—673 + XI s. D. 5: *Holm, E.*, Danmarks Riges Historie 1699—1814. H. 21—31. S. 473—719 + IX + (1) s. + S. 43—44. Köbenhavn, Det Nordiske Forlag. Pr. 60 öre häftet.

6433. **Munch, P.,** Striden om den danska statsförfattningen 1866—1901. Från författarens danska manuskript af *E. Ö.* 46 s. Sthlm, Alb. Bonnier. Pr. 35 öre.
Studentföreningen Verdandis småskrifter 114.

6434. **Rydberg, V.,** Kulturhistoriska föreläsningar. Romerska kulturen under de två första århundradena efter Kristus. D. 1. S. 161--337 + (3) ÷ VI s. 2. 277 s. Sthlm, Alb. Bonnier. [Tr. i Göteborg]. Pr. 1: 3 kr. 2: 4 kr.

6435. **Schwerin, H. H. v.,** Feniciernas kringsegling af Afrika omkr. år 600 f. Kristus. 58 s. 4:o. Lund.
Lunds Universitets Årsskrift.

6436. **Säve, T.,** Napoleon III och det andra franska kejsardömet. H. 6—8. S. 401—675 + (7) s. + 12 portr. + 3 kartor. Sthlm, Beijer. Pr. 1 kr. häftet.

6437. **Williams, H. N.,** Madame Récamier och hennes vänner. Öfversättning från engelskan. (7) + 317 s. + 4 portr. Sthlm, Beijer. Pr. inb. 5 kr.

6438. **Århundrade,** Socialdemokratiens. Arbetarerörelsens historia från franska revolutionen 1789 intill våra dagar i Frankrike, England, Tyskland, Sverige, Norge och Danmark under redaktion af *Hj. Branting*, med flera hundra historiska illustrationer, porträtter, karrikatyrer och fotografier, H. 1—6. D. 1: Frankrike. 80 s. D. 2: Skandinavien. 16 s. Sthlm, Ljus. Pr. 25 öre häftet.

Recensioner.

6439. **Svensén, E.,** Sverige och dess grannar. (Se N:r 5277.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1903. Öfv. o. gr., s. 25—28 af *E. Hildebrand.*

6440. **Schäfer, D.,** Geschichte von Dänemark. Bd 4, 5. (Se N:r 2280 och 5748.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1903. Öfv. och gr., s. 58—62 af *E. Hildebrand.*

6441. Sverges traktater med främmande magter jemte andra dit hörande handlingar. D. 5: 1—4. Utg. af *O. S. Rydberg* o. *C. Hallendorff.* (Se N:r 1391, 1665, 5767 o. 6158.)
Rec. i Göttingische gelehrte Anzeigen 1903, s. 594—599 af *Joh. Kretzschmar.*

6442. **Gallati, Fr.,** »Der Königlich Schwedische in Teutschland geführte Krieg» des Bogislav Philipp von Chemnitz und seine Quellen. (Se N:r 5765.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1903. Öfv. o. gr., s. 33—39 af *P. Sondén.*

6443. **Knapp, H.,** Matthias Hoe von Hoenegg und sein Eingreifen in die Politik und Publizistik des dreissigjährigen Krieges. (Se N:r 5761.)
Rec. i Mitteilungen aus der historischen Litteratur 1903, s. 177—179 af *G. Wolf.*

6444. **Spannagel, K.,** Konrad von Burgsdorff. Ein brandenburgischer Kriegs- und Staatsmann aus der Zeit der Kurfürsten Georg Wilhelm und Friedrich Wilhelm. (Se N:r 6160.)
Rec. i Mitteilungen aus der historischen Litteratur 1903, s. 449—453 af *F. Hirsch;* i Forschungen zur brandenburgischen und preussichen Geschichte 1903. Bd 16, s. 309—312 af *O. Meinardus.*

6445. **Leo, E.,** Die Schlacht bei Nördlingen im Jahre 1634. (Se N:r 4934.)
Rec. i Deutsche Litteraturzeitung 1903, s. 917—918 af *K. Jacob.*

6446. **Crohns, Hj.,** Sveriges politik i förhållande till de federativa rörelserna i Tyskland 1650—58. 1—2. (Se N:r 5354.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1903. Öfv. o. gr., s. 11—16 af *P. Sondén.*

6447. Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Bd 17. Politische Verhandlungen 10. Herausg. v. *R. Brode.* (Se N:r 5371.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1903. Bd 90, s. 470—473 af *E. Müsebeck.*

6448. **Wimarson, N.,** Sveriges krig i Tyskland 1675—1679. D. 2. (Se N:r 6184.)
Rec. i Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte 1903. Bd 16, s. 625—628 af *Fr. Arnheim.*

6449. **Bulard, G.,** Les traités de Saint-Germain (1679). (Se N:r 4610.)
Rec. i Revue Historique 1903. T. 83, s. 384—386 af *A. Waddington.*

6450. **Adelsköld, Cl.,** Karl den tolfte och svenskarne. (Se N:r 6189.)
Rec. i Stockholms Dagblad 1903, N:r 198 af *V. S—g.* [*Verner Söderberg*].

6451. **Hjärne, H.,** Karl XII. (Se N:r 5807.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1903. Öfv. o. gr., s. 17—25 af *E. Carlson.*

6452. **Bienemann jun., Fr.,** Die Katastrophe der Stadt Dorpat während des Nordischen Krieges. (Se N:r 5810.)
Rec. i Deutsche Litteraturzeitung 1903, s. 1358—1360 af *W. P. Wulffius.*

6453. Löjtnanten Fr. Chr. von Weihes Dagbok 1708—1712. Utg. af *E. Carlson.* (Se N:r 5817.)
Rec. i Illustrerad Militärrevy 1903, s. 84—90 af *T. J. Petrelli.*

6454. Felttoget i Skåne 1709—1710. Udarbejdet ved Generalstaben af *A. P. Tuxen, C. L. With, A. L. Hansen.* (Se N:r 6200.)
Rec. i Nordisk Tidskrift 1903, s. 329—332 af *A. Liljefalk;* i Historisk Tidskrift 1903. Öfv. o. gr., s. 69—70 af *Th. Westrin.*

6455. **Stille, A.,** Kriget i Skåne 1709—1710. (Se N:r 6201.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1903. Öfv. o. gr., s. 62—69 af *Th. Westrin.*

6456. **Holm, E.,** Danmark-Norges Historie fra den store nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse (1720—1814). Bd 4: 1—2. (Se N:r 5836.)
Rec. i Nordisk Tidskrift 1903, s. 243—247 af *Johannes Lindbæk.*

6457. Excellensen grefve A. F. Skjöldebrands memoarer. Utg. af *H. Schück.* D. 1—2. (Se N:r 6216.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1903. Öfv. o. gr., s. 75—78 af *E. Hildebrand;* i Illustrerad Militärrevy 1903, s. 405—410.

6458 a. **Suremain, Ch. I. B. de,** La Suède sous la république et le premier empire. (Se N:r 5850 a.)
Rec. i Revue critique d'histoire et de littératur 1903, s. 407—409 af *R.*

6458 b. **Suremain, Ch. I. B. de,** Sverige på franska republikens och kejsardömets tid. Generallöjtnant de Suremains minnen från hans anställning i svensk tjänst 1794—1815. (Se N:r 5850 b.)
Rec. i Finsk Tidskrift 1903. Bd 1, s. 284—286 af *M. G. Schybergson.*

6459. **Grimberg, C.,** De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Preussen 1804—1808. (Se N:r 6224.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1903. Öfv. o. gr., s. 53—58 af *L. Stavenow.*

6460. Sveriges krig åren 1808 och 1809 utgifvet af Generalstabens krigshistoriska afdelning. D. 3: 1—2. (Se N:r 5861.)
Rec. i Finsk Tidskrift 1903. Bd 1, s. 45—58 af *M. G. Schybergson;* i Tidskrift i Militär hälsovård 1903, s. 270—277 af *Axel Quennerstedt;* i Kungl. Krigsvetenskaps-Akademiens tidskrift 1903, s. 577—584 af *J. Åkerman.*

6461. **Nielsen, Y.,** Lensgrefve Johan Caspar Herman Wedel Jarlsberg. 1779—1840. D. 1—3. (Se N:r 5869.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1903. Öfv. o. gr., s. 1—11 af *N. Höjer.*

6462. **Stenhammar, Chr.,** Bilder ur riksdags- och hufvudstadslifvet. D. 1—3. (Se N:r 5874 o. 6241.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1903. Öfv. o. gr., s. 79—88 af *S. Clason.*

6463. **Fahlbeck, P. E.,** Sveriges adel. D. 2. (Se N:r 5991.)
Rec. i Finsk Tidskrift 1903. D. 2, s. 57—62 af *G. Gft.*

6464. **Falkman, C.,** Malmöslägten Falkman 1665—1900. (Se N:r 5895.)
Rec. i Personhistorisk Tidskrift 1903, s. 53—56 af *K. F. Werner.*

6465. **Munthe, L. W:son,** Kungl. Fortifikationens historia. (Se N:r 6289.)
Rec. i Kungl. Krigsvetenskaps-Akademiens tidskrift 1903, s. 504—508 af *H. Jungstedt.*

6466. **Pihlström, Ant.,** Kungl. Dalregementets historia. Afdeln. 1: Dalafänikor 1542—1617. (Se N:r 5921.)
Rec. i Kungl. Krigsvetenskaps-Akademiens tidskrift 1903, s. 161—168.

6467. **Fahlcrantz, G. E.,** Rättfärdighet i rättsskipning. (Se N:r 6305.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1903. Öfv. o. gr., s. 39—44 af *S. Bergh.* Denna rec. framkallade ett genmäle af *G. E. Fahlcrantz* hvarpå *S. Bergh* svarade; dessa båda genmälen medföljde såsom bilagor Historisk Tidskrift 1903. H. 3 o. utgör tills. 11 s.

6468. Örebro läns kongl. hushållningssällskaps historia 1803—1902. (Se N:r 5998.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1903. Öfv. o. gr., s. 45—46.

6469. **Hall, Fr.,** Bidrag till kännedom om Cistercienserorden i Sverige. 1: Munkklostren. (Se N:r 4784.)
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskrift 1903. Granskn. o. anmäln. s. 132—137 af *H. Lundström.*

6470. **Heden, Hj.,** Studier till Danmarks reformationshistoria från Fredrik I:s död till slutet af grefvefejden. (Se N:r 6387.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1903. Öfv. o. gr., s. 51—53 af *L. Stavenow.*

6471. **Jordebok,** Skara stift kyrkliga, af år 1540. (Se N:r 4786 o. 6019.)
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskrift 1903. Granskn. o. anmäln., s. 127—129 af *S. Lampa.*

6472. **Calonius, M.,** Bref till Henrik Gabriel Porthan åren 1793—1800. (Se N:r 6036.)
Rec. i Finsk Tidskrift 1903. D. 2, s. 75—77 af *M. G. Schybergson.*

6473. **Schybergson, M. G.,** Geschichte Finnlands. Deutsche Bearbeitung von *Fr. Arnheim.* (Se N:r 3710.)
Rec. i Mitteilungen aus der historischen Litteratur 1903, s. 353—358 af *J. Girgensohn.*

REGISTER.

Svenska Historiska Föreningens årssammankomst den 24 mars 1904.

Som styrelsens ordförande, f. d. riksarkivarien Odhner, af hälsoskäl var hindrad att närvara, öppnades sammankomsten af professor E. W. Montan, hvarefter upplästes följande

Årsberättelse för år 1903.

Svenska Historiska Föreningen har under år 1903 räknat nära 800 årsafgift betalande medlemmar inom och utom Sverige, förutom 12 postprenumeranter. Ständig ledamotsafgift har erlagts af bankiren C. Cervin i Stockholm och konsul A. Jacobson i Åbo. Antalet af dem, som erlagt sådan afgift, uppgick vid årets slut till 79 och den af dylika afgifter bildade fonden till 5,975 kr.

Vid årssammankomsten den 4 mars valdes till medlemmar af styrelsen professor L. Stavenow i Göteborg och arkivarien L. Weibull i Lund efter förre bibliotekarien Styffe, som undanbedt sig återval, och professor M. Weibull, som aflidit.

Föreningen har under året utgifvit 23 årgången af Historisk Tidskrift.

* * *

Till årets förluster på det historiska området få räknas riksheraldikern Carl Arvid Klingspor och lektorn C. A. Zachrison. Båda hade redan sedan ett antal år dragit sig tillbaka från författarskap. Den förre var som bekant en af våra förnämsta kännare på det heraldiska området, släkthistoriker och genealog. Hans svenska vapenbok, som äfven upptager den ointroducerade adelns vapensköldar, är på sitt område en oumbärlig uppslagsbok. Lektor Zachrison är mest känd som författare till afdelningen om Reformationen i Wallis' världshistoria samt genom läroböcker.

Den historiska produktionen har företett ungefär samma drag som under år 1902. Rikast representerade äro alltjämt de biografiska och topografiska afdelningarna, som onekligen vittna om ett lefvande personhistoriskt och lokalhistoriskt intresse, den förra med 32, den senare med 40 nummer. Främst bland de biografiska ar-

betena måste sättas f. d. professor Thore Fries' teckning af Carl von Linné icke blott till storleken, utan äfven med hänsyn till den synnerligt omfattande källforskning, på hvilken skildringen af den store vetenskapsmannen hvilar. Det har också lyckats professor Fries att röja upp i det snår af sägner och myter, som efter hand vuxit upp kring Linné för att fortplanta sig från generation till generation, och den verklighet, som han med ledning af brefvens och protokollens bevisning återger, länder i de flesta fall till föremålets fördel.

Genom sin utomordentliga rikedom på personhistoriska uppgifter utmärkte sig öfverste V. Ridderstads i en liten upplaga tryckta arbete »Gula gardet». Det säger sig själft, att författaren icke för hvar och en af de tusentals uppgifter han meddelar, kunnat gå till primärkällorna och att sålunda äldre författares misstag kunnat upprepas mer än en gång och att förbiseenden kunna påpekas. Genom samlandet af uppgifterna ur tryckta och otryckta källor och deras sammanförande kring personerna, liksom genom de omfattande registren har han i hvarje fall åstadkommit en personhistorisk uppslagsbok inom sitt begränsade område, som forskaren på detsamma alltid kommer att återgå till.

På det topografiska området märkas bidragen till Stockholms historia, som i sällskapet S:t Erik fått en representant, för hvilken i hvarje fall ett synnerligt rikt och i mycket obearbetadt material föreligger. Det vore önskligt, att intresset för denna verksamhet kunde hållas vid lif. I öfrigt märkas bland mängden af bidrag två nya häften af den stora Upplandsbeskrifningen och docenten Lönborgs innehållsrika arbete öfver »Sveriges karta tiden till omkring 1850».

Äfven på andra specialområden af historieskrifningen har verksamheten ej varit obetydlig. För krigshistorien eller krigsinrättningarnas historia märkas bland annat andra delen af Zettersténs stora arbete »Svenska flottans historia» och början till en ny regementshistoria, för Värmlands regemente. Till det kulturhistoriska området kunna vi räkna ett nytt häfte af Hans Hildebrands monumentala arbete, Sveriges medeltid, hvarmed tredje delen afslutas, och de båda stora minnesskrifter, som Generalpoststyrelsen och Telegrafstyrelsen utgifvit. Den kyrkohistoriska verksamheten har hufvudsakligen koncentrerat sig i den *kyrkohistoriska årsskriften*. Ett tilläggshäfte till densamma, »Akter rörande ärkebiskopsvalet 1432» utgifna af A. Lindblom, är af mer än vanligt intresse såsom från kyrkligt håll belysande den stora brytningen i de skandinaviska rikenas historia, som slutligen utmynnade i Engelbrekts uppror. Klart och bestämdt betonades här bland annat i öfverensstämmelse med gammalsvensk åskådning motsvarigheten mellan en konungs rättigheter och hans plikt att hålla sin konungaed.

Inom den politiska historien i egentlig mening samlar sig denna gång hufvudintresset till tiden efter 1700. Både från svenskt och danskt håll ha vi fått uttömmande skildringar af det märkliga *fält-*

tåget i Skåne 1709—1710, som räddade Sverige för en hotande invasion inom de nyligen förvärfvade sydsvenska landskapen, medan dess konung dröjde i fjärran inom Turkiets gränser. Den danska generalstaben har utgifvit ett stort arbete om detta krig, och docenten A. Stille i Lund har skildrat detsamma i en större monografi. Båda arbetena utmynna i öfrigt i likartade slutomdömen, ett glädjande bevis på möjligheten numera för olika nationaliteter att opartiskt skildra tilldragelser, lyckliga för den ena parten, misslyckade för den andra. I förbigående må endast erinras om, huru »Bocken och hans getapojkar» i herr Stilles skildring framträda i en annan dager än den traditionella; getapojkarna ha helt enkelt förvisats till en sent bildad sägens område. För Karl XII:s tid märkas i öfrigt publikationerna af nya karolinska krigares dagböcker. Professor Quennerstedt i Lund har utgifvit två nya sådana och Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia en tredje. Det är röster ur fångenskapen, som i desamma särskildt återljuda.

Från slutet af 1700-talet samlar sig intresset i främsta rummet kring andra delen af *Hedvig Elisabet Charlottas dagbok*, som går fram ända till riksdagen 1789. Med stigande förvåning gör man bekantskap med den hittills så misskända hertiginnans växande politiska intressen och i omfång växande memoaruppteckningar. Ingen svensk furstinna, med undantag af drottning Kristina, har skrifvit så mycket som hon, ingen, med samma undantag, som hon samlat så många bref och anteckningar. Redan hos samtiden gällde hon som den nyfiknaste af prinsessor; man har ej förrän nu kommit under fund med hvad som var hufvudföremålet för hennes nyfikenhet. Visserligen var hennes synpunkt i vissa afseenden begränsad. En prinsessa har svårt att göra sig reda för hvad som under stora kriser rör sig i folkets sinnen. Hon var därjämte tydligen främmande för vissa sidor af Gustaf III:s politik. Trots dessa brister äro hennes dagboksanteckningar i många fall upplysande och vägledande.

Med Gustaf III:s tid vidtaga äfven excellensen A. F. Skjöldebrands memoarer, af hvilka hittills två delar utkommit. Den psykologiska behållningen är af dessa måhända något större än den rent historiska; Gustaf III är endast skisserad — i svart; skarpare framträda Reuterholms och Gustaf IV Adolfs figurer, hvar på sitt håll, ehuru af olika anledningar, föga sympatiska. Det är emellertid att förmoda, att de följande delarna skola erbjuda en rikare historisk valuta — 1809 års revolution måste tydligen blifva ett hufvudämne för den tredje.

För 1800-talet drages uppmärksamheten hufvudsakligen till prosten Chr. Stenhammars riksdagsbref 1834—1851, som gifva en liflig bild af den åtminstone för de yngre nu lefvande generationerna redan så främmandevordna gamla svenska ståndsriksdagen, inom hvilken prästerskapet utgjorde den icke minst märkliga korporationen, i vissa afseenden, om man tänker på sammansättningen och valmanskåren, den märkligaste.

Af de för en större allmänhet afsedda historiska bearbetningarna hafva under året afslutats Otto Sjögrens »Sveriges historia från äldsta tider till våra dagar» samt omtrycket af Starbäcks »Berättelser ur svenska historien». Under utgifning är fortfarande den på Norstedt & Söners förlag utkommande illustrerade Sveriges historia äfvensom omtrycket af Fryxells berättelser. Likaså har fortgått den af J. Bergman och E. Svensén utgifna illustrerade världshistorien berättad för folket. Till denna grupp af arbeten hör äfven lektor T. Säves om en omfattande beläsenhet vittnande skildring af Napoleon III, som med ett åttonde häfte afslutats. Likaså har utgifningen fortgått af Viktor Rydbergs kulturhistoriska föreläsningar. Hvad som under året utgifvits behandlar den romerska kulturen under de två första århundradena efter Kristus.

Därefter upplästes följande

Revisionsberättelse.

Af Svenska Historiska Föreningen utsedda att granska de af föreningens skattmästare förda räkenskaperna för 1903, få undertecknade efter verkställdt uppdrag härom afgifva följande berättelse:

Inkomster:

Saldo från 1902	Kr.	6,300: 06
H. K. H. Kronprinsens årsafgift	»	50: —
697 årsafgifter à 5 kronor	»	3,485: —
12 postprenumeranter à kr. 4,54	»	54: 48
6 afgifter för 1902	»	30: —
2 ständiga ledamotsafgifter	»	150: —
Redovisning från Norge	»	112: 20
» » Danmark	»	114: 75
» » Nordiska bokhandeln	»	55: 65
» » Fritzes hofbokhandel	»	288: 40
Försålda häften	»	54: —
1 ex. Anckarsvärds minnen	»	1: 50
Gåfvor till föreningen	»	440: —
Räntor	»	365: 36
Summa inkomster	kr.	11,501: 40

Utgifter:

Å redaktionskonto	Kr.	2,170: —
Å boktryckerikonto	»	3,002: 88
Å distributionskonto	»	178: 02
Å diversekonto	»	512: —
Summa utgifter	kr.	5,862: 90
Saldo till 1904	»	5,638: 50
Summa	kr.	11,501: 40

Behållningen är sålunda placerad:

Revers mot säkerhet af aktier i försäkringsaktiebolaget Skandia	Kr. 5,000: —
Å sparkasseräkning	» 600: —
Kontant i kassan	» 38: 50
	Summa kr. 5,638: 50

Ofvanstående saldo till 1904, kr. 5,638: 50, understiger med kr. 286: 50 summan af hittills inbetalta ständiga ledamotsafgifter, utgörande kr. 5,925, hvilket belopp enligt punkt 10 i föreningens stadgar bör utgöra en fond, hvaraf endast räntan får, utan föreningens särskilda beslut, användas. Då denna fond småningom ökats, under det att flera af föreningens öfriga inkomstposter minskats, har styrelsen under år 1903 blifvit nödsakad att förskottsvis använda en del af nämnda fond. Vi få med anledning häraf hemställa, att föreningen måtte godkänna denna styrelsens åtgärd. Då för öfrigt räkenskaperna, äfvensom föreningens säkerhetshandlingar, vid granskning af oss befunnits riktiga, få vi tillstyrka full decharge åt styrelsen för dess förvaltning under 1903.

Stockholm den 27 februari 1904.

Bernhard Lundstedt. *Severin Bergh.*

I sammanhang med densamma meddelades, att det af revisorerna anmärkta beloppet, som tagits från den af ständiga ledamotsafgifter bildade fonden, redan blifvit ersatt. Åt styrelsen beviljades decharge.

Vid därefter företaget val af styrelse invaldes professor N. Edén i stället för f. d. riksarkivarien C. G. Malmström, som af ålder och hälsoskäl undanbedt sig återval, samt återvaldes styrelsens öfriga medlemmar.

Till revisorer valdes herrar S. Bergh och B. Lundstedt och till deras suppleanter herrar J. A. Almquist och J. Petrelli.

Arkivarien T. Westrin höll därefter ett föredrag.

På förslag af ordföranden beslöto de närvarande att till förre riksarkivarien Malmström uttala föreningens tacksamhet för det varma intresse och det kraftiga stöd han alltsedan föreningens bildande dels såsom ordförande dels såsom medlem i styrelsen lämnat densamma.

Stockholm 1904. Kungl. Boktryckeriet.

HISTORISK TIDSKRIFT

UTGIFVEN

AF

SVENSKA HISTORISKA FÖRENINGEN

GENOM

E. HILDEBRAND

TJUGOFEMTE ÅRGÅNGEN

1905

STOCKHOLM

KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER

1905

Innehåll:

Afhandlingar.

Strödda Meddelanden och Aktstycken.

Öfversikter och granskningar.

Bilagor.

Rättelse.

Öfversikter och granskn. sid. 9 sista raden: orden *vare sig* utgå.

Är Skåne de germanska folkens urhem?[1]

AF

AXEL KOCK

Rättelse.

Granskn. sid. 9 sista raden: orden *vare sig* utgå.

---

sidan Atlanten, Förenta Staterna, i hvilken mången ser framtidslandet framför andra länder.

Vid sidan af dessa stora germanska folk stå de mindre, de nordiska folken och holländarna, som visserligen icke kunna täfla med dem i materiella resurser, men som icke torde stå dem efter i andlig odling.

[1] Denna uppsats utgör en något utvidgad omarbetning af det populära föredrag, hvarmed jag den 15 augusti 1904 öppnade sommarkurserna i Lund.

Svenska Historiska Föreningens årssammankomst den 24 mars 1904.

Som styrelsens ordförande, f. d. riksarkivarien Odhner, af hälsoskäl var hindrad att närvara, öppnades sammankomsten af professor E. W. Montan, hvarefter upplästes följande

Årsberättelse för år 1903.

Svenska Historiska Föreningen har under år 1903 räknat nära 800 årsafgift betalande medlemmar inom och utom Sverige, förutom 12 postprenumeranter. Ständig ledamotsafgift har erlagts af bankiren C. Cervin i Stockholm och konsul A. Jacobson i Åbo. Antalet af dem, som erlagt sådan afgift, uppgick vid årets slut till 79 och den af dylika afgifter bildade fonden till 5,975 kr.

Vid årssammankomsten den 4 mars valdes till medlemmar af styrelsen professor L. Stavenow i Göteborg och arkivarien L. Weibull i Lund efter förre bibliotekarien Styffe, som undanbedt sig återval, och professor M. Weibull, som aflidit.

Föreningen har under året utgifvit 23 årgången af Historisk Tidskrift.

* * *

Till årets förluster på det historiska området få räknas riksheraldikern Carl Arvid Klingspor och lektorn C. A. Zachrison. Båda hade redan sedan ett antal år dragit sig tillbaka från författarskap. Den förre var som bekant en af våra förnämsta kännare på det heraldiska området, släkthistoriker och genealog. Hans svenska vapenbok, som äfven upptager den ointroducerade adelns vapensköldar, är på sitt område en oumbärlig uppslagsbok. Lektor Zachrison är mest känd som författare till afdelningen om Reformationen i Wallis' världshistoria samt genom läroböcker.

Den historiska produktionen har företett ungefär samma drag som under år 1902. Rikast representerade äro alltjämt de biografiska och topografiska afdelningarna, som onekligen vittna om ett lefvande personhistoriskt och lokalhistoriskt intresse, den förra med 32, den senare med 40 nummer. Främst bland de biografiska ar-

betena måste sättas f. d. professor Thore Fries' teckning af Carl von Linné icke blott till storleken, utan äfven med hänsyn till den synnerligt omfattande källforskning, på hvilken skildringen af den store vetenskapsmannen hvilar. Det har också lyckats professor Fries att röja upp i det snår af sägner och myter, som efter hand vuxit upp kring Linné för att fortplanta sig från generation till generation, och den verklighet, som han med ledning af brefvens och protokollens bevisning återger, länder i de flesta fall till föremålets fördel.

Genom sin utomordentliga rikedom på personhistoriska uppgifter utmärkte sig öfverste V. Ridderstads i en liten upplaga tryckta arbete »Gula gardet». Det säger sig själft, att författaren icke för hvar och en af de tusentals uppgifter han meddelar, kunnat gå till primärkällorna och att sålunda äldre författares misstag kunnat upprepas mer än en gång och att förbiseenden kunna påpekas. Genom samlandet af uppgifterna ur tryckta och otryckta källor och deras sammanförande kring personerna, liksom genom de omfattande registren har han i hvarje fall åstadkommit en personhistorisk uppslagsbok inom sitt begränsade område, som forskaren på detsamma alltid kommer att återgå till.

På det topografiska området märkas bidragen till Stockholms historia, som i sällskapet S:t Erik fått en representant, för hvilken i hvarje fall ett synnerligt rikt och i mycket obearbetadt material föreligger. Det vore önskligt, att intresset för denna verksamhet kunde hållas vid lif. I öfrigt märkas bland mängden af bidrag två nya häften af den stora Upplandsbeskrifningen och docenten Lönborgs innehållsrika arbete öfver »Sveriges karta tiden till omkring 1850».

Äfven på andra specialområden af historieskrifningen har verksamheten ej varit obetydlig. För krigshistorien eller krigsinrättningarnas historia märkas bland annat andra delen af Zetterstén s stora arbete »Svenska flottans historia» och början till en ny regementshistoria, för Värmlands regemente. Till det kulturhistoriska området kunna vi räkna ett nytt häfte af Hans Hildebrands monumentala arbete, Sveriges medeltid, hvarmed tredje delen afslutas, och de båda stora minnesskrifter, som Generalpoststyrelsen och Telegrafstyrelsen utgifvit. Den kyrkohistoriska verksamheten har hufvudsakligen koncentrerat sig i den *kyrkohistoriska årsskriften*. Ett tilläggshäfte till densamma, »Akter rörande ärkebiskopsvalet 1432» utgifna af A. Lindblom, är af mer än vanligt intresse såsom från kyrkligt håll belysande den stora brytningen i de skandinaviska rikenas historia, som slutligen utmynnade i Engelbrekts uppror. Klart och bestämdt betonades här bland annat i öfverensstämmelse med gammalsvensk åskådning motsvarigheten mellan en konungs rättigheter och hans plikt att hålla sin konungaed.

Inom den politiska historien i egentlig mening samlar sig denna gång hufvudintresset till tiden efter 1700. Både från svenskt och danskt håll ha vi fått uttömmande skildringar af det märkliga *fält-*

tåget i Skåne 1709—1710, som räddade Sverige för en hotande invasion inom de nyligen förvärfvade sydsvenska landskapen, medan dess konung dröjde i fjärran inom Turkiets gränser. Den danska generalstaben har utgifvit ett stort arbete om detta krig, och docenten A. Stille i Lund har skildrat detsamma i en större monografi. Båda arbetena utmynna i öfrigt i likartade slutomdömen, ett glädjande bevis på möjligheten numera för olika nationaliteter att opartiskt skildra tilldragelser, lyckliga för den ena parten, misslyckade för den andra. I förbigående må endast erinras om, huru »Bocken och hans getapojkar» i herr Stilles skildring framträda i en annan dager än den traditionella; getapojkarna ha helt enkelt förvisats till en sent bildad sägens område. För Karl XII:s tid märkas i öfrigt publikationerna af nya karolinska krigares dagböcker. Professor Quennerstedt i Lund har utgifvit två nya sådana och Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia en tredje. Det är röster ur fångenskapen, som i desamma särskildt återljuda.

Från slutet af 1700-talet samlar sig intresset i främsta rummet kring andra delen af *Hedvig Elisabet Charlottas dagbok*, som går fram ända till riksdagen 1789. Med stigande förvåning gör man bekantskap med den hittills så misskända hertiginnans växande politiska intressen och i omfång växande memoaruppteckningar. Ingen svensk furstinna, med undantag af drottning Kristina, har skrifvit så mycket som hon, ingen, med samma undantag, som hon samlat så många bref och anteckningar. Redan hos samtiden gällde hon som den nyfiknaste af prinsessor; man har ej förrän nu kommit under fund med hvad som var hufvudföremålet för hennes nyfikenhet. Visserligen var hennes synpunkt i vissa afseenden begränsad. En prinsessa har svårt att göra sig reda för hvad som under stora kriser rör sig i folkets sinnen. Hon var därjämte tydligen främmande för vissa sidor af Gustaf III:s politik. Trots dessa brister äro hennes dagboksanteckningar i många fall upplysande och vägledande.

Med Gustaf III:s tid vidtaga äfven excellensen A. F. Skjöldebrands memoarer, af hvilka hittills två delar utkommit. Den psykologiska behållningen är af dessa måhända något större än den rent historiska; Gustaf III är endast skisserad — i svart; skarpare framträda Reuterholms och Gustaf IV Adolfs figurer, hvar på sitt håll, ehuru af olika anledningar, föga sympatiska. Det är emellertid att förmoda, att de följande delarna skola erbjuda en rikare historisk valuta — 1809 års revolution måste tydligen blifva ett hufvudämne för den tredje.

För 1800-talet drages uppmärksamheten hufvudsakligen till prosten Chr. Stenhammars riksdagsbref 1834—1851, som gifva en liflig bild af den åtminstone för de yngre nu lefvande generationerna redan så främmandevordna gamla svenska ståndsriksdagen, inom hvilken prästerskapet utgjorde den icke minst märkliga korporationen, i vissa afseenden, om man tänker på sammansättningen och valmanskåren, den märkligaste.

Af de för en större allmänhet afsedda historiska bearbetningarna hafva under året afslutats Otto Sjögrens »Sveriges historia från äldsta tider till våra dagar» samt omtrycket af Starbäcks »Berättelser ur svenska historien». Under utgifning är fortfarande den på Norstedt & Söners förlag utkommande illustrerade Sveriges historia äfvensom omtrycket af Fryxells berättelser. Likaså har fortgått den af J. Bergman och E. Svensén utgifna illustrerade världshistorien berättad för folket. Till denna grupp af arbeten hör äfven lektor T. Säves om en omfattande beläsenhet vittnande skildring af Napoleon III, som med ett åttonde häfte afslutats. Likaså har utgifningen fortgått af Viktor Rydbergs kulturhistoriska föreläsningar. Hvad som under året utgifvits behandlar den romerska kulturen under de två första århundradena efter Kristus.

Därefter upplästes följande

Revisionsberättelse.

Af Svenska Historiska Föreningen utsedda att granska de af föreningens skattmästare förda räkenskaperna för 1903, få undertecknade efter verkställdt uppdrag härom afgifva följande berättelse:

Inkomster:

Saldo från 1902	Kr.	6,300:	06
H. K. H. Kronprinsens årsafgift	»	50:	—
697 årsafgifter à 5 kronor	»	3,485:	—
12 postprenumeranter à kr. 4,54	»	54:	48
6 afgifter för 1902	»	30:	—
2 ständiga ledamotsafgifter	»	150:	—
Redovisning från Norge	»	112:	20
» » Danmark	»	114:	75
» » Nordiska bokhandeln	»	55:	65
» » Fritzes hofbokhandel	»	288:	40
Försålda häften	»	54:	—
1 ex. Anckarsvärds minnen	»	1:	50
Gåfvor till föreningen	»	440:	—
Räntor	»	365:	36
Summa inkomster	kr.	11,501:	40

Utgifter:

Å redaktionskonto	Kr.	2,170:	—
Å boktryckerikonto	»	3,002:	88
Å distributionskonto	»	178:	02
Å diversekonto	»	512:	—
Summa utgifter	kr.	5,862:	90
Saldo till 1904	»	5,638:	50
Summa	kr.	11,501:	40

Behållningen är sålunda placerad:

Revers mot säkerhet af aktier i försäkringsaktiebolaget Skandia	Kr. 5,000: —
Å sparkasseräkning	» 600: —
Kontant i kassan	» 38: 50
Summa	kr. 5,638: 50

Ofvanstående saldo till 1904, kr. 5,638: 50, understiger med kr. 286: 50 summan af hittills inbetalta ständiga ledamotsafgifter, utgörande kr. 5,925, hvilket belopp enligt punkt 10 i föreningens stadgar bör utgöra en fond, hvaraf endast räntan får, utan föreningens särskilda beslut, användas. Då denna fond småningom ökats, under det att flera af föreningens öfriga inkomstposter minskats, har styrelsen under år 1903 blifvit nödsakad att förskottsvis använda en del af nämnda fond. Vi få med anledning häraf hemställa, att föreningen måtte godkänna denna styrelsens åtgärd. Då för öfrigt räkenskaperna, äfvensom föreningens säkerhetshandlingar, vid granskning af oss befunnits riktiga, få vi tillstyrka full decharge åt styrelsen för dess förvaltning under 1903.

Stockholm den 27 februari 1904.

Bernhard Lundstedt. *Severin Bergh.*

I sammanhang med densamma meddelades, att det af revisorerna anmärkta beloppet, som tagits från den af ständiga ledamotsafgifter bildade fonden, redan blifvit ersatt. Åt styrelsen beviljades decharge.

Vid därefter företaget val af styrelse invaldes professor N. Edén i stället för f. d. riksarkivarien C. G. Malmström, som af ålder och hälsoskäl undanbedt sig återval, samt återvaldes styrelsens öfriga medlemmar.

Till revisorer valdes herrar S. Bergh och B. Lundstedt och till deras suppleanter herrar J. A. Almquist och J. Petrelli.

Arkivarien T. Westrin höll därefter ett föredrag.

På förslag af ordföranden beslöto de närvarande att till förre riksarkivarien Malmström uttala föreningens tacksamhet för det varma intresse och det kraftiga stöd han alltsedan föreningens bildande dels såsom ordförande dels såsom medlem i styrelsen lämnat densamma.

Stockholm 1904. Kungl. Boktryckeriet.

